

การสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชน

นางสาวณัฐติกาญจน์ สีเหนียง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา
คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2555
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the Graduate School.

**SYNTHESIS OF LOCAL KNOWLEDGE SETS FOR
THE PROMOTION OF COMMUNITY EDUCATION**

Miss Nattikarn Seeneang

**A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Development Education**

Department of Educational Policy, Management, and Leadership

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic Year 2012

Copyright of Chulalongkorn University

นวัตกรรมการศึกษา สี่เหนือ: การสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชน (SYNTHESIS OF LOCAL KNOWLEDGE SETS FOR THE PROMOTION OF COMMUNITY EDUCATION) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: อ.ดร.อมรวิชัย นาคทรพรพ, อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม: รศ.ดร.กรรณิการ์ สัจกุล 493 หน้า.

วิทยานิพนธ์เล่มนี้วัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในมิติต่างๆ 2) เพื่อสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นจากกรณีศึกษา 3) เพื่อศึกษากระบวนการนำชุดความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชนรวมถึงปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องของชุมชนในกระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น 4) เพื่อเสนอแนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นที่จะมีส่วนส่งเสริมการศึกษาของชุมชนต่อไป โดยใช้วิธีการวิจัย1) การสังเคราะห์งานวิจัย (Research Synthesis 2) การศึกษากรณีตัวอย่างโดยวิธีการทางประวัติศาสตร์ 3) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR)

ผลการศึกษาพบว่า

1) ความรู้ท้องถิ่นจากการสังเคราะห์งานวิจัยทั้ง 6 มิติ ได้เนื้อหาความรู้ท้องถิ่นดังนี้

1.1) มิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ได้แก่ตำนานและประเพณีชุมชน การเปลี่ยนแปลง พื้นที่ คน เวลา 1.2) มิติวัฒนธรรมวิถีชีวิต ภาษา ความเชื่อ ประเพณี การผสมผสานทางวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม 1.3) มิติเศรษฐกิจเศรษฐกิจชุมชน เศรษฐกิจพอเพียง การระดมทุน 1.4) มิติสังคม- ทนทางสังคม ประชาสังคม ชุมชนเข้มแข็ง 1.5) มิติการจัดการทรัพยากรการจัดการดินน้ำป่า พิธีกรรมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร 1.6) มิติคุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม - ความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ร่วมกัน ความสัมพันธ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์และสิ่งเหนือธรรมชาติ

2) ชุดความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมจากสืบค้นความรู้ท้องถิ่นร่วมกันกับชุมชน โดยวิธีการทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ 2.1) ประวัติศาสตร์ ลำปาง และประวัติศาสตร์บ้านเอื้อม ได้แก่ประวัติศาสตร์ลำปาง ประวัติศาสตร์บ้านเอื้อม ภูมินามและประวัติศาสตร์หมู่บ้าน 2.2) ประวัติศาสตร์บ้านเอื้อมในยุคต่างๆ ยุคก่อนการพัฒนา (ยุคเกวียน) ยุครถไฟ ยุคไฟฟ้าและ ยุคปัจจุบัน ได้แก่ภาษาความเป็นอยู่ อาหาร การดูแลสุขภาพ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงการจัดการป่าและน้ำของชุมชน และการสร้างเสถียรภาพทางสังคม 2.3) ประเพณีท้องถิ่น ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์และदानก้วยสลาก 2.4) คุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านเอื้อม ได้แก่ เพลงขอ ภาพพระบฏ และปี่ปาดำราโบราณ

3) กระบวนนำชุดความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้ได้แก่ 3.1)การเตรียมการประสานการมีส่วนร่วมของชุมชน 3.2) สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนร่วมกัน 3.3)กิจกรรมการจัดการเรียนรู้ความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อม 3.4) การร่วมกันสะท้อนความคิดเห็นกระบวนการจัดการเรียนรู้

4) ปัจจัยเงื่อนไข ที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น 4.1) ชุมชนเห็นความสำคัญของการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น 4.2) ผู้นำชุมชนและแกนนำมีความมุ่งมั่นในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนรวมทั้งส่งเสริมการศึกษาของชุมชน 4.3) ความสัมพันธ์ทางสังคมที่แน่นแฟ้นระบบเครือญาติ 4.4) แหล่งเรียนรู้ของชุมชนมีความหลากหลายและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องของชุมชนในกระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น 4.4.1) หน่วยงานภายนอกที่ให้การสนับสนุนการพัฒนาของชุมชนอย่างต่อเนื่อง 4.4.2) ความช่วยเหลือจากภาครัฐ และ 4.4.3) วัฒนธรรมจังหวัดที่จะมีส่วนช่วยส่งเสริมการศึกษาของชุมชน

5) แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชนได้แก่ 5.1) กระบวนการสร้างพลังชุมชน 5.2) กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม บ้าน วัด โรงเรียน 5.3) การใช้แหล่งเรียนรู้เป็นฐาน 5.4) การสร้างเครือข่ายเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ภาควิชา	นโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา	ลายมือชื่อนิติศ.....
สาขาวิชา	พัฒนศึกษา	ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....
ปีการศึกษา	2555	ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม.....

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณ อาจารย์ ดร.อมรวิรัช นาคทรพรพ ที่เมตตาอบรมสั่งสอนทุกสิ่งทุกอย่างตั้งแต่วันที่เป็นลูกศิษย์

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. กรรณิการ์ สัจกุล ที่ให้ความเมตตาให้คำแนะนำ และทำให้ศิษย์รักวิชาประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของงานวิจัยชิ้นนี้

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชื่นชนก โควินท์ ประธานสอบวิทยานิพนธ์และให้ความช่วยเหลือที่ดีเสมอมา

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เลขา ปิยะอัจฉริยะ ที่ได้กรุณาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์และให้คำแนะนำแก้ไขอย่างดียิ่ง

ขอขอบพระคุณ อาจารย์ ดร.พรทิพย์ อันทิวโรทัย ที่ให้ความรัก ความเข้าใจ และช่วยเหลือลูกศิษย์และคอยให้กำลังใจเสมอมา

ขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัยที่สนับสนุนทุน 90 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช ในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์จำลอง คำบุญชู และอาจารย์ชุตินา คำบุญชู จากมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปางที่ให้ความช่วยเหลืออย่างอบอุ่น

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์เชิษฐ์ชาย อักษรดิษฐ์ที่กรุณาตรวจสอบข้อมูลและให้คำแนะนำเป็นอย่างดี

ขอขอบคุณผู้อำนวยการ คณาจารย์ อาจารย์มานะ ปัญญาแก้ว โรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชม้งคลาภิเษก ที่อำนวยความสะดวกและช่วยเหลืออย่างดียิ่ง

ขอขอบคุณ กำนันสะอาด ใจยาบุตร ผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่ ปราชญ์ชาวบ้าน ชาวบ้านเอี่ยมทุกท่านที่ให้ความร่วมมือในการเก็บข้อมูลภาคสนามตลอดสองปีที่ผ่านมา

ขอขอบพระคุณบิดามารดาที่ให้กำลังใจและช่วยเหลือทุกสิ่งทุกอย่างจนประสบความสำเร็จด้วยดี

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แนวทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมากว่าครึ่งศตวรรษนับตั้งแต่เริ่มมีแผนการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ได้ทำให้ชุมชนทั้งในสังคมเมือง และในชนบทต่างก็ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาในอดีต ที่เน้นแต่มิติทางด้านเศรษฐกิจ และการสร้างความทันสมัย (modernization) ที่ทำลายฐานการผลิตเดิมของสังคมไทย (ประเวศ วะสี 2543: 68-69.) นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างวิถีการผลิตแบบเดิม กับวิถีการผลิตแบบใหม่และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจจากแบบยังชีพไปสู่ เศรษฐกิจการค้าและการแข่งขันที่ผลักดันให้ภาคการผลิตแบบดั้งเดิมในชนบทตกอยู่ในสภาพ เสี่ยงเปรียบ การกระจายรายได้และความเจริญสู่ท้องถิ่นขาดความสมดุลซ้ำเติมให้วิถีชีวิตของคน ในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ยิ่งตกอยู่ในสภาพที่อ่อนแอไม่สามารถพึ่งตนเองได้ และยังกระตุ้นให้ มีการทำลายและแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติในชนบทระหว่างกันเพื่อความอยู่รอด กลายเป็นวัฏจักร แห่งความชั่วร้ายที่กักต้อนชุมชนท้องถิ่นในภาคชนบทให้ยิ่งอ่อนแอลงไปเรื่อยๆ การพัฒนา เศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ละเลยมิติทางสังคมยังก่อให้เกิดปัญหาสังคม ปัญหาความอ่อนแอของ สถาบันครอบครัวและปัญหาเด็กเยาวชนที่ตามมาอีกมากมาย

ในส่วนของการศึกษาที่กลับกลายเป็นเครื่องมือที่ยังตอกย้ำให้ชุมชนท้องถิ่นอ่อนแอลง สังคมไทยสร้างระบบคุณค่าแบบรวมศูนย์คือการให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมส่วนกลางมากกว่า วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น ทำลายความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชน ทั้งที่ในความเป็นจริงชุมชน ท้องถิ่นคือพื้นฐานสำคัญของสังคมไทย ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตร่วมกันของ กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม โดยผ่านระบบการศึกษาที่พึงสะท้อนอัตลักษณ์ของท้องถิ่น แต่การจัดการศึกษาที่ผ่านมากลับตกเป็นเครื่องมือของวัฒนธรรมแบบรวมศูนย์ เน้นความรู้ ส่วนกลางมากกว่าความรู้ท้องถิ่น ระบบการศึกษาที่ผ่านมามีส่วนทำให้ชุมชนท้องถิ่นอ่อนแอ ขาดการตระหนักรู้ถึงรากเหง้าของตนเอง การศึกษาแปลกแยกคนชุมชนท้องถิ่นออกจากความเป็น ชุมชนท้องถิ่น ไม่สามารถเชื่อมโยงความรู้ที่เรียนมาจากระบบการศึกษาเข้ากับความเป็นไป ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมในชุมชนท้องถิ่นได้ (เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ และ อมรวิรัช นาคทรพร, 2539: 101-128.)

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาได้มีการขับเคลื่อนเรื่องการศึกษาของท้องถิ่นมากขึ้นเริ่มตั้งแต่การปรับปรุงหลักสูตรการขั้นพื้นฐานปี 2533 โดยเปิดโอกาสให้สถานศึกษาสามารถจัดการศึกษาโดยกำหนดและพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่นได้ แต่เนื่องจากการดำเนินงานของกระทรวงศึกษาธิการยังขาดการจัดการที่มีประสิทธิภาพ กระจายความพยายามในช่วงแรกที่มีมุ่งให้โรงเรียนส่วนใหญ่สามารถจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของตนเองได้ จึงไม่เป็นผลเท่าที่ควรประกอบกับอำนาจที่แท้จริงในการจัดการศึกษาและการบริหารงานยังอยู่ในส่วนกลาง ครูผู้สอนยังเคยชินกับการรออำนาจการตัดสินใจมาเป็นเวลานานตลอดจนข้อกำหนดแนวทางการพัฒนาหลักสูตรบางข้อ เช่นการสร้างรายวิชาขึ้นใหม่ต้องขออนุญาตจากเขตพื้นที่การศึกษาหรือกรมต้นสังกัดก่อน จึงไม่ง่ายนักสำหรับครูที่จะริเริ่มและพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นได้ (วีรบุษย์พิณพานิช, 2543: 17)

ต่อมาเมื่อมีพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ 2542 ฉบับแก้ไข 2545 โดยเฉพาะใน มาตรา 27 และ 28 ระบุให้การพัฒนาหลักสูตรแต่ละระดับให้คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดหลักสูตรแกนกลาง และให้สถานศึกษาขั้นพื้นฐานจัดทำสาระของหลักสูตรที่เกี่ยวกับสภาพปัญหาในชุมชนและสังคม มาตรา 29 ระบุบทบาทของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องให้สถานศึกษา ร่วมกับบุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรปกครองท้องถิ่น เอกชน องค์กรวิชาชีพ สถานประกอบการ และ สถาบันสังคมอื่นร่วมจัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนได้รู้จักท้องถิ่นของตนเองมากขึ้น และเมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2544 กระทรวงศึกษาธิการยังได้ประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 (อมรวิรัช นาคทรพร, 2545: 2-4) อันเป็นหลักสูตรแกนกลางที่ใช้เป็นกรอบแนวทางในการจัดทำ “หลักสูตรสถานศึกษา” อีกทีหนึ่ง โดยหลักสูตรที่มีความยืดหยุ่นเพื่อเปิดโอกาสให้สถานศึกษาได้ปรับกระบวนการเรียนการสอนที่หลากหลายและตอบสนองความต้องการของผู้เรียนจึงส่งผลให้กระแส “หลักสูตรท้องถิ่น” เริ่มกลับมาได้รับความสำคัญอีกครั้งหนึ่ง

อย่างไรก็ตามจากกระแสความเคลื่อนไหวนับตั้งแต่ที่มีการใช้หลักสูตรใหม่ พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา ได้เกิดปัญหาในทางปฏิบัติมาโดยตลอดนับตั้งแต่ปัญหาการจัดหลักสูตรในลักษณะที่เป็นหลักสูตรแกนกลาง เชื่อมไปสู่การทำหลักสูตรท้องถิ่นเพราะกรอบหลักสูตรค่อนข้างกว้าง แม้จะครอบคลุมสาระค่อนข้างมากแต่ยังมีจุดอ่อนในทางปฏิบัติที่ขึ้นอยู่กับสถานศึกษาว่าจะเข้าใจหลักคิดของคำว่า “หลักสูตรท้องถิ่น” สามารถนำไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับท้องถิ่นอย่างไร และสิ่งที่สำคัญคือการขาดแรงผลักดันในการสร้าง “ความรู้ของท้องถิ่น” ที่ชัดเจน และพอเพียงที่จะทำให้ครูและผู้บริหารสถานศึกษาตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องเกิดความรู้ ความเข้าใจและนำไปปฏิบัติในการศึกษากิจกรรมการเรียนรู้ท้องถิ่นได้อย่างถูกต้อง

จากสภาพปัญหาการขาดแรงผลักดัน ตลอดจนการขาดองค์ความรู้ที่ชัดเจนเกี่ยวกับความรู้ท้องถิ่น ดังกล่าวส่งผลให้ลักษณะการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนส่วนใหญ่ยังเป็นแค่ผิวเผิน ขาดการเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบกับความรู้ด้านอื่น ทั้งสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ประเพณี ซึ่งรวมกันเป็นวิถีชีวิตชุมชน ปัญหาเรื่องคุณภาพขององค์ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นเกิดมาจากทัศนคติภายในชุมชนเองโดยความรู้ดังกล่าวยังเป็นขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล เช่น วรรณกรรม นิทาน ประเพณีวัฒนธรรมแขนงต่างๆ ตลอดจนโบราณคดี ประวัติศาสตร์อีกจำนวนมากที่ยังไม่เป็นระบบชัดเจนและยังไม่เชื่อมโยงร้อยเข้าไปเป็น “ความรู้ท้องถิ่น” ที่มีพลังได้ (ยงยุทธ ชูแว่น, 2551: 52-60)

ในช่วงหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา นักวิชาการ ได้เห็นจุดอ่อนดังกล่าวและได้พยายามศึกษาวิจัยเพื่อประมวลสังเคราะห์ความรู้เป็นแนวคิดทฤษฎี ตลอดจนสร้างเป็นองค์ความรู้ด้านต่างๆ ขึ้นมาเพื่อเพิ่มอำนาจให้แก่ชาวบ้านและชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนเป็นข้อมูลเสนอต่อรัฐให้กำหนดนโยบาย การพัฒนาการศึกษาท้องถิ่นต่อไป อาทิ พัฒนา กิตติอาสา (พัฒนา กิตติอาสา, 2546: 43) ได้เสนอแนวคิดมุมมองเกี่ยวกับ ความรู้ท้องถิ่นไว้ว่า ชุมชนท้องถิ่นที่มีรากฐานทางทรัพยากร ภูมิปัญญา พัฒนาการและประวัติศาสตร์ ซึ่งเต็มไปด้วยความหลากหลาย สลับซับซ้อน มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันเองทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ซึ่งหากมีการพัฒนาความรู้ท้องถิ่นดังกล่าวให้เป็นระบบชัดเจนจะส่งผลให้การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียนต่างๆ ก้าวหน้าไปได้ เนื่องจากครู โรงเรียน ชุมชน ตลอดจนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถนำองค์ความรู้ที่เป็นเอกภาพนั้น ไปใช้พัฒนาหลักสูตรและกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพต่อไป

จากงานของนักวิชาการ ตลอดจนปราชญ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นจำนวนมากที่ศึกษาเรื่องราวความรู้ในมิติต่างๆ ของท้องถิ่นพบว่า มีจำนวนไม่น้อยและมีงานวิจัยหลายเรื่องที่ได้ศึกษาหรือสังเคราะห์ความรู้เรื่องต่างๆ จากงานวิชาการท้องถิ่นเหล่านี้ เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ อาทิ การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งของ อุดุลย์ วังศรีคุณ (อูดุลย์ วังศรีคุณ, 2543) ซึ่งใช้วิธีการสังเคราะห์งานวิจัยในประเด็นของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง โดยการสังเคราะห์เชิงชาติพันธุ์วรรณาภิธาน องค์ความรู้ใหม่กับการสร้างพลังชุมชนท้องถิ่น กรณีการศึกษาภาคเหนือตอนล่าง ของ พัชรินทร์ สิริสุนทร (พัชรินทร์ สิริสุนทร, 2546) ที่เสนอทางเลือกใหม่ของการพัฒนาที่วางอยู่บนฐานคิดของการนำองค์ความรู้ใหม่ในท้องถิ่นมาใช้เพื่อสร้างพลังทางปัญญาและขยายขอบข่ายทุนทางสังคมวัฒนธรรม อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนและเรื่อง พลังท้องถิ่น: บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชนของ สีลาภรณ์ บัวสาย (สีลาภรณ์ บัวสาย, 2547) โดยเป็นงานวิจัยที่สร้างความรู้ใหม่ๆ เกี่ยวกับเรื่องชุมชนเปิดพรมแดนความรู้ด้านชุมชนไปสู่การปรับเปลี่ยนนโยบาย

และมาตรการที่รัฐพึงกระทำในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และการศึกษาในวิถีชุมชน การสังเคราะห์ประสบการณ์ในชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชน ของอมรวิชช์ นาครทรรพ และคณะ (2551) เป็นงานวิจัยที่สังเคราะห์ สร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับบทบาทที่เหมาะสมของโรงเรียนในการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน รวมถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมหรือสกัดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชนและแนวทางการสร้างกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน ในชุมชนตลอดจนมุ่งส่งเสริมบทบาทสถาบันอุดมศึกษาท้องถิ่นในการพัฒนาชุมชน

อย่างไรก็ตามแม้จะมีงานวิจัยจำนวนหนึ่งดังที่กล่าวมาที่พยายามสังเคราะห์ความรู้ท้องถิ่น ในแง่มุมต่างๆ แต่ก็ยังไม่อาจนำไปสู่การสร้างชุดความรู้ท้องถิ่นอย่างเป็นระบบที่จะเป็นพลังของชุมชนท้องถิ่นต่อไปได้ ดังนั้น การขยายผลการสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องจึงเป็นสิ่ง ที่สำคัญยิ่ง ที่จะมีส่วนช่วยผลักดันให้เกิดการเรียนรู้ของท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรมในวงกว้าง ชุดความรู้ท้องถิ่นจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างมากเพราะเรื่องราวความรู้ที่จำเป็น ของท้องถิ่น ได้รับการถ่ายทอดสู่เด็ก เยาวชนและชุมชน สามารถสร้างพลังในการขับเคลื่อน การพัฒนาท้องถิ่นโดยผ่านการเรียนรู้บทเรียนจากอดีตของตน และกระบวนการเรียนรู้ยังช่วยให้เกิด ความเข้าใจ ความรักความหวงแหนในท้องถิ่น การเรียนรู้เรื่องท้องถิ่นจะทำให้คนในท้องถิ่นเห็น ความต่อเนื่องและเข้าใจสังคม วัฒนธรรม และเท่าทันการพัฒนาที่ยั่งยืน

คำถามการวิจัย

1. ชุดความรู้ท้องถิ่น จากการสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องประกอบด้วยเนื้อหาการเรียนรู้ ท้องถิ่นอะไรบ้าง
2. ชุดความรู้ท้องถิ่น จากกรณีศึกษาประกอบด้วยเนื้อหาการเรียนรู้ท้องถิ่นอะไรบ้าง
3. กระบวนการนำชุดความรู้ท้องถิ่นจากกรณีศึกษาไปจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการศึกษา ของชุมชนควรเป็นอย่างไร อะไรเป็นปัจจัยเงื่อนไขความสำเร็จของกระบวนการดังกล่าว
4. การส่งเสริมการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชนควรมีแนวทาง อย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในมิติต่างๆ
2. เพื่อสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นจากกรณีศึกษา

3. เพื่อศึกษากระบวนการนำชุดความรู้ท้องถิ่น ไปจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชนรวมถึงปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น

4. เพื่อเสนอแนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นที่จะมีส่วนส่งเสริมการศึกษาของชุมชนต่อไป

คำนิยามศัพท์

ชุดความรู้ท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ของท้องถิ่นซึ่งครอบคลุมมิติต่างๆ คือ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม คุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงต่อกันและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นในภาพรวม

การศึกษาของชุมชน หมายถึง การจัดการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยผ่านสถาบันทางสังคม แนวคิดความเชื่อของสังคม โรงเรียน ตลอดจนกิจกรรมต่างๆ ของสังคม โดยผ่านระบบการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

ท้องถิ่น หมายถึง แหล่งทรัพยากรที่อยู่อาศัยและที่ตั้งทางกายภาพของชุมชนและรวมถึงรูปแบบวิถีชีวิตภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของตนเองที่สั่งสมกันมาซึ่งไม่เกี่ยวกับรูปแบบหรือสิ่งที่รัฐและส่วนกลางกำหนด

ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหา เอกสาร และงานวิจัย วิทยานิพนธ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ท้องถิ่น การทำงานร่วมกันของชุมชนและโรงเรียนในมิติต่างๆ โดยจะคัดเลือกรายงานตั้งแต่ปี 2540 - ปัจจุบัน เนื่องจากช่วงระยะเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่ตื่นตัวการทำวิจัยท้องถิ่นมากที่สุด โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาของชุมชน โดยศึกษาถึงการศึกษาระบบกับการศึกษาของชุมชน การศึกษานอกระบบกับการศึกษาของชุมชน การศึกษาตามอัธยาศัยกับการศึกษาของชุมชน

ส่วนที่ 2 แนวคิดเกี่ยวกับความรู้ของท้องถิ่น ได้กำหนดกรอบเนื้อหาเพื่อเป็นแนวทางในการสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่น โดยแบ่งเป็น 6 มิติได้แก่มิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มิติทาง

วัฒนธรรม มิติทางเศรษฐกิจ มิติทางสังคม มิติการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม มิติคุณค่าและ
ภูมิปัญญาท้องถิ่น

แหล่งข้อมูลที่จะค้นคว้าหรือข้อมูลงานวิจัยเพื่อการสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นจะศึกษา
จากหน่วยงานที่มีการทำงานวิจัย การทำงานในพื้นที่และมีการทำงานวิจัยที่ถูกต้องดีพิมพ์ในวารสาร
ระดับชาติและนานาชาติ หน่วยงานที่เป็นแหล่งค้นคว้าและทำงานวิจัยท้องถิ่น ได้แก่

- สำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยมีงานวิจัยด้านการศึกษากับชุมชนจำนวน
168 โครงการในระหว่างปี 2543 - 2553
- สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ มีงานวิจัยด้านชุมชน 932 โครงการ
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
- สถาบันไทยคดีศึกษาในมหาวิทยาลัยต่างๆ อาทิเช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- หอสมุดแห่งชาติ
- ห้องสมุดมหาวิทยาลัยต่างๆ

ขอบเขตด้านพื้นที่

การกำหนดพื้นที่เพื่อทำงานภาคสนามโดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
(Participatory Action Research-PAR) เป็นดังนี้

การเลือกพื้นที่แบบเจาะจง (purposive sampling)

1. ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ที่มีชุดความรู้ท้องถิ่นครอบคลุมทั้ง 6 มิติ ได้แก่ มิติประวัติศาสตร์
ท้องถิ่น มิติวัฒนธรรม มิติสังคม มิติเศรษฐกิจ มิติการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมและมิติ
คุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่นและเป็นพื้นที่ที่มีโรงเรียนทำงานร่วมกับชุมชนรวมทั้งมีแหล่งเรียนรู้
ในชุมชน

2. ชุมชนที่เลือกจากเกณฑ์ผู้วิจัยจะเลือกพื้นที่กรณีศึกษาเพื่อทำเก็บข้อมูลภาคสนาม คือ
ตำบลบ้านเอี่ยม จังหวัดลำปาง เนื่องจากตำบลบ้านเอี่ยมประกอบด้วย 15 หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านมี
ความรู้ท้องถิ่นครอบคลุมมิติต่างๆ อีกทั้งเป็นชุมชนยังไม่มีการทำงานวิจัยเรื่องชุดความรู้ท้องถิ่น
จึงเหมาะสมที่จะทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในด้านผู้นำมีความพร้อมและให้
ความร่วมมือในการทำวิจัยและสิ่งที่สำคัญคือความสัมพันธ์แบบเครือญาติของคนในตำบล
บ้านเอี่ยมซึ่งเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดการจัดการศึกษาโดยชุมชน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ได้ชุดความรู้ท้องถิ่นที่เหมาะสมกับชุมชน ตลอดจนกระบวนการ ปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องของชุมชนในการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น
- 2) ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการนำชุดความรู้ท้องถิ่นไปขับเคลื่อนการส่งเสริมการศึกษาของชุมชน
- 3) ได้ข้อเสนอแนะแนวทางในการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชน

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง “การสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชน” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยโดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 6 ตอนดังนี้

ตอนที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาของชุมชน

- 1.1) แนวคิดทั่วไปในการจัดการศึกษา
- 1.2) แนวคิดทางการศึกษาของนักการศึกษาไทย
- 1.3) ประเภทของการศึกษา
- 1.4) ที่มาของแนวคิดการศึกษาของชุมชน
- 1.5) รูปแบบของการศึกษาของชุมชน

ตอนที่ 2 แนวคิดเกี่ยวกับความรู้ท้องถิ่น

- 2.1) พัฒนาการการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นในประเทศไทย
- 2.2) แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความรู้ท้องถิ่น

ตอนที่ 3 แนวคิดเรื่องการสังเคราะห์งานวิจัย

- 3.1) ความหมายของการสังเคราะห์งานวิจัย
- 3.2) ประเภทของการสังเคราะห์งานวิจัย
- 3.3) การสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพ
- 3.4) ขั้นตอนของการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพ

ตอนที่ 4 แนวคิดการวิธีการวิจัยประวัติศาสตร์

- 4.1) หลักฐานทางประวัติศาสตร์
- 4.2) ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History)
- 4.3) วิธีการทางประวัติศาสตร์และความสำคัญของวิธีการทางประวัติศาสตร์

ตอนที่ 5 แนวคิดการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR)

- 5.1) ความหมายวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
- 5.2) ขั้นตอนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม

ตอนที่ 6 แนวคิดการถอดบทเรียน

6.1 ความหมายของการถอดบทเรียน

6.2 ขั้นตอนการถอดบทเรียน

ตอนที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาชุมชน

การศึกษาในสังคมไทย เกิดจากแรงผลักดันภายในสังคมและอิทธิพลภายนอกทั้งการเมือง เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ซึ่งปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการจัดการศึกษาเริ่มตั้งแต่การคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก การได้รับแรงกระตุ้นและแบบอย่างจากชาวตะวันตกที่ได้นำวิชาการเข้ามาพัฒนาวิทยากรต่างๆ ทำให้ไทยต้องหาวิธีการแก้ไขปัญหาเพื่อความอยู่รอดและเพื่อปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ซึ่งต้องอาศัยคนที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาจัดการศึกษาให้ขยายวงกว้างออกไปนำไปสู่การศึกษาของมวลชน (ดารา ทีปะปาล, 2538) จะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาไทยได้นำแนวทางการศึกษาทั้งของต่างประเทศและแนวคิดของนักการศึกษาไทยมาใช้เป็นหลัก ดังนี้

1. แนวคิดทั่วไปในการจัดการศึกษา

1.1) แนวคิดทางการศึกษาจากต่างประเทศ

มอง จาก รูสโซ (Jean Jacques Rousseau) ให้แนวคิดทางการศึกษาไว้ว่าการให้ การศึกษาจะต้องคำนึงถึงธรรมชาติของเด็กเป็นสำคัญ เนื่องจากเด็กแต่ละคนแตกต่างกันตาม ธรรมชาติ เพราะฉะนั้นการจัดการศึกษาต้องคำนึงถึงเอกัตภาพของเด็ก ดังนั้นครูจะต้องศึกษาเด็ก เพื่อจะได้มีความเข้าใจเด็กที่ตนสอนได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะสอนสิ่งใด ควรเริ่มสอนเมื่อเด็กมี ความสามารถที่จะเข้าใจสิ่งนั้นๆ การให้การศึกษาแก่เด็กควรจะกว้างขวางครอบคลุมด้านเพื่อจะดึง ศักยภาพของเด็กมาใช้ให้เกิดประโยชน์

สอดคล้องกับ โจฮัน เฮนริก เปสตาลอซซี (Johann Heinrich Pestalozzi) และ เฟรดริก เฟรอบเอล (Friedrich Froebel) ได้ให้แนวคิดทางการศึกษาไว้ว่า การศึกษา คือการพัฒนา ความสามารถและสมองของเด็กตามธรรมชาติ เพื่อให้ก้าวหน้าและผสมกลมกลืนกันทุกทางจึงจัด ให้การศึกษาทั้งในทางหัตถศึกษา จริยศึกษาและพุทธศึกษาจุดหมายปลายทางของการศึกษา คือ การสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่สังคม บุคลิกภาพของเด็กเพื่อให้เด็กได้พัฒนาในการสอนจึงควร ฝึกฝนทางด้านร่างกายก่อนทางด้านสมอง การเรียนรู้สิ่งต่างๆ ในชีวิตโดยการกระทำย่อมช่วยพัฒนา ปลุกฝังและสร้างความมั่นคงมากกว่าการเรียนโดยการท่องจำ การให้การศึกษาควรให้คนพัฒนา ทุกด้านอย่างผสมกลมกลืนกันเพื่อความสงบสุขและรื่นเริงสำหรับตนเองและบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง ตามธรรมชาติของมนุษย์และอย่างมีความสุข การศึกษาจึงควรจัดเช่นนั้นทุกระยะทุกสถานการณ์ ในชีวิตทั้งที่บ้าน ทางโรงเรียนและในชุมชน

1.2) แนวคิดทางการศึกษาของนักการศึกษาไทย

แนวคิดทางการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2468) ซึ่งทรงตระหนักในความสำคัญของการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง โดยทรงเห็นว่าไม่ว่าเจ้านายขุนนางหรือไพร่ ควรจะได้มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกันตลอดเวลาระยะ 42 ปี ในรัชสมัยของพระองค์ การศึกษาของไทยได้วิวัฒนาการอย่างกว้างขวางเป็นการปฏิรูปจากการเรียนในวัด ในวัง และในครอบครัวมาเป็นการศึกษาแบบใหม่ในรูปแบบโรงเรียนตามแบบตะวันตกความจำเป็นที่จะต้องมีบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเข้าปฏิบัติงานในกระทรวงทบวงกรมต่างๆ นับว่าเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งในสมัยนั้น โรงเรียนที่ตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อผลิตคนเข้ารับราชการในสมัยรัชกาลของพระองค์มีหลายแห่ง เช่น โรงเรียนท่าแพนที่ โรงเรียนไพบรณีย์โทรเลข โรงเรียนเกษตร โรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนนายร้อยและโรงเรียนนายเรือและ โรงเรียนมหาดเล็ก ทั้งนี้เพื่อฝึกหัดข้าราชการฝ่ายพลเรือนและ โรงเรียนราชแพทยาลัย (วิลาศวงศ์ พงศะบุตร 2525: 12)

ในด้านแนวคิดทางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (พ.ศ. 2459-2469) ได้วางแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อให้การศึกษาแก่คนทั้งชาติไม่ว่าจะเป็นเด็กชายเด็กหญิง ลูกไพร่หรือลูกผู้ดี ให้สามารถได้รับโอกาสในการศึกษาตามอัธยาของตน ท่านเปรียบเทียบการศึกษาเหมือนต้นไม้ ใครมีความสามารถป็นได้แก่ไหนก็ขึ้นอยู่กับความสามารถของตน นอกจากนี้ยังเชื่อในคุณค่าของคนที่มีต่อสังคม จุดประสงค์สำคัญในการบริหารการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี คือมุ่งจัดการศึกษาเบื้องต้นแก่ทวยราษฎร์ให้ทั่วถึงโดยเร็วที่สุด (นิรมล สวัสดิบุตร, 2525: 10) ทั้งนี้รวมทั้งการจัดสอนวิชาชีพหรือการทำงานในหลักสูตรระดับประถมศึกษาด้วยวิชาชีพที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเน้นหนักมากคือวิชากสิกรรม โดยตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูประถมศึกษาขึ้นในปี พ.ศ. 2450 เพื่อปลูกฝังให้ครูสามารถถ่ายทอดความรู้และทัศนคติที่ดีต่อวิชาชีพด้านกสิกรรมได้อย่างเต็มที่ นอกจากนี้ยังส่งเสริมให้นักเรียนนำความรู้ที่ไปประกอบอาชีพกสิกรรมแทนการรับราชการแต่เพียงอย่างเดียว

แนวคิดทางการศึกษาของ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ (พ.ศ. 2507 - ปัจจุบัน) ซึ่งมองการศึกษาในฐานะเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคน ซึ่งหมายรวมทั้งพัฒนาผู้ที่อยู่ในเกณฑ์การศึกษาและผู้ที่ไม่ผ่านการศึกษาแล้วผู้ที่อยู่ในเกณฑ์การศึกษาก็คือเด็กที่ควรจะได้รับการศึกษาระดับที่รัฐบาลมีหน้าที่ที่จะอำนวยความสะดวกให้ทั่วถึงกัน ส่วนผู้ที่พ้นวัยแล้วนั้น หมายถึง พวกที่พลาดการศึกษาในภาคบังคับจะด้วยสาเหตุใดพวกนี้ควรได้รับการดูแลจากรัฐบาลโดยผ่านทางการศึกษาผู้ใหญ่ โครงการพัฒนาชนบทและการฝึกอาชีพต่างๆ ในการจัดการศึกษาเพื่อให้ได้ผลเต็มที่นั้น ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ได้วาง

แนวความคิดทางการศึกษาไว้ดังต่อไปนี้ ในระดับการศึกษาภาคบังคับ จุดมุ่งหมายน่าจะอยู่ที่ การอ่านออกเขียนได้ของผู้เรียนรวมทั้งมีความคิดอ่านของตนเองสามารถถือประโยชน์จากบริการ ของรัฐบาลได้ ส่วนหลักสูตรนั้นควรยึดหยุ่นได้ตามความต้องการและตามความเหมาะสมของ ท้องถิ่นและเป็นหลักสูตรแบบการกระจายศูนย์กลางสำหรับการศึกษาระดับอุดมศึกษานั้นมี ความสำคัญน้อยกว่าการจัดการศึกษาในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา เพราะเป็นการศึกษา ที่จัดให้แก่คนส่วนน้อย แต่ก็เป็นการศึกษาที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับประเทศที่กำลังพัฒนา จุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษานั้น ควรมี 3 ประการ คือ อบรมให้ผู้เรียนเป็น ปัญญาชนทั้งวิชาการและวิชาโลกมีวิชาชีพระดับสูงประกอบอาชีพได้และก้าวหน้าทันต่อเหตุการณ์ นำหน้าเหตุการณ์เสมอ หลักสูตรนั้นให้เป็นทั้งวิชาการและวิชาชีพประกอบกันให้ลึกในด้านวิชาชีพ และกว้างในด้านวิชาพื้นฐาน การจัดการศึกษาแบบนี้แตกต่างไปจากของต่างประเทศ ซึ่งจัดแบบ กว้างในสายวิชาชีพ ไปเน้นลึกในระดับการศึกษาแบบนี้แตกต่างไปจากของต่างประเทศซึ่งจัดแบบ กว้างในสายวิชาชีพ ไปเน้นลึกในระดับปริญญาโทและปริญญาเอก แต่ประเทศไทยเป็นประเทศ กำลังพัฒนาไม่อาจจะลงทุนในระดับสูงๆ ได้ จึงควรทำให้การศึกษาระดับปริญญาตรีเป็นประโยชน์ ในการพัฒนาประเทศมากที่สุด

กล่าวโดยสรุปจะเห็นว่าแนวความคิดทางการศึกษาของไทยได้รับอิทธิพลมาจาก ประเทศตะวันตกแต่ได้นำมาคิดแปลลงให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมไทยและอิทธิพลจากแนวความคิด ทางพุทธศาสนา แต่อย่างไรก็ตามอิทธิพลแนวความคิดจากประเทศตะวันตกเป็นสิ่งที่มิใช่อิทธิพล สำคัญต่อการจัดการศึกษาของประเทศในปัจจุบันและจากความหมายของการศึกษาในทัศนะของ บุคคลต่างๆ พอสรุปได้ว่าการศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาบุคคลในด้านต่างๆ เพื่อเกิดประโยชน์ ต่อตัวเอง สังคมและประเทศชาติ การศึกษาจึงเป็นกระบวนการของการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

1.3) ประเภทของการศึกษา

การแบ่งประเภทของการศึกษาของการศึกษาในที่นี้จะแบ่งโดยอาศัยเกณฑ์ของ องค์กร ICED และในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ดังนี้

1.3.1) การแบ่งประเภทของการศึกษาขององค์กร ICED (International Council for Educational Development) ได้อาศัยแนวทางการศึกษาของฟิลลิป เอช คูมส์ และคณะ (Philip, It. Coombs, et. Al, 1973: 10 – 11) ในการแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ประเภท คือ

1.3.1.1) การศึกษาแบบทางการหรือการศึกษาในระบบโรงเรียน (Formal Education) ซึ่งเป็นการจัดระบบการศึกษาโดยมีโครงสร้างเป็นลำดับขั้น (อนุรักษ์ ปัญญาวัตร,

2548: 61) มีการแบ่งระดับการเรียนตามอายุของนักเรียน เช่น การศึกษาก่อนระดับประถมศึกษา การศึกษาระดับประถมศึกษา การศึกษาระดับมัธยมศึกษาและการศึกษาระดับอุดมศึกษาโดยมีการจัดการเรียนการสอนทางด้านวิชาการและฝึกฝนทักษะต่างๆ มีการวัดผลและประเมินผลอย่างเป็นระบบโดยเมื่อผู้เรียนสำเร็จการศึกษาในแต่ละระดับก็มีการให้วุฒิปับตร ประกาศนียบัตร ปริญญาบัตรตามการรับรองของรัฐ

1.3.1.2) การศึกษานอกระบบโรงเรียน (Non – formal education) เป็นการจัดการศึกษานอกเหนือจากระบบการศึกษาแบบทางการ โดยการศึกษาประเภทนี้ต้องการตอบสนองความต้องการและความสนใจทางการศึกษาของผู้สนใจโดยกิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นประกอบด้วยกิจกรรม 3 ประเภทด้วยกันคือ (1) กิจกรรมที่จัดขึ้นโดยมีเป้าหมายในการพัฒนาทักษะและความรู้ของคนวัยแรงงานที่กำลังประกอบอาชีพ (2) กิจกรรมที่จัดขึ้นโดยมีเป้าหมายเพื่อเตรียมคน โดยเฉพาะเยาวชนในการเข้าสู่ตลาดแรงงาน (3) กิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อพัฒนาทักษะความรู้ความเข้าใจโลกแห่งการทำงาน นอกจากนี้ยังนำการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนไปใช้ในการปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ขาดโอกาสทางการศึกษาในระบบโรงเรียนด้วย

1.3.1.3) การศึกษาแบบไม่มีระบบหรือแบบธรรมชาติวิสัย (Informal education) เป็นการศึกษาจากการเรียนรู้ที่เป็นธรรมชาติที่เป็นประสบการณ์ของชีวิตที่แท้จริง เป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตจากครอบครัว เพื่อนบ้าน จากการทำงาน จาก การพักผ่อน จากสื่อมวลชน ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ทำให้แต่ละบุคคลได้รับและสะสมเจตคติ ค่านิยม ทักษะความรู้ต่างๆ การศึกษาในรูปแบบนี้ไม่มีการเตรียมการล่วงหน้า ไม่มีหลักสูตร ไม่มีครูสอน ไม่มีชั้นเรียน ไม่มีระบบการวัดผล ไม่มีใบรับรองวิทยฐานะเป็นการศึกษาที่อาศัย สิ่งแวดล้อมในสังคมและสถานการณ์ในชีวิตประจำวันเป็นเนื้อหาวิชาและหลักสูตรที่ผู้เรียนต้อง สัมผัสเพื่อเกิดการเรียนรู้ในตนเองขึ้น

การศึกษาทั้งสามประเภทนี้มีทั้งความเหมือนและความต่างในลักษณะของการเรียนรู้การจัดการจัดการ เช่น การศึกษาแบบไม่มีระบบหรือแบบธรรมชาติวิสัย ไม่มีการจัดขึ้นเพื่อมุ่งให้เกิดการเรียนรู้เฉพาะด้าน แต่เป็นการรับการศึกษาโดยทั่วไปแบบทางอ้อมซึ่งต่างจากการศึกษาในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียนที่มีการจัดกิจกรรมเรียนรู้โดยมีวัตถุประสงค์เฉพาะ แต่ในขณะที่เดียวกันการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน และนอกระบบโรงเรียนก็มีความแตกต่างกันในรายละเอียด เช่น ระยะเวลาในการเรียนในระบบโรงเรียนมีวงจรวาว ส่วนนอกระบบโรงเรียนมีเวลาเรียนค่อนข้างสั้น เป็นต้น อย่างไรก็ตามการศึกษาใน 3 รูปแบบนั้นมีความลักษณะร่วมกันและมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ซึ่งผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาต้อง ดำเนินการให้สอดคล้องและสัมพันธ์กันเพื่อการพัฒนาคุณภาพของประชากรในประเทศ

1.3.2) การแบ่งประเภทของการศึกษาในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่ 2 พ.ศ. 2545 (สำนักปฏิรูปการศึกษา, 2545: 9 -12) ได้กำหนดประเภทของการศึกษาภายใต้ระบบการศึกษาของประเทศไทยไว้ 3 รูปแบบในมาตราที่ 15 คือ การศึกษาในระบบการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยโดยให้รายละเอียดดังนี้ คือ

1.3.2.1) การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดหมายวิธีการศึกษาหลักสูตรระยะเวลาของการศึกษาการวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอนและการศึกษาในระบบจะแบ่งเป็น 2 ระดับ ดังนี้

1) การศึกษาขั้นพื้นฐานคือ การศึกษาที่จัดไม่น้อยกว่า 12 ปี ก่อนระดับอุดมศึกษาการแบ่งระดับและประเภทของการศึกษาขั้นพื้นฐานให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง ซึ่งได้แบ่งออกเป็น

การศึกษาช่วงชั้นที่ 1 คือ การศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 1 - ประถมศึกษาปีที่ 3

การศึกษาช่วงชั้นที่ 2 คือ การศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 - ประถมศึกษาปีที่ 6

การศึกษาช่วงชั้นที่ 3 คือ การศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 - มัธยมศึกษาปีที่ 3

การศึกษาช่วงชั้นที่ 4 คือ การศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 4 - มัธยมศึกษาปีที่ 6

การศึกษาขั้นพื้นฐานที่พระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่ 2 พ.ศ. 2545 กำหนดให้เป็น 12 ปี คือ เด็กและเยาวชนไทยที่เรียนตั้งแต่ประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงมัธยมศึกษาปีที่ 6 จัดว่าสำเร็จการศึกษาขั้นพื้นฐาน แต่ในพระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ. 2542 ได้กำหนดในมาตรา 17 ให้มีการศึกษาภาคบังคับจำนวน 9 ปี โดยให้เด็กที่มีอายุย่างเข้าปีที่ 7 ต้องเข้าเรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานจนอายุย่างเข้าปีที่ 16 เว้นแต่สอบได้ชั้นปีที่ 6 ของการศึกษาภาคบังคับ ซึ่งคือชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 นั่นเอง การศึกษาระดับอุดมศึกษา คือ การศึกษาที่จัดให้ภายหลังการสำเร็จการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ

2) ระดับต่ำกว่าปริญญา คือ ระดับการศึกษาในระดับอนุปริญญา ในอดีตส่วนใหญ่ใช้เวลาศึกษาภายหลังการศึกษาระดับขั้นพื้นฐาน 2 ปี

3) ระดับปริญญา คือ การศึกษาในระดับอุดมศึกษาซึ่งมีการแบ่งออกเป็นการศึกษาในระดับปริญญาตรี การศึกษาในระดับปริญญาโทและการศึกษาในระดับปริญญาเอก โดยเวลาที่ใช้ในการศึกษา แล้วแต่สาขาวิชาที่เรียนในแต่ละคณะวิชาและแต่ละมหาวิทยาลัย

1.3.2.2) การศึกษานอกระบบ เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบวิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม การแบ่งระดับหรือการเทียบระดับการศึกษานอกระบบจะเป็นไปตามกฎกระทรวง

1.3.2.3) การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อมและโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อหรือแหล่งความรู้อื่นๆ

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของระบบการศึกษาในประเทศไทย

3 รูปแบบตามพระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ. 2542

การศึกษาในระบบ	การศึกษานอกระบบ	การศึกษาตามอัธยาศัย
มีโครงสร้างกฎระเบียบต่างๆ ที่ค่อนข้างตายตัว เช่น การแบ่งระดับชั้นการเรียนการสอน อายุของผู้เรียน การกำหนดหลักสูตร การกำหนดเวลาเรียนจัดการศึกษา ให้แก่บุคคลในช่วงอายุที่กำหนดเท่านั้น การเรียนจะต้องเรียนต่อเนื่องจบหลักสูตร การเรียนการสอนเกิดขึ้นในสถานที่หรือสถาบันที่จัดขึ้น โดยเฉพาะ ได้แก่ โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย	มุ่งเน้นให้ผู้ไม่มีโอกาสได้เข้าเรียนในระบบโรงเรียนได้มีโอกาสได้รับการศึกษาและฝึกอบรมแก่ผู้สนใจ โดยมีการแบ่งรูปแบบการศึกษานอกระบบเป็น 3 รูปแบบคือ - รูปแบบที่จัดเป็นรายคน (Person- centered model) - รูปแบบที่จัดเป็นกลุ่ม - ชั้นเรียน (Group - entered model) - รูปแบบชุมชน (Community - Centered model)	เป็นรูปแบบการศึกษาหนึ่งที่บุคคลได้รับความรู้ ประสบการณ์ เสริมสร้างเจตคติ ค่านิยม ทักษะต่างๆ จากครอบครัว สังคม สิ่งแวดล้อมและจากประสบการณ์ในการดำรงชีวิตประจำวัน การเข้าร่วมในกิจกรรม การประกอบอาชีพ การงานโดยที่กิจกรรมไม่ได้เกิดขึ้นหรือมีการจัดขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์อื่น แต่กลับทำให้บุคคลได้รับความรู้โดยบังเอิญหรือไม่ตั้งใจ

1.4) ที่มาของแนวคิดการศึกษาของชุมชน

ทิศทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษา เป็นการจัดการศึกษาเพื่อรัฐ โดยที่รัฐพัฒนาประเทศภายใต้ระบอบอุตสาหกรรมทุนนิยมฟุ้งเฟ้อและรัฐเองก็ได้ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือโดยให้ทำหน้าที่ผลิตบุคลากรให้กับระบบเศรษฐกิจดังกล่าวไม่แยกแยะว่าเป็นเมืองหรือชนบท ซึ่งอยู่ในแต่ละบริบทคนละเงื่อนไขซึ่งในส่วนของผู้มีโอกาสทางการศึกษาในชนบทก็จำต้องมุ่งสู่การหาอาชีพในตลาดแรงงาน ในส่วนผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาก็จำเป็นต้องเป็นแรงงานไร้ฝีมือในตลาดแรงงานที่มักไม่มีในชุมชน (จารีรัตน์ ปรกแก้ว, 2546: 12) การศึกษาของไทยจึงเข้าไม่ถึงเรื่องการใฝ่รู้หรือการสร้างองค์ความรู้ใหม่ การเรียนรู้มักท่องจำเพื่อใช้เทคโนโลยีให้เป็น จากอิทธิพลของโครงสร้างสังคมแบบอุตสาหกรรมนิยมที่ฟุ้งเฟ้อส่งผลกระทบต่อโครงสร้างในส่วนของชุมชนที่อยู่ในกระแสหลักของภาวะการเปลี่ยนแปลงไปสู่ภาวะความอ่อนแอของสังคม ชุมชน หมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีวิธีการผลิตแบบเกษตรเชิงเดี่ยวที่ทำให้ดินเสื่อมโทรม มีต้นทุนการผลิตสูงจากการใช้เครื่องจักรและเทคโนโลยีการใช้สารเคมีเร่งการผลิตและปราบโรคแมลงรบกวน ภัยธรรมชาติ โอกาสในการทำงานเพราะย้ายถิ่นไปทำงานตามเมืองใหญ่ๆ เพราะอยู่ในระบบการเรียนกระแสหลักของการสอนหนังสือที่มุ่งให้เด็กสอบเรียนต่อสูงๆ ขึ้น มีความรู้สากลเชิงทฤษฎีที่มักไม่เชื่อมต่อกับวิถีการดำรงชีวิตที่เป็นจริง ขาดความสามารถในการเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตจึงไม่เท่าทันกับกระแสสังคม กระบวนการในการจัดการเรียนการสอน โรงเรียนกับชุมชนก็มักมีลักษณะเดียวกัน คือ เป็นความสัมพันธ์แบบแนวดิ่งที่มีการสื่อสารทางเดียวที่มาจากฝ่ายโรงเรียนเป็นหลัก ดังนั้นเพื่อหาทางออกจากวิกฤติการณ์ปัญหาดังกล่าวควรต้องมีความพยายามพัฒนาระบบสังคมที่ตรงข้ามกัน คือ ระบบเศรษฐกิจบนหลักการของการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองในระดับรากหญ้าโดยอาศัยการพัฒนาตามจังหวะก้าวของการพึ่งพาตนเองไม่ข้ามขั้นด้วยการอาศัยวิธีแห่งการเกษตรยั่งยืนแบบผสมผสาน โดยเน้นในสวนบทบาทของโรงเรียนในการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน พยายามจัดการเรียนการสอนที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิต มีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้เกิดการดำเนินงานร่วมกับชุมชนที่สร้างเสริมกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตอย่างต่อเนื่องยั่งยืนที่เป็นรากฐานแห่งการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นหรือหลักสูตรสถานศึกษาในการปฏิรูปการเรียนรู้

การศึกษาของชุมชน หมายถึง การนำระบบการศึกษาเข้ามาสัมพันธ์กับการพัฒนาชุมชน โดยมุ่งหรือให้การศึกษา มีบทบาทต่อการพัฒนา เพราะว่าเป้าหมายของการพัฒนาชุมชน

เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับคนในชุมชน ซึ่งจะมีส่วนในการวางแผน การตัดสินใจและลงมือปฏิบัติเพื่อ การกระทำที่ส่งผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน (ชัยศ อิ่มสุวรรณ, 2543) เมื่อกล่าวถึงความหมายของการศึกษาของชุมชนนั้น มีนักวิชาการได้ให้ความหมายถึงการศึกษาของชุมชน ดังนี้

Mark K. Smith (1994: 20-21) ได้นิยามถึงการศึกษาของชุมชนไว้ว่า เป็น กระบวนการทางการศึกษาที่ออกแบบมาเพื่อทำให้คุณภาพชีวิตของบุคคลและกลุ่มในชุมชนดีขึ้น โดยการรวบรวมพลังของคนในท้องถิ่นเดียวกันหรือมีความสนใจร่วมกันให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาโดยความเต็มใจที่จะเรียนรู้ ปฏิบัติ คิดวิเคราะห์และตัดสินใจเพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคล สังคม

สอดคล้องกับ Alan Roger (1994: 68) เห็นว่า การศึกษาของชุมชนเป็น ความพยายามที่จะใช้การศึกษาเพื่อสนับสนุนส่งเสริมให้คนในท้องถิ่นได้แสดงบทบาทที่ถูกต้อง ในสังคม Tupeni L.Baba (1994: 10-11) ได้ให้นิยามของการศึกษาของชุมชนว่า หมายถึง การจัดการ กิจกรรมการศึกษาโดยชุมชนหรือ โดยความร่วมมือภายในชุมชนเพื่อที่จะบรรลุถึงการตอบสนอง ความต้องการทางการศึกษาและการพัฒนาที่ใช้ทรัพยากรและบทบาทของสถาบันต่างๆ ในชุมชน ในการจัดการศึกษาโดยองค์ประกอบสำคัญของการศึกษาชุมชน คือ ความสัมพันธ์ของชุมชนกับการตัดสินใจในกิจกรรมทางการศึกษาที่ตรงกับความต้องการ มีความเกี่ยวข้องกับพันธะสัญญา การประสานงานและความร่วมมือของทุกๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้องและเป็นโครงการที่มุ่งพัฒนาคุณภาพ ชีวิตของประชาชน สร้างจิตสำนึกของคนในชุมชน

Hamilton และ Cunningham (1989, อ้างถึงใน Galbraith, 1995) กล่าวถึงการศึกษา โดยใช้ชุมชนเป็นฐานว่าเป็นเรื่องของการจัดการศึกษาและทรัพยากรในชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหา และขับเคลื่อนชุมชนโดยในชุมชนเอง การศึกษาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานมีเป้าหมายและจุดมุ่งหมายที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบริบทของชุมชนโดยตรง เช่น การฝึกอาชีพ การบริโภค สิ่งแวดล้อม การศึกษาพื้นฐาน ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของบรรพบุรุษ การเมืองการปกครองและการศึกษา เพื่อความเป็นพลเมืองที่ดี

Kerensky (1981) (อ้างถึงใน Galbraith, 1995) กล่าวว่า การศึกษาโดยใช้ชุมชน เป็นฐาน เป็นความรู้และทักษะที่จำเป็นในการดำรงชีวิตและเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมและชุมชน

Compton และ Mc Clusky (1980) (อ้างถึงใน Galbraith, 1995) ไม่ได้ใช้คำว่า “Community - based education” (การศึกษาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน) หากใช้คำว่า (Community education for development” (การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา) โดยให้คำจำกัดความว่าเป็น กระบวนการของชุมชนที่สมาชิกในชุมชนแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชนด้วยสมาชิกของ

ชุมชนเอง มีการจัดทรัพยากรของชุมชนวางแผนและปฏิบัติเรียนรู้ร่วมกัน กระบวนการทางการศึกษาจึงเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นของชุมชน

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2534: 44) ได้ให้ความหมายของการศึกษาของชุมชนไว้ว่า เป็นการศึกษาที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ เพื่อประโยชน์ในการแก้ปัญหาของชุมชนและมีสมาชิกของชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ได้รับบริการ

จะเห็นว่าการจัดการศึกษาของชุมชนมีความเชื่อพื้นฐานบางประการที่เป็นกรอบแนวคิด กล่าวคือชุมชนดำรงอยู่ได้และพัฒนาจนมาถึงปัจจุบันนี้อาศัยการพึ่งพาตนเองเป็นหลักใหญ่ หน่วยงานภายนอกเพียงจะเกิดขึ้นไม่นานมานี้และพยายามเปลี่ยนแปลงหลักการพึ่งพาตนเองของชุมชนไปเป็นการพึ่งพาตัวแทนของหน่วยราชการซึ่งสร้างความอ่อนแอให้กับชุมชน ชุมชนมีภูมิปัญญาที่สะสมมาจากอดีตอันยาวนาน ซึ่งได้มีการถ่ายทอดให้แก่สมาชิกในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชุมชนสืบต่อแบบแผนการดำรงชีวิตในการแก้ปัญหาของชุมชนมาได้โดยตลอดระยะหลังๆ ที่ผ่านมามีเทคโนโลยีสมัยใหม่ได้เข้ามาแทนภูมิปัญญาชาวบ้าน ขณะเดียวกันได้สร้างปัญหาความไม่สมดุลให้แก่ระบบนิเวศน์และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วและเป็นไปในลักษณะขัดแย้งจนเป็นปัญหาต่อการปรับตัวของชุมชน

1) การจัดการศึกษา ไม่ควรเป็นภาระของหน่วยราชการเพียงฝ่ายเดียว ชุมชนควรได้รับโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและการจัดการเพื่อเป็นการประกันว่าสิ่งที่เรียนรู้นั้นเกิดประโยชน์อย่างแท้จริงแก่ประชาชน เกิดการผสมผสานระหว่างเทคโนโลยีสมัยใหม่กับภูมิปัญญาชาวบ้านและไม่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์และวิถีชีวิตของประชาชนเกินกว่าจะรับได้

2) การถ่ายทอดความรู้ระหว่างชาวบ้านด้วยกันเองและระหว่างชุมชนกับชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการที่มีมาแต่อดีตและยังคงมีอยู่ ทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านแพร่หลายไปในสังคมตัวแทนของหน่วยราชการควรมีหน้าที่กระตุ้นให้มีการแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาที่มีอยู่โดยปกตินี้ให้แพร่หลายกว้างขวางยิ่งขึ้น โดยพยายามจัดระบบที่เรียกว่า “เครือข่ายของการเรียนรู้” ให้มีการถ่ายทอดในระหว่างชาวบ้าน

3) ความมุ่งหวังระยะยาวของการศึกษาของชุมชน คือ การสร้างความสามารถที่จะเรียนรู้ด้วยตนเองให้แก่สมาชิกในชุมชน โดยให้การศึกษาที่จะช่วยให้สมาชิกในชุมชนรู้จักการระบุปัญหาหรือสิ่งที่ต้องการจะเรียนรู้ รู้จักแสวงหาแหล่งวิทยาการที่จะใช้ศึกษาหาความรู้ทั้งที่มีอยู่ในประชาชนด้วยกันเองและบุคคลภายนอกทั้งที่มีอยู่ในชุมชนและนอกชุมชน ซึ่งในที่สุดแล้วชุมชนนั้นจะเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้และเกิดกระบวนการศึกษาตลอดชีวิตโดยวิธีการพึ่งพา

ตนเองเพราะตัวแทนของหน่วยราชการไม่สามารถจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนที่มีอยู่ได้อย่างทั่วถึง

1.5) รูปแบบของการศึกษาของชุมชน

ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 จัดรูปแบบการศึกษาของประเทศไทย 3 รูปแบบ ได้แก่

- 1) การศึกษาในระบบ
- 2) การศึกษานอกระบบ
- 3) การศึกษาตามอัธยาศัย

จากรูปแบบดังกล่าวสามารถสร้างความสัมพันธ์ของรูปแบบการศึกษากับการศึกษาชุมชนได้ดังนี้

1.5.1) การศึกษาในระบบกับการศึกษาของชุมชน

การศึกษาในระบบอาจเรียกได้ว่าเป็นการศึกษากระแสหลักของระบบการศึกษาในปัจจุบัน ซึ่งหมายถึง การศึกษาที่จัดขึ้นโดยมีโครงสร้างกฎระเบียบต่างๆ ที่ค่อนข้างตายตัว เช่น ในเรื่องของการแบ่งระดับชั้นการเรียนการสอน อายุของผู้เรียน การกำหนดหลักสูตร การกำหนดเวลาเรียน (สำนักงานการศึกษาแห่งชาติ, 2544: 26) การศึกษาในระบบโรงเรียนจะจัดให้แก่บุคคลในช่วงอายุที่กำหนดเท่านั้น การเรียนจะต้องเรียนต่อเนื่องจบหลักสูตร การเรียนการสอนเกิดขึ้นในสถานที่หรือสถาบันที่จัดขึ้น โดยเฉพาะได้แก่ โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย

การศึกษาในระบบมีความสัมพันธ์กับการศึกษาของชุมชนเนื่องจากแนวคิดและเหตุผลของรัฐ ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบการจัดการศึกษาหลักในสังคม สถานศึกษาจึงมีบทบาทนำในการสร้างกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษาร่วมกับโรงเรียน ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมประเมินผลและร่วมรับผลประโยชน์ ดังนั้นจุดยืนของการศึกษาในระบบต่อการศึกษาชุมชนอย่างเห็นได้ชัด คือ การทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา จากรายงานเรื่องการศึกษาในวิถีชีวิตของชุมชน: รูปแบบและการปฏิบัติในโครงการศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของโรงเรียนกับชุมชนในการจัดการศึกษา (อ้างถึงในชัยยศ อิ่มสุวรรณ์: 2543) ได้แสดงให้เห็นถึงบทบาทของชุมชนในการมีส่วนร่วมร่วมกับโรงเรียนในการจัดการศึกษา 2 บทบาทสำคัญ คือ

1) บทบาทผู้สอน ผู้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ โดยชุมชนเข้าไปมีบทบาททางผู้นำ ภูมิปัญญาชาวบ้าน วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ตลอดจนสถานที่ต่างๆ ในชุมชน เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์ คุณค่า ค่านิยมของชุมชนและจากชุมชนไปสู่ นักเรียน ซึ่งผู้ที่ถ่ายทอดประสบการณ์เหล่านี้ ได้แก่ ครู ชาวบ้าน วิทยากรภายนอก ซึ่งเป็นการถ่ายทอดความรู้ในระบบโรงเรียน

2) บทบาทในการบริหารจัดการในโรงเรียนส่วนใหญ่ปรากฏในรูปแบบคณะกรรมการโรงเรียน ซึ่งเป็นรูปแบบการบริหารแบบหนึ่งโดยอาศัยระเบียบคำสั่งของทางราชการ จากบทบาทของชุมชนในการมีส่วนร่วมกับโรงเรียนในการจัดการศึกษา ทำให้สามารถแบ่งรูปแบบการศึกษาในระบบที่จัดการศึกษาของชุมชน 3 ลักษณะ (อุ้นตา นพคุณ, 2523: 174-200) ดังนี้

1) โรงเรียนชุมชน โดยมีหน้าที่พัฒนาชุมชนทั้งนักเรียนเด็กและเยาวชนที่อยู่นอกโรงเรียนตลอดจนผู้ใหญ่โดยมีบทบาทสำคัญ คือ การให้การศึกษาค้นทั้งชุมชน และแสวงหา พัฒนาและใช้ทรัพยากรภายในชุมชนเพื่อบริการทางการศึกษา ซึ่งโรงเรียนชุมชน แบ่งเป็น 4 ประเภท

1.1) หลักสูตรชุมชนเป็นศูนย์กลาง (The-Community-Countered Curriculum) ให้ความสำคัญแก่ชุมชนว่าเป็นบ่อเกิดทางการศึกษาที่สำคัญทรัพยากรต่างๆ ในชุมชน มีส่วนสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ของนักเรียน

1.2) หลักสูตรอาชีพเป็นศูนย์กลาง (The Vocational-Centered Curriculum) ใช้ชุมชนเป็นแหล่งทางการศึกษาให้ความรู้และประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ หน่วยงานหรือสถานประกอบการในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในหลักสูตรด้านอาชีพในโรงเรียน

1.3) หลักสูตรปฏิบัติการของชุมชน (The Community-Centered Function) เป็นโรงเรียนที่กำหนดหลักสูตรเน้นในเรื่องการให้บริการแก่ชุมชนและพัฒนาชุมชน โดยจะจัดทำโครงการพัฒนาที่ชุมชนและโรงเรียนร่วมมือกันวิเคราะห์และวางแผนหลักสูตร โดยจะเน้นการแก้ปัญหาภายในชุมชน

1.4) หลักสูตรให้บริการแก่ชุมชน (The Community-Service Programmed) เป็นโรงเรียนที่กำหนดหลักสูตรเน้นในเรื่องการให้บริการแก่ชุมชนและพัฒนาชุมชน

โดยจะจัดทำโครงการพัฒนาที่ชุมชนและโรงเรียนร่วมมือกันวิเคราะห์และวางหลักสูตรจะเน้นการแก้ปัญหาภายในชุมชน

2) วิทยาลัยชุมชน เป็นการศึกษาชุมชนที่มุ่งเปิดโอกาสให้คนทุกคนได้ศึกษาตามความต้องการ มีหลักสูตรกว้างขวางครอบคลุมและตอบสนองความต้องการของชุมชน โดยมี 2 ภารกิจหลักคือ

- ภารกิจด้านการสอน เป็นหลักสูตรระยะสั้น
- ภารกิจด้านบริการวิชาการ จัดการบริการในรูปแบบการศึกษา

ผู้ใหญ่ การศึกษาต่อเนื่องเพื่อเสริมความรู้และทักษะ

จะเห็นได้ว่ารูปแบบการศึกษาในระบบมีส่วนร่วมสัมพันธ์กับการศึกษาของชุมชนที่สำคัญ คือ การให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา 2 ลักษณะ คือ บทบาทของผู้สอนเพื่อถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์และบทบาทของการบริหารจัดการในรูปแบบของคณะกรรมการ รูปแบบการศึกษาชุมชนในการศึกษาในระบบนั้นขึ้นอยู่กับแนวคิดและเหตุผลของรัฐในการให้ชุมชนเข้าไปมีบทบาทในโรงเรียน

1.5.2) การศึกษานอกระบบกับการศึกษาของชุมชน

ตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 การศึกษานอกระบบ หมายถึง การศึกษาที่มุ่งส่งเสริมให้ผู้ที่ไม่มีโอกาสได้เข้าเรียนในระบบโรงเรียนได้มีโอกาสรับการศึกษาและฝึกอบรมให้แก่ผู้สนใจ จากนิยามดังกล่าวทำให้เห็นว่าขอบเขตของงานการศึกษานอกระบบได้เน้นมิติของกลุ่มเป้าหมายที่อยู่นอกระบบโรงเรียนปกติด้วย ซึ่งกรมการศึกษานอกโรงเรียน (2543: 42 - 43) ได้แบ่งรูปแบบการศึกษานอกโรงเรียนในมิติของการจัดการศึกษาออกเป็น 3 รูปแบบ คือ

1) รูปแบบที่จัดเป็นรายคน (Person-Centered model) เป็นรูปแบบของการจัดการศึกษาที่เป็นเฉพาะแต่ละบุคคล มุ่งอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้เรียนแต่ละคนและใช้ผู้เรียนแต่ละคนเป็นศูนย์กลางในการจัดการ มีหลักสูตรวิธีการสอนที่เปิดกว้างตามความต้องการของแต่ละบุคคล เช่น การเรียนด้วยตนเอง การเรียนทางไกล

2) รูปแบบที่จัดเป็นกลุ่ม - ชั้นเรียน (Group-Centered model) โดยมีบุคคลหลายๆ คนเป็นกลุ่มเป้าหมายให้ความรู้อย่างเสมอภาค มีการกำหนดหลักสูตรเวลาที่แน่นอน เช่น การศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จ

3) รูปแบบชุมชน (Community-Centered model) รูปแบบนี้ชุมชน-หมู่บ้านเป็นแกนนำในการจัดการหลักสูตร จัดขึ้นตามความต้องการของชุมชนและยืดหยุ่นตามความต้องการของชุมชนแต่ละแห่งเป็นการสนับสนุนให้เกิดความสามัคคีในชุมชนและร่วมมือกันทำกิจกรรม

จะเห็นได้ว่ารูปแบบการทำกิจกรรมดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นแนวความคิดที่ใช้การศึกษานอกระบบเป็นวิธีการสำคัญของการพัฒนาชุมชน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบที่มีความเหมาะสม เพราะโดยหลักการสามารถปรับรูปแบบให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละคนและของชุมชนได้ เพราะการศึกษานอกระบบตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิด 2 ประการคือ 1) การเรียนรู้โดยมุ่งให้บุคคลเกิดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาไปในทิศทางที่พึงประสงค์ 2) การพัฒนาโดยมุ่งให้เกิดการพัฒนาชุมชนและสังคมโดยรวม การเรียนรู้จึงควบคู่ไปกับการพัฒนา

1.5.3) การศึกษาตามอัธยาศัยกับการศึกษาของชุมชน

การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นรูปแบบการศึกษาหนึ่งที่บุคคลได้รับความรู้ ประสบการณ์ เสริมสร้างเจตคติ ค่านิยม ทักษะต่างๆ จากครอบครัว สังคม สิ่งแวดล้อมและจากประสบการณ์ในการดำรงชีวิตประจำวัน การเข้าร่วมในกิจกรรม การประกอบอาชีพการงาน โดยที่กิจกรรมไม่ได้เกิดขึ้นหรือมีการจัดขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์อื่นแต่กลับทำให้บุคคลได้รับความรู้โดยบังเอิญหรือไม่ตั้งใจ

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่าการศึกษาของชุมชนในรูปแบบต่างๆ ทั้ง 3 รูปแบบ เป็นการศึกษาที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการเพื่อประโยชน์ในการแก้ปัญหาของชุมชนและมีสมาชิกชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ได้รับบริการจากการศึกษานั้น ซึ่งหากพิจารณาในภาพกว้างจะเห็นได้ว่ารูปแบบของการศึกษาชุมชนจะครอบคลุมรูปแบบการศึกษาทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541: 37-51) ได้ศึกษาบทบาทของชุมชนกับการศึกษาและได้เสนอรูปแบบของการศึกษาในชุมชนไว้ 2 รูปแบบ คือ

1) รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเองเป็นการจัดการศึกษาที่เกิดขึ้นจากศักยภาพของชุมชน เพื่อพัฒนาชุมชนให้เต็มศักยภาพที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาและลดข้อจำกัดภายในชุมชน การศึกษาที่ชุมชนจัดขึ้นนี้มุ่งให้เกิดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและตอบสนองความต้องการของสมาชิกหรือคนที่อยู่ในบริบททางวัฒนธรรมในสังคมเดียวกัน โดยยึดหลักให้ผู้เรียนได้เรียนในที่ที่มีความรู้ การเรียนรู้จึงไม่ถูกจำกัดด้วยเวลา สถานที่ เพศและวัยและเป็นการเปิดโอกาสให้คนได้เรียนรู้ตามอัธยาศัย ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ของรูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเอง

รูปแบบของการศึกษาของชุมชนดังกล่าวสอดคล้องกับ (อนันต์ ลิขิต ประเสริฐ, 2537) โครงการวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการศึกษาของปวงชน: กรณีศึกษา

บ้านสระคูณ ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ โดยมุ่งศึกษาสภาพเงื่อนไขของการเรียนรู้ รูปแบบของการเรียนรู้ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเสริมสร้างเครือข่าย การเรียนรู้ การจัดการเครือข่ายและเชื่อมโยงการเรียนรู้ระหว่างชุมชนนั้นกับชุมชนอื่น พบว่าหน่วยงานที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของชุมชนมากที่สุด คือ องค์กรพัฒนาเอกชน รองลงมาคือผู้นำชุมชนและองค์กรรัฐบาล ระบบการเรียนรู้ของชุมชนที่พัฒนาขึ้นเริ่มจากการจัดเวทีสัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้นำและระหว่างผู้นำกับสมาชิกเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า เช่น ฝนแล้งขาดแคลนข้าว จากนั้นจึงเสริมสร้างแนวคิดและจิตสำนึกในการพึ่งพาตนเองแก่สมาชิกโดยจัดเวทีชาวบ้านเพื่อวิเคราะห์ปัญหาหารือร่วมกันรวมทั้งการไปเยี่ยมเยียนชุมชนเครือข่าย ซึ่งชาวบ้านเลือกวิธีการเกษตรผสมผสานในการแก้ปัญหา จากนั้นจึงเสริมความรู้ที่จำเป็นสำหรับการทำเกษตรผสมผสานและเชื่อมโยงประสบการณ์ไปยังหมู่บ้านอื่นๆ และในที่สุดชุมชนได้พัฒนาระบบต่างๆ ในชุมชนเพื่อการพัฒนาพึ่งพาตนเอง ได้แก่ ระบบธุรกิจ ชุมชน ระบบสวัสดิการชุมชน ระบบคุณภาพชุมชน ระบบกองทุนชุมชน การวิจัยและพัฒนาซึ่งส่งผลให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

2) รูปแบบการจัดการศึกษาแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการจัดการศึกษาที่ได้รับการแนะนำจากหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะภาครัฐที่เห็นว่าการศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจและยกระดับมาตรฐานการครองชีพ จึงมีการสร้างกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษา กระบวนการจัดการศึกษาดังกล่าวเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานภายนอกกับชุมชน โดยมีขั้นตอนคือ การร่วมคิดซึ่งเทียบได้กับการคิดวิเคราะห์ วินิจฉัยปัญหาของชุมชนการร่วมวางแผน โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ทางเลือกและเสนอทางออกของปัญหาร่วมปฏิบัติเป็นการมีส่วนร่วมที่ครอบคลุมตั้งแต่การเรียนรู้ ตลอดจนการนำความรู้ไปสู่การปฏิบัติร่วมประเมินผลเป็นการร่วมติดตามประเมินผลการปฏิบัติตามแผนที่ได้กำหนดไว้และรับประโยชน์เป็นการได้รับผลตอบแทนจากการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน

รูปแบบของการศึกษาชุมชนดังกล่าวสอดคล้องกับ (จิราวดี อ่อนวงศ์, 2539) ได้ศึกษาวิเคราะห์สิ่งแวดล้อมของชุมชนเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยใช้กรณีศึกษาเกาะ พีพี จังหวัดกระบี่ จากการศึกษาพบว่าการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของชุมชนมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลกระทบต่อทางบกและทางลบและพบว่าการพัฒนาพื้นที่ส่วนใหญ่ไม่มีการวางแผนทำให้เกิดปัญหาตามมาโดยเฉพาะปัญหาสภาพแวดล้อมและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ

จะเห็นได้ว่าในปัจจุบันได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษา แห่งชาติฉบับใหม่ พ.ศ. 2542 โดยเปลี่ยนมาใช้หลักสูตรพื้นฐาน 12 ปี ซึ่งด้วยระบบการบริหารงาน ใหม่ได้ส่งผลให้การจัดการศึกษาเอื้อให้โรงเรียนทำงานร่วมกับชุมชนได้คล่องตัวขึ้น ไม่ว่าจะเป็น การให้โรงเรียนจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาขึ้นใช้เอง ความเห็นชอบอยู่ที่คณะกรรมการสถานศึกษา ในท้องถิ่น ซึ่งเป็นการเอื้อให้ส่วนท้องถิ่นริเริ่มการคิดและออกแบบหลักสูตรขึ้นใช้เองและในส่วน ของระเบียบบริหารก็ได้เอื้อให้แก่โครงสร้าง ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับภาคอื่นๆ เป็น แนวราบด้วยการเปิดโอกาสให้ภาคอื่นเข้ามามีบทบาทร่วมมากขึ้นตลอดจนยังเอื้อให้มีการกระจาย แหล่งเรียนรู้ให้หลากหลายไม่ผูกขาดอยู่ในเฉพาะในส่วนโรงเรียนเท่านั้น แต่โครงสร้างดังกล่าว เป็นได้เพียงปัจจัยเอื้อจากส่วนของกฎหมายและนโยบายเท่านั้น การจะทำให้เป็นจริงในทางการ ปฏิบัติและวิถีชีวิตนั้นยังคงมีปัญหาและอุปสรรค ควรมีการส่งเสริมรูปแบบของการศึกษาชุมชน ใน 2 ภาคส่วนตามแนวทางดังต่อไปนี้

1) การส่งเสริมรูปแบบของกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความเข้มแข็ง ของชุมชน

- ให้ความสำคัญลำดับแรกกับการปรับวิถีคิดและโลกทัศน์หรือ การสร้างองค์ความรู้ร่วมหรือสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วม

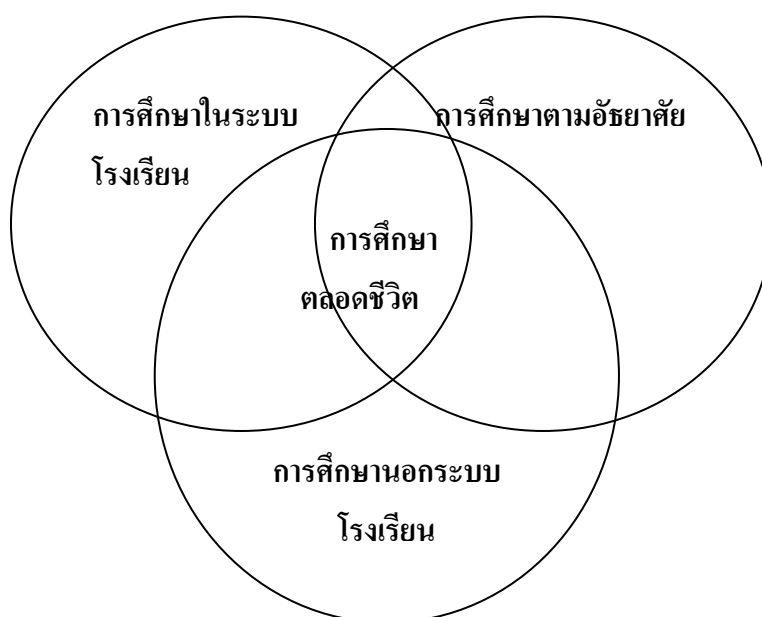
- มุ่งสู่เป้าหมายของวิถีคิด หรือโลกทัศน์ หรือองค์ความรู้ หรือ กระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับหลักการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง การทำเพื่ออยู่เพื่อกิน การตระหนัก ศรัทธา เชื่อมั่น ภูมิใจและเห็นถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีของวิถีการผลิตแห่งการเกษตร ยั่งยืนแบบผสมผสาน

- มีการดำเนินงานที่มีโครงการอย่างชัดเจนและสามารถดำเนินงานให้ เกิดผลได้จริงเป็นที่ยอมรับและเห็นคุณค่าของสมาชิก

- มียุทธวิธีการเคลื่อนไหวที่เอื้อต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของ ชุมชน เช่น จัดให้มีเวทีประชุมเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในแบบเวทีสัญจร สร้างระบบเครือข่ายขยาย สมาชิกและมีการจัดทำระบบข้อมูลและสารสนเทศที่ออกแบบโดยกลุ่มเอง

- ส่งเสริมกลุ่มกิจกรรมการศึกษาดูงานโดยอาศัยกระบวนการวิจัย ของชุมชนโดยมีการระดมองค์ความรู้ในรูปของหลักฐานที่ชัดเจน

2) ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา คือ การนำเอารูปแบบการเคลื่อนไหว ข้างต้นมาปรับใช้เพื่อพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนใน ระบบกับชุมชน โดยการทำงานกันของระบบการศึกษาทั้งสามระบบจะต้องมีการทำงานกันอย่าง กลมกลืนและสมดุลต่อกันตามกรอบต่อไปนี้

แผนภาพที่ 1 แสดง การบูรณาการความคิดระหว่างการศึกษาทั้งสามระบบ
กับประวัติศาสตร์ชุมชน

ที่มา: ภาณุวัฒน์ ภักดีวงศ์, 2552:271.

1.5.4) การศึกษาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานกับการศึกษาตลอดชีวิต

1.5.4.1) ความหมายของคำว่าการศึกษาตลอดชีวิต

คำว่าการศึกษาตลอดชีวิต (Lifelong Education) เป็นคำที่มีความแพร่หลายที่เริ่มจากประเทศสหรัฐอเมริกา แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิตเป็นแนวคิดที่ส่งเสริมการศึกษาเรียนรู้ของผู้ใหญ่ให้มีการศึกษาที่ต่อเนื่อง (adult education) และเป็นการส่งเสริมการศึกษาฐานชุมชน (community-based education) และหากพิจารณาคำศัพท์ของคำว่า “การเรียนรู้ตลอดชีวิต” หรือ “การศึกษาตลอดชีวิต” แล้ว แนวคิดการศึกษารูปแบบนี้ก็ไม่ใช่เป็นการศึกษาเรียนรู้ของผู้ใหญ่เท่านั้น เป็นการศึกษาเรียนรู้ของมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย ดังนิยามความหมาย ดังนี้

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 มาตรา 4 “การศึกษาตลอดชีวิต” หมายความว่า การศึกษาที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

สุนทร สุนันท์ชัย (สุนทร สุนันท์ชัย, 2532: 9) ให้นิยามการศึกษาตลอดชีวิต หมายถึง การจัดกระบวนการให้มีผลต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต (lifelong learning) มีลักษณะดังนี้

1) เป็นการดำเนินการตลอดชีวิตบุคคล
 2) เป็นการจัดที่มีการวางแผน ทำให้ได้รับความรู้ ทักษะและเจตคติอันจำเป็นต่อการเปลี่ยนแปลงในชีวิต ซึ่งเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาจนในที่สุดทำให้บุคคลได้พัฒนาตนเองอย่างเต็มศักยภาพ

3) เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากแรงจูงใจของผู้เรียนที่จะเรียนรู้ด้วยตนเอง

4) ใช้แหล่งการเรียนรู้ทุกประเภท ทั้งในระบบ (Formal) นอกระบบ (Non - formal) และไม่เป็นทางการหรือตามอัธยาศัย

การศึกษาตลอดชีวิตจึงเป็นการศึกษาทั้งหมดของชีวิตมนุษย์จากเกิดจนตายมุ่งพัฒนามนุษย์ให้ปรับตัวเข้ากับความเปลี่ยนแปลงในโลกปัจจุบันและพัฒนาต่อเนื่องไปให้เต็มศักยภาพของบุคคลแต่ละคน เป็นการศึกษาที่เกิดจากแรงจูงใจที่จะเรียนรู้ด้วยตนเอง จากแหล่งเรียนรู้ทุกชนิดทั้งในระบบ นอกระบบและไม่เป็นทางการ

ยูเนสโก (อ้างถึงในสุนทร สุนันท์ชัย, 2532: 29 - 30) กล่าวว่า การศึกษาตลอดชีวิต หมายถึง แผนรวมที่มุ่งเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระบบการศึกษาในปัจจุบันและพัฒนาศักยภาพทางการศึกษานอกระบบการศึกษา ในแผนที่ว่านี้บุคคลพึงเป็นผู้จัดการศึกษาของตนเอง จากการประสานสัมพันธ์ความคิดและการกระทำ การศึกษาและการเรียนจะไม่จำกัดตนเองอยู่เพียงในโรงเรียนแต่จะขยายออกตลอดชีวิตรวมทักษะและความรู้ทุกสาขาวิชาใช้วิธีการทุกอย่างให้โอกาสแก่ทุกคนให้ได้มีการพัฒนาตนเองอย่างเต็มที่ การศึกษาและการเรียนรู้ของเด็ก คนหนุ่มสาวและผู้ใหญ่ทุกอายุและทุกรูปแบบควรรวมกันถือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

Michael W. Galbraith (1995) (<http://www.ed.gov/pubs/PLLICConf95/comm.html>) ได้ให้นิยามของการศึกษาตลอดชีวิตว่า หมายถึง กระบวนการที่เกิดจากความไว้วางใจ การวางแผนไว้ล่วงหน้ารวมถึงความไม่ตั้งใจที่จะสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ในทุกช่วงของชีวิตหรือตลอดชีวิต

จากนิยามของการศึกษาตลอดชีวิตดังกล่าวข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าการศึกษตลอดชีวิต คือ การศึกษาทั้งหมดที่ครอบคลุมทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษา

นอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งเกิดขึ้นตลอดช่วงชีวิตของมนุษย์เพื่อจะช่วยให้เกิดการพัฒนาด้านสติปัญญาในส่วนบุคคล สังคมและอาชีพ การศึกษาตลอดชีวิตครอบคลุมการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นที่บ้าน โรงเรียนในชุมชน สถานที่ทำงาน การเรียนจากสื่อมวลชน จากสถานการณืและกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ กล่าวได้ว่าการศึกษาตลอดชีวิตเป็นการศึกษาทั้งหมดของชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย โดยมุ่งพัฒนามนุษย์ให้ปรับตัวเข้ากับความเปลี่ยนแปลงในโลกปัจจุบันและพัฒนาต่อเนื่องไปให้เต็มศักยภาพของบุคคลแต่ละคนเพื่อให้สามารถคิด วิเคราะห์ ตัดสินใจแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องและอย่างมีประสิทธิภาพอันจะนำไปสู่การพัฒนาทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมโดยรวม

1.5.4.2) ปัจจัยสำคัญที่จำเป็นต้องมีการจัดการศึกษาตลอดชีวิต

มนุษย์เรียนรู้ตลอดชีวิตในทุกสังคม ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่สำคัญคือเพื่อการดำรงชีวิตอยู่อย่างปลอดภัยและมีความสุขเท่าที่จะทำได้ในสังคมเกษตร มนุษย์เรียนรู้ที่จะอยู่ใกล้ชิดและดำรงชีวิตอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติและมนุษย์เรียนรู้การต่อสู้กับภัยธรรมชาติ ต่อมาในสังคมอุตสาหกรรมมนุษย์เรียนรู้ที่จะนำธรรมชาติมาใช้เพื่อการบริโภคและการใช้สิ่งประดิษฐ์เพื่อทดแทนแรงงานคน ในสมัยปัจจุบันหรือยุคข้อมูลข่าวสารที่ไร้พรมแดน มนุษย์ต้องเรียนรู้เพื่อการอยู่รอดอย่างสลับซับซ้อนกว่าที่เป็นมาในอดีตในศตวรรษที่ 21 สังคมไทยจะต้องเผชิญกับปัญหานานาประการบางปัญหาได้พัฒนาและกลายเป็นปัญหาข้ามพรมแดนเป็นปัญหาร่วมกันระหว่างประเทศ ปัญหาหลายเรื่องไม่ใช่ว่ามนุษย์เราไม่มีความรู้ในเรื่องนั้นๆ แต่ความรู้ ความเข้าใจ เจตคติ ข้อมูลองค์ความรู้ ผลการศึกษา การวิจัยอาจไม่สมบูรณ์ สถานการณ์ สิ่งแวดล้อม บริบทของสังคมอาจเปลี่ยนแปลงไป การที่สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปมนุษย์จึงต้องเรียนรู้ใหม่ การเรียนรู้ที่สำคัญต่อการอยู่รอดของคนเราอาจจะไม่ใช่การเรียนรู้เพื่อได้สิ่งใหม่หรือเรียนรู้ตามกระแสนิยม แต่อาจจะเป็นการเรียนรู้ที่จะนำประสบการณ์เดิมมาปรับปรุงแก้ไขพัฒนาให้ถูกต้องชัดเจนยิ่งขึ้น (อุ้นตา นพคุณ, 2543: 1)

สำหรับ จินตนา สุจจันท์ (จินตนา สุจจันท์, 2549) มีมุมมองว่า ปัจจัยสำคัญที่จำเป็นต้องมีการจัดการศึกษาตลอดชีวิต มีดังนี้

- 1) ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในส่วนบุคคล ทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ สังคม รวมทั้งบทบาทหน้าที่ของบุคคลซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามวัยต่างๆ
- 2) ความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้คนต้องการความรู้ใหม่ๆ เพื่อจะได้ปรับตัวได้อย่างเหมาะสมและความก้าวหน้าเหล่านี้ทำให้

ต้องการเข้าถึงข้อมูลได้อย่างสะดวกรวดเร็ว ดังนั้นการเรียนรู้ตลอดชีวิตจึงเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อช่วยให้ได้รับความรู้ใหม่ๆ และทันสมัยอยู่ตลอดเวลา

3) ความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและการเมือง สภาพของสังคมเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและซับซ้อน เพื่อให้สามารถปรับตัวได้กับสังคมที่เปลี่ยนแปลง ประชาชนควรได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ได้รับการศึกษาและข้อมูลข่าวสารอยู่ตลอดเวลา

4) ความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและอาชีพการงาน สภาพเศรษฐกิจ มีการแข่งขันอย่างรุนแรง คนจึงจำเป็นต้องพัฒนาตนเองให้มีความสามารถเพิ่มขึ้น จึงจำเป็นต้องเรียนรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อพัฒนาและเพิ่มคุณค่าให้กับตนเอง

5) ข้อจำกัดของการจัดการศึกษาระบบการศึกษาในระบบ มีระเบียบและหลักเกณฑ์ตายตัว จึงทำให้คนบางกลุ่มพลาดโอกาสเรียนในระบบ โรงเรียน คนเหล่านี้ควรมีโอกาสได้รับการศึกษา แม้อายุจะพ้นวัยเรียนไปแล้วก็ตาม เพื่อให้ทุกคนมีโอกาสทางการศึกษาอย่างทั่วถึงและเสมอภาคกัน

หลักการของการศึกษาตลอดชีวิต มีหลักการที่สำคัญ ดังนี้

1) หลักการบูรณาการและความเชื่อมโยงอย่างต่อเนื่องของการศึกษาในระบบโรงเรียน นอกกระบบ โรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนสามารถศึกษาหาความรู้ได้ตลอดชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย

2) หลักความเสมอภาคของโอกาสทางการศึกษา โดยส่งเสริมให้ประชาชนทุกกลุ่มเป้าหมายได้มีโอกาสเลือกศึกษาความรู้ตามศักยภาพและความต้องการของตนเอง การศึกษาควรเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนทุกคน

3) หลักการเรียนรู้แบบผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยจัดเนื้อหาและกระบวนการเรียนการสอนที่เหมาะสมกับพื้นฐานและความสนใจของผู้เรียนของตนเองได้

4) หลักการศึกษาเพื่อชีวิต โดยเน้นการศึกษาที่บูรณาการการเรียนรู้เข้ากับวิถีชีวิตของผู้เรียนและสภาพชุมชน สามารถนำความรู้ไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของตน เป็นการจัดการศึกษาที่กลมกลืนกับวิถีชีวิตของผู้เรียน

5) หลักการเรียนรู้เพื่อการคิดเป็นและแก้ปัญหาเป็น โดยส่งเสริมกระบวนการวิเคราะห์ ตัดสินใจและแก้ปัญหาบนพื้นฐานของข้อมูลและเหตุผล

6) หลักการกระจายอำนาจ โดยให้ผู้เรียน ชุมชนและองค์กรท้องถิ่นมีส่วนร่วม เน้นการคืนอำนาจการจัดการศึกษาให้กับชุมชนท้องถิ่น

7) หลักการความยืดหยุ่นและความหลากหลาย เพื่อมุ่งให้การศึกษาที่มีประสิทธิภาพและตอบสนองต่อความต้องการด้านการเรียนรู้ของประชาชนอย่างกว้างขวาง (คณะทำงานส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต สำนักบริหารการศึกษานอกโรงเรียน, 2548)

สำหรับระบบและโครงสร้างการศึกษาตลอดชีวิต คือ การสืบทอดวัฒนธรรมความเชื่อและความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง เพื่อการดำรงไว้ซึ่งเผ่าพันธุ์เชื้อชาติและการพัฒนาสังคมให้ก้าวต่อไป สังคมจัดระบบให้การศึกษาทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะสัมพันธ์สอดคล้องกับธรรมชาติการเรียนรู้ของมนุษย์ที่มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดเวลาตามแนวคิดเรื่องการศึกษาตลอดชีวิต ได้มีการจัดระบบและโครงสร้างของการศึกษาโดยมีการศึกษาเรียนรู้ 3 ระบบย่อยประกอบกันเป็นระบบการจัดการศึกษาตลอดชีวิต กล่าวคือ การศึกษาในระบบ (Formal Education) การศึกษานอกระบบ (Non-formal Education) การศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education)

จากแนวคิดการศึกษาตลอดชีวิตดังกล่าวข้างต้น กล่าวได้ว่าการศึกษาดูตลอดชีวิตเป็นการจัดการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์ทุกคน ทุกเพศ ทุกวัยอย่างเท่าเทียมเสมอภาคที่จะได้โอกาสเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยเชื่อมโยงการเรียนรู้ที่เกิดจากการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย โดยให้ความสำคัญกับผู้เรียนในฐานะเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้โดยเชื่อว่ามนุษย์มีศักยภาพ มีความสามารถที่จะเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ มีอิสระที่จะเลือกเนื้อหา รูปแบบ วิธีการในการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับตนเองและนำความรู้ที่ได้ไปใช้จริงซึ่งสอดคล้องเชื่อมโยงได้กับปรัชญาหลักการของแนวคิดการศึกษาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานว่าเป็นการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตและการศึกษายังมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบริบทแวดล้อมและความต้องการของผู้เรียนเป็นสำคัญ ดังนั้นชุมชนจึงเป็นหน่วยงานทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดพฤติกรรม ความคิด ค่านิยม โดยอาศัยบรรทัดฐานทางสังคมที่เกิดขึ้นจากแบบของการฝึกฝนอบรมทำให้บุคคลแต่ละคนมีคุณลักษณะตามที่สังคมต้องการ ชุมชนจึงควรมีบทบาทในความรับผิดชอบต่อการศึกษาใน 2 ลักษณะ คือ ในส่วนการศึกษาของคนในชุมชนและในส่วนของการสนับสนุนการดำเนินงาน คือ ทำอย่างไรให้คนในชุมชนได้รับการศึกษาอย่างครบถ้วน ซึ่งระบบการศึกษาที่มีส่วนสำคัญอย่างมากสำหรับการศึกษาของชุมชน คือ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งเป็นการศึกษา 2 ใน 3 รูปแบบของการศึกษาตลอดชีวิต

1.5.5) การจัดการศึกษาของชุมชนตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.

2542

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไข พ.ศ. 2545 ได้เสนอแนวทางในการจัดการศึกษาของชุมชนไว้ดังนี้

1) ถ่ายทอดจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาไว้ในมาตรา 7 ว่า จะต้องมุ่งให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมส่งเสริมการเรียนรู้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นและของไทยควบคู่ไปกับความรู้สากล มีความสามารถในการประกอบอาชีพพึ่งตนเองได้ แสดงว่าการศึกษาที่จัดขึ้นจะต้องอยู่บนองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนบนพื้นฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชนจนชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้

2) ยึดถือหลักการจัดการศึกษาตลอดชีวิต กล่าวคือ การเรียนรู้ของบุคคลจะเกิดขึ้นตลอดเวลา นับตั้งแต่เกิดจนตาย เนื้อหาสาระที่เรียนรู้จะเกิดขึ้นเสมอและต่อเนื่อง ดังนั้นชุมชนจะต้องมีส่วนเข้าไปมีบทบาทการจัดการเรียนรู้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ชุมชนจึงมีบทบาทในการจัดการศึกษาของคนในชุมชนตลอดเวลา

3) จัดการศึกษาโดยยึดถือหลักการที่จะระดมทรัพยากรทุกอย่าง โดยการมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชนและองค์กรต่างๆ จึงจะเป็นแนวทางที่ทำให้เกิดการจัดการศึกษาของชุมชนได้

4) จัดการศึกษาโดยกระจายอำนาจในการจัดการศึกษาให้กับชุมชนท้องถิ่น ดังนั้น ชุมชนท้องถิ่นจึงมีภาระที่จะต้องจัดการศึกษาให้กับสมาชิกในชุมชนของตนเองอย่างต่อเนื่อง

หลักสูตรการศึกษาก็เป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะเป็นตัวกำหนดทิศทางในการจัดการศึกษาควรมีหลักสูตรแกนกลางและหลักสูตรท้องถิ่นที่มีความหลากหลายของเนื้อหาเป็นหลักสูตรที่รองรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมโดยตอบสนองต่อความต้องการของและวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งในการจัดการศึกษาของชุมชนต้องเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ครูชุมชน ผู้บริหาร ร่วมกันสร้างหลักสูตรท้องถิ่นขึ้นเพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการจัดการเรียนการสอน โดยร่วมกันวางกรอบแนวทางการบริหารการศึกษาเพื่อให้ได้หลักสูตรท้องถิ่นที่เป็นหลักสูตรที่มีความสอดคล้องกับหลักการพัฒนาการศึกษา โดยนำความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในอดีตและความรู้สมัยใหม่ที่มีอยู่มาผสมผสานจัดการศึกษา ซึ่งท้องถิ่นควรมีสถานีในการจัดการศึกษาผ่านการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน โรงเรียน โดยผ่านระบบการศึกษาในระบบ นอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

ตารางที่ 2 ตารางพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับ

การศึกษาของชุมชน

เรื่อง	มาตรา	สาระที่เกี่ยวกับการศึกษาของชุมชน
กระบวนการศึกษา	7	ในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิ หน้าที่ เสรีภาพ ความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและของประเทศชาติ รวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปวัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล ตลอดจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความริเริ่มสร้างสรรค์ ใฝ่รู้ และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง
หลักการจัดการศึกษา	8	1. เป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน 2. ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา 3. การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง
หลักการจัดการศึกษา	9	การจัดระบบ โครงสร้าง และกระบวนการจัดการศึกษาให้ยึดหลักดังนี้ 1. มีเอกภาพด้านนโยบาย และมีความหลากหลายในการปฏิบัติ 2. มีการกระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 3. มีการกำหนดมาตรฐานการศึกษา และจัดระบบประกันคุณภาพการศึกษาทุกระดับและประเภทการศึกษา

ตารางที่ 2 ตารางพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการศึกษา
ของชุมชน (ต่อ)

เรื่อง	มาตรา	สาระที่เกี่ยวกับการศึกษาของชุมชน
		4.มีหลักการส่งเสริมมาตรฐานวิชาชีพครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาและการพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาอย่างต่อเนื่อง 5.ระดมทรัพยากรจากแหล่งต่างๆ มาใช้ในการจัดการศึกษา 6.การมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กร ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กร เอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น
สิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน	12	นอกเหนือจากรัฐ เอกชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้บุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กร เอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการและสถาบันสังคมอื่น มีสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทั้งนี้ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง
สิทธิประโยชน์ในการสนับสนุนหรือจัดการศึกษา	14	บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบัน ศาสนา สถานประกอบการและสถาบันสังคมอื่นซึ่งสนับสนุนหรือจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานมีสิทธิได้รับสิทธิประโยชน์ตามควรแก่กรณี ดังต่อไปนี้ 1. การสนับสนุนจากรัฐให้มีความรู้ความสามารถในการอบรมเลี้ยงดูบุคคลซึ่งอยู่ในความดูแลรับผิดชอบ 2. เงินอุดหนุนจากรัฐสำหรับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานตามที่กฎหมายกำหนด 3. การลดหย่อนหรือยกเว้นภาษีสำหรับค่าใช้จ่ายการศึกษาตามที่กฎหมายกำหนด

ตารางที่ 2 ตารางพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการศึกษา
ของชุมชน (ต่อ)

เรื่อง	มาตรา	สาระที่เกี่ยวกับการศึกษาของชุมชน
รูปแบบการจัดการศึกษา	15	การจัดการศึกษามีสามรูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และ การศึกษาตามอัธยาศัย 1. การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน 2. การศึกษานอกระบบ เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่มความพร้อมและโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่นๆ สถานศึกษาอาจจัดการศึกษาในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งหรือทั้งสามรูปแบบก็ได้ ให้มีการเทียบโอนผลการเรียนที่ผู้เรียนสะสมไว้ในระหว่างรูปแบบเดียวกันหรือต่างรูปแบบได้ ไม่ว่าจะเป็นผลการเรียนจากสถานศึกษาเดียวกันหรือไม่ก็ตาม รวมทั้งจากการเรียนรู้นอกระบบ ตามอัธยาศัยการฝึกอาชีพ หรือจากประสบการณ์การทำงาน
การจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต	25	รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ ได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์การกีฬาและนันทนาการ แหล่งข้อมูล และแหล่งการเรียนรู้อื่นอย่างพอเพียงและมีประสิทธิภาพ

ตารางที่ 2 ตารางพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการศึกษา
ของชุมชน (ต่อ)

เรื่อง	มาตรา	สาระที่เกี่ยวกับการศึกษาของชุมชน
การจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน	29	ให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครั้ว ชุมชน องค์กร ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กร เอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบัน สังกัดอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมี การจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาและวิทยาการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความ ต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยน ประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชน
การบริหารและการจัดการศึกษาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สิทธิในการจัดการศึกษา	41	องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีสิทธิจัดการศึกษา ในระดับใดระดับหนึ่งหรือทุกระดับตามความพร้อม ความเหมาะสมและความต้องการภายในท้องถิ่น
การกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการประเมินความพร้อม	42	ให้กระทรวง กำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการประเมินความ พร้อมในการจัดการศึกษาขององค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่น และมีหน้าที่ในการประสานและส่งเสริมองค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่นให้สามารถจัดการศึกษา สอดคล้อง กับนโยบายและได้มาตรฐานการศึกษา รวมทั้งการ เสนอแนะการจัดสรรงบประมาณอุดหนุนการจัด การศึกษาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
ครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา เรื่องการระดมทรัพยากรบุคคลในชุมชน	57	ให้หน่วยงานทางการศึกษาระดมทรัพยากรบุคคล ในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาโดยนำ ประสบการณ์ ความรอบรู้ ความชำนาญ และภูมิปัญญา ท้องถิ่นของบุคคลดังกล่าวมาใช้ เพื่อให้เกิดประโยชน์ ทางการศึกษาและยกย่องเชิดชูผู้ที่ส่งเสริมและสนับสนุน การจัดการศึกษา

ตารางที่ 3 ข้อสรุปเกี่ยวกับการศึกษาในรูปแบบต่างๆ กับการศึกษาของชุมชน

การศึกษาในระบบ	การศึกษานอกระบบ	การศึกษาตามอัธยาศัย
1. เน้นบทบาทของผู้สอนผู้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์โดยชุมชนเข้าไปมีบทบาททางผู้นำภูมิปัญญาชาวบ้านวัฒนธรรมประเพณีพิธีกรรมตลอดจนสถานที่ต่างๆ ในชุมชนเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์คุณค่า ค่านิยมของชุมชนและจากชุมชนไปสู่นักเรียน ซึ่งผู้ที่ถ่ายทอดประสบการณ์เหล่านี้ได้แก่ครูชาวบ้าน วิทยากรภายนอก ซึ่งเป็นการถ่ายทอดความรู้ในระบบโรงเรียน	การศึกษานอกระบบตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิด 3 ประการคือ 1. การเรียนรู้โดยมุ่งให้บุคคลเกิดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาไปในทิศทางที่พึงประสงค์ 2. การพัฒนาโดยมุ่งให้เกิดการพัฒนาชุมชนและสังคมโดยรวม การเรียนรู้จึงควบคู่ไปกับการพัฒนาพื้นฐานดังกล่าวทำให้การศึกษานอกระบบเป็นวิธีการที่สำคัญของการพัฒนาชุมชน เนื่องจากมีรูปแบบที่เหมาะสมเพราะโดยหลักการแล้วสามารถปรับรูปแบบให้เหมาะสมกับสภาพปัญหาและความต้องการของแต่ละบุคคลและของชุมชนได้	เป็นรูปแบบการศึกษาหนึ่งที่มุ่งเน้นให้บุคคลได้รับความรู้ ประสบการณ์ เสริมสร้างเจตคติ ค่านิยม ทักษะต่างๆ จากครอบครัว สังคม สิ่งแวดล้อม และจากประสบการณ์ในการดำรงชีวิตประจำวัน การเข้าร่วมในกิจกรรม การประกอบอาชีพการงาน โดยที่กิจกรรมไม่ได้เกิดขึ้นหรือมีการจัดขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์อื่น แต่กลับทำให้บุคคลได้รับความรู้โดยบังเอิญหรือไม่ตั้งใจ ทั้งนี้ การศึกษาตามอัธยาศัยอาจใช้รูปแบบของการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบนำมาผสมผสานกันเพื่อให้เกิดสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษาและการตอบสนองความต้องการของชุมชนและบุคคลได้ดีที่สุด
2. เน้นถึงบทบาทในการบริหารจัดการในโรงเรียน ส่วนใหญ่ปรากฏในรูปแบบคณะกรรมการโรงเรียนซึ่งเป็นรูปแบบการบริหารแบบหนึ่ง โดยอาศัยระเบียบคำสั่งของทางราชการ		

1.5.6) สรุป

การจัดการศึกษาที่ดีต้องเป็นการศึกษาที่ส่งเสริมให้บุคคลได้พัฒนาอย่างสมบูรณ์เต็มตามศักยภาพของตนเอง สามารถเรียนรู้และดำรงชีวิตได้อย่างอิสระบนพื้นฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของตนเอง นอกจากนี้การศึกษาที่ดีจะต้องสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ดังนั้นการศึกษาที่ดีจึงต้องสอดคล้องกับบริบทของชุมชน เพราะชุมชนเป็นทั้งกลุ่มคนที่ติดต่อสัมพันธ์กัน มีรากฐานความเชื่อ วิถีดำรงชีวิตที่คล้ายคลึงกัน มีการสื่อสารถ่ายทอดความรู้ความเชื่อและแนวทางการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต การจัดการศึกษาของชุมชนจึงเป็นการจัดการศึกษาที่มีเป้าหมายเพื่อความดำรงอยู่และพัฒนาชุมชนเป็นการจัดการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยผ่านสถาบันทางสังคม แนวคิดความเชื่อของสังคม โรงเรียน ตลอดจนกิจกรรมต่างๆ ของสังคม การศึกษาทั้ง 3 ระบบไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นกลไกที่สำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาการศึกษาของชุมชนให้เหมาะสมตามรากฐานศักยภาพในแต่ละท้องถิ่นเรียนรู้ที่จะสร้างให้คนในชุมชนพึ่งตนเองได้

ตอนที่ 2 แนวคิดเกี่ยวกับความรู้ท้องถิ่น

2.1 พัฒนาการการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นในประเทศไทย

เรื่องราวท้องถิ่นมีตัวตนปรากฏอยู่ในสังคมไทยมานานแล้วแต่ยังขาดความชัดเจนทั้งในเรื่องเนื้อหาและวิธีการศึกษา โดยในระยะแรกปรากฏอยู่ในรูปแบบของตำนานท้องถิ่น หรือวรรณกรรมพื้นบ้านเก่าแก่ที่เล่าขานสืบทอดกันมาแบบปากต่อปากในลักษณะของ “มุขปาฐะ” โดยมิได้มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร อย่างไรก็ตามนักประวัติศาสตร์เชื่อว่าโครงร่างเนื้อหาบางส่วนของตำนานเหล่านี้มีเค้าโครงมาจากเรื่องจริงในท้องถิ่นต่างๆ โดยตำนานเหล่านี้อาจแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท (พรเพ็ญ ฮันตระกูล และ สายชล สัตยานุรักษ์, 2548:7- 8) ได้แก่

1) ตำนานวีรบุรุษหรือบรรพบุรุษในอดีต เช่น ตำนานท้าวอู่ทอง ตำนานลาวจก ตำนานพระร่วง เป็นต้น

2) ตำนานเชื้อสายวงศ์ตระกูลของผู้นำที่ปกครองบ้านเมืองใดบ้านเมืองหนึ่ง เช่น ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานสิงห์วิฑูมาร เป็นต้น

3) ตำนานที่เป็นประวัติศาสตร์สากลของพุทธศาสนา เช่น นิทานพระพุทธรูป หินศักดิ์ ตำนานอูร์กษัตริย์นันทิมพวงศ์ เป็นต้น

ต่อมาได้มีการรวบรวมและและจดบันทึกตำนานเหล่านี้เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งอาจเริ่มขึ้นมาตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 23 (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2542: 55)

โดยตำนานที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและเป็นรู้จักกันแพร่หลาย ได้แก่ นิทานพระพุทธรูปสิงห์ (ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 20) ตำนานมูลศาสนา (ประมาณ พ.ศ. 1960) ชินกาลมาลีปกรณ์ (พ.ศ. 2060) จามเทวีวงศ์ (พ.ศ. 2113) (ชาลยวิทย์ เกษตรศิริ, 2542: 55) ตำนานเหล่านี้บอกถึงความสัมพันธ์ของพระพุทธรูปหรือแคว้นโบราณในภาคเหนือที่ผูกโยงเข้ากับเรื่องราวในพุทธศาสนา เนื่องจากผู้รวบรวมตำนานเหล่านี้มักเป็นปัญญาชนหรือผู้ที่รับการศึกษาผ่านทางศาสนาจึงมักใช้ภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาของพุทธศาสนาในการบันทึก

นอกจากตำนานเหล่านี้แล้วเรื่องราวของท้องถิ่นแทบจะไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนให้ได้เห็นกันอีกจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 อย่างไรก็ตามในมุมมองของนักประวัติศาสตร์อย่าง ดร.ชาลยวิทย์ เกษตรศิริ มองว่าความสืบเนื่องของงานทางประวัติศาสตร์ที่สืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นก็คือ “พงศาวดาร” โดยพงศาวดารที่เป็นที่รู้จักกันดีก็คือ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาซึ่งมีอยู่หลายฉบับด้วยกัน เช่น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ อักษรนิพนธ์ (พ.ศ. 2223) ฉบับพันจันทนุมาศ (พ.ศ. 2338) ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์ ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ (พ.ศ. 2350) และพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (พ.ศ. 2398) อย่างไรก็ตามลักษณะงานเขียนแบบพงศาวดารเหล่านี้จะเน้นที่ความสำคัญของอาณาจักรและพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญในฐานะของศูนย์กลางของความเป็นไปของบ้านเมืองจนมองข้ามความมีตัวตนและความเป็นไปของท้องถิ่น

เมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์รัฐสยามเริ่มให้ความสำคัญกับท้องถิ่นมากขึ้นโดยเฉพาะบริเวณที่มีผลประโยชน์โดยกรุงเทพฯ ได้ขยายอิทธิพลทางการเมืองไปยังดินแดนที่อยู่เลยที่ราบลุ่มภาคกลางออกไป ได้แก่ ล้านนา บริเวณที่ลุ่มแม่น้ำโขง เขมร ที่ราบสูงโคราชและหัวเมืองมลายู ซึ่งทำให้สยามจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นมากขึ้นเพื่อใช้ในการจัดระเบียบการปกครองหรือการสร้างภาพลักษณ์ทางการเมืองและเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

ก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความสนใจของสยามที่มีต่อท้องถิ่นในรูปแบบของจดหมายเหตุเอกสารคำให้การของเขลาคำให้การของเขลาคำให้การเดินทาง เป็นต้น เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ภายใต้เงื่อนไขและบริบทของสภาพการเมืองระหว่างประเทศที่ลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกกำลังขยายตัว การเคลื่อนไหวเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้เริ่มปรากฏให้เห็นชัดเจนมากขึ้นจากการที่สยามมีความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงสภาพจากรัฐโบราณไปเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ตามแบบตะวันตกที่รัฐจะต้องมีอาณาเขตหรือพรมแดนที่ชัดเจนทำให้สยามจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของท้องถิ่นมากขึ้นเพื่อใช้เป็นหลักฐานในการเจรจาโต้แย้งกับชาติตะวันตกทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสเพื่อยืนยันสิทธิเหนือดินแดนท้องถิ่นหรือหัวเมืองของสยามโดยก่อนการปฏิรูป

การปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดฯ ให้ขุนนางในท้องถิ่นหลายแห่งรวบรวมประวัติความเป็นมาของเมืองหรือชุมชนและให้บันทึกไว้เป็นเอกสารลายลักษณ์อักษรของหลวงเพื่อนำไปใช้ในการเจรจากับชาติตะวันตก และยังนำมาใช้เป็นข้อมูลในการปฏิรูปการปกครองในเวลาต่อมา นอกจากนี้ยังมีการนำเอกสารบันทึกของขุนนาง ตำนานและพงสาวดารของเมืองต่างๆ ทั้งในภาคอีสาน ลาว ล้านนาและคาบสมุทรมลายูมาตีพิมพ์เผยแพร่ในสิ่งพิมพ์ของรัฐ เช่น วชิรญาณ วชิรญาณวิเศษและราชกิจจานุเบกษา ต่อมาต้นฉบับของเอกสารเหล่านี้ได้ถูกรวบรวมและตีพิมพ์เป็นชุดในรูปแบบของประชุมพงสาวดารภาคต่างๆ และยังมีการรวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับลัทธิประเพณี ภาษากลุ่มชาติพันธุ์ของภูมิภาคต่างๆ มาตีพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณวิเศษ ซึ่งต่อมาหลัง พ.ศ. 2500 ได้รวบรวมตีพิมพ์เป็นหนังสือชุดลัทธิธรรมเนียมต่างๆ

หลังการปฏิรูปการครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนกลางยังคงให้การสนับสนุนการรวบรวมเอกสารโบราณ การเขียนประวัติเมืองและชุมชนต่างๆ ตลอดจนประวัติตระกูลหรือบุคคลสำคัญที่มีบทบาทในการปกครองอย่างต่อเนื่อง โดยมีข้าราชการจากส่วนกลางที่ถูกส่งไปเป็นข้าหลวงประจำตามมณฑลต่างๆ เป็นกลไกสำคัญ ซึ่งผลงานส่วนใหญ่ถูกนำมาตีพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณวิเศษ เทศกาลและวสารของสยามสมาคม เช่น พงสาวดารลาวเฉียงของพระยาประชาภิจักรจักร (แหม่ม บุนนาค) ซึ่งตีพิมพ์เป็นตอนลงในวารสารวชิรญาณ ซึ่งต่อมารวบรวมและปรับปรุงให้สมบูรณ์และนำมาตีพิมพ์ใหม่ในชื่อพงสาวดารโยนกใน พ.ศ. 2449

นอกจากนี้ยังมีพงสาวดารมณฑลอีสานของหม่อมอมรวงษ์วิจิตร และ Historical Retrospect of Junkceylon Island ของพันเอกเยอรมัน (G.E Gerini) ชาวอิตาลีที่รับราชการในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเขาได้ศึกษาค้นคว้าประวัติความเป็นมาของเกาะภูเก็ตอย่างละเอียดและตีพิมพ์ลงในวารสารของสยามสมาคมในปี พ.ศ. 2449 และนิทานโบราณคดี (พ.ศ. 2478) ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ อย่างไรก็ตามเมื่อถึงหลังสมัยรัชกาลที่ 5 การศึกษาเกี่ยวกับท้องถิ่นเริ่มลดความสำคัญลง ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากการคุกคามของภัยจากลัทธิล่าอาณานิคมที่เริ่มลดลง

ความสนใจในเรื่องราวท้องถิ่นกลับมาปรากฏเห็นชัดเจนอีกครั้งหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดยมีจุดมุ่งหมายในการศึกษาที่แตกต่างจากเดิมโดยวัตถุประสงค์ของการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นในช่วงนี้เป็นไปเพื่อให้ท้องถิ่นต่างๆ ได้เข้ามามีบทบาทในการเมืองการปกครองประเทศมากขึ้น โดยรัฐมองว่าตนควรรับรู้และทำความเข้าใจเรื่องราวของท้องถิ่นให้มากขึ้น โดยรัฐบาลได้เชิญสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรรุ่นแรกมาปาฐกถาเกี่ยวกับสภาพจังหวัด

ประวัติศาสตร์ความเป็นมา สถาปัตยกรรมศาสตร์และความเป็นอยู่ต่างๆ ไปของประชาชนในจังหวัดของตนเอง ซึ่งแสดงให้เห็นชัดเจนว่ารัฐให้ความสนใจต่อท้องถิ่น โดยปรากฏถาดังกล่าวถูกนำมาตีพิมพ์รวมเล่มในชื่อปรากฏของผู้แทนราษฎรเรื่องสภาพของจังหวัดต่างๆ เมื่อ พ.ศ. 2478 และตีพิมพ์ซ้ำอีกครั้งใน พ.ศ. 2539

จากความวุ่นวายทางการเมืองหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทำให้ความสนใจของรัฐที่มีต่อท้องถิ่นเลือนหายไปอีก จากนั้นรัฐก็หันไปมุ่งเน้นการสร้างชาติภายใต้แนวคิดชาตินิยม โดยการพัฒนาวัฒนธรรมของราชสำนักและกรุงเทพฯ ให้เป็นวัฒนธรรมหลักของชาติจนเรื่องราวและความเป็นไปของท้องถิ่น โดยผลงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยในช่วงนี้มุ่งเน้นไปที่ความยิ่งใหญ่ของชนชาติไทย วีรบุรุษไทยและการปลุกใจให้คนไทยรักชาติ โดยเฉพาะผลงานของหลวงวิจิตรวาทการ

แม้ว่ารัฐจะให้ความสนใจเรื่องราวของท้องถิ่นลดลง แต่คนในท้องถิ่นกลับให้ความสนใจในเรื่องราวของตนเองมากขึ้น ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม เศรษฐกิจและการเมืองในช่วงรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา โดยเฉพาะด้านการศึกษาที่ขยายตัวค่อนข้างมากอย่างต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ส่งผลให้กลุ่มปัญญาชนที่เป็นสามัญชนและคนท้องถิ่นเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองมากขึ้นได้กระตุ้นให้ผู้คนเกิดสำนึกของความเป็นท้องถิ่นขึ้น โดยผู้รู้หรือปราชญ์ท้องถิ่นซึ่งได้คัดลอกตำนานวรรณกรรมหรือการแต่งใหม่เพื่อบอกเล่าประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นของตนเอง โดยมีเนื้อหาที่เป็นเรื่องราวใกล้ตัวมากขึ้นและสามารถพิสูจน์ได้จริง

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ผู้รู้ พระภิกษุ ตลอดจนปัญญาชนท้องถิ่นที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่ต่างก็หันมาให้ความสนใจเรื่องราวท้องถิ่นของตนเองมากขึ้น โดยเห็นได้จากการพยายามรวบรวมโบราณวัตถุต่างๆ มาเก็บรักษาไว้ตามวัดจนเกิดการศึกษาเรื่องราวความเป็นมาของท้องถิ่นที่โยงเข้ากับหลักฐานทางโบราณคดีที่เก็บรักษาไว้ทั้งในภาคเหนือ ภาคอีสานและภาคใต้ ทั้งยังมีการตีพิมพ์เผยแพร่ทั้งบทความและหนังสือเหล่านี้ เช่น หนังสือรวบรวมภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์จังหวัดพิษณุโลก (พ.ศ. 2477) นครน่าน (พ.ศ. 2478) พัทลุงวิทยา (พ.ศ. 2479) ตรังสาร (พ.ศ. 2482) เพ็ชรพื้นเมืองเวียงจันทน์ (พ.ศ. 2479) และอุบัติบรมจักรลาว (พ.ศ. 2479)

เป็นต้น หนังสือเหล่านี้นำเสนอเรื่องราวทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์และคติชนท้องถิ่น เพื่อให้คนภายนอกได้รับรู้

เมื่อถึงทศวรรษ 2480 มีการจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในจังหวัดสำคัญๆ ขึ้น โดยได้รับความร่วมมือจากปราชญ์ท้องถิ่นทำให้การเก็บรวบรวมโบราณวัตถุในท้องถิ่นของภาคต่างๆ มีการพัฒนามากขึ้น เช่น ในภาคใต้มีพระราชสีลสังวรณ (ช่วง อุตถเวที) พระภิกษุซึ่งเก็บรวบรวมโบราณวัตถุของอำเภอสทิงพระ อำเภอระโนดและบริเวณใกล้เคียงเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑวัดมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา ท่านพุทธทาสภิกขุซึ่งช่วยจัดตั้งพิพิธภัณฑที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และยังตีพิมพ์การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีบริเวณอ่าวบ้านดอนที่ท่านศึกษา ภาคตะวันออกมีพระครูศรีมาโพธิ์คณานุรักษ์แห่งวัดใหม่กรรทอง อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี ภาคกลางมีพระโสภณธรรมมูรีเจ้าคณะจังหวัดพะเยา เป็นต้น

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ่งที่จะต้องถึงความสนใจของคนในท้องถิ่นที่มีเรื่องราวความเป็นไปในท้องถิ่นของตนเองนั้นก็คือการพิมพ์หนังสืออนุสรณ์เพื่อแจกในงานฌาปนกิจศพของผู้มีการศึกษาและมีฐานะในจังหวัดต่างๆ ที่เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมาก โดยเนื้อหาส่วนใหญ่ของหนังสือเหล่านี้จะคัดลอกมาจากตำนานพงศาวดารหรือเอกสารทางราชการในส่วนที่เป็นความรู้ทั่วไปที่เกี่ยวกับท้องถิ่นของตน ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่ขยายออกไปสู่ท้องถิ่นมากขึ้น

ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ถือเป็นช่วงที่มีการตื่นตัวในการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นมากที่สุดช่วงหนึ่ง โดยเป็นผลมาจากการที่ไทยได้รับการสนับสนุนสหรัฐอเมริกาในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ประกอบกับสถาบันการศึกษาระดับสูงได้ขยายตัวสู่ชนบทและรัฐบาลเองก็มีนโยบายส่งเสริมการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติอย่างต่อเนื่องส่งผลให้ปัญญาชนท้องถิ่นหันมาสนใจศึกษาเรื่องราวท้องถิ่นของตนเองมากขึ้น โดยในช่วงเวลานี้ได้เกิดงานเขียนจำนวนมาก มีการพัฒนาทั้งในด้านเนื้อหาวิธีการและมุมมองต่างๆ โดยมีนักวิชาการสาขาต่างๆ สนใจเข้ามาศึกษาเรื่องท้องถิ่นมากขึ้นด้วย นอกจากนี้ยังมีชาวต่างชาติที่สนใจเข้ามาศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นมากขึ้น โดยเฉพาะในสาขาวิชาโบราณคดีและมานุษยวิทยา พ.ศ. 2500 การศึกษาประวัติศาสตร์ชาติในแนวชาตินิยมยังคงมีอิทธิพลอยู่แต่มีความก้าวหน้ามากขึ้นโดยมีการตรวจสอบและใช้หลักฐานที่หลากหลายมากขึ้นจนนำไปสู่การออกสำรวจ สืบค้น ขยายขอบเขตการศึกษาเรื่องราวของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่ามีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ชาติอย่างไรขณะเดียวกันก็ได้เกิดการศึกษาประวัติศาสตร์

แนวมาร์กซิสต์ ซึ่งให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นและชนธรรมคาสามัญจึงเป็นการช่วยขยายขอบเขตของการศึกษาท้องถิ่นในอีกทางหนึ่ง

ในช่วงเวลานี้มีนักวิชาการที่บทบาทสำคัญและมีอิทธิพลต่อการศึกษาท้องถิ่นในสมัยหลังอย่างมาก ได้แก่ อาจารย์มานิต วัลลิโภดม และจิตร ภูมิศักดิ์

แม้ว่าอาจารย์มานิต วัลลิโภดม จะศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติไทย แต่หลักฐานที่มานิตนำมาใช้กลับมีความโดดเด่นโดยให้ความสำคัญกับหลักฐานภายในประเทศ ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ชาติไทยของอาจารย์มานิตมีความแตกต่างจากนักประวัติศาสตร์คนอื่น โดยอาจารย์มานิตมองว่าการก่อตัวของอาณาจักรไทยเกิดจากความหลากหลายของผู้คนและบ้านเมืองหลากหลายทั้งสุพรรณภูมิ เพชรบุรี สุโขทัย ละโว้ อโยธยา ล้านนา นครศรีธรรมราช ที่ตั้งอยู่ในบริเวณประเทศไทย จากการที่อาจารย์มานิตเป็นนักโบราณคดีและสนใจศึกษาด้านานในท้องถิ่นต่างๆ ควบคู่ไปกับการออกสำรวจจึงทำมีผลงานที่เกี่ยวกับท้องถิ่น เช่น “ตำนานเมืองเชียงแสน” “ตำนานหริภุญไชย” ซึ่งตีพิมพ์ในหนังสือพุทธธานุสรณ์ (พ.ศ. 2500) นำเที่ยวพินัยและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมา (พ.ศ. 2502) ซึ่งเนื้อหาประกอบด้วยตำนาน นิทานและความเชื่อของชาวบ้านรวมอยู่ด้วย สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของท้องถิ่นในมิติของผู้คน สังคมและวัฒนธรรม นอกจากนี้อาจารย์มานิตยังเป็นผู้ค้นพบ “ตำนาน นางเลือดขาว” ซึ่งเป็นตำนานเกี่ยวกับท้องถิ่นในภาคใต้อีกด้วย

ส่วนจิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งเป็นนักวิชาการร่วมสมัยกับอาจารย์มานิต เป็นผู้บุกเบิกงานประวัติศาสตร์ในแนวมาร์กซิสต์ที่ทำให้มุมมองต่อท้องถิ่นมีมิติกว้างขึ้น จิตรมีความคล้ายคลึงกับอาจารย์มานิตในแง่ของการใช้หลักฐานที่หลากหลายทั้งหลักฐานทางโบราณคดี ตำนาน พงศาวดาร จารึก นิทาน วรรณกรรม ทำให้ผลงานของจิตรมีความแตกต่างโดยผลงานที่มีชื่อเสียงของจิตร ได้แก่ โฉมหน้าศักดินาไทย ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือนิติศาสตร์ 2500 ซึ่งให้อธิบายพัฒนาการสังคมไทยตามแนวมาร์กซิสต์ 5 ขั้นตอนโดยมองผ่านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทั้งรัฐ ศักดินา ศรีสังขาลย์ สุโขทัยและอยุธยา นอกจากนี้ยังมีความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ (พ.ศ. 2501-2507) โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ลุ่มน้ำเจ้าพระยา (พ.ศ. 2505) และสังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา (ประมาณ พ.ศ. 2507-2508) โดยภาพรวมของหนังสือทั้งสามเล่มนี้สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของสังคมในท้องถิ่นต่างๆ ที่มีลักษณะเฉพาะมีพัฒนาการด้านเศรษฐกิจและสังคมเป็นของตนเองและมีมาก่อน

การก่อตัวสุโขทัยที่ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำกก อาณาจักรเงินยางเชียงแสน อาณาจักรโยนกนาคนคร ก่อนจะพัฒนามาเป็นอยุธยาในเวลาต่อมา

ตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา การศึกษาท้องถิ่นขยายตัวและมีความก้าวหน้าทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ เกิดแนวคิดและองค์ความรู้ที่หลากหลายและเป็นระบบมากขึ้น ซึ่งผลเป็นสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในปี พ.ศ. 2516 - 2519 ซึ่งได้ปลุกจิตสำนึกให้มีการศึกษาเรื่องราวของประชาชนมากขึ้น ขณะเดียวกันในช่วงเดียวกันการศึกษาของไทยก็ก้าวหน้าไปมากมีชนชั้นกลางจำนวนมากที่ได้รับการศึกษาจากการเพิ่มขึ้นของวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

หลัง พ.ศ. 2516 รัฐบาลโดยกระทรวงศึกษาธิการมีนโยบายปฏิรูปการศึกษาที่ส่งเสริมและกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นเรียนรู้เรื่องราวของคนมากขึ้น ทำให้สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น โดยเฉพาะวิทยาลัยครูได้สร้างหลักสูตรท้องถิ่นศึกษาขึ้นรวมทั้งมีการตั้งศูนย์วัฒนธรรมประจำจังหวัด เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยต่อมามีการจัดสัมมนาด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นในจังหวัดต่างๆ อย่างต่อเนื่อง โดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณ

ความตื่นตัวเหล่านี้ยังสัมพันธ์กับการเกิดวารสารวิชาการที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่น เช่น เมืองโบราณ (พ.ศ. 2517) รวมบทความประวัติศาสตร์ (พ.ศ. 2521) ศิลปวัฒนธรรม (พ.ศ. 2522) นอกจากนี้ยังมีวารสารของสถาบันการศึกษาและวิทยาลัยครูในส่วนภูมิภาคที่เผยแพร่เรื่องราวของท้องถิ่นโดยตรง เช่น วารสารแลใต้ของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี วารสารศรีวิชัยของวิทยาลัยครูสุราษฎร์ธานี วารสารมนุษยสังคมศาสตร์ของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นต้น

ในทศวรรษที่ 2540 โดยเฉพาะภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 หลังวิกฤตเศรษฐกิจของประเทศแนวโน้มของท้องถิ่นนิยมได้รับการขานรับเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ปฏิบัติการ “ท้องถิ่นนิยม” (localization) มากขึ้นหลังจากที่กระแสหลักของการพัฒนาประเทศเน้นการให้ความสำคัญกับกระแส (globalization) มาโดยตลอด (พัฒนา กิตติอาษา, 2546: 19) เสน่ห์ จามริก นักวิชาการอาวุโสเรียกกระแสดังกล่าวว่า “กระแสชุมชนท้องถิ่น” ซึ่งภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ กระแสชุมชนท้องถิ่นไม่ได้มีนัยความหมายเป็นไปเพื่อการยื่นหยัดต่อผู้เพื่อความอยู่รอดและป้องกันตัวเองเท่านั้น หากหมายถึง เป็นการเสนอแนวทางเลือกเพื่อการปฏิรูปสู่ระเบียบสังคมใหม่ ซึ่งสงวนที่ว่างให้กับความแตกต่างหลากหลายทางเศรษฐกิจ

สังคมและวัฒนธรรม สิทธิ เสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์จึงเป็นช่วงที่มีความในการสร้าง
ชุมชนและประชาสังคมให้เข้มแข็ง โดยกระตุ้นให้คนท้องถิ่นได้ตระหนักถึงความสำคัญของวิถี
ชีวิตตลอดจนวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการพัฒนาประเทศ
แบบยั่งยืน

2.2. แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความรู้ท้องถิ่น

กระบวนการที่เปลี่ยนไปของการพัฒนาได้เปลี่ยนรูปแบบสังคมจาก Modernization จนถึง Globalization มาสู่สังคมที่เน้นความเป็น Localization มากขึ้น “วิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่น” หรือ “วิถีชาวบ้าน” ได้รับความสนใจขึ้นมาควบคู่กับความเป็นสากล

องค์ความรู้ แนวคิด มุมมองเกี่ยวกับท้องถิ่นควรได้รับการพิจารณาในฐานะที่เป็น “กระแสท้องถิ่นวิวัฒน์” เป็นกระแสที่ชุมชนท้องถิ่นที่มีรากฐานทรัพยากร ภูมิปัญญา พัฒนาการ และประวัติศาสตร์การดำรงอยู่ของตัวเอง ขณะเดียวกันก็เป็นท้องถิ่นที่ไม่หยุดนิ่งตายตัวเป็นท้องถิ่นที่เต็มไปด้วยความแตกต่างหลากหลายซับซ้อน นอกจากนี้ท้องถิ่นยังเชื่อมโยงสัมพันธ์กันเองทั้งด้าน เศรษฐกิจ การเมือง สังคมวัฒนธรรมและภูมินิเวศน์รวมทั้งเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับภูมิภาค ชานานาชาติและโลกอย่างแยกกันไม่ออก

การศึกษาเรื่องราวท้องถิ่นส่วนใหญ่ในปัจจุบันยังคงเป็นการศึกษาโดยนักวิชาการเป็นหลัก ซึ่งบางครั้งนักวิชาการเหล่านี้มิได้เป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นคนชุมชนท้องถิ่น ส่งผลทำให้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ได้อาจเป็นมุมมองจากภายนอกที่ไม่อาจสร้างความเชื่อมโยงระหว่างผู้คนในชุมชนกับท้องถิ่นให้เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง ดังนั้น ความรู้ท้องถิ่นจึงควรถูกบรรจุเข้าเป็นส่วนหนึ่งในหลักสูตรของโรงเรียนในชุมชนนั้นๆ เพื่อให้ลูกหลานของคนในชุมชนได้มีโอกาสศึกษาและค้นคว้าเกี่ยวกับชุมชนด้วยตนเอง อันจะนำมาซึ่งความรัก ความผูกพันและความภาคภูมิใจในชุมชนท้องถิ่นของตนเองอย่างแท้จริง เพราะการได้มาซึ่งความรู้ท้องถิ่นนั้นต้องอาศัยการบ่มเพาะและการพัฒนาความรู้ที่สอดคล้องกับชีวิตจริงอย่างรอบด้านมีการบูรณาการทั้งระดับบุคคลและชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากการดำรงชีวิตอย่างครอบคลุมและเป็น “องค์รวม”

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (นิธิ เอียวศรีวงศ์ และอาคม พัตติยะ, 2525: 3-11) ได้กล่าวถึงกระบวนการสร้างความรู้ของชุมชน ความหมายและลักษณะของคำว่า “ความรู้ชุมชน” ซึ่งความรู้ นั้นๆ ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ให้ความหมายของความรู้ในท้องถิ่นไว้ว่า ความรู้ไว้ 4 ลักษณะเฉพาะคือ

1. ความรู้ของชุมชนหรือความรู้ท้องถิ่นจะมีลักษณะความรู้ ในเชิงปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นการทำนา การทำมาหากิน การอยู่อาศัย การรักษาโรค เพื่อตอบปัญหาในเชิงปฏิบัติของความรู้นั้นๆ
2. ความรู้ในเชิงปฏิบัติที่มีมุมมองเกี่ยวกับศาสนธรรมเป็นมุมมองที่มีต่อโลกหรือต่อชีวิตที่มีลักษณะมาจากฐานศาสนธรรม ไม่ว่าจะเป็นอิสลาม พุทธ คริสต์ หรืออะไรก็ตามเมื่อใช้ความรู้ต้องใช้ในเชิงเมตตา

3. ความรู้ท้องถิ่นหรือความรู้ชุมชนจะไม่อ้างความเป็นสากลจะเป็นความรู้ที่จะตอบปัญหาเฉพาะในท้องถิ่นมากกว่าที่จะเป็นความรู้ที่จะประกาศความเป็นสากล ดังนั้นความรู้ชุมชนจึงไม่เป็นความรู้ที่ไม่มีทฤษฎี ไม่มีทฤษฎีตายตัวสำหรับการหาความรู้ในท้องถิ่น

4. ความรู้ท้องถิ่นมักไม่อยู่ในรูปของลายลักษณ์อักษรแต่มักจะฝากไว้ในประเพณีในวัฒนธรรม ความรู้เหล่านี้เป็นความรู้ที่ไม่อยู่ในตำรา

ในขณะที่ความรู้ท้องถิ่นที่ได้บูรณาการทั้งเนื้อหา แหล่งเรียนรู้และกระบวนการอย่างหลากหลายที่ไม่สามารถแยกออกจากวิถีชีวิตจริงของบุคคลและชุมชน ทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง โดยต่อเนื่องตลอดเวลาและตลอดชีวิตซ้ำแล้วองค์ความรู้ดังกล่าวยังสามารถตอบสนองเงื่อนไขของบุคคลได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ดังที่ สีลาภรณ์ บัวสาย (ลีลาภรณ์ บัวสาย 2551: 39-42) ได้กล่าวถึง ลักษณะของความรู้ท้องถิ่นไว้ว่ามี 2 ลักษณะ คือ ความสัมพันธ์ของความรู้กับบริบทฐานทรัพยากรและความรู้ด้านสังคมวัฒนธรรม

ความสัมพันธ์ของความรู้กับบริบทฐานทรัพยากรเป็นความรู้ท้องถิ่นที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อความอยู่รอด หลักประกันความมั่นคงให้กับชีวิตคนที่อยู่ในบริบทสิ่งแวดล้อมแบบใดก็จะพัฒนาความรู้ขึ้นมาเพื่อตอบสนองความจำเป็นในการยังชีพ ชาวบ้านในชนบทไทยในทุกที่มีทุนเดิมของความรู้เหล่านี้จึงอยู่รอดมาได้ ชุดความรู้ของชาวบ้านเกิดจากประสบการณ์ในชีวิตจริงในท้องถิ่น ชุดความรู้นั้นมีบริบทที่ก่อให้เกิดและมีผู้ใช้ประโยชน์จากความรู้นั้นจริงๆ จึงเป็นชุดความรู้ที่มีการสร้าง สะสมและถ่ายทอดสืบต่อๆ กันมา ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงบริบทที่เป็นอยู่ก่อให้เกิดความรู้ชุดหนึ่งมีผลทำให้ความรู้ชุดเดิมหมดคุณค่าคุณประโยชน์ที่เคยมี

ส่วนความรู้ด้านสังคมวัฒนธรรม เป็นความรู้ที่มีพลังมากในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงในชุมชน ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของคนในชุมชนและความรู้ในมิติวัฒนธรรมโดยจะสืบทอดผ่านเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่ชุมชนทุกแห่งจะสร้างขึ้น ได้แก่ ธรรมเนียม ประเพณี จารีต ฮีด – คอง ตำนาน เพลงกล่อมเด็ก สุภาษิต เรื่องเล่าต่างๆ ซึ่งจะซ่อนเอาความรู้ที่ถูกทดสอบและกรองแล้วว่าเป็นความรู้สำคัญสมควรจะสืบทอดต่อไปถึงลูกหลาน

งานวิจัยที่ผ่านมาในเรื่องของ “กระแสท้องถิ่นวิวัฒน์” ของนักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาการสังเคราะห์และเชื่อมโยงองค์ความรู้ แนวคิดและมุมมองเกี่ยวกับภาษาวิธีของท้องถิ่นและโลก สร้างดุลยภาพในระดับองค์ความรู้และแนวคิดทฤษฎีระหว่างโลกาภิวัตน์กับท้องถิ่นวิวัฒน์รวมทั้งนำเสนอแนวคิดทางทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัยในลักษณะที่เสริมพลัง

การเรียนรู้ภาคประชาคม ซึ่งเป็นฐานที่มั่นของชุมชนท้องถิ่นกระแสท้องถิ่นที่พัฒนาได้เติบโตมาด้วยข้อวิเคราะห์ทางทฤษฎีที่เปิดพรมแดนความรู้และนำเสนอความรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง

ชยันต์ วรรณชนะภูติ (อ้างถึงใน พัฒนา กิตติอาสา, 2546: 19) ได้สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ท้องถิ่นนิยมในประเทศไทยระหว่างทศวรรษที่ 1960 ถึงต้นทศวรรษที่ 1980 ซึ่งเรียกว่าการศึกษาสังคมไทยเชิงมานุษยวิทยา ซึ่งแบ่งเป็น 4 แนวทางหลัก ได้แก่ 1) แนวทางการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาทั่วไป 2) แนวการศึกษาแบบจิตวิทยา-วัฒนธรรม 3) แนวการศึกษาแบบโครงสร้างและสถาบันทางสังคม และ 4) แนวการศึกษาแนวใหม่ ซึ่งประกอบไปด้วยแนวการศึกษาที่เน้นการวิเคราะห์ทางสถิติ การวิเคราะห์แบบวิพากษ์วิธีหรือเศรษฐศาสตร์การเมือง

ในขณะที่พัฒนา กิตติอาสา ได้ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์แนวทางในการศึกษา (approach) โดยจัดกลุ่มและทำความเข้าใจภาพรวมแนวโน้มและประเด็นสำคัญของการศึกษาที่ได้จากแนวทางต่างๆ จะช่วยให้มองเห็นภาพของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของการศึกษาท้องถิ่นนิยมในประเทศไทยทั้งในส่วนที่เป็นผลงานของนักวิชาการไทยและต่างประเทศโดยได้จัดกลุ่มผลงานเกี่ยวกับท้องถิ่นนิยมในวงวิชาการไทยหลัง พ.ศ. 2500 การศึกษาท้องถิ่นนิยมในวงวิชาการสังคมศาสตร์ไทยแบ่งออกตามแนวทางในการศึกษาที่สำคัญ ดังต่อไปนี้ 1) แนวการศึกษาท้องถิ่นเพื่อตรวจสอบและท้าทายวิสัยทัศน์ประวัติศาสตร์กระแสหลัก 2) แนวการศึกษาท้องถิ่นจากมิติทางชาติพันธุ์ ศาสนาและพิธีกรรม อุดมการณ์และบทบาททางเพศและการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย 3) แนวทางการศึกษาท้องถิ่นที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับเมือง วัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น 4) แนวการศึกษาเศรษฐกิจ การเมืองและการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น 5) แนวการศึกษาท้องถิ่นจากการวิเคราะห์ขบวนการชาวนาและองค์กรชาวบ้าน และ 6) แนวการศึกษาท้องถิ่นนิยมและชาตินิยมเพื่อสู้ภัยเศรษฐกิจยุคไอเอ็มเอฟ

การศึกษาท้องถิ่นในช่วงดังกล่าวเน้นถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่เรียกว่าระบบอุปถัมภ์ ซึ่งถือว่าเป็นระบบที่มีความต่อเนื่องทางโครงสร้างระหว่างสังคมหมู่บ้านในอดีตและปัจจุบัน โดยเน้นถึงการเปลี่ยนแปลงโดยทั่วไปไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาทางมานุษยวิทยาของชาวอเมริกา Laurelton sharp และ Lucien M. hanks (1978) เรื่อง “Bang Chan: Social History of a rural community” โดยเรียกการศึกษาของเขาว่าเป็นประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนในชนบท ซึ่งจะเน้นที่สถาบันของความสัมพันธ์ทางสังคมที่เรียกว่า ระบบอุปถัมภ์ ซึ่งถือเป็นความต่อเนื่องทางโครงสร้างระหว่าง

สังคมหมู่บ้านในอดีตกับปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับนักวิชาการไทย ซึ่งนำโดย ม.ร.ว.อภินันท์ รพีพัฒน์ ได้เป็นผู้นำในการศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านซึ่งงานในกลุ่มนี้จะมีรูปแบบและประเด็นในการนำเสนอที่เหมือนกันคือในส่วนที่ 1 กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของการก่อตั้งหมู่บ้าน ส่วนที่ 2 เป็นสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้านโดยทั่วไป ส่วนที่ 3 ความเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงในเรื่องของบทบาทและสถานะของผู้นำ ส่วนที่ 4 เป็นการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ซึ่งกระบวนการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับงานการศึกษาของ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2529) “รายงานการวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจการเมือง สังคมและวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน: กรณีศึกษาหมู่บ้านนาป่าหนาด”

จากงานการศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าวทำให้เราเห็นภาพของการพัฒนาท้องถิ่นที่ทำให้เกิดสภาวะความเป็นอัมพาตทางโครงสร้าง คือ สภาวะของการไร้อำนาจการตัดสินใจของชุมชนในการกำหนดและจัดการกับวิถีชีวิตของตนเอง ซึ่งเกิดจากความหวังดีของภาครัฐที่ตั้งอำนาจต่างๆ ของชุมชนไป ทำให้ทั้งหมดภายใต้กระบวนการที่รัฐเรียกว่า “การพัฒนา” หรือมองอีกด้านหนึ่งก็คือ การขยายตัวของอำนาจรัฐนั่นเอง ในกระบวนการพัฒนาดังกล่าวรัฐได้ดึงเอาอำนาจในการจัดการศึกษาของชุมชนที่เคยทำเองไปจัดการจากส่วนกลาง ต่อมาก็ขยายไปสู่การจัดการเรื่องอื่นๆ เกือบทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านการรักษาพยาบาล การจัดการทรัพยากร ตลอดจนการปกครองต่างๆ ที่การจัดการด้านต่างๆ นั้นเคยอยู่ในวิถีของชาวบ้านเองทั้งหมดจนชาวบ้านแทบไม่หลงเหลืออำนาจในการจัดการด้วยตนเอง ยกเว้นการจัดการงานด้านประเพณีที่ชาวบ้านจะรู้สึกติดกักในขณะทำงานด้านอื่นๆ ชาวบ้านเป็นอัมพาต เพราะไร้อำนาจการจัดการสภาวะนี้เองทำให้ชาวบ้านไม่สนใจเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาจนรัฐบาลต้องใช้นโยบายบังคับให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งชาวบ้านต้องจำใจเข้าร่วม นอกจากนั้นยังเป็นสาเหตุให้ชาวบ้านรู้สึกพึ่งพารัฐมากเกินไปจนรัฐเองก็รู้สึกไม่พอใจที่ชาวบ้านพึ่งตนเองไม่ได้ เพราะชาวบ้านไม่ริเริ่มทำเอง แต่จะรอให้รัฐเข้าไปช่วยเหลือในทุกๆ ด้าน ในที่สุดชาวบ้านก็จะตกอยู่ในสภาวะตกขอบ คือ สภาวะที่ไร้อำนาจในการตัดสินใจอย่างสิ้นเชิง ซึ่งทำให้พวกเขา รู้สึกไม่มีส่วนร่วมและไม่รู้สึกผูกพันเป็นเจ้าของทรัพยากรส่วนร่วม จึงเกิดการแย่งชิงและทำลายทรัพยากรลงอย่างกว้างขวาง

กฤษณา บุญชัย ได้ศึกษาเรื่องประชาสังคม พื้นที่สาธารณะของฉันทน์ (ประชาชน) ที่จัดการกันเอง ได้กล่าวถึง ชุมชนเข้มแข็งตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนไว้ว่า ความหมายของชุมชน หรือ “ความเข้มแข็งของชุมชน” พบว่า เป็นการเน้นถึงภาพชุมชนที่ควรเป็นหรือถูกใช้ในการพัฒนา

มากกว่าจะมุ่งอธิบายพลวัตของโครงสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังที่นักมานุษยวิทยาให้นิยามชุมชนเป้าหมายไว้ว่า การที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารกัน ซึ่งไม่ได้จำกัดที่ชุมชนดั้งเดิมในสังคมชนบทแต่เน้นความเป็นชุมชนในบริบทใหม่ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในเมืองหรือชุมชน ตั้งแต่ระดับเล็กไปจนถึงระดับใหญ่ ซึ่ง อุทัย ดุลเกษม ได้นำเสนอแนวการวิเคราะห์ เงื่อนไข ปัจจัยแห่งความเข้มแข็งของชุมชนไว้ดังนี้

1) โครงสร้างทางสังคมแนวราบ หมายถึง สัมพันธภาพทางอำนาจในชุมชนเท่าเทียมกัน อำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสในชุมชนไม่แตกต่างกันนัก ซึ่งปัจจัยดังกล่าวเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนเป็นสำคัญ

2) ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองทั้งในด้านการผลิต การบริโภค การตลาด การสะสมและกระจายส่วนเกินเงินใจสำคัญ คือ ชุมชนมีสิทธิ อำนาจการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรของตนเอง

3) ค่านิยมจากศาสนธรรมหรืออุดมการณ์การใช้ชีวิต ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าสังคมชนบทไม่ว่าจะนับถือผี พุทธ หรือศาสนาอื่น ล้วนเน้นความสมณะและการเคารพอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ

4) กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต กระบวนการเรียนรู้ท้องถิ่น การสืบสานภูมิปัญญาดั้งเดิม เงื่อนไขสำคัญ คือ ชุมชนสามารถกำหนดกระบวนการเรียนรู้ของตนเองได้เป็นการศึกษาที่ไม่แยกออกไปจากชีวิตทางสังคมของชุมชน

5) กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ ผู้นำตามธรรมชาติในชุมชนเกิดได้หลายเงื่อนไข เช่น จากการประพฤติกฎปฏิบัติตนตามศีลธรรมของชุมชนหรือการเป็นผู้ต่อสู้เพื่อชุมชน

6) ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคมที่แน่นแฟ้น ได้แก่ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในชุมชน ซึ่งสมาชิกครอบครัว เครือญาติ เพื่อนฝูง โดยมีเกณฑ์แบบแผนในการดำเนินชีวิตร่วมกัน ซึ่งชุมชนมีความแน่นแฟ้นจะสามารถมีพลังในการจัดการแก้ไขปัญหาได้อย่างดี

7) กลไกที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ การติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่องตลอดเวลา หรือกระบวนการถ่ายทอดอันจะนำไปสู่การปรับตัวของชุมชนได้อย่างรวดเร็ว

ในงานศึกษาทบทวนเรื่องตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็งของ สีลาภรณ์ นาครทรรพ ได้ให้ความสำคัญกับตัวชี้วัดในระดับกลุ่มหรือองค์กรชุมชน โดยเห็นว่าเป็นกลไกที่มีความสำคัญในการนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตและพัฒนาด้านสังคมของคนในชุมชนร่วมกัน โดยได้เสนอกรอบ

ในการพิจารณาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนใน 4 เรื่อง คือ 1) เครื่องชี้วัดเกี่ยวกับภูมิปัญญา ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่าและระบบคิดของชุมชน 2) เครื่องชี้วัดเกี่ยวกับการจัดการกลุ่ม หรือองค์กรชุมชน 3) เครื่องชี้วัดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน 4) เครื่องชี้วัดผลกระทบการดำเนินงานขององค์กรชุมชนรวมทั้งศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาตนเอง

ความเข้มแข็งของชุมชนเป็นมโนทัศน์ที่มีความหมายในหลายมิติ การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอาศัยอยู่บนพื้นฐานของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยในแต่ละชุมชนจะมีการพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนในมิติต่างๆ เช่น มิติทางด้านเศรษฐกิจ มิติทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ มิติทางด้านสังคมและมิติทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนนั้น อาจพัฒนาความเข้มแข็งได้เพียงบางมิติเท่านั้น เนื่องจากเงื่อนไขและกระบวนการที่นำไปสู่ความเข้มแข็งในแต่ละมิติของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกัน เช่น งานวิจัยของจันทร์ทิพย์ ศรีทอง (2547) เสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนบ้านปางอิกาในการจัดการทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืน ต.แม่แรม อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่ เป็นศึกษาพัฒนาการของชุมชนบ้านปางอิกาจากอดีตถึงปัจจุบันและและสภาพปัญหาการจัดการทรัพยากรป่าขององค์กรชุมชนในปัจจุบันศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขของสภาพปัญหาการจัดการทรัพยากรป่าบ้านปาง โดยเป้าหมายและแนวทางการสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน

อรสา หน่อปิ่น (2546: 58) ได้ศึกษาการสร้างความเข้มแข็งด้านการจัดการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง: กรณีศึกษากองทุนหมู่บ้านแม่กะ หมู่ 8 และกองทุนหมู่บ้านแม่ซ้อน หมู่ 4 อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ โดยศึกษาลักษณะกองทุนหมู่บ้านที่มีความเข้มแข็งทางด้านบริหารจัดการกองทุน ลักษณะและองค์ประกอบของความเข้มแข็งด้านการจัดการการเงินของกองทุน และศึกษาถึงกระบวนการพัฒนาความเข้มแข็งด้านการจัดการของกองทุน เพื่อศึกษาแนวทางขยายผลการบริหารที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน

สีลาภรณ์ บัวสาย (2547: 7-13) ได้กล่าวถึงตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนไว้ว่า ระบบความรู้ของชุมชนเป็นตัวชี้วัดที่สำคัญมากและมีสหสัมพันธ์สูงกับสถานะความเข้มแข็งของชุมชนที่สามารถอยู่รอดมาด้วยดีและจัดการตัวเองได้ มักเป็นชุมชนที่สามารถจัดการความรู้ของตัวเองได้ดี นำความรู้ที่สั่งสมถ่ายทอดสืบต่อมาปรับใช้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ๆ ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นจะสามารถเป็นประโยชน์สำหรับการกำหนดนโยบายการพัฒนาได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับศักยภาพและข้อจำกัดของ “ท้องถิ่น” ต่างๆ จะเกิดเป็นองค์ความรู้ที่ช่วยให้เกิดสมดุลแก่การศึกษาประวัติศาสตร์และสังคมที่ให้ความสำคัญกับศูนย์กลางมากเกินไป รากฐานทางวิชาการ

ที่มีอคติเน้นศูนย์กลางย่อมครอบงำการวางนโยบายสาธารณะต่างๆ ดังนั้นการศึกษาที่ “เปิดพื้นที่” ให้ประชาชนมากขึ้นช่วยเพิ่มพลังและอำนาจแก่พวกเขาในการมีส่วนร่วมการใช้อำนาจรัฐด้วย

การศึกษาของ Leach (1954.) “Political System of Highland Burma” ที่ศึกษาประวัติศาสตร์และการบ่งบอกอัตลักษณ์ของกลุ่มคนในพื้นที่ชายขอบว่าเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างการปรับตัวทางนิเวศวิทยาและวัฒนธรรมในสองรูปแบบกล่าวคือ กลุ่มที่ทำการเกษตรแบบนาข้าวในหุบเขา การนับถือศาสนาพุทธและระบบการเมืองภายใต้อิทธิพลของฮินดูกับกลุ่มที่อยู่บนคอกเขาทำไร่ ไร่ได้รับอิทธิพลจากจีนและปกครองแบบมีผู้ชายเป็นหัวหน้า Leach เชื่อว่าอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และภาษาของสังคมดังกล่าว เกิดจากการปรับตัวทางนิเวศวิทยาและวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังมีงานเขียนที่สำคัญที่วางรากฐานแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องชาติซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการดำรงอยู่และการต่อสู้ช่วงชิงอัตลักษณ์ของคนในท้องถิ่น เล่มแรก Benedict Anderson (1983) “Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism” กล่าวถึงชาติว่าเป็นชุมชนในจินตนาการ เป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมืองงานชิ้นที่สอง Ernest Gellner (1964) “Nations and Nationalism” ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาติและชาตินิยมว่าชาตินิยมไม่ใช่สำนึกถึงความเป็นชาติ แต่ชาตินิยมเป็นตัวที่สร้างชาติขึ้นมาจากสิ่งที่ไม่ได้มีอยู่มาก่อน งานชิ้นที่สาม Eric Hobsbawm and Terence Ranger (1983) กล่าวถึงแบบแผนจารีตประเพณีปฏิบัติบางอย่างว่าเป็นประดิษฐกรรมทางสังคมที่คิดค้นขึ้นมาเมื่อไม่นานมานี้ เช่น กระบวนการอ้างสิทธิในทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนจะอ้างสิทธิตามประเพณีที่มีมาแต่โบราณ โดยปราศจากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์แต่เป็นการสร้างแบบแผนจารีตจัดการทรัพยากรชุมชนเพื่อต่อสู้ช่วงชิงกับอำนาจของระบอบศักดินาและรัฐหรือช่วงชิงกับชุมชนอื่น ซึ่งในหนังสือทั้งสามเล่มมีข้อเสนอที่เป็นประเด็นร่วมกันอยู่ 3 ประการ

- ชาติผูกพันอย่างแนบแน่นอยู่กับความเป็นสมัยใหม่ นั่นคือแนวคิดเรื่องชาติถูกสร้างความหมายขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์ในทางการเมือง เพื่อแสดงถึงคามมีอธิปไตยของประชาชน ในขณะที่เดียวกันในทางเศรษฐกิจชาติก็ถูกให้ความหมายในฐานะที่เป็นพัฒนาการของระบบทุนนิยมและสังคมอุตสาหกรรม

- ชาติไม่ได้เกิดขึ้นโดยธรรมชาติพร้อมกับสังคมมนุษย์อย่างแท้จริงและไม่ใช่ว่าความคิดและสถาบันที่ดำรงอยู่อย่างหยุดนิ่งแต่ในทางตรงกันข้ามชาติก็ถูกสร้างขึ้นโดยรัฐและผู้ปกครองเพื่อเป็นประดิษฐกรรมและสัญลักษณ์ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางประวัติศาสตร์

- แนวคิดเรื่องชาติเมื่อถูกสร้างขึ้นมาแล้ว มันไปมีผลกระทบที่ตามมาอย่างมากมาย เช่น ทำลายอัตลักษณ์ วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์กลุ่มคนที่ดีดกว่าชาติพันธุ์กลุ่มน้อย ชุมชนท้องถิ่นและอารยธรรมย่อยๆ ให้สูญหายไป

ซึ่งสอดคล้องกับงานการศึกษาในช่วงนี้ที่ให้ความสนใจในปฏิสัมพันธ์ระหว่าง อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์ การจัดวางพื้นที่ทางสังคมและการเมืองและระบบนิเวศวิทยา ตัวอย่างเช่น งานศึกษาของ Johnson (1996) “Shifting Social Landscape: Mien (Yao) Upland Communities and Histories in State–Client Setting” ที่กล่าวว่าสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ถูกจัดแจงรูปแบบโดยการเมืองของวัฒนธรรม ยังผลทำให้เกิดการแบ่งแยกระหว่างที่สูงและที่ราบ ออกจากกันในมิติต่างๆ นั่นคือวัฒนธรรมของรัฐที่มองว่าความมีอารยธรรมตามลำดับชั้นมีความสัมพันธ์กับบริเวณที่ราบคนที่อาศัยอยู่บนที่ราบพัฒนาความสัมพันธ์ในรูปของช่วยบรรณาการ และการเกณฑ์แรงงานกับราชสำนัก ในขณะที่อาณาบริเวณภูเขาและป่าไม้ถูกแยกความสัมพันธ์ออกไปต่างหาก โดยมองว่าความสัมพันธ์เช่นนี้มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ซึ่งสอดคล้องกับข้อสันนิฐานของ James C. Scott (1998) ที่กล่าวว่า การเคลื่อนย้ายไปมาของผู้คนและการบ่งบอก อัตลักษณ์ระหว่างหุบเขาและภูเขา ทำให้ตระหนักถึงบริบทกระบวนการบ่งอัตลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขต่างๆ อย่างรอบด้านและโดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยาและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ไม่ได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแบบเส้นตรง นอกจากนี้ประเด็นของการศึกษา งานประวัติในช่วงนี้อยู่ที่การต่อสู้เพื่อรักษาไว้และช่วงชิงทรัพยากรของชุมชนชาวนาในชนบท ก็ยังคงเป็นความต่อเนื่องของประวัติศาสตร์ของชาวนา ตามที่ Peter Sablins (1994) กล่าวไว้ ตอนท้ายของหนังสือ “Forest Rites: The War of the Demoiselles in Nineteenth – century France เป็นประวัติศาสตร์ของผู้ชายชาวนาแถบเทือกเขาปีเรนีสที่แต่งตัวเป็นผู้หญิงเพื่อจับไล่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ของรัฐและเจ้าของที่ดินรายใหญ่ออกไปจากเขตหมู่บ้าน ชาวนาต่อสู้เพื่อรักษาป่าไม้ของตนเองไว้ให้รอดพ้นจากการถูกประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติและการรุกรานของอุตสาหกรรม การท่องเที่ยว แต่วิธีการต่อสู้อาจจะใช้การชุมนุม การแกล้งขำ การลงมติและการยื่นข้อเรียกร้อง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ยศ สันตสมบัติ (ยศ สันตสมบัติ ,2539:5-17) ศึกษา ท่าเกวียน: บทวิเคราะห์ว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรม อุตสาหกรรม งานนี้ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านเกวียน ในอำเภอเสนา จังหวัดอยุธยา ซึ่งได้รับผลกระทบจากความเจริญที่โรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตผู้คน ทำให้

สำนึกความเป็นชุมชนลดลง สถาบันชุมชนไม่ว่าจะเป็นวัด โรงเรียน เริ่มสั่นคลอน อย่างไรก็ตาม ชาวท่าเกวียนไม่ได้นิ่งเฉยรับผลกระทบเพียงฝ่ายเดียวได้พยายามเรียนรู้ปรับตัวในการแสวงหาแนวทางของตนเอง แสดงให้เห็นว่าความเป็นชุมชนและหมู่บ้านยังไม่ได้ถูกทำลายลงอย่างสิ้นเชิง แม้ว่าลักษณะกายภาพของหมู่บ้านจะเปลี่ยนไปในทางตรงข้ามพวกเขาหันกลับไปสู่อัตลักษณ์ของตนเอง นั่นคือความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชนและความรู้สึกผูกพันต่อชุมชนได้รับการเสริมสร้างและผลิตใหม่อย่างต่อเนื่อง

การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านในช่วงนี้ได้ขยายพื้นที่ออกไปยังบริเวณชาย-ขอบต่างๆ ทั้งนี้โดยคำนึงถึงบริบทที่กว้างขึ้นพร้อมกับศึกษาประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านในมุมมอง เศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนความสัมพันธ์กับภายนอกในมิติต่างๆ การปรับตัวและการต่อสู้ทาง วัฒนธรรมก็เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจมากขึ้นเมื่อชุมชนหมู่บ้านได้รับผลกระทบจากการ ขยายตัวของรัฐและทุนเข้มข้นขึ้นตามลำดับ อย่างเช่น Johnston (1880-1930) ศึกษาเรื่อง “Rural Society and the Rice Economy in Thailand” ได้ให้ความสำคัญกับมิติประวัติศาสตร์เป็นอย่างมาก ในการอธิบายพัฒนาการสังคมชนบทภาคกลางของไทย โดยไม่ยึดติดกับแนวทางเดิมๆ ดังกล่าว ข้างต้น ในระยะเดียวกันนี้นักวิจัยของมหาวิทยาลัยเกียวโตจากญี่ปุ่นก็เข้ามาศึกษาสังคมไทยเช่นกัน ดังปรากฏเป็นรายงานชิ้นสำคัญเรื่อง Thailand: A Rice-Growing Society (1978) โดยนักวิชาการ กลุ่มนี้ได้แบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็นหัวข้อย่อยๆ ครอบคลุมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สภาพของ ดิน การใช้ที่ดินเกษตรกรรมและอื่นๆ อย่างไรก็ตามนักวิชาการดังกล่าวก็ไม่ได้สนใจที่จะศึกษา ในมิติประวัติศาสตร์เพียงท่านเดียวใน โครงการนี้ ซึ่งไม่เหมือนกับนักวิชาการชาวตะวันตกที่ให้ ความสำคัญกับมิติประวัติศาสตร์อย่างมาก

งานในช่วงเวลาดังกล่าวมีอิทธิพลทำให้เห็นแนวทางใหม่ๆ จากนักวิชาการไทยที่ให้ความ สนใจศึกษาสังคมและวัฒนธรรมในมิติประวัติศาสตร์ ดังเช่น งานของอานันท์ กาจนพันธุ์ และ ชัยนัต วรรณะภูติ ที่ใช้กรอบคิดสำนัก Neo-Marxist เช่นเดียวกันแต่เนื้อหาต่างกัน โดยวิทยานิพนธ์ ปริญาเอกของอานันท์ เรื่อง “The Commercialization of Rice Production in Northern Thailand (1900-1981)” (1984) ศึกษาการปรับตัวของชาวนาในด้านการผลิตต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ ระบบทุนนิยม ส่วนวิทยานิพนธ์ของชัยนัต เรื่อง “Cultural and Ideological Reproduction in Rural Northern Thailand” (1984) ศึกษากระบวนการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ในกระบวนการเรียนรู้ โดยงาน ทั้งสองนี้ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากการศึกษาของ Andrew Turton ที่ได้ศึกษาสังคมภาคเหนือมาก่อน

หน้านั้น ดังเช่น “Northern Thai Peasant Society: A Case Study of Rural and Political Structures at the Village Level and Their Twentieth Century Transformation” (1975) “Northern Thai Peasant Society: Twentieth Century Transformations in Political and Rural Structure” (1976) และ “Current Situation in the Thai Countryside” (1978) โดย Turton ได้อธิบายถึงการเปลี่ยนรูปของสังคมก่อนทุนนิยมในภาคเหนือที่ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมซึ่งมองเห็นความแตกต่างภายในสังคมชาวนาที่แสดงออกต่ออำนาจท้องถิ่น ระบบราชการและรัฐโดยผู้ศึกษาได้ให้ความสนใจต่อ “พลังอำนาจย่อยๆ” (microphysics of power) ในระดับหมู่บ้านเช่นเดียวกับอุดมการณ์ของชาวนาในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ที่แสดงออกโดยทางพิธีกรรมดั้งเดิมของบรรพบุรุษ (อ้างถึงในอนันท์ กาญจนพันธุ์, 2541: 41, Chayan Vaddhanaphuti, 1993: 18, 2003:16)

แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของ ม.ร.ว. อकिन ริฟพัฒนา ซึ่งสนใจประเด็นเกี่ยวกับการจัดระเบียบทางสังคมดังปรากฏผลงาน ได้ทำการศึกษาชุมชนสลัมในพื้นที่กรุงเทพฯ ต่อมาผลงานชิ้นหลังนี้ได้สะท้อนถึงความตึงเครียดระหว่างการพัฒนาที่นำโดยรัฐกับแนวคิดของชุมชนที่จะพัฒนาตัวเองจากประสบการณ์ดังกล่าวนี้ ม.ร.ว. อकिन จึงเริ่มสนใจศึกษาความเปลี่ยนแปลงของสังคมหมู่บ้านเพื่อรับรู้เรื่องราวจากชาวชนบทเองสำหรับเป็นข้อมูลประกอบการพัฒนาต่อไป เช่นเดียวกับ อาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งภายหลังจากที่ได้ศึกษาเศรษฐกิจไทย โดยเริ่มให้ความสนใจศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้าน ในขณะที่เดียวกันงานการศึกษาประวัติศาสตร์ในภาคอีสานก็ได้ใช้แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจเป็นกรอบในการอธิบายปัญหาที่เกิดขึ้นในภาคอีสาน โดยมองว่าความยากจนประกอบกับถูกทิ้งจากส่วนกลางเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ภาคอีสานอยู่ในสภาพที่พร้อมจะถูกแทรกซึมจากพลังต่างๆ ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อฝ่ายรัฐบาลได้ง่าย ซึ่งสอดคล้องกับงานของ มิลลาร์ด เอฟ ลอง เรื่อง พัฒนาการทางเศรษฐกิจในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปัญหาและอนาคต Long, (1996) อ้างถึงใน สุเทพ สุนทรเกสัช (สุเทพ สุนทรเกสัช, 2536:55) โดยอธิบายว่า ในบรรดาภาคใหญ่ๆ ทั้ง 4 ภาคของไทยนั้นภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภาคที่ยากจนที่สุด ข้าวเป็นพืชที่สำคัญแต่บริเวณส่วนใหญ่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้เป็นที่ดินทรายน้ำขังไม่อยู่และไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์ ขณะเดียวกันก็มีการเพิ่มขึ้นของประชากร อย่างไรก็ตามแม้ว่าชาวนาภาคอีสานจะยากจนกว่าภาคอื่นๆ ของไทย แต่ก็ไม่ยากจนไปกว่าชาวนาเอเชียส่วนใหญ่และถึงแม้ว่าชาวนาจะมีลักษณะอนุรักษ์นิยมเหมือนชาวนาส่วนใหญ่ ชาวนาของภาคอีสานก็ได้แสดงให้เห็นว่าพวกเขาพร้อมที่จะยอมรับวิธีปฏิบัติใหม่ๆ ที่จะก่อให้เกิดผลด้านเศรษฐกิจที่ดีขึ้น นอกจากงานข้างต้นแล้วยังมีงานของ Peter F. Bell เรื่อง Note and Comments on Thailand North East: Regional Under-development, “Insurgency” and Official Response มณีมัย ทองอยู่

(2547:134) งานนี้ต้องการชี้ให้เห็นถึง ภูมิหลังและสภาพของอีสานรวมทั้งบทบาททางการที่เข้าไปยุ่งเกี่ยวและที่สำคัญที่สุดความรู้แถบนี้ยังไม่เพียงพอและยังมองว่าข้อเท็จจริงต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของภาคอีสาน ไม่ว่าจะ เป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคมหรือการเมือง ก็ยังคงเป็นที่เข้าใจได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยเศรษฐกิจ ซึ่งได้ฉายให้เห็นภาพของอีสานที่ไปอยู่ที่อื่นได้แก่ ความรู้สึกที่นักท่องเที่ยวได้รับเมื่อเห็นถึงความล้าหลังและถูกทอดทิ้งให้อยู่อย่างโดดเดี่ยว ขาดการลงทุนจากสังคม ทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บ โรคขาดอาหาร ขาดความเจริญและติดตาม ด้วยมาตรฐานการครองชีพที่ต่ำ สิ่ง que แสดงให้เห็นถึงภาคอีสานคือ การขาดการพัฒนา นอกจากนี้ การขยายพื้นที่ทำการเพาะปลูกและเพิ่มปริมาณผลผลิตทางเกษตรเพื่อตอบสนองจากภายนอก ทำให้ แรงงานส่วนเกินจากภาคเกษตรกรรมเคลื่อนย้ายสู่เมืองหลวง ตั้งแต่นั้นมาอีสานได้ถูกผนวกเข้าไป ในระบบเศรษฐกิจแบบการค้า ซึ่งมีผลให้ชนบทขยายตัวเพียงเล็กน้อยเท่านั้น งานชิ้นนี้จึงได้เสนอ ให้มีการจัดโครงการพัฒนาระดับภาคขึ้น รวมทั้งสังคมส่วนรวมควรให้ความสนใจภาคอีสานมากขึ้นด้วยโดยการจัดสรรงบประมาณไปในการพัฒนาภูมิภาคที่ยากจนนี้มากขึ้น

จากงานการศึกษาดังกล่าวสามารถมองเห็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่การพัฒนา สำคัญ กล่าวคือ

ในขณะนี้ผลงานของนักวิชาการไทยมุ่งให้ความสนใจสิ่งแวดล้อมและการใช้ ทรัพยากรเป็นอันมากซึ่งย่อมเป็นผลมาจากการเติบโตอย่างรวดเร็วของเศรษฐกิจทุนนิยมอันนำไปสู่ ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านในการใช้ทรัพยากรป่าไม้และที่ดิน ด้วยเหตุดังนั้นโครงการ ศึกษาป่าชุมชนจึงเริ่มต้นขึ้น โดยผู้ที่มีบทบาทสำคัญ ได้แก่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และยศ สมบัติ ซึ่งหันมาให้ความสนใจชุมชนในกรอบของการใช้ทรัพยากรร่วมกันแทนการศึกษาการผลิตและ ความสัมพันธ์ทางชนชั้นแต่เดิม แนวคิดใหม่นี้มองเห็นว่าชุมชนมีอุดมการณ์และความรู้ท้องถิ่น ในการใช้ทรัพยากรอันมีผลให้เกิดกฎเกณฑ์และการจัดการในการอยู่ร่วมกันในชุมชน พวกเขาจึงมี วัฒนธรรมและทุนทางสังคมที่จะดูแลทรัพยากรของชุมชนได้ และเกิดขึ้นข้อถกเถียงในเรื่องแนวคิด เกี่ยวกับชุมชนหมู่บ้านจากนักวิชาการชาวต่างชาติ 2 คน คือ Jeremy Kemp และ Atsushi Kitahara ในช่วงปลายทศวรรษที่ 2530 โดยพวกเขาให้บทวนถึงการศึกษามูลบ้านที่ผ่านมา Kemp ได้ตั้ง ข้อสงสัยว่าการมองหมู่บ้านในฐานะเป็นหน่วยการศึกษานั้นไม่น่าจะเป็นจริงอีกต่อไปเพราะ หมู่บ้านที่เชื่อกันมาแต่เดิมว่าเป็นพื้นฐานสังคมไทยในอุดมคติแท้จริงเป็นเพียงผลของความสัมพันธ์ กับรัฐในกระบวนการสร้างรัฐชาติ ดังนั้นจึงน่าจะเปลี่ยนมาศึกษาระบบความสัมพันธ์ต่างๆ แทนที่ จะจำกัดตัวที่หมู่บ้านในฐานะหน่วยทางสังคมที่ตายตัวติดกับพื้นที่ ส่วน Kitahara ตั้งข้อสังเกตว่า

การศึกษาชุมชนตามอุดมคติทางศิลปกรรมเพื่อต่อต้านหรือวิจารณ์นโยบายการพัฒนาชนบทของรัฐไปสู่ความทันสมัยแบบทุนนิยมนั้นอาจมีปัญหา เพราะว่าภาพหมู่บ้านในอุดมคติดังกล่าวคือสิ่งที่นักวิจัยสร้างขึ้นมากกว่า ที่สำคัญคุณค่าทางศิลปกรรมเหล่านั้นมักมีความขัดแย้งกับความเป็นจริงเชิงประจักษ์ในหลายประการ เขายังเชื่อว่าพัฒนาการทางประวัติศาสตร์นั้นไม่ได้ดำเนินไปในลักษณะที่เป็นเส้นตรงหากมักเป็นไปในแบบที่ขาดตอนหรือสับสนเสียมากกว่า

ข้อสังเกตของนักวิชาการชาวต่างชาติดังกล่าวนี้ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการทบทวนและวิพากษ์วิจารณ์แนวความคิดต่างๆ ในการศึกษาชุมชนหมู่บ้านไทยประกอบกับช่วงเวลาเดียวกันนี้กระแสแนวคิดแบบหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) ได้เข้ามามีบทบาทมากยิ่งขึ้น มุมมองใหม่ๆ จากกระแสแนวความคิดนี้ทำให้เกิดคำถามหลายอย่างที่ซับซ้อนในการศึกษาทั้งในแง่ของพื้นที่ สถานที่ ชุมชนและความเป็นท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้มองแบบพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ตายตัว หากเป็นเครือข่ายของความสัมพันธ์และที่สำคัญชุมชนดังกล่าวมีความซับซ้อนยืดหยุ่นเคลื่อนไหวทั้งการปรับตัว โต้แย้งและเป็นเวทีของการต่อสู้แข่งขัน

เอกวิทย์ ณ ถลาง ทำการวิจัยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่ภูมิภาค กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทยได้ศึกษาถึงความเชื่อ โลกทัศน์ที่บ่งบอกความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ เหนือธรรมชาติและระหว่างมนุษย์ด้วยกัน วิธีการดำเนินชีวิตการแก้ปัญหาและปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมและกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ศิลปหัตถกรรม ประดิษฐ์กรรม ในรูปเครื่องมือของใช้ศิลปวัตถุที่มีแรงบันดาลใจจากสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรมตามภูมิภาคที่หลากหลายระหว่าง ภูมิภาคกระบวนการและพฤติกรรมการเรียนรู้การถ่ายทอดภูมิปัญญา ประสบการณ์ ให้การศึกษาอบรมและการแก้ปัญหาตามพื้นฐานวัฒนธรรมและปรัชญาของชาวบ้าน

ซึ่งสอดคล้องกับสุมน อมรวิวัฒน์ ฐานคิดในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น ต้องมีมิติทางวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเพราะการศึกษาด้านวัฒนธรรมต้องมีการบูรณาการผสมผสานทั้ง ปรัชญา ความคิด ความเชื่อ ศิลปกรรม สุนทรียภาพ ศิลปะ พฤติกรรมการแสดงออกของมนุษย์ การศึกษาด้านวัฒนธรรมลักษณะที่ยืดหยุ่นหลากหลายแต่ต้องมีรากฐานทางวัฒนธรรมที่มั่นคง

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2525: 3-11) ได้กล่าวถึงการศึกษายุภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าเป็นความรู้ว่าสิ่งต่างๆ ในโลกนี้มีความสัมพันธ์กัน ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการสั่งสม การกระจายความรู้และการเข้าถึงตัวความรู้นั้นๆ จากรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งเกิดการสร้างสรรค์และการปรับปรุงความรู้ และระบบความรู้ของชาวบ้าน และองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นไม่หยุดนิ่งมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีความสำคัญและมีความหมายอย่างยิ่งต่อการดำเนินชีวิตและการอยู่รอดของผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นภูมิปัญญาที่มีการสั่งสมและยังมีคุณค่าที่สามารถใช้เป็นฐานในการพัฒนาหรือสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ

การถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือการบอกวิชาความรู้ให้ผู้เรียนเข้าใจและนำไปปฏิบัติได้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมักจะถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมายไปโดยอัตโนมัติไม่ได้เรียนวิชาการสอนจากสถาบันใดๆ แต่จะใช้สามัญสำนึกแบบสังคมประกิต คือการเรียนการสอนที่เกิดขึ้นจากการเลียนแบบและจดจำสืบทอดกันมาในครอบครัวและใช้การถ่ายทอดโดยใช้วิธีสาธิต คือ ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง อธิบายทุกขั้นตอนให้ผู้เรียนทำให้เข้าใจแล้วให้ผู้เรียนปฏิบัติตามและใช้วิธีปฏิบัติจริง คือ ฟังคำบรรยาย อธิบาย สาธิตแล้วนำไปปฏิบัติจริงและปฏิบัติซ้ำๆ จนเกิดความชำนาญ เพราะผลงานที่จะใช้ดำรงชีวิตได้ต้องเป็นผลงานที่เกิดขึ้นจริงนำไปใช้ประโยชน์ได้ ไม่ใช่ผลงานที่กล่าวอ้างไว้ในตำราเท่านั้นดังที่ เสรี พงศ์พิศ (2541:45) ได้กล่าวไว้ว่าวิธีการเรียนรู้ที่ดีที่สุดไม่ได้อยู่ในห้องเรียนเสมอไปแต่อยู่ที่การปฏิบัติเรียนรู้จากผู้รู้ที่ไม่จำเป็นต้องเป็นครูอาจารย์ ผู้รู้ในเรื่องต่างๆ มีอยู่ทั่วไปแม้แต่คนแก่ในหมู่บ้านก็อาจเป็นผู้รู้จนเรียกว่าปราชญ์ชาวบ้านได้

คุณค่าของภูมิปัญญาไทย จึงทำให้เห็นประโยชน์และความสำคัญของภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษไทย ได้สร้างสรรค์และสืบทอดมาอย่างต่อเนื่องจากอดีตสู่ปัจจุบัน ทำให้คนในชาติเกิดความรักและความภาคภูมิใจที่จะร่วมแรงร่วมใจสืบสานภูมิปัญญาไทย ซึ่งนำไปสู่การช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่นสร้างความภาคภูมิใจและศักดิ์ศรีเกียรติภูมิแก่คนไทย สามารถปรับประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางศาสนาเข้ากับวิถีชีวิตสร้างความสมดุลระหว่างคนในสังคมและธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

ธิดา สารระยา (2539: 1-4) ที่ให้ความหมายของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เน้น “คนในท้องถิ่น” และ “ความเป็นสหวิทยาการ (Interdisciplinary)” ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเช่นเดียวกับ ศรีศักร วัลลิโภดม โดยให้ความหมายไว้ว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือกระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมที่เน้นคนที่มีความสัมพันธ์กับอำนาจทางการเมืองและความหมายที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรม ไม่ใช่เหตุการณ์เฉพาะช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งแต่คือประสบการณ์สืบเนื่องของสังคมโดยมีคนเป็นตัวละครที่เคลื่อนไหว ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเกี่ยวข้องกับมนุษย์หลายด้านไม่ว่าจะเป็น

เศรษฐศาสตร์ โบราณคดี มานุษยวิทยา ล้วนทำให้ประวัติศาสตร์ต้องข้ามพรมแดนแห่งความรู้เข้าสู่การศึกษาเชิงสหวิทยาการ

ในขณะที่อรรถจักร สัตยานุรักษ์ (2533:4) ได้ให้ความหมายของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยเน้นที่ชุมชน โดยให้ความหมายว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์หรือระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับสรรพสิ่งรอบตัวหรือบริบทชุมชนในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งอาจทำให้เกิดโอกาสการมองเห็นพลังของสมบัติชุมชน (Common property) เดิมและอาจจะแสวงหาทางรื้อฟื้นกลับคืนมาหรืออาจจะมองเห็นช่องทางในการสร้างสมบัติชุมชนลักษณะใหม่ได้ เพื่อที่ใช้สมบัติชุมชนนั้นเป็นเครื่องมือในการปรับตัวต่อไปในอนาคต

ในสภาวะที่โครงสร้างสังคมไทยเปลี่ยนแปลงอย่างซับซ้อนอีกทั้งยังมีความขัดแย้งที่รุนแรงและกว้างขวาง การสร้างความรู้เกี่ยวกับอดีตของสังคมไทยขึ้นมาใหม่จึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องดำเนินการอย่างจริงจัง เพื่อให้คนทุกกลุ่มในสังคมไทยมีจินตนาการทางสังคมแบบใหม่ มีวิสัยทัศน์ที่สามารถเข้าใจความหลากหลายซับซ้อนของความเปลี่ยนแปลง ตลอดจนเหตุปัจจัยอันซับซ้อนของปัญหาสังคมที่เกิดขึ้น เพื่อให้สามารถเตรียมการสำหรับอนาคตรวมทั้งการแก้ไขปัญหาต่างๆ อย่างเป็นระบบและการเพิ่มพูนศักยภาพของคนไทยที่จะปรับตัวอย่างราบรื่นทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม ปัจจุบันการนำความรู้ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์สาขาวิชาต่างๆ มาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมไทย ทำให้สะดวกกว่าเดิมมาก เนื่องจากในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา นักวิชาการชั้นนำในสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ล้วนทำการศึกษาประเด็นหรือปรากฏการณ์ทางสังคมที่ตนสนใจโดยใช้แนวพินิจทางประวัติศาสตร์ (historical approach) ทั้งสิ้น นั่นคือ ทำการวิเคราะห์และอธิบายพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมหรือวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่ตนศึกษา โดยพิจารณาบริบททางประวัติศาสตร์ของกลุ่มคนนั้นๆ เพื่อจะวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดแก่มนุษย์และสังคมในมิติที่ตนศึกษาอย่างละเอียดอ่อนแทนการยึดติดกับกรอบคิดหรือทฤษฎีที่นักวิชาการตะวันตกสร้างขึ้นอย่างตายตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมไทยในยุคที่เริ่มก้าวเข้าสู่สมัยใหม่เป็นต้นมาซึ่งนักสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ได้สร้างความรู้เอาไว้มาก (สายชล สัตยานุรักษ์, 2553:ออนไลน์)

ความรู้ท้องถิ่นที่สร้างขึ้นโดยนักเศรษฐศาสตร์นิโคลาสสิกเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสังคมสมัยใหม่ เช่น การขยายตัวของภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรมและบริการ ตลอดจนโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรรมที่ผลิตสินค้าแต่ละประเภทกับคนกลางและนายทุนเงินกู้ที่มีความแตกต่างกันเนื่องจากเงื่อนไขแวดล้อมของ

กระบวนการผลิตและการค้าที่ไม่เหมือนกัน ปัญหาทางเศรษฐกิจการเมืองที่เป็นอุปสรรคต่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการกระจายรายได้ในแต่ละช่วงเวลา ฯลฯ ความรู้เหล่านี้ช่วยให้เข้าใจความซับซ้อนของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมและโครงสร้างหรือบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมและสามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์และอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาได้เป็นอย่างดี

ความรู้ท้องถิ่นที่สร้างขึ้นโดยนักมานุษยวิทยาเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมโดยอาศัยการวิจัยภาคสนามอย่างเข้มข้นเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมชานาและชาติพันธุ์ในพื้นที่สูง ประเด็นที่นักมานุษยวิทยาสนใจเป็นพิเศษในปัจจุบันคือเรื่องการลี้หนีของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และพลวัตของกลุ่มสังคมในพื้นที่ชายแดนที่เกิดจากพลังต่างๆ จากหลายทิศทางโดยไม่จำกัดการพิจารณาประเด็นนั้นๆ ในกรอบของรัฐชาติช่วยให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองที่กระทบต่อวัฒนธรรมของคนชาติพันธุ์ต่างๆ และคนในท้องถิ่นต่างๆ อย่างหลากหลายและซับซ้อนขึ้น รวมทั้งเข้าใจการที่คนชาติพันธุ์ต่างๆ ต่อสู้ดิ้นรนเพื่อปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์และสร้างอำนาจต่อรอง

ความรู้ท้องถิ่นที่สร้างขึ้นโดยนักเศรษฐศาสตร์การเมือง โครงสร้างหรือระบบเศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรมในมิติประวัติศาสตร์ โดยที่มีความเปลี่ยนแปลงของวิธีการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตที่มีผลต่อ โครงสร้างสังคมหรือความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นต่างๆ ในแต่ละยุคให้ความสำคัญกับผู้คนธรรมดาสามัญที่มีผลทำให้สังคมขาดความเสมอภาคเพื่อกระตุ้นให้เกิดการแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้าง โดยกลุ่มคนที่สำนักคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองสนใจศึกษามากเป็นพิเศษ ได้แก่ ชานา กรรมกร นายทุนและชนชั้นกลาง ทำให้ผลงานของสำนักคิดนี้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมสมัยใหม่ทั้งในเชิงชนชั้น และในเชิงความเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งมีนายทุนท้องถิ่น ชาวไร่ชาวนาและผู้ขายแรงงานหรือกรรมกร มีบทบาทสำคัญต่อความเปลี่ยนแปลงในชนบท โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา

ความรู้ท้องถิ่นที่สร้างโดยนักรัฐศาสตร์ กลุ่มที่อธิบายการเมืองโดยเชื่อมโยงกับบริบททางเศรษฐกิจ สังคมและ / หรือวัฒนธรรมและใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ ช่วยให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยสมัยใหม่ที่มีผลต่อการเมืองได้เป็นอย่างดี ผลงานบางเรื่องช่วยให้เห็นภาพการขยายตัวและความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของคนหลายกลุ่มในสังคมไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 เช่น ชนชั้นเจ้านาย ชนชั้นข้าราชการ ชนชั้นกลางนอกระบบราชการและชนชั้นชานา ทั้งนี้โดย

วิเคราะห์วัฒนธรรมทางความคิดของคนแต่ละชั้นที่เปลี่ยนแปลงไปในบริบททางเศรษฐกิจการเมืองระหว่างสมัยรัชกาลที่ 5-7 ไว้ที่น่าสนใจ งานของนักรัฐศาสตร์บางเรื่องช่วยให้เข้าใจความแตกต่างระหว่างชนชั้นกลางในเมืองกับชาวไร่ชาวนาในชนบทในยุคหลัง และอีกหลายเรื่องช่วยให้เข้าใจโครงสร้างการเมืองไทยรวมทั้งวัฒนธรรมการเมืองที่สร้างวาทกรรม ค่านิยม ความเชื่อ สัญลักษณ์ อำนาจ ฯลฯ ที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมไทย ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์จนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังมีความรู้ท้องถิ่นในแนวสตรีนิยมที่สร้างโดยนักสังคมวิทยา นักมานุษยวิทยาและนักรัฐศาสตร์ ซึ่งแม้ว่าผลงานในอดีตที่ผ่านมาจะมีได้มองความเปลี่ยนแปลงของเพศภาวะและความสัมพันธ์ระหว่างเพศโดยคำนึงถึงบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมเท่าที่ควร แต่ก็มียานเขียนหลายเรื่องที่ทำให้ความรู้เกี่ยวกับผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากระบบทุนนิยม โดยแสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะอันซับซ้อนของผลกระทบที่เกิดขึ้นแก่ผู้หญิงกลุ่มที่ตนศึกษา ซึ่งการที่ผู้เขียนวิเคราะห์สถานภาพ บทบาท เพศภาวะและเพศวิถีของผู้หญิง โดยคำนึงถึงตัวแปรในเชิงชนชั้น ชาติพันธุ์ ท้องถิ่น ทำให้ความรู้ในแนวสตรีนิยมเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างเพศที่เปลี่ยนแปลงอย่างมากในช่วง 3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา

ตอนที่ 3 แนวคิดเรื่องการสังเคราะห์งานวิจัย

การสังเคราะห์งานวิจัยเป็นงานที่สำคัญที่นักวิจัยทุกคนต้องทำเพื่อเชื่อมโยงความรู้จากงานวิจัยในอดีตกับงานวิจัยที่จะทำขึ้นใหม่ การวิเคราะห์ห่อภิมาณเป็นวิทยาการสังเคราะห์งานวิจัยรูปแบบหนึ่งที่สามารถนำไปใช้ได้กับศาสตร์ทุกสาขาวิชาและเป็นประโยชน์ต่อการสังเคราะห์ความรู้และการสร้างความรู้ใหม่ (นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2542)

นงลักษณ์ วิรัชชัย (2542: 1-14) ได้กล่าวถึงการสังเคราะห์งานวิจัยทำได้หลายวิธี ซึ่งวิธีที่ใช้กันในระยะแรกตั้งแต่ช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 1930 และใช้กันมาจนถึงปัจจุบัน คือการสังเคราะห์งานวิจัยโดยการพรรณนา (narrative method) ซึ่งมีจุดอ่อนที่สำคัญ คือเป็นวิธีการแบบอัตนัยไม่มีระบบผลการสังเคราะห์ขึ้นอยู่กับทักษะและความสามารถของนักวิจัยและไม่สามารถสังเคราะห์งานวิจัยจำนวนมากได้จึงได้พยายามปรับปรุงและพัฒนาวิธีการสังเคราะห์งานวิจัยให้มีระบบมากขึ้น ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการสังเคราะห์งานวิจัยด้วยการวิเคราะห์ห่อภิมาณ (meta-analysis)

Noblit และ Hare (Noblit and Hare, 1998:1-24) ได้ชี้ข้อบกพร่องในการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพในงานเขียนเรื่อง Meta-Ethnography Synthesizing Qualitative Studies ว่าเป็นวิธีการที่ไม่มีระบบจะทำการสังเคราะห์ซ้ำให้ได้ผลเหมือนเดิมเป็นเรื่องยากและงานการสังเคราะห์มักจะไม่ครอบคลุมงานวิจัยทั้งหมดที่นำมาสังเคราะห์ ผู้ที่สังเคราะห์มักเลือกเฉพาะตอนหรือส่วนที่สนใจเพื่อปรับปรุงข้อกล่าวหาดังกล่าว Noblit และ Hare จึงได้เสนอวิธีที่เรียกว่า การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณานอกิमान สำหรับการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพ

จุดอ่อนของการวิจัยเชิงปริมาณที่สำคัญในมุมมองของนักวิจัยเชิงคุณภาพ คือการให้ความสำคัญกับการศึกษาความสัมพันธ์เชิงสาเหตุระหว่างปรากฏการณ์หรือตัวแปรและให้ความสำคัญกับการอ้างอิงผลการวิจัยไปสู่กลุ่มประชากรเป็นอย่างมากจนละเลยองค์ประกอบของปรากฏการณ์หรือพฤติกรรมของมนุษย์ในส่วนที่เป็นนามธรรม ไม่สนใจและไม่พยายามทำความเข้าใจความหมายของปรากฏการณ์หรือพฤติกรรมมนุษย์เหมือนนักวิจัยเชิงคุณภาพรวมทั้งไม่สนใจหน่วยตัวอย่างที่เป็นกรณีพิเศษ ซึ่งจะนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจปรากฏการณ์ที่ลึกซึ้งด้วยเหตุนี้ในวงวิชาการจึงต้องมีทั้งการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ เพราะการวิจัยทั้งสองประเภทมีหลักการใหญ่ในการแสวงหาความรู้ความจริงด้วยวิธีการที่มีระบบเช่นเดียวกัน แต่อาจมีรายละเอียดของวิธีการแตกต่างกัน ผลของการวิจัยทั้งสองประเภทน่าจะสนับสนุนส่งเสริมให้การแสวงหาความรู้ต่างๆ เป็นไปอย่างกว้างขวางมากขึ้น

3.1) ความหมายของการสังเคราะห์งานวิจัย

Light and Pillemer (Light and Pillemer,1984) Glass, McGaw and Smith (Glass, McGaw and Smith,1981) Mullen (Mullen,1989) และ นงลักษณ์ วิรัชชัย (2542: 1-14) ให้ความหมายของการสังเคราะห์งานวิจัยว่า หมายถึง เทคนิควิธีการวิจัยตามระเบียบวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่นำผลการวิจัยจากหลายๆ งานวิจัยที่ศึกษาในประเด็นปัญหาวิจัยเดียวกันมาศึกษาวิเคราะห์ด้วยวิธีการทางสถิติหรือการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพและนำข้อสรุปอย่างมีระบบ ทำให้ได้คำตอบปัญหาวิจัยที่ต้องการซึ่งมีลักษณะกว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น การสังเคราะห์งานวิจัยมีข้อตกลงเบื้องต้นที่สำคัญคืองานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์แต่ละเรื่องให้ข้อค้นพบแต่ละมุมของปรากฏการณ์ที่นักวิจัยต้องการศึกษาและเมื่อนำผลการวิจัยมาสังเคราะห์รวมกัน ผลการสังเคราะห์ที่ได้รับจะมีความกว้างขวางลุ่มลึกมากกว่าที่จะได้จากงานวิจัยแต่ละเรื่อง

ส่วนสุวิมล ว่องวานิช (สุวิมล ว่องวานิช, 2545:22) ได้ให้ความหมายว่าการสังเคราะห์การรายงานการวิจัย คือกระบวนการที่นำไปสู่การสร้างข้อสรุปรวมเกี่ยวกับผลการวิจัยในรายงานต่างๆ ที่มีการศึกษาภายใต้ประเด็นวิจัยเดียวกัน แต่อาจมีความแตกต่างในวิธีการ

ดำเนินการหรือแนวทางการแก้ไขปัญหาหรือสภาพบริบทเงื่อนไขที่ต่างกัน จุดมุ่งหมายของการสังเคราะห์การวิจัย เพื่อให้ได้ข้อความรู้ในเชิงสรุปผลการวิจัยที่มีอยู่กระจัดกระจายให้มีความชัดเจนและได้ข้อยุติยิ่งขึ้น

ซึ่งสอดคล้องกับ บุษผา เมฆศรีทองคำ (บุษผา เมฆศรีทองคำ, 2551:59) คำว่าการสังเคราะห์งานวิจัยเป็นเทคนิคการวิจัยที่นำผลจากงานวิจัยหลายๆ งานวิจัยที่ศึกษาในประเด็นปัญหาวิจัยเดียวกันมาทำการสังเคราะห์สรุปรวมกันทำให้ได้ผลการศึกษาที่มีลักษณะกว้างขวางและลึกซึ้งมากขึ้น

จากความหมายข้างต้นสรุปได้ว่า การสังเคราะห์งานวิจัย หมายถึง กระบวนการสร้างข้อสรุปรวมเกี่ยวกับงานวิจัยต่างๆ ที่มีประเด็นวิจัยเดียวกันที่จะทำให้เกิดความกว้างขวางและลุ่มลึกและชัดเจนมากขึ้น

3.2) ประเภทของการสังเคราะห์งานวิจัย

บุษผา เมฆศรีทองคำ (2547:1-7) ได้กล่าวถึงประเภทของการสังเคราะห์งานวิจัยว่า โดยทั่วไปการสังเคราะห์งานวิจัยแบ่งเป็น 2 ประเภท

ประเภทแรกคือ การสังเคราะห์งานวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Synthesis) โดยเทคนิควิธีหนึ่งที่นิยมใช้กันในปัจจุบันคือ การวิเคราะห์ห่อภิมาณ (meta-analysis) เป็นเทคนิคการสังเคราะห์ที่ใช้กระบวนการสถิติเข้ามาช่วยในการสังเคราะห์ ซึ่งนางลักษณ์ วิรัชชัย (2542: 1-14) ได้กล่าวถึงการวิเคราะห์ห่อภิมาณ (meta-analysis) ว่า วงการวิจัยการศึกษาไทยเริ่มสนใจการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงปริมาณเมื่อปี พ.ศ. 2527 อันเป็นปีที่มีผลงานวิชาการด้านนี้เผยแพร่เป็นครั้งแรกหนังสือชื่อ “การสังเคราะห์งานวิจัยเชิงปริมาณ” ของ อุทุมพร จามรมาร (2527:22) นับเป็นตำราว่าด้วยการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงปริมาณเล่มแรกของไทย นับจากนั้นก็มียุคความวิชาการ หนังสือและรายงานวิจัยพิมพ์เผยแพร่มากขึ้นเป็นลำดับ

อย่างไรก็ตามนักวิชาการหลายท่านได้แปลคำศัพท์ของคำว่า “meta-analysis” ไว้แตกต่างกันแบ่งเป็น 2 กลุ่ม กล่าวคือกลุ่มแรกใช้คำภาษาไทยทับศัพท์ภาษาอังกฤษ แต่มีการสะกดคำแตกต่างกัน กล่าวคืออุทุมพร จามรมาร (2527:22) ใช้คำว่าวิเคราะห์เมตต้า สุวีธนา สุวรรณเขตนิกม (สุวีธนา สุวรรณเขตนิกม, 2527) ใช้คำว่าวิเคราะห์เมตต้า ดุษฎี โยเหลา ใช้คำว่า การวิเคราะห์เมตต้า กลุ่มที่สองใช้วิธีการบัญญัติศัพท์ใหม่ที่มีความหมายตรงกับคำว่า “meta-analysis” ได้แก่ นางลักษณ์ วิรัชชัย (นางลักษณ์ วิรัชชัย, 2529) ใช้คำว่า การวิเคราะห์ห่อภิมาณ สุรศักดิ์

หลายมาลา (สุรศักดิ์ หลายมาลา, 2532) ใช้คำว่า การวิเคราะห์รวมผล และสุพัฒน์ สุขมลสันต์ (สุพัฒน์ สุขมลสันต์, 2532) ใช้คำว่า การอภิเคราะห์

ประเภทที่สองคือ การสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Synthesis) เป็นการสังเคราะห์โดยใช้หลักการสรุปย่องานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์แต่ละเรื่องว่ามีความคล้ายคลึงหรือมีความแตกต่างกันอย่างไรและหาคำตอบที่มาของความคล้ายคลึงและความแตกต่างนั้นๆ ซึ่งเป็นการสังเคราะห์งานวิจัยคุณภาพแบบพรรณนาหรือแบบดั้งเดิม ทศน์ศิริรินทร์ สว่างบุญ (ทศน์ศิริรินทร์ สว่างบุญ, 2548:15) ได้กล่าวถึงการสังเคราะห์งานวิจัยด้วยวิธีการเชิงคุณภาพว่ามีอยู่หลายวิธี เช่น การสังเคราะห์แบบพรรณนา (narration) และการวิเคราะห์ชาติพันธุ์วรรณนาอภิมาน (meta-ethnography) ซึ่งการสังเคราะห์ลักษณะนี้สามารถอธิบายในส่วนที่เป็นนามธรรมได้ดีสามารถสังเคราะห์งานวิจัยได้ทุกประเภท แต่ผลการสังเคราะห์ที่ได้มีความเป็นอัตนัยสูงและไม่มีความน่าเชื่อถือของผลการวิจัย

3.3) การสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพมีลักษณะดังนี้

1. การนำแนวคิด ทฤษฎี และหลักการของศาสตร์ที่หลากหลายในหัวข้อเรื่องเดียวกันมาทำการสรุปให้เห็นเป็นแนวคิด ทฤษฎีตัวแบบใหม่ขึ้นมา
2. การสังเคราะห์งานวิจัยจะเป็นการสังเคราะห์มาจากผลงานวิจัยตั้งแต่ 2 เรื่องขึ้นไปในหัวข้อเรื่องเดียวกัน
3. การสังเคราะห์งานวิจัยมีจุดประสงค์เพื่อหาข้อสรุปรวมจากผลงานวิจัยต่างๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นการตกผลึกความคิดที่ได้มาจากผลงานวิจัยหลายชิ้น เพื่อให้ได้ข้อสรุปรวมในหัวข้อเรื่องที่ศึกษา
4. เป็นการมุ่งหาข้อสรุปหรือข้อเสนอแนะทั่วไป (Generalization) ในหัวข้อที่ศึกษาโดยใช้เหตุผลเชิงอุปมาน (Induction Reasoning) ซึ่งการใช้เหตุผลเชิงอุปมานเป็นวิธีการศึกษาที่ใช้วิธีการนำข้อค้นพบที่ได้ ปรากฏการณ์ต่างๆ เป็นจำนวนมากมาหาเป็นข้อสรุปทั่วไป
5. เป็นการค้นหาความเป็นจริงของปรากฏการณ์ร่วมโดยใช้ระเบียบวิธีการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ที่ได้จากการสังเกตปรากฏการณ์หรือข้อค้นพบจากงานวิจัยชิ้นต่างๆ มีการนำมาใช้เหตุผลเชิงอุปมาน รวมถึงอาจมีการนำข้อสรุปรวมหรือข้อสรุปทั่วไปหรือค้นพบใหม่ไปทดลองหรือทดสอบเพื่อหาความจริงแท้ต่อไป

3.4) ขั้นตอนของการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพ

1. อ่านและทำความเข้าใจงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์
2. วางกรอบจัดหมวดหมู่งานวิจัยและจัดแยกสาระงานวิจัยตามหมวดหมู่ที่กำหนด

3. วิเคราะห์เนื้อหางานวิจัยแต่ละกลุ่มให้ได้ข้อสรุปตามหลักการสังเคราะห์งานวิจัย และเปรียบเทียบให้เห็นว่าผลการวิจัยในแต่ละกลุ่มสอดคล้องหรือขัดแย้งกันอย่างไร

กล่าวโดยสรุป การสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพคือ การสรุปข้อค้นพบที่ได้จากงานวิจัยแต่ละเรื่อง โดยบรรยายให้เห็นถึงความสัมพันธ์หรือขัดแย้งกันอย่างไรสิ่งที่ได้จากการสังเคราะห์งานวิจัย คือได้ข้อสรุปจากงานวิจัยหลายๆ เรื่องในปัญหาเดียวกันและบรรยายข้อค้นพบที่ได้จากงานวิจัยแต่ละเรื่อง ทำให้เห็นถึงความเหมือนและความขัดแย้งและข้อค้นพบใหม่ในงานวิจัย

ตอนที่ 4 แนวคิดการวิธีการวิจัยประวัติศาสตร์

4.1 หลักฐานทางประวัติศาสตร์

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หลักฐานที่นำมาศึกษาเป็นสิ่งสำคัญมากต่อการร้อยเรียงวิถีชีวิต ความสัมพันธ์ของผู้คน ในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่นำไปสู่ความเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่างๆในอดีตจนถึงปัจจุบัน

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ หมายถึง ร่องรอยของสิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์ สร้างสรรค์ รวมทั้งร่องรอยของพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในอดีตและเหลือตกค้างมาถึงปัจจุบัน ซึ่งสามารถใช้เป็นเครื่องนำทางในการศึกษา สืบค้น แสวงหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตของมนุษย์ได้ในระดับหนึ่ง

วิณา เอี่ยมประไพ (วิณา เอี่ยมประไพ, 2522: 34) ได้กล่าวถึงความสำคัญของหลักฐานต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไว้ว่า ความจริงทางประวัติศาสตร์บางประการอาจได้จากหลักฐานโดยตรง บรรดาเอกสารต่างๆ จะให้ข้อมูลพื้นฐานของเหตุการณ์ในอดีตเกี่ยวกับบุคคล สถานที่ ระยะเวลา ข้อมูลที่ปรากฏในหลักฐานอาจไม่ได้บอกถึงเรื่องราวความเป็นไปได้อย่างแจ่มชัด แต่เป็นแนวทางที่นำไปวิเคราะห์ ตีความ สร้างจินตนาการและหาความสัมพันธ์ของเรื่องราวเพื่อให้อธิบายได้ใกล้เคียงกับอดีตมากที่สุด

สุเทพ สุนทรเกสัช (สุเทพ สุนทรเกสัช, 2548: 73) ได้ให้เหตุผลในเรื่องของหลักฐานและข้อมูลของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ไว้ว่า การมีอยู่ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็คือการขาดหลักฐานสำคัญของชุมชนท้องถิ่น ต้องพิจารณาว่ามีหลักฐานข้อมูลใดบ้างที่นำมาใช้ได้ หลักฐานต่างๆ จะทำให้สามารถมีความรู้ความเข้าใจสภาพความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและการเมืองของชุมชนที่กำลังศึกษาได้

ในหลักสากลทั่วไปหลักฐานแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

4.1.1 หลักฐานชั้นต้น (primary sources) คือหลักฐานที่บันทึกโดยผู้ที่เกี่ยวข้องกับโดยตรง ประสบเหตุการณ์ด้วยตนเอง หรือเอกสารที่สร้างขึ้นในระยะเวลาที่เหตุการณ์ทาง

ประวัติศาสตร์นั้นเกิดขึ้นการศึกษาประวัติท้องถิ่นหลักฐานชั้นต้นเป็นสิ่งที่สำคัญที่แสดงถึงข้อเท็จจริงที่นำไปสู่ความน่าเชื่อถือของข้อมูลที่มีอยู่ในปัจจุบัน

โดยหลักฐานชั้นต้นแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ ที่เป็นลายลักษณ์อักษรและที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร

4.1.1.1. หลักฐานชั้นต้นที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น

4.1.1.1.1. จารึก หมายถึง การเขียนเป็นรอยลึกบนแผ่นศิลาหรือโลหะ ถ้าเขียนบนแผ่นหินแรกศิลาจารึก เช่น ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง นอกจากนี้ยังมีจารึกบนแผ่นเงิน จารึกบนใบลาน มนุษย์ในสมัยโบราณมักจะบันทึกเรื่องราวสำคัญๆ โดยการจารึกตัวอักษรบรรยายเรื่องราวหรือเหตุการณ์ลงบนวัสดุต่างๆ ที่มีความทนถาวร จนกระทั่งเกิดวิวัฒนาการมาบันทึกเรื่องราวลงบนกระดาษ จารึกที่พบในประเทศไทยส่วนมากเป็นเรื่องราวของพระมหากษัตริย์และศาสนา จารึกต่างๆ เหล่านี้มีทั้งที่เป็นตัวอักษรและภาษาไทย มอญ ขอม ทมิฬ บาลี และสันสกฤต

ในขณะที่ นาฏวิภา ชลิตานนท์ (2522:23) ได้ศึกษาเรื่องวิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์โดยตั้งสมัยโบราณจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบว่าการศึกษาจากจารึกในงานเขียนประวัติศาสตร์นั้นมีข้อจำกัดคือ เนื้อหามักละเอียดละเอียด บางอย่าง การศึกษาต้องอาศัยการสันนิษฐานของผู้ทรงคุณวุฒิและความลบล้างและการชำระของจารึก ตลอดจนคำโบราณหลายคำหาความหมายไม่ได้ ทำให้เนื้อหาขาดการปะติดปะต่อ เป็นอุปสรรคในการอธิบาย

4.1.1.1.2. พงศาวดาร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสให้ความหมายของพงศาวดารว่า หมายถึงเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งสืบสันตติวงศ์มาในขณะนั้น แต่ต่อมามีการกำหนดความหมายกันให้กว้างออกไป อีกว่า หมายถึงเรื่องราวเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับประเทศชาติ หรือ พระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของประเทศนั้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรือง และความเสื่อมสลาย นอกจากนี้ยังบรรยายให้เห็นถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับปวงชนิยวัตถุ และโบราณสถานสำคัญๆ ลักษณะการเรียบเรียงพงศาวดารของไทยมี 2 ลักษณะคือ

ลักษณะแรกเรียกว่า แต่งคือการเอาเรื่องที่มีอยู่มาเรียบเรียงใหม่ หรือพระราชพงศาวดารเดิมก็นำมาแต่งต่อ อีกลักษณะหนึ่งเรียกว่า ชำระ คือเอาหนังสือพระราชพงศาวดารที่มีอยู่มาตรวจแก้ไขถ้อยคำ หรือแทรกข้อความในบางแห่ง

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524: 69) ได้ยกตัวอย่างพระราชพงศาวดารที่เหลือมาปัจจุบันและสมบูรณ์และเก่าที่สุดคือ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ซึ่งเขียนสมัยพระนารายณ์เมื่อปี 2233 แต่ภายหลังจากงานของศรีศักร วัลลิโภดมและคณะ

(2530: 20) ได้มีข้อโต้แย้งว่ามีการค้นพบต้นฉบับพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวัน วลิต พ.ศ. 2182 เพราะพงศาวดารของวัน วลิต เขียนจากหลักฐานไทยเมื่ออยู่ในกรุงศรีอยุธยา เสร็จเมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2182 ซึ่งเป็นเวลาถึง 41 ปีก่อนฉบับหลวงประเสริฐ

วิณา เอี่ยมประไพ (วิณา เอี่ยมประไพ, 2522: 34) เขียนคำรา เรื่องหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พบว่าการใช้พงศาวดารมีข้อจำกัดคือเนื้อหาเรื่องราวของ พงศาวดารจำกัดเฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ส่วนใหญ่เป็นประวัติศาสตร์ชาติแทบ ไม่ค่อยมีเรื่องราวเกี่ยวกับประชาชนโดยรวม

ดังนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงใช้พงศาวดารน้อย มากเมื่อเทียบกับหลักฐานประเภทอื่น

4.1.1.1.3 จดหมายเหตุ หมายถึงการจดบันทึกเหตุการณ์หนึ่งๆ ที่เกิดขึ้นในวัน เดือน ปี นั้นๆ ส่วนมากบันทึกโดยผู้รู้หนังสือและรู้ถ้อยคำในการบันทึกเหตุการณ์ นั้นผู้บันทึกจะจด วัน เดือน ปี และถ้อยคำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เอกสารประเภทนี้มีความถูกต้อง ในเรื่องวัน เดือน ปี ยิ่งกว่าหนังสืออื่นๆ ซึ่งจำแนกได้เป็นจดหมายเหตุหลวง จดหมายเหตุโคร จดหมายเหตุชาวต่างชาติ จดหมายเหตุของบุคคล เอกสารประเภทคำให้การ

4.1.1.1.4 ตำนาน เป็นเรื่องเล่าถึงเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในอดีตเล่า สืบต่อกันมาตั้งแต่โบราณหาจุดกำเนิดไม่ได้ เนื้อเรื่องของตำนานส่วนมากจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับ เหตุการณ์สำคัญของบ้านเมืองหรือชุมชนสมัยดั้งเดิม บางเรื่องก็เกี่ยวกับปฐมนิยัตถุ ตลอดจนถึง สิ่งก่อสร้างอื่นๆ ที่สำคัญมีตำนานจำนวนไม่น้อยที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในท้องถิ่น

งานวิจัยของ ธิดา สาระยา (ธิดา สาระยา, 2525: 58) ได้ศึกษาเรื่องตำนานและ ตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มีความเห็นต่อการใช้ตำนานในการศึกษา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่า การใช้ตำนานประวัติศาสตร์จะทำให้เราเห็นการต่อเนื่องและเข้าใจสังคม ของคนในท้องถิ่น ซึ่งหมายถึงทำให้เข้าใจวัฒนธรรมพื้นฐานของชุมชนในท้องถิ่น ได้มองเห็น การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ตำนานช่วยให้เห็นความคลี่คลายของอดีตตั้งแต่สมัยก่อนที่จะมี การบันทึกเรื่องราวเป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมทำให้เกิด ความลึกซึ้ง (Insight) ให้ภาพลึกลับเกี่ยวกับแรงผลักดัน (Motives) ความเชื่อ เป็นข้อมูลที่สืบเนื่อง กับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์สัมพันธ์กับบุคคลในประวัติศาสตร์

ตำนานประวัติศาสตร์มีองค์ประกอบ 2 ส่วน คือ ตำนานปรัมปราจากจารีตบอก เล่า ส่วนหนึ่งและส่วนที่วาดด้วยการเรียงลำดับ เวลาหรือลำดับเจ้าเมือง ซึ่งเท่ากับเป็นการดึงเรื่องราว จากจารีตบอกเล่าอันเป็นตำนานปากเปล่าให้มาสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ในขอบเขตของเวลาและ สถานที่หนึ่ง ตำนานประวัติศาสตร์จึงเป็นผลิตผลทางประวัติศาสตร์ที่เอื้อต่อข้อมูลระดับชาวบ้าน

อยู่มากถ้ามองจากจุดยืนในปัจจุบันตำนานประวัติศาสตร์ก็อยู่ในฐานะที่ตรงข้ามกับพงสาวดาร ส่วนกลางซึ่งเน้นการสืบต่อของศูนย์กลางทั้งหลาย ซึ่งสามารถจำแนกตำนานประวัติศาสตร์ให้เห็นถึงวิวัฒนาการบ้านเมืองต่างๆ ดังนี้

1. ตำนานประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงประวัติภูมิศาสตร์ของอาณาบริเวณทางเหนือและใกล้เคียง
2. ตำนานประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับพัฒนาการของผู้คนเนื้อหาของงานเหล่านั้นกล่าวถึงการตั้งหลักแหล่งของกลุ่มคนบนที่ราบสูงและในที่ราบ
3. ตำนานประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับศาสนสถานและสัญลักษณ์ทางคติความเชื่อส่วนมากเกี่ยวกับพระบรมธาตุ ซึ่งเรียกว่า ตำนานพระธาตุ
4. ตำนานประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับเมืองเรียก ตำนานเมือง

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงจำเป็นสำหรับการศึกษาชุมชนและการพัฒนาประเทศด้วยเพราะทำให้ไปสู่ความลึกซึ้งของประวัติศาสตร์ เข้าใจรากเหง้าแห่งอดีตของผู้คนความรู้เกี่ยวกับความคิดของคนเหล่านั้น อดีตจะเกิดขึ้นจากจุดยืนที่ถูกต้องโดยการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ประเภทตำนานประวัติศาสตร์ จะช่วยส่งเสริมคุณค่าให้แก่การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นยิ่งขึ้น อย่างเช่น งานของนาริรัตน์ ปรีสุทธีวุฒิพร และคณะ (นาริรัตน์ ปรีสุทธีวุฒิพร, 2551) ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ตำนานเมืองโกสุมพิสัยเพื่อการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมโดยศึกษาถึงตำนานประเพณีท้องถิ่นสร้างจิตสำนึกให้กับคนรุ่นหลังร่วมกันแก้ไขและพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง เช่นเดียวกับ บัญญัติ สาลี และคณะศึกษาการอนุรักษ์ฟื้นฟูภาษา ตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการละเล่นพื้นบ้านญ้อ บ้านท่าขอนยาง อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม (2551) ซึ่งศึกษากระบวนการสร้างสำนึกในภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ผ่านตำนานพื้นบ้านเพื่อฟื้นฟูและการอนุรักษ์โดยชุมชนมีส่วนร่วม

ซึ่งจากงานวิจัยต่างๆ ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยใช้หลักฐาน ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์ ซึ่งที่ช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องประวัติความเป็นมา ระบบความเชื่อโลกทัศน์ เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม มีประโยชน์ในการพัฒนาวัฒนธรรมท้องถิ่นในอันที่จะเกิดเป็นปีกแผ่นของสังคม เป็นการสร้างความเข้าใจทางวัฒนธรรมท้องถิ่นและนำไปสู่บูรณาภาพของประเทศชาติในส่วนรวม

4.1.2 หลักฐานชั้นต้นที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ เครื่องประดับ ชากโครงกระดูก รูปถ่าย

4.1.3 หลักฐานชั้นรอง (secondary sources) คือหลักฐานที่ทำขึ้นภายหลังการเกิดเหตุการณ์นั้นๆ หรือเป็นการศึกษาและนำมาบันทึกในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นใช้หลักฐาน

ชั้นรองมากเนื่องจากบางท้องถิ่นหลักฐานชั้นต้นหลงเหลือน้อยมาก หลักฐานชั้นรองจึงเป็นสิ่งที่เป็
แนวทางในการเก็บข้อมูล

โดยหลักฐานชั้นรองแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ที่เป็นลายลักษณ์อักษร และที่ไม่เป็นลายลักษณ์
อักษร

4.1.3.1 หลักฐานชั้นรองที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น งานวิจัย วิทยานิพนธ์
รายงาน บทความ หนังสือ ตำราต่างๆ

หลักฐานประเภทนี้ถือว่าสำคัญอย่างยิ่ง เป็นการให้ความรู้พื้นฐานเพื่อกำหนด
ขอบเขตของหัวเรื่องก่อนที่จะเริ่มค้นคว้ารวบรวมหลักฐาน การใช้หลักฐานประเภทนี้จะนำไปสู่
การกำหนดโครงเรื่องและสืบแหล่งข้อมูลจากบรรณานุกรมหรือภาคผนวกท้ายเล่มเพื่อเป็นแนวทาง
ในการค้นคว้าต่อไปและยังช่วยให้ศาสตร์ทางประวัติศาสตร์กว้างขวางได้องค์ความรู้ใหม่
ซึ่งแตกต่างจากที่กันมาเป็นเวลานาน เช่น งานค้นคว้าเรื่องการเมืองสมัยพระนารายณ์ของ นิธิ
เอียวศรีวงศ์ ได้เสนอข้อเท็จจริงว่าการติดต่อระหว่างกรุงศรีอยุธยากับฝรั่งเศสในระยะนั้นไม่ใช่
เพื่อให้รอดพ้นจากการคุกคามของฮอลันดา แต่เพื่อเป็นการลดบทบาททางการเมืองของข้าราชการ
ฝ่ายปกครองเป็นการตีความและสร้างความหมายใหม่ที่ผิดจากนักประวัติศาสตร์คนอื่นๆ

4.2) ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History)

คำบอกเล่า ความคิดเห็นของบุคคลในท้องถิ่น ปัจจุบันได้มีการใช้หลักฐานจาก
การบอกเล่าอย่างแพร่หลายรวมทั้งเป็นหลักฐานที่ผู้วิจัยสามารถทำได้ด้วยตนเอง แตกต่างหลักฐาน
ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรประเภทอื่นๆ มีลักษณะที่เป็นประเพณีเกี่ยวกับการบอกเล่า (Oral -
Tradition) ได้แก่ ทาน สุกายิต ปริศนาคำทาย ขนบธรรมเนียม การละเล่นต่างๆ หลักฐานประเภท
ประเพณีจากการบอกเล่ามีลักษณะบางประการร่วมกันกับตำนาน คือ เป็นการสืบทอดข้อมูลแบบ
ปากต่อปาก แต่ตำนานนั้นได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรขึ้นภายหลังและประวัติศาสตร์จากการ
บอกเล่า (Oral History) คือการเล่าข้อมูลในลักษณะการรำลึกเหตุการณ์ที่ผู้เล่ามีประสบการณ์
โดยตรง

ชลิต ชัยครรชิต (ชลิต ชัยครรชิต, 2547: 83) ได้อธิบายถึงการมองอดีตผ่านกรอบ
แนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์รัฐชาติเป็นอุปสรรคที่สำคัญในการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์
วัฒนธรรมท้องถิ่น (Culture history) อันประกอบไปด้วยการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมมากกว่า
การเน้นการเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่งโดยเฉพาะ จึงมีการบูรณาการวิทยาการหลาย
สาขาเข้ามาเกี่ยวข้องในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีการศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral
History) ซึ่งเน้นข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าวิจัยจากข้อมูลท้องถิ่นแต่ละแห่งโดยตรง

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสิ่งที่สำคัญคือ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะ เป็นหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรหรือหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรล้วนมีความสำคัญยิ่ง ต่อการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ แต่ในบางครั้งหลักฐานอาจมีไม่เพียงพอ ทำให้การค้นคว้า ไม่สมบูรณ์จึงใช้วิธีการประวัติศาสตร์บอกเล่า

พรชัย สุจิตต์ (พรชัย สุจิตต์, 2527:1) ได้ให้ความหมายของ “ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า” คือ หลักฐานที่ได้มาจากการบอกเล่า เป็นคำพูดที่ผู้ศึกษาได้สัมภาษณ์บุคคลสำคัญหรือ บุคคลธรรมดา เกี่ยวกับชีวิตของผู้เล่าเอง ชีวิตของคนอื่นที่ผู้เล่ารู้จักหรือจากเหตุการณ์ที่ผู้เล่าได้เห็น หรือประสบด้วยตัวเองเป็น “หลักฐาน” ประเภทหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีต ซึ่งไม่จำเป็นว่า จะต้องมีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์สำหรับคนทั้งชาติเสมอไป ความสำคัญอาจขึ้นอยู่กับกลุ่ม คนเล็กๆ เช่น ครอบครัว หมู่บ้านหรือภายในอำเภอ เป็นต้น

ลักษณะอื่นๆ เกี่ยวกับ “ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า” คือ เป็นการเล่าถึงเหตุการณ์ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วผู้สัมภาษณ์ไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์หรือประสบมากับตัวเองการเก็บข้อมูลประเภทนี้ มักจะเป็นงานที่ยังไม่เคยมีใครทำมาก่อน (Original Work) กล่าวคือเป็นการสัมภาษณ์บุคคลที่ยัง ไม่เคยให้สัมภาษณ์อย่างเป็นทางการกับนักวิชาการคนใดคนหนึ่งมาก่อน ซึ่งจะเป็นข้อมูลใหม่หรือ เป็นบันทึกรายงานการให้สัมภาษณ์ครั้งแรกจากผู้ที่ให้สัมภาษณ์ ปัจจุบันเนื่องจากมีนักวิชาการ ได้ทำการสัมภาษณ์เรื่องราวต่างๆ มาเป็นจำนวนมาก ดังนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า จึงสามารถทำได้โดยการศึกษาข้อมูลที่ได้มาจากการอ่านและการวิเคราะห์ข้อความในการสัมภาษณ์ ที่ถอดออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร (Transcribed Interview) หรือฟังจากเทปบันทึกเสียงซึ่งได้มีคน ไปทำการสัมภาษณ์เอาไว้

ดั่งที่ยงยุทธ ชูแว่น (ยงยุทธ ชูแว่น, 2251:314) ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าไว้ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบันการศึกษาจากคำบอกเล่าเป็นที่นิยมมากที่สุดทั้งนี้เพราะสังคมให้ความสำคัญและสนใจเรื่องราวของท้องถิ่นในช่วงการเปลี่ยนแปลงที่ร่วมสมัยมากขึ้น หลักฐานจากคำบอกเล่าจึงมีบทบาทสำคัญและดูเหมือนว่าจะสามารถเข้าถึงได้โดยง่าย อย่างไม่มีที่สิ้นสุด หลักฐานจากการบอกเล่านี้สามารถแยกออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ ประเพณีจากการบอกเล่า (Oral Tradition) และการสัมภาษณ์

ประเพณีจากการบอกเล่า (Oral Tradition) คือการบอกเล่าเกี่ยวกับเรื่องราวเหตุการณ์ ความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ที่เกิดขึ้นมานานแล้วโดยการถ่ายทอดในลักษณะ คำพูด คำร้อง สืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน เป็นข้อมูลที่ผู้เล่าไม่ได้เห็นมาด้วยตนเอง แต่ได้จากการเล่าต่อๆ กันมาจนในที่สุดก็อาจจะมีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร โดยผู้ที่เข้าไปศึกษาก็ได้ ตัวอย่างใดได้จากประเพณีการบอกเล่าได้แก่ นิยายปรัมปรา ปรีศนา บทสวดและคำพังเพย เป็นต้น

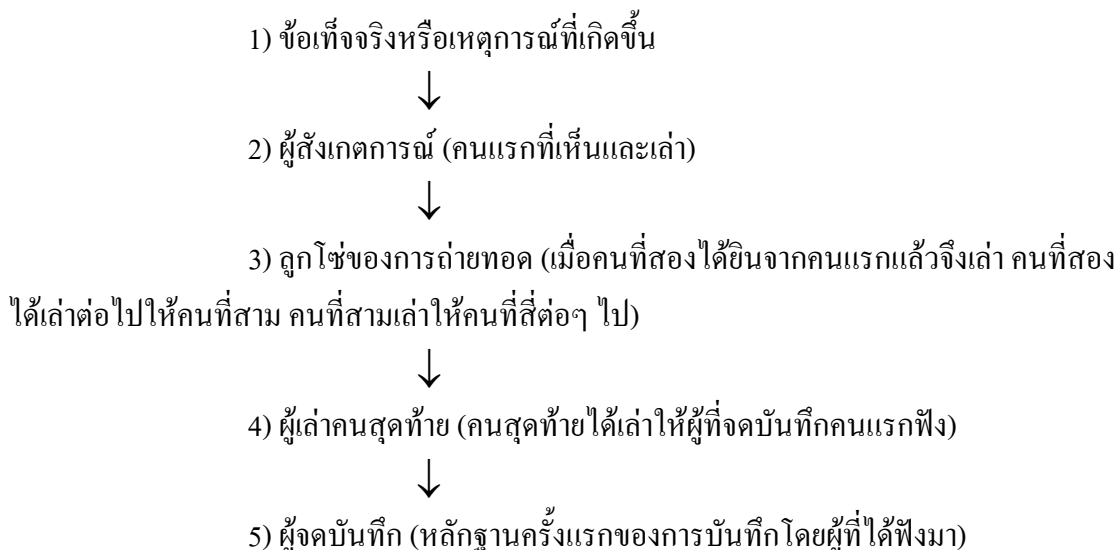

ข้อมูลที่ได้จากประเพณีการบอกเล่าจึงมีหลากหลายซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนสภาพการเมือง เศรษฐกิจ สภาพสังคมและความเชื่อ ทางคติน

ในปี พ.ศ. 2521 จากการประชุมนานาชาติ “Colloquim On Oral History” ณ มหาวิทยาลัยไซแอนส์ มาเลเซีย ปีนัง ประเทศมาเลเซีย ได้มีข้อเสนอว่าความแตกต่างที่สำคัญระหว่าง “ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า” (Oral History) กับ “ประเพณีจากการบอกเล่า” (Oral Tradition) คือ ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าเป็นวิธีการหาหลักฐานหรือข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สมัยใหม่โดยการสัมภาษณ์อย่างมีระบบ ส่วนประเพณีจากการบอกเล่าเป็นวิธีการหาหลักฐานหรือข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์โบราณโดยการสัมภาษณ์อย่างมีระบบ

ดังที่ Jan Vansina (1965:19 อ้างในพรชัย สุจิตต์, 2527:1) ในงานเขียนเรื่อง **Oral Tradition A Study in historical Methodology** ได้ให้ความหมายของ “ประเพณีจากการบอกเล่า” ไว้ว่า เป็นการศึกษาถึงคำบอกเล่าทั้งหมดที่เกี่ยวกับอดีต ไม่ว่าจะเป็นคำพูดหรือคำร้อง ประเด็นที่สำคัญ คือ ไม่ใช่ทุกหลักฐานจากคำบอกเล่าที่จะถือว่าเป็นประเพณีจากการบอกเล่าได้ทั้งหมดแต่เฉพาะพวกที่ได้รายงานออกมาและได้ถ่ายทอดจากบุคคลหนึ่งต่อไปยังบุคคลอื่นๆ โดยใช้ภาษาเป็นสื่อ รายงานจากคำบอกเล่าโดยทั่วไปจะเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่ผู้เล่าเกือบทั้งหมดไม่ได้ประสบหรือเห็นมาด้วยตัวเอง แต่ได้เรียนรู้มาจากหลักฐานที่เล่าต่อๆ กันมา กระบวนการของประเพณีจากการบอกเล่าของ Vansina พอจะสรุปได้ดังนี้

กระบวนการของประเพณีจากการบอกเล่า

จากกระบวนการดังกล่าวนี้จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ลักษณะที่แท้จริงของประเพณีจากการบอกเล่าก็คือ การถ่ายทอดถ้อยคำจากปากต่อๆ กันมาจนถึงจุดสุดท้ายปลายทางตรงที่ได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเรื่องราวต่างๆ ที่ถ่ายทอดกันมาจากปากอาจใช้เวลานานหลายชั่วอายุคนนับเป็นร้อยๆ ปีก็ได้ สำหรับเรื่องราวหรือเนื้อหาที่ถ่ายทอดกันมาโดยเฉพาะในสังคมที่สมาชิกส่วนใหญ่อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ก็มักจะเป็นเรื่องราวทางด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม นิทาน เพลงและการละเล่นต่างๆ เป็นต้น

ส่วนหลักฐานที่ได้จากการสัมภาษณ์นั้น หมายถึงข้อมูลในลักษณะที่เป็นคำพูดจากการบอกเล่าของบุคคลต่างๆ ที่เกี่ยวกับชีวิตของผู้เล่าหรือเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับชีวิตของผู้เล่าหรือเหตุการณ์ต่างๆ ที่ผู้เล่าเกี่ยวข้องอยู่ด้วยหรือมีประสบการณ์ด้วยตัวเอง ซึ่งเรียกว่าเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนร่วมสมัยจึงเรียกว่า “ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า”

ซึ่งสอดคล้องกับสิริวรรณ ศรีพหล (สิริวรรณ ศรีพหล, 2551: 86) ที่ให้ความสำคัญของวิธีการประวัติศาสตร์บอกเล่า กล่าวคือ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรหรือหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรล้วนมีความสำคัญยิ่งต่อการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ แต่ในบางครั้งหลักฐานอาจมีไม่เพียงพอทำให้การค้นคว้างานของนักประวัติศาสตร์ไม่สมบูรณ์ นักประวัติศาสตร์จึงใช้วิธีการประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral History) เพื่อการค้นคว้าหาข้อมูลประกอบทำให้งานศึกษาค้นคว้าของนักประวัติศาสตร์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

การศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าเป็นวิธีการหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ที่ถูกกล่เลยมมาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะในประเทศไทย ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะนักประวัติศาสตร์โดยทั่วไปมักจะให้ความสำคัญแก่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นวัตถุ เช่น ศิลปจารึก พงศาวดาร บันทึก เป็นต้น กล่าวให้ชัดเจนคือ นักประวัติศาสตร์ให้นัยสำคัญแก่หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรเป็นหลักในการอธิบายประวัติศาสตร์ โดยมองข้ามหรือไม่ให้ความสำคัญกับการบอกเล่าของบุคคลโดยอาศัยความทรงจำเป็นที่มาของหลักฐาน

การให้ความสำคัญแก่หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรมีเหตุผลในตัวเองที่ดี กล่าวคือตัวอักษรเมื่อเขียนหรือวาดลงไปแล้วจะไม่มีอาการคลาดเคลื่อนยกเว้นจะเกิดการหายไปของตัวอักษรนั้น ดังนั้นความแม่นยำของตัวอักษรย่อมจะมีมากกว่าความทรงจำของบุคคลซึ่งคลาดเคลื่อนได้ง่าย นอกจากนี้ความทรงจำของบุคคลมักจะอยู่ในช่วงชีวิตของบุคคลนั้นเท่านั้น ถึงแม้ว่าจะมีการเล่าต่อกันมาในช่วงชีวิต (Generation) ต่อไปก็กระทำได้อย่างจำกัดและความแม่นยำก็ลดลงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ในขณะที่หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรสามารถคงอยู่ได้หลายชั่วอายุคน โดยไม่มีอาการคลาดเคลื่อนเท่ากับความทรงจำ ในเวลาเดียวกันหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรสามารถจะทำ

การคัดลอกและเผยแพร่ได้ในวงกว้าง จึงทำให้คนจำนวนมากสามารถใช้หลักฐานนั้นในการศึกษาได้ การมีคนศึกษามากย่อมช่วยขยายแนวคิดและการอธิบายหลักฐานนั้นก็จะมีความหลากหลาย ซึ่งเป็น การช่วยให้ความเข้าใจต่อหลักฐานหรือเหตุการณ์นั้นมีมากขึ้น

ขณะที่หลักฐานจากความทรงจำศึกษาได้ในวงที่จำกัด กล่าวคือ เฉพาะบุคคลที่สามารถเข้าถึงตัวบุคคลที่เป็นแหล่งข้อมูลเท่านั้นที่จะทำการศึกษาได้ ความจำกัดของการศึกษานี้ อาจจะปิดกั้นการอธิบายโดยทิศทางบางประการได้ ทั้งนี้เพราะบุคคลที่เป็นแหล่งข้อมูลอาจจะยินดีเล่าความทรงจำให้แก่บุคคลบางประเภทฟังเท่านั้น ซึ่งส่วนมากแล้วมักจะเล่าให้แก่บุคคลที่ตนคิดว่าเป็นพวกหรือฝ่ายเดียวกันมากกว่าที่จะยินดีเล่าความทรงจำแก่บุคคลที่คัดค้านหรือตรงกันข้ามกับตน ด้วยเหตุผลที่ยกมาเพียงบางประการนี้ก็สามารถทำให้เห็นความจำกัดของการศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า เมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาจากหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร

ซึ่งความเด่นกว่าของหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรนี้เป็นเครื่องชี้ที่สำคัญว่า การศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าไม่สามารถแทนการศึกษาประวัติศาสตร์จากหลักฐานอื่นๆ โดยเฉพาะลายลักษณ์อักษรได้

นั่นหมายความว่า การศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าไม่สามารถที่จะให้ คำอธิบายที่สมบูรณ์ในตัวเองต่อเหตุการณ์ที่ศึกษา ทั้งนี้เพราะความทรงจำของบุคคลมีข้อจำกัด อีกทั้งการหาคำบอกเล่าจากบุคคลหลายๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้องในเหตุการณ์เดียวกันเพื่อสะท้อนทัศนะ ที่รอบด้านต่อเหตุการณ์นั้นกระทำได้ยากในความเป็นจริง

ดังนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าจึงเป็นการศึกษาวิธีหนึ่งที่จะเสริม การศึกษาประวัติศาสตร์ด้วยวิธีการอื่นเพื่อให้ได้มาซึ่งคำอธิบายที่สมบูรณ์มากขึ้นนั่นเอง การตระหนักถึงข้อจำกัดนี้ของการศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าเป็นสิ่งที่สำคัญมาก ทั้งนี้ เพราะข้อมูลบางอย่างที่ได้รับจากการบอกเล่าสามารถทำให้ผู้ศึกษามองข้ามหรือให้ความสำคัญแก่ ข้อมูลจากหลักฐานอื่นๆ ลดลงได้ ถ้าไม่ตระหนักในข้อจำกัดดังกล่าวของประวัติศาสตร์จากการ บอกเล่าแล้วในที่สุดผลของการศึกษาจะถูกครอบงำโดยตรรกะของผู้ให้คำบอกเล่าซึ่งสะท้อน ทั้งค่านิยม ทัศนคติส่วนตัวของผู้เล่า ผลของการศึกษาลักษณะนี้ก็จะขาด Objectivity ไปโดยปริยาย

ภายใต้การตระหนักถึงข้อจำกัดหลักหรือขอบเขตของการใช้วิธีการศึกษา ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่านี้ การศึกษาด้วยวิธีการนี้ยังมีข้อจำกัดสำคัญตามตารางดังนี้

ตารางที่ 4 ข้อจำกัดวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า

ด้านข้อมูล	ด้านสภาพแวดล้อมทางสังคม
- ข้อมูลที่ได้รับผ่านการปรุงแต่งจากผู้เล่าไม่ว่าผู้เล่าจะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม - ข้อมูลที่ได้เน้นเป็นบางด้านไม่ครอบคลุม - ข้อมูลที่เล่าเหตุการณ์จากความทรงจำของผู้เล่าเป็นหลัก ซึ่งความทรงจำนี้สามารถจะคลาดเคลื่อนหรือผิดพลาดได้ง่าย - ข้อมูลมีการสอดแทรกทัศนนะ วิธีคิด ค่านิยม ฯลฯ ปัจจุบันของผู้เล่าลงไปในสาระของเรื่องที่บอกเล่า ปัญหานี้เกี่ยวข้องกับโดยตรงกับปัญหา Validity ของคำบอกเล่าที่ได้มา - ข้อมูลที่มีลักษณะทั่วไป เช่น ชีวิตในชุมชน ประวัติด และบุคลิกภาพเป็นต้น จะเป็นเรื่องที่ผู้บอกเล่าสามารถจะพูดได้อย่างเต็มที่แต่ถ้าข้อมูลของเรื่องมีลักษณะเฉพาะและลึกซึ้ง เช่น ความคิดประชาธิปไตย อุดมการณ์ทางการเมือง เป็นต้น ผู้บอกเล่าอาจจะรู้สึกลำบากใจที่จะเล่า	- บุคคลที่เกี่ยวข้องกับผู้เล่า เช่น ลูกหลาน เพื่อน เป็นต้น อาจจะได้รับผลกระทบกระเทือนจากการบอกเล่าได้ถ้าเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ - สภาพแวดล้อมหรือบรรยากาศของสังคม เช่น การเมืองยังคงมีอิทธิพลต่อผู้บอกเล่า หรือผู้บอกเล่าอาจยังมีผลประโยชน์ในด้านต่างๆ ในสภาพแวดล้อมนั้น ย่อมส่งผลให้ผู้บอกเล่าไม่พร้อมที่จะให้สัมภาษณ์หรือถ้าให้สัมภาษณ์การสัมภาษณ์นั้นก็จะเป็นไปอย่างไม่เป็นธรรมชาติ - ผู้ให้สัมภาษณ์อาจจะใช้การสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการส่งเสริมผลประโยชน์ที่ตนมีในสภาพแวดล้อมขณะนั้นเช่นประเด็นทางการเมืองท้องถิ่น

จากข้อจำกัดของวิธีการประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าดังกล่าวข้างต้นนี้ เมื่อผู้ใช้วิธีการศึกษาระดับชั้นและสำนักถึงตลอดเวลาขณะใช้วิธีการศึกษานี้ย่อมจะสามารถลดข้อจำกัดเหล่านั้นลงได้ ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถแก้ไขให้หมดไปได้ก็ตาม เช่นเดียวกันเครื่องมือหรือวิธีการทางการวิจัยทุกชนิดล้วนแต่มีข้อจำกัดในตัวเองทั้งสิ้น นั้นหมายความว่าหัวใจของการวิจัยประการหนึ่งคือความสามารถของผู้วิจัยที่จะตระหนักและสำนึกถึงข้อจำกัดของเครื่องมือและวิธีการวิจัยที่ตนกำลังใช้อยู่ตลอดเวลา และพยายามจะลดข้อจำกัดเหล่านั้นให้มีผลน้อยลงต่อการศึกษาวิจัยจะต้องสามารถเลือกใช้วิธีการหรือเครื่องมือการวิจัยที่เหมาะสมกับสาระของเรื่องที่ต้องการศึกษา

ภายใต้การควบคุมข้อจำกัดของประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าอย่างระมัดระวังและรอบคอบแล้ว วิธีการประวัติศาสตร์จากการบอกเล่ามีศักยภาพที่สูงมากในอันที่จะเป็นเครื่องมือวิจัย

เสริม เพื่อให้การศึกษาประวัติศาสตร์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ศักยภาพหรือจุดเด่นของวิธีการประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าพอจะแยกกล่าวได้ดังนี้

ตารางที่ 5 ข้อเด่นวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า

วิธีการ	มุมมองจากการบอกเล่า
- การศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าสามารถที่จะซักถามผู้บอกเล่าให้เล่าเรื่องราวได้อย่างรอบด้านตรงตามเป้าหมายของการศึกษา - วิธีการสัมภาษณ์สามารถเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาได้ซักถามแหล่งข้อมูลได้อย่างเต็มที่ ซึ่งเป็นการส่งผลให้ข้อมูลสมบูรณ์มากขึ้น - การสัมภาษณ์ยังเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาจะขอให้ผู้เล่าเหตุการณ์วิเคราะห์หรือประเมินทั้งข้อมูลจากแหล่งอื่นๆ เช่น เอกสาร ตลอดจนสาระของเหตุการณ์นั้นด้วย เงื่อนไขพิเศษของวิธีการศึกษานี้จึงทำให้การศึกษาในด้านลึกกระทำได้อย่างดี - ให้โอกาสแก่ผู้ใช้ที่จะสอบถามและค้นหาข้อมูลหรือหลักฐานบางประการที่ไม่ปรากฏในหลักฐานทางเอกสารได้ในความเป็นจริงพบว่าหลักฐานทางเอกสารมักจะมีขาดตอนหรือช่องว่างของข้อมูลอยู่มาก - ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าจะถามด้วยคำถามในลักษณะเปิด (Open question)	- การบันทึกประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรนั้นเป็นการบันทึกเหตุการณ์ทั่วไปโดยไม่มีการเจาะลึกลงไปรายละเอียด เบื้องหลังของเหตุการณ์มักจะไม่ค่อยมีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร - การศึกษาประวัติศาสตร์ที่ดีจะต้องให้บรรยากาศของเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ได้มาก ทั้งนี้ เพราะบรรยากาศนั้นสามารถจะช่วยบ่งบอกถึงนัยสำคัญที่ต่างกันของประเด็นต่างๆ ในเหตุการณ์ได้ ซึ่งได้ยากจากการศึกษาโดยเอกสารทางประวัติศาสตร์

จากลักษณะประวัติศาสตร์จากการบอกเล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าวิธีการประวัติศาสตร์นี้มีศักยภาพที่สูงในอันที่จะช่วยเสริมวิธีการศึกษาอื่นๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งความเข้าใจและคำอธิบายเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่เป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น ข้อพึงระมัดระวังอย่างยิ่งคือ การใช้วิธีการประวัติศาสตร์ จากการบอกเล่านี้ผู้ใช้จะต้องตระหนักถึงข้อจำกัดและข้อเด่นของวิธีการศึกษา และใช้อย่างมีจิตสำนึกถึงประเด็นเหล่านั้นตลอดจนจะต้องใช้วิธีการศึกษาอื่น เช่น เอกสารประกอบด้วย

4.2.1 วิธีการประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า

จนถึงขณะนี้บทความนี้ได้อภิปรายถึงแนวคิดต่างๆ ของวิธีการประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าในเชิงหลักการ (Principle) แต่ยังไม่ได้กล่าวถึงเทคนิคการใช้วิธีการศึกษานี้เลย

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายอีกส่วนหนึ่งนอกเหนือจากการกล่าวถึงหลักการของประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าคือ กล่าวถึงเทคนิคการใช้วิธีการประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า ซึ่งมีวิธีการดังนี้

แผนภาพที่ 3 วิธีการประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า

การคัดเลือกผู้ให้สัมภาษณ์

- บุคคลที่สามารถให้ข้อมูลได้ ในบางกรณีเราไม่สามารถสัมภาษณ์ผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์โดยตรงได้ บุคคลที่เราควรให้ความสนใจพิจารณาอันดับถัดไปได้แก่ บุคคลใกล้ชิดเพื่อนร่วมงาน ญาติพี่น้อง
- เพื่อการทำความเข้าใจที่รอบด้านและลึกซึ้ง ควรพยายามเลือกผู้ให้สัมภาษณ์จากทุก ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้องในเหตุการณ์เดียวกันทั้งในช่วงเวลาเดียวกันและต่างกัน

การเลือกผู้ทำหน้าที่สัมภาษณ์

- ผู้สัมภาษณ์ควรมีคุณสมบัติของนักสัมภาษณ์ที่ดีทั้งในด้านความรับผิดชอบ ความสามารถ และบุคลิกภาพ
- ผู้สัมภาษณ์จะต้องมีความเชื่อมั่นในวิธีการประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า ว่าจะสามารถเป็นเครื่องมือการวิจัยทางประวัติศาสตร์ที่จะนำมาซึ่งข้อมูลประวัติศาสตร์ที่เชื่อถือได้

การเตรียมผู้ทำหน้าที่สัมภาษณ์

- ต้องทำความเข้าใจเนื้อหาของเรื่องของการวิจัย โดยการค้นคว้าจากเอกสารขั้นต้นและเอกสารทั่วไป
- จะมีความเข้าใจเรื่องที่จะทำการวิจัย มีภาพรวมของเหตุการณ์ต่าง ๆ
- ศึกษาBackground ของผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคนที่คัดเลือกไว้อย่างละเอียดในด้านบทบาท ผลประโยชน์ บุคลิกนิสัยส่วนตัว ทัศนคติ
- ต้องเข้าใจจุดมุ่งหมายของวิธีการเช่นนี้เพียงพอ ต้องเข้าใจว่าการให้บุคคลที่เกี่ยวข้องในเหตุการณ์ได้มีโอกาสเล่าเรื่องของเขานั้นมีประโยชน์อย่างมากในการทำให้ข้อมูลต่าง ๆ มีที่นัยที่ชัด

การเตรียมแนวการสัมภาษณ์และการสร้างคำถาม

- จากภูมิหลังของเรื่องที่ศึกษาดังประเด็นที่น่าสนใจ
- ทิศนะและข้อเท็จจริงต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต
- คำถามควรเป็นแบบปิดหรือแบบเปิด
- หลังจากที่เรามีคำถามชุดหนึ่งสำหรับผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคนแล้ว เราต้องพยายามเรียงลำดับของคำถามเพื่อช่วยให้การสัมภาษณ์เป็นไปด้วยดี

จากขั้นตอนต่างๆ ของวิธีการประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าเหมือนกับการสัมภาษณ์ทั่วไป ความเข้าใจดังกล่าวเกิดจากการพิจารณาแต่เพียงว่าประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าก็คือการสัมภาษณ์นั่นเอง

การสัมภาษณ์เป็นหัวใจของประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าแต่การสัมภาษณ์ของประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าต่างจากการสัมภาษณ์ทั่วไปคือ ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าจะไม่กำหนดเรื่องหรือแนวการสัมภาษณ์ที่ตายตัว เช่น การสัมภาษณ์ทั่วไปที่มักจะกำหนดคำถามหรือแนวการสัมภาษณ์ที่ตายตัวอีกทั้งการสัมภาษณ์ทั่วไปถูกใช้เพื่อหาข้อมูลหรือทักษะเพียงบางด้านบางประเด็นจากบุคคลบางคนเท่านั้น

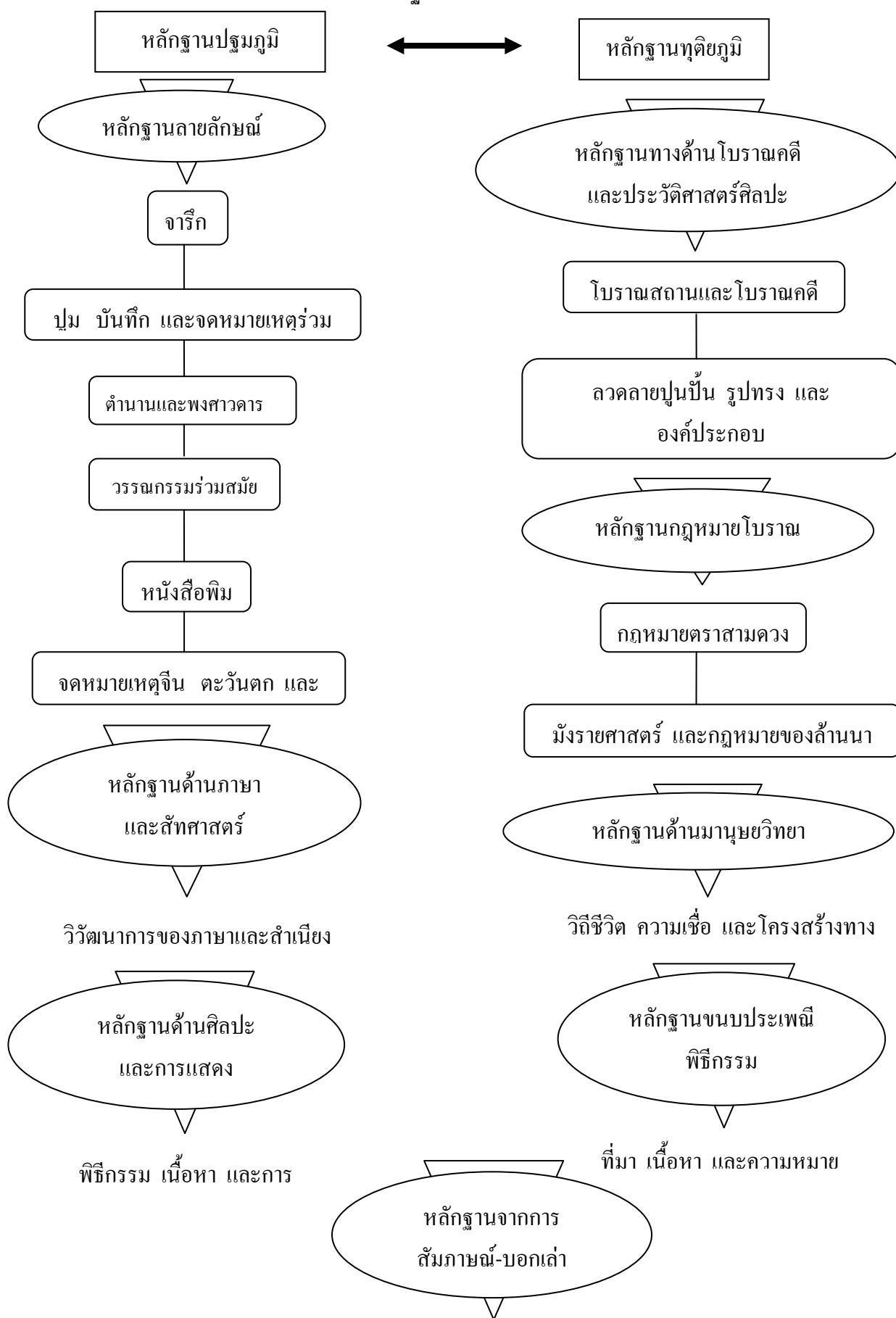
ดังนั้นการสัมภาษณ์จึงพุ่งประเด็นตรงไปยังจุดที่การศึกษานั้นต้องการ กล่าวคือผู้สัมภาษณ์พยายามที่จะให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ต้องการในประเด็นนั้นเป็นหลักจึงทำให้การสัมภาษณ์มีลักษณะที่ไม่เป็นธรรมชาติหากถูกกำหนดให้อยู่ในกรอบที่ผู้สัมภาษณ์ต้องการมากกว่าผลของการสัมภาษณ์ภายใต้การกำหนดเช่นนี้ย่อมจะทำให้ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มีความจำกัดและมีอคติได้ง่าย ตรงกันข้ามการสัมภาษณ์ของประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า มุ่งที่จะได้ข้อมูลหลักของการศึกษาวิจัยจากการสัมภาษณ์ ดังนั้นจึงจะต้องตรวจสอบข้อมูลโดยการสัมภาษณ์จากบุคคลหลายคนในเรื่องเดียวกัน

ในขณะที่การสัมภาษณ์ทั่วไปมักจะไม่ตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เท่าไรนักและที่สำคัญคือประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าจะถามด้วยคำถามในลักษณะเปิด (Open question) และเปิดโอกาสให้ผู้บอกเล่ามีอิสระและเสรีภาพที่จะเล่าเรื่องนั้น อย่างไรก็ตามตามถนัดและธรรมชาติของเขาด้วยการสัมภาษณ์ลักษณะนี้จึงทำให้ข้อมูลที่ได้มีความครบถ้วนทั้งในทักษะและรายละเอียดอีกทั้งข้อมูลที่ได้ก็จะมี ความสอดคล้องในทางตรรกะในตัวเองเพราะผู้บอกเล่าจะต้องพยายามสร้างความสอดคล้องในเรื่องที่ตนเล่า เมื่อผู้บอกเล่าเริ่มต้นเล่าเรื่องเขาจะต้องหาตรรกะจากข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เขามีส่วนร่วมมาสนับสนุนเรื่องที่เขาเริ่มต้นเล่า ในรูปของการให้คำอธิบายต่างๆ ด้วยคำอธิบายเหล่านี้จะทำให้ผู้ศึกษาวิจัยสามารถนำมาประกอบกันเป็นคำอธิบายแก่เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่ศึกษาได้

ในขณะที่กรมวิชาการ (2543: 22) ได้อธิบายถึงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยแบ่งตามศาสตร์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ศิลปะ กฎหมายโบราณ ด้านภาษา และสัตวศาสตร์ ด้านมานุษยวิทยา ด้านศิลปะการแสดง ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรมและหลักฐานจากการบอกเล่า ตามแผนภูมิดังนี้

แผนภาพที่ 4 หลักฐานทางประวัติศาสตร์

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่างๆ ที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สิ่งที่สำคัญที่สุดในการเก็บข้อมูล คือความ วิเคราะห์ข้อมูลก็คือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นกุญแจสำคัญในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ในท้องถิ่นให้เห็นโครงสร้างในระบบสังคมไม่ว่าจะเป็นด้านวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม จึงได้สังเคราะห์การใช้หลักฐานงานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ใช้หลักฐานประเภทต่างๆ ได้แก่หลักฐานชั้นต้นและหลักฐานชั้นรองที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาและออกแบบการเก็บข้อมูลต่อไปดังที่ อี.เอส.คา (E.S.CAR.1982 แปลโดย ชาติชาย พจนานานนท์) ที่ให้ความสำคัญกับหลักฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ว่า “นักประวัติศาสตร์กับข้อมูลประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่จำเป็นของกันและกัน นักประวัติศาสตร์ที่ปราศจากข้อมูลย่อมปราศจากรากฐาน และข้อมูลที่ปราศจากนักประวัติศาสตร์คือสิ่งที่ตายและปราศจากความหมาย”

4.3) วิธีการทางประวัติศาสตร์และความสำคัญของวิธีการทางประวัติศาสตร์

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้น วิธีการทางประวัติศาสตร์ถือว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นจะทำให้ศึกษาเป็นระบบข้อมูลและหลักฐานที่ได้จะนำไปสู่ขั้นตอนที่หาข้อเท็จจริงมาอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ซึ่งขั้นตอนวิธีการทางประวัติศาสตร์จะเหมือนกับขั้นตอนทางวิทยาศาสตร์มีงานวิจัยเป็นจำนวนมากที่ศึกษาวิธีการทางประวัติศาสตร์ เช่น มงคลรัตน์ บางกุ่มร (มงคลรัตน์ บางกุ่มร, 2548) ได้ศึกษาเรื่องผลของการใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ที่มีต่อทักษะเบื้องต้นทางประวัติศาสตร์ของเด็กอนุบาล โดยศึกษาผลของการใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ของเด็กอนุบาล 4 ด้านคือ ความเข้าใจเกี่ยวกับเวลา การสืบค้นข้อมูล การตีความหลักฐาน และการสรุปข้อมูล เช่นเดียวกับ อารียา ศิโรตม (อารียา ศิโรตม, 2545) ได้ศึกษาผลของการใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ในการเรียนการสอนสังคมศึกษาที่มีต่อการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนสาธิต สังกัดทบวงมหาวิทยาลัย ซึ่งเห็นได้ว่าวิธีการทางประวัติศาสตร์เป็นกระบวนการที่สำคัญสามารถนำไปสู่การหาข้อมูลและหลักฐานต่างๆ ได้

กอตซัลค์ (1968, ธิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, 2524) ได้ให้ความหมายของวิธีการทางประวัติศาสตร์ไว้ว่า กระบวนการตรวจสอบอย่างวิพากษ์วิจารณ์และวิเคราะห์หลักฐานและสิ่งที่หลงเหลือจากอดีตเรียกว่า historiography การเขียนประวัติศาสตร์โดยอาศัยระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์และการเขียนประวัติศาสตร์ ซึ่งกอตซัลค์ ได้กล่าวถึงระเบียบวิธีออกเป็น 4 ประเภทคือ

1. การเลือกเรื่องที่จะทำการค้นคว้า 2. การรวบรวมข้อมูลที่น่าเป็นได้เกี่ยวกับเรื่องนั้น
3. การตรวจสอบข้อมูลนั้นว่าเป็นของแท้หรือของปลอมโดยจะทั้งหมดหรือบางส่วน 4. การดึงเอา
รายละเอียดที่เชื่อถือได้จากข้อมูลที่พิสูจน์ได้ และนำมาสังเคราะห์ที่ได้มาจากรายละเอียดต่างๆ
นั่นคือการเขียนประวัติศาสตร์ซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละเล่ม

นอกจากนี้ รอบิน จี. คอลลิงวูด (R. G. Collingwood:1982) นักปรัชญาประวัติศาสตร์
คนสำคัญชาวอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ผู้เป็นเจ้าของผลงานเรื่อง *Idea of History* ให้ความเห็น
เกี่ยวกับวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ ดังนี้วิธีการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่างจากการศึกษา
หลักฐานทางวิทยาศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ต้องระมัดระวังในการยืนยันความถูกต้องของหลักฐาน
การนำเสนอในลักษณะ "ตัด-ปะประวัติศาสตร์" ไม่ถูกต้องและเป็นวิธีการที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์
ควรนำเสนอโดยการประมวลความคิดให้เป็นข้อสรุป วิธีการทางประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะเป็นแบบ
วิทยาศาสตร์คือการตั้งคำถาม

दनัย ไชยโยธา (दनัย ไชยโยธา, 2537:23) ได้เขียน พัฒนาการวิธีการเขียน
ประวัติศาสตร์กับปรัชญาประวัติศาสตร์โดยอธิบายถึงขั้นตอนของวิธีการทางประวัติศาสตร์ไว้ดังนี้

4.3.1 ขั้นตอนของวิธีการทางประวัติศาสตร์

กระบวนการในการสืบสวนค้นคว้าและวิเคราะห์หลักฐานทางประวัติศาสตร์
มีขั้นตอนตามลำดับดังต่อไปนี้

4.3.1.1 การรวบรวมและคัดเลือกหลักฐาน วิธีการขั้นตอนแรกนั้นต้องพยายาม
สืบหาและรวบรวมหลักฐานที่ต้องใช้และต้องทำตลอดเวลาระหว่างการศึกษาค้นคว้า ส่วนการ
คัดเลือกหลักฐานนั้นเริ่มจากการใช้หนังสือประเภทบรรณานุกรมที่มีข้อความย่อแนะคุณค่าของ
หลักฐานต่างๆ การคัดเลือกหลักฐานอย่างระมัดระวังเป็นสิ่งจำเป็นมาก

4.3.1.2 การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐาน หลักจากได้ทำการ
รวบรวมและคัดเลือกหลักฐานทางประวัติศาสตร์แล้ว ลำดับต่อมา นักประวัติศาสตร์ต้องทำการ
ตรวจสอบ วิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐานที่ได้มาโดยการดำเนินการวิเคราะห์และ
ประเมินค่าลักษณะหลักฐานเป็น 2 วิธีดังต่อไปนี้

4.3.1.3 การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะภายนอกของเอกสาร การมุ่ง
วิเคราะห์และพิสูจน์หลักฐานว่าเป็นของจริงหรือของปลอมโดยพิจารณาเรื่องราวต่างๆ ต่อไปนี้

- ผู้เขียนหรือผู้เรียบเรียงหรือผู้บันทึกเป็นใคร บุคลิกภาพ อุปนิสัย
ตำแหน่งหน้าที่การงานและคุณสมบัติอื่นๆ เป็นที่ยอมรับในวงการวิชาการประวัติศาสตร์หรือไม่
- อายุของเอกสาร เช่น เขียนเอกสารภายหลังเหตุการณ์เกิดขึ้นช้าหรือ
เร็วเพียงใด

- การเขียนตัวสะกดการันต์ถูกต้องตามยุคสมัยที่ระบุไว้ในการบันทึกหรือไม่

- ลักษณะของภาษาที่ใช้เป็นภาษาโบราณที่สอดคล้องกับระยะเวลาของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหรือไม่

- ความรู้และประสบการณ์ของผู้บันทึกเป็นอย่างไร

- การบันทึกเหตุการณ์เป็นไปอย่างมีความระมัดระวังหรือมีอคติเพียงใด

- ลักษณะการเขียนมีความคิดเห็นเป็นของตนเองหรือไม่ เป็นความคิดริเริ่มทั้งหมดของผู้เขียนหรือมีเพียงบางส่วนและมีการอ้างอิงหลักฐานที่ได้มามากหรือน้อยเพียงใด มีการปลอมแปลงเอกสารหรือไม่

4.3.1.4 การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะภายในของเอกสาร การมุ่งความสนใจไปยังผู้เขียนและการเน้นพิจารณาความน่าเชื่อถือของเอกสาร โดยพิจารณาความถูกต้องและคุณค่าของเนื้อหาของเอกสารนั้นมีเงื่อนไขดังต่อไปนี้

4.3.1.4.1 ผู้เขียนอยู่ใกล้ซิดเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมากหรือน้อยเพียงใด และความใกล้ชิดเหตุการณ์นั้นรวมทั้งในด้านภูมิศาสตร์และเวลาด้วย

4.3.1.4.2 ผู้เขียนมีความสามารถมากหรือน้อยเพียงใดและความสามารถนี้อาจพิจารณา ความสมบูรณ์ของสุขภาพทางกายและใจ อายุของผู้เขียน ระดับการศึกษาของผู้เขียน ความจำความสามารถในการบรรยาย ความสามารถในการกะประมาณตัวเลข ความโอ้อวดของผู้เขียนมีหรือไม่ ความสนใจในเหตุการณ์ของผู้เขียนมีมากหรือน้อยเพียงใดและความเต็มใจในการเขียนหรือบอกความจริงของผู้เขียนมีลักษณะอย่างไร

4.3.1.5 การตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เมื่อหลักฐานผ่านการวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะของเอกสารแล้ว ผู้เขียนหรือผู้ศึกษาต้องตีความหลักฐานอย่างมีระเบียบวิธี โดยเริ่มจากการแปลความหมาย การวิพากษ์วิจารณ์และการแสดงความคิดเห็นซึ่งต้องกระทำอย่างระมัดระวังการตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์ อาจแยกได้อย่างกว้างๆ เป็น 2 ประเภทดังต่อไปนี้

4.3.1.5.1 การตีความในแนวดิ่ง เป็นการตีความโดยไม่ยึดลำดับเวลาก่อนหลังแต่ขึ้นอยู่กับประเด็นปัญหาแต่ละเรื่องเป็นสำคัญ

4.3.1.5.2 การตีความในแนวราบ เป็นการตีความโดยยึดลำดับเวลาก่อนหลังเป็นสำคัญอันเป็นลักษณะที่ใช้ในการอธิบายว่าเหตุการณ์หรือปัญหานั้นๆ เกิดขึ้นได้อย่างไร

4.3.1.6 การสังเคราะห์ประวัติศาสตร์ การนำข้อมูลที่เป็นจริงพร้อมด้วยคำอธิบาย คำวิพากษ์วิจารณ์ข้อคิดเห็นและข้อสรุปมาผสมผสานเป็นความเรียงหรือคำบรรยายเข้าด้วยกันเป็นเรื่องราวที่น่าอ่านและเข้าใจโดยเริ่มด้วยการวางเค้าโครงเรื่องและแนวการเขียนให้เหมาะสม มีความสมดุลและความต่อเนื่องกลมกลืนที่เป็นเหตุผล ลักษณะการทำเช่นนี้เรียกว่า “การสังเคราะห์”

การสังเคราะห์ที่ดีนั้นต้องวางโครงเรื่องข้อสมมติฐานหลัก ข้อสมมติฐานรอง ความสามารถในการวิเคราะห์และตีความหลักฐาน ความสามารถในการสรุปเรื่อง ความสามารถทางวรรณคดีทางวรรณศิลป์ในการเขียนอธิบายความที่เที่ยงธรรม สมดุลและต่อเนื่อง ความเป็นเหตุเป็นผล

ด้วยเหตุเช่นนี้ จึงสังเกตได้ว่าประวัติศาสตร์เป็นศาสตร์ที่มีระบบและหลักเกณฑ์เชิงวิทยาศาสตร์มุ่งศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ในห้วงมิติเวลาและสถานที่ต่างๆ กันและมุ่งศึกษาสาเหตุและวิวัฒนาการทุกขั้นตอนของปัญหา เรียกว่า “วิธีคิดแบบประวัติศาสตร์และวิธีเข้าใจแบบประวัติศาสตร์”

4.3.2 ความสำคัญของวิธีการทางประวัติศาสตร์

ปัจจัยสำคัญเบื้องต้นของวิธีการทางประวัติศาสตร์เมื่อพบเอกสารหรือข้อมูลทางประวัติศาสตร์แล้ว ต้องคัดเลือกข้อมูลที่เป็นจริงหลังจากคัดเลือกข้อมูลที่เชื่อถือได้แล้วต้องตรวจสอบหลักฐานที่เชื่อถือได้อีกครั้งหนึ่งเพื่อความแน่ใจก่อนเรียบเรียงเขียนขึ้น ต้องเก็บรวบรวมรายละเอียดจากเอกสารต่างๆ ที่น่าไว้วางใจได้แล้วเลือกคัดเอาข้อมูลที่มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาที่จะต้องเขียน

หลุยส์ กอตชัลค์ ได้กล่าวถึงความสำคัญของวิธีการทางประวัติศาสตร์ไว้ 4 ประการ (R.K. Majumdar and A.N. Srivastva. *Historiography*. 1971: 26) ต่อไปนี้

1. จัดรวบรวมวัสดุสิ่งที่เหลืออยู่และวัสดุของสิ่งตีพิมพ์ ข้อเขียนและคำบอกเล่า ซึ่งอาจใช้ประกอบการเขียนได้

2. ข้อจำกัดความของข้อมูลที่ถูกต้อง

3. สิ่งที่ตัดตอนมาจากหลักฐานใด หลักฐานนั้นต้องเป็นหลักฐานที่เชื่อถือได้

4. จัดรวบรวมหลักฐานที่เป็นคำบรรยายหรือคำอธิบายไว้ด้วยกัน

นาฏวิภา ซลิตานนท์ (นาฏวิภา ซลิตานนท์, 2524:14) ได้กล่าวถึงความสำคัญอีกประการหนึ่งของวิธีการทางประวัติศาสตร์ คือ การอธิบายความทางประวัติศาสตร์และอธิบายความสัมพันธ์ของเหตุการณ์เพื่อความเข้าใจปรากฏการณ์ทั้งหมดเพราะเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ไม่ใช่เหตุการณ์ที่จะกำหนดได้ ไม่มีหลักสูตรสำหรับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และเหตุการณ์

ทางประวัติศาสตร์จึงจำเป็นต้องมีการอธิบายซึ่งขึ้นอยู่กับเหตุผล ปัจจัยต่างๆ และเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ซึ่งอาจเป็นตัวบุคคล เวลา สภาพภูมิศาสตร์ ค่านิยมของสังคม ความเชื่อและสิ่งอื่น ปัจจัยและเงื่อนไขเหล่านี้ช่วยให้การอธิบายความทางประวัติศาสตร์มีลักษณะเฉพาะและไม่มีกฎเกณฑ์ที่ตายตัว นักประวัติศาสตร์จึงต้องรับภาระในการที่จะจัดการรวบรวมค้นหาข้อมูลที่เป็นจริงและนำมาเชื่อมต่อกันเข้าให้เป็นสภาพที่เรียบร้อยมีระบบขึ้นให้ได้

ตอนที่ 5 แนวคิดวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research :PAR)

5.1 ความหมายวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยด้านสังคมศาสตร์ได้ให้ความสำคัญกับชุมชนซึ่งไม่ใช่ในฐานะของผู้ให้ข้อมูล แต่เป็นผู้ร่วมคิดร่วมทำร่วมวิจัยกับนักวิจัยมากขึ้น เทคนิคการวิจัยที่นำมาใช้ในกระบวนการวิจัยดังกล่าวมีหลายเทคนิค โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หรือ Participatory Action Research :PAR ที่ถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายกับการวิจัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านสังคมศาสตร์ ดังนั้นในที่นี้จึงทำการสำรวจแนวคิดเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในส่วนที่เกี่ยวข้องเป็นลำดับถัดไป

สุภางค์ จันทวานิช (สุภางค์ จันทวานิช, 2551: 66-72) กล่าวถึงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เป็นวิธีการที่ให้ผู้ถูกวิจัย หรือชาวบ้าน เข้ามามีส่วนร่วมวิจัย ให้ชาวบ้านเป็นนักวิจัยด้วยมีส่วนร่วมในการช่วยให้ข้อมูลและช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนช่วยหาวิธีแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรมนั้นๆ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นวิธีการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัย ตั้งแต่การระบุปัญหา การดำเนินการ การติดตามผลจนถึงขั้นประเมินผล

ในการวิจัยชนิดนี้คำว่า ปฏิบัติการ (action) หมายถึงกิจกรรมที่โครงการวิจัยต้องการจะดำเนินการ มักเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการพัฒนาด้านใดด้านหนึ่ง ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ผู้วิจัยเลือกกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เห็นว่าดี เหมาะสมตามความรู้ความเข้าใจของผู้วิจัยมาดำเนินการปฏิบัติเพื่อทดลองว่าใช้ได้หรือไม่ ประเมินความเหมาะสมในความเป็นจริง ควบคุมแนวทางปฏิบัติการแล้วนำผลมาปรับปรุงปฏิบัติการเพื่อนำไปทดลองใหม่จนกว่าจะได้ผลเป็นที่พอใจนำไปใช้และเผยแพร่รูปแบบการวิจัยยืดหยุ่นเอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงการดำเนินงานเมื่อผู้วิจัยได้ข้อมูลใหม่เพิ่มขึ้น

ส่วนคำว่า การมีส่วนร่วม (participation) หมายถึง การมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่ร่วมกิจกรรมวิจัยในการวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือสถานการณ์อันใดอันหนึ่งแล้วร่วมใน

กระบวนการตัดสินใจและการดำเนินการจนถึงที่สุดการวิจัย ในการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยทุกขั้นตอนเป็นสิ่งที่ชุมชนหรือชาวบ้านร่วมรับรู้ และใช้ประโยชน์ด้วย ชาวบ้านเป็นผู้ร่วมกำหนดปัญหาของชุมชนและคู่ทางแก้ไขปัญหา ชาวบ้านเป็นผู้ตัดสินใจและยืนยันเจตนาธรรมที่จะแก้ไขปัญหาเหล่านั้น กระบวนการวิจัยดำเนินไปในลักษณะการแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างชาวบ้านกับผู้วิจัย ชาวบ้านจะค่อยๆ พัฒนาศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชนและค่อยๆ เรียนรู้ด้วยตนเอง การวิจัยแบบมีส่วนร่วมนี้ข้อมูลที่ได้รับความชัดเจน สะท้อนความคิดอ่านของชาวบ้านตลอดจนนิสัยใจคอ ความต้องการและแบบแผนการดำเนินชีวิตด้วย

ในการวิจัยแบบ PAR ผู้วิจัยถือว่าชาวบ้านเป็นผู้ที่รู้ดีเท่าๆ กับนักวิจัยหรือนักพัฒนาในการกำหนดปัญหาและการเลือกปฏิบัติการใดๆ ที่จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต ปัญหาของการวิจัยจึงเริ่มจากชาวบ้านด้วยไม่ใช่สมมติฐานของนักวิจัยหรือนักพัฒนาเพียงฝ่ายเดียว

ผู้มีส่วนร่วมใน PAR มี 3 ฝ่าย คือ ชาวบ้าน ซึ่งเป็นตัวแทนของชุมชน นักวิจัย ซึ่งเป็นตัวแทนของนักวิชาการที่สนใจเรื่องการพัฒนา และนักพัฒนา ซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายรัฐบาล หรือองค์กรพัฒนาเอกชน แต่ละฝ่ายมีโลกทัศน์หรือวิธมองปัญหาของแต่ละกลุ่มซึ่งเป็นไปตามกรอบแนวคิดที่ตนยึดถือแต่เมื่อทำวิจัยแบบ PAR แล้ว ทั้งสามฝ่ายจะมีโลกทัศน์ร่วมและความเข้าใจร่วมกันในเรื่องการพัฒนาที่เป็นรากฐานสำคัญอย่างยิ่งสำหรับความสำเร็จในการพัฒนาความรู้ ความเข้าใจที่ได้จากการวิจัย

ในด้านวิธีวิจัย การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นส่วนใหญ่ตั้งแต่การเข้าสนามและการสร้างความสัมพันธ์ การสังเกต การสัมภาษณ์ และการวิเคราะห์ ซึ่งจะเน้นการมีส่วนร่วมของฝ่ายชาวบ้านออกไปจากฝ่ายนักวิจัย แต่มีขั้นตอนมากกว่าการวิจัยเชิงคุณภาพ คือต้องมีการปฏิบัติหรือกิจกรรมเพิ่มเข้ามา มีการติดตามและปรับปรุงแก้ไขกิจกรรมนั้น แต่อย่างไรก็ตามกระบวนการในการทำกิจกรรมและการติดตามยังคงใช้วิธีการเชิงคุณภาพเช่นกัน

อลิศรา ชูชาติ (อมรวิชัย นาคทรพร และดวงแก้ว จันทร์สระแก้ว, 2541: 2) กล่าวถึงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ว่าเป็นการวิจัยที่พยายามศึกษาชุมชนโดยเน้นการวิเคราะห์ปัญหาศึกษาหาแนวทางในการแก้ปัญหา วางแผนดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหา ปฏิบัติการตามแผนและติดตามประเมินผล ในการวิจัยทุกขั้นตอน ชาวบ้านหรือสมาชิกของชุมชนนั้นๆ จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมที่หมายถึง ประชาชนหรือสมาชิกของชุมชนกับผู้วิจัยได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประเมินปัญหาตามความต้องการของชุมชน (Need Assessment) ร่วมกัน ตลอดถึงวิเคราะห์และศึกษาแนวทางในการแก้ปัญหา การสำรวจ

ทรัพยากรทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อวางแผนในการแก้ปัญหา ดำเนินการและประเมินผลในขั้นสุดท้ายโดยที่สมาชิกของชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจโดยตลอด

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมไม่ได้จบแค่การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา แต่ต้องมีการวางแผนดำเนินการเพื่อแก้ปัญหานั้นๆ ด้วย จากนั้นต้องตรวจสอบว่าการแก้ปัญหานั้นได้ผลหรือไม่มีดัชนีอะไรเป็นตัวชี้วัดผลสำเร็จเป็นไปตามวัตถุประสงค์หรือไม่นับเป็นการวิจัยที่ต้อง Implement หรือ Invent นวัตกรรม (Innovation) การพัฒนาให้เกิดขึ้น

จุดเด่นของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอยู่ที่กิจกรรมกระบวนการกลุ่ม เพราะเป็นการทำงานร่วมกันในการแก้ไขปัญหาของชุมชนไม่ใช่ครอบครัวยุคครอบครัวหนึ่ง คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือกรรมการองค์กรใดองค์กรหนึ่งในชุมชนเท่านั้น แต่ต้องเป็นปัญหาของสังคมชุมชนนั้นและชุมชนนั้นมาร่วมแก้ปัญหา ซึ่งต้องใช้กระบวนการกลุ่มทั้งในขั้นตอนการสำรวจสภาพชุมชนหรือให้ชาวบ้านตระหนักถึงปัญหา กระตุ้นให้ชาวบ้านกล้าคิด มีความเชื่อมั่น กล้าตัดสินใจต้องใช้กระบวนการในการเข้าถึงประชาชนให้สะท้อนแนวคิด ความรู้สึกอย่างแท้จริงพร้อมทั้งพัฒนาทักษะความสามารถที่จำเป็นในการทำงานร่วมกันและช่วยแก้ปัญหาคำเนินการ

การทำกรวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมที่ได้ผลดี นักวิจัยต้องสลัดอัตตาของผู้วิจัย การมองอะไรอย่างคับแคบ การละเลยเอกลักษณ์ของชุมชนหรือละเลยเรื่องทางจิตใจและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลจะทำให้การวิจัยโดยวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมประสบผลสำเร็จได้และการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมยังเป็นการสร้างเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) ให้ชุมชน เป็นการปลุกคนในชุมชนให้ตระหนักถึงศักยภาพตนและศักยภาพนั้นให้ออกมาทำงานดูแลท้องถิ่นชุมชนต่อไป

นางลัทธิน วิรัชชัย (นางลัทธิน วิรัชชัย, 2538:1-36.) ให้แนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ว่าเทคนิควิธีการวิจัยที่มีจุดมุ่งหมายในการศึกษาปัญหาในแนวลึกมากกว่าแนวกว้างเป็นวิธีการวิจัยเพื่อตอบคำถามว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้นปรากฏการณ์นั้นๆ เกิดขึ้นได้อย่างไร มีกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างไรเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพยังมุ่งผสมผสานเทคนิควิธีการวิจัยเชิงปริมาณเพื่อแก้จุดอ่อนของการวิจัยเชิงคุณภาพ การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยที่มุ่งศึกษาชุมชนโดยเน้นการวิเคราะห์ปัญหา การแก้ปัญหา และการติดตามผลการแก้ปัญหของชุมชน โดยที่สมาชิกของชุมชนนั้นต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการปฏิบัติการและการวิจัยด้วย การวิจัยรูปแบบนี้เป็นการผสมผสานวิธีวิทยาการวิจัยแบบปฏิบัติการกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วมที่มีนักวิจัยประกอบด้วยนักวิจัยที่ไม่ใช่สมาชิกของชุมชนกับสมาชิกในชุมชน ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนดีที่สุดและเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์จากผลการวิจัยโดยตรง

พันธุ์ทิพย์ รามสูต กล่าวถึง แนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ว่าในกระบวนการวิจัยไม่ว่าจะเป็นการวิจัยทางวิทยาศาสตร์ หรือทางสังคมศาสตร์ นักวิจัยจะเป็นผู้แสดงบทบาทนำในการริเริ่มการทำวิจัยและเป็นผู้มีอำนาจรับผิดชอบในกระบวนการวิจัยทั้งหมด ตั้งแต่การตัดสินใจเลือกและกำหนดปัญหาที่จะวิจัย วางแผนการวิจัย ดำเนินการวิจัย จนกระทั่งนำผลการวิจัยไปใช้ตามที่ผู้วิจัยเห็นสมควร ซึ่งชุมชนที่ตกเป็นประชากรหรือตัวของการวิจัยนั้นๆ ไม่เคยมีโอกาสมิมีส่วนร่วมในการออกความคิดเห็น หรือร่วมรับรู้ในการวิจัยนั้นๆ เลย หากแต่เป็นการสนองความอยากรู้อยากเห็นของผู้วิจัยเพียงฝ่ายเดียว ดังนั้นจึงพบอยู่เสมอว่าผลการวิจัยมักจะอยู่บนหิ้งเมื่อทำเสร็จแล้วสำหรับเป็นเอกสารทบทวนของผู้จะทำวิจัยต่อไปเท่านั้นหรือจากจะถูกนำไปใช้ในการกำหนดนโยบายวางแผนหรือเมื่อแก้ปัญหาแล้วก็จะจะเป็นไปตามแนวความคิดและวินิจฉัยของผู้วิจัยหรือผู้ใช้ผลของการวิจัยที่ไม่เคยได้นำเอาความคิดความต้องการและความสนใจของประชาชนผู้ถูกวิจัยไปร่วมพิจารณาเลย ดังนั้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงได้ถือกำเนิดขึ้นจากความคิดที่ว่าการศึกษาเป็นกิจกรรมทางสังคมที่ใช้ทรัพยากรของสังคมในการศึกษา จึงเป็นสมบัติของสังคม ซึ่งกระทำโดยมีความมุ่งหมายที่จะรับใช้สังคม ด้วยเหตุนี้จึงควรคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดของการวิจัยก็ควรทำให้การวิจัยนั้นเป็นการวิจัยเพื่อพัฒนา (Research and Development: R&D) (พันธุ์ทิพย์ รามสูต, 2540: 32-33)

พันธุ์ทิพย์ รามสูตเห็นว่าการศึกษาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยที่มีคุณลักษณะหลายประการที่ต่างแตกต่างไปจากการวิจัยแบบปกติทั่วไป เช่น กระบวนการที่ใช้สามารถปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ มีพันธะกรณีระหว่างนักวิจัยกับชุมชน กรอบของการดำเนินงานกำหนดขึ้น โดยกลุ่มคนในพื้นที่วิจัย จุดเน้นของการวิจัยเริ่มที่คนเป็นหลัก โดยทำให้คนมีคุณค่า มีความภูมิใจในการกระทำ เป้าหมายของการวิจัยสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความต้องการของกลุ่มคนในพื้นที่ตามเงื่อนไขที่เหมาะสมและตามความจำเป็น เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ถึงแม้ว่าแต่ละคนจะมีความแตกต่างในด้านพื้นฐาน ทักษะและโครงสร้างทางสังคมแต่นักวิจัยเชื่อมั่นในความสามารถที่จะเรียนรู้ได้ของคน จึงต้องการให้คนเหล่านั้นมีส่วนร่วม โดยนักวิจัยจะไม่กำหนดกรอบที่ตายตัว แต่ผ่อนสั้นผ่อนยาวตามลักษณะของชุมชนใช้วิธีการดำเนินการที่เรียบง่ายซึ่งคนในชุมชนรู้จักคุ้นเคยและมีทางเลือกหลากหลาย นักวิจัยมองชุมชนอย่างองค์รวมในลักษณะประสานสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ตามมาตรฐานเฉพาะพื้นที่นั้นๆ ข้อมูลที่ศึกษามีลักษณะเป็นนามธรรม ค่านิยม ความรู้สึก และความพอใจของคนในชุมชน การดำเนินการใช้หลักประชาธิปไตยโดยให้กลุ่มคนในพื้นที่มีการตัดสินใจร่วมกัน มีการสร้างกำลังและอำนาจในการคิดและการต่อรองให้ได้รับความสำเร็จในสิ่งที่คนในชุมชนอยากทำ ส่งเสริมวัฒนธรรมการพึ่งตนเอง ผู้ได้รับประโยชน์ต้องเป็นผู้ลงมือกระทำหรือมีส่วนร่วมให้โครงการประสบผลสำเร็จ ผลลัพธ์ที่ได้

ไม่เน้นวัตถุแต่เน้นความสามารถของคนในชุมชน เน้นการเรียนรู้และความพึงพอใจของผลที่ได้รับ (พันธุทิพย์ รามสูต, 2548: 60-63)

กมล สุคประเสริฐ (กมล สุคประเสริฐ, 2540: 8-15) กล่าวถึงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หรือ PAR ว่าคือการวิจัยค้นคว้าแสวงหาความรู้ตามหลักการของการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์แต่มีวัตถุประสงค์มุ่งไปที่การแก้ปัญหาในการพัฒนา เป็นการวิจัยที่ดำเนินไปด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้ร่วมงานรวมทั้งในกระบวนการวิจัยและในการมีหุ้นส่วนใช้ประโยชน์ของการวิจัย

PAR เชื่อในความสามารถของมนุษย์ที่จะแก้ไขปัญหาของตนเองเมื่อถึงคราวที่ตนจะต้องตัดสินใจว่าจะทำอะไร เชื่อว่าการศึกษาคควรเป็นการศึกษาที่ให้ประชาชนมีความมั่นใจว่าเขาสามารถทำอะไรบางอย่างให้แก่ตนเองได้และเชื่อว่าการศึกษาคควรเป็นการศึกษาที่ให้การเรียนรู้ที่เป็นประโยชน์สูงสุดต่อคน เป้าหมายสูงสุดของ PAR คือการช่วยประชาชนให้มีเป้าหมายและสนับสนุนเป้าหมายในการพัฒนาการของตนเอง

PAR เป็นกระบวนการวิจัยที่มีการปฏิบัติพลิกแพลงนำเอาการปฏิบัติกับการพิจารณาไตร่ตรองเพื่อการสะท้อนกลับรวมเข้าด้วยกัน เพื่อไปสู่การปรับปรุงแก้ไขอย่างมีเหตุมีผล โดยวิธีการทำให้การวิจัยเป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมและเป็นพื้นฐานสำหรับการปฏิบัติและการพิจารณาไตร่ตรองเป็นผลสะท้อนต่อไปมากไปกว่านั้นยังทำให้เกิดมาตรฐานความต้องการด้านการเมืองการปกครอง วัฒนธรรม สภาพทางสังคมและสภาพเศรษฐกิจของชุมชน PAR อาศัยการยอมรับของประชาชนในสิ่งที่ประชาชนมีอยู่และมีจริง อาศัยภูมิปัญญาที่ถูกต้องตามที่ประชาชนได้สืบทอดต่อเนื่องเป็นประสบการณ์ที่หลากหลาย ดังนั้น PAR จึงให้น้ำหนักต่อการเรียนรู้จากประสบการณ์เป็นอย่างมาก

PAR เป็นกระบวนการของการทำงานร่วมกัน อันต้องอาศัยการสืบสวนค้นหาปัญหาและข้อโต้แย้งร่วมกันเป็นกลุ่มวิเคราะห์สาเหตุแห่งปัญหา ร่วมกันเป็นกลุ่ม และต้องปฏิบัติงานร่วมกันอย่างเป็นกลุ่มในการแก้ปัญหานั้นๆ ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ยิ่งไปกว่านั้น PAR ยังเป็นกระบวนการวิจัยที่ค่อนข้างจะลำเอียงไปในด้านกระบวนการประชาธิปไตย

เมื่อใช้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่เรียกว่า PAR อย่างถูกต้องจะเกิดผลสัมฤทธิ์อย่างน้อยสามประการตามมากคือ ประชาชนได้รับการเรียนรู้เพิ่มขึ้น ประชาชนมีการกระทำมากขึ้น และประชาชนมีการเผยแพร่พลังความรู้กันมากขึ้น กระบวนการของ PAR จึงเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนมีการกระทำต่อปัญหาเหล่านั้น การกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดต่อปัญหาทำให้ประชาชนได้มีโอกาสเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ผลสุดท้ายประชาชนมิได้เพียงเรียนรู้การแก้ปัญหาลำพังแต่ได้เพิ่มพูนความรู้ให้พร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาที่ยากไปกว่านี้

ระเบียบวิธีของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหรือ PAR มีกิจกรรมที่แตกต่างกันอยู่สองชุด คือ กิจกรรม PAR ของผู้ประสานงานหรือผู้อำนวยการวิจัยและกิจกรรม PAR ของชุมชน

กิจกรรม PAR ของผู้ประสานงานหรือผู้อำนวยการวิจัย คือกิจกรรมการแสวงหาความรู้ของนักวิจัยปฏิบัติการแต่ละคนในชุมชนใดชุมชนหนึ่งตามโครงการ PAR จุดมุ่งหมายที่สำคัญของนักวิจัย คือการสร้างรูปแบบ PAR ที่มีประสิทธิภาพเป็นไปตามหลักการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ที่สามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพสิ้นเปลืองเงินทอง กำลังงานและเวลาไม่มากนัก แต่ในเวลาเดียวกันก็ได้รับผลตอบแทนสูงและสามารถที่จะเผยแพร่แก่สังคมได้ PAR

กิจกรรม PAR ของชุมชน คือ กิจกรรมที่เกิดจากความพยายามในการแก้ปัญหาชุมชนของนักวิจัยปฏิบัติการร่วมกันกับชุมชน นักวิจัยปฏิบัติการที่ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานหรือผู้อำนวยการวิจัยจะทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยเหลือตั้งแต่เริ่มแรกและค่อยๆ ลดการช่วยเหลือลงและหวังว่าเมื่อสิ้นสุดโครงการแล้วประชาชนจะสามารถแก้ปัญหาของตนไปตามลำพังได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่ต้องได้รับความช่วยเหลือจากภายนอกอีก

5.2 ขั้นตอนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม

ขั้นตอนการดำเนินงานของ PAR เริ่มจาก ขั้นแรกการเลือกชุมชนเป้าหมาย ขั้นที่สองสร้างบรรยากาศการยอมรับของชุมชน ขั้นที่สามระบุปัญหาและแก้ไขปัญหามีศักยภาพ ขั้นที่สี่วางแผนเพื่อปฏิบัติ ขั้นที่ห้าดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการ ขั้นที่หกประเมินผล/ผลสะท้อน/การส่งผลกลับหรือขั้นตอนของการติดตามและประเมินผล เพื่อประเมินผล ประเมินกระบวนการประเมินการมีส่วนร่วมของประชาชนและสามารถใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ ได้อีก ขั้นที่เจ็ดการหมุนเกลียว การวนรอบและการทำให้เป็นระบบของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นเมื่อชุมชนเริ่มจัดการแก้ปัญหาอื่นที่เกิดขึ้นแต่ใช้ขั้นตอนของการวางแผนการดำเนินงานของโครงการของการวิจัยอยู่ เริ่มใช้หลักการและเทคนิคที่เรียนรู้มาจาก PAR มาแก้ปัญหา ซึ่งผู้ประสานงานหรือผู้อำนวยการวิจัยต้องพยายามมอบความรับผิดชอบให้แก่ชุมชนให้มากขึ้นจนในที่สุดก็ถอนตัวออกมาให้ชุมชนทำเองอย่างสมบูรณ์ ขั้นสุดท้าย คือขั้นเตรียมการถอนตัวและเผยแพร่ผลงาน โดยที่ต้องตรวจสอบว่าชุมชนรับเอา PAR มาใช้ในการแก้ปัญหอย่างคิดแน่นอนแล้ว และการเผยแพร่ผลงานทำได้ก็ต่อเมื่อ รูปแบบ PAR ได้พิสูจน์อย่างชัดเจนแล้วว่ามีประสิทธิภาพและได้รับประสิทธิผลเพื่อเสนอให้ผู้สนใจได้ประยุกต์ใช้ต่อไป

ฉลาด จันทรสมบัติ (ฉลาด จันทรสมบัติ, 2555: 6) กล่าวถึงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่าเป็นกระบวนการหนึ่งของวิถีแห่งการเรียนรู้ของคนในชุมชน เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงจากการที่ได้ทดลองทำจริง เป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับปัญหาและวิถีชีวิต โดยเริ่มจากการค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกันตามสภาพความเป็นจริง เมื่อทดลองทำแล้วได้ผลอย่างไรให้มี

การติดตามประเมินผล สรุปบทเรียน สรุปความรู้ที่เกิดขึ้นนำไปปรับปรุงพัฒนาการทำงานใหม่ให้ดีขึ้นกว่าเดิม ถ้าทำแล้วประสบความสำเร็จก็ต้องรู้ว่าทำไมจึงสำเร็จ ถ้าทำแล้วล้มเหลวก็ต้องรู้ว่าทำไมจึงล้มเหลวถ้าจะทำใหม่จะต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอะไรบ้างเหล่านี้คือความรู้และเป็นการเรียนรู้ท่ามกลางการกระทำจริง ทำไปเรียนรู้ไป ถ้าจับความรู้ได้เห็นชัดจะเกิดความรู้ใหม่มหาศาลและเป็นความรู้ที่ชาวบ้านสร้างได้เองแต่เป็นความรู้ที่เกิดจากการทดลองทำด้วยตนเองเป็นความรู้ทักษะที่ชาวบ้านเข้าใจได้ ถ่ายทอดได้ เป็นความรู้ของเขา เราเรียก กระบวนการแบบนี้ว่าการจัดการความรู้แบบชาวบ้านและกระบวนการแบบทำไปเรียนรู้ไป สรุปบทเรียนไปและนำมาทำใหม่แบบนี้ ภาษาทางวิชาการเรียกว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ซึ่งมีขั้นตอนง่ายๆ แบบนี้คือ

1. สรรหาคณะทำงานที่จะร่วมกันแก้ปัญหาและค้นหาความรู้ใหม่ในการพัฒนาชุมชนร่วมกัน ซึ่งอาจจะประกอบด้วยผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการที่สำคัญ คือ ต้องการพวกหัวใจสู้อยากเรียนรู้และเสียสละ

2. นัดพูดคุยปรึกษาหารือกันถึงสถานการณ์ปัญหาที่เผชิญอยู่ทรัพยากรวัตถุดิบ ทูตทางสังคมภูมิปัญญาและข้อจำกัดของชุมชน นำข้อมูลที่มีมากำหนดแนวทางการพัฒนา

3. จัดทำแผนปฏิบัติการว่าจะทำกิจกรรมอะไรบ้าง ตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ตั้งกลุ่มอาชีพต่างๆ เพื่อเพิ่มรายได้ ทำกลุ่มพึ่งตนเองเพื่อลดรายจ่ายโดยการทำพืชผักสวนครัว ตั้งกลุ่มปุ๋ยชีวภาพทำปุ๋ยใช้เองเพื่อลดต้นทุนการผลิต สร้างโรงสีสีข้าวกินเองที่สำคัญคือแผนจะต้องเป็นแผนที่แก้ปัญหาที่เผชิญอยู่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและความต้องการของคนในชุมชน

4. ปฏิบัติตามแผนที่วางไว้โดยคณะทำงานในข้อหนึ่งที่ต้องมานะพยายามทำให้แผนที่วางไว้บรรลุผล

5. สรุปบทเรียน ติดตามประเมินผล การปฏิบัติงานเป็นระยะๆ อย่างต่อเนื่อง

6. มีการบันทึกข้อมูลอย่างเป็นระบบ เช่น จด บันทึกเทป ถ่ายรูป

7. นำข้อมูลที่ได้นับที่ไว้มาเรียบเรียง เล่าเรื่องราวที่ทำ ผลที่เกิดขึ้น บทเรียนแห่งความสำเร็จหรือล้มเหลวและแผนงานที่จะทำต่อไป

8. เริ่มดำเนินการต่อไปตามแผนที่ได้ปรับปรุงใหม่

สมโภชน์ อเนกสุข (สมโภชน์ อเนกสุข, 2548: 18-31) กล่าวถึง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ว่า การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นรูปแบบของการวิจัยที่นักวิจัยมีความเกี่ยวข้องในฐานะเป็นผู้มีส่วนร่วมในกิจกรรมส่วนหนึ่งขององค์กรและการเป็นนักวิจัยเป็นการนำแนวคิดและวิธีการของการวิจัยเชิงคุณภาพมาใช้ในการศึกษาโดยผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยช่วยกันแสวงหารูปแบบของการพัฒนาหรือหาวิธีการแก้ปัญหา

มีการพัฒนาความสำคัญในการวิเคราะห์วิจารณ์ของผู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อปรับปรุงสถานะความเป็นอยู่ และวิถีชีวิตตลอดจนการเปลี่ยนแปลงสภาพโครงสร้างและความสัมพันธ์พื้นฐานในสังคมของตนเอง ลักษณะของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมประกอบด้วย การวางแผน การปฏิบัติการ สังเกต การสะท้อนผลการปฏิบัติและการปรับปรุงแผนเพื่อนำไปปฏิบัติในวงจรการปฏิบัติช่วงต่อไปจนกว่าจะได้รูปแบบของการปฏิบัติงานที่พึงพอใจ ซึ่งกระบวนการวิจัยมีความยืดหยุ่นสูงและมีความเป็นพลวัตไม่จำเป็นต้องดำเนินงานเชิงเส้นตรง เนื่องจากกระบวนการวิจัยมี 3 ระยะ คือ เริ่มจากดูว่ามีปัญหาอะไรต่อด้วยการคิดพิจารณาเกี่ยวกับปัญหานั้นและสุดท้ายคือการลงมือปฏิบัติ ซึ่งเป็นกระบวนการที่สามารถทำการวิจัยซ้ำๆ ได้อีกโดยพิจารณาจากผลสะท้อนกลับที่สามารถใช้เป็นข้อมูลสำคัญสำหรับการพัฒนาแผนงานและกระบวนการวิจัยในลำดับต่อไป และการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้มีความแตกต่างกับการวิจัยปฏิบัติการ หรือ Action Research ตรงที่ การวิจัยปฏิบัติการมีวัตถุประสงค์เบื้องต้นเพื่อนำความรู้ไปใช้ปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนในการดำรงชีวิตประจำวัน ดังนั้นระเบียบวิธีวิจัยจึงต้องมีมาตรฐานทางทฤษฎีมากพอต่อการนำไปใช้ ส่วนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีวัตถุประสงค์เบื้องต้นเพื่อสร้างความรู้และกระตุ้นประชาชนเพื่อส่งเสริมให้บุคคลเหล่านี้มีสิทธิ์มีเสียงในการกำหนดนโยบายหรือมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเพื่อการดำเนินงานในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตนเองโดยเน้นความร่วมมือที่ทุกคนมีอำนาจอย่างเท่าเทียมกันทั้งผู้วิจัย ผู้ให้ข้อมูลและผู้เกี่ยวข้องทุกคน

กล่าวโดยสรุป การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งศึกษาชุมชนโดยเน้นการวิเคราะห์ปัญหา การแก้ปัญหาและการติดตามผลการแก้ปัญหาของชุมชนโดยสมาชิกของชุมชนนั้นต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการปฏิบัติการและการวิจัยด้วยเป็นกระบวนการที่สามารถปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ การวิจัยเน้นที่คนเป็นหลักโดยทำให้คนมีคุณค่า มีความภูมิใจในการกระทำ เป้าหมายการวิจัยปรับเปลี่ยนได้ตามความต้องการของคนในชุมชนตามเงื่อนไขที่เหมาะสมและความจำเป็น เป็นการวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทุกขั้นตอนโดยให้คนในชุมชนมีการตัดสินใจร่วมกัน ผลที่ได้เน้นที่ความสามารถของคนในชุมชน เน้นการเรียนรู้และการพึ่งตนเอง ลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมประกอบด้วย การวางแผน การปฏิบัติ การสังเกต การสะท้อนผลการปฏิบัติและการปรับปรุงแผนเพื่อนำไปปฏิบัติในวงจรการปฏิบัติช่วงต่อไปจนกว่าจะได้รูปแบบของการปฏิบัติงานที่พึงพอใจ

ตอนที่ 6 แนวคิดการถอดบทเรียน

กระบวนการหนึ่งที่มีการนำมาใช้ในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ การถอดบทเรียนอาจเรียกว่า Lesson Learned, Post-Operation View, Learning Review, Learning after the Event หรือ Lesson Learned Visualizing เริ่มใช้ครั้งแรกในกองทัพสหรัฐอเมริกาทำสงครามกับเวียดนามในปี 1970 โดยหลังการรบย่อยๆ สิ้นสุดลงจะมีการถอดบทเรียนของทหารเพื่อรวบรวมข้อคิดและบทเรียนเพื่อนำไปวางแผนการรบครั้งต่อไป (อาภา ยังประดิษฐ์, 2555:11) ได้มีงานเขียนถึงแนวคิดเรื่องการถอดบทเรียน ดังนี้

6.1 ความหมายของการถอดบทเรียน

วิจารณ์ พานิช (2548: 163) กล่าวถึง การถอดบทเรียน (After Action Review-AAR) ว่าเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ที่ดีที่สุดอย่างหนึ่งเพราะใช้ง่าย การถอดบทเรียนจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้จากความสำเร็จหรือความผิดพลาดจากการทำงาน กล่าวคือการถอดบทเรียนจะช่วยให้เราสามารถสกัดบทเรียนออกมาว่าเพราะอะไรหรือเพราะเราทำอย่างไรจึงทำงานสำเร็จหรือมีปัจจัยอะไรบ้างที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จ ผู้ที่ปฏิบัติอยู่ในแนวเดียวกันจะได้หยิบเอาบทเรียนหรือความรู้นี้ไปใช้ เพื่อให้ปฏิบัติงานได้สำเร็จเช่นกันรวมทั้งอาจพัฒนาการปฏิบัติงานให้ดียิ่งขึ้นกว่าเดิม ในขณะที่เดียวกันหากการปฏิบัติงานเกิดความผิดพลาด หรือไม่บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ การถอดบทเรียนจะช่วยให้เราทราบว่าเราพลาดตรงจุดใด พลาดเพราะอะไรและควรปรับปรุงอย่างไร การถอดบทเรียนจึงช่วยให้เราไม่เกิดความผิดพลาดซ้ำซาก และยังช่วยต่อยอดความรู้ที่มีอยู่ให้ลึกซึ้งหรือกว้างขวางยิ่งขึ้น

กนกภรณ์ ชูเชิด และสกรรจ์ พรหมศิริ (กนกภรณ์ ชูเชิด และสกรรจ์ พรหมศิริ, 2553: 87) ให้ความหมายการถอดบทเรียน คือ วิธีการจัดการความรู้รูปแบบหนึ่งที่เน้นเสริมสร้างการเรียนรู้ในกลุ่มที่เป็นระบบเพื่อสกัดความรู้ที่ฝังลึกในตัวคนและองค์ความรู้ของท้องถิ่นออกมาเป็นบทเรียนที่สามารถนำไปสรุปและสังเคราะห์เป็นชุดความรู้ คู่มือ สื่อรูปแบบต่างๆ โดยผลที่ได้จากการถอดบทเรียนนอกจากเรื่องของชุดความรู้แล้ว สิ่งที่สำคัญที่สุด คือผู้ร่วมกระบวนการถอดบทเรียนจะต้องเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน อันนำมาซึ่งการปรับวิธีคิดและวิธีการทำงานที่สร้างสรรค์และมีคุณภาพยิ่งขึ้น

6.2 ขั้นตอนการถอดบทเรียน

การดำเนินการถอดบทเรียนนั้นประกอบด้วยการออกแบบการถอดบทเรียน การดำเนินการถอดบทเรียน การสื่อสารผลการถอดบทเรียนและการนำผลการถอดบทเรียนไปใช้ ดังนี้

การออกแบบการถอดบทเรียนมี 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นแรก การกำหนดรูปแบบในการถอดบทเรียนเป็นการถอดบทเรียนทั้งโครงการหรือเป็นการถอดบทเรียนเฉพาะประเด็น

ขั้นที่สอง การเลือกเทคนิคการถอดบทเรียนเป็นการถอดบทเรียนด้วยเทคนิคการทบทวนหลังปฏิบัติ (Retrospect) เทคนิคการประเมินประสิทธิภาพการทำงาน (Performance Measurement: PM) เทคนิคการทบทวนระหว่างปฏิบัติ (After Action Review: AAR) หรือ เทคนิคแผนที่ผลลัพธ์ (Outcome Mapping: OM)

ขั้นที่สาม การกำหนดปฏิทินการถอดบทเรียน

การดำเนินการถอดบทเรียน คือ การถอดบทเรียนเฉพาะประเด็นและหรือการถอดบทเรียนทั้งโครงการ

การสื่อสารผลการถอดบทเรียนประกอบด้วยการบันทึกบทเรียนและการพัฒนาชุดความรู้โดยมีการเขียนชุดความรู้แบบเล่าเรื่องและหรือการเขียนชุดความรู้แบบวิเคราะห์

การติดตามการนำบทเรียนไปใช้ประกอบด้วยการติดตามการใช้บทเรียนระหว่างการปฏิบัติงานและการติดตามการใช้บทเรียนหลังสิ้นสุดโครงการ

ออร์ศรี งามวิทย์พงศ์ (ออร์ศรี งามวิทย์พงศ์, 2549:2) กล่าวถึงการถอดบทเรียนว่า หมายถึงกระบวนการทบทวน-สรุป ประสบการณ์ที่ผ่านมาในแง่มุมต่างๆ เพื่อให้เห็นถึงรายละเอียดอันชัดเจนและความรู้ในเหตุปัจจัยอย่างเชื่อมโยงทั้งภายในและภายนอกซึ่งทำให้เกิดผลอย่างเห็นในปัจจุบันไม่ว่าผลนั้นจะเป็นผลด้านบวกหรือด้านลบ

การถอดบทเรียนจะบรรลุจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ได้มากน้อยเพียงใด ปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จขึ้นอยู่กับเตรียมการ คือ

การเตรียมองค์ประกอบของผู้เข้าร่วม การถอดบทเรียนที่สามารถระดมผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ได้อย่างรอบด้านหลากหลาย ย่อมเอื้อให้เกิดเนื้อหาการเรียนรู้แหล่งเรียนรู้ที่หลากหลายมุมมอง ทักษะและอื่นๆ อันเอื้อประโยชน์ต่อผู้เข้าร่วม

การเตรียมกลไกการเรียนรู้ กลไกของการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการถอดบทเรียนคือ ผู้อำนวยการการเรียนรู้ (Learning Facilitator) ซึ่งจะทำหน้าที่กระตุ้นส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิด ทักษะ ข้อมูล อย่างรอบด้าน เพื่อให้ได้ความหลากหลายในมิติต่างๆ เกิดประโยชน์ได้จริงโดยการตั้งคำถามที่เอื้อให้ความหลากหลายนำไปสู่การคิดแง่มุมใหม่ วิพากษ์วิจารณ์ สร้างสรรค์ การคิดที่ลึกซึ้งและอื่นๆ มากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็กว้างขวางรอบด้านด้วยและทำหน้าที่เชื่อมโยงจับประเด็นความคิด ทักษะที่หลากหลายมากมายนั้นมาประมวลความคิดหรือสังเคราะห์ให้เกิด “บทเรียน” ที่เอื้อให้ผู้เข้าร่วม เกิดความกระตือรือร้นในชุดประสบการณ์ที่มีร่วมกัน เกิดมุมมองและความคิดใหม่ที่น่าไปสู่การสร้างสรรค์การพัฒนางานต่างๆ

ผู้อำนวยการการเรียนรู้จึงต้องมีชุดความรู้และประสบการณ์ในเรื่องที่จะถอดบทเรียนเช่นเดียวกับที่มีความรอบรู้เชิงบริบทในเรื่องอื่นๆ ที่จะนำมาส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมได้มองต่างมุมด้วย เช่น การถอดบทเรียนความสำเร็จต้องพิจารณาถึงความสำเร็จที่ไต่ยั้งยืนหรือไม่ ความสำเร็จหรือไม่ เพราะในหลายกรณีความสำเร็จอาจสรุปกันอย่างฉาบฉวย รวบรัด เป็นต้น

การเตรียมการอื่นๆ ความพร้อมด้านสถานที่ สิ่งอำนวยความสะดวก อุปกรณ์เครื่องมือในการเรียนรู้รวมถึงอาหาร การเดินทาง ความพร้อมเพรียงด้านเวลาและอื่นๆ หากมีการเตรียมไว้อย่างรอบด้านจะเอื้อให้ผู้เข้าร่วมมีความพร้อมในการเรียนรู้ได้มากขึ้น ในทางตรงข้ามหากกิจกรรมขลุกขลักตลอดเวลา เวลามีจำกัด อาจมีผลให้ความพร้อมทางร่างกาย จิตใจ สมาธิ และอื่นๆ ไม่เอื้อต่อการเรียนรู้ร่วมกัน

6.3 ประโยชน์ของการถอดบทเรียน

ศุภวัฒน์ พลายน้อย (ศุภวัฒน์ พลายน้อย, 2554:2) กล่าวถึง การถอดบทเรียน ดังนี้ บทเรียน (Lesson learned) คือความรู้ที่เป็นข้อค้นพบใหม่ หรือบทสรุปที่ได้เรียนรู้จากประสบการณ์ กระบวนการทำงาน บทเรียนจะอธิบายเหตุการณ์และเงื่อนไขของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น บทเรียนจะมีใช่เพียงการเล่าเรื่องในอดีตแต่ต้องมีคุณค่าที่จะนำไปปฏิบัติต่อบทเรียนจะช่วยให้ไม่กระทำผิดซ้ำ อีกนัยยะหนึ่งบทเรียนช่วยให้ “เกิดการเรียนรู้”

การถอดบทเรียน (Lesson distilled) เป็นองค์ประกอบหนึ่งของการจัดการความรู้ เป็นการดึงความรู้ออกมาจากการปฏิบัติงาน สกัดความรู้และประสบการณ์ บันทึกรายละเอียดขั้นตอนการปฏิบัติงาน ผลการปฏิบัติงาน ทั้งสิ่งที่สำเร็จหรือล้มเหลวภายใต้บริบทเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนางานให้บรรลุเป้าหมาย รวมทั้ง สามารถเผยแพร่ให้ผู้อื่นได้เรียนรู้

บทเรียนมีหลายประเภท ทั้งบทเรียนของปัจเจกบุคคล บทเรียนของกลุ่มหรือทีมงาน บทเรียนของโครงการ โดยเฉพาะหากเป็นบทเรียนของโครงการ อาจเป็นบทเรียนตามวงจรโครงการ ตั้งแต่เริ่มดำเนินโครงการ ระหว่างการดำเนินโครงการ และสิ้นสุดโครงการ การถอดบทเรียนโครงการจึงมีหลายลักษณะ เช่น การถอดบทเรียนเชิงประเด็น หรือถอดบทเรียนทั้งโครงการ วิธีวิทยาที่ใช้ในการถอดบทเรียนในแต่ละลักษณะจึงแตกต่างกัน การถอดบทเรียนหลังปฏิบัติการ (After Action Review: AAR) และเมื่อสิ้นสุดโครงการ (Retrospect) การถอดบทเรียนจากการประเมินผลแบบเสริมพลัง

อุทัยทิพย์ เจียวิวรรธน์กุล (อุทัยทิพย์ เจียวิวรรธน์กุล, 2555:3-6) กล่าวถึง การถอดบทเรียน (Lesson Learned) ว่าเป็นทั้งแนวคิดและเครื่องมือเพื่อสร้างการเรียนรู้ ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งของการจัดการความรู้โดยเป็นกระบวนการดึงเอาความรู้จากการทำงานออกมาใช้เป็นทุนในการทำงานเพื่อยกระดับให้ดียิ่งขึ้น การถอดบทเรียนจึงเป็นการสกัดความรู้ที่มีอยู่ในตัวคน

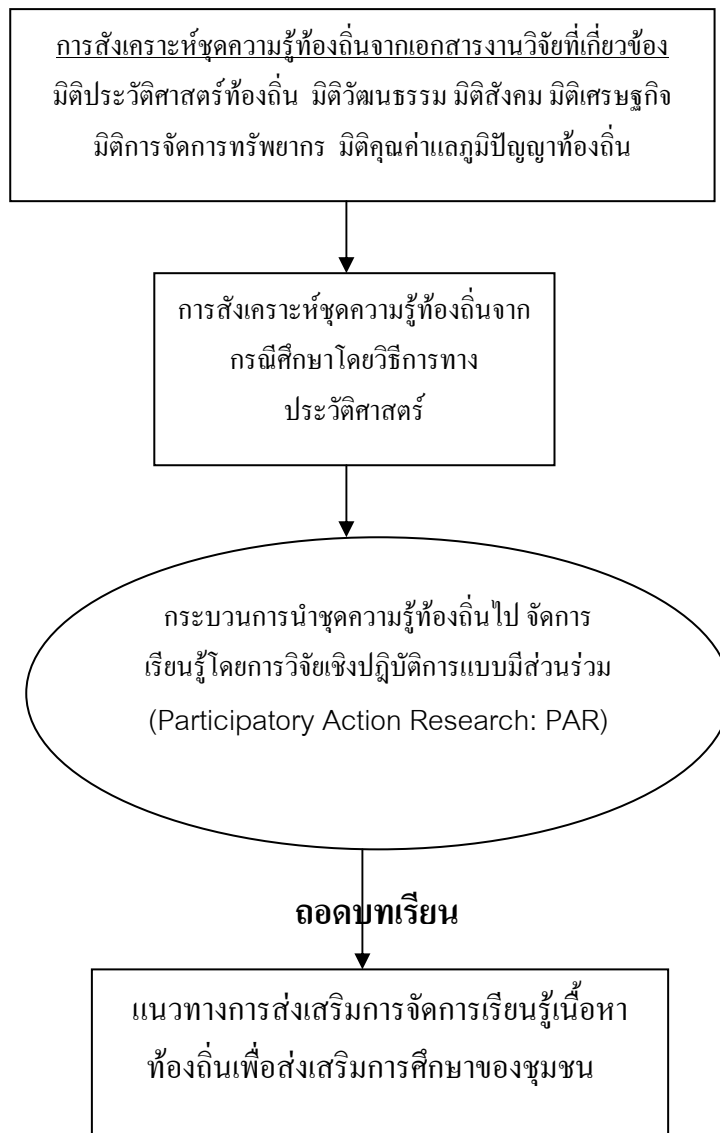

(Tacit Knowledge) ออกมาเป็นบทเรียน/ความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) ซึ่งผลที่ได้จากการถอดบทเรียน ทำให้ได้บทเรียนในรูปแบบชุดความรู้ (ที่เป็นรูปธรรม) และเกิดการเรียนรู้ร่วมกันของผู้เข้าร่วมกระบวนการอันนำมาซึ่งการปรับวิถีคิด และเปลี่ยนแปลงวิธีการทำงานที่สร้างสรรค์ และมีคุณภาพยิ่งขึ้น

วิรัตน์ คำศรีจันทร์ (วิรัตน์ คำศรีจันทร์, 2552:1-4) การถอดบทเรียนเป็นกลวิธีหนึ่งในการจัดการความรู้และความเก่งในตัวคนทั้งภูมิปัญญาของปัจเจกและการปฏิบัติให้กลายเป็นภูมิปัญญาของสาธารณชน การถอดบทเรียนเป็นการสื่อสารและเสริมพลังการเรียนรู้ผ่านการปฏิสัมพันธ์แบบ 2 ทาง เป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่มีพลังโดยให้ความสำคัญกับการเรียนรู้หลายด้านที่รวมถึงบทเรียนและประสบการณ์การทำงานทั้งในรูปของปัจเจก กลุ่ม ชุมชน ชุมชน คนทำงานต่างสาขา ต่างวิถีที่ล้วนมีพลังแห่งการปฏิบัติและความชำนาญในการลงมือทำการถอดบทเรียนเป็นกระบวนการสร้างการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participation) ที่สามารถเชื่อมโยงทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องตั้งแต่การร่วมทำและเรียนรู้ในการสร้างจุดหมาย การระดมวางแผน ความคิด การลงมือปฏิบัติ การขยายผล การประเมินและวางแผนอย่างต่อเนื่องเป็นกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นทั้งระดับปัจเจก ชุมชนและสังคม ซึ่งนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีคิด ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและกระทำในที่สุด

กล่าวโดยสรุป การถอดบทเรียนเป็นเครื่องมือของการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของผู้เข้าร่วมและรวบรวมข้อมูลเชิงประสบการณ์มาสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ด้วยวิถีวิทยาแบบต่างๆ โดยเชื่อว่ากิจกรรมการถอดบทเรียนจะส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมเกิดความรู้ ความเข้าใจ มีศักยภาพและความสามารถเพิ่มขึ้น เนื่องด้วยกระบวนการถอดบทเรียนเป็นวิธีการจัดการความรู้หรือเหมือนกับการประเมินผลแบบหนึ่ง เพื่อสกัดความรู้ที่ฝังลึกในตัวคน ประสบการณ์จริงให้ออกมาเป็นความรู้หรือบทเรียนและแสวงหาแนวทางการดำเนินงานที่ดี จุดแข็ง จุดอ่อน อันนำไปสู่การหลีกเลี่ยงความผิดพลาดและการซ้ำรอยโดยสามารถเชื่อมโยงเหตุผลของปัจจัยต่างๆ เพื่อนำมาเป็นบทเรียนในครั้งต่อไปหรือก่อเกิดวิถีคิดใหม่ๆ ค่านิยมใหม่ที่น่าไปสู่การคิดสร้างสรรค์ต่างๆ ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ใหม่หรือต่อยอดออกไปอย่างต่อเนื่องได้

แผนภาพที่ 5 กรอบแนวคิดในการทำวิจัย

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องการสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชนมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาชุดความรู้ท้องถิ่นจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องรวมทั้งชุดความรู้ท้องถิ่นจากกรณีศึกษาและกระบวนการนำชุดความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชนรวมถึงปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องในการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นและนำเสนอแนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นที่จะมีส่วนส่งเสริมการศึกษาของชุมชน

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Approach) การดำเนินการวิจัยครั้งนี้แบ่งเป็น 3 ขั้นตอนโดยใช้วิธี 1) การสังเคราะห์งานวิจัย (Research Synthesis) 2) การศึกษากรณีตัวอย่างโดยวิธีการทางประวัติศาสตร์ 3) การนำความรู้ไปใช้ผ่านการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR)

ขั้นตอนที่ 1 การสังเคราะห์งานวิจัย (Qualitative Synthesis)

กำหนดกรอบแนวทางสังเคราะห์งานวิจัยดังนี้

1) **คัดเลือกแหล่งข้อมูล** ที่จะศึกษาค้นคว้าจากเอกสารงานวิจัย วิทยานิพนธ์ เพื่อการสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่น โดยศึกษาจากหน่วยงานที่มีการทำงานวิจัยและการทำงานในพื้นที่ในประเด็นการทำงานร่วมกัน กระบวนการเรียนรู้ความรู้ท้องถิ่น การส่งเสริมการศึกษาของชุมชน

2) **คัดเลือกเอกสารและงานวิจัยวิทยานิพนธ์** ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ท้องถิ่น องค์ความรู้ท้องถิ่นในมิติต่างๆ โดยจะคัดเลือกงานตั้งแต่ปี 2540 –ปัจจุบัน มิติละ 10 เรื่อง เนื่องจากช่วงระยะเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่ตื่นตัวการทำวิจัยท้องถิ่นมากที่สุด โดยแบ่งเนื้อหาเพื่อเป็นแนวทางในการสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นโดยแบ่งเป็น 6 มิติ ได้แก่ มิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มิติวัฒนธรรม มิติสังคม มิติเศรษฐกิจ มิติการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมและมิติคุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งกรอบมิติดังกล่าวได้มาจากการทบทวนวรรณกรรมในบทที่ 2

3) **การสังเคราะห์งานวิจัยโดยการสรุปข้อค้นพบที่ได้จากงานวิจัย** แต่ละเรื่องโดยบรรยายให้เห็นถึงความสัมพันธ์หรือขัดแย้งกันอย่างไรสิ่งที่ได้จากการสังเคราะห์งานวิจัย

คือได้ข้อสรุปจากงานวิจัยหลายๆ เรื่องในปัญหาเดียวกันและบรรยายข้อค้นพบที่ได้จากงานวิจัยแต่ละเรื่อง ทำให้เห็นถึงความเหมือนและความขัดแย้งและข้อค้นพบใหม่ในงานวิจัย

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษากรณีตัวอย่าง

1. ระยะเวลาก่อนทำการวิจัย (Pre - research Phase)

เพื่อให้ผู้วิจัยและชุมชนมีความพร้อมเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยซึ่งเป็นเรื่องสำคัญโดยการดำเนินงานขั้นตอนนี้มีจุดมุ่งเน้นสำคัญที่จะให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้วิจัย ผู้นำชุมชน ชาวบ้านรวมถึงเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่างๆ ที่จำเป็นต้องเกี่ยวข้อง ซึ่งผู้วิจัยเข้าไปแนะนำตัวกับผู้นำชุมชนต่างๆ สร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านและขอคำแนะนำแนวทางการเก็บข้อมูล

1.1. การคัดเลือกชุมชน

การเลือกพื้นที่แบบเจาะจง (purposive sampling)

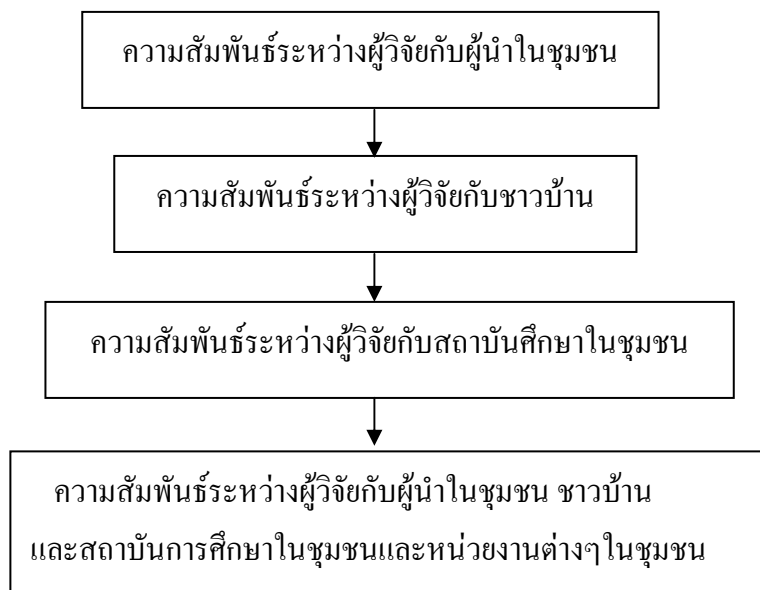
1. ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ที่มีชุดความรู้ท้องถิ่นครอบคลุมทั้ง 6 มิติ ได้แก่ มิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มิติวัฒนธรรม มิติสังคม มิติเศรษฐกิจ มิติการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมและมิติคุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่นและเป็นพื้นที่ที่มีโรงเรียนทำงานร่วมกับชุมชน รวมทั้งมีแหล่งเรียนรู้ในชุมชน

2. ชุมชนที่เลือกจากเกณฑ์ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ที่กรณีศึกษาเพื่อทำการเก็บข้อมูลภาคสนาม คือ ตำบลบ้านเอื้อม จังหวัดลำปาง เนื่องจากตำบลบ้านเอื้อมประกอบด้วย 15 หมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านมีความรู้ท้องถิ่นครอบคลุมมิติต่างๆ อีกทั้งเป็นชุมชนยังไม่มีการทำวิจัยเรื่องชุดความรู้ท้องถิ่นจึงเหมาะสมที่จะทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในด้านผู้นำมีความพร้อมและให้ความร่วมมือในการทำวิจัยและสิ่งที่สำคัญคือความสัมพันธ์แบบเครือญาติของคนในตำบลบ้านเอื้อม ซึ่งเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดการจัดการศึกษาโดยชุมชน

1.2. การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน (Build-up Rapport) ผู้วิจัยได้ประสานงานกับผู้นำชุมชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษาและปราชญ์ชาวบ้าน ชาวบ้านเอื้อมในการจัดเวทีระดมความคิดเห็นขึ้นในชุมชนในวันที่ 5 เมษายน 2554 เพื่อแนะนำผู้วิจัย จุดประสงค์ของการวิจัยและความร่วมมือในการทำงานร่วมกันมีการระดมความคิดเห็นในการจัดการเรียนรู้และสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้วิจัยและชุมชนในการทำรอบการทำงาน ร่วมกันการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนจึงแบ่งเป็น 3 ระดับ ระดับแรก คือ การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับผู้นำในชุมชน ซึ่งเป็นตัวกลางเปลี่ยนแปลงในชุมชน ระดับที่สองคือการสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้าน เพื่อเก็บข้อมูลพื้นฐานชุดความรู้ท้องถิ่นในมิติต่างๆ ระดับที่สาม คือ การสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้าน สถาบันการศึกษาและหน่วยงานต่างๆ ในชุมชนเพื่อหาแนวทาง

นำชุดความรู้ท้องถิ่นมาจัดการเรียนรู้ในชุมชนรวมทั้งวางแผนการทำงานในตำบลบ้านเอื้อมร่วมกัน ดังปรากฏในแผนภูมิที่ 6 แสดงความสัมพันธ์ของผู้วิจัยในการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน

แผนภาพที่ 6 แสดงความสัมพันธ์ของผู้วิจัยในการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน

โดยมีผู้เข้าร่วมการเสวนาดังนี้

บ้านเอื้อม	1. นายนิกร ธรรมลังกา	นายกองค์การบริหารส่วนตำบล
	2. ผ.ศ จ่าลอง คำบุญชู	อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง	3. อาจารย์ชุตินา คำบุญชู	อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์
	4. กำนันสะอาด ใจยาบุตร	กำนันตำบลบ้านเอื้อม
มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง	5. อาจารย์มานะ ปัญญาแก้ว	รองผู้อำนวยการโรงเรียน
	6. อาจารย์โกศล พานคง	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ
โป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษก	7. อาจารย์ชาญณรงค์ พีรุฒิ	หัวหน้ากลุ่มงานพื้นฐานอาชีพ
	โรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษก	

8. นายเสาร์แก้ว กำบุญเรือง	สารวัตรกำนันหมู่ 11
9. นายไกร สมกุล	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 15
10. นายศรีชน กาลวิราช	กรรมการหมู่บ้านหมู่ 15
11. นายหวัน นนท์สาย	สารวัตรกำนันหมู่ 11
12. นายเสาร์คำ กำภีระ	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 12
13. นายสิงห์ คำทา	อาสาสมัครชุมชนหมู่ 11
14. นายมงคล ใจศีล	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 12
15. นายวิสุทธิ ผาเวียงจันทร์	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 1
16. นายวรรณผล เครือเหลา	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5
17. นายสวัสดิ์ ใจยานุตร	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 11
18. นายสุพล ยะชะระ	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 4
19. นายสมบัติ เสรขอ	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 13
20. นายแสวง สมกุล	ตัวแทนผู้ปกครอง
21. นายชนะชัย ตำราญจิต	ตัวแทนผู้ปกครอง
22. สิเบกสมนึก พังเย็น	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2
23. นายเจริญ เหล้าจัด	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8
24. นางรัตนา คำโต	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 1
25. นายขาน กลิ่นหอม	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 14
26. นายเสริยม ใจยานุตร	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 3
27. นายเรืองศิลป์ ชาญศักดิ์	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 3
28. นายเทียม คำปงศักดิ์	ผู้แทนองค์กรปกครอง

ส่วนท้องถิ่น

จากการระดมความคิดเห็นได้กรอบการทำงาน คือ เน้นการมีส่วนร่วมใน
 ที่นี้คือการที่ชาวบ้านกับผู้วิจัยมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประเมินปัญหาต่างๆ ร่วมกัน (Need
 Assessment) ตลอดจนวิเคราะห์และศึกษาแนวทางในการแก้ปัญหาการระดมทรัพยากรทั้งภายใน
 และภายนอกชุมชน เพื่อวางแผนแก้ปัญหาและดำเนินการในกระบวนการจัดการเรียนรู้ชาวบ้าน
 จะเข้ามามีส่วนร่วมโดยเน้นการทำ “กระบวนการกลุ่ม” เป็นการกระตุ้นให้ชาวบ้านกล้าคิดมีความ
 เชื้อมั่นและกล้าตัดสินใจในการจัดกระบวนการนำความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมไปจัดกระบวนการ
 เรียนรู้ในชุมชน โดยการมีส่วนร่วมการสำรวจปัญหาและความต้องการของชุมชน (Surveying and
 Studying Community) ผลจากการระดมความคิดเห็นได้แนวทางในการดำเนินการวิจัยดังนี้

1. ผู้วิจัยสืบค้นความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมร่วมกับผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา ราษฎ์ชาวบ้าน ชาวบ้าน
2. นำความรู้ท้องถิ่นจากการสืบค้นมาการจัดการเรียนรู้ผ่านการมีส่วนร่วม
3. เมื่อได้กระบวนการในขั้นตอนที่ 1 และขั้นตอนที่ 2 นำมาร่วมกันถอดบทเรียนเพื่อนำเสนอแนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นที่จะมีส่วนส่งเสริมการศึกษาของชุมชนต่อไป

2. ระยะเวลาทำวิจัย

ตำบลบ้านเอื้อมมีความรู้ท้องถิ่นที่หลากหลายครอบคลุมทุกมิติแต่ปัญหาที่สำคัญคือขาดการสืบค้นและรวบรวมอย่างเป็นระบบ การศึกษาความรู้ท้องถิ่นจึงมีความสำคัญที่จะต้องใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ในการสืบค้นหลักฐานทางประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่สำคัญมากต่อการร้อยเรียงวิถีชีวิต ความสัมพันธ์ของผู้คนในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่นำไปสู่ความเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่างๆ ในอดีตจนถึงปัจจุบัน

การเก็บข้อมูลความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมโดยวิธีการทางประวัติศาสตร์ได้ดำเนินการวิจัยโดยผู้วิจัย ชาวบ้านช่วยกันสืบค้นและรวบรวมความรู้ท้องถิ่นดังกล่าวเพื่อไปสู่กระบวนการนำความรู้ท้องถิ่นมาจัดการศึกษาต่อไป

2.1. ขั้นตอนของวิธีการทางประวัติศาสตร์

กระบวนการค้นคว้าความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมและวิเคราะห์หลักฐานทางประวัติศาสตร์ มีขั้นตอนตามลำดับดังต่อไปนี้

2.1.1 การรวบรวมและคัดเลือกหลักฐาน วิธีการขั้นตอนแรกนั้นต้องพยายามสืบหาและรวบรวมหลักฐานที่ต้องใช้และต้องทำตลอดเวลาระหว่างการศึกษาทั้งเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตำราพื้นเมืองต่างๆ

2.1.2 การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐาน หลังจากได้ทำการรวบรวมและคัดเลือกหลักฐานทางประวัติศาสตร์แล้ว ลำดับต่อมาคือตรวจสอบ วิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐานที่ได้มาโดยการดำเนินการวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐานเป็น 2 วิธี ดังต่อไปนี้

2.1.3 การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะภายนอกของเอกสาร การมุ่งวิเคราะห์และพิสูจน์หลักฐานว่าเป็นของจริงหรือของปลอม ผู้เขียนหรือผู้เรียบเรียงหรือผู้บันทึกเป็นใคร บุคลิกภาพ อุปนิสัย ตำแหน่งหน้าที่การงานและคุณสมบัติอื่นๆ เป็นที่ยอมรับในชุมชนหรือไม่

อายุของเอกสาร ลักษณะของภาษาที่ใช้เป็นภาษาโบราณที่สอดคล้องกับระยะเวลาของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น อย่างเช่น เพลงขอพระคุณแม่ เพลงอาลัยแม่เฟื่อง เป็นต้น

2.1.4 การตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เมื่อหลักฐานผ่านการวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะของเอกสารแล้ว ผู้เขียนหรือผู้ศึกษาต้องตีความหลักฐานอย่างมีระเบียบวิธีโดยเริ่มจากการแปลความหมาย อย่างเช่น ปับสาตำราโบราณ ภาพพระบฏวัดบ้านสัก เพลงขอพระคุณแม่ เพลงขออาลัยแม่เฟื่อง

2.1.5 การสังเคราะห์ความรู้ท้องถิ่น การนำข้อมูลที่เป็นจริงพร้อมด้วยคำอธิบาย คำวิพากษ์วิจารณ์ข้อคิดเห็นและข้อสรุปมาผสมผสานเป็นความเรียงหรือคำบรรยายเข้าด้วยกัน

หลักฐานที่ใช้ในการศึกษาความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อม หลักฐานชั้นต้น (primary sources) ได้แก่ พงสาวดารท้องถิ่นภาคเหนือ พงสาวดารล้านนา คำานาน เป็นเรื่องเล่าถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในอดีตเล่าสืบต่อกันมาตั้งแต่โบราณหาจุดกำเนิดไม่ได้ เนื้อเรื่องของคำานานส่วนมากจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญของบ้านเมืองหรือชุมชนสมัยดั้งเดิม ได้แก่ คำานานเจ้าทิพย์ช้าง คำานานภาพพระบฏวัดบ้านสักและบันทึทกโบลาน ได้แก่ ปับสาตำราโบราณที่เขียนตำรายาและตำราฤกษ์ยามและหลักฐานชั้นรอง (secondary sources) คือ หลักฐานที่สร้างขึ้นภายหลังการเกิดเหตุการณ์นั้นๆ หรือเป็นการศึกษาและนำมาบันทึกในการศึกษาความรู้ท้องถิ่นใช้หลักฐานชั้นรองมาก เนื่องจากในชุมชนหลักฐานชั้นต้นหลงเหลือน้อยมาก หลักฐานชั้นรองจึงเป็นสิ่งที่เป็นแนวทางในการเก็บข้อมูล ได้แก่ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ รายงาน บทความ หนังสือ ตำราต่างๆ และประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History) คือ การเล่าข้อมูลในลักษณะการรำลึกเหตุการณ์ที่ผู้เล่ามีประสบการณ์โดยตรง

ตารางที่ 6 การสืบค้นความรู้ท้องถิ่นบ้านเอี่ยมโดยวิธีการทางประวัติศาสตร์

ความรู้ท้องถิ่น	วิธีการทางประวัติศาสตร์	หลักฐานที่ใช้ในการศึกษาความรู้ท้องถิ่นบ้านเอี่ยม	ปราชญ์ท้องถิ่น
ประวัติศาสตร์ลำปางและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านเอี่ยม	- การรวบรวมและคัดเลือกหลักฐาน - การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐาน	- หลักฐานชั้นต้นที่เป็นลายลักษณ์อักษร - หลักฐานชั้นรองที่เป็นลายลักษณ์อักษร - ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History)	- พ่อหลวงอ้าย ก่าบุญเรือง - พ่อหลวงวันศรีคำวัง - พ่อหลวงสีนวน กันธิมา - พระอธิการ สวัสดิ์ โสต.ธิโก
ภาษา	- การรวบรวมและคัดเลือกหลักฐาน - การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐาน	- หลักฐานชั้นต้นที่เป็นลายลักษณ์อักษร - หลักฐานชั้นรองที่เป็นลายลักษณ์อักษร - ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History)	- นางสุพรรณิ ปิติวรนนท์ - นางวาธินี งามศักดิ์ - พ่อหลวงสีนวน กันธิมา
อาหารการกิน	- การรวบรวมและคัดเลือกหลักฐาน - การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐาน	- หลักฐานชั้นรองที่เป็นลายลักษณ์อักษร - ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History)	- นายสะอาด ใจยาบุตร - พ่อหลวงสีนวน กันธิมา
การแพทย์พื้นบ้าน	- การรวบรวมและคัดเลือกหลักฐาน - การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐาน	- หลักฐานชั้นรองที่เป็นลายลักษณ์อักษร - ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History)	- แม่หลวงคำมี เทวัญสืบ

ตารางที่ 6 การสืบค้นความรู้ท้องถิ่นบ้านเอี่ยมโดยวิธีการทางประวัติศาสตร์ (ต่อ)

ความรู้ท้องถิ่น	วิธีการทางประวัติศาสตร์	หลักฐานที่ใช้ในการศึกษาความรู้ท้องถิ่นบ้านเอี่ยม	ปราชญ์ท้องถิ่น
ประเพณีท้องถิ่นบ้านเอี่ยม	- การรวบรวมและคัดเลือกหลักฐาน - การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐาน	- หลักฐานชั้นต้นที่เป็นลายลักษณ์อักษร - หลักฐานชั้นรองที่เป็นลายลักษณ์อักษร - ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History)	- พ่อหลวงวัน ศรีคำวัง - พ่อหลวงสีนวน กันธิมา - พระอธิการ สวัสดิ์ โสต.ธิโก
ประเพณีถวายสลาก	- การรวบรวมและคัดเลือกหลักฐาน - การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐาน	- หลักฐานชั้นต้นที่เป็นลายลักษณ์อักษร - หลักฐานชั้นรองที่เป็นลายลักษณ์อักษร - ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History)	- พระอธิการ สวัสดิ์ โสต.ธิโก - พ่อหนานไข่ ใจยาบุตร
การทำมาหากิน	- การรวบรวมและคัดเลือกหลักฐาน - การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐาน	- ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History)	- นายเจริญ หล้าซัด - พ่อศรีไผ่ จันทร์ฟอง - พ่อหลวงศรีนวน กันธิมา
การลงแขกเกี่ยวข้าว	- การรวบรวมและคัดเลือกหลักฐาน - การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐาน	- ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History)	- นายประภาส วงษา - นายสวัสดิ์ ใจยาบุตร - นายคำมูล อินตะคำ - นายบุญเรือง โกฏสืบ
การจัดการน้ำและป่าของชุมชน	- การรวบรวมและคัดเลือกหลักฐาน	- หลักฐานชั้นรองที่เป็นลายลักษณ์อักษร	- พ่อหลวงศรีนวน กันธิมา

ตารางที่ 6 การสืบค้นความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมโดยวิธีการทางประวัติศาสตร์ (ต่อ)

ความรู้ท้องถิ่น	วิธีการทางประวัติศาสตร์	หลักฐานที่ใช้ในการศึกษาความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อม	ปราชญ์ท้องถิ่น
	- การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐาน	- ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History)	- นายสะอาด ใจยาบุตร
เพลงขอ	- การรวบรวมและคัดเลือกหลักฐาน - การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐาน	- หลักฐานชั้นต้นที่เป็นลายลักษณ์อักษร - หลักฐานชั้นรองที่เป็นลายลักษณ์อักษร - ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History)	- พ่อหลวงวัน ศรีคำวัง
พระบฏวัดบ้านสัก	- การรวบรวมและคัดเลือกหลักฐาน - การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐาน	- หลักฐานชั้นต้นที่เป็นลายลักษณ์อักษร - หลักฐานชั้นรองที่เป็นลายลักษณ์อักษร - ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History)	- พระครูวิมลธรรมคุณากร
ป้าสาตำราโบราณ	- การรวบรวมและคัดเลือกหลักฐาน - การวิเคราะห์และประเมินค่าลักษณะหลักฐาน	- หลักฐานชั้นต้นที่เป็นลายลักษณ์อักษร - หลักฐานชั้นรองที่เป็นลายลักษณ์อักษร - ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History)	- พ่อหลวงจัน คำสืบ

ขั้นตอนที่ 3 กระบวนการนำชุดความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้โดยการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR)

3.1 การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน (Problem Identification and Diagnosis)

เมื่อได้สืบค้นความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมโนมิติต่างๆ พบว่าปัญหาที่สำคัญ คือ การขาดการรวบรวมความรู้ท้องถิ่นดังกล่าวอย่างเป็นระบบและขาดการถ่ายทอดให้กับเยาวชนและคนในชุมชนอีกทั้งความรู้ท้องถิ่นดังกล่าวหากจะมีสืบทอดอย่างยั่งยืนต้องมีการเชื่อมต่อเข้ากับการศึกษาของชุมชน โดยการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในชุมชน

3.2 การร่วมกันแก้ปัญหาของชุมชน กระบวนการนำชุดความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม

โดยผ่านกิจกรรมการจัดการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านระดมความคิดเห็นร่วมกันในการจัดกิจกรรมเรียนรู้ความรู้ท้องถิ่นเพื่อเป็นการรวบรวมความรู้ท้องถิ่นดังกล่าวอย่างเป็นระบบและถ่ายทอดให้กับเยาวชนและคนในชุมชนเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างผู้วิจัย ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน สถาบันการศึกษาและองค์กรต่างๆ ในชุมชน โดยให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในดำเนินการวิจัยโดยผ่านการจัดการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ คือ

ตารางที่ 7 การทำกิจกรรมการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น

ครั้งที่/วันที่	ผู้เข้าร่วม	การดำเนินงาน	ผลการดำเนินงาน
ครั้งที่ 1 วันที่ 13 กรกฎาคม 2554	ผู้วิจัย, ผู้นำชุมชน, ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้เชี่ยวชาญด้าน การศึกษาของท้องถิ่น, คณะครูและนักเรียน โรงเรียนโป่งหลวงวิทยา รัชมังคลาภิเษก, ตัวแทนนักเรียนจาก การศึกษานอกระบบ, ชาวบ้านตำบลบ้าน เอี่ยม, ตัวแทนองค์บริหาร ส่วนตำบล	- กิจกรรมย้อนรอย ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น บ้านเอี่ยม	- แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประสบการณ์ ประวัติศาสตร์ชุมชน
ครั้งที่ 2 วันที่ 12 กันยายน 2554	ผู้วิจัย, ผู้นำชุมชน, ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้เชี่ยวชาญด้าน การศึกษาของท้องถิ่น, คณะครูและนักเรียน โรงเรียนโป่งหลวงวิทยา รัชมังคลาภิเษก, ตัวแทนนักเรียนจาก การศึกษานอกระบบ, ชาวบ้านตำบลบ้าน เอี่ยม, ตัวแทนองค์บริหาร ส่วนตำบล	-กิจกรรมจัดทำ สื่อการ เรียนรู้ท้องถิ่น “ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและ วัฒนธรรมบ้านเอี่ยม”	-ร่วมกันจัดทำสื่อและ นำไปใช้ใน สถานศึกษาในชุมชน

ตารางที่ 7 การทำกิจกรรมการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น (ต่อ)

ครั้งที่/วันที่	ผู้เข้าร่วม	การดำเนินงาน	ผลการดำเนินงาน
ครั้งที่ 3 วันที่ 12 ตุลาคม 2554	ผู้วิจัย, ผู้นำชุมชน, ประชาชนชาวบ้านผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาของท้องถิ่น, คณะครูและนักเรียนโรงเรียนโป่งหลวงวิทยาริมมั่งคณาภิเษก, ตัวแทนนักเรียนจากการศึกษานอกระบบ, ชาวบ้านตำบลบ้านเอื้อม, ตัวแทนองค์การบริหารส่วนตำบล	โครงการฝึกปฏิบัติทำไม้กวาดดอกหญ้า	- การฝึกปฏิบัติทำไม้กวาดดอกหญ้าเพื่อสร้างแนวทางการนำความรู้ท้องถิ่นไปประกอบอาชีพ

2. ระยะเวลาติดตามและสรุปทเรียน (Monitoring and Evaluation Phase)

ผู้วิจัยจะร่วมกับชาวบ้านที่เป็นผู้ร่วมงานวิจัยทำการตรวจสอบข้อมูลที่เป็นผลของการวิจัยว่าครบถ้วนถูกต้องหรือไม่และจัดเวทีชาวบ้านโดยใช้วิธีการเสวนาระดมความคิดเห็นเพื่อนำเสนอผลการวิจัยเพื่อเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคณะผู้วิจัยกับชุมชนรวมถึงการสานต่อให้ชาวบ้านจัดเวทีถอดบทเรียน ผู้วิจัยร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเอื้อม ผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้าน เกษตรตำบลบ้านเอื้อม ชาวบ้านผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาของท้องถิ่น ผู้อำนวยการคณะครูและนักเรียนโรงเรียนโป่งหลวงวิทยาริมมั่งคณาภิเษกและการศึกษานอกระบบบ้านเอื้อม ได้ร่วมกันสรุปทเรียนจากการสืบค้นความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมในมิติต่างๆ และกระบวนการนำความรู้ท้องถิ่นไปจัดการศึกษารวมทั้งนำเสนอแนวทางการนำชุดความรู้ท้องถิ่นไปส่งเสริมการศึกษาของชุมชน

ตารางที่ 8 การสรุปบทเรียนกิจกรรมการเรียนรู้

วันที่	ผู้เข้าร่วม	การดำเนินงาน	ผลการดำเนินงาน
วันที่ 21 ธันวาคม 2554	ผู้วิจัย, ผู้นำชุมชน , ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้เชี่ยวชาญด้าน การศึกษาของท้องถิ่น, คณะครูและนักเรียน โรงเรียนโป่งหลวงวิทยา รัชมังคลาภิเษก, ตัวแทนนักเรียนจาก การศึกษานอกระบบ, ชาวบ้านตำบลบ้าน เอี่ยม, ตัวแทนองค์บริหาร ส่วนตำบล	- การสะท้อนความ คิดเห็นผ่าน กระบวนการกลุ่ม โครงการและกิจกรรม ที่จัดขึ้นภายในชุมชน 3 โครงการ - นำเสนอแนวทางใน นำความรู้ท้องถิ่นไป จัดการเรียนรู้	- สรุปบทเรียนจาก โครงการต่างๆ - แนวทางการ ส่งเสริมการจัดการ เรียนรู้การจัดการ ทรัพยากรและชุมชน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในวิจัยครั้งนี้การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้วิธีการสังเกตและการสัมภาษณ์เป็นหลักในการ
เก็บรวบรวมข้อมูลมีรายละเอียดดังนี้

1) การสังเกต (Observation) โดยเน้น การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participation observation)
ผู้วิจัยจดบันทึกปรากฏการณ์พฤติกรรมของคนชุมชนโดยประเด็นการสังเกต คือการให้ความ
ร่วมมือในการสืบค้นความรู้ท้องถิ่นของผู้นำชุมชนและชาวบ้าน การเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการ
เรียนรู้ การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นในกระบวนการกลุ่ม

2) การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth Interview) การสัมภาษณ์เป็นการเจาะลึกประเด็นต่างๆ
ได้ทั้งโดยวิธีการ การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structured selection interview) แบบ
สัมภาษณ์เชิงลึกเป็นแนวคำถามที่รวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลคือปราชญ์ชาวบ้าน ชาวบ้าน ครูและ
นักเรียนโรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษก ครูการศึกษานอกระบบ ผู้นำชุมชน

แบบสัมภาษณ์เชิงลึกประกอบไปด้วยแนวคำถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของชุมชน
ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน แหล่งเรียนรู้ในชุมชน ปัญหาและความต้องการของชุมชน การมี
ส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ความรู้ท้องถิ่น

การตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (triangulation) ประกอบด้วย

1) การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูลโดยพิจารณาแหล่งเวลา ใช้การสังเกตและสัมภาษณ์
ในประเด็นเดียวกันในเวลาที่แตกต่างกันข้อมูลเหมือนเดิมหรือไม่ แหล่งบุคคล ผู้วิจัยถามประเด็น
ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจากผู้นำชุมชนคือกำนันและผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านเพื่อดูว่าให้
ข้อมูลตรงกันหรือไม่

2) การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัยโดยเปลี่ยนตัวผู้สังเกตโดยผู้วิจัยเข้าไปเก็บข้อมูลร่วมกับ
ผู้ช่วยเก็บข้อมูลก็คือตัวแทนชุมชน ผู้นำชุมชนซึ่งจะผลักดันมาช่วยผู้วิจัยเก็บข้อมูล เมื่อได้ข้อมูล
แล้วจะนำมาแลกเปลี่ยนกันว่าข้อมูลตรงกันและเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

3) การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูลโดยใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลต่างๆ กัน เพื่อ
รวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกันคือ วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม

4) นอกจากนี้ข้อมูลในบทที่ 5 การศึกษาความรู้ท้องถิ่นจากกรณีศึกษาที่มีการตรวจสอบ
ข้อมูลจากผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน ได้แก่

1. รศ.ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

2. ผศ.เชียรชาย อักษรศิษฐ์ ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

3. ผศ.จำลอง คำบุญชู ภาควิชาภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

การวิเคราะห์ข้อมูล

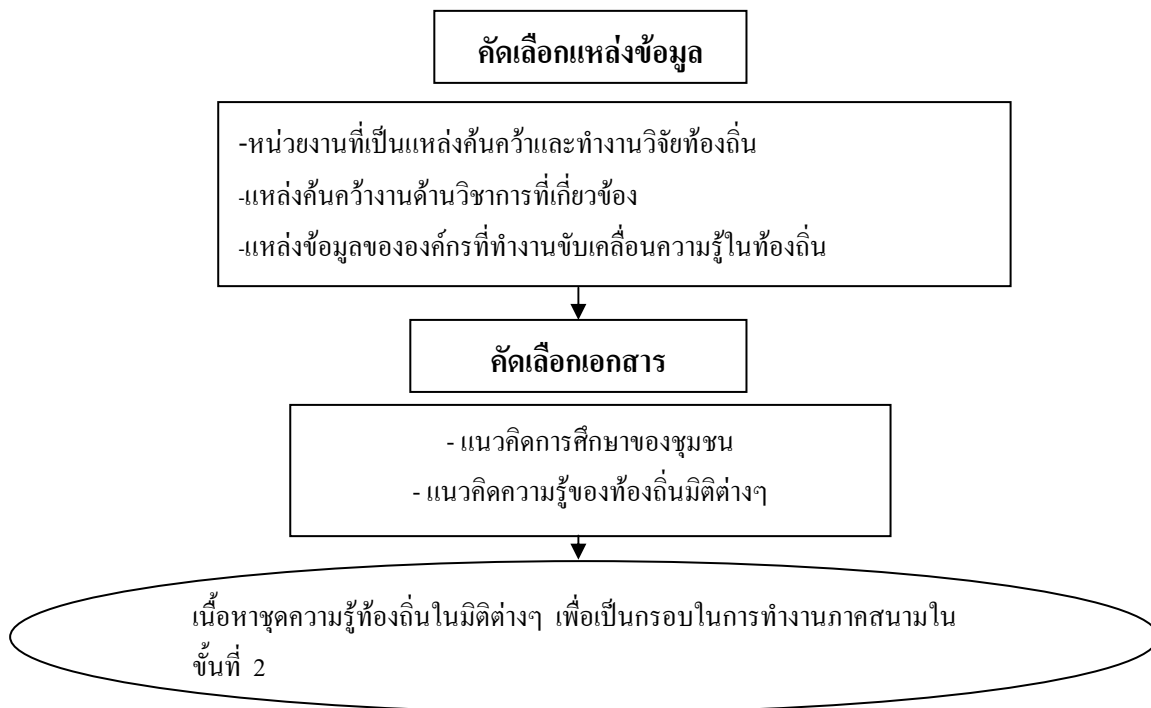
การวิเคราะห์ข้อมูลโดยการตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (inductive) ซึ่งได้จากการ
การสังเกตและการสัมภาษณ์ที่ได้จัดบันทึกไว้จากสิ่งที่เป็นรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่มองเห็น

การสรุปและรายงานผล

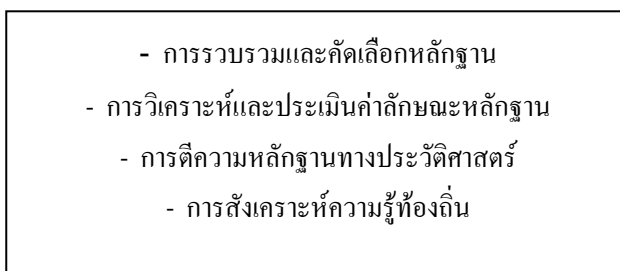
ผู้วิจัยได้นำผลของการวิจัยมานำเสนอ โดยแบ่งการนำเสนอเป็น 3 ส่วน ได้แก่การสังเคราะห์
งานวิจัย การศึกษากรณีศึกษาโควิชรการประวัติศาสตร์ การทำวิจัยแบบมีส่วนร่วม และการถอด
บทเรียนจากกรณีศึกษาและจากการหาข้อสรุปซึ่งจะนำมาเขียนข้อสรุปชุดความรู้ที่ส่งเสริม
การศึกษาของชุมชน

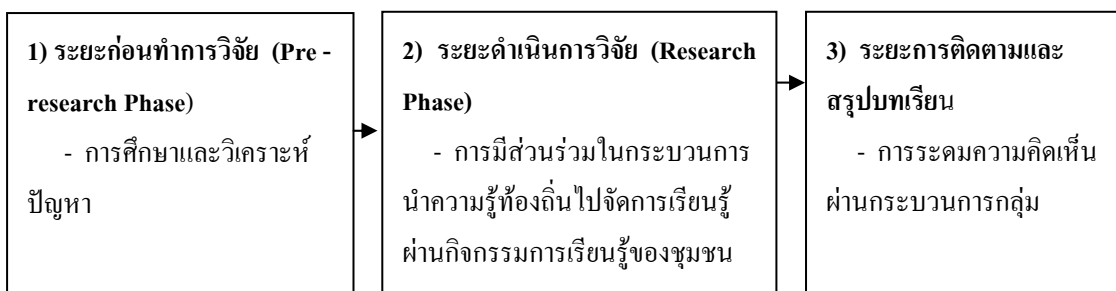
แผนภาพที่ 7 สรุปขั้นตอนการดำเนินการวิจัย
ขั้นตอนที่ 1 การสังเคราะห์งานวิจัย (Qualitative Synthesis)

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาความรู้ท้องถิ่นจากกรณีศึกษาโดยวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์

ขั้นตอนที่ 3 การวิจัยภาคสนาม การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR)

บทที่ 4

การสังเคราะห์ความรู้ท้องถิ่นในมิติต่างๆ จากงานวิจัย

ผลการวิจัยในบทนี้จะนำเสนอผลการสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาความรู้ท้องถิ่นซึ่งคัดเลือกจากงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 เพราะเป็นช่วงที่กระแสการศึกษาท้องถิ่นตื่นตัวมากที่สุดและงานวิจัยที่ได้รับการตีพิมพ์ในวารสารระดับชาติและนานาชาติ การสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นในบทนี้ได้แบ่งงานวิจัยออกเป็น 6 มิติ ซึ่งได้จากการทบทวนวรรณกรรมในบทที่ 2 ได้ชุดความรู้ท้องถิ่นเป็น 6 มิติ ได้แก่ มิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มิติวัฒนธรรม มิติเศรษฐกิจ มิติสังคม มิติการจัดการทรัพยากร มิติคุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นกรอบหลักในการคัดเลือกงานวิจัยในแต่ละมิติโดยคัดเลือกมิติละ 10 เล่ม ซึ่งจะนำเนื้อหาจากการสังเคราะห์เอกสารงานวิจัยนี้มาเป็นกรอบในการทำงานภาคสนามในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในบทที่ 5 ต่อไป ทั้งนี้งานวิจัยที่สังเคราะห์มานี้แบ่งตามช่วงเวลาอาจแบ่งได้ 3 ช่วงคือ

กระแสนงานวิจัยในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540-2555 ซึ่งได้จากการสังเคราะห์เอกสารชิ้นต้น อาจแบ่งงานวิจัยออกเป็นสามช่วงระยะเวลา ประกอบด้วย 1) ช่วงระยะเวลาปี พ.ศ. 2540 - 2541 2) ช่วงปี พ.ศ. 2542-2545 และ 3) ช่วงปี พ.ศ. 2545-2555 ทั้งนี้เป็นไปตามบริบทของสังคมและแนวทางการพัฒนาประเทศในแต่ละช่วงเวลาซึ่งส่งผลต่อกระบวนการแสวงหาความรู้ในงานวิจัยด้านชุมชนท้องถิ่น ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

- ช่วงที่หนึ่ง ช่วงระยะเวลาปี พ.ศ. 2540-2541 โดยในปี พ.ศ. 2540 เกิดวิกฤติเศรษฐกิจครั้งใหญ่ การพัฒนาประเทศในช่วงระยะเวลาดังกล่าวได้ให้ความสำคัญกับทุนมนุษย์และทุนสังคมซึ่งอยู่ในช่วงของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 -2544) โดยในแผนฯดังกล่าวมุ่งให้ “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” มีการปรับเปลี่ยนวิธีการพัฒนาแบบแยกส่วนมาเป็นบูรณาการแบบองค์รวม เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม นับเป็นช่วงเริ่มต้นที่ให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่น โดยกระแสนงานวิจัยในช่วงนี้นับเป็นช่วงที่มีการตื่นตัวมากที่สุด สำนักงานสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้สนับสนุนให้เกิดการทำวิจัยในท้องถิ่นโดยมีการจัดตั้ง "สำนักงาน สกว.ภาค" ขึ้นในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2543 เพื่อประสาน “การวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ทั้งนี้จากการที่เศรษฐกิจในช่วงปี พ.ศ.2540 ล่มสลาย ทำให้มี

การส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นพัฒนาองค์ความรู้โดยการสร้างองค์ความรู้ที่อยู่บนฐานของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนและการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อให้ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาของตนเอง

- ช่วงที่สอง ช่วงระยะเวลาปี พ.ศ. 2542-2545 ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่มีการปฏิรูปการศึกษา โดยการจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ฉบับแก้ไข พ.ศ.2545 โดยมีเนื้อหาที่ส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา อาทิ การจัดการศึกษาตลอดชีวิตโดยมุ่งหวังให้ชุมชนจะต้องมีส่วนเข้าไปมีบทบาทในการจัดการเรียนรู้จากการระดมทรัพยากรทุกอย่าง ทั้งบุคคล ครอบครัวยุ ชุมชนและองค์กรต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมซึ่งนับเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาของชุมชนและในช่วงปี พ.ศ. 2545 ซึ่งอยู่ในช่วงของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) โดยในแผนดังกล่าวมุ่งหวังให้เกิดการพัฒนาภาคประชาชน โดยเน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเพื่อให้เกิดชุมชนเข้มแข็ง งานวิจัยในช่วงนี้จึงเป็นงานวิจัยที่เน้นเศรษฐกิจบนฐานวัฒนธรรมและการเรียนรู้บนฐานภูมิปัญญาเพื่อสร้างสรรค์องค์ความรู้บนฐานภูมิปัญญาและวัฒนธรรม

- ช่วงที่สาม ช่วงระยะเวลาปี พ.ศ. 2545-2555 ในช่วงระยะเวลานี้ นับเป็นช่วงที่มีงานวิจัยเกี่ยวกับภาคประชาชนเกิดขึ้นมากที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาชุมชนจำนวนหนึ่งได้สะสมพลังที่เข้มแข็งในการจัดการปัญหาชุมชน การสร้างองค์ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ภาคประชาชนจึงเริ่มมีจำนวนมากขึ้น งานวิจัยในช่วงระยะเวลาดังกล่าวจะศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประชาคมท้องถิ่น กระบวนการสร้างความรู้จากสิทธิของชุมชนและกระแสประชาธิปไตยมีการส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นได้รับความรู้จากภายนอกมากขึ้นส่งผลให้ชุมชนมีศักยภาพที่จะต่อสู้โดยใช้พลังของชุมชนเองในการต่อรองกับรัฐและตระหนักถึงการเรียกร้องสิทธิของชุมชน

นับจากปี พ.ศ.2540-2555 จะเห็นถึงกระแสของงานวิจัยที่เกิดขึ้นไปพร้อมๆ กับทิศทางในการพัฒนาประเทศ ทั้งนี้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) เนื้อหาสำคัญของแผนดังกล่าวให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของภาคี การพัฒนาต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนทั้งในระดับชุมชน ระดับภาคและระดับประเทศ ซึ่งเป็นการทำให้ประเทศมีภูมิคุ้มกันที่เข้มแข็งโดยการเตรียมความพร้อมทั้งทรัพยากรบุคคล สังคมและระบบเศรษฐกิจ เพื่อรองรับกระแสของการเปลี่ยนแปลง จึงนับเป็นช่วงระยะเวลาของการพัฒนาประเทศบนฐานความรู้ ความเป็นธรรม การกระจายรายได้ อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

1. ความรู้ท้องถิ่นในมิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในอดีตส่วนใหญ่เป็นการศึกษาโดยนักวิชาการเป็นหลัก ทำให้มุมมองประวัติศาสตร์ที่ได้เป็นการมองจากภายนอก ซึ่งบางครั้งประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ได้ไม่สะท้อนตัวตนหรืออัตลักษณ์ที่แท้จริงของชุมชนท้องถิ่น

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่าในระยะหลังเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ดังนั้นผู้วิจัยจึงทำการศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์งานวิจัยและวิทยานิพนธ์จำนวน 10 เล่ม เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ในการวางกรอบโครงการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต่อไป งานวิจัยและวิทยานิพนธ์มีดังนี้

1. งานวิจัยของธิดา ธาระยา (2540) เรื่อง “ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น”

งานวิจัยชิ้นนี้ศึกษาถึงวิธีการ การศึกษาประวัติศาสตร์ตั้งแต่อดีตเป็นต้นมาว่าเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์แบบเน้นศูนย์กลาง มองผ่านศูนย์กลางทางการเมืองที่สำคัญ เช่น อยุธยา กรุงเทพฯ ทำให้เกิดประวัติศาสตร์แบบพงสาวดารที่เป็นผลผลิตการเขียนประวัติศาสตร์อยุธยาสืบต่อมาถึงการเขียนประวัติศาสตร์กรุงเทพฯ การเขียนประวัติศาสตร์ดังกล่าวส่งผลให้ประวัติศาสตร์ที่ได้มาเป็นเพียงประวัติศาสตร์ของผู้ปกครองโดยตรง ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ในมุมมองที่มีได้ให้ความสำคัญกับเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์เรื่องที่ต้องคำนึงถึงคือเวลาและสถานที่ในวงกว้าง นอกจากนั้นยังละเลยมนุษย์ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของประวัติศาสตร์ ละเลยข้อมูลพื้นบ้าน เช่น พวกดำนาน นิทานปรัมปราและอื่นๆ ที่เคยเป็นจารีตบอกเล่า (oral tradition) มาก่อนที่จะจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรไป

อันที่จริงงานเขียนประวัติศาสตร์หรือการบันทึกประวัติศาสตร์โดยใช้ข้อมูลพื้นบ้านเหล่านี้มีก่อนการเขียนพงสาวดารด้วยซ้ำไป โดยเป็นงานเขียนของนักปราชญ์หรือผู้รู้ในท้องถิ่น โดยเขียนขึ้นในรูปแบบของตำนานต่างๆ ที่สำคัญคือ งานเขียนของราชสำนักเชียงใหม่ เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 21 โดยมีขอบเขตที่คำนึงถึงมนุษย์ ค่านิยมและโลกทัศน์ต่างๆ ที่มีผลให้เกิดการสร้างอัตลักษณ์ขึ้นในหมู่มชนนั้นๆ ได้แก่ งานเขียนที่เรียกว่า “ตำนานประวัติศาสตร์”

โครงสร้างตำนานประวัติศาสตร์เหล่านี้ เป็นการประสมประสานจารีตบอกเล่าไว้ในกรอบประวัติศาสตร์ เช่น เรื่องปรัมปราเกี่ยวกับบุคคลต่างๆ ที่ชาวบ้านนับถือซึ่งอาจมีจริงหรือไม่จริงก็ได้ แต่ถูกทำให้เข้ากับ เวลา สถานที่และเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริงในเวลานั้น และเกิดการยอมรับขึ้นในชุมชนต่อเรื่องราวต่างๆ เหล่านี้เกิดการบูรณาภาพขึ้นในสังคมท้องถิ่น เช่น ตำนานพระธาตุ ซึ่งสร้างเครือข่ายการศึกษาในกลุ่มของเมืองและผู้คนที่มิใช่เชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง

จนเกิดเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เรียกว่า “วัฒนธรรมยวน” ของเมือง ซึ่งมีความสืบเนื่องยาวนานมาจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้นในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงควรมีการศึกษาด้านานและตำนานประวัติศาสตร์ควบคู่กันไปด้วย เพราะตำนานเหล่านี้ให้ภาพลึกลับเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวและแรงผลักดัน และความเชื่อและแรงบันดาลใจของผู้คนในท้องถิ่น การรับรู้ร่วมกันในประวัติศาสตร์รากเหง้าความเป็นมาเดียวกันของคนในสังคมท้องถิ่น เปรียบเสมือนประวัติศาสตร์ส่วนที่มีชีวิตที่เชื่อมโยงสายสัมพันธ์ของผู้คนท้องถิ่นในอดีตมาจนถึงผู้คนในปัจจุบัน ซึ่งจะช่วยให้เราเห็นความสืบเนื่องเกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งและรักษาวัฒนธรรมเอกลักษณ์ของสังคมท้องถิ่นทั้งในด้านต่างๆ ไว้ได้

2. งานวิจัยของอรรถจักร สัตยานุรักษ์ (2548) เรื่อง “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ: ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน”

อรรถจักร มองว่าประวัติศาสตร์เป็นเสมือน “ความทรงจำร่วมกันของสังคม” ซึ่งสมาชิกของสังคมหนึ่งๆ รับรู้ร่วมกันว่าอะไรคือความสำเร็จและความล้มเหลวในอดีตที่ผ่านมาสาเหตุหรือปัจจัยของความสำเร็จและความล้มเหลวเหล่านั้นมีอะไรบ้างและสังคมควรจะดำเนินต่อไปในทิศทางใด ดังนั้นประวัติศาสตร์จึงเป็น “กลไกสำคัญในการก่อรูปปลักษณ์ของสังคมทั้งในปัจจุบันและอนาคต” ซึ่งความทรงจำร่วมในที่นี้อาจแบ่งได้เป็นหลายระดับ เช่น ระดับชาติ ระดับชุมชนและท้องถิ่น

ในอดีตการหลอมรวมความทรงจำร่วมของชุมชนและท้องถิ่นเข้ากับความทรงจำร่วมของชาติสามารถทำได้ง่ายด้าย ดังเช่นกรณีการเกิดรัฐชาติไทยสมัยในพุทธศตวรรษที่ 25 ที่มีการสร้างความทรงจำร่วมขึ้นมาหนึ่งชุดเพื่อสร้างและจรรโลงรัฐชาติสมัยที่กำลังก่อตัวขึ้น ซึ่งประสบความสำเร็จเนื่องด้วยชุมชนยังไม่เข้มแข็งและมีพลังในตนเอง แต่ความทรงจำร่วมระดับชุมชนและท้องถิ่นยังคงมีอยู่ ผ่านระบบความสัมพันธ์แบบเดิม โดยถ่ายทอดผ่านพิธีกรรมและการดำรงชีวิตแบบรวมหมู่เอาไว้

แต่เมื่อรัฐและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้ขยายเข้าสู่ชุมชนและท้องถิ่นเข้มข้นขึ้นในสมัยการพัฒนาประเทศหลังทศวรรษที่ 2500 ความทรงจำร่วมระดับชุมชนและท้องถิ่นของชาวบ้านกลับถูกแทนที่ด้วยความทรงจำร่วมแบบใหม่ ทำให้ชาวบ้านสูญเสียความทรงจำร่วมระดับชุมชนและท้องถิ่นไป นำมาซึ่งความอ่อนแอและการสูญเสียศักยภาพในด้านต่างๆ ของตนไป

ดังนั้นในงานวิจัยชิ้นนี้จึงทำการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนภาคเหนือ โดยแบ่งเป็นการศึกษาสองระดับ ระดับแรก คือ การศึกษาประวัติศาสตร์ความเปลี่ยนแปลงหรือการดำรงอยู่ของชุมชน โดยศึกษาความสัมพันธ์ภายในชุมชนและระหว่างชุมชนกับภายนอกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสมบัติชุมชน

ระดับที่สอง ศึกษาความเปลี่ยนแปลงในการสืบทอดและการหลงลืมเรื่องราวอันเป็นความทรงจำร่วมกันทางประวัติศาสตร์ของชุมชนชนนั้นๆ

อรรถจักร์ได้เลือกศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชน 7 โครงการด้วยกันในพื้นที่ภาคเหนือ โดยศึกษาสามด้าน ได้แก่ ด้านพัฒนาการของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ด้านความเปลี่ยนแปลงในการศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านและด้านข้อวิวาทะเกี่ยวกับระบอบทรัพย์สินของชุมชนเพื่อสร้างความรู้ที่จะช่วยพัฒนาความเข้มแข็งและศักยภาพให้ชุมชน

หากชาวบ้านเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของชุดความรู้สามด้านนี้ได้ ก็จะทำให้ชุมชนสามารถรักษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือความทรงจำร่วมของชุมชนไว้ได้ ซึ่งจะทำให้ชุมชนดำรงอยู่ต่อไปอย่างเข้มแข็งและสามารถเผชิญหน้าและแก้ไขปัญหาใหม่ที่ถาโถมเข้ามาสู่ชุมชนในสังคมยุคพัฒนาได้

การวิจัยโครงการนี้ยังนำไปสู่การเขียนประวัติศาสตร์ของชุมชนขึ้นโดยคนในแต่ชุมชนที่โครงการนี้เข้าไปทำการศึกษาและมีความพยายามที่จะนำประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ได้ไปจัดทำหลักสูตรเพื่อจัดการเรียนในโรงเรียนต่อไป ซึ่งจะทำให้เกิดความเข้มแข็งและความยั่งยืนของชุมชน

3. งานวิจัยของอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2548) เรื่อง “ยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ”

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการส่งเสริมให้ครูและนักเรียนเข้าร่วมโครงการยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งประกอบไปด้วยสามประเด็น ได้แก่

- การสร้างความรู้ประวัติศาสตร์ชุมชน โดยให้ความรู้แก่ครูนักเรียนที่เข้าร่วมโครงการฯ ในด้านระเบียบวิธีวิจัยประวัติศาสตร์อย่างง่าย ทำความเข้าใจว่าธรรมชาติของการศึกษาประวัติศาสตร์เป็น “การศึกษาความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์และ/หรือระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับสรรพสิ่งรอบตัวหรือบริบทชุมชนในแต่ละช่วงเวลา อันนำไปสู่การแบ่งยุคสมัยของความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ภายในชุมชน”

- ประสพการณ์การทำงานวิจัย ประกอบไปด้วยสองด้าน คือ ด้านการสังสมประสพการณ์การทำงานวิจัยของครูและนักเรียน จากประสพการณ์การทำงานวิจัยเหล่านี้โดยเฉพาะความเข้าใจในเรื่องธรรมชาติของความรู้ประวัติศาสตร์จะส่งผลให้ผู้วิจัยสามารถสร้างสรรค์ความรู้ได้อย่างต่อเนื่องต่อไปในอนาคต ด้านที่สองคือประสพการณ์ร่วมกันของคนในชุมชนการทำงานวิจัยจะช่วยทำให้เด็กนักเรียนเกิดความรู้สึกถึงสานสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างตนเองและชุมชน ผู้ให้ข้อมูลเองก็รู้สึกถึงความมีคุณค่าในตนเอง โดยเฉพาะผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนและยังทำให้ได้รับความรู้ร่วมกันของคนในชุมชนอีกด้วย

- การสร้างความหมายตนเองและชุมชน โครงการนี้มุ่งหวังให้ประวัติศาสตร์ชุมชนที่มีสายใยร้อยรัดผู้คนในสังคมให้มาอยู่ร่วมกันจะกลายเป็นโอกาสในการสร้างความหมายให้แก่คน ทุกคน

ในชุมชน ความหมายใหม่นี้อาจจะไม่ใช่แค่เรื่องความภาคภูมิใจ ตระหนักถึงคุณค่าและตัวตนของตนเองเท่านั้น แต่จะยังช่วยให้ชุมชนมองเห็นถึงพลังของสมบัติชุมชนที่ครั้งหนึ่งเคยมีแต่ถูกหลงลืมไปและรื้อฟื้นให้กลับคืนมาหรือมองเห็นช่องทางในการสร้างสมบัติชุมชนในลักษณะใหม่ รวมทั้งมองเห็นศักยภาพในการปรับตัวให้เข้ากระแสการเปลี่ยนแปลงและช่วยให้ชุมชนอยู่รอดได้อย่างเข้มแข็งต่อไป

4. การวิจัยของทวิตลิปป์ สืบวัตนะ (2548) เรื่อง “คู่มือการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โครงการยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น”

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยที่สืบเนื่องกับงานวิจัยเรื่อง “โครงการยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ของอรรถจักร สัตยานุรักษ์

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการวางกรอบโครงเรื่องให้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของโครงการยูววิจัยท้องถิ่นโดยกำหนดให้มีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในประเด็นต่างๆ และให้ตัวอย่างประกอบความเข้าใจในประเด็นเหล่านี้

1) ความหมายของประวัติศาสตร์ ได้แก่ การศึกษาเรื่องราวของคน เรื่องของมิติเวลา เรื่องของการบรรยายและการอธิบาย

2) ลักษณะของท้องถิ่น ได้แก่ ความหมายของท้องถิ่น กลุ่มชาติพันธุ์ ประเพณี พิธีกรรม บ้านเรือน

3) หลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือ การให้ความสำคัญกับการใช้หลักฐานชั้นต้น

4) แนวทางและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ได้แก่ ภูมิหลังและประเด็นปัญหา คำถามการวิจัย วัตถุประสงค์ กิจกรรมวิจัย ประโยชน์ที่จะได้รับและงบประมาณ

5) ท้องถิ่นยุคโลกาภิวัตน์ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน

5. งานวิจัยของบัญญัติ สาลี และคณะ (2551) เรื่อง “โครงการฟื้นฟูและอนุรักษ์ภาษา ตำนาน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และการละเล่นพื้นบ้านผู้ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม”

งานวิจัยชิ้นนี้ศึกษาเกี่ยวกับชาวผู้ไทยที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม โดยศึกษาเรื่องภาษา ตำนาน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และการละเล่นพื้นบ้าน เพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์สิ่งเหล่านี้ไว้ โดยใช้วิธีการให้ประชาชนและนักวิจัยมีส่วนร่วมในการวิจัย เพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์ของชุมชนชาวผู้ไทยต่อไป

ที่มาของงานวิจัยมาจากการที่วัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวผู้ไทยเริ่มสูญหายและลบเลือนไปจากชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาที่รุกคืบเข้าสู่ชุมชนจนทำให้อัตลักษณ์และตัวตน

ของชุมชนคลายความสำคัญลง ประกอบกับความไม่ชัดเจนของข้อมูลทางประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาวญ้อทำให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวขึ้นในหมู่ชาวญ้อบ้านท่าขอนยางเอง ชาวบ้านท่าขอนยางจึงเห็นควรมีการชำระประวัติศาสตร์ความเป็นมาของตน เพื่อให้ได้ประวัติศาสตร์ที่ชัดเจนถูกต้องและสามารถส่งต่อเพื่อให้ลูกหลานได้อนุรักษ์และสืบทอดต่อไป

6. งานวิจัยของศิริบุญ จงวุฒิเวศย์ และมาเรียม นิลพันธุ์ (2547) เรื่อง “โครงการสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่น: การเรียนรู้กระบวนการเสริมศักยภาพการวิจัยชุมชนในพื้นที่อำเภอห้วยใหญ่ และอำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร”

ที่มาของงานวิจัยเกิดกระบวนการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการพัฒนาโดยวิธีการรวมศูนย์จากส่วนกลาง ประกอบกระแสการพัฒนาของระบบทุนนิยมและวัตถุนิยมแบบสำเร็จรูปได้ทำลายอัตลักษณ์และวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนส่งผลให้ชุมชนเกิดความอ่อนแอลงจนนำไปสู่การเกิดปัญหาต่างๆ ตามมากมาย โดยชุมชนอำเภอห้วยใหญ่และอำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหารก็เป็นหนึ่งในจำนวนชุมชนมากมายที่ประสบกับปัญหาเหล่านั้น

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาศักยภาพ กระบวนการ รูปแบบและระเบียบวิธีการวิจัยของคนในชุมชน ด้านการสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นรวมถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นที่เกิดจากการสืบค้นในครั้งนี้ โดยใช้การวิจัยแบบมีส่วนร่วมโดยให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมกับนักวิจัย โดยการดึงทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมทั้งผู้นำ ผู้รู้ ชาวบ้านและนักเรียน โดยใช้วิธีการประชุมชาวบ้าน กำหนดผู้รับผิดชอบ การประชาสัมพันธ์ มีการศึกษาข้อมูลทั้งจากเอกสารและการสัมภาษณ์ โดยศึกษาประเด็นเกี่ยวกับสภาพชุมชน ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญา การแต่งกาย ภาษาถ้อยคำ การละเล่นพื้นเมือง เครื่องดนตรี เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพและชีวิตประจำวัน สถาปัตยกรรม การแพทย์พื้นบ้าน ความสัมพันธ์และการเดินทางติดต่อสื่อสาร

การวิจัยครั้งนี้ก่อให้เกิดความตื่นตัวขึ้นในสองชุมชนในการที่วิจัยศึกษาถึงเรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมา รวมถึงศึกษาถึงวัฒนธรรม ภูมิปัญญาและเรื่องอื่นตามมาดังที่ปรากฏในข้างต้นนี้ โดยมีความพยายามการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลจากการวิจัยให้เป็นระบบและนำมาจัดแสดง ซึ่งจะให้เกิดความเข้มแข็งและความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสการพัฒนาของโลกยุคใหม่

7. งานวิจัยของทม เกตุวงศา และคณะ (2551) เรื่อง “โครงการกระบวนการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนเพื่อการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพุทธมงคล อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม”

งานวิจัยชิ้นนี้เกิดจากการละเอียดต่อประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพื้นที่ที่ตนเองอาศัยอยู่ของชาวกันทรวิชัยที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่เมืองโบราณกันทรวิชัย ซึ่งมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาเก่าแก่มากมายไปถึงสมัยทวารวดี แต่ผู้คนที่อยู่อาศัยที่บริเวณนั้นกลับขาดความรู้ความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ตนเองอาศัยอยู่ส่งผลให้การขาดการดูแลและการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของคนในชุมชนดังนั้น จึงร่วมมือเพื่อทำการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมา

งานวิจัยชิ้นนี้ ชุมชน นักวิจัยท้องถิ่น นักวิชาการและสภาวัฒนธรรมจึงร่วมกันศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นเมืองโบราณในด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและชีวิตวัฒนธรรมเพื่อนำไปสู่การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ขึ้นในท้องถิ่น โดยใช้การศึกษาแบบมีส่วนร่วมดึงคนในชุมชนทั้งผู้นำ ผู้รู้ นักเรียนและชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อกระตุ้นให้คนในชุมชนเกิดความตระหนักและเห็นถึงคุณค่าของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตนเอง

การศึกษาครั้งนี้ศึกษาถึงสายตระกูลและบุคคลสำคัญในอำเภอกันทรวิชัย สภาพแวดล้อมเมืองโบราณ เช่น โบราณสถาน ภูมิปัญญาการใช้ชีวิตตำนานเมืองโบราณกันทรวิชัย ประวัติศาสตร์บ้านกันทง เมืองกันทวิไชยและอำเภอกันทรวิชัยและร้อยรอยวัดอุโบสถเมืองกันทรวิชัย เช่น ประติมากรรมต่างๆ

ผลการวิจัยได้ข้อมูลประวัติศาสตร์วัฒนธรรมอำเภอกันทรวิชัย แต่ยังคงต้องมีการตรวจสอบความถูกต้องอีกครั้ง รวมทั้งการจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบเพื่อนำออกเผยแพร่ต่อสาธารณะ รวมถึงการนำไปสู่การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ซึ่งยังไม่มียงบประมาณ อย่างไรก็ตามการวิจัยครั้งนี้ก็ได้กระตุ้นในคนในชุมชนเกิดความตื่นตัวในการลุกขึ้นมาศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของตนเองซึ่งก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน ก่อให้เกิดความกระตือรือร้นการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมเกี่ยวกับท้องถิ่นตนเองในหมู่คนในชุมชนและเกิดการขยายผลในด้านอื่นๆ เช่น โครงการภูมิทัศน์วัฒนธรรม การก่อตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านขึ้นในที่ชุมชนอื่นๆ การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น มีคุกเทศก์น้อย เป็นต้น

8. งานวิจัยของอนุสรณ์ อุณโณ และคณะ (2547) เรื่อง “สืบสร้างประวัติศาสตร์วัฒนธรรมอัมพวาสวนนอก ตำบลบางนางลี่”

งานวิจัยนี้ทำการศึกษาคั้งแต่ประวัติศาสตร์ความเป็นมาแรกเริ่มของชุมชนตั้งแต่สมัยอยุธยา มาจนถึงยุคปัจจุบัน โดยศึกษาถึงกระบวนการปรับตัวของชุมชนที่มีการพัฒนาในยุคต่างๆ ทั้งใน สังคมได้แก่วิถีชีวิตความเป็นอยู่ เศรษฐกิจในด้านระบบการผลิตและการประกอบอาชีพและการเมือง คือ สำนักและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมือง

จุดเริ่มของงานวิจัยนี้มาจากความมีชื่อเสียงของชุมชนอัมพวาที่เล่าขานสืบเนื่องต่อกันมา ในฐานะต่างๆ ทั้งการเป็นสวนผักผลไม้ที่มีชื่อเสียง ทั้งฐานะถิ่นฐานเดิมของราชินีกุลบางช้างหรือ ถิ่นกำเนิดของศิลปินสยามที่มีชื่อเสียง เส้นทางประพาสของพระมหากษัตริย์ การทำศึกษาสงครามของผู้ปกครอง จนกระทั่งฐานะในปัจจุบันอัมพวากลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งของไทย

หากแต่ประวัติศาสตร์หรือเรื่องเล่าเหล่านี้กลับไม่เคยสะท้อนภาพวิถีชีวิตและตัวตนที่แท้จริงของชาวอัมพวาเลยและไม่ได้ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในตนเองผ่านเรื่องราวเหล่านี้ เนื่องจากชาวชุมชนบางส่วนมองว่าความมีชื่อเสียงเหล่านี้เป็นสิ่งที่คนภายนอกชุมชนยกย่องกันไปเอ หาใช่ความภาคภูมิใจที่เกิดแต่คนในท้องถิ่นไม่ สิ่งที่ชาวอัมพวารู้สึกภาคภูมิใจอย่างแท้จริงคือตัวตนที่เป็นเรื่องราวของชาวบ้านมากกว่า นั่นคือการเป็นคนทำน้ำตาลมะพร้าว ซึ่งมีเรื่องราวให้กล่าวถึงมากมาย ทั้งการออกสวน การขึ้นน้ำตาลมะพร้าว ความเฟื่องฟูของเศรษฐกิจน้ำตาลมะพร้าว เป็นต้น หาใช่การเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติหรือประวัติศาสตร์ราชสำนักหรือเรื่องของคนเมืองไม่ แต่ในปัจจุบันเรื่องเล่าที่สะท้อนตัวตนชาวบางลี้กลับค่อยค่อยเลือนหายไปจากความทรงจำของคนรุ่นใหม่ที่มีวิถีชีวิตแบบใหม่ที่ได้สัมผัสกับวิถีชีวิตคนทำน้ำตาลเช่นในอดีตพร้อมๆ กับสวนมะพร้าวที่ค่อยๆ กลายเป็นสวนร้างรอวันถูกโค่นเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ แทน

การวิจัยศึกษาคั้งนี้เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในฐานะผู้ศึกษาหรือนักวิจัยร่วม ซึ่งเป็นการกระตุ้นและสนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ขึ้นเองภายในท้องถิ่น โดยศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์ คำบอกเล่าของคนในชุมชนและเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นได้กำหนดความหมายของเรื่องเล่าหรือประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของตนเอง

9. งานวิจัยของเสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ (2548) “วิถีชุมชนลุ่มน้ำนครชัยศรี”

งานวิจัยชิ้นเป็นการศึกษาเกี่ยวกับวิถีชุมชนของผู้คนลุ่มน้ำนครชัยศรี โดยใช้วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของชุมชนเป็นเครื่องมือเพื่อสร้างประวัติศาสตร์ชุมชนสะท้อนถึงตัวตน

ของชุมชนลุ่มน้ำนครชัยศรีอย่างแท้จริง โดยนครชัยศรีนั้นเป็นชุมชนที่มีความเจริญรุ่งเรืองย้อนกลับ
ไปไกลได้ถึงสมัยทวารวดีและยังคงเป็นเกษตรกรรมสำคัญต่อเนื่องมาจนถึงยุคปัจจุบัน

หากแต่การที่กระแสโลกาภิวัตน์ถาโถมเข้ามา ภาครัฐในยุคพัฒนาถ่วงเป่าหมายให้นคร
ชัยศรีเป็นพื้นที่อุตสาหกรรม ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ของกลุ่มน้ำ
นครชัยศรีถูกทำลาย วิถีชุมชนเกษตรของคนนครชัยศรีได้รับผลกระทบอย่างมาก จนเมื่อเกิดวิกฤต
แม่น้ำท่าจีนเน่าเสีย ทำให้ชุมชนเกิดความตื่นตัวและลุกขึ้นมาหามาตรการปกป้องและรักษาวิถีการ
ทำมาหากิน ทั้งการทำนา การทำสวนส้มโอ สวนฝรั่ง ซึ่งเป็นวิถีชุมชนเกษตรดั้งเดิมของตนไว้ต่างๆ
ทั้งโดยการสร้างจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของคนลุ่มน้ำนครชัยศรีขึ้น

ระเบียบวิธีการศึกษาใช้กระบวนการกลุ่มดึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมนำองค์ความรู้จาก
ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาใช้สร้างสำนึกร่วมของคนในชุมชนผ่านกิจกรรมต่างๆ เพื่อกระตุ้นสำนึก
และพลังของชุมชนคนนครชัยศรี เพื่อให้ชุมชนรู้จักรากเหง้าของตนเองเกิดความภาคภูมิใจ
ในท้องถิ่น เห็นถึงคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่บรรพบุรุษของตนได้สั่งสมและสืบทอดกันมา
ยาวนานในชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองและยืนหยัดอยู่ได้ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์

ผลการวิจัยอาจกล่าวได้ว่าชุมชนนครชัยศรีได้เกิดความเข้มแข็งขึ้น มีแสดงออกถึง
ความเป็นชุมชนนครชัยศรี จนเกิดเป็นพิพิธภัณฑ์วิถีชีวิตชาวลุ่มน้ำนครชัยศรี การนำเสนอหา
ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากการวิจัยไปใช้จัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ เป็นต้น เพื่อให้เกิด
ความยั่งยืนและเกิดการสืบทอดความรู้และความหมายของตัวตนคนลุ่มน้ำนครชัยศรีให้ยั่งยืนสืบไป

**10. งานวิทยานิพนธ์ของนวลพรรณ บุญธรรม (2546) เรื่อง “การศึกษาประวัติศาสตร์
วัฒนธรรมชุมชนของหมู่บ้านมะขามล้ม ตำบลมะขามล้ม อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี
เพื่อการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น”**

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาเพื่อแนวทางในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของชุมชนหมู่บ้าน
มะขามล้ม ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่ราว 160 ปี ของชาวไทยเชื้อสายพวนที่อพยพมาจากเมืองเวียงจันทน์
ประเทศลาว ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น

ชาวไทยพวนเหล่านี้มีวิถีชีวิตตามแบบเกษตรกรดั้งเดิมที่ผูกพันกับธรรมชาติ การพึ่งพา
อาศัยของผู้คนในสังคมจนเกิดเป็นประเพณีที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ
คนกับคนและคนกับสัตว์ แต่มาเมื่อการพัฒนารุกคืบเข้าสู่หมู่บ้านส่งผลให้เกิดวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม
เกิดการเปลี่ยนแปลงไปจากการผลิตเพื่อบริโภคเป็นการผลิตเพื่อจำหน่าย ส่งผลให้เกิดปัญหาต่างๆ

ตามมา เช่น ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ การใช้สารเคมี ความยากจ การเป็นหนี้รายทุนและรัฐ การย้ายถิ่นฐานและการหลงลืมเอกลักษณ์ประเพณีและวัฒนธรรมของชาวพวน ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ และเป็นตัวตนสำคัญที่ช่วยจรรโลงให้ชุมชนอยู่สงบสุขตลอดมา ส่งผลทำให้สังคมและชุมชนชาวไทยพวนเริ่มอ่อนแอลงเรื่อยๆ

จากปัญหาดังกล่าว ผู้นำชุมชนชาวไทยพวนหมู่บ้านมะขามล้มจึงมีความสนใจในการที่จะจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นชาวไทยพวนขึ้นซึ่งสอดคล้องกับความคิดของผู้วิจัยที่เป็นคนในชุมชน และได้ทำหน้าที่เป็นแกนหลักในการศึกษาครั้งนี้ร่วมกับชาวบ้านในชุมชน โดยทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์บอกเล่าและสังคมวัฒนธรรมของหมู่บ้านรวมทั้งทัศนคติของคนในหมู่บ้านเพื่อมาใช้เป็นแนวทางในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์และเก็บข้อมูล

ผลการศึกษาได้ข้อสรุปดังนี้ มีการกำหนดขอบเขตเนื้อหาการจัดแสดงทั้งในด้านต่างๆ ดังนี้

- ด้านความเป็นมาของชาวบ้านมะขามล้ม เริ่มตั้งแต่การอพยพมาจากประเทศลาว
- ด้านสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่น ได้แก่ ประเพณีสำคัญของชุมชนที่แสดงถึงเอกลักษณ์

ของชาวพวนที่แตกต่างจากวัฒนธรรมภาคกลาง ความสัมพันธ์ชาติพันธุ์อื่นๆ ในชุมชนและความสัมพันธ์ของชุมชนกับชุมชนอื่นที่อยู่บริเวณใกล้เคียง

- ด้านวิถีชีวิตชาวบ้านที่เป็นชุมชนเกษตรกรรมซึ่งมีเครื่องมือ ภูมิปัญญา

พิธีกรรมความเชื่อที่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของชุมชน

- ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งเอกสารโบราณ คำสอนชายหญิงการเล่นพื้นบ้าน นิทาน

พื้นบ้าน การแพทย์พื้นบ้าน

- ด้านการเชิดชูคนดีในชุมชน ให้ลูกหลานได้รู้จักกับบุคคลที่มีบุญคุณและทำประโยชน์

ให้แก่หมู่บ้าน

- ด้านการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านในด้านต่างๆ เช่น การประกอบอาชีพ

เป็นต้น

สำหรับรูปแบบจะต้องแสดงถึงเอกลักษณ์ของชุมชนและที่ตั้งซึ่งควรอยู่ใจกลางหมู่บ้าน แต่ยังคงอยู่ระหว่างการพิจารณาตัดสินใจ โดยขึ้นอยู่กับผู้นำชุมชนและงบประมาณที่จะนำมาใช้จัดสร้าง สำหรับแนวทางการบริหารพิพิธภัณฑ์เพื่อให้เกิดความยั่งยืนจะประกอบไปด้วยผู้นำ ผู้รู้

และนักวิชาการในชุมชน ส่วนการดูแลรักษาให้เป็นหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบลและจำต้องมีการจัดกิจกรรมที่ต่อเนื่องหรือกิจกรรมใหม่ๆ เพื่อยึดโยงพิพิธภัณฑภัณฑ์กับคนในหมู่บ้านไว้ให้ได้

การจัดสร้างพิพิธภัณฑภัณฑ์ครั้งนี้หากประสบความสำเร็จก็จะก่อให้เกิดความตระหนักรู้และเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวพวนไว้ เพื่อให้เป็นแหล่งเผยแพร่วัฒนธรรมภูมิปัญญาและความรู้ของชาวพวนให้แก่คนในชุมชนและคนทั่วไปที่สนใจ อันจะก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในของตนในชุมชนและยังช่วยกระตุ้นให้เกิดการอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมของชุมชนให้คงอยู่ต่อไป

โดยสรุปในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง โดยมีความพยายามในการดึงชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษา ทั้งในแง่ของผู้ให้ข้อมูล ทั้งในแง่ของผู้ศึกษาวิจัย ทำให้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ได้มีมุมมองที่เป็นท้องถิ่นมากขึ้นรวมทั้งมีความพยายามที่จะต่อยอดและขยายผลการศึกษาในบางชุมชน แต่อาจจะยังไม่ชัดเจนหรือเป็นรูปธรรมมากนัก โดยมีบางชุมชนเกิดการชำระประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตนภายหลังจากการศึกษาของนักวิชาการหรือนักวิจัยที่เป็นบุคคลภายนอกชุมชนและยังมีความพยายามที่จะปกป้องรักษาให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ได้ศึกษานี้ไว้ให้ยั่งยืนในรูปแบบต่างๆ เช่น การจัดสร้างพิพิธภัณฑภัณฑ์ชุมชนหรือพิพิธภัณฑภัณฑ์พื้นบ้านรวมทั้งมีความพยายามในการนำไปสร้างเป็นหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อนำไปใช้ในการเรียนสอนให้แก่ลูกหลานเพื่อให้ลูกหลานของคนในชุมชนได้มีโอกาสศึกษาและค้นคว้าความเป็นมาหรือประวัติศาสตร์ของชุมชนด้วยตนเอง อันจะนำมาซึ่งความรัก ความผูกพันและความภาคภูมิใจในชุมชนท้องถิ่นของตนเองอย่างแท้จริง เพราะการได้มาซึ่งความรู้ในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้นต้องอาศัยการบ่มเพาะและการพัฒนาความรู้ที่สอดคล้องกับชีวิตจริงอย่างรอบด้านมีการบูรณาการทั้งระดับบุคคลและชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากการดำรงชีวิตอย่างครอบคลุมและเป็น “องค์กรรวม” อันจะนำมาซึ่งความเข้มแข็งของชุมชนและความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง

การศึกษามิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสามารถการสังเคราะห์โดยสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 9 การสังเคราะห์งานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

องค์ความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	การเชื่อมโยงกับองค์ความรู้อื่นๆ	พลังของชุมชนในงานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	คุณค่าขององค์ความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
-ตำนานเป็นองค์ความรู้ที่สำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นซึ่งเป็นเรื่องเล่าในชุมชนที่ทำให้เห็นถึงแรงผลักดันของความเชื่อของคนในท้องถิ่น -ประวัติศาสตร์ชุมชน ในงานวิจัยหลายเล่มศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนในยุคสมัยต่างๆ เพื่อให้เห็นพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ของคนในชุมชนท่ามกลางกระแสการพัฒนาและการปรับตัวของชุมชน	-ในงานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ส่วนใหญ่เชื่อมโยงกับองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น ได้แก่ ประเพณี พิธีกรรม อาหาร ความเป็นอยู่ ภาษา การแพทย์พื้นบ้าน และ ชาติพันธุ์ องค์ความรู้เหล่านี้ทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้เงื่อนไขต่างๆ	การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นพลังที่สำคัญในการสร้างความรู้ท้องถิ่นร่วมกันได้แก่ ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ชาวบ้าน และบุคคลภายนอก ชุมชนที่ให้ความร่วมมือ และสนับสนุน เป็นพลังสำคัญในการศึกษา และสืบทอด รื้อฟื้น ประวัติศาสตร์	จิตสำนึกทางประวัติศาสตร์สร้างการตระหนักถึงคุณค่าตัวตน ทำให้เกิดภาคภูมิใจ สามารถปรับตัวและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนา ช่วยสร้างภูมิคุ้มกันให้ชุมชนอยู่รอดได้อย่างเข้มแข็ง

สรุปการสังเคราะห์งานวิจัยและวิทยานิพนธ์มิติประวัติศาสตร์

จากตารางการสังเคราะห์งานวิจัยจะเห็นได้ว่าจุดเริ่มต้นหรือแรงบันดาลใจของงานวิจัย ทั้ง 10 เล่ม คือปัญหาของการขาดความรู้ความเข้าใจของชุมชนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของตนเอง โดยให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ศูนย์กลาง โดยละเลยตัวตนท้องถิ่นที่แฝงอยู่ในรูปแบบของประวัติศาสตร์บอกเล่าและตำนานรวมทั้งยังขาดการศึกษาประวัติศาสตร์ที่สะท้อนตัวตนที่แท้จริง โดยกระแสการพัฒนาได้ทำลายอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ได้แก่ ชาวบ้าน นักวิชาการ ครูและนักเรียนงานวิจัยทั้ง 10 เรื่องมีกระบวนการทำวิจัยที่เหมือนกันคือทำให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการสืบค้นความรู้และสร้างความรู้ท้องถิ่นของตนขึ้นมาผ่านกระบวนการทำวิจัยของนักวิจัย หลักฐานที่ใช้ในงานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือหลักฐานชั้นต้นและหลักฐานชั้นรองผ่านวิธีการสัมภาษณ์ในวิธีการประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral history) องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือ

1. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงของคนพื้นที่และเวลา
2. การสร้างประวัติศาสตร์ชุมชนผ่านกระบวนการวิจัย
3. องค์ความรู้ลักษณะท้องถิ่น ได้แก่ ตำนาน ภาษา กลุ่มชาติพันธุ์ ประเพณี

พิธีกรรม ภูมิปัญญา การแต่งกาย การละเล่นพื้นบ้าน ประวัติความเป็นมาวัฒนธรรมท้องถิ่น สายสกุลในชุมชน

ผลจากงานวิจัยมีการขยายผลที่จะเป็นรูปธรรมเกิดขึ้นในชุมชนคือการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นมากขึ้น การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น การทำหลักสูตรท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับความรู้ท้องถิ่น การเกิดโครงการมัลติเทคก์น้อยและการสืบสานความรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนของคนในท้องถิ่นและการมีจิตสำนึกรักท้องถิ่นและเป็นกลไกสำคัญให้ชุมชนกลับมาสำนึก ตระหนักถึงปัญหาาร่วมกันรู้เท่าทันการพัฒนาที่มาจากภายนอก

2. ความรู้ท้องถิ่นในมิติวัฒนธรรม

ในสังคมหนึ่งจะมีสังคมย่อยที่ประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ รวมถึงสังคมไทยเองประกอบไปด้วยผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมเป็นของตนเองแตกต่างกันในแต่ละชุมชน ดังนั้นในหนึ่งชุมชนจึงอาจไม่ได้มีเพียงวัฒนธรรมเดียว แต่อาจประกอบไปด้วยความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมขึ้นอยู่กับว่าในแต่ละชุมชนประกอบไปด้วยชาติพันธุ์ใดบ้าง เช่น บางชุมชนอาจจะมีทั้งชาติพันธุ์ไทย ไทยลื้อ ลาว เขมร จีน อินเดีย ดังงานของยศ สันตสมบัติ (ยศ สันตสมบัติ, 2543) กล่าวไว้ใน “หลักช้าง: การสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ไทได้คง” ว่า

“กลุ่มชาติพันธุ์จะมีการสืบทอดทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของตนเองแยกออกจากชนกลุ่มใหญ่ในรัฐชาติ”

ในประเทศไทยนั้นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความสำคัญ ได้แก่ กลุ่มคนไทยเชื้อสายจีน โดยคนจีนนั้นอพยพเข้ามาอยู่ในไทยเป็นระยะเวลานานแล้ว กลุ่มต่อมา ได้แก่ ชาวไทยมุสลิมที่นับถือศาสนาอิสลาม กลุ่มต่อมา คือ ชาวไทยภูเขาซึ่งมีอยู่หลายเผ่า เช่น กะเหรี่ยง ม้ง เย้า แม้ว ลีซอ เป็นต้น กลุ่มต่อมา คือ ชาวไทยเชื้อสายญวนและกลุ่มชาวไทยเชื้อสายมอ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ อีก โดยแต่ละกลุ่มจะมีวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นของตนเอง ซึ่งวัฒนธรรมเหล่านี้จะแสดงออกถึงอัตลักษณ์ของแต่ละชาติพันธุ์ โดยเป็นอัตลักษณ์ร่วมกันของสมาชิกของกลุ่มคนในสังคมเดียวกันแตกต่างกันออกไปจากกลุ่มอื่น โดยวัฒนธรรมเหล่านี้ได้มีสืบทอดและส่งต่อมายังสมาชิกในกลุ่ม

นักชาติพันธุ์ผู้ศึกษาแบบแผนการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมต่างๆ พบว่าไม่มีสังคมใดเท่าที่ได้ศึกษามาสมาสามารถรักษารูปแบบเดิมของขนบธรรมเนียมประเพณีแห่งตนไว้ได้ตลอดเวลา โดยบางครั้งอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ก็มีการส่งต่อและข้ามชาติพันธุ์จนเกิดการหล่อหลอมกันของทางวัฒนธรรมของหลายชาติพันธุ์เข้าด้วยกัน โดยรับวัฒนธรรมบางอย่างของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นเข้ามาผสมผสานจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของตนเองไป ซึ่งผลมาจากการติดต่อสื่อสารระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์รวมทั้งการอพยพย้ายถิ่นไปมาของกลุ่มชนชาติพันธุ์ต่างๆ นอกจากนี้วัฒนธรรมยังมีลักษณะที่ไม่หยุดนิ่งสามารถเกิดการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงได้ตามแต่ปัจจัยต่างๆ ที่มากระทบ

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงทำการศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์งานวิจัยและวิทยานิพนธ์จำนวน 10 เล่ม เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ในการวางกรอบโครงการศึกษาวัฒนธรรมที่แสดงเป็นอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ในแต่ละชุมชน งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ มีดังนี้

1. งานวิจัยของสมศักดิ์ ศรีสันติสุข และสุวรรณ บัวทวน (2547) เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนสองแห่ง ในจังหวัดขอนแก่น หมู่บ้านอัมพวัน และหมู่บ้านคำแก่นคูณ”

งานวิจัยนี้ได้สรุปถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชุมชนสองแห่งในจังหวัดขอนแก่น หมู่บ้านอัมพวัน และหมู่บ้านคำแก่นคูณว่า เกิดจาก

1) ปัจจัยภายนอก หมายถึง สาเหตุหรืออิทธิพลของบุคคลหรือหน่วยงานหรือระบบหรือสถาบันต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายนอกชุมชนได้เข้ามามีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่

- ปัจจัยทางด้านสาธารณูปโภค ซึ่งเป็นผลมาจากการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งรัฐได้สร้างสาธารณูปโภคต่างๆ เพื่อเป็นฐานของเศรษฐกิจที่สำคัญให้ชาวชนบทมีความกินดีอยู่ดี ที่สำคัญได้มีการสร้างถนนหนทางและการมีไฟฟ้า

- ปัจจัยทางการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ในประเทศไทยเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นการรับวัฒนธรรมจากตะวันตก เช่น วัฒนธรรมการแต่งกาย การศึกษาวิถีชีวิตแบบคนเมืองที่นิยมสิ่งอำนวยความสะดวกสบายต่างๆ เป็นต้น

- ปัจจัยทางการสื่อสารมวลชนที่ทำให้ผู้คนได้รับรู้ข่าวสารจากภายนอก

2) ปัจจัยภายใน หมายถึง สาเหตุหรืออิทธิพลของบุคคลหรือหน่วยงานหรือระบบหรือกลุ่มต่างๆ ที่เกิดจากภายในชุมชนได้ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมขึ้นภายในหมู่บ้าน ได้แก่

- ปัจจัยด้านนิเวศวิทยาหรือสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์หรือไม่อุดมสมบูรณ์

- ปัจจัยด้านบุคลิกภาพ เน้นไปที่บุคลิกภาพและความสามารถของผู้นำในท้องถิ่นซึ่งจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

สรุปปัจจัยภายนอกส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้มากกว่าปัจจัยภายใน

ผลกระทบที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ การเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยทางด้านวัตถุ เช่น มีเครื่องใช้ไฟฟ้าต่างๆ ด้านการเกษตรที่มีการใช้เครื่องยนต์และสารเคมีในการทำการพัฒนาคุณภาพชีวิตในแง่ของการให้การศึกษาแก่บุตรหลาน การยอมรับสิ่งใหม่ การวางแผนครอบครัว การเชื่อฟังผู้อาวุโสลดลง แนวโน้มการเปล่งด้านจิตใต้ออกมากขึ้นและเกิดปัญหาสังคมขึ้นในหมู่บ้านตามมา เช่น ค่านิยมการดื่มสุราและการเล่นการพนัน

2. งานวิจัยของชนัญ วงษ์วิภาค (ชนัญ วงษ์วิภาค, 2536) เรื่อง “ลาวครั้ง: การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับ การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม”

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชนลาวครั้งในอำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งผู้วิจัยมีความคุ้นเคยโดยการศึกษาเน้นไปที่กระบวนการผสมกลมกลืนกันทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นกับชุมชนลาวครั้งที่เป็นชนกลุ่มน้อย ซึ่งสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองของไทยในยุคพัฒนา ซึ่งส่งผลกระทบต่อสภาพความเป็นไปของชุมชนลาวครั้ง ทำให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมของชุมชนลาวครั้งกับกับวัฒนธรรมภายนอก

ระเบียบวิธีการศึกษาเป็นการศึกษาข้อมูลต่างๆ จากการสัมภาษณ์สอบถามคำบอกเล่าจากคนลาวครั้งในชุมชน ในด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนลาวครั้งที่ถูกกวาดต้อนมาในฐานะเชลยสงครามจากเขตภูคังในประเทศลาว ลักษณะเศรษฐกิจ ได้แก่ ระบบการผลิต การแลกเปลี่ยนแรงงาน ลักษณะสังคม ได้แก่ การใช้ภาษา การจัดระเบียบทางสังคม ธรรมเนียม

ประเพณี ความเชื่อ ภูมิปัญญาต่างๆ ตั้งแต่การเกิด การบวช การแต่งงาน การตาย ไปจนถึงการศึกษาเล่าเรียน

การศึกษาวิจัยพบว่าการพัฒนาที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อชุมชนลาวครั้ง โดยเกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรม ทำให้วิถีและวัฒนธรรมและดั้งเดิมของลาวครั้งเปลี่ยนแปลงไป ทั้งในเรื่องวิถีการผลิตที่เป็นการผลิตเพื่อจำหน่าย การใช้เงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน การใช้เทคโนโลยีเครื่องไถแทนควาย การใช้สารเคมีในการเกษตรพันธุ์พืชผสมจากต่างถิ่น ทำให้ชุมชนลาวครั้งมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมแบบสมัยใหม่มากขึ้น โดยนำมาผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนแต่ยังรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมบางส่วนไว้

งานวิจัยนี้สรุปว่าการหลอมรวมทางวัฒนธรรมเป็นผลมาจากความหลากหลายของวัฒนธรรมทำให้เกิดความผสมผสานทางวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดการยึดถือวิถีการปฏิบัติทั้งวัฒนธรรมที่เกิดก่อนและวัฒนธรรมที่ปรากฏมาภายหลัง

การหลอมรวมกันทางวัฒนธรรมในประเทศไทยเป็นผลมาจากเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัญหาทางการเมือง-การปกครองและการตอบสนองต่อนโยบายของรัฐในอันที่จะแก้ปัญหาชนกลุ่มน้อยเป็นสำคัญ โดยการหลอมรวมทางวัฒนธรรมของลาวครั้งที่อยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานานว่ามีแบบแผนการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนไป เช่น ประเพณี พิธีกรรม เครื่องมือเครื่องใช้ โดยชาวลาวครั้งได้เลียนแบบการทำมาหากินของชาวจีนและชาวไทย กรณีลาวครั้งก็รับอิทธิพลใช้โลงศพแบบเงินมาจากคนจีน แต่การประกอบฌาปนกิจกลับได้รับอิทธิพลจากยังคนไทยในท้องถิ่น เป็นต้น

3. งานวิจัยของพรณิภา โสทธิพันธุ์ และคณะ (2547) เรื่อง “วัฒนธรรมตาลโตนด: กระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็ง”

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาในวัฒนธรรมตาลโตนดในคาบสมุทรสทิงพระ ซึ่งดั้งเดิมเป็นสังคมและวัฒนธรรมเกษตรกรรมที่ไม่ใคร่จะอุดมสมบูรณ์มากนัก กล่าวคือทำนาได้เพียงปีละครั้ง ผลผลิตขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของฝนฟ้า บางปีที่น้ำล้นกิจกรรมทางสังคมจะซบเซาส่งผลให้เกิดวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนและแบ่งปันกัน การผูกคองและการผูกเกลอที่เป็นเครื่องมือในการผูกญาติผูกมิตรจนเกิดเป็นวัฒนธรรมรักพวกพ้องท้องถิ่นนิยมและชาตินิยมอย่างเหนียวแน่นจนเกิดเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นของคนในพื้นที่

ต้นตาลโตนดมีความสำคัญต่อการพัฒนาเกษตรที่ยั่งยืนทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมในชุมชนสทิงพระ โดยต้นตาลก่อให้เกิดอาชีพโดยตรงและอาชีพเสริมของคนในชุมชน เช่น เพาะเมล็ดเพื่อเอาจาวตาล อาชีพปาดตาล อาชีพทำน้ำตาลโตนด อาชีพขายน้ำตาล อาชีพแปรรูปผลิตภัณฑ์จากตาลโตนด เป็นต้น ซึ่งสร้างรายได้ทำให้ไม่มีการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานออกฤดูทำนา ต้นตาลโตนดใช้ปลูกในที่นาเพื่อปักปันเขตที่นาของคนในชุมชน ยังเป็นที่อยู่อาศัยของนกฮูก

นกเค้าแมว ที่จะช่วยกินหนูนาซึ่งเป็นศัตรูของข้าวและพืชอื่นๆ ต้นตาลโตนดยังคงนำมาทำประโยชน์ได้ทุกส่วน เช่น ลำต้นทำเครื่องเรือน ก่อสร้าง เชื้อเพลิง ทางตาลทำรั้ว เชื้อเพลิง ทำเครื่องจักสาน ทำเชือกผูกพะอง ผลตาลและเมล็ดทำเป็นขนม น้ำตาลคั้นหรือทำน้ำตาล เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่าในคาบสมุทรสทิงพระนั้น วัฒนธรรมตาลโตนดเป็นวัฒนธรรมการผลิตที่เด่นชัดและสืบเนื่องต่อกันมายาวนานในชุมชน โดยผลวิจัยพบว่าวัฒนธรรมการผลิตต่างๆ จะเกี่ยวข้องกับตาลโตนด โดยเฉพาะการผลิตน้ำตาลโตนด การทำหัตถกรรมตาลโตนดและการเพาะเมล็ดตาลโตนดมีศักยภาพสูงเพียงพอที่จะเป็นรากฐานในการพัฒนาคนและชุมชนในพื้นที่ โดยถือเป็นวัฒนธรรมที่มีอัตลักษณ์เฉพาะ แต่ในปัจจุบันวัฒนธรรมตาลโตนดกลับค่อยๆ ลดความสำคัญลงจากการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่

แม้ว่าผู้วิจัยจะพยายามผลักดันให้เกิดการรื้อฟื้นและสร้างความเข้มแข็งให้กับวัฒนธรรมตาลโตนดของชุมชนสทิงพระแต่ก็ยังไม่ค่อยประสบความสำเร็จเท่าใดนัก

4. งานวิจัยของประสิทธิ์ ปรีชา (ประสิทธิ์ ปรีชา, 2547) เรื่อง “การสร้างและการสืบทอดอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง”

งานวิจัยนี้พบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ม้งมีการสืบทอดอัตลักษณ์ของกลุ่มตนผ่านการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีศพ ชาวม้งมีประเพณีเบิกทางวิญญาณ หากมีคนเสียชีวิตจะใช้น้ำล้างหน้าศพแล้วยิงปืน 3 นัด เพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการนำทางวิญญาณของผู้ตายกลับไปหาปู่ย่าหรือบรรพบุรุษของตัวเอง พิธีแต่งงาน พิธีสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บทเพลง สุภาษิตคำพังเพย การเล่านิทาน และนิยายอิงประวัติศาสตร์

5. งานวิจัยของสุมิตร ปิติพัฒน์ และเสมอชัย พูลสุวรรณ (2540) เรื่อง “ลาวโซ่ง: พลวัตของระบบวัฒนธรรมในรอบสองศตวรรษ”

งานวิจัยนี้ได้สรุปถึงวัฒนธรรมของชาวลาวโซ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงหรือถูกหลอมรวมได้ง่าย คือ การแต่งกายและไว้ทรงผมแบบพื้นเมือง (โดยเฉพาะในหมู่ผู้สูงอายุ) ลักษณะทางกายภาพของบ้านเรือน ภาษาลาวโซ่งที่ใช้พูดในชีวิตประจำวันและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องชีวิตของส่วนบุคคล (เช่น พิธีช้อนขวัญ เสนแม่่มด เสนเป่าปี่และแต่งงานแบบดั้งเดิม)

ส่วนวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงยากที่สุด คือ ความเชื่อดั้งเดิมในการนับถือผีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม (ได้แก่ พิธีเสนเรือนและพิธีศพ) ความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ

6. งานวิจัยของสมชาย จะย่อ และคณะ (2546) เรื่อง “แนวทางการฟื้นฟูและสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของเผ่าลาหู่ แซแล บ้านห้วยน้ำริน ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย”

การวิจัยได้นี้ศึกษาและรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชนเผ่า
ลาหู่มา 5 ด้าน ได้แก่

1) ด้านศาสนา โดยศาสนาเป็นส่วนสำคัญในวัฒนธรรมและประเพณีของชนเผ่า ชาวลาหู่
ให้ความสำคัญกับการนับถือผีบรรพบุรุษและผีต่างๆ เช่น ผีเจ้าที่เจ้าทาง ผีน้ำ ผีบ้านผีเรือน ทำให้มี
การประกอบพิธีกรรมเพื่อบวงสรวงบูชาผีและเทพเจ้าในเทศกาลต่างๆ

2) ด้านดนตรี มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชนเผ่า เนื่องจากมีการใช้เครื่องดนตรี
ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ หากปราศจากเครื่องดนตรีก็จะไม่สามารถประกอบพิธีกรรมได้
นอกจากนี้เครื่องดนตรียังทำหน้าที่ในการให้ความบันเทิงแก่คนในชุมชน

3) ด้านการเต้นจะ เกิดขึ้นพร้อมศาสนาและความเชื่อของชนเผ่าลาหู่ โดยเป็นการเต้นเพื่อ
บวงสรวงเทพเจ้า การเต้นยังทำให้เกิดความสามัคคีขึ้นชุมชน โดยผู้ที่เต้นจะต้องใส่ชุดประจำเผ่า
ครบชุดเท่านั้นจึงจะมีสิทธิเข้าร่วมการเต้นนี้ได้

4) ด้านการแต่งกาย มีความสำคัญในวิถีชีวิตประจำวันของชนเผ่าลาหู่อย่างมาก โดยเป็น
เครื่องแสดงออกถึงความเป็นเอกลักษณ์ของชนเผ่าได้เป็นอย่างดี โดยในการเข้าร่วมพิธีกรรมต่างๆ
จะต้องแต่งกายด้วยชุดประจำเผ่าเต็มยศเท่านั้น

5) ด้านสมุนไพร เป็นยาแผนโบราณที่สืบทอดต่อกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ โดยใช้เก็บ
สมุนไพรตามป่าเขามาใช้รักษาอาการเจ็บป่วยของคนในชนเผ่า ซึ่งในบริเวณชุมชนที่เผ่าลาหู่อาศัย
อยู่ซึ่งมีสมุนไพรมากถึง 27 ชนิด

อย่างไรก็ตามประเพณีและวัฒนธรรมของชนเผ่าลาหู่กำลังเกิดเปลี่ยนแปลงและลด
ความสำคัญ ซึ่งมีสาเหตุดังนี้

1) การหลั่งไหลเข้ามาของกระแสบริโภคนิยมจากภายนอก ทั้งเสื้อผ้า ดนตรี เทคโนโลยี
เครื่องใช้ไฟฟ้า แบบคนเมือง รวมบุคคลจากภายนอกที่มีวัฒนธรรมต่างกัน

2) คนในชุมชนไม่เห็นถึงความสำคัญของประเพณีวัฒนธรรมเหล่านี้ว่ามีความสำคัญต่อ
ตนเองและต่อการดำเนินชีวิตของตนอย่างไร

3) ไม่มีระบบสืบทอด ปลูกฝัง และเผยแพร่อย่างจริงจังจากคนรุ่นมาสู่คนรุ่นหลัง คนใหม่
จึงไม่เห็นคุณค่าของประเพณีและวัฒนธรรมเหล่านี้

4) ไม่มีระบบ กฎเกณฑ์ การควบคุม เป็นของตนเองในการตั้งรับกระแสความเจริญจาก
ภายนอก การวิจัยส่งผลให้มีความพยายามในการที่จะรื้อฟื้นประเพณีและวัฒนธรรมเหล่านี้โดย
ชุมชนเห็นร่วมกันในการฟื้นฟูวัฒนธรรมด้านดนตรีขึ้นมาก่อน

7. งานวิจัยของอุดร วงษ์ทับทิม และคณะ (2546) เรื่อง “ชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
และวัฒนธรรม ตำบลแม่ฮี อำเภอป่าเย็บ จังหวัดแม่ฮ่องสอน”

งานวิจัยนี้ศึกษาชุมชนแม่ฮี ตำบลแม่ฮี อำเภอป่า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นพื้นที่มีกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายตั้งถิ่นฐานอยู่ ทั้ง ลัวะ ไทลื้อ คนเมือง ปกาเกอญอ ไทยใหญ่ ลีซอ ลาหู่ ซึ่งชาวไทยภูเขาบางส่วนนิยมปลูกฝิ่น ต่อมาเมื่อการท่องเที่ยวขยายตัวมากขึ้น นักท่องเที่ยวนิยมเดินป่าผ่านไร่ฝิ่นและค้างแรมกับชาวเขาที่ปลูกฝิ่น ส่งผลให้ภาพลักษณ์การท่องเที่ยวของป่าถูกติดกับเรื่องยาเสพติด นอกจากนี้วัฒนธรรมชุมชนยังได้รับผลกระทบจากกระแสวัฒนธรรมตะวันตกและปัญหาอื่นๆ จากการท่องเที่ยว

จากปัญหาดังกล่าวทำให้คณะผู้วิจัยร่วมมือกับชาวบ้านและเยาวชนในชุมชนพยายามแก้ปัญหาดังกล่าวโดยการพยายามพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวในป่าให้เป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นท่องเที่ยวแบบยั่งยืน โดยใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรมมาเป็นปัจจัยหลักในการจัดการท่องเที่ยว เพื่อช่วยให้เกิดการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ส่งผลให้มีศึกษาสำรวจและรวบรวมประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนแม่ฮี จนนำไปสู่การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของชนเผ่าปกาเกอญอ เพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรมแบบยั่งยืนต่อไป

8.งานวิจัยของทรงศักดิ์ ปัญญา (2553) เรื่อง “การมีส่วนร่วมในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน - ท้องถิ่นอย่างยั่งยืนของชุมชนในเขตเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน”

แม่ฮ่องสอนเป็นจังหวัดที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ประชากรในแม่ฮ่องสอนมีลักษณะทางพหุวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ โดยมีทั้งคนเมือง ไทยใหญ่ กะเหรี่ยง มูเซอ ลีซอ ม้ง จีนฮ่อ โดยในเขตเทศบาลมีกลุ่มคนไทใหญ่และคนเมืองอาศัยอยู่มากที่สุด

เทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอนมีลักษณะชุมชนของเรียกว่า “ป๊อก” หรือหมวดบ้าน ซึ่งมีนัยยะของความสัมพันธ์ทางสังคมมากกว่าขอบเขตพื้นที่ทางภูมิศาสตร์สมัยใหม่ แต่ละป๊อกจะมีประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองมาตั้งแต่สมัยอดีต ได้แก่

- ป๊อกกาดเก่า มีงานนมัสการพระธาตุดอยกองมู
- ป๊อกคอนเจดีย์ มีประเพณีเขาวงกต
- ป๊อกกลางเวียง มีงานนมัสการพระมหามณี
- ป๊อกหนองจองคำ มีงานนมัสการหลวงพ่อโต วัดจองคำ
- ป๊อกตะวันออก มีประเพณีปอยเดือนสาม
- ป๊อกปางลื้อ งานเจดีย์ทรายมิ่งเมือง

การจัดการวัฒนธรรมของชุมชนเมืองแม่ฮ่องสอน ยึดโยงกับลักษณะของภูมิวัฒนธรรมไตหรือไทวนวัฒนธรรมไต ผ่านความเชื่อและพุทธศาสนา ซึ่งเปรียบเสมือนแกนหลักในการสร้างวัฒนธรรมบนฐานความสัมพันธ์ของสังคมและปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ การสร้างภูมิปัญญาความรู้ การร่วมกันกำหนดแบบแผนทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมือง โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน การจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณีไทใหญ่จึงเป็นเรื่องของคณะศรัทธากับวัดเป็นสำคัญและใช้วัดเป็นสถานที่หลักและมีการจัดการอย่างเป็นระบบ โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมที่ยึดโยงชุมชน-ท้องถิ่นผ่านการระดมแรงงาน ซึ่งสัมพันธ์กับเครือญาติและวัฒนธรรมประเพณีของชาวไทใหญ่ ตั้งแต่เกิดจนตายบนพื้นฐานความเชื่อในศาสนาพุทธ

นอกจากนี้ ยังมีการสร้างความสัมพันธ์ข้ามชาติพันธุ์ผ่านสายสัมพันธ์ทางการค้ากับชุมชนชาติพันธุ์บนที่ราบสูง เช่น มีชาวปกากะญอมาช่วยทอผ้ามาช่วยงานประเพณี การพึ่งพาแรงงานและวัตถุคิบในการจัดงาน เช่น ฝ้าย งา เป็นต้น

ปัจจุบันชุมชนเทศบาลแม่ฮ่องสอนประสบปัญหาการเปลี่ยนแปลงและการสูญหายของวัฒนธรรมประเพณีซึ่งจะมากขึ้นหรือลดลงก็อยู่ที่กำลังศรัทธากับวัด ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงการงานอาชีพและวิถีชีวิต การจัดการทางวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนจะแตกต่างกันไปตามความเข้มแข็งของชุมชน นอกจากนี้ยังมีการสนับสนุนทั้งจากภาครัฐและสถาบันการศึกษามากขึ้น และชุมชนเองยังมีการทำงานร่วมกับภาคีในการสร้างพื้นที่และเครือข่ายการอนุรักษ์ทางวัฒนธรรมของตนเองเพื่อช่วยในการจัดการวัฒนธรรม ส่งผลให้มีการรื้อฟื้นวัฒนธรรมประเพณีไทใหญ่ที่สูญหายไปขึ้นมาใหม่ เช่น ประเพณีถวายสังการคำหรือจุลกฐินหรือความผิดเพี้ยนของการจัดงานประเพณีก็มีความพยายามที่รักษาให้ถูกต้องดั้งเดิมผ่านเวทีพูดคุยที่พัฒนาไปเป็นเวทีสภาน้ำเมียง เช่น การสังคายนาประเพณีปอยส่างลอง เป็นต้น

ผลกรจากปรับตัวดังกล่าวทำให้ชุมชนสามารถสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบใหม่ๆ ได้ โดยปรับใช้ทุนทางสังคมที่ตนมีอยู่ทั้งกลุ่มป๊อกต่างๆ เครือข่ายสายบุญ รวมทั้งความสัมพันธ์กับชุมชนรอบนอกเขตเมืองแม่ฮ่องสอนเอาไว้ได้ เช่น ในอดีตทำให้ชุมชนยังคงสามารถผลิตซ้ำและรักษาวัฒนธรรมประเพณีและอัตลักษณ์ของชาวไทใหญ่ผ่านกิจกรรมประเพณี 12 เดือนเอาไว้ได้

9. วิทยานิพนธ์ของนิตินันท์ พันทวี (นิตินันท์ พันทวี, 2544) เรื่อง “การศึกษาพิธีกรรมท้องถิ่นในฐานะทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชน: พิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญอีสาน”

ชุมชนบ้านหมุ่มม้วน ตำบลหมุ่มม้วน กิ่งอำเภอเชิงขีวัญ จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นชุมชนที่ผ่านกระบวนการผสมผสานทางสังคมและวัฒนธรรม ระหว่างวิถีพุทธและความเชื่อดั้งเดิมในท้องถิ่น จนเกิดกลายเป็นประเพณีและวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ของชุมชน ดังนี้

1) ประเพณีที่เกิดจากความเชื่อเรื่องผี จิต และวิญญาณ เช่น การนวดข้าวส่งพรายแก้กำเนิด การเลี้ยงผีบ้าน ผีฟ้า การเลี้ยงข้าวเลี้ยงเมือง ประเพณีเสียดะไรห์ เสียดะญีเดือนและปี

2) ประเพณีที่เกิดวิถีการดำรงชีวิต เช่น การเลี้ยงผีตาแฮก บุญบั้งไฟ การบวชจำควาย การลงปลา การทำนาสามัคคี

3) ประเพณี พิธีกรรมและวัฒนธรรมที่เกิดจากพุทธศาสนา เป็นประเพณีตามเดือนที่กันตลอดปี เช่น การงานบุญในเดือนต่างๆ การบวชนาค

4) ประเพณีทั่วไปที่เกิดจากวิถีการดำรงชีวิตที่นอกเหนือการทำมาหากิน เช่น ลอยกระทง แจกข้าวหาผู้ตาย ประเพณีกินดองหรือแต่งงาน

5) ศิลปกรรม เช่น พระพุทธรูปจำหลักไม้ พระพิมพ์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามงานวิจัยนี้มุ่งเน้นไปที่พิธีกรรมบายศรีของชุมชนบ้านหมุ่มม้วน ตำบลหมุ่มม้วน กิ่งอำเภอเชิงขีวัญ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งมีทั้งบายศรีคน สัตว์ และเคหะสถาน ซึ่งมีคุณค่าดังนี้

1) คุณค่าในตัวพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญ หมายถึงองค์ประกอบของพิธีกรรม ได้แก่ ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้ร่วมพิธีกรรม บทสู่ขวัญ เครื่องสังเวช และมีคุณค่าในฐานะสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายแห่งความดีงาม

2) คุณค่าของพิธีกรรมต่อบุคคล ได้แก่ สมาธิ ความสบายใจ ความกตัญญูกตเวที ความอ่อนน้อมถ่อมตนมีสัมมาคารวะและความมีน้ำใจงาม

3) คุณค่าของพิธีกรรมที่เกิดต่อชุมชน ในฐานะที่ทำหน้าที่ควบคุมรักษาแบบแผนทางสังคมของชุมชน ชัดเจนทางสังคมและการสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชุมชน

นอกจากนี้เมื่อชุมชนเรียนรู้คุณค่าของพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญ โดยการเชื่อมโยงภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนก่อให้เกิดความเข้าใจ ความมั่นใจ ความภาคภูมิใจและความมีเกียรติภูมิ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดทัศนคติเชิงบวกต่อตนเอง และเมื่อชุมชนเกิดความคุ้นเคยกับแบบแผนทางสังคมของชุมชน ก็จะก่อให้เกิดความเชื่อมั่นใจ การยอมรับ การปรับตัวต่อพฤติกรรมภายในชุมชนได้ เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนส่งผลให้เกิดความผูกพันกับชุมชนมาก

การวิจัยยังพบว่าพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญเป็นเครื่องมือที่คนในชุมชนใช้เป็นทุนทางวัฒนธรรมในการสร้างสัมพันธภาพที่ถูกต้องสร้างสรรค์

10. วิทยานิพนธ์ของสร้อยชา เวชพฤติ (สร้อยชา เวชพฤติ, 2539) เรื่อง “เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม การติดต่อทางวัฒนธรรมและกระบวนการผสมผสานทางวัฒนธรรมในชุมชนมอญ ตำบลทรงคอง อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์”

ชุมชนชาวมอญนั้นมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนซึ่งแสดงออกมาในหลายรูปแบบ ได้แก่

- คติความเชื่อเรื่องผี เช่น ผีฟ้า ผีมะพร้าว
- อาหารการกิน เช่น แกงส้มลูกมะตาด แกงส้มลูกมะลิ ขนมเบื้องมอญ
- ภาษามอญ ทั้งการพูดและการเขียน ได้แก่ หนังสือ เช่น หนังสือหนังฉันทะลังกาเป็นร้อยกรอง

แบบมอญ หนังสือเทศน์ เช่น พงสาวดาร นิทาน คติธรรม เป็นต้น การพูดภาษามอญของคนในชุมชน

- การแต่งกายแบบชาวมอญ
- ประเพณีต่างๆ ของชาวมอญ เช่น ประเพณีทำบุญกลางบ้าน แห่เสาหงส์-ธงตะขาบ ประเพณีการเกิด การบวช การแต่งงาน การทำศพ ประเพณีค้ำต้นโพธิ์ ประเพณีแห่นก-แห่ปลาเพื่อสะเดาะเคราะห์ ประเพณีส่งข้าวสงกรานต์ ตัดบาตรน้ำผึ้ง เป็นต้น

- ความเชื่อต่างๆ เช่น ห้ามนำตุ๊กตารูปคน เต่า ช้าง หมู เข้าบ้าน ห้ามคนท้องที่ไม่ใช่คนในครอบครัวค้างที่บ้าน เป็นต้น

- ดนตรีและนาฏศิลป์ เช่น วงปี่พาทย์มอญ ตะโพนมอญ เพลงราชสีบท เป็นต้น
- การละเล่นสะบ้า ทะแยมมอญ

การศึกษานี้พบว่าการธำรงของเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเป็นผลมาจากปัจจัยภายใน โดยผู้ที่มีบทบาทและมีส่วนช่วยธำรงให้เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนมอญไว้ คือ ผู้นำทางการเมือง ผู้นำทางศาสนา ผู้นำทางการศึกษา และผู้นำทางศิลปะและนันทนาการ

ในทางกลับกันปัจจัยภายนอกก็เป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ชุมชนมอญสูญเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอง ทั้งความทันสมัยที่แพร่กระจายเข้ามา การเป็นเมืองและการเป็นอุตสาหกรรม รวมทั้งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

โดยสรุปการศึกษาวิถีทางวัฒนธรรม พบว่าการเกิดวัฒนธรรมเป็นผลมาจากการที่คนมาอาศัยอยู่ร่วมกันในสังคมหนึ่ง ซึ่งคนที่มาอาศัยอยู่ร่วมกันนี้อาจจะประกอบไปด้วยหลากหลายชาติพันธุ์ ทำให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมขึ้นทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมือง วิถีการดำรงชีวิต เป็นรากฐานที่ดึงมคนสังคม หากแต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดในโลกยุคปัจจุบันกลับค่อยๆ ทำลายวัฒนธรรมที่ดีงามที่บรรพบุรุษของเราได้สร้างและสั่งสมกันมาอย่างยาวนาน ซึ่งมีหลายชุมชนที่เริ่มตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น เกิดความตระหนักรู้ และมีความเท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้น ทำให้

คนในชุมชนลุกขึ้นมาร่วมมือกันอย่างเข้มแข็งเพื่อหาหนทางปกป้องธำรงรักษาและสืบทอดไว้ซึ่ง
วัฒนธรรมที่เป็นรากเหง้าของตนเอง เพื่อให้เราสามารถยืนอยู่ในสังคมอย่างมีเกียรติและภาคภูมิใจ
ในตัวตนของตนเองอีกครั้ง

การศึกษามิติวัฒนธรรมสามารถการสังเคราะห์โดยสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 10 การสังเคราะห์ความรู้ท้องถิ่นมิติวัฒนธรรม

องค์ความรู้มิติวัฒนธรรม	การเชื่อมโยงกับองค์ความรู้อื่นๆ	พลังของชุมชนในงานวิจัยมิติวัฒนธรรม	คุณค่าขององค์ความรู้มิติวัฒนธรรม
อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เป็นสิ่งที่จำแนกการศึกษาวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่ได้อย่างชัดเจน อัตลักษณ์จะเป็นตัวบ่งบอกวัฒนธรรมอื่นๆ เช่น ภาษา อาหาร การทำมาหากิน การแต่งกาย ความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณี	- การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อการคงอยู่ของวัฒนธรรม - ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่นสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษเหล่านี้เป็นองค์ความรู้ที่เชื่อมโยงกันทำให้เกิดวัฒนธรรมของท้องถิ่น	การเห็นคุณค่าของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนในชุมชนเป็นพลังที่สำคัญในการสืบทอดวัฒนธรรมท้องถิ่นรวมทั้งการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในชุมชน	องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของตนเองเกิดความรู้สึกรักหวงแหนเป็นเจ้าของชุมชนนำไปสู่จิตสำนึกการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นรวมทั้งเป็นพลังที่สำคัญในการเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในอนาคต

สรุปการสังเคราะห์งานวิจัยและวิทยานิพนธ์มิติวัฒนธรรม

จากการสังเคราะห์งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ในมิติวัฒนธรรมทั้ง 10 เล่มพบว่างานวิจัยส่วนใหญ่เป็นลักษณะของการศึกษาวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆเป็นหลักในการที่จะศึกษา เช่น กลุ่มลาวครั่ง ม้ง ลาวโซ่ง ชาวไทยภูเขา มอญ มุสลิม ไทยใหญ่ กระเหรี่ยง มูเซอ เพื่อที่จะศึกษาถึงอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์และวัฒนธรรมของแต่ละชาติพันธุ์ เพื่อนำไปสู่การธำรงรักษาวัฒนธรรมเหล่านี้ไว้

งานวิจัยเหล่านี้ได้สะท้อนถึงประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น อาหาร ภาษา เครื่องแต่งกาย และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ โดยงานวิจัยส่วนใหญ่ใช้แนวคิดทฤษฎีทางวัฒนธรรมมาอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ คือ แนวคิดการผสมผสานทางวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม รวมทั้งปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมภายนอกที่หลั่งไหลเข้ามาในชุมชนไม่ว่าจะเป็นกระแสบริโภคนิยม ความทันสมัยต่างและสิ่งที่สำคัญคือการสูญสลายของวัฒนธรรมเพราะขาดการสืบทอดและที่สำคัญคือขาดเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตน

งานวิจัยทั้ง 10 เล่ม มีประเด็นที่เหมือนกันคือปัญหาหรือจุดเริ่มต้นการทำวิจัย ซึ่งส่วนใหญ่มีที่มาจากกรณีที่นักวิจัยหรือชุมชนพบว่าวัฒนธรรมหรืออัตลักษณ์ของชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์กำลังเสื่อมสลายหายไป กระแสวัฒนธรรมบริโภคนิยมสมัยใหม่ หากเราไม่เริ่มต้นธำรงรักษาซึ่งในการวิจัยสิ่งเหมือนกันคือการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการวิจัย เพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่มาจากคนในชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักรู้รวมทั้งตระหนักถึงคุณค่าของวัฒนธรรมของชุมชนตนซึ่งนำไปสู่การอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนต่อไป

3. ความรู้ท้องถิ่นในมิติเชิงเศรษฐกิจ

วิถีเศรษฐกิจดั้งเดิมของชุมชนในสังคมไทยนั้น คือ การทำเกษตรกรรมที่มีการพึ่งพาตนเองพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันภายในชุมชน มีวิถีชีวิตแบบพอกินพออยู่ ต่อมาเมื่อความเจริญก้าวหน้าเข้ามาสู่ชุมชนส่งผลให้วิถีชุมชนแบบพออยู่พอกินที่พึ่งพาอาศัยกันเริ่มสูญสลายไป วิถีเศรษฐกิจดั้งเดิมถูกครอบงำด้วยระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เงินที่หาได้มาถูกนำไปใช้เพื่อชีวิตที่ฟุ้งเฟ้อตามกระแสบริโภคนิยม ชาวบ้านมีแต่หนี้สินทำให้บางชุมชนเริ่มตั้งคำถามถึงสิ่งที่เกิดและพยายามที่แก้ปัญหาของตนด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อให้ชุมชนของตนเกิดความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สามารถพึ่งพาตนเองและดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีและมีความภาคภูมิใจเหมือนอดีต

ผู้วิจัยพบว่าความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนี้แต่ละชุมชนก็มีวิธีการและแนวทางแตกต่างกันไป แต่มีวัตถุประสงค์คล้ายคลึงกัน คือ การสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนของตน ดังนั้นผู้วิจัยจึงทำการศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์งานวิจัยและวิทยานิพนธ์จำนวน 10 เล่ม

เพื่อนำข้อมูลที่ได้ออกไปใช้ในการวางกรอบโครงการศึกษาเศรษฐกิจชุมชน งานวิจัยและวิทยานิพนธ์มีดังนี้

1. งานวิจัยของศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตร คณะเกษตรศาสตร์และคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2551) เรื่อง “การวิจัยและพัฒนาระบบการผลิตเกษตรและวิสาหกิจชุมชน ตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง”

งานวิจัยนี้ทำการศึกษาวิเคราะห์ระบบการผลิตที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนโดยอาศัยบทเรียนจากตัวอย่างที่มีวิธีปฏิบัติที่เน้นอัตลักษณ์ท้องถิ่น ได้แก่ ระบบการผลิตในภาคการเกษตรที่สะท้อนอัตลักษณ์ของภาคเหนือ ได้แก่ การผลิตข้าว ลำไย ส้ม โคนม เพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการผลิตสินค้าที่อยู่บนฐานของอัตลักษณ์และการบริหารจัดการธุรกิจชุมชนในลักษณะเศรษฐกิจพอเพียงในรูปของวิสาหกิจชุมชน ได้แก่ อาหารแปรรูปพื้นบ้านและหัตถกรรมพื้นบ้าน ใน 18 ระบบการผลิต กลุ่ม/สหกรณ์ (ในพื้นที่ 5 จังหวัดภาคเหนือตอนบน ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา และน่าน)

ผลการวิจัยนี้ใช้กระบวนการวิเคราะห์และพัฒนา โดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนการเรียนรู้เพื่อค้นหาว่ามีปัจจัยที่ทำให้ระบบการผลิตและวิสาหกิจชุมชนเกิดความยั่งยืนบนฐานของอัตลักษณ์ท้องถิ่นและศึกษาความรู้ความเข้าใจกลุ่ม/สหกรณ์ในพื้นที่วิจัย ที่มีต่อปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อค้นหาแนวทางปฏิบัติที่ดีที่สุด (best practice) ในการดำเนินการ โดยพบว่ากลุ่ม/สหกรณ์ต่างๆ มีเข้าใจในแนวคิดปรัชญาพอเพียงอย่างหลากหลาย แต่ทั้งหมดมุ่งไปที่เศรษฐกิจพอเพียงในระดับที่เพียงพอต่อการบริโภคและขายในส่วนที่เหลือให้ความสำคัญและความเข้าใจต่อประเด็นความรู้และการสร้างภูมิคุ้มกันน้อยแต่ยังไม่ตระหนักถึงเรื่องอัตลักษณ์ท้องถิ่นแต่ก็มีการเริ่มเรียนรู้

นอกจากนี้ยังพบว่า การบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพส่งผลต่อระดับความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงโดยจุดอ่อนในการบริหารจัดการของกลุ่ม /สหกรณ์ ซึ่งเป็นวิสาหกิจชุมชนคือการขาดการมองการบริหารจัดการแบบองค์รวมเพราะให้ความสำคัญแก่การจัดการองค์กรและการผลิตเป็นหลักและให้ความสำคัญในการจัดระบบสวัสดิการชุมชนในลำดับท้ายซึ่งระบบสวัสดิการชุมชนนี้ในภายหลังได้ส่งเสริมให้มีขึ้นในชุมชนอย่างกว้างขวาง ซึ่งช่วยส่งเสริมให้เกิดความสามัคคีในชุมชนได้อีกด้วย ส่วนจุดด้อยของวิสาหกิจชุมชน คือ ยังไม่ให้ความสำคัญแก่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และยังขาดความรู้ความเข้าใจไปในทิศทางเดียวกันเพื่อผลในการพัฒนาอย่างยั่งยืนในกลุ่มต่างๆ

อย่างไรก็ตามการวิจัยพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อความยั่งยืนของความเป็นเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่ ขนาดของการผลิตและขนาดของกลุ่มที่ต้องเหมาะสมคือไม่ใหญ่หรือเล็กจนเกินไปเนื่องจากจะส่งผลต่อการสร้างความหลากหลายต่อการบริการหรือความหลากหลายของ

ผลิตภัณฑ์ นอกจากนี้ประสบการณ์ในการผลิตทุนทางสังคมต่างๆ ล้วนมีความสำคัญต่อความเข้มแข็งของกลุ่ม

2. งานวิจัยของภีม ภคเมธาวี และคณะ (2549) การวิจัยการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาองค์กรการเงินชุมชน

งานวิจัยนี้ศึกษาถึงความเป็นมาตรฐานคิดและวิถีพลังของขบวนการองค์กรการเงินชุมชนในประเทศไทย ผลการวิจัยพบว่า องค์กรการเงินชุมชนมีศักยภาพที่จะเป็นหน่วยจัดการการเรียนรู้ตามอรรถศาสตร์ของชุมชนและเป็นหน่วยจัดการงบประมาณมูลฐานเพื่อสร้างสวัสดิการชุมชน แต่มีข้อจำกัดหลายประการที่ทำให้้องค์กรการเงินชุมชนมีปัญหาในตัวเองเป็นจำนวนมาก

ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงเสนอให้การขับเคลื่อนขบวนการองค์กรการเงินชุมชนบนฐานความรู้ของชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประสานและสนับสนุนให้เกิดการสร้าง สังเคราะห์ เชื่อมโยง ถ่ายทอดและขับเคลื่อนขบวนการองค์กรการเงินชุมชนให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นในชุมชนและภาคีที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นระบบ เพื่อให้การดำเนินงานขององค์กรการเงิน ชุมชนมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลเชื่อมโยงไปสู่การแก้ปัญหาความยากจนและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

การวิจัยครั้งนี้ได้ปฏิบัติร่วมกับเครือข่ายองค์กรการเงินชุมชนระดับตำบลพื้นที่ทั่วประเทศ 1) เครือข่ายสัจจะสะสมทรัพย์พัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต จังหวัดตราด 2) กลุ่มสัจจะลดรายจ่ายวันละ 1 บาท ทำสวัสดิการภาคประชาชน จังหวัดสงขลา 3) เครือข่ายองค์กรออมทรัพย์ชุมชนจังหวัดลำปาง 4) เครือข่ายกองทุนหมู่บ้านตำบลกะหรอ กิ่งอำเภอนบพิตำ จังหวัดนครศรีธรรมราช 5) เครือข่ายกองทุนหมู่บ้านตำบลในคลองบางปลากด อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ และโครงการบูรณาการหน่วยงานสนับสนุนการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาองค์กรการเงินชุมชน 3 ตำบล อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

ในการศึกษาวิจัยได้ทำการเชื่อมโยงเครือข่ายและจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันบนฐานข้อมูล สารสนเทศและความรู้ของภาคีที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดการนำความรู้ไปใช้งานอย่างหลากหลาย เอื้อให้เกิดความเข้มแข็งขึ้นในชุมชนและช่วยแก้ปัญหาความยากจน จากการศึกษาพบว่ารูปแบบและวิธีการจัดการองค์กรการเงินชุมชนเพื่อสร้างสวัสดิการชุมชนและทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นภายในกลุ่ม เครือข่าย และชุมชนเพื่อความเข้มแข็งทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และจิตใจของสมาชิก มีแนวทางสำคัญอยู่ที่ การจัดตั้งกองทุน/สวัสดิการวันละ 1 บาท โดยมีวิธีการโดยให้สมาชิกตั้งสัจจะว่าจะลดรายจ่ายวันละ 1 บาท เพื่อนำเงินมาจัดสวัสดิการช่วยเหลือกัน โดยมีหน่วยจัดการระดับหมู่บ้าน ตำบล 3 รูปแบบคือ

- 1) ตั้งขึ้นใหม่ในระดับตำบล

2) เชื่อมโยงกับเครือข่ายขององค์กรการเงินชุมชนตั้งเป็นกองทุนระดับตำบล

3) เชื่อมโยงกับองค์กรการเงินชุมชนที่มีอยู่เดิมตั้งเป็นกองทุนสวัสดิการระดับหมู่บ้านโดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายเรียนรู้ในระดับตำบล โชน และจังหวัด

อย่างไรก็ตามการจะทำให้องค์กรการเงินชุมชนเหล่านี้เกิดความยั่งยืนควรสร้างระบบการทำงานและทักษะความรู้ของหน่วยงานสนับสนุนเพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับขบวนองค์กรการเงินชุมชน อีกทั้งยังควรมีหน่วยงานระดับท้องถิ่น เช่น จังหวัดและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมและทำหน้าที่เชื่อมโยงหน่วยงานสนับสนุนที่เกี่ยวข้องกับองค์กรการเงินชุมชนทั้งระดับนโยบายและการสนับสนุนเชิงโครงสร้างในท้องถิ่นโดยใช้การจัดการความรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนตามตัวของจังหวัดนครศรีธรรมราชที่มีจัดทำแผนชีวิตชุมชน และมีแผนพัฒนาการเงินชุมชนโดยการจัดตั้งกองทุนหรือกองทุนสวัสดิการวันละ 1 บาท

3. งานวิจัยของณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2542) เรื่อง “การศึกษาความเป็นไปได้ในการจัดตั้งธุรกิจชุมชน”

งานวิจัยนี้ทำการศึกษาโครงการทดลองบริษัทธุรกิจชุมชนหัวไทร ตำบลเขาพังไกร อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช เพื่อวิเคราะห์ความเป็นไปได้ในการจัดตั้งธุรกิจชุมชน โดยพิจารณาความเป็นธุรกิจชุมชนจากการที่ชุมชนถือครองกรรมสิทธิ์ส่วนใหญ่และมีเป้าหมายเพื่อสร้างรายได้และคุณภาพชีวิตของชุมชน

ผลการวิจัยพบว่า ในการจัดตั้งธุรกิจชุมชนจะต้องวิเคราะห์ว่าธุรกิจชุมชนควรเป็นธุรกิจแบบใด วิเคราะห์ตลาดรองรับ วิเคราะห์ความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ รวมทั้งพิจารณาการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนและผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ เพื่อดูความเป็นไปได้ในการระดมทุนวิธีการผลิต วิธีการทำธุรกิจ พิจารณาถึงกลุ่มลูกค้าเป้าหมายและการเข้าถึงลูกค้า

จากการศึกษาวิเคราะห์ธุรกิจชุมชนหัวไทรหรือหัวไทรโมเดล ซึ่งเป็นธุรกิจชุมชนมีเอกลักษณ์ของตนเอง พบว่ามีลักษณะสำคัญ 2 ประการ

ประการแรก คือ การดำเนินตามแนวทางหนึ่งครัวเรือน สองวิธีการผลิตคือ 1) การผลิตให้เพียงพอต่อความต้องการ และ 2) การผลิตโดยสร้างส่วนเกินให้มากขึ้น หรือผลิตบางอย่างที่สามารถขายได้ดีในตลาด เพื่อให้มีเงินมาซื้อปัจจัยอื่นๆ ที่จำเป็นและต้องการโดยบริษัทฯ ช่วยเหลือเรื่องการตลาดและแนะนำการปลูกพืชที่มีตลาดดี

ประการที่สองคือ การดำเนินงานเพื่อบรรลุเป้าหมาย ได้อาศัยการปฏิสัมพันธ์จาก 4 ฝ่าย ได้แก่ ชุมชน (นักวิชาการและ NGOs) ธุรกิจ และภาครัฐ

อย่างไรก็ตามการที่จะนำหัวโทรโมเดลไปใช้กับธุรกิจชุมชนในพื้นที่อื่นๆ นั้น ฌรงค์ เพ็ชรประเสริฐ ได้ให้ข้อเสนอแนะว่า อาจใช้ได้ในพื้นที่บางชุมชนเท่านั้น การที่ธุรกิจชุมชนจะประสบความสำเร็จได้นั้นมีปัจจัยชี้ขาด อยู่ 4 ประการ คือ ความได้เปรียบ ตลาด การมีส่วนร่วมของชุมชน และแกนนำที่มีความสามารถ

ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า หัวโทรโมเดลนั้นยังไม่อาจใช้เป็นโมเดลหลักในการดำเนินธุรกิจชุมชนได้อย่างชัดเจน เนื่องจากบริษัทธุรกิจชุมชนหัวโทรมีการดำเนินธุรกิจมาเพียงปีเท่านั้น หากจะนำแบบอย่างดังกล่าวไปใช้ ควรพิจารณาปัจจัยอื่นร่วมด้วย เช่น อัตลักษณ์และเอกลักษณ์อื่นๆ ของชุมชน รวมทั้งปัจจัยอื่นดังเช่นที่ผู้วิจัยในโครงการดังกล่าวแนะนำด้วย

4. งานวิจัยของพันเอกยศนันท์ หรัยเจริญ (ยศนันท์ หรัยเจริญ, 2544) เรื่อง ” ประชาสังคม เศรษฐกิจพอเพียงกับหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-พม่า จังหวัดประจวบคีรีขันธ์”

งานวิจัยนี้มุ่งเสนอรูปแบบของหมู่บ้านในอุดมคติที่จะทำให้ราษฎรไทยที่อาศัยในหมู่บ้านตามแนวชายแดนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นมีรายได้มากขึ้นและสามารถพึ่งตนเองได้โดยที่ผู้วิจัยเป็นนายทหารจึงมีความสนใจในโครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน ส่วนในด้านการทหารโครงการนี้มีผลต่อความสำเร็จของ “ยุทธศาสตร์การต่อสู้เบ็ดเสร็จ” ซึ่งเป็นระบบการต่อสู้เพื่อป้องกันและตอบโต้การปฏิบัติการของกองกำลังต่างชาติ โดยนำกำลังรบหลัก กำลังประจำถิ่น และกำลังประชาชน มาบูรณาการเข้าด้วยกันอย่างมีแผนเพื่อปฏิบัติการตอบโต้ โดยไม่จำกัดห้วงเวลาหรือตลอดห้วงเวลา ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการทหาร ให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาชาติ ทั้งนี้ในการดำเนินงานของฝ่ายทหารโดยกองกำลังสุรสีห์ ได้ให้ความสำคัญในการผสมผสานกองกำลังทุกประเภททั้งพลเรือน ตำรวจ และทหาร ส่วนราชการในพื้นที่ โดยเฉพาะกองกำลังประชาชน และทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อลดเงื่อนไขเกี่ยวกับความยากจน ความไม่ทัดเทียมด้านการพัฒนาโดยรัฐ

พื้นที่ทำการศึกษาคือ หมู่บ้านด่านสิงขร และหมู่บ้านบางเจริญ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-พม่า ซึ่งมีการนำประชาสังคมและเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้

การวิจัยพบว่าความสำเร็จของ “ยุทธศาสตร์การต่อสู้เบ็ดเสร็จ” ในโครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน มีองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้หมู่บ้านสามารถยกระดับศักยภาพตนเองให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีรายได้มากขึ้นและพึ่งตนเองได้นั้น ได้แก่

- 1) หมู่บ้านมีการดำเนินการประชาสังคม มีกิจกรรมร่วมกันในหมู่บ้านอย่างสม่ำเสมอและมี

คุณภาพ

2) ราษฎรในหมู่บ้านนั้น ๆ สามารถพึ่งตนเองได้ แสดงให้เห็นว่ามีผู้นำแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้

3) ราษฎรในหมู่บ้านมีส่วนร่วมโดยอาสาสมัครในด้านการป้องกันตนเอง

5. งานวิจัยของมนตรี ปานกล้า (มนตรี ปานกล้า, 2542) เรื่อง” เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตในจังหวัดลำปาง”

งานวิจัยนี้ พบว่า คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต มีวัตถุประสงค์หลัก คือการหาทำไรจากดำเนินงานเพื่อแบ่งปันแก่สมาชิก รวมทั้งการหาสินเชื่อให้แก่สมาชิกของกลุ่มและคาดหวังว่า กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตฯ จะสามารถช่วยสมาชิกในแง่ของความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เป็นแหล่งดอกเบี้ยเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ เป็นแหล่งจัดหาสินค้าอุปโภคบริโภค ทำให้กิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์ฯ เน้นหนักไปในด้านการรับฝากและการให้กู้เงิน โดยมีกิจกรรมแสวงผลกำไร เช่น ศูนย์สาธิตการตลาด และการให้เข้ายุ่งนาง เพียงเล็กน้อยเท่านั้น นอกจากนี้ปัญหาสำคัญของกลุ่มฯ คือ คณะกรรมการบริหารและสมาชิกขาดความรู้ความเข้าใจในหลักการและวัตถุประสงค์ของกลุ่มออมทรัพย์ฯ จะเห็นได้ว่าเป็นแหล่งช่วยเหลือเรื่องการตลาด ก็ตาม

งานวิจัยนี้วิเคราะห์ว่า หากจะให้กลุ่มฯ ประสบความสำเร็จและเป็นประโยชน์ต่อสมาชิก รวมทั้งเพื่อให้เป็นการขยายฐานสมาชิก กลุ่มออมทรัพย์ควรประสานงานกับเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานอื่นที่มีความรู้ความเข้าใจ ซึ่งงานวิจัยพบว่าเจ้าหน้าที่สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ นั้นมีความรู้ความเข้าใจในนโยบายเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองเป็นอย่างดี โดยเฉพาะความรู้ในเรื่องเงินทุนหมุนเวียนของกลุ่ม การบัญชี การตลาด สินค้าหัตถกรรม การชั่งตวงวัดและการกำหนดราคาสินค้า การศึกษาความเป็นไปได้ของการลงทุน อัตราดอกเบี้ยและเงินปันผล ทั้งมีประสบการณ์ในงานพัฒนาชุมชนมาโดยเฉลี่ยแล้วถึง 20 ปี ซึ่งการประสานความช่วยเหลือกับหน่วยงาน และบุคลากรที่เกี่ยวข้องเหล่านี้จะเกิดประโยชน์ต่อกลุ่มทั้งยังจะสร้างความรู้ความเข้าใจให้เกิดขึ้นทั้งคณะกรรมการบริหาร สมาชิกและประชาชนในชุมชนด้วย

6.งานวิจัยของกนกรัตน์ ยศไกร (กนกรัตน์ ยศไกร,2549) เรื่อง “พลังชุมชนและการบูรณาการเพื่อเศรษฐกิจพอเพียง : กรณีศึกษาชุมชนพุทธ มุสลิม และอาข่าในประเทศไทย”

งานวิจัยนี้ศึกษาสภาพการณ์ของเศรษฐกิจพอเพียงที่ดำรงอยู่ในชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมของประเทศไทยในกลุ่มวัฒนธรรมต่างๆ โดยศึกษาในพื้นที่ ดังนี้ 1) ชุมชนพุทธ บ้านใหม่สมุทรจังหวัดนครราชสีมา 2) ชุมชนมุสลิม ชุมชนสะพานโยง จังหวัดสตูล แล 3) ชุมชนอาข่า บ้านป่าคาสุขใจ จังหวัดเชียงราย ผลการวิจัยพบว่า

1) มีความแตกต่างในลักษณะของผู้นำชุมชนใน 3 วัฒนธรรม กล่าวคือ ผู้นำชุมชนพุทธ ใช้วิธีการ “ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” หรือการเป็นแบบอย่างที่ดี ส่วนผู้นำชุมชนมุสลิมใช้วิธีการเสียดสี และช่วยเหลือคนยากจน และผู้นำชุมชนอาข่าใช้วิธีการในวัฒนธรรมดั้งเดิมคือความขยัน มุมานะ บากบั่นอดทน โดยการทำเป็นแบบอย่างให้แก่ชนรุ่นหลัง

2) ในส่วนของความคิดเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ผู้นำชุมชนทั้งสามให้นิยามแตกต่างกันไปตามบริบทของตนเอง ซึ่งแต่ละชุมชนมีจุดเด่นที่สะท้อนถึงคุณลักษณะของแตกต่างกันดังนี้

- จุดเด่นของชุมชนอาข่า คือ ความพอประมาณและมีเหตุผล
- จุดเด่นของชุมชนมุสลิม คือ ความมีคุณธรรมและการมีความรู้
- จุดเด่นของชุมชนพุทธ คือ ความมีจิตสำนึกชุมชนร่วมกันสูงและมีความมีคุณธรรมเป็นจุดรองที่แสดงให้เห็นว่าสามารถพัฒนาได้

นอกจากนี้ เมื่อวิเคราะห์ถึงภูมิด้านทานของชุมชนต่อวัฒนธรรมและกระแสเศรษฐกิจอื่นจากภายนอกพบว่า ชุมชนพุทธและมุสลิมมีภูมิด้านทานในระดับปานกลางถึงน้อย เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากกระแสทุนนิยมและผลกระทบจากลัทธิบริโภคนิยม ส่วนชุมชนอาข่ามีภูมิด้านทานระดับจิตใจสูงมากต่อกระแสทุนนิยม แต่กระแสบริโภคนิยมก็เริ่มเข้ามามีอิทธิพลบ้าง

3) เนื่องจากงานวิจัยนี้ดำเนินการช่วง พ.ศ. 2547-2549 ซึ่งเป็นช่วงรัฐบาลทักษิณ พบสามชุมชนมีความเห็นต่อ “นโยบายเศรษฐกิจรัฐบาลทักษิณ” ดังนี้

- นโยบายรากหญ้า เช่น กองทุนหมู่บ้าน สวมสิทธิบัตรรักษาทุกโรค เป็นต้น ทั้งสามชุมชนมีความเห็นตั้งแต่ระดับที่เห็นด้วยมากจนถึงไม่เห็นประโยชน์ของนโยบาย
- การได้รับผลกระทบจากนโยบายเศรษฐกิจรัฐบาลทักษิณ ชุมชนพุทธได้รับผลกระทบในด้านการให้ความสำคัญกับเงินมากขึ้น และมีการเปลี่ยนแปลงต่อแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงชัดเจน แตกต่างจากอีกสองชุมชนที่ไม่มีความเปลี่ยนแปลงชัดเจน เนื่องจากอยู่ในระยะเปลี่ยนผ่านและรับแรงกระทบจากภายนอกไม่เท่ากัน

งานวิจัยยังสะท้อนว่าการดำเนินนโยบายของรัฐบาลมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงของแนวคิดและการดำเนินชีวิตในชุมชนโดยเห็นได้ชัดเจนจากผลการวิจัยที่พบว่าจากอดีตที่ทั้งสามชุมชนมีฐานความพอเพียงแบบดั้งเดิมมา เกิดการปะทะกับระบบทุนนิยมและเศรษฐกิจรัฐบาลทักษิณ ทำให้เกิดความเล็งต่อฐานความพอเพียงแบบมีเหตุมีผลและรอบคอบไปสู่แนวทางปฏิบัติของชุมชนแบบกล้าเสี่ยงและการให้ความสำคัญแก่เงินมากกว่าคุณธรรม

การวิจัยพบว่า ผลของการเปลี่ยนแปลงจากวิถีพอเพียง ก่อให้เกิดวิถีการบริโภคนิยมที่ฟุ่มเฟือย ทำลายฐานความพอเพียงดั้งเดิมโดยระบอบประชานิยม ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อมระดับชาติ ซึ่งผู้วิจัยเสนอแนะว่าภารกิจหลักของชาติ คือการฟื้นฟูความพอเพียง โดยต้องสนับสนุนการขับเคลื่อนความพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกัน ด้วยเครือข่ายสามเส้าของการพัฒนา อันได้แก่ ภาครัฐ ภาคประชาชนและภาคเอกชน และเน้นการพัฒนาและการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากโลกทัศน์และวิถีชีวิตที่เน้นวัตถุนิยมสู่โลกทัศน์ที่เน้นการพัฒนาระดับจิตใจ ซึ่งเป็นกระบวนทัศน์ “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่เป็น “เศรษฐกิจเพื่อชีวิต” ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่มีความหลากหลายของพหุชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและชนชั้น เพื่อให้ทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมานฉันท์

7. งานวิจัยของลวัลรัตน์ รื่นบันเทิง (ลวัลรัตน์ รื่นบันเทิง, 2547) เรื่อง “การสร้างเครือข่ายธุรกิจชุมชน ร่วมด้วยช่วยกัน สำนักรักบ้านเกิดตามทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 3 ของบริษัท ยูไนเต็ลคอมมิวนิเคชั่น อินดัสตรี จำกัด มหาชน”

งานวิจัยนี้ศึกษาแนวคิดในการสร้างเครือข่าย เพื่อช่วยเหลือสังคมในชนบทที่ด้อยโอกาส โดยเฉพาะในภาคเกษตรให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ขององค์กรภาคเอกชน โดยภาคเอกชนดังกล่าวมีจุดแข็งที่เป็นประโยชน์ คือ การมีธุรกิจด้านการสื่อสารและเทคโนโลยี ดังนั้น เครือข่ายที่เกิดขึ้นจึงเป็นเครือข่ายของหน่วยงานต่างๆ ในองค์กร โดยอาศัยศักยภาพการทำงานของหน่วยงานต่างๆ ในการสื่อสารและเทคโนโลยีที่มีความหลากหลายในองค์กร

สำหรับทฤษฎีขั้นที่ 3 ของบริษัทยูไนเต็ลคอมมิวนิเคชั่น อินดัสตรี จำกัด มหาชน คือการร่วมค้าขายสร้างเครือข่ายเศรษฐกิจชุมชน โดยทฤษฎีในขั้นนี้จะประสบความสำเร็จได้ต้องอาศัยการแจกแจงหน้าที่ในการดำเนินงานตามภารกิจต่างๆ การกำหนดกลุ่มเป้าหมายลูกค้า การกำหนดวิธีการดำเนินงานมีโครงสร้างและมีการบริหารงานในการดำเนินงานของแต่ละเครือข่ายที่ชัดเจน ซึ่งบริษัทฯ ได้แบ่งงานตามศักยภาพและความเข้มแข็งของหน่วยงานออกเป็น 4 เครือข่าย ได้แก่ 1) เครือข่ายสร้างคนสร้างจิตสำนักรักบ้านเกิด รักประเทศไทย 2) เครือข่ายข้อมูลข่าวสาร 3) เครือข่ายธุรกิจชุมชน และ 4) เครือข่ายเทคโนโลยี

งานวิจัยพบว่าปัญหาและอุปสรรคในการสร้างเครือข่าย คือ

1. การอ่อนด้อยในประสบการณ์และทักษะในการทำงาน
2. การขาดความต่อเนื่องในการประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐ
3. พฤติกรรมและวิถีชีวิตของประชาชน ไม่คุ้นเคยกับการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ
4. ปัญหาในการติดต่อสื่อสารกับสมาชิกภายในเครือข่ายไม่ทั่วถึง
5. งบประมาณในการดำเนินงานจำกัด
6. ชุมชนไม่เข้าใจถึงวัตถุประสงค์ในการสร้างเครือข่ายของบริษัท

นอกจากนี้งานวิจัยยังพบว่า เป้าหมายของการสร้างเครือข่ายนี้หวังผลในระยะยาวโดยบริษัทเป็นผู้ริเริ่ม และความยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้โดยปัจจัยสำคัญคือความร่วมมือจากภาครัฐ เอกชน และการรวมตัวกันของประชาชนภายในชุมชนนั้นๆ และสิ่งสำคัญสำหรับการสร้างเครือข่ายคือการสร้างความเข้าใจกับกลุ่มเป้าหมาย โดยการประชาสัมพันธ์ และให้ความรู้แก่ประชาชนให้เกิดความเข้าใจถึงประโยชน์ที่จะได้รับ ทั้งต่อตนเอง ชุมชนและสังคมส่วนรวม

8. งานวิจัยของอุสา สุทธิสาคร (อุสา สุทธิสาคร,2552) เรื่อง “การสังเคราะห์สถานการณ์องค์ความรู้การวิจัยโดยประชาชนในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชน”

งานวิจัยนี้เป็นการสังเคราะห์งานวิจัยโดยประชาชนในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชน จำนวน 133เล่ม ตั้งแต่ พ.ศ. 2530-2549 โดยใช้วิธีการศึกษาอภิธาน (meta study) พบข้อค้นพบดังนี้

1) การจัดการหนี้สินของประชาชน พบว่าปัญหาหนี้สินของชุมชนมีมายาวนานกว่า 40 ปี และเส้นทางการเป็นหนี้ของชุมชนในทุกภูมิภาคของประเทศไทยไม่แตกต่างกัน โดยได้รับผลกระทบจากการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรกรรมดั้งเดิมเพื่อตอบสนองการกินอยู่ของครอบครัวมาเป็นระบบเกษตรกรรมเคมีภายใต้นโยบายการส่งเสริมและพัฒนาของรัฐและสภาวะการเป็นหนี้ของชุมชนมีสัดส่วนและปริมาณที่เพิ่มมากขึ้นทุกปี

2) ระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพของชุมชน วิธีการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพของชุมชนที่เป็นไปตามฤดูกาล และบทบาทประเพณีพิธีกรรมซึ่งมีผลต่อการดำรงชีพ ถูกทดแทนด้วยระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ตามนโยบายของรัฐในแต่ละสมัย เช่น นโยบายขนานน้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ นโยบายการส่งเสริมการเกษตรที่เน้นการผลิตสูง ขายได้ราคาและมีเงินเป็นสิ่งจูงใจ เป็นต้น

3) ความเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจและสภาพการเป็นหนี้ของชุมชน ก่อให้เกิดผลเสียต่อชุมชน ทำให้ชุมชนสูญเสียความมั่นใจ ความเชื่อมั่นในตัวเอง ขาดความภูมิใจในวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของตนเอง

4) ปัญหาหนี้สินเป็นปัญหาหนักที่สะสมพอกพูนมานาน ทำให้เกิดความท้อใจ หากแต่ งานวิจัยโดยประชาชนเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินของชุมชนที่เกิดขึ้น ช่วยให้ชุมชนเรียนรู้ถึงพลังของตนเองว่าสามารถแก้ปัญหาได้ ทำชุมชนมีความเชื่อมั่น และมีวิธีการและแนวทางที่จะสามารถแก้ไขปัญหาหนี้สินได้ ซึ่งงานวิจัยถือเป็นส่วนเสริมพลังชุมชนให้มองเห็นศักยภาพของตนเองในการแก้ปัญหาได้

9. งานวิจัยของฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ (2541) เรื่อง “แนวคิดและทฤษฎีเศรษฐกิจชุมชนชาวนา”

งานวิจัยชิ้นนี้ทำการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและทฤษฎีเศรษฐกิจชุมชนชาวนา โดยศึกษาทั้งละตินอเมริกา ทั้งรัสเซีย อินเดียและไทย เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจชุมชนชาวนาไทยอีกทอดหนึ่ง

งานวิจัยประกอบด้วยเนื้อหา 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นทฤษฎีเกี่ยวกับเศรษฐกิจโดยเฉพาะ อธิบายกลไกการทำงานของเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนชาวนา ส่วนที่สองเป็นทฤษฎีสังคมและเศรษฐกิจในแง่ว่าเสนอและอธิบายการจัดโครงสร้างสังคมทั้งหมดในรูปแบบชุมชนและเครือข่ายประเทศกำลังพัฒนา

การวิจัยพบว่าปัจจุบันกระแสวัฒนธรรมชุมชนได้รับการยอมรับมากขึ้นเรื่อยๆ จนกลายเป็นแนวคิดหลักองค์กรพัฒนาชุมชนและใช้แนวคิดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 หากแต่แนวคิดนี้ยังขาดรายละเอียดด้านทฤษฎีเศรษฐกิจที่ว่าด้วยเรื่องของชุมชน เนื่องจากองค์ความรู้ด้านเศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่ที่มีอยู่เน้นไปที่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมต่างๆ ที่เศรษฐกิจชุมชนชาวนาเป็นเศรษฐกิจของคนส่วนใหญ่

นอกจากนี้ ยังพบว่าเศรษฐกิจชุมชนชาวนามีลักษณะเฉพาะของตนเองที่ไม่นำแนวคิดทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มีอยู่เข้าไปใช้อธิบายหรือทำความเข้าใจกับระบบและกลไกการทำงาน หรือการผลิตซ้ำในระบบเศรษฐกิจชุมชนชาวนา ซึ่งผู้วิจัยมองว่าระบบนี้ไม่ได้มุ่งหมายอยู่ที่ธุรกิจหรือกำไร แต่เพื่อการพออยู่พอกิน โดยมีแรงขับเคลื่อนที่ต่างไปจากระบบทุนนิยม มีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ในชุมชนและระหว่างชุมชน ดังนั้นในการจะผลักดันให้วัฒนธรรมชุมชนเป็นกระแสหลักในการพัฒนาจำเป็นต้องเพิ่มเติมรายละเอียดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนหรือเศรษฐกิจแบบพอเพียง พร้อมกับการเชื่อมโยงระบบเครือข่ายเศรษฐกิจชุมชนเข้ากับเครือข่ายเศรษฐกิจอื่นๆ รวมไปถึงเศรษฐกิจชาติด้วย

จากรูปแบบสถาบันของเศรษฐกิจชุมชนที่จากไปทุนนิยม การศึกษาจึงต้องหาทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาอธิบายซึ่งผู้วิจัยพบว่าแนวคิดทฤษฎีนั้นคือ ทฤษฎีองค์กรการผลิตที่เพิ่งเกิดขึ้นในต้นศตวรรษนี้ในรัสเซีย โดยมีการศึกษาระบบเศรษฐกิจชาวนาในรัสเซียอย่างละเอียด และลึกซึ่งพยายามศึกษาและพิสูจน์การดำรงอยู่อย่างมีเสถียรภาพของเศรษฐกิจชุมชน รวมทั้งหาแนวทางในการส่งเสริมปกป้องรักษาสถาบันชุมชนและวิถีเศรษฐกิจชาวนา ซึ่งผู้วิจัยมองว่าแนวคิดนี้น่าจะเหมาะสมและควรมีการถ่ายทอดองค์ความรู้จากรัสเซียมายังไทย

การวิจัยยังพบว่าลักษณะสังคมและวัฒนธรรมไทย คือ รักอิสระและความมีน้ำใจ และมีอยู่รวมกันเป็นชุมชนขนาดเล็กที่เรียกว่าบ้าน หรือสังคมและเป็นวัฒนธรรมอนาธิปไตยนิยม โดยทฤษฎี

อธิปัตย์เสนอว่าสังคมของชุมชนขนาดเล็กที่ปราศจากรัฐและการบังคับเป็นสังคมที่มีสันติสุข มีความช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นพื้นฐาน ผู้วิจัยจึงมองว่าควรมีการศึกษาแนวคิดนี้เพิ่มเติมในแง่ กว้าง โดยศึกษาที่มา เหตุผล ความชอบธรรม ของการจัดองค์กรทางสังคมทั้งสังคมที่เป็นสังคม ชุมชนชานา หรือเครือข่ายชานา รวมทั้งศึกษากิจการด้านอื่นๆ ของสังคม

เมื่อผู้วิจัยกลับมาศึกษาวิเคราะห์เศรษฐกิจชุมชนชานาไทยก็พบว่าแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เองก็ยังขาดสาระด้านเศรษฐกิจ และยังมีช่องว่างทางวิชาการอยู่อีกมาก มีการศึกษาชุมชนเป็นรายไป โดยยังไม่มีการรวบรวมสถิติเพื่อสรุปผลอย่างแท้จริง ไม่มีการศึกษาเครือข่ายเศรษฐกิจชานา หรือ ศึกษาความสัมพันธ์เศรษฐกิจชุมชนชานากับเศรษฐกิจสาขาอื่นๆ หรือเศรษฐกิจชาติ ซึ่งผู้วิจัยเสนอ ว่าควรมีการศึกษาในส่วนนี้เพิ่มเติมอย่างละเอียดลึกซึ้งเพื่อให้เกิดความเข้าใจและนำไปกำหนดเป็น นโยบายเศรษฐกิจของแต่ละชุมชนเอง อันจะก่อให้เกิดความมั่นใจทางเศรษฐกิจของชาติต่อไป

10. วิทยานิพนธ์ ของประภาพรณ จันทร์ศิริ (ประภาพรณ จันทร์ศิริ, 2547) เรื่อง “บทบาท ขององค์การบริหารส่วนตำบล และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินโครงการเศรษฐกิจ ชุมชนพึ่งตนเอง: ศึกษากรณีองค์การบริหารส่วนตำบลสุเทพ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัด เชียงใหม่”

งานวิจัยนี้ศึกษาโครงการเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองมาดำเนินงาน โดยองค์การบริหาร ส่วนตำบลสุเทพ ภายใต้กรอบการดำเนินงานมาตรการ 9 กิจกรรม ตามนโยบายกระทรวงมหาดไทย ได้แก่ 1) กิจกรรมเกษตรผสมผสาน 2) พัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก 3) การระดมทุน 4) จัดตั้งกลุ่มออม ทรัพย์ 5) การพัฒนากลุ่มอาชีพ 6) การทำฝักรักษาขององค์กรชุมชน 7) การพัฒนาเครือข่ายร้านค้า ชุมชน 8) การจัดประชาคมตำบล 9) การจัดตั้งศูนย์บริการเบ็ดเสร็จด้านการเกษตร

งานวิจัยพบว่าประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนร่วมกับองค์การบริหาร ส่วนตำบลสุเทพ ซึ่งดำเนินการไปแล้ว 5 กิจกรรม ได้แก่

- 1) กิจกรรมการระดมทุนหรือจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์
- 2) กิจกรรมการพัฒนากลุ่มอาชีพ
- 3) กิจกรรมการพัฒนาเครือข่ายองค์กรชุมชน
- 4) กิจกรรมการจัดลานร้านค้าชุมชน และตลาดนัดชุมชน
- 5) กิจกรรมการจัดประชาคมตำบล ซึ่ง อดบ .เห็นว่ามีความสำคัญต้องดำเนินการก่อน

งานวิจัยนี้ทำการประเมินการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมต่างๆ พบว่าส่วนใหญ่ ประชาชนในพื้นที่มีส่วนร่วมระดับปานกลาง โดยประชาชนสนใจกิจกรรมแต่ให้ความร่วมมือ ยังไม่มากนัก อาจเป็นเพราะกิจกรรมต่างๆ มีขั้นตอนที่ซับซ้อนและยุ่งยาก ต้องอาศัยหลักวิชาการ

ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีความรู้ในเรื่องดังกล่าว นอกจากนี้ยังพบว่าปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินโครงการเศรษฐกิจพึ่งตนเองมีปัญหาคำคัญ 5 ด้านด้วยกัน ได้แก่

- 1) งบประมาณจำกัด เนื่องจากงบประมาณส่วนใหญ่ถูกนำไปใช้ในด้านโครงสร้างพื้นฐาน
- 2) บุคลากรขาดความรู้ความเข้าใจการดำเนินงานของโครงการเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง
- 3) วัสดุอุปกรณ์ขาดแคลนและล่าช้าทันสมัย
- 4) การอพยพของประชาชนที่มาจากถิ่นฐานอื่นทำให้ความตระหนักในการรักถิ่นฐานน้อย
- 5) พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้เป็นที่พักอาศัย ทำให้มีพื้นที่น้อยในการดำเนินกิจกรรม

อย่างไรก็ตามจากงานวิจัยพบว่า ระดับผู้นำชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล เห็นความสำคัญของโครงการดังกล่าว โดยเฉพาะการพัฒนาอาชีพ ซึ่งจะเป็นการพัฒนารายได้และความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้นได้ในอีกทางหนึ่ง แต่อุปสรรคสำคัญคือการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนั้น อบต.ควรมีโครงการที่สามารถเข้าถึงประชาชนได้มากกว่านี้ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดของระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเอง นอกเหนือไปจากการให้การภาครัฐและหน่วยงานต่างๆ หากประชาชนให้ความร่วมมือ และมีการรวมกลุ่มกันอย่างยั่งยืน โครงการที่ภาครัฐลงไปช่วยดำเนินการก็จะมีประสิทธิภาพ และเป็นประโยชน์แก่ประชาชนอย่างแท้จริง

โดยสรุปการมีมติทางเศรษฐกิจ พบว่าระบบเศรษฐกิจของชุมชนดั้งเดิมที่เป็นวิถีชีวิตการเกษตร พึ่งพอดตนเอง มีพอดอยู่พอดกินกำลังล่มสลาย โดยเป็นผลมาจากการพัฒนาของโลกสมัยใหม่ที่ใช้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม มาเข้าครอบงำและชักจูงให้ชุมชนหลงไหลไปกับกระแสบริโภคนิยม จากที่ชุมชนไทยสามารถพึ่งพาตนเองได้ ต้องหันไปพึ่งพารับหรือภายนอกมากขึ้นทำให้ชุมชนอ่อนแอลงเรื่อยๆ ทำให้บางชุมชนเริ่มหันกลับร่วมมือกันเพื่อแสวงแนวทางในการสร้างเสริมให้เศรษฐกิจชุมชนกลับมาเข้มแข็งได้อีกครั้งหนึ่ง โดยแนวทางส่วนใหญ่ที่นำมาใช้คือระบบเศรษฐกิจแบบพอดเพียงที่เน้นการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก

การศึกษามติเศรษฐกิจสามารถการสังเคราะห์โดยสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 11 การสังเคราะห์ความรู้ท้องถิ่นมิติเศรษฐกิจ

องค์ความรู้มิติเศรษฐกิจ	การเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ อื่นๆ	พลังของชุมชนในงานวิจัย มิติเศรษฐกิจ	คุณค่าขององค์ความรู้ มิติเศรษฐกิจ
เศรษฐกิจชุมชน ระบบการผลิต ระบบการบริโภค ระบบการจัดการทุน อาศัยกิจกรรมกลุ่มเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาศักยภาพหรือฟื้นฟูสภาพแวดล้อม/คน/ครอบครัว/ชุมชนและอาชีพ เพื่อช่วยยกระดับการกินคืออยู่ดี และการทำมาค้าขายของชุมชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของชุมชน เศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของชุมชน ให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนในกระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลง	องค์ความรู้ด้านเศรษฐกิจเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ด้านการจัดการทรัพยากร เพราะเศรษฐกิจชุมชนเป็นระบบความสัมพันธ์ของฐานทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ที่เป็น ฐานการประกอบอาชีพของคนในชุมชน	การรวมกลุ่มเพื่อ การแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนเป็นพลังที่สำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชน	เศรษฐกิจบนฐานของทรัพยากรชุมชนและเศรษฐกิจพอเพียงเป็นระบบเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนพลังของชุมชนในการรวมกลุ่มแก้ปัญหาทำให้เห็นศักยภาพของตนเอง ทำให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่น ภาคภูมิใจและมีภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตในสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบัน

สรุปการสังเคราะห์งานวิจัยและวิทยานิพนธ์มิติเศรษฐกิจ

จากการสังเคราะห์งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ทั้ง 10 เรื่อง มีความคล้ายคลึงกัน โดยพบถึง ปัญหาความอ่อนแอด้านเศรษฐกิจของชุมชน ทั้งในความยากจน ด้านหนี้สิน หรือระบบการผลิตก็ตาม ส่วนใหญ่ซึ่งมีสาเหตุมาจากการกระแสการพัฒนาในโลกสมัยใหม่ ที่ใช้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นหลักซึ่งงานวิจัยส่วนใหญ่ศึกษาวิเคราะห์พบว่าแนวคิดเศรษฐกิจแบบพอเพียงที่เน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ น่าจะเป็นทางที่ดีและเหมาะสมในการช่วยพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งและยั่งยืนต่อไปได้

นอกจากนี้การจะทำให้เศรษฐกิจชุมชนเกิดความเข้มแข็ง ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายทั้งคนในชุมชน ผู้นำชุมชน องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น หรือแม้แต่ภาครัฐเองก็ต้องเข้ามามีส่วนช่วย โดยงานที่โดดเด่นของฉัตรทิพย์ นาถสุภาได้เสนอให้มีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนอย่างละเอียดเพื่อนำข้อมูลที่ได้มาใช้กำหนดนโยบายและแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนอย่างเข้าใจ และเข้าถึงชุมชนอย่างแท้จริง เนื่องจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนั้นไม่สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจของชุมชน

4. ความรู้ท้องถิ่นมิติด้านสังคม

สังคมไทยประกอบไปด้วยผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์เป็นสังคมที่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง คือความมีน้ำใจและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน หากแต่กระแสโลกาภิวัตน์ที่ถาโถมเข้ามากลับส่งผลทำให้สังคมไทยเกิดการเปลี่ยนแปลง นับเป็นความท้าทายของสังคมไทยในการปรับตัวให้เข้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก

1. งานวิจัยของนฤมล อรุโณทัย (นฤมล อรุโณทัย, 2550) เรื่อง”กระบวนการประชาสังคมและการสร้างชุมชนเข้มแข็งของชาวเล 3 กลุ่มในภาคใต้”

งานวิจัยนี้ศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ชาวมอแกน มอแกลน และอูรักลาโว้ย ซึ่งเป็นกลุ่มที่ถูกมองว่าแปลกแยกจากสังคมใหญ่ ล้าหลัง การศึกษาดำเนินมาด้วยความเชื่อดั้งเดิม นอกจากนี้กลุ่มชาวมอแกนมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับทะเลมากที่สุดและยังคงอิสรภาพของการเดินทางทางทะเล ทำให้ไม่มีการจับจองครอบครองแผ่นดินใด ๆ และทำให้ความเป็นชุมชนจึงความยืดหยุ่นสูง ยังไม่สามารถรวมตัวกันเป็น “ชุมชนเข้มแข็ง” ได้

ส่วนมอแกลนและอูรักลาโว้ย ซึ่งเป็นกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนอย่างถาวรในหลายจังหวัดในภาคใต้ฝั่งตะวันตกกลับรับเอาชื่อ “ไทยใหม่” มาใช้แทนชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ เนื่องจากได้รับสัญชาติมีนามสกุล เด็ก เข้าสู่ระบบการศึกษาภาคบังคับ และผู้ใหญ่มีปฏิสัมพันธ์รวมทั้งมีการแต่งงานกับคนไทยในท้องถิ่น จึงรู้สึกภาคภูมิใจในชื่อใหม่มากกว่าชื่อที่แสดงอัตลักษณ์เดิม แม้ว่ามอแกลนและอูรักลาโว้ยในชุมชนเดียวกันจะมีความสนิทสนมกันเป็นอย่างดี แต่ก็ยังเป็นชุมชนที่เข้มแข็งในแง่ของ

ความกลมเกลียวภายในกลุ่ม หากเกิดปัญหาขึ้นมักจะไม่สามารถจะรวมตัวเพื่อเจรจาต่อรองกับรัฐหรือกลุ่มคนภายนอกได้

การจะสร้างกลุ่มชุมชนเข้มแข็งให้เกิดขึ้นกับชาวเลทั้งสามกลุ่มนั้น นฤมลมองว่าต้องผ่านการกระตุ้นจากกลุ่มประชาสังคมภายนอกหลายกลุ่มหลายหน่วยงาน ทั้งนี้เนื่องจากสภาพความเป็นชุมชนของชาวเลที่มีลักษณะหลวม ไม่มีกลุ่มองค์กรที่เข้มแข็ง ไม่มีข้อบังคับผูกพันที่เหนียวแน่น ไม่มีผู้นำที่มีอำนาจเหนือผู้อื่นในชุมชนที่จะสามารถผลักดันหรือโน้มน้าวให้มีการกระทำสิ่งใดได้อย่างพร้อมเพรียงในชุมชน แต่การที่ชุมชนชาวเลยังมีความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเป็นเครือญาติ การผูกเกลอ การแบ่งปันอาหารและทรัพยากร การมีบรรพบุรุษร่วมกัน มีการทำพิธีกรรมที่สำคัญร่วมกันนั้น จะนำไปสู่การสร้างกลุ่มความร่วมมือให้เกิดขึ้นได้ ประกอบกับการที่ชาวเลประสบปัญหาความมั่นคงด้านการเข้าถึงทรัพยากรและการมีที่อยู่อาศัยที่เหมาะสม คือ ที่ดินริมทะเลที่สามารถจอดเรือและดูแลเรือได้ หรือการมีหาดทรายชายทะเลเป็นที่สาธารณะของชุมชน ที่เกิดจากการขาดกรรมสิทธิ์หรือเอกสารสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินที่เคยใช้มาตั้งแต่บรรพบุรุษ ปัญหาเหล่านี้ทำให้ในที่สุด บางชุมชนก็แตกกระจายแยกย้ายไป

ดังนั้นเพื่อให้ชุมชนชาวเลเหล่านี้มีความเข้มแข็ง แก้ปัญหาของตนเองได้ด้วยตนเองและเหมาะสมจึงต้องมีการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการสร้างความเข้มแข็งและเข้าสู่การเป็นเครือข่ายประชาสังคมได้ โดยมี 5 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นแรก สร้างความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมชาวเล กระตุ้นให้ชุมชนชาวเลเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาของตนเองผ่านการสร้างเสริมเอกลักษณ์ ความภูมิใจของกลุ่ม การสร้างความตระหนักในเรื่องสิทธิทางวัฒนธรรม

ขั้นที่สอง สร้างแกนนำ สร้างการรวมกลุ่มเพื่อเป็นผู้ประสานงานและสื่อสารกับผู้ที่เกี่ยวข้อง และเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับคนในชุมชนและเป็นผู้ที่รักษาจารีตเดิมของตนได้

ขั้นที่สาม สร้างระบบการจัดการที่ดี เพื่อให้ชุมชนรู้จักเลือกวิธีที่เหมาะสมในการจัดการภายในชุมชนเอง โดยต้องมีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ๆ เพื่อเพิ่มศักยภาพในการแก้ปัญหา

ขั้นที่สี่ สร้างความเข้าใจและการสร้างตัวอย่างความสำเร็จให้กลุ่มชาวเลเห็นเป็นรูปธรรมในการร่วมกลุ่มทำงาน โดยให้มีการแลกเปลี่ยนกับกลุ่มอื่นที่ประสบความสำเร็จในการรวมกลุ่มและจัดการตนเอง

ขั้นที่ห้า สร้างการเรียนรู้ร่วมกันและการไปดูงานที่อื่นๆ เพื่อให้เป็นแนวทางในการเกิดเครือข่ายความร่วมมือ โดยการเชื่อมร้อยคนจากกลุ่มต่างๆ ที่กระจัดกระจายไม่ค่อยมีโอกาสได้พูดคุย

กัน ให้มาร่วมแลกเปลี่ยนกัน ให้มีเพื่อนมากขึ้น ให้มีความมั่นใจในสิ่งที่ทำ ช่วยกันแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้

2. งานวิจัยของอมรา พงศาพิชญ์ และคณะ (2547) เรื่อง “ระบบและกลไกเพื่อการบริหารจัดการกองทุนเพื่อการพัฒนา: การสังเคราะห์ภาพรวมองค์กรกองทุนเพื่อการพัฒนา เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน”

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการกับชุมชนเพื่อสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและการพัฒนาสังคม เพื่อเชื่อมโยงการชี้วัดในระดับชุมชนและระดับพื้นที่ไปสู่ความเข้าใจและการพัฒนาตัวชี้วัดในระดับชาติเพื่อประโยชน์ในการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศในอนาคต การวิจัยเสนอว่า การเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในการสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดโดยชุมชนมีส่วนร่วม นั้น ต้องเริ่มจากการมองหากลไกการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเป็นสำคัญ เพราะกลุ่มหรือองค์กรชุมชนจะเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่จะเสริมสร้างชุมชนที่มีความเข้มแข็งขึ้นมาได้ และควรมีการสร้างเครือข่ายที่มีศักยภาพในการที่จะเป็นศูนย์รวมข้อมูลตัวชี้วัดในระดับพื้นที่โดยใช้อักรระดับท้องถิ่นที่มีอยู่แล้ว เช่น เทศบาล องค์กรบริหารส่วนตำบล เพื่อเป็นฐานในการดำเนินการปรับตัวชี้วัดไปสู่การสร้างนโยบายและแนวปฏิบัติในการพัฒนาทั้งในระดับชุมชนและระดับพื้นที่

งานวิจัยชิ้นนี้แบ่งพื้นที่ศึกษาเป็น 8 พื้นที่ คือ พื้นที่ลุ่มน้ำและต้นน้ำ (น่าน) พื้นที่ชนบทเกษตรอุตสาหกรรม (เชียงใหม่) พื้นที่ชายฝั่งทะเล (สงขลา) พื้นที่เกษตรที่ราบลุ่ม (พระนครศรีอยุธยา) พื้นที่เกษตรที่ราบสูง (บุรีรัมย์) พื้นที่อุตสาหกรรม (ระยอง) พื้นที่ชายแดนและท่องเที่ยว (เชียงราย) และพื้นที่ชุมชนแออัด (กรุงเทพฯ) ซึ่งทั้งหมดนี้มีปัญหาาร่วมกัน คือ ด้านสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะดินเสื่อมสภาพ การประกอบอาชีพ โดยเฉพาะการถือครองที่ดิน สุขภาพอนามัย

ส่วนประเด็นปัญหาด้านประชาสังคมและความมั่นคงของชุมชนนั้น งานวิจัยให้ข้อมูลว่า เกิดจากการขาดความเอาใจใส่จากหน่วยงานของภาครัฐในการพัฒนา มีผลให้องค์กรชุมชนไม่เข้มแข็ง ไม่มีประสิทธิภาพพอที่จะส่งเสริมการพัฒนาตนเองในชุมชน รวมทั้งปัญหาการประสานงานระหว่างหน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน หรือ NGOs ทำให้การพัฒนาในชุมชนต้องพึ่งพิงรัฐและเทคโนโลยีจากภายนอก และละทิ้งภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้ชุมชนอ่อนแอด้านการพัฒนา รวมทั้งการที่ชุมชนมีปัญหาดนทั้งถิ่น ไปทำงานนอกชุมชน ส่งผลให้ชุมชนขาดบุคลากรที่มีศักยภาพที่จะช่วยพัฒนาชุมชนของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง

ผลการทำตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตในด้านประชาสังคมนั้น ปรากฏในด้านความต้องการพึ่งตนเอง โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนและการรวมตัวขององค์กรชุมชน เพื่อรักษาผลประโยชน์และสามารถดำเนินกิจกรรมต่างๆ ได้อย่างต่อเนื่อง

3. งานวิจัยของสุภา อักษรประดิษฐ์ เตือน แพงวังทอง และรัฐศักดิ์ กลิ่งอยู่ (2548) เรื่อง “ครอบครัวศึกษา: รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาครอบครัวที่เข้มแข็ง”

งานวิจัยนี้ศึกษาถึงความเป็นไปได้ในการจัดทำหลักสูตรครอบครัวศึกษาในท้องถิ่นภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชน ผู้นำโรงเรียนและครอบครัวของผู้เรียน โดยเฉพาะการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนโดยโรงเรียนโดยเน้นการเข้าถึงและรู้จักครอบครัวของเด็กนักเรียน การรับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับเด็กเป็นอย่างดี ซึ่งผลการวิจัยพบว่า ครอบครัวของเด็กมีความต้องการให้โรงเรียนเข้ามามีบทบาทต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ครอบครัวด้วยการจัดหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องครอบครัวศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ครอบครัว โดยการจัดประชุมชี้แจง จัดกลุ่มเสวนา การให้ความรู้ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ และการเผยแพร่ข่าวทางหอกระจายข่าว โดยเฉพาะองค์ความรู้ในเรื่องครอบครัว การอบรมเลี้ยงดูเด็กและวัยรุ่น การประกอบอาชีพ และการดูแลสุขภาพอนามัยเหล่านี้เพื่อนำมาสู่การสร้างหลักสูตรท้องถิ่นในเรื่องครอบครัวศึกษาต่อไป

4. งานวิจัยของสกวารัตน์ ไกรมาก (สกวารัตน์ ไกรมาก,2552) เรื่อง “กระบวนการประชาสังคมเพื่อพัฒนาการศึกษาท้องถิ่น”

งานวิจัยนี้ พบว่ากระบวนการประชาสังคมเกิดจากการรวมตัวของคนในท้องถิ่นกลุ่มหนึ่งที่เป็นห่วงเป็นใยในอนาคตลูกหลานและเห็นความสำคัญของการศึกษา เมื่อท้องถิ่นประสบปัญหาทางการศึกษาจึงทำให้กลุ่มบุคคลเหล่านี้มีการรวมตัวกันเพื่อที่จะเข้ามาแก้ไขปัญหาการศึกษาที่เกิดขึ้น โดยมีเงื่อนไขที่ทำให้บุคคล องค์กร ภาคส่วนต่างๆ มารวมตัวกันจนเกิดเป็นประชาสังคมเพื่อเข้ามาแก้ปัญหาท้องถิ่น

กระบวนการก้าวไปสู่ความทันสมัยดังกล่าวได้นำพาสังคมชุมชนแบบดั้งเดิมให้ก้าวออกไปสู่ทิศทางการจัดระเบียบทางสังคมและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งหมายถึงการมีงานทำของคนในชุมชนนอกเหนือจากงานด้านเกษตรกรรมเช่นที่เคยเป็นมา การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ทางด้านวัตถุ ซึ่งส่งผลให้เกิดการสะสมทั้งสิ่งที่เป็นสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ หรืออาจเป็นวัตถุที่ทำให้เกิด” ความมีหน้ามีตา “ทางสังคม ซึ่งความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะขัดแย้งกับแนวคิดในเรื่องความพอเพียงและความสมถะเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต รวมถึงเรื่องของระบบการศึกษาซึ่งได้รับการครอบงำจากส่วนกลางเพื่อทำให้ผู้เรียนในชุมชนได้มีการตอบสนองปัจจัยการผลิตจากภายนอก ยกตัวอย่างเช่น การออกไปใช้แรงงานในภาคอุตสาหกรรมเพื่อได้มาซึ่งค่าตอบแทนที่เพิ่มขึ้นจากเดิมนั้นได้ส่งผลให้เกิดการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตร ควบคู่ไปกับการขาดแคลนผู้สืบทอดวิทยาการหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการเกษตร และด้านอื่นที่มีอยู่ในชุมชน

เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงต้องค้นหาภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลงในเชิงลบต่อชุมชนดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น และสิ่งหนึ่งที่ถูกหยิบยกมาใช้เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันดังกล่าวก็คือเรื่องของการศึกษาชุมชน โดยเฉพาะการสร้างต้นทุนทางสังคมให้แก่ชุมชนและสมาชิกในชุมชนเอง ซึ่งการศึกษาชุมชนในรูปแบบใดๆ ก็ตามนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยปัจจัยสนับสนุนในด้านต่างๆ เพื่อให้เกิดการศึกษาชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

5. งานวิจัยของสุทธิรา อุดใจ (สุทธิรา อุดใจ, 2551) เรื่อง” การสืบค้นทุนทางสังคมที่เหมาะสมต่อการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน”

งานวิจัยนี้พบว่าบุคคลในชุมชนที่มีต้นทุนทางสังคมสูงและเป็นผู้นำการเคลื่อนไหวของกลุ่มประชาสังคมส่วนใหญ่มีที่มาจาก

- 1) การที่สมาชิกในชุมชนเลือกให้เป็นผู้นำในการเคลื่อนไหว เนื่องจากเป็นผู้มีชื่อเสียงหรือเป็นที่ยอมรับของหลายฝ่ายในสังคม
- 2) การเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนการเคลื่อนไหวทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น การเป็นนายทุนสนับสนุนทางการเงินและทรัพยากรต่าง ๆ
- 3) การเป็นบุคคลที่ต้องเข้าสู่บทบาทของผู้นำการเคลื่อนไหวโดยตำแหน่งหน้าที่ตนเองมีอยู่ เช่น เป็นผู้นำในสังกัดองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายกองกิจการบริหารส่วนตำบล
- 4) การเป็นผู้ที่ได้รับการเคารพและยอมรับนับถืออย่างสูงจากชุมชน อาทิ พระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ในฐานะเจ้าอาวาส หรือเป็นพระเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียงในชุมชน ครูบาอาจารย์หรือผู้บริหารสถานศึกษาภายในชุมชนหรือบริเวณใกล้เคียง แพทย์ประจำสถานีอนามัย เป็นต้น

6. วิทยานิพนธ์ของพจนา เอื้องไพบูลย์ (พจนา เอื้องไพบูลย์, 2546) เรื่อง ”การพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: การศึกษาแบบพหุกรณี”

งานวิจัยจากการศึกษาแบบพหุกรณี พื้นที่ที่เลือกศึกษา ได้แก่ ชุมชนบ้านด้าในภาคเหนือ ชุมชนบ้านบุห้อยอง ภาคกลาง และชุมชนบ้านโนนรัง-บูรพา ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนผลการวิจัยพบว่า

1. กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนที่ทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการคิด และปฏิบัติเพื่อการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาด้านนิเวศ เศรษฐกิจและสังคมชุมชนให้ดีขึ้นและมีความสมดุล ประกอบด้วย 8 ขั้นตอนคือ การทบทวนความยากลำบากในชีวิต การตรวจสอบถึงสาเหตุวิกฤตของกลุ่มแกนนำชุมชน การกระตุ้นคนในชุมชนได้ความตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาของชุมชน การหา

ทางเลือกในการแก้ไขปัญหา การปฏิบัติการตามทางเลือก การประเมินผลย้อนกลับ การพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้น และการบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

2. ผลที่ได้จากการคิดและปฏิบัติของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ทำให้นิเวศของชุมชนคือทรัพยากรป่า ดิน น้ำ และความหลากหลายทางชีวภาพมีความสมบูรณ์ขึ้น เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้น และมีความมั่นคงขึ้น โดยผลผลิตทางการเกษตรกรรมดีขึ้นและมากขึ้น จากการทำชุมชนได้เปลี่ยนรูปแบบการผลิตที่ทำมาอย่างเดียว และมีการใช้สารเคมีในการเพาะปลูก เป็นการทำเกษตรผสมผสานที่มีการบำรุงดินด้วยอินทรีย์วัตถุ และสมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งในการพัฒนา นิเวศและเศรษฐกิจของชุมชน

3. กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ครอบคลุมถึงกิจกรรมการเรียนรู้หลายลักษณะร่วมกันที่ทำให้ศักยภาพของชุมชนเพิ่มขึ้น ได้แก่ การเรียนรู้จากการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การสนทนา พบปะหารือและประชุม การสังเกตผลของกิจกรรม การถ่ายทอดภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้าน การฝึกอบรมและดูงานในพื้นที่จริง การเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ และการเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ของชุมชน นอกจากนี้การเรียนรู้ผ่านประเพณีและพิธีกรรม นับว่าเป็นกิจกรรมที่มีบทบาทสำคัญสำหรับชุมชนที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงกับป่าธรรมชาติ

7. **วิทยานิพนธ์ของชัยศ อิมสุวรรณ (ชัยศ อิมสุวรรณ, 2543) เรื่อง “การพัฒนา รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน”**

งานวิจัยนี้ศึกษาวิเคราะห์วิจัยรูปแบบการศึกษาของชุมชนที่ชุมชนมีส่วนร่วมจัดกระบวนการเรียนรู้และขั้นตอนในการแก้ปัญหาหรือการสร้างศักยภาพของคนในชุมชนเพื่อบรรลุถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนสำหรับประเทศไทย

ผู้วิจัยศึกษาชุมชน 2 ส่วน คือ จากเอกสารที่ทำการศึกษาวิเคราะห์ ได้แก่ โครงการ 6 ฉบับ ประกอบด้วย โครงการประชาคมตำบล กรณีตำบลบางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี โครงการโรงเรียนชุมชนอีสาน อ.สะตึก จ.บุรีรัมย์ โครงการศูนย์โรงเรียนชุมชน กรณีบ้านห้วย ต.นาห้วย อ.จะนะ จ.สงขลา โครงการพัฒนาระบบสอดแทรกการศึกษาแบบผสมผสานเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชนบทยากจน โดยการพึ่งตนเอง(เดสซีไลฟ์) จ.นครราชสีมา โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ บ้านหลั่น ต.ท่าฉนวน อ.มโนรมย์ จ.ชัยนาท และโครงการพัฒนาอาชีพชุมชนยั่งยืน อ.บุขันธุ์ จ.ศรีสะเกษ

จากการศึกษาภาคสนาม โดยเลือกชุมชนที่มีโครงการการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นพื้นที่ที่จะศึกษาสำหรับการวิจัยภาคสนาม 2 ชุมชน คือ ชุมชนตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี ศึกษาโครงการประชาคมตำบล และชุมชนบ้านหลั่น ตำบลท่าฉนวน อำเภอ มโนรมย์ จังหวัดชัยนาท ศึกษา โครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ ซึ่งชุมชนทั้งสองแห่งนี้

เป็นชุมชนในภาคกลางซึ่งประสบปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิต ทำให้เกิดการทำลายสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ นำมาสู่ความขัดแย้งและความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิต ซึ่งสัมพันธ์กับปัญหาความยากจนของคนในชุมชน ความแตกต่างของทั้ง 2 ชุมชน คือ ชุมชนบางขุนไทรนั้นปัญหาเกิดขึ้นจากการกระทำของคนภายนอกชุมชน ในขณะที่ชุมชนบ้านหลั่นคนภายในชุมชนเองมีแบบแผนการผลิตที่ก่อให้เกิดปัญหาขึ้น โครงการการศึกษาชุมชนในชุมชนบางขุนไทรนั้น คนในชุมชนริเริ่มทำโครงการขึ้นในขณะที่ชุมชนบ้านหลั่นมีหน่วยงานภายนอกเป็นผู้แนะนำโครงการใช้ชุมชนในการแก้ปัญหา แต่ทั้ง 2 โครงการคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการเช่นเดียวกัน

ผลการศึกษาได้ข้อสรุปคือ

1. ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชน เป็นปัญหาที่เกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ชุมชนในฐานะระบบสังคมเสียดุลยภาพ โครงการศึกษาชุมชนได้ถูกนำมาใช้เป็นวิถีทางในการแก้ปัญหา โครงการดังกล่าวเสริมสร้างบูรณาการในชุมชน โดยการให้มีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนและจัดการเป้าหมายของโครงการ คือ การแก้ปัญหาชุมชน และมุ่งหมายให้สมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชนได้ตัวประโยชน์จากโครงการ

2. รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จำแนกออกเป็น 2 รูปแบบ คือ รูปแบบอิงชุมชนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มและรูปแบบอิงสถาบันซึ่งหน่วยงานภายนอกเป็นผู้ริเริ่ม

รูปแบบที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม เป็นรูปแบบที่เหมาะสมสำหรับชุมชน ที่มีผู้นำที่เข้มแข็งและมีศักยภาพพื้นฐาน รูปแบบนี้เน้นแนวคิดการพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วมและการใช้ทรัพยากร ตลอดจนภูมิปัญญาภายในชุมชน โครงการดังกล่าวเกิดขึ้นโดยชุมชนเอง และมีเป้าหมายในการพัฒนาความสามารถของสมาชิกเพื่อแก้ปัญหการพัฒนาที่ยั่งยืน

รูปแบบที่หน่วยงานภายนอกเป็นผู้ริเริ่ม เป็นรูปแบบที่เหมาะสมสำหรับชุมชนที่ประสบปัญหาเกินขอบเขตความสามารถของชุมชน การแก้ปัญหาจำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นต้นว่า องค์กรระหว่างประเทศ หน่วยงานรัฐ หรือโครงการในพระราชดำริ อย่างไรก็ตามการจัดการศึกษาดังกล่าว มีเป้าหมายที่จะสร้างการมีส่วนร่วม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และศักยภาพของสมาชิกเพื่อให้แก้ปัญหของชุมชนได้เองเช่นกัน

8. **วิทยานิพนธ์ของขนิษฐา แจ่มใจ (ขนิษฐา แจ่มใจ, 2548) เรื่อง “ชุมชนเข้มแข็ง กรณีศึกษา: ชุมชนบางปลาгод อำเภองครักษ์ จังหวัดนครนายก”**

งานวิจัยศึกษาว่าชุมชนบางปลาгодเป็นชุมชนเข้มแข็งหรือไม่ และมีปัจจัยหรือเงื่อนไขใดที่ส่งผลให้ชุมชนบางปลาгодเป็นชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งจากผลการศึกษาด้านความเข้มแข็งของชุมชนแล้ว มีความเข้มแข็งระดับหนึ่งคือพึ่งพาตนเองได้และมีวิธีการจัดการกับปัญหาต่างๆ โดยมีปัจจัย

ของโครงสร้างทางสังคมที่เป็นเครือญาติ หรือรู้จักคุ้นเคยกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และมีการพูดคุยกัน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการตลอด นอกจากนี้ยังมีปัจจัยด้าน โครงสร้างเศรษฐกิจ ภาวะผู้นำ และผู้นำชุมชน ที่เปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ และการซักถาม ข้อข้องใจต่างๆ ได้ตลอด ประกอบกับปัจจัยด้านวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อของชุมชนส่งผลให้ ชุมชนบางประเภทมีความเข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ นอกจากนี้การร่วมคิดร่วมทำของชุมชนทำให้แก้ไขปัญหาของชุมชนได้และมีพลังในการต่อรองและประสานผลประโยชน์กับหน่วยงานภายนอก ชุมชน

9. วิทยานิพนธ์ของศุภชัย เจริญวงศ์ (ศุภชัย เจริญวงศ์, 2548) เรื่อง “การพัฒนาการความหมาย การพัฒนาชนบทในสังคมไทย: ศึกษาการให้ความหมายในกรณี “หมู่บ้านพัฒนาดีเด่น”

การวิจัยนี้ทำการหมู่บ้านพัฒนาดีเด่นแห่งหนึ่งในภาคเหนือ ผลการศึกษาชุมชนบ้านดงป่าจั่ว หมู่ที่ 7 ตำบลมะขุนหวาน อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าปัจจัยด้าน โครงสร้างสังคมและ เศรษฐกิจ รวมทั้งปัจจัยการขยายอำนาจรัฐเข้าสู่ชุมชนในช่วง พ.ศ. 2500 - 2524 ทำให้ “การพัฒนา” ที่นำเสนอให้กับสังคมและหมู่บ้านนั้นมีความหมายถึง การสร้างโครงสร้างพื้นฐาน แต่หลังปี พ.ศ. 2525 ไปแล้ว เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจมาเป็นการเน้นการผลิตเพื่อการส่งออกและการสลายตัวของคอมมิวนิสต์นั้น ภาครัฐได้ให้ความสนใจชนบทในฐานะเป็นแหล่งผลิตมูลค่า ส่วนเกิน และมีการเปลี่ยนคำอธิบาย “การพัฒนา” ว่าหมายถึง การกระจายความเจริญสู่ภูมิภาคและการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชน แต่ในขณะเดียวกันนั้น ชาวบ้านไม่ได้เข้าใจความหมาย การพัฒนาตามที่รัฐกำหนดเสมอไป เพราะมีการให้ความหมายตามความเข้าใจที่ต่างกันไป รวมทั้ง ชาวบ้านยังมีปฏิสัมพันธ์กับความหมายของรัฐตามลักษณะของการตอบสนองปัญหา กล่าวคือ หากโครงการของรัฐโครงการใดตอบสนองปัญหาของชุมชน ชาวบ้านก็จะเข้าร่วมและผลักดันให้ ดำเนินการ แต่ถ้าโครงการใดที่ทั้งเอื้อและไม่เอื้อผลประโยชน์ ชาวบ้านจะนิ่งเฉยหรือทำตามคำสั่ง โดยไม่คาดหวังผลสำเร็จ ส่วน โครงการที่ไม่ตอบสนองปัญหาของชุมชนนั้น ชาวบ้านจะมีวิธี ปรับเปลี่ยนความหมายภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนมากที่สุด ทั้งในระยะยาวและระยะสั้น คำว่า “การพัฒนา” จึงขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างภาครัฐ และประชาชนในขั้นตอนการต่อรองและการให้คำนิยาม

การต่อรองของชุมชนนั้นสัมพันธ์กับการปรับเปลี่ยนแนวคิดการพัฒนาของภาครัฐ กล่าวคือ การพัฒนาในช่วง พ.ศ. 2500-2524 มีลักษณะบนลงล่าง หรือที่เรียกว่า Top down เป็นการสั่งการ จากข้าราชการหรือสถาบันต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาซึ่งล้วนแล้วแต่มาจากภายนอกชุมชน ทั้งสิ้น และไม่เปิดโอกาสให้องค์กรชุมชนได้เติบโตและเข้มแข็งเพื่อดูแลตนเอง แต่เมื่อภาครัฐ ได้ปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนา ตั้งแต่ พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา ภาครัฐได้พยายามจัดตั้งองค์กร

ชุมชน และให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการการพัฒนา ความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาจึงเปลี่ยนไปเป็นการมีส่วนร่วม และการรับรู้การแก้ไขปัญหาที่มีมากขึ้น และการปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนานี้เองที่ทำให้ชาวบ้านสามารถเลื้อกรับ ปรับ ด้านให้แนวพัฒนานั้นสอดคล้องกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนตนเองได้

10. วิทยานิพนธ์ของอริยา เสวตามร์ (อริยา เสวตามร์, 2547) เรื่อง "การสร้างความหมายเกี่ยวกับชุมชนในกระบวนการฝ่าป่าข้าวภายใต้บริบทของงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนในจังหวัดพะเยา"

การวิจัยนี้ศึกษาการให้ความหมายเกี่ยวกับชุมชนของคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนหมู่บ้านก๊อญ้อย ตำบลทุ่งกล้วย กิ่งอำเภอภูซาง จังหวัดพะเยาและของนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานในแนววัฒนธรรมชุมชนและศึกษาเงื่อนไขที่ทำให้การให้ความหมายนั้นแตกต่างกัน

ผลการศึกษาพบว่า ในภาวะที่ชุมชนในชนบทเผชิญกับกระแสทุนนิยมที่เข้ามาในชุมชนในรูปของการพัฒนา ทำให้ชนบทต้องสูญเสียการควบคุมและการจัดการทรัพยากรของตนเอง ต้องหันมาพึ่งการตัดสินใจจากภายนอกมากขึ้นด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดการริเริ่มของผู้นำชุมชนและชาวบ้านบ้านก๊อญ้อยในการแก้ปัญหาของตนเองที่เริ่มจากปัญหาข้าวไม่พอกินและขยายไปสู่การแก้ไขปัญหาอื่นๆ ในชุมชนกับทั้งมีการสร้างเครือข่ายกับภายนอกผ่านกระบวนการฝ่าป่าข้าวด้วยการดึงการสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชนภายนอก ซึ่งการกระทำนี้อริยาเห็นว่าเป็นการแสดงออกถึงอำนาจความเป็นตัวตนของชาวบ้านที่สามารถจัดความสัมพันธ์ใหม่เพื่อการพัฒนาที่ทำได้ด้วยตนเองได้มากขึ้น และเป็นการเปิดเวทีส่วนรวมให้กับชุมชนให้สามารถถกประเด็นความหมายของความเป็นชุมชนด้วยการผสมผสานแนวคิดที่มีอยู่อย่างหลากหลายในชุมชน

ในชุมชนบ้านก๊อญ้อยอริยาแบ่งกลุ่มคนที่ศึกษาเป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มคนจน กลุ่มคนรวยและปานกลาง และกลุ่มผู้นำชุมชนและนักพัฒนา ทั้ง 3 กลุ่มนี้ให้ความหมายเหมือนกันว่า ฝ่าป่าข้าวเป็นการช่วยเหลือกัน แต่ทั้ง 3 กลุ่มนี้ก็ได้อธิบายความหมายที่ต่างกันไปด้วย ซึ่งสะท้อนความขัดแย้งภายในชุมชน โดยที่ต่างฝ่ายต่างอ้างการตีความเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง กล่าวคือ กลุ่มคนจนมองว่าฝ่าป่าข้าวทำให้เกิดการช่วยเหลือกันในหมู่บ้านและเป็นการเรียกร้องให้กลุ่มตนได้รับความช่วยเหลือจากสังคมที่มีความไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนรวยกับคนจน

กลุ่มคนรวยและปานกลาง มองว่า ฝ่าป่าข้าว เป็นการช่วยเหลือกัน แต่เน้นความหมายของการแลกเปลี่ยนตอบแทนกัน โดยอ้างถึงการสร้างสังคมที่มีความยุติธรรมและการช่วยเหลือกัน แต่กลุ่มนี้เข้าถึงและใช้ประโยชน์จากกองทุนฝ่าป่าข้าวได้มากกว่ากลุ่มคนจน และการอ้างความเป็นชุมชนของคนกลุ่มนี้เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของตนเองในการเรียกร้องความช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชน

กลุ่มผู้นำชุมชน ให้ความหมาย ผ่าป่าข้าวว่าเป็นการสร้างสังคมที่มียุติธรรมและการช่วยเหลือกันด้วยการเชื่อมโยงแนวคิด บุญ อำนาจศักดิ์สิทธิ์ และความยุติธรรมเข้าด้วยกัน ส่วนนักพัฒนาให้ความหมายที่สอดคล้องกับผู้นำชุมชน แต่เพิ่มประเด็นความยุติธรรมในสังคมและการช่วยเหลือกันที่มีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้น เพราะชุมชนไม่อาจอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ และความเข้มแข็งของชุมชนต้องขึ้นอยู่กับการสร้างเครือข่ายช่วยเหลือกันที่กว้างขวาง

อริยา สรุปว่า การทำงานพัฒนาในกระแสวัฒนธรรมชุมชนผ่านผ่าป่าข้าว ทำให้เห็นว่าชาวบ้านผูกพันกับตลาดและรัฐในบริบทที่ชาวบ้านเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพมาสู่ระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ ทำให้คนในชุมชนด้านหนึ่งโอนอ่อนตามกระแสการพัฒนาที่เงินมีบทบาทมากขึ้น ในฐานะปัจจัยการแลกเปลี่ยน ขณะที่อีกด้านหนึ่งมีกระแสทักท้วงให้คิดถึงจริยธรรมการถือฤกษ์แบบเดิมและยังทำให้ทั้งชาวบ้านและนักพัฒนาตระหนักว่าในกระแสการพัฒนาในปัจจุบันชุมชนไม่สามารถอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยว จำเป็นต้องรื้อฟื้นการช่วยเหลือเกื้อกูลในกระบวนการพัฒนาให้ขยายกว้างมากขึ้นในรูปของเครือข่าย

โดยสรุปจากการศึกษาวิเคราะห์งานวิจัยในมิติสังคมทั้ง 10 ชิ้น ซึ่งเป็นเพียงตัวอย่างงานที่ถูกผลิตขึ้นตั้งแต่หลัง 2540 เป็นต้นมา สะท้อนเห็นกระแสการศึกษาและวิจัยด้านชุมชน สังคม ท้องถิ่นมากขึ้น ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการที่สังคมไทยประสบภาวะวิกฤตด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ยาเสพติด จากการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-7 (พ.ศ. 2504 - 2539) ที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ทำให้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540) เป็นต้นมา ได้หันมามุ่งเน้นการพัฒนาคน รวมทั้งเปิดโอกาสให้คนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนามากขึ้น เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ที่สังคมไทยประสบอยู่ และเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

งานวิจัยเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพลังขับเคลื่อนของคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการกำหนดทิศทางในการพัฒนาชุมชนของตนเอง การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเอง และรวมทั้งการมีปฏิสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน การศึกษามิติสังคมศึกษาสามารถการสังเคราะห์โดยสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 12 การสังเคราะห์ความรู้ท้องถิ่นมิติสังคม

องค์ความรู้มิติสังคม	การเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ อื่นๆ	พลังของชุมชนในงานวิจัย มิติสังคม	คุณค่าขององค์ความรู้ มิติสังคม
-ประชาสังคม เป็นกระบวนการกลุ่มที่สร้างการเรียนรู้ร่วมกันที่จะเลือกวิธีการที่เหมาะสมในการจัดการภายในชุมชนเอง มีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ใหม่เพื่อหาแนวทางการแก้ปัญหา - ชุมชนเข้มแข็ง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน โดยร่วมกันคิดร่วมกันตัดสินใจ มีอำนาจในการบริหารจัดการตนเอง มีพลังในการต่อรองและประสานผลประโยชน์กับหน่วยงานภายนอกชุมชน และพึ่งตนเองได้	-ประวัติศาสตร์ของชุมชนทำให้เห็นถึงในอดีตชุมชนต้องเจอกับปัญหาอะไรบ้างและผ่านปัญหานั้นมาได้อย่างไรนำไปสู่การคิดการแก้ปัญหา ร่วมกัน นอกจากนี้ความรู้ด้านการจัดการทรัพยากรยังสะท้อนถึงการจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนอีกด้วย	โครงสร้างเศรษฐกิจ ภาวะผู้นำและผู้นำชุมชน รวมทั้งปัจจัยด้านวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อของชุมชน เป็นพลังที่สำคัญในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน	- ในกระแสการพัฒนาปัจจุบันชุมชนไม่สามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ การรื้อฟื้นระบบความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลร่วมกันคิด ร่วมกันตัดสินใจทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและมีศักยภาพในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น โดยไม่ต้องรอความช่วยเหลือจากภายนอก กระบวนการทางสังคมสร้างจิตสำนึกการมีส่วนร่วมว่าทุกคนอย่างล้วนเป็นสมบัติของชุมชนที่คนในชุมชนต้องร่วมกันดูแลรักษาให้ยั่งยืนต่อไป

สรุปการสังเคราะห์งานวิจัยและวิทยานิพนธ์มีมติสังคม

จากตารางได้แสดงข้อมูลว่าการศึกษาเรื่องราวความรู้ของท้องถิ่นในมิติด้านสังคมนั้น ประเด็นศึกษาที่เหมือนกัน คือ การศึกษาโครงสร้างทางสังคมตลอดจนความสัมพันธ์ของคน ในชุมชนและกระบวนการประชาสังคมที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ชุมชนประสบร่วมกัน ความสัมพันธ์เหล่านี้จากกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการเคลื่อนไหวของคน ในชุมชนท้องถิ่นเพื่อปรับตัวให้เข้ากับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และรวมถึงความสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐอีกด้วย

แม้ว่างานทั้ง 10 ชิ้นจะมีประเด็นศึกษาที่ทั้งเหมือนและแตกต่างกันในบางประเด็น หากแต่ การนำประเด็นทั้งหมดของงานทั้งหมดมาเรียงต่อกันเป็นภาพโดยรวมแล้ว จะเห็นว่าการศึกษา ในด้านสังคมนั้น มีทั้งความกว้างและลึก และหลากหลายระดับ ตั้งแต่การศึกษาที่จัดให้สำหรับเด็ก ในชุมชนเพื่อสร้างความเข้มแข็งในระดับครอบครัว และโยนไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ในระดับ ชุมชน การเป็นสมาชิกของชุมชนที่มีทุนทางสังคมวัฒนธรรมทั้งวิถีชีวิต บรรพบุรุษความเชื่อ ร่วมกัน การมีผู้นำชุมชนที่ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน เป็นผู้มีความสามารถแก้ปัญหาและ ประสานประโยชน์ได้ดี รวมทั้งการเกิดกลุ่มหรือองค์กรชุมชนและกระบวนการมีส่วนร่วมของคน ในชุมชนทั้งเพื่อแก้ปัญหาที่ชุมชนประสบ หรือการวางแผนพัฒนาด้วยตนเอง หรือการมีตัวชี้วัด การพัฒนาชุมชนของตนเอง และรวมไปถึงการมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน อย่างเท่าทันเพื่อให้ชุมชนพึ่งพาตนเองและสร้างความเข้มแข็งที่ยั่งยืนให้กับชุมชน

5. ความรู้ท้องถิ่นมิติทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมถือเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งในการดำรงของผู้คนในแต่ละท้องถิ่น และการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมก็ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรง อยู่ได้ จากจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นนั้นสวนทางจำนวนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ อย่างจำกัด หากชุมชนมีการบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีประสิทธิภาพก็จะ ก่อให้เกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรตามมาในชุมชนได้ หรือหากขาดการดูแลรักษาที่ดีพอ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมก็อาจเสื่อมโทรมลงหรือหมดไปจากชุมชนได้

ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาวิเคราะห์งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรและ สิ่งแวดล้อมในชุมชน รวมถึงลักษณะการบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1. งานวิจัยของไพจิตร ศิลาลักษณ์ และคณะ (2547) เรื่อง “โครงการวิจัย รูปแบบการหาปลา ที่เหมาะสมกับสภาพระบบนิเวศของชุมชนลุ่มน้ำมูนตอนกลาง” มีการศึกษาเกี่ยวกับแม่น้ำมูน

ในแง่ต่างๆ เช่น ที่มา ลักษณะ ระบบนิเวศและการแปลงสภาพนิเวศของแหล่งน้ำ วงจรวัฏจักร การขึ้นลง การเปลี่ยนแปลงระดับของแม่น้ำมูนในช่วงฤดูกาลต่างๆ เช่น ฤดูน้ำแดง/ต้นฤดูฝน

ฤดูน้ำหลาก/ฤดูฝนปลาจะมาก ฤดูน้ำลด/ฤดูหนาว ฤดูน้ำแล้ง/หน้าแล้งน้อยปลาจะอยู่วัง สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำมูน แนวทางการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำมูนที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมวิถีชีวิตของคนในชุมชนซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น

นอกจากนี้ยังศึกษาแหล่งน้ำอื่นๆ ในชุมชนที่สัมพันธ์กับการหาปลาของคนในชุมชน เช่น กุดหรือหล่งซึ่งเป็นแนวทางน้ำเก่าที่มีสภาพเป็นหนองบึง ฮ่องหรือร่องน้ำ เป็นต้น และปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อแม่น้ำมูนและแหล่งน้ำต่างๆ ในชุมชน เป็นต้น

การวิจัยพบว่าชาวบ้านกลุ่มน้ำมูนตอนกลางมีสภาพวิถีชีวิต ทั้งการใช้น้ำในการเกษตร การทำประมงสอดคล้องกับสภาพตามธรรมชาติของลำน้ำมูนอยู่แล้ว ซึ่งเป็นผลมาจากการสังเกตและเรียนรู้ธรรมชาติที่อยู่รอบตัว และมีการปรับวิถีชีวิตตนเองให้สอดคล้องเข้ากับวัฏจักรธรรมชาติเหล่านี้ โดยมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม

2. งานวิจัยของยอดขวัญ บุญซ้อน และคณะ (2548) วิจัยเรื่อง “โครงการวิจัยการจัดแหล่งเรียนรู้ป่าห้วยป้อม ศูนย์หลักสูตรสถานศึกษาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถานศึกษาและองค์กรท้องถิ่นในพื้นที่อำเภอสอง จังหวัดแพร่”

งานวิจัยได้ทำการสำรวจสภาพ ศักยภาพและแหล่งเรียนรู้ของป่าห้วยป้อมในเรื่องของทรัพยากรน้ำและป่า พบว่าป่าห้วยป้อมมีสภาพสมบูรณ์สามารถพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ให้แก่ชุมชนเพื่อนำไปสู่การจัดทำหลักสูตรในสถานศึกษาซึ่งจะก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ป่าห้วยป้อมอย่างเหมาะสมและเกิดการอนุรักษ์ป่าห้วยป้อมเพื่อให้เป็นแหล่งทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่มีความยั่งยืนของชุมชนสืบไป

หลักสูตรสถานศึกษาที่จัดทำขึ้นนี้ได้มีการนำไปทดลองใช้ ในโรงเรียนของชุมชน โดยมีการนำนักเรียนเข้าไปศึกษาในป่าห้วยป้อม โดยมีผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านร่วมเดินทางไปและช่วยให้ความรู้แก่นักเรียน โดยนักเรียนได้ทำการสำรวจและเก็บข้อมูลทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของป่าห้วยป้อม เรียนรู้การดำรงชีวิตอยู่ในป่า เรียนรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรต่างๆ ที่มีอยู่ใน เรียนรู้เกี่ยวกับสัตว์น้ำที่มีอยู่ในแหล่งน้ำของป่าห้วยป้อม

สิ่งที่นักเรียนได้เรียนรู้เหล่านี้จะทำให้เกิดความรักและความห่วงใยในทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่มีค่าในชุมชนของตน อันจะไปสู่การอนุรักษ์ป่าห้วยป้อมให้ยั่งยืนต่อไปในอนาคต

3. งานวิจัยของวิมลลักษณ์ ชูชาติ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ,2540) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การนำเสนอรูปแบบและกระบวนการสร้างเครือข่ายเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้” ซึ่งมีพื้นที่การศึกษาในบริเวณภาคเหนือเป็นหลัก ได้สรุปถึงการนำพิธีกรรมพื้นบ้านมาประยุกต์ใช้ดูแลรักษาป่า โดยความเชื่อของชาวล้านนาใช้วิธีการสังเกตธรรมชาติผสมผสานกับความเชื่อ เรียกเป็นภาษา

ท้องถิ่นว่า” ซิด “หมายถึง มีสิ่งที่ไม่ดีเกิดขึ้นในชุมชน อาทิ สัตว์ป่าเข้าบ้าน แร้งจับหลังคา งูขึ้นบ้าน เป็นต้น ส่วนภาษากะเหรี่ยงเรียกว่า” ต่าเกอแอ “

พิธีกรรม ที่ชาวบ้านนำมาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่ามีดังนี้

1) **พิธีเลี้ยงผี** เป็นพิธีกรรมที่ทำกันเกือบทุกคนเผ่าในล้านนา มีความเชื่อว่า ในป่าเป็นที่อยู่ของผี ผีเป็นผู้ดูแลป่าจึงให้ความเคารพ ทุกๆ ปี จะมีพิธีเลี้ยงผีเจ้าป่าเจ้าเขา บางชุมชนเรียก “ผีนุ่นน้ำ” บางชุมชนเรียก “ผีน้าออกกู”

การทำพิธีจะทำกันในป่า มี” หอผี “ซึ่งจะสร้างขึ้นมาอย่างง่ายๆ ส่วนของเช่น ไม้ไผ่ จะมี ไก่ หมูและเหล้าขาวเป็นหลัก บางชุมชนทำ 3 ปีครั้ง หรือทำพิธีเวลาที่ล่วงละเมิดหรือเกิดเหตุร้ายในชุมชน

คนเมืองจะทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าป่าเจ้าเขาทุกปี คนอาข่าจะมีการไหว้ผีบรรพบุรุษ ซึ่งจะทำพิธีกันในป่า คนกะเหรี่ยงจะมีการไหว้ผีเงลาที่ใคร ไปล่วงละเมิดสิ่งที่หวงห้ามไว้ เช่น บริเวณป่าคุดะ หรือป่าขุนน้ำ บริเวณน้ำออกกู โดยจะมีหมอมผีทำหน้าที่ทำนายว่าทำผิดผีแล้วจะนำไปเลี้ยงผีในสถานที่ที่ไม่มีคนเดินผ่าน ซึ่งบริเวณนั้นก็คือป่าที่ชุมชนดูแลรักษาอยู่นั่นเอง

2) **การสืบชะตา** คนโบราณเชื่อว่าเมื่อมีเกิดก็ต้องมีเจ็บ มีตาย แต่การสืบต่ออายุอาจจะขาดลงด้วยอำนาจ เคราะห์ ซิด ดวง ภูติผีปิศาจ ทำให้อายุขาดลงฉับพลันจึงต้องมีการสืบชะตา เช่น การสืบชะตาป่าไม้

3) **การถอน** คือ การนำเอาสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ออกไปจากบริเวณที่อยู่อาศัยบริเวณที่ “ซิด” โดยมีการถอนวัตถุกับถอนสิ่งที่เป็นนามธรรม ซึ่งน่าจะตรงกับกับพิธีกรรมของคนกะเหรี่ยงที่เรียกว่า “ต่าเซอฮิ” เป็นพิธีกรรมที่ทำกันทุกปีเวลาที่ต้องการปิดป่าสิ่งที่ไม่ดีออกจากหมู่บ้านจะมีการไม้ไผ่สานนำไปปักไว้สี่ทิศ มีเครื่องเช่น ไม้สี่ทิศ ประกอบด้วย ขนม ข้าว ยาสูบ พริกเกลือ เป็นต้น

สำหรับเครื่องถอนจะทำจากกบกล้วย เรียกว่าทำสะดวงหรือกระทงขนาดเล็กเท่าคืบ/เท่าศอก/เท่าวา โดยมีจำนวนเครื่องถอน 5 สะดวงหรือ/ชุด โดยใส่ของเหมือนกันทุกสะดวงซึ่งประกอบด้วยของ 7 อย่าง ได้แก่ ข้าวสุก แกงส้ม แกงหวาน ผลไม้ ขนม หมากพลู บุหรี่ และเมี่ยง การประกอบพิธีจะกำหนดสถานที่ตรงกลาง และ 4 แจ่ง หรือมุม มีพระสงฆ์ 5 รูป อยู่ตรงกลาง 1 รูป และอยู่ที่มุม 4 มุม มาทำการประกอบพิธีถอนพร้อมกัน

4) **การส่ง** หมายถึง การนำเครื่องบูชาส่งเวสส่งให้เทวดาหรือภูมิจีปิศาจที่คนเชื่อถือ

5) **การบูชาสังเวย** เป็นการบูชาเทวดาที่ตนเคารพนับถือเป็นที่พึ่งเวลาเจ็บไข้ได้ป่วย เพื่อให้หายจากโรค

6) **การลดเคราะห์สังเคราะห์ ลอยเคราะห์**

7) การสูตร เมื่อคนในชุมชนเกิดไม่สบาย ก็จะให้พระสงฆ์มาช่วยทำพิธี พระสงฆ์ จะใช้มนต์ทางศาสนาทำการสวด หรือสูตรให้ บางทีก็เป็นคำสาบานแต่กล่าวเฉพาะเรื่องใดเรื่อง หนึ่ง มีการสูตรหลายอย่าง เช่น สูตรถอน สูตรสืบชะตา

8) การบวชต้นไม้ เดิมเป็นการบวชต้นไม้ใหญ่ ต้นไม้ที่เป็นพญาไม้ในชุมชน ซึ่งเป็นลักษณะกึ่งผสมผสานระหว่างความเชื่อของพุทธกับผี ต่อมาเริ่มมีหลายชุมชนที่ประยุกต์ ความเชื่อทางพุทธศาสนามาใช้ในการดูแลรักษาป่า เกิดเป็น “การบวชป่า” ซึ่งเกิดจากพื้นฐานที่ว่า ไห้คนเว้นทำความชั่ว เบียดเบียนธรรมชาติ ผู้ที่มีจิตใจอ่อนโยน มีคุณธรรมก็จะละเว้นไม่เบียดเบียน ป่า

ทั้งนี้การประกอบพิธีกรรมพื้นบ้านในล้านนา ก่อนการเริ่มต้นพิธีกรรม ชาวบ้าน จะทำพิธีขึ้นท้าวทั้ง 4 อันเป็นพิธีกรรมที่เป็นการบอกกล่าวต่อท้าวทั้ง 4 คือ เหนือ ใต้ ออก ตก ทั้งบนและล่าง คือ พระอินทร์เจ้าแห่งสวรรค์และพระแม่ธรณี เจ้าแห่งดินผู้คุ้มครองโลกจะได้รับรู้ ถึงกิจกรรมอันดีงามที่ชุมชนได้ร่วมกันทำขึ้น

การประกอบพิธีกรรมจะมีเครื่องตาน (ถวายน) ซึ่งประกอบด้วยข้าวปลาอาหาร หมาก เมียง บุหรี่ กวักดอก และตุ้งหรือธง

ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการรักษาป่า จากการรวบรวมความเชื่อของชนทุกเผ่าทาง ภาคเหนือ พบว่ามีความเชื่อสำคัญๆ อยู่ 3 เรื่อง ดังนี้

1) ความเชื่อว่า “ป่า” มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยคุ้มครอง ซึ่งเป็นความเชื่อที่เหมือนกัน ทุกชนเผ่าอันเป็นการแสดงถึงความเคารพยำเกรง จะไม่มีใครล่วงล้ำ ถ้าหากใครละเมิดก็จะมีอาเพศ เพราะถือเป็นการลบหลู่ จะมีพิธีกรรมที่แสดงถึงความเคารพ เช่น พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ ขอบคุนเจ้าป่า เจ้าเขา เป็นต้น

2) ความเชื่อเรื่องขวัญ และวิญญาณป่า คนกะเหรี่ยงจะมีความเชื่อว่ามีขวัญอยู่ในตัวสัตว์ เช่น เก้ง ชะนี หมี ดังนั้นจึงต้องดูแลสัตว์ป่าด้วย ดังสุภาษิตที่ว่า “ชะนีตายหนึ่งตัว ป่า เจ็ดป่าต้องเจ็บเหงาวิ้งเวง นกตกตายหนึ่งตัว ต้นไทรเจ็ดต้นต้องวิ้งเวง”

3) ความเชื่อเรื่องการใช้ประโยชน์จากป่า เช่น คนอ่าขามีความเชื่อว่า บ้านไหน ที่ไปหาหน่อไม้ในป่ามากิน ถ้ากินเหลือจะไม่มีความสุขในชีวิต หรือ คนกะเหรี่ยงเชื่อว่าใครที่ตัด ต้นไม้เกิน 2 ต้นถือว่าบาป

งานวิจัยนี้ได้สรุปถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนว่า แนวทางการฟื้นฟูป่าไม้ของชาวบ้านอยู่บนความเชื่อในเรื่องป่าเป็นหนึ่งเดียวกับวิถีคิดในเรื่อง การดำเนินชีวิตประจำวัน คือ “การเกิด แก่ เจ็บ ตาย” สอดคล้องกับวิถีคิดของพุทธศาสนาที่เชื่อว่า

ธรรมชาติมีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่นเดียวกัน หลายชุมชนมีการเรียนรู้ที่จะฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมให้ฟื้นคืนกลับเป็นป่าสมบูรณ์

4. งานวิจัยของปิยะวรรณ นันทานุกูล และคณะ (2545) เรื่อง “การศึกษาคุณภาพน้ำและดินในเขตที่มีมีการประกอบกิจการฝั่มด้อยน้ำตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน” ซึ่งเป็นการศึกษาผลกระทบที่เกิดจากการประกอบอาชีพของคนในชุมชนที่มีต่อน้ำ เช่น ปัญหาปริมาณสารเคมีตกค้าง ปัญหาน้ำเสีย เป็นต้น

งานวิจัยชิ้นนี้สะท้อนให้เห็นภาพของการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างขาดการตระหนักรู้ ขาดความเคารพ และขาดการบริหารจัดการทรัพยากรที่ดี ประกอบการพัฒนาและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ส่งเสริมการผลิตเพื่อจำหน่าย จึงมีการหันไปใช้สารเคมีในหัตถกรรมฝั่มด้อยซึ่งแต่เดิมเคยใช้สิทธรรชาติซึ่งไม่เป็นอันตรายต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อม การใช้ทรัพยากรอย่างไร้ทิศทางนี้จึงส่งผลทำให้เกิดปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในด้านน้ำของชุมชนตามมาทั้งน้ำเน่าเสีย ทั้งการตกค้างของสารเคมีในน้ำ ซึ่งส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชนชุมชนจึงควรริบหาทางแก้ไขโดยเร็วก่อนที่สายเกินแก้

5. งานวิจัยของชุลลิตี ชูชาติ และคณะ (2544) เรื่อง “โครงการรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตลุ่มน้ำแม่วาง”

งานวิจัยชิ้นนี้ทำการศึกษาลุ่มน้ำแม่วาง 3 ขอบเขต คือ ลักษณะทางกายภาพเกี่ยวกับความเป็นมาทางด้านธรณีวิทยา ทรัพยากรชีวภาพได้แก่ลักษณะป่าประเภทต่างๆ สัตว์ที่อาศัยอยู่ อาณาบริเวณดังกล่าว และประชากรได้แก่จำนวนผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว และยังมีจัดทำเป็นแผนที่ลุ่มน้ำแม่วางในเขตภูเขาสวนและเขตที่ราบลุ่ม มีการสำรวจพื้นที่จริงและพบน้ำตกถึง 14 แห่ง ยังพบว่าชาวบ้านหลายหมู่บ้านร่วมกันจัดทำเหมืองฝาย มีข้อตกลงในการใช้น้ำและการแบ่งปันน้ำร่วมกัน มีการขยายเครือข่ายการอนุรักษ์ดิน ป่า น้ำ การจัดกิจกรรมร่วมกันเพื่ออนุรักษ์ป่า เช่น การสืบชะตาต้นน้ำซึ่งชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในแถบนี้เป็นชาวกะเหรี่ยงซึ่งมีความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ เช่น การไหว้ผีฝาย/เลี้ยงผีฝายก่อนการทำนา มีคำพังเพยเกี่ยวกับน้ำว่า “ใช้น้ำต้องรักษาน้ำ (อ้อที่เกอะตอ) ไร่ป่าต้องรักษาป่า (เอาเกอะตอ)” มีข้อห้ามเกี่ยวกับการใช้น้ำ 5 ประเภท ดังนี้

1) น้ำซบ (ทิจท่อ) เป็นน้ำที่ซึมซับอยู่ตลอดเวลา มีน้ำซึมตลอดปี พื้นที่ดังกล่าวมักเป็นป่าดงดิบต้นไม้ต้นไม้ขนาดใหญ่ ไม่มีใครเข้าไปปรบกวเพราะมีความเชื่อว่ามีผีหรือเจ้าของคอยอารักข้อยู่

2) น้ำโปง (ทิมอ) คือ น้ำที่เกิดขึ้นบริเวณลุ่มของลำห้วย พื้นที่ดังกล่าวจะเป็นโคลนลึก มีน้ำขังตลอดปี มีโปงเล็กและโปงใหญ่ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นบริเวณที่ผีดูมากจะไม่เข้าไปใกล้

3) ลำห้วย (ทีโก๊ละ) เชื่อว่ามี “นาที” เป็นผู้รักษาน้ำอาศัยอยู่ในลำห้วยหรือที่มีน้ำขังทั่วไป หากใครปัสสาวะ อุจจาระ หรือหรือทำอะไรที่ถือว่าทำลายน้ำ “นาที” จะลงโทษ โดยทำให้ผู้นั้นเจ็บป่วยต้องไปทำพิธีขอขมา โดยนำข้าวสาร 1 กำมือไปหว่านในแล้วให้อธิษฐานขอขมา

4) น้ำผุด (ทีเป่าท่อ) เป็นน้ำที่ไหลผุดขึ้นขึ้นมาจากดินอยู่ตลอดเวลา (น้ำออกกรุ) บริเวณนี้จะอุดมสมบูรณ์ ห้ามเข้าไปรบกวนหรือทำลายป่า เชื่อว่ามีเจ้าของหรือผีครุฑอาศัยอยู่ หากใครเข้าไปรบกวนอาจทำให้เจ็บป่วยหรือมีอันเป็นไป

5) น้ำอ่างแก้ว (ทีเหมะเกอล่า) น้ำในอ่างพื้น จะขึ้นตามป่าดงดิบที่ชุ่มชื้น มีหินผาอยู่หรืออยู่ในป่าดงจะใช้ดื่มกินได้ทั้งคนทั้งสัตว์ แต่ห้ามทำลายน้ำในอ่าง เช่น วิตน้ำออก หากมีการละเมิดอาจทำให้มีการตายเกิดขึ้น และเกิดภัยพิบัติต่างๆ ต้องใช้อย่างระมัดระวัง

ข้อห้ามและความเชื่อเกี่ยวกับแหล่งน้ำว่าน้ำเป็นที่อาศัยของผีน้ำ การใช้น้ำจึงต้องมีพิธีกรรมขอโทษผีน้ำ น้ำไหลจากที่สูงไปสู่ที่ต่ำ ห้ามกักเก็บน้ำ ดังนั้นเมื่อมีการสร้างฝาย จึงต้องมีหอผีบริเวณหัวฝายเพื่อขอโทษผีน้ำ และการสร้างฝายต้องปล่อยให้ น้ำไหลผ่านฝายได้ มิฉะนั้นจะผิผี การบูชาผีน้ำต้องทำทุกปีก่อนฤดูการทำนา เจ้าของที่น้ำซึ่งได้รับน้ำจากฝายร่วมกันบูชาผีฝายหรือผีน้ำ โคนการสร้างหอผีฝายยกพื้นสูงประมาณ 1 เมตร หลังคามุงด้วยใบคละคลึง (คล้ายใบพุทธรักษา ก้านใบใช้ทอเสื่อแห้ง) สร้างบันไดหอผีด้วยไม้ไผ่ มีกระบอกไม้ไผ่ใส่น้ำแขวนไว้ที่หอผี การบูชา ใช้เครื่องเช่น รูป เทียน ไม้ตม และสุรา

บริเวณน้ำออกกรุ ห้ามจับปลา เพราะบริเวณนี้มีลูกผีน้ำ ห้ามใช้พื้นที่ดังกล่าวทำมาหากิน ห้ามปัสสาวะใส่ น้ำบริเวณนี้จะทำให้ผิผี เกิดภัยพิบัติแก่ผู้กระทำ ผิผี บริเวณบ่อน้ำซับ คือพื้นที่ที่มีขึ้นและเพราะมีตาน้ำไหลออกมา แต่ไม่มากเหมือนน้ำออกกรุ พื้นที่นี้ก็เป็นพื้นที่ต้องห้ามเช่นกัน

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับน้ำอีก เช่น ”ห้ามเล่นตาน้ำผุด ใครฝ่าฝืนจะเป็น โรคคอพอก “ เหตุผลที่สร้างข้อห้ามและเกิดบตลงโทษ เพราะตาน้ำผุดเป็นที่อยู่ของผีน้ำ (นาที)

นอกจากนี้ยังพบว่าชาวกะเหรี่ยงที่หมู่บ้าน โป่งสมิ ในจังหวัดน่าน มีการจัดคณะกรรมการอนุรักษ์ต้นน้ำของสังคมกะเหรี่ยง หมู่บ้าน โป่งสมิ เพื่อทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าอนุรักษ์เขตต้นน้ำ โดยมีหน้าที่ เช่น ห้ามใครบุกรุกเพื่อทำไร่หมุนเวียน การจัดทำแนวกันไฟ การตัดต้นไม้ การตัดไม้ตัดสร้างบ้านต้องขออนุญาตจากคณะกรรมการชุดนี้ก่อน นอกจากนี้ หมู่บ้านนี้ยังมีคณะกรรมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งทำหน้าที่ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพื่อให้นักท่องเที่ยวเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมกะเหรี่ยงในการใช้ชีวิตร่วมกับระบบนิเวศป่า และการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า ทำหน้าที่อนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว และคัดเลือกผู้ประกอบการเข้าร่วมโครงการ เป็นต้น

งานวิจัยชิ้นนี้สะท้อนภาพการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและมีการบริหารจัดการที่ดี โดยแฝงอยู่ในประเพณีและความเชื่อของชุมชนที่ผสมผสานกับคตินับถือผีที่ชาวกระเหรี่ยงเชื่อถือมานาน ทำให้การบริหารจัดการทรัพยากรและการธำรงรักษาอนุรักษ์ทรัพยากรของคนในกลุ่มน้ำแม่วางเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

6.งานวิจัยของสายยนต์ ศิริรัตน์ และคณะ (2549) เรื่อง “โครงการวิจัยกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างศักยภาพเด็กและเยาวชนในการสืบทอดการดูแลรักษาป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี” ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยศึกษาถึงข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี องค์การที่จัดขึ้นเพื่อทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าชุมชน ความหลากหลายทางชีวภาพ การสำรวจและการเก็บข้อมูล การสำรวจป่าโดยแบ่งเป็นฐานต่างๆ เพื่อศึกษาความหลากหลายและการเปลี่ยนแปลงสภาพป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ชุดความรู้เกี่ยวกับป่า ฯลฯ

นอกจากนี้ในชุมชนยังมีระบบบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้เป็นของตนเอง เนื่องจากชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ในซึ่งมีการใช้ป่าชุมชนร่วมกัน 4 หมู่บ้าน จึงมีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคีขึ้น เพื่อทำหน้าที่ดูแลบำรุงรักษาและป้องกันการบุกรุกป่า

ชุมชนยังมีการจัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านขึ้นเพื่อทำหน้าที่ในการเฝ้าระวังดูแลรักษาป่าชุมชนมีการจัดทำแนวกันไฟทุกปี การปลูกต้นไม้เสริมในเขตป่าชุมชน การส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้าอบรมหลักสูตร “ป่าชุมชน” เพื่อเพิ่มความรู้ทางวิชาการและทักษะในการจัดการป่าให้แก่คนในชุมชนการตั้งกลุ่มราษฎรอาสาพิทักษ์ป่า (รสทป.) ขึ้นในหมู่บ้านเพื่อดูแลทั้งป่าชุมชนและป่าสงวนแห่งชาติ การเปิดโอกาสให้นักวิชาการเข้ามาจัดทำโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาศักยภาพเยาวชนในชุมชนในการอนุรักษ์ป่า ซึ่งมีแนวทางดังนี้

- 1) เปิดเวทีให้เด็กในหมู่บ้านต่างๆ ที่เข้าร่วม โครงการ เพื่อสำรวจความสนใจและความรู้เดิมของเด็กและเยาวชนที่มีต่อป่าชุมชน
- 2) จัดฐานกิจกรรมการเรียนรู้
- 3) อภิปรายความรู้ที่ได้รับแต่ละฐานเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่า
- 4) จัดตั้งคณะกรรมการดูแลป่าชุมชน โดยเสนอชื่อผู้มีศักยภาพและเป็นที่ยอมรับ
- 5) เรียนรู้ร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชน
- 6) เข้าร่วมดูแลรักษาป่าโดยทำหน้าที่ร่วมกับคณะกรรมการ

งานวิจัยชิ้นนี้ส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนของชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าโดยใช้วิธีการเข้าไปศึกษาเรียนรู้จากสถานที่จริงคือป่าชุมชนบ้านห้วยสะพาน ใช้วิธีการจัดทำเป็นฐานความรู้ต่างๆ ช่วยให้เด็กสนุกสนานกับการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริง ทำให้เด็กได้ความรู้

เกี่ยวกับป่าชุมชนซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนรู้เกิดจิตสำนึกในการรักและหวงแหนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตนเอง

7. งานวิจัยของเสาร์แก้ว มูลศรี นัฐนิศ วุฒิชรรมปัญญา และคณะ (2549) เรื่อง “โครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคเหนือ ลุ่มน้ำแม่แตงตอนบน”

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาถึงสิทธิชุมชนของชาวอำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ โดยเฉพาะในการบริหารจัดการทรัพยากรต่างๆ ทั้งด้านน้ำและป่าไม้ ในพื้นที่ที่ชุมชนอาศัยอยู่ถูกละเมิดสิทธิชุมชนจากการพัฒนาของภาครัฐ โดยเฉพาะโครงการเหมืองลิกไนต์ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตที่มีการปกปิดข้อมูลไม่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมหรือได้รับทราบถึงผลกระทบจากการทำเหมือง นอกจากนี้ในภาคเอกชนยังการรุกรานของการทำสวนส้มของพวคนายทุนที่ทำลายไปแล้วเป็นจำนวนมาก

จากสิ่งที่เกิดและสิ่งอาจเกิดขึ้นตามมาทำให้ชาวบ้าน โดยการกระตุ้นของนักวิชาการเริ่มที่ตระหนักถึงผลกระทบชุมชนอาจจะได้รับ งานวิจัยครั้งนี้จึงประกอบไปด้วยคณะผู้วิจัยสองส่วนคือ ส่วนของนักวิชาการและในส่วนของชาวบ้าน และมีการดึงวิทยุชุมชนเข้ามาส่วนร่วมเพื่อส่วนสร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่คนกลุ่มอื่นๆ ในชุมชน ทั้งกลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มสตรีแม่บ้าน กลุ่มพระสงฆ์ กลุ่มเยาวชน กลุ่มโรงเรียน และกลุ่มข้าราชการ

โครงการฯ ได้มีการให้ความรู้ด้านสิทธิชุมชนแก่ชาวบ้าน ศึกษาปัญหาการถูกละเมิดสิทธิของชาวบ้านเวียงแหงโดยการไฟฟ้าฯ และโดยรัฐ การสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนเวียงแหงผ่านกระบวนการต่างๆ ทั้งในกระบวนการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชน กระบวนการศึกษาวัฒนธรรม ความเชื่อ กระบวนการศึกษาข้อมูลด้านสิทธิชุมชนเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ ศึกษาสิทธิชุมชนของพื้นที่อื่น เช่น บ้านแม่แพม บ้านห้วยห้องไคร้ เพื่อนำมาเป็นบทเรียนให้แก่ชุมชนเวียงแหง การสร้างชุดข้อมูลความเป็นตัวตนของชุมชนเวียงแหง ชุดข้อมูลวิวัฒนาการกับวิถีชีวิตชุมชนบนฐานทรัพยากรธรรมชาติ โดยใช้กระบวนการกลุ่มในการเรียนรู้ ทั้งนี้เพื่อชุมชนเวียงแหงให้เกิดความเข้มแข็ง ความเชื่อมั่นและมั่นใจการลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิชุมชนของตนเอง

อย่างไรก็ตาม หลังสิ้นสุดโครงการอาจกล่าวได้ว่าชุมชนมีความสามัคคีมากขึ้น แต่ยังไม่เข้มแข็งมากนัก เนื่องจากมีหลายกลุ่มคน หลายความคิด หลายผลประโยชน์ที่แตกต่างๆ ออกไป แต่ก็สามารถผลักดันให้ออบต.และรัฐบาลยอมรับแนวทางหรือความต้องการของชุมชนด้านการจัดการทรัพยากรได้มากขึ้น และช่วยให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในปกป้องดูแลและอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตนเอง โดยใช้ภูมิปัญญาและวิถีดั้งเดิมของชุมชน เช่น การบวชป่าและสืบชะตาน้ำ เป็นต้น

8. งานวิจัยของเครือข่ายอนุรักษ์กลุ่มน้ำชมภู ตำบลชมภู อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก (2548) เรื่อง “โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำและการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมโดยชุมชนในพื้นที่ ‘ลุ่มน้ำคลองชมภู’

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยโดยชาวบ้านลุ่มน้ำชมภูเองร่วมการศึกษา ซึ่งผลมาจากความเชื่อมโยงโทรมของทรัพยากรทั้งน้ำและป่าไม้ในชุมชนลุ่มน้ำชมภู ซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตที่เคยเป็นมาของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านเกิดความตื่นตัวในการที่จะอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตนให้กลับมาอุดมสมบูรณ์ดังเดิม

นักวิจัยชาวบ้านชมภูได้ศึกษาถึงรูปแบบ ลักษณะการใช้ทรัพยากรน้ำและป่าไม้ การเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากรของชุมชนในเขตลุ่มน้ำคลองชมภู ศึกษาถึงผลกระทบจากการพัฒนา การจัดการทรัพยากรโดยภาครัฐที่มีต่อชุมชนในลุ่มน้ำคลองชมภู และศึกษาถึงเงื่อนไขในการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำและป่าไม้เพื่อแผนการจัดการในระดับชุมชนและเสนอทางเลือกที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนในการแก้ไขปัญหาความเชื่อมโยงโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในเขตลุ่มน้ำคลองชมภู

ชาวบ้านโดยมีการสืบค้นข้อมูลประวัติศาสตร์ ทรัพยากร ความหลากหลายทางชีวภาพ การจัดการน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากร โดยใช้กระบวนการเรียนรู้ที่ทุกคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการคิด การตัดสินใจ การลงมือปฏิบัติร่วมกัน มีกิจกรรมให้เยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วม นักสืบสายน้ำ และการสรุปบทเรียนร่วมกัน

ผลการวิจัยครั้งนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนลุ่มน้ำคลองชมภูอย่างชัดเจน ทำให้คนในชุมชนหันมาใส่ใจกับการอนุรักษ์ทรัพยากรมากขึ้น เช่น มีการกำหนดช่วงเวลาการหาหน่อไม้ การอนุรักษ์การใช้เครื่องมือหาปลาแบบดั้งเดิมที่จะช่วยรักษาปริมาณสัตว์น้ำและส่งต่อความรู้และภูมิปัญญาด้านต่างๆ ของชุมชนไปสู่เยาวชนคนรุ่นหลัง ทั้งในด้านความรู้เรื่องสมุนไพร ความเชื่อเกี่ยวกับป่าว่ามีผีป่า มีเจ้าพ่อคอยปกป้องรักษาชาวบ้านไม่ควรลบหลู่ การลดการใช้สารเคมีในการทำเกษตร เป็นต้น

9. งานวิจัยของศุภชัย สมบัติโต ปิยพันธ์ แสนทวีสุข วรณิ สมบัติโต และอดิศักดิ์ อาจหาญ (2546) เรื่อง “ความหลากหลายทางชีวภาพกับชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำชี”

งานวิจัยชิ้นนี้ทำการศึกษาร่วมกันในลุ่มน้ำชีทั้งตอนต้น ตอนกลางและตอนปลาย เพื่อศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในลุ่มน้ำชีที่สัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพในแต่ละท้องถิ่น โดยใช้การเก็บข้อมูลภาคสนาม การสัมภาษณ์ การสังเกต และข้อมูลเอกสาร โดยให้ประชาชนในพื้นที่ที่มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล

ผลการศึกษาพบว่าความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรในกลุ่มน้ำชีลดลงเป็นผลมาจากความต้องการด้านปัจจัยสี่และความยากจนของชาวบ้าน ตลอดจนสภาพความแห้งแล้งในพื้นที่ การอพยพย้ายถิ่นฐานหาที่ทำกินใหม่ที่อุดมสมบูรณ์ วิถีชีวิตและการเกษตรสมัยใหม่ที่พึ่งพาตนเอง และสารเคมี ทำให้ชาวบ้านมีการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลืองและขาดจิตสำนึกการอนุรักษ์ ทั้งผ่านทางบุกรุกเผาทั้งป่าชุมชนและป่าสาธารณะ

ในที่สุดเมื่อทรัพยากรธรรมชาติเริ่มขาดแคลนและสิ่งแวดล้อมเริ่มเสื่อมโทรมลงและหมดสภาพ ทำให้ชาวบ้านเริ่มวิตกกังวลและแสวงหาแนวทางในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดความยั่งยืน จนเกิดเป็นปรากฏการณ์ความต้องการหวนคืนสู่สภาพวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมควบคู่ไปกับวิถีชีวิตแบบสมัยใหม่

ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำชีได้ทำการรื้อฟื้นภูมิปัญญาด้านต่างๆ ของตนทั้งในด้านพืชสมุนไพรจากป่า การปลูกและการแปรรูปสมุนไพร การใช้ไม้ทำฟันและทำถ่าน ความหลากหลายของพันธุ์ต่างๆ ทั้งพืชพันธุ์ข้าวนาทาม พันธุ์ปอพื้นเมืองที่ความทนทาน ปลูกง่าย โตเร็ว ราคาดี การทำนาข้าวหยอดหลุม อาหารป่าตามฤดูกาลซึ่งมีทั้ง พืช เห็ด สัตว์ และแมลงต่างๆ ทั้งของคนและของสัตว์ที่ชาวบ้านเลี้ยงไว้ อาหารจากลำน้ำชี แหล่งท่องเที่ยวที่สวยงาม ความเชื่อดั้งเดิมของคนในท้องถิ่น เช่น ศาลปู่ด้าวยาดิ ศาลเจ้าพ่อหลวงชั้น ศาลตาปู่เจ้ายิก ท่านปู่เมืองปาก ศาลปู่ ศ.ปราชวงค์ ความเข้าใจในวิถีธรรมชาติทางเดินของสายน้ำที่มาของป่าบุงป่าทาม เป็นต้น

การวิจัยครั้งนี้ใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการสำรวจและวินิจฉัยพันธุ์พืชท้องถิ่น จนนำไปสู่การขยายพันธุ์พืชด้วยวิธีการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อแบบสมัยใหม่ผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และนำกลับไปปลูกในป่าของชุมชน และเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลอนุรักษ์ ฟื้นฟู บริหารจัดการ และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตนอย่างมีประสิทธิภาพตามภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ โดยปรับประยุกต์ใช้ควบคู่ไปกับเทคโนโลยีอย่างสอดคล้องกับระบบสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมในยุคปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

10. วิทยานิพนธ์ของธวัชชัย จันจุฬา (ธวัชชัย จันจุฬา, 2551) เรื่อง “กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายชาวบ้านเพื่อการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรในชุมชน”

งานวิจัยนี้เป็นศึกษารูปแบบการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรของชุมชนเวียงคั่ง ตำบลเวียงคั่ง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งชุมชนนี้ต้องประสบกับปัญหาการรุกล้ำของนายทุนที่เข้ามาทำอุตสาหกรรมสวนส้มขนาดใหญ่ มีระบบการผลิตเพื่อจำหน่ายและใช้สารเคมีจำนวนมากเพื่อเพิ่มผลผลิตให้ทันกับความต้องการของผู้บริโภค เกิดการแย่งชิงทรัพยากรทั้งที่ดินและทรัพยากรน้ำ ปัญหารุกล้ำและสารเคมีตกค้างในดิน น้ำ อากาศ ชาวบ้านในพื้นที่ได้รับกระทบอย่างหนัก

ชาวบ้านในพื้นที่จึงร่วมมือกันสร้างเป็นเครือข่ายเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เหลืออยู่ โดยชาวบ้านใช้รูปแบบการจัดการเครือข่ายองค์กรที่เรียกว่า “หัววัด” ซึ่งเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของคนในชุมชนที่มีมาก่อนแล้ว มีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน การเคารพในความเป็นมนุษย์เท่ากัน เคารพในธรรมชาติ ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนในชุมชนที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน มีการบริหารจัดการเครือข่ายในลักษณะอุปถัมภ์ โดยแต่ละหัววัดจะขึ้นตรงต่อวัดที่ศูนย์กลางในชุมชน โดยมีคนทุกภาคส่วนในชุมชนทั้งสงฆ์ ฆราวาส เด็กและเยาวชน เข้ามาส่วนร่วมในเครือข่ายนี้ โดยมีลานน้ำชาเป็นพื้นที่หรือเวทีให้ชาวบ้านได้มาพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

นอกจากนี้ยังมีการจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าเวียงดั่ง เช่น กิจกรรมบวชป่าซึ่งเป็นพิธีกรรมความเชื่อในท้องถิ่นในการพยายามที่จะช่วยให้รักษาชีวิตของต้นไม้ไม่ให้ถูกตัดโค่น กิจกรรมห้องเรียนธรรมชาติที่เปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนได้ศึกษาป่าเวียงดั่ง โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำเด็กไปสำรวจป่า

งานวิจัยนี้สะท้อนภาพการบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพของชุมชน โดยชุมชนและเพื่อชุมชนผ่านเครือข่ายองค์กรที่มีอยู่ดั้งเดิมในชุมชน และมีการขยายหรือต่อยอดส่งต่อวิถีคิดไปสู่เด็กและเยาวชนลูกหลานของคนในชุมชน ซึ่งจะช่วยให้ความยั่งยืนต่อไป

การศึกษาการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมสามารถสังเคราะห์สรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 13 การสังเคราะห์ความรู้ท้องถิ่นมิติการจัดการทรัพยากร

องค์ความรู้การจัดการทรัพยากร	การเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ อื่นๆ	พลังของชุมชนในงานวิจัย การจัดการทรัพยากร	คุณค่าขององค์ความรู้ การจัดการทรัพยากร
การจัดการน้ำและป่าของชุมชน การจัดการป่าและน้ำของชุมชนในงานวิจัยส่วนใหญ่เป็นองค์ความรู้ด้านพิธีกรรมที่ชาวบ้านประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่า โดยใช้วิธีการสังเกตธรรมชาติผสมผสานกับความเชื่อที่ควบคุมคนในชุมชนให้ช่วยกันรักษาร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการเชื่อมโยงเรื่องป่าและน้ำมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองความเชื่อเรื่องขวัญและวิญญาณป่า ความเชื่อเรื่องการใช้ประโยชน์จากป่า เหล่านี้ล้วนเป็นความเชื่อที่แสดงออกมาในรูปพิธีกรรมในบริบทของชุมชนที่ต่างกันออกไปแต่สิ่งที่เหมือนกันคือวิถีคิดของชาวบ้านที่ให้คุณค่าดูแลรักษาป่า	ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรป่าและน้ำของชุมชนเป็นองค์ความรู้ที่อยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านมาตั้งแต่อดีตในการรักษาแบ่งปันการใช้ทรัพยากรร่วมกัน	ประเพณีและพิธีกรรมในการรักษาป่า และน้ำ สะท้อนการจัดการทรัพยากรที่ผสมผสานความเชื่อของคนในชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรร่วมกัน	ภูมิปัญญาและวิถีชีวิตดั้งเดิมสร้างจิตสำนึกในการปกป้องดูแลอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตนเอง เพื่อรักษาไว้ให้ลูกหลานในชุมชนได้เห็นคุณค่าของความรู้ของคนสมัยก่อนในการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ เพื่อเป็นแนวทางในการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน

สรุปการสังเคราะห์งานวิจัยและวิทยานิพนธ์มิติการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

จากการสังเคราะห์งานวิจัยทั้ง 10 เล่ม ในมิติการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมพบว่า ทรัพยากรในงานวิจัยที่ศึกษามีทรัพยากรป่าไม้ แหล่งน้ำ ของชุมชน โดยบริบทชุมชนส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่มีการบริหารจัดการทรัพยากรในชุมชน โดยการมีส่วนร่วม มีผู้ดูแลทรัพยากร โดยการแต่งตั้งของชุมชนผ่านคณะกรรมการหมู่บ้าน นอกจากนี้นักวิจัยและชาวบ้านยังมีการจัดการทรัพยากรร่วมกันโดยผ่านพิธีกรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน บนฐานความเชื่อของชุมชนที่อนุรักษ์และอยู่ร่วมกับธรรมชาติแต่โบราณ เช่น ความเชื่อเรื่องผีป่าของชุมชนลุ่มน้ำคลองชมพูตำบลชมพูอำเภอเนินมะปรางจังหวัดพิษณุโลก การเลี้ยงผีเจ้าป่าเจ้าเขา ผีขุนน้ำ การสืบชะตาแม่น้ำ ป่าไม้ บวชต้นไม้ของชุมชนภาคเหนือ ชาวเขาในภาคเหนือ ชาวกระเหรี่ยงและอาข่ารวมทั้งความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนศาลปู่ด้ายดี ศาลเจ้าพ่อหลวงซัน ที่คูแลร์กยาป่าไม้และแหล่งน้ำของชุมชนลำน้ำชี

ในกระบวนการวิจัยยังมีบุคคลกลุ่มอื่นๆ ในชุมชนมาร่วมเช่น กรณีชุมชนเวียงดิ่งจังหวัดเชียงใหม่ มีเด็กและเยาวชนและพระสงฆ์และชุมชนอำเภอสอง จังหวัดแพร่ที่ได้ออกสำรวจปกครองส่วนท้องถิ่นมาร่วมกันศึกษาค้นคว้าผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ ในชุมชน

6. ความรู้ท้องถิ่นมีคุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีอยู่อย่างมากมายในแต่ละชุมชน สะท้อนถึงความรู้ความสามารถและทักษะด้านต่างๆ ของคนในท้องถิ่นที่ได้สั่งสม ประยุกต์ และสืบทอดกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาการดำเนินชีวิตของคนในแต่ละชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหนึ่งในหลายกรณีที่แสดงถึงศักยภาพของชาวบ้านในการดำรงชีวิต การปรับตัวให้เข้าธรรมชาติ การอยู่ร่วมกันในสังคมในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ภูมิปัญญาต่างๆ ที่บรรพบุรุษเราได้พัฒนาและส่งต่อมายังลูกหลานปรากฏอยู่รูปแบบทั้งเป็นลายลักษณ์อักษรและที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร หากแต่ในปัจจุบันภูมิปัญญาความรู้เหล่านี้กลับค่อยเลือนไปจากสังคม เพราะขาดผู้สนใจจะสืบทอดหากปล่อยให้เช่นนี้อีกไม่นานภูมิปัญญาที่เหล่านี้สูญหายไปจากสังคมทั้งหมด

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิเคราะห์สังเคราะห์งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาจำนวน 10 เล่ม เพื่อสำรวจและเก็บรักษาความรู้เหล่านี้ พร้อมทั้งหาวิธีการที่จะอนุรักษ์และส่งต่อภูมิปัญญาเหล่านี้ไปยังลูกหลานไม่ให้สูญหายไปจากสังคม งานวิจัยและวิทยานิพนธ์มีดังนี้

1. งานวิจัยของภัทราวดี อุดมมณสุข (ภัทราวดี อุดมมณสุข, 2545) เรื่อง “การศึกษาการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาในโรงเรียนแกนนำร่วมพัฒนาหลักสูตรสังกัดกรมสามัญศึกษา”

การวิจัยนี้ได้แบ่งกลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นของกรุงเทพมหานครออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

1) **คติ ความคิด ความเชื่อ** ได้แก่ แนวความคิด ความเชื่อต่างๆ ที่ปฏิบัติและยึดถือสืบทอดกันมาเพื่อการดำเนินชีวิตสงบสุขในแต่ละท้องถิ่น เช่น

- ความเชื่อเรื่องศาสนา เช่น ความเชื่อของศาสนาพุทธ ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ความเชื่อของศาสนาคริสต์ ความเชื่อของศาสนาอิสลาม เป็นต้น
- ความเชื่อเรื่องผี เช่น พระภูมิเจ้าที่ และการบวงสรวงต่างๆ
- ความเชื่อส่วนบุคคล เช่น การเคารพบรรพบุรุษ ผู้อาวุโส พระสงฆ์ ผู้นำทางศาสนาต่างๆ เป็นต้น

2) ศิลป วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี

- ด้านศิลปะ เช่น คนตรีไทย นาฏศิลป์ จิตรกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นต้น
- ด้านวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น ประเพณีในวันสำคัญทางศาสนา ประเพณีทอดกฐิน ทอดผ้าป่า สงกรานต์ ลอยกระทง ประเพณีเกี่ยวกับการเกิดและตาย เป็นต้น

3) การประกอบอาชีพในท้องถิ่น

- การเกษตรแบบดั้งเดิม เช่น การทำไร่ ทำนา และทำสวน โดยไม่ใช้ปุ๋ยเคมีหรือยาปราบศัตรูพืช
- การโลหะ เช่น การทำขันลงหิน การหล่อพระ การทำทอง การทำบาตร เป็นต้น
- การแกะสลัก เช่น เครื่องไม้แกะสลัก เป็นต้น
- การอุตสาหกรรม เช่น สถานประกอบและโรงงานต่างๆ
- การพาณิชย์และการบริการ เช่น การค้าขาย การขนส่ง และการบริการต่างๆ เป็นต้น

4) **แนวคิด หลักปฏิบัติ หรือ เทคโนโลยีชาวบ้าน** ได้แก่ การประยุกต์เทคโนโลยีมาใช้ในการประกอบอาชีพในชีวิตประจำวัน การเพาะเลี้ยงพันธุ์ปลา การเกษตรและการปลูกพืชแบบผสมผสาน การปลูกไม้ดอกไม้ประดับ งานประดิษฐ์ต่างๆ เป็นต้น

ความรู้เหล่านี้จะถูกนำไปพัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อนำไปใช้จัดการเรียนการสอนของชุมชนต่อไป

2. งานวิจัยของศักดิ์พงศ์ หอมหว นและคณะ (2547) เรื่อง “รูปแบบและกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยชุมชน กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านโนนสูงดอนลี่ อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม”

งานวิจัยนี้ได้ทำการศึกษารวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นของบ้านโนนสูงพบว่ามามีมากถึง 12 สาขาด้วยกัน ได้แก่ สมุนไพร มโหรี ทัศนศิลป์ จักสาน ภาษาไทย สานแห ภาษาอังกฤษ (อ่านฉลากยา) พรหมเช็ดเท้า บายศรีสู่ขวัญ คณิตศาสตร์พื้นบ้าน และสาขามัดหมี่ และได้ทดลองนำ

ภูมิปัญญาความรู้ที่ได้มาจัดการเรียนการสอนในโรงเรียน เพื่อส่งต่อและสืบทอดความรู้เหล่านี้ไว้ โดยผู้ที่มาสอนก็คือผู้รู้หรือครูภูมิปัญญาในท้องถิ่นของบ้านโคนสูงดอนลั่น

ผลที่ได้คือนักเรียนกระตือรือร้นที่เรียนรู้และเกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของคน รวมทั้งครูภูมิปัญญาที่มาสอนก็มีความสุขในการส่งต่อความรู้ของคนที่ให้แก่ลูกเพื่อสืบทอดมรดกสำคัญท้องถิ่นให้คงอยู่สืบไป

3. งานวิจัยของวิระวุฒิ วงศ์สันต์ และคณะ (2550) เรื่อง “รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์ รูปแบบการส่งเสริมการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาอุดรดิตต์ เขต 1 โดยความร่วมมือของสถานศึกษากับชุมชน อำเภอลับแล จังหวัดอุดรดิตต์”

งานวิจัยนี้ได้ทำการรวบรวมและทดลองนำองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในอำเภอลับแล จังหวัดอุดรดิตต์มากถึง 11 ด้าน ได้แก่ ยาและหมอยพื้น สถานที่สำคัญ วัฒนธรรมประเพณี ประวัติศาสตร์และภาษา ด้านคติ ความคิด ความเชื่อ ด้านอาชีพการเกษตรด้านอาหารพื้นบ้าน ด้านการแปรรูปอาหาร ด้านศิลปกรรม ด้านผ้าทอพื้นเมือง ด้านการละเล่น ซึ่งแต่ละด้านจะประกอบด้วย ภูมิปัญญาย่อยๆ อีกจำนวนหนึ่งมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน

4. งานวิจัยของณัฐยา ทิพรัตน์ (2543) เรื่อง “การจัดการเรียนการสอนวิชาศิลปศึกษา โดยการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น หนึ่งทะเลสูง ในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดสงขลา”

งานวิจัยนี้เป็นการนำภูมิปัญญาหนึ่งทะเลสูงซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของภาคใต้มาใช้ในการศึกษา การจัดการเรียนการสอนวิชาศิลปศึกษา เนื่องจากหนึ่งทะเลสูงประกอบไปด้วยภูมิปัญญาหลายแขนง เช่น การสร้างตัวหนึ่งทะเลสูง วิธีการเชิด วิธีการพูดซึ่งแสดงถึงไหวพริบปฏิภาณของผู้แสดง เป็นต้น

สำหรับผู้ที่ทำหน้าที่สอนได้แก่ผู้รู้หรือครูภูมิปัญญาในท้องถิ่น ร่วมกันครูในโรงเรียน ซึ่งนักเรียนเองกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาแขนงนี้ไว้ และเกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาพื้นบ้านของตนอีกด้วย

5. งานวิจัยของจารีรัตน์ ปรกแก้ว และคณะ (2546) เรื่อง “โครงการศึกษาพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนในระบบกับชุมชนเพื่อสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชน: กรณีศึกษาพื้นที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นบุรีรัมย์ ในเขตการเคลื่อนไหวของโรงเรียนชุมชนอีสาน”

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาการนำหลักสูตรวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรภาคประชาชนไปใช้ในการจัดเรียน การสอนในโรงเรียนของชุมชน โดยให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทสำคัญร่วมกับโรงเรียน ทั้งเรื่อง การสร้างเนื้อหาซึ่งบูรณาการภูมิปัญญาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้ เช่น ภูมิปัญญา ด้านการเกษตร การเพาะเห็ด ภูมิปัญญาด้านการแปรรูปผลิตภัณฑ์ ภูมิปัญญาทางจริยธรรม เป็นต้น ครูภูมิปัญญาที่ทําเป็นผู้สอนดูแลรับผิดชอบร่วมกันครูในโรงเรียน การลงมือปฏิบัติจริง กิจกรรม กลุ่ม การจัดเก็บองค์ความรู้ที่ได้อย่างเป็นระบบ เพื่อส่งเสริมให้เด็กเป็นคนดี เป็นคนเก่ง มีความสุข สามารถดำรงตนอยู่ได้ในท้องถิ่นอย่างมีศักดิ์ศรี นอกจากนี้ยังส่งผลโรงเรียนและชุมชนมีความเข้าใจ ใกล้ชิดและมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกันเพิ่มขึ้นอีกด้านและยังทำให้การอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญา เกิดความยั่งยืน

6. งานวิจัยของศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน สถาบันราชภัฏเชียงราย (2544) เรื่อง “โครงการสังคายนาองค์ความรู้ ‘หมอเมือง’ เพื่อพัฒนาระบบตำราอ้างอิงการแพทย์พื้นบ้าน ล้านนา”

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษารวบรวมความรู้ภูมิปัญญาด้านการแพทย์พื้นบ้านของล้านนา ที่นับวันจะค่อยสูญหายไปจากสังคมล้านนา โดยนำความรู้ที่ได้มาจัดเก็บให้เป็นระบบเพื่อนำสู่ การพัฒนาและประยุกต์การแพทย์พื้นบ้านที่ถูกต้องต่อไป และเพื่อนำความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้าน ที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้ในการดูแลสุขภาพของคนในชุมชนเพื่อทุกคนมีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรง สมบูรณ์ และยังช่วยให้หมอเมืองได้รับการยอมรับถึงวิธีการรักษาที่สืบทอดกันมาแต่สมัยโบราณ ที่การแพทย์แผนใหม่ยังไม่ได้เข้ามามีบทบาท และเป็นทางเลือกหนึ่งในการดูแลและรักษาสุขภาพของ ประชาชน ซึ่งจะช่วยส่งเสริมอาชีพหมอเมืองให้ดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างมีศักดิ์ศรี และจะช่วยให้มี ผู้สนใจสืบทอดภูมิปัญญาแขนงนี้ให้คงอยู่สืบไป

งานวิจัยนี้ได้ศึกษารวบรวมความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้านจากหมอเมือง หรือ แพทย์ พื้นบ้านล้านนา โดยความรู้เหล่านี้มีอยู่ทั้งในรูปแบบของตำราที่มีการจดบันทึกและในรูปแบบของ ความทรงจำที่ใช้วิธีการถ่ายทอดผ่านคนรุ่นต่อรุ่น ซึ่งบางครั้งจะถ่ายทอดให้เฉพาะคนในครอบครัว โดยความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้านนี้มีทั้งเรื่อง การอธิบายถึงสาเหตุการเจ็บป่วยต่างๆ ที่เกิดขึ้น วิธีการวินิจฉัยโรค การรักษาโรค การเรียกชื่อโรค รวมทั้งตำรับยา และวิธีการรักษาที่เฉพาะ ซึ่งการรักษาโรคของหมอเมืองเป็นการรักษาแบบองค์รวม คือ รักษาทั้งกาย จิตใจและครอบครัว ชุมชนสภาพแวดล้อมและอื่นๆ

7. วิทยานิพนธ์ของอรศิริ ปาณิรท์ และคณะ (2548) เรื่อง “โครงการ : ภูมิปัญญา พัฒนาการ และความสัมพันธ์ระหว่างกันของเรือนพื้นถิ่นไทเงินเชียงใหม่-เชียงตุง”

งานวิจัยนี้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกันของเรือนพื้นถิ่นไทเงินในเชียงใหม่และเชียงตุงในประเทศเมียนมาร์ พบว่าทั้งไทเงินเชียงใหม่และเชียงตุงมีความสัมพันธ์กัน แต่ในกลุ่มไทเงินเชียงใหม่พบว่าการเปลี่ยนแปลงและความแตกต่างไปจากไทเงินเมียนมาร์ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากสภาพสังคมความที่เจริญมากขึ้นต่างจากสภาพสังคมของไทเงินเมียนมาร์ที่ยังเป็นสังคมบุพกาลแบบเข้มข้น

ผลการศึกษาพบว่าทั้งสองกลุ่มมีภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบเหมืองฝายแบบบุพกาลเป็นเครื่องมือในการปรับคุณภาพชีวิตและสภาพแวดล้อม ซึ่งส่งผลต่อผังของหมู่บ้านที่จะยึดตามแนวลำเหมืองเป็นหลัก ต่อมาการคมนาคมทางบกเจริญขึ้นมีเข้ามาส่งผลให้ผังของหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปโดยความสัมพันธ์ของผังเรือนและผังหมู่บ้านจะยึดตามแนวระบบลำเหมืองและถนนเป็นหลัก โดยเฉพาะไทเงินเชียงใหม่

นอกจากนี้ความเชื่อยังส่งผลผังของเรือนของทั้งสองกลุ่ม คือจะมี แม่เตาไฟ เสาเอก เสานาง และเชิงพะลา จำนวนชั้นบันไดตามเลขมงคล คือ 7 และ 9 เป็นต้น แต่ในส่วนของไทเงินเชียงใหม่ ความเชื่อเหล่านี้มีอิทธิพลลดน้อยลง แต่ยังคงเรื่องการใช้ภูมิปัญญาในการทำให้อายุยืนและสภาพแวดล้อมมีคุณภาพ โดยเรือนพื้นถิ่นของสองกลุ่มยังคงมีคุณลักษณะของสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อม ซึ่งสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม มีสถานะสบายในเรือย ใช้วัสดุท้องถิ่นในการก่อสร้าง มีการจัดการน้ำในการดำรงชีวิต การใช้น้ำอย่างหมุนเวียนจากการจัดการบ้านเรือน และมีการดำรงชีวิตที่อบอุ่น เอื้ออาทร พอเพียงและพอดี

8. วิทยานิพนธ์ของพงศ์ธร โพธิ์พูลศักดิ์ (2546) เรื่อง “การพัฒนากระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบทของครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม”

การวิจัยนี้ทำการศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบทของครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม 6 ใน 5 พื้นที่ คือ ภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือและภาคใต้ พบว่าครูภูมิปัญญาเหล่านี้ล้วนเป็นผู้มีความรู้และมีประสบการณ์ด้านการเกษตรในระดับสูง โดยการเกษตรที่ครูภูมิปัญญาเหล่านี้ถ่ายทอดให้แก่ประชาชนจำนวนมากได้แก่ การทำการเกษตรแบบทางเลือกที่ไม่ใช้สารเคมี คำนึงถึงสิ่งแวดล้อม ใช้วิธีการแบบธรรมชาติ และใช้ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต

สำหรับกระบวนการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมมี 6 ขั้นตอน ได้แก่ การประมวลปัญหาและความต้องการของผู้รับการถ่ายทอด การปรับเปลี่ยนวิธีคิด การพัฒนาโครงการถ่ายทอดความรู้ด้านเกษตรกรรม การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ การฝึกปฏิบัติและการศึกษาดูงาน และการประเมินผลการนำไปปฏิบัติ

ส่วนกลวิธีในการถ่ายทอดแตกต่างกันไป คือ มีทั้งการฝึกอบรมระยะสั้น การสาธิต การบรรยาย การศึกษาดูงาน การฝึกปฏิบัติ การอภิปรายซักถาม การศึกษาเรียนรู้ตามอัธยาศัย และการใช้อีเล็กทรอนิกส์

นอกจากนี้ยังมีการสอดแทรกความเชื่อ ขนบธรรมเนียมของท้องถิ่น หลักธรรมของพุทธศาสนา ความเป็นกันเอง การประเมินตนเอง การยกย่องให้เกียรติ และการช่วยเหลือซึ่งกันและกันไว้ในกระบวนการเรียนรู้อีกด้วย

9. วิทยานิพนธ์ของปานจิต โรจนวณิชการ (2548) เรื่อง “การพัฒนาหลักสูตรการฝึกอบรมของมหาวิทยาลัยราชภัฏเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์สำหรับชาวนาไทย”

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาเพื่อจัดทำหลักสูตรการฝึกอบรมของมหาวิทยาลัยราชภัฏเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์สำหรับชาวนาไทย โดยมีการรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์นำมาจัดทำเป็นหลักสูตร เพื่อใช้ฝึกอบรมสำหรับ ซึ่งมีทั้งชาวนาในชุมชน มีทั้งนักศึกษาที่สนใจเข้าร่วมการอบรม โดยใช้วิธีการการบรรยาย การอบรมและการประชุมวิชาการในการถ่ายทอดความรู้

การวิจัยพบว่ากระบวนการทำเกษตรอินทรีย์สอดคล้องกับวัฒนธรรมชาวนาไทย และภูมิปัญญาไทย ทั้งเรื่องการทำดินเอง พึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ประเพณีการด้านทานการดูคดดิน โดยเมืองการพัฒนาที่ดิน แหล่งน้ำและเทคโนโลยีสมัยใหม่

การพัฒนาสอนมี 5 แนวทาง คือ นโยบายปรับโครงสร้างการเกษตร การประเมินตามสภาพที่แท้จริง บูรณาการสาระข่าวอินทรีย์และวัฒนธรรมชาวนาไทย การสอนและการประเมินโดยเน้นความแตกต่างระหว่างบุคคล และการประเมินรวมโดยเน้นการเรียนรู้แบบนำตนเอง

ผลการวิจัยพบผู้เข้าอบรมมีความแตกต่างก่อนหลังการอบรมเกิดขึ้นและยังมีการนำความรู้จากการอบรมไปประยุกต์อย่างต่อเนื่อง

10. วิทยานิพนธ์ของนดิษฐ ทองธีรกุล (2550) เรื่อง “กระบวนการสื่อสารของชุมชนในการสืบทอดประเพณีผีป่วน่า ตำบลอแก้ว อำเภอบ้านฉัตร จังหวัดลำปาง”

งานวิจัยชิ้นนี้ได้ศึกษาถึงบทบาทหน้าที่ของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าในสังคม พบว่า ภูมิปัญญาความเชื่อเรื่องผีปู่ย่านั้นมีบทบาทหน้าที่ในสังคมมากถึง 15 ได้แก่ หน้าที่การสืบทอดความเชื่อ หน้าที่การสร้างภราดรภาพและความเป็นปึกแผ่น หน้าที่สร้างและสืบทอดอัตลักษณ์ตัวตน หน้าที่สร้างความอบอุ่นและความมั่นคงทางจิตใจ หน้าที่ให้ความบันเทิง หน้าที่ปลอบขวัญและคลายกังวล หน้าที่สร้างความรู้สึกร่วม หน้าที่เป็นพื้นที่สาธารณะพบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์ หน้าที่เป็นสื่อกลางในการดูแลสุขภาพอนามัยของสมาชิก หน้าที่คลี่คลาย ได้แก่ หน้าที่จัดระเบียบสังคม และหน้าที่การอบรมบ่มเพาะส่วนหน้าที่ใหม่ ได้แก่ หน้าที่เป็นพื้นที่/ช่องทางในการสื่อสารการเมือง หน้าที่เป็นพื้นที่การเรียนรู้ระหว่างกลุ่ม และระหว่างรุ่น และหน้าที่เป็นช่องทาง/ประตูไปสู่สื่อพื้นบ้านประเภทอื่น

ประเพณีเลี้ยงผีปู่ย่านี้เคยถูกหลงลืมจากชุมชน ต่อมาได้มีการรื้อฟื้นขึ้นโดยคนในชุมชนทุกภาคส่วน จากการวิจัยพบว่าบทบาทหน้าที่ของประเพณียังคงอยู่ครบถ้วน และมีการขยายผลประเพณีออกไปสู่กลุ่มคนมากขึ้น การขยายกิจกรรม และการขยายวิธีการ เพื่ออนุรักษ์และสืบทอดประเพณีนี้ให้คงอยู่ต่อไปในชุมชน

จากข้อมูลข้างต้นพบว่าแต่ละชุมชนมีภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นของตนเองและมีเป็นจำนวนมาก ดังนั้น ในการสร้างชุดความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ควรมีการออกแบบโครงหลักที่เป็นกรอบใหญ่ของภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้แต่ละท้องถิ่นสามารถสร้างชุดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเฉพาะของตนเองได้ ซึ่งสอดคล้องกับ รัตนะ บัวสนธ์ (อ้างในภัทราวดี อิดมณกุล, 2545) ได้ระบุถึงขั้นตอนการรวบรวมภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นในขั้นตอนแรกไว้ว่า” ต้องกำหนดเลือกประเด็นหรือขอบข่ายสาระของภูมิปัญญาที่จะทำการค้นหาและศึกษาให้ชัดเจน ซึ่งขึ้นอยู่กับความสนใจหรือวัตถุประสงค์ของผู้ทำการศึกษาว่าศึกษาไปเพื่ออะไร

นอกจากนี้การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชาวบ้านได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้และประสบการณ์เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอดโดยถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งตลอดมาด้วยวิธีการต่างๆที่แตกต่างกันไปตามสภาพท้องถิ่น ทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยอาศัยศรัทธาของศาสนา ความเชื่อเรื่องผีต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อในบรรพบุรุษ การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แก่คนรุ่นต่อมา มักจะใช้กิจกรรมง่ายๆ ในการถ่ายทอดไม่ซับซ้อนสนุกสนานและดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การนิทาน การลงมือ หรือเล่าโดยผ่านพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมต่างๆ ให้ผสมกลมกลืนกันไปกับวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นนั้นๆ

ตารางที่ 14 การสังเคราะห์ความรู้ท้องถิ่นมิติคุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่น

องค์ความรู้คุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่น	การเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ อื่นๆ	พลังของชุมชนในงานวิจัย คุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่น	คุณค่าขององค์ความรู้ มิติคุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ความสัมพันธ์ของคนสิ่งแวดล้อมเช่นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรม ที่ต้องใช้ทักษะในการพึ่งพาสิ่งแวดล้อม เป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์และการเรียนรู้ - ความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ร่วมกัน เช่นภูมิปัญญาเกี่ยวกับอาชีพการทำมาหากิน การแพทย์พื้นบ้าน - ความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เช่นกระบวนการสืบทอดความเชื่อที่มีต่อพิธีกรรมต่างๆ สิ่งเหล่านี้เป็นองค์ความรู้ที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนยังคงสืบทอดความคิดต่อสิ่งต่างๆ ให้คงอยู่ในชุมชนได้	วัฒนธรรม ความเชื่อ การประกอบอาชีพ การดูแลสุขภาพ การจัดการทรัพยากร การทำมาหากิน ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม การแพทย์พื้นบ้าน	ชาวบ้านเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกันหรือพื้นและสืบทอด รวมทั้งทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเช่นสถานศึกษา มาสานต่อเพื่อให้เกิดความยั่งยืนขององค์ความรู้	ภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้เห็นถึงรากเหง้าของชุมชนว่าสั่งสมความรู้มายาวนานและองค์ความรู้เหล่านี้ที่ชุมชนใช้ในการวิถีชีวิตประจำวันตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นความรู้เพื่อการอยู่รอดของชุมชนแต่ละยุคแต่ละสมัย ความรู้เหล่านี้สร้างให้คนในชุมชนการตระหนักถึงคุณค่าของความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะร้อยพันและสืบทอดให้ลูกหลานต่อไป

สรุปการสังเคราะห์งานวิจัยมิติคุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่น

งานวิจัยทั้ง 10 เรื่องมีความเหมือนในแง่ของความพยายามที่ค้นหาและเก็บข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่พบว่ามักมีแต่ผู้เฒ่าผู้แก่หรือคนส่วนน้อยในชุมชนเท่านั้นเป็นผู้ทราบเรื่องราวภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ นอกจากนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นส่วนใหญ่ยังมีความเกี่ยวข้องกับวิถีธรรมชาติอยู่ค่อนข้างมาก

งานวิจัยเหล่านี้ได้พยายามที่จะแสวงหาแนวทางในการธำรงรักษาภูมิปัญญาเหล่านี้ไว้ ซึ่งงานวิจัยส่วนใหญ่มองว่าการจะอนุรักษ์ภูมิปัญญาเหล่านี้ไว้ได้ ต้องอาศัยความร่วมมือของคนในชุมชน และเพื่อให้เกิดความยั่งยืนจำเป็นต้องมีผู้สืบทอดภูมิปัญญาเหล่านี้ ซึ่งได้แก่เยาวชนของแต่ละชุมชนนั่นเอง ดังนั้นในการวิจัยจึงใช้โรงเรียนเป็นพื้นที่หลักในการวิจัย โดยมีทดลองนำหลักสูตรภูมิปัญญาท้องถิ่นไปจัดการเรียนการสอนให้แก่เยาวชนในโรงเรียน โดยมีครูภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นผู้สอนหรือร่วมสอน

ผลการวิจัยส่วนใหญ่คล้ายคลึงกัน คือ การวิจัยส่งผลให้แต่ละชุมชน มีการรื้อฟื้น สืบเสาะ ค้นหา และรวบรวมภูมิปัญญาในชุมชนของตนเองโดยอาศัยความช่วยเหลือจากนักวิจัย และเมื่อนำภูมิปัญญาไปจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนก็พบว่าเยาวชนส่วนใหญ่ให้ความสนใจที่จะศึกษาเรียนรู้ภูมิปัญญาเหล่านี้ นอกจากนี้ทั้งเยาวชน คนในชุมชน และครูภูมิปัญญา ยังเกิดความภาคภูมิใจในชุมชนของตนเองและมีความต้องการที่จะสืบทอดและอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนไว้ให้ยั่งยืนสืบไป

องค์ความรู้จากการสังเคราะห์งานวิจัย

สรุปการสังเคราะห์งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ทั้ง 6 มิติ 60 เล่ม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540-2555 พบว่าชุดความรู้ท้องถิ่นในมิติต่างที่มีส่วนส่งเสริมการศึกษาของชุมชนนั้นมีเนื้อหาความรู้ท้องถิ่น ดังนี้

มิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและบริบทของชุมชนในแต่ละช่วงเวลาในแต่ละยุคสมัยว่าอะไรคือความสำเร็จอะไรคือความล้มเหลวในอดีตกระบวนการปรับตัวในชุมชน นอกจากนี้ยังศึกษาถึงความสัมพันธ์ภายในชุมชนและระหว่างชุมชนภายนอกซึ่งเป็นประสบการณ์ร่วมกันของคนในชุมชนซึ่งองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้จากการศึกษาดังนี้

- **ตำนาน และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น** องค์ประกอบที่สำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือการศึกษาตำนานพื้นบ้าน นิทานปรัมปรา จารีตการบอกเล่าซึ่งข้อมูลเหล่านี้มีมาก่อนการเขียนพงศาวดาร ที่ชาวบ้านนับถือ ที่อาจเชื่อมโยงเข้ากับเวลา สถานที่ที่เกิดขึ้นจริงในเวลานั้น ทำให้เห็นถึงความเคลื่อนไหว และแรงผลักดันความเชื่อของคนในท้องถิ่น

- **การเปลี่ยนแปลง พื้นที่ คน เวลา** ประวัติศาสตร์เป็นเหมือนความทรงจำร่วมกันของสังคมสมาชิกของสังคมหนึ่งๆ ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ร่วมกัน พื้นที่ที่เปลี่ยนไปตามกาลไถ่ต่างๆ ของชุมชน

นอกจากนี้จะเห็นว่าความรู้ท้องถิ่นด้านมิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นความรู้ที่เชื่อมโยงกับความรู้ในมิติอื่นๆ เช่น วัฒนธรรมท้องถิ่น ได้แก่ ประเพณี พิธีกรรม ความเป็นอยู่ อาหาร ภาษา องค์ความรู้เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในแต่ละยุคสมัยภายใต้เงื่อนไขต่างๆ

ในงานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ได้เห็นถึงคุณค่าของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เชื่อมโยงให้เห็นถึงความสืบเนื่องเกิดความเข้าใจลึกซึ้งรักษาวัฒนธรรมของสังคมอย่างเข้มแข็งสามารถเผชิญหน้า และตระหนักถึงคุณค่าตัวตนร่วมกันหาทางรื้อฟื้นพื้นที่ให้กลับมามองเห็นคุณค่าในการสร้างสมบัติชุมชนใหม่ ปรับตัวเข้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงจะช่วยให้ชุมชนอยู่รอดได้อย่างเข้มแข็งต่อไป

มิติวัฒนธรรม

- **ความเชื่อและประเพณี** ความเชื่อด้านศาสนาเป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้เกิดประเพณีท้องถิ่น การให้ความสำคัญของการนับถือผีบรรพบุรุษ ทำให้เกิดประเพณีต่างๆ เช่น ประเพณีที่เกิดจากการดำรงชีวิต ประเพณีที่เกิดจากการทำมาหากิน

- **อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม** ได้แก่ คติความเชื่อ ภาษา อาหารการกิน การแต่งกาย สิ่งเหล่านี้สะท้อนเอกลักษณ์ของท้องถิ่นที่สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

- **การผสมกลมกลืนและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม** การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมชุมชนเกิดจากการที่ชุมชนติดต่อกับสื่อสารกับชุมชนอื่นๆ การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมทำให้วัฒนธรรมบางอย่างได้เปลี่ยนแปลงไปและสิ่งที่สำคัญก็คือชุมชนได้ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อจากพัฒนาที่ไหลบ่าเข้ามาในชุมชน

ในงานวิจัยมิติวัฒนธรรมทำให้เห็นถึงขบวนการต่อสู้ทางวัฒนธรรมของภาคประชาชนที่ร่วมกับรื้อฟื้น ตระหนักร่วมกันของการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมในชุมชนนำไปสู่กระบวนการสร้างการตระหนักถึงคุณค่าที่จะอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนต่อไป

มิติเศรษฐกิจ

- **เศรษฐกิจชุมชน** การรวมกลุ่มของภาคประชาชนที่แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนในการรวมตัวกันสร้างอาชีพ และบริหารจัดการภายในชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ค้นพบในงานวิจัยว่าเป็นสิ่งที่ทำให้ธุรกิจชุมชนประสบความสำเร็จได้

- **เศรษฐกิจพอเพียง** การนำหลักพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันมาใช้ในการแก้ปัญหาของชุมชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนและนำไปสู่การพึ่งตนเองได้งานวิจัยในช่วงนี้ พ.ศ. 2540-2555 มีเนื้อหาความรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียงจำนวนมากทั้งนี้เป็นเพราะกระแสพระราชดำริสการแก้ปัญหาเศรษฐกิจและนโยบายการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8-9-10 ทำให้การวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้นมากที่สุด

มติสังคม

- **ประชาสังคม** เป็นกระบวนการกลุ่มที่สร้างการเรียนรู้ร่วมกันที่จะเลือกวิธีการที่เหมาะสมในการจัดการภายในชุมชนเอง มีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ใหม่เพื่อหาแนวทางการแก้ปัญหาาร่วมกัน

- **ชุมชนเข้มแข็ง** การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน โดยร่วมกันคิดร่วมกันตัดสินใจ มีอำนาจในการบริหารจัดการตนเอง มีพลังในการต่อรองและประสานผลประโยชน์กับหน่วยงานภายนอกชุมชน และพึ่งตนเองได้ นอกจากนี้จากผลการวิจัยยังมีปัจจัยอื่นๆที่ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน เช่น โครงสร้างเศรษฐกิจ ภาวะผู้นำและผู้นำชุมชน รวมทั้งปัจจัยด้านวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อของชุมชน

จะเห็นได้ว่างานวิจัยในช่วงนี้เรื่องประชาสังคมและชุมชนเข้มแข็งเป็นองค์ความรู้จากงานวิจัยมากที่สุดสืบเนื่องจากกระแส การพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนเข้มแข็งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมและชาติอีกทั้งสังคมไทยกำลังตื่นตัวเรื่องการเรียนรู้ท้องถิ่นหรือที่เรียกว่า “ท้องถิ่นภิวัตน์”

มติการจัดการทรัพยากร

การจัดการน้ำและป่าของชุมชน การจัดการป่าและน้ำของชุมชนในงานวิจัยส่วนใหญ่เป็นองค์ความรู้ด้านพิธีกรรมที่ชาวบ้านประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าโดยใช้วิธีการสังเกตุธรรมชาติผสมผสานกับความเชื่อที่ควบคุมคนในชุมชนให้ช่วยกันรักษาร่วมกันไม่ว่าจะเป็นการเชื่อมเรื่องป่าและน้ำมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง ความเชื่อเรื่องขวัญและวิญญาณป่า ความเชื่อเรื่องการใช้ประโยชน์จากป่า เหล่านี้ล้วนเป็นความเชื่อที่แสดงออกมาในรูปพิธีกรรมในบริบทของชุมชนที่ต่างกันออกไปแต่สิ่งที่เหมือนกันคือวิถีคิดของชาวบ้านที่ให้คนร่วมใจดูแลรักษาป่า

มติคุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่น

องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในงานวิจัยแสดงถึงความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติองค์ความรู้ส่วนใหญ่ในระยะนี้เน้นการสืบทอด พิณฟูและนำองค์ความรู้ต่างๆไปใช้ในชุมชน ซึ่งมีองค์ความรู้ดังนี้

ความสัมพันธ์ของคนสิ่งแวดล้อมเช่นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรม ที่ต้องใช้ทักษะในการพึ่งพาสิ่งแวดล้อม เป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์และการเรียนรู้

ความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ร่วมกัน เช่น ภูมิปัญญาเกี่ยวกับอาชีพการทำมาหากิน การแพทย์พื้นบ้าน ความรู้เหล่านี้ทำให้ทราบประวัติความเป็นมายาวนานบอกเล่าความเป็นมาเป็นไปของชุมชนได้สะท้อนถึงอัตลักษณ์ของชุมชน ซึ่งแต่ละท้องถิ่นก็จะมีอาชีพที่แตกต่างกันไป

ความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เช่นกระบวนการสืบทอดความเชื่อที่มีต่อพิธีกรรมต่างๆ สิ่งเหล่านี้เป็นองค์ความรู้ที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนยังคงสืบทอดความคิดต่อสิ่งต่างๆ ให้คงอยู่ในชุมชนได้

องค์ความด้านภูมิปัญญาในช่วงระยะเวลา พ.ศ. 2540-2555 นี้ได้แสดงถึงความสัมพันธ์ของภูมิปัญญากับระบบอื่นๆ ในสังคมไม่ว่าจะเป็นคนกับคน คนกับสิ่งแวดล้อม และคนกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติมากกว่าที่จะมุ่งสืบค้นความรู้ด้านภูมิปัญญาและการถ่ายทอด

จากการสังเคราะห์งานวิจัยทั้ง 60 เล่มจะเห็นได้ว่าไม่ว่าจะเป็นความรู้ในมิติใด สิ่งที่เป็นกระบวนการสำคัญที่เป็นจุดร่วมที่เหมือนกันของงานวิจัยทุกเล่มคือพลังของชุมชนในการขับเคลื่อน ศึกษาแก้ปัญหา อนุรักษ์ สืบทอด การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นผู้นำชุมชน ชาวบ้าน องค์กรของรัฐและองค์กรเอกชน ที่เป็นตัวขับเคลื่อนการสร้างพลัง และปัจจัยที่สำคัญคือ วัฒนธรรม ประเพณี อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ทุนทางสังคมและทรัพยากรในชุมชนที่เป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนเกิดการขับเคลื่อนสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านกิจกรรมของชุมชน งานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสะท้อนภาพพลังของชุมชนในการปรับเปลี่ยน วิถีชีวิต ความสัมพันธ์ และประวัติศาสตร์ของชุมชนในช่วงต่างๆ ว่าสามารถรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมอยู่ได้ อย่างไรท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง งานวิจัยด้านเศรษฐกิจในช่วงนี้เป็นงานวิจัยที่สร้างอยู่บนฐานของการรวมกลุ่มของคนในชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อความอยู่รอดของชุมชน งานวิจัยการจัดการทรัพยากรมีพลังของชุมชนในการจัดการป่าและน้ำในรูปแบบของพิธีกรรมและความสัมพันธ์ทางสังคม งานวิจัยด้านสังคมเห็นพลังของการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในบริบทต่างๆ เพื่อปรับตัวเข้ากับความอ่อนแอและการพึ่งตัวเองไม่ได้ของชุมชนและงานวิจัยภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการรื้อฟื้นกระบวนการถ่ายทอดของภูมิปัญญาเพื่อสร้างความรู้ตัวคนรากเหง้าและสร้างความภาคภูมิใจให้แก่คนในชุมชน พลังจากงานวิจัยเหล่านี้เป็นกรอบให้การศึกษาความรู้ท้องถิ่นจากกรณีศึกษาในบทที่ 5 ศึกษาถึงพลังท้องถิ่นในยุคสมัยต่างๆ ในการปรับตัวและคงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง

บทที่ 5

การสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นจากกรณีศึกษา

จากการสังเคราะห์เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในบทที่ 4 พบว่าความรู้ท้องถิ่นในงานวิจัย แต่ประกอบไปด้วยความรู้ท้องถิ่นในช่วงปี พ.ศ. 2540 - 2555 มีเนื้อหาความรู้ท้องถิ่นในมิติต่างๆ ดังนี้

มิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ได้แก่ ดำนานและประวัติศาสตร์ชุมชน การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตผู้คน พื้นที่และเวลา

มิติวัฒนธรรม ได้แก่ วิถีชีวิต ภาษา ความเชื่อ ประเพณี ความผสมผสานทางวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

มิติเศรษฐกิจ ได้แก่ เศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจชุมชน การระดมทุน

มิติสังคม ได้แก่ ทุนทางสังคม ประชาสังคม ชุมชนเข้มแข็ง

มิติการจัดการทรัพยากร ได้แก่ การจัดการดินน้ำป่า พิธีกรรมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร

มิติคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ร่วมกัน ความสัมพันธ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์และสิ่งที่เป็นธรรมชาติ

จากเนื้อหาความรู้จากงานวิจัยทำให้เห็นความรู้ท้องถิ่นในมิติต่างๆ ที่เป็นกรอบหลักในการลงศึกษาความรู้ท้องถิ่นบ้านเอี่ยม สิ่งค้นพบจากงานวิจัยแต่ละเล่มคือพลังของชุมชนในการสืบสานอนุรักษ์ ถ่ายทอด ความรู้ท้องถิ่น และร่วมกันแก้ปัญหาของชุมชน ถึงแม้งานวิจัยทั้ง 60 เล่มจะมีวิธีการวิจัยที่แตกต่างกันแต่จุดร่วมที่เหมือนกันก็คือการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวิจัย ตำบลบ้านเอี่ยมประกอบไปด้วย 15 หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านมีความหลากหลายของความรู้ท้องถิ่น การดำเนินการศึกษาโดยวิธีการทางประวัติศาสตร์จากหลักฐานชั้นต้น และหลักฐานชั้นรอง หลักฐานที่นำมาศึกษาเป็นสิ่งที่สำคัญมากต่อการร้อยเรียงวิถีชีวิต ความสัมพันธ์ของผู้คน ในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่นำไปสู่ความเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่างๆในอดีตจนถึงปัจจุบัน และประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า (Oral History) ของผู้คนในชุมชน ซึ่งความรู้ท้องถิ่นบ้านเอี่ยมมีเนื้อหา ดังนี้

1. ประวัติศาสตร์ลำปางและตำบลบ้านเอื้อม
  - 1.1 ประวัติศาสตร์ลำปาง
  - 1.2 ตำนานประวัติศาสตร์บ้านเอื้อม
  - 1.3 ภูมินามบ้านเอื้อมและประวัติหมู่บ้าน
2. ประวัติศาสตร์บ้านเอื้อมในยุคต่างๆ
  - 2.1 ยุคก่อนการพัฒนา (ยุคเกวียน)
    - 2.1.1 วัฒนธรรมในยุคเกวียน
      - 2.1.1.1 ภาษา
      - 2.1.1.2 ความเป็นอยู่
      - 2.1.1.3 อาหาร
      - 2.1.1.4 การดูแลสุขภาพ
    - 2.2 เศรษฐกิจในยุคเกวียน
    - 2.2.3 การจัดการป่าและน้ำของชุมชนในยุคเกวียน
    - 2.2.4 ความรู้ท้องถิ่นในการสร้างเสถียรภาพทางสังคม
  - 2.2 ยุครถไฟ (พ.ศ. 2457 - 2525)
    - 2.2.1 วัฒนธรรมในยุครถไฟ
      - 2.2.1.1 ภาษา
      - 2.2.1.2 ความเป็นอยู่
      - 2.2.1.3 อาหาร
      - 2.2.1.4 การดูแลสุขภาพ
    - 2.2.2 เศรษฐกิจในยุครถไฟ
    - 2.2.3 การจัดการป่าและน้ำของชุมชนในยุครถไฟ
    - 2.2.4 ความรู้ท้องถิ่นในการสร้างเสถียรภาพทางสังคม
  - 2.3 ยุคไฟฟ้าเข้า (พ.ศ. 2525 - 2540)
    - 2.3.1 วัฒนธรรมในยุคไฟฟ้า
      - 2.3.1.1 ภาษา
      - 2.3.1.2 ความเป็นอยู่
      - 2.3.1.3 อาหาร
      - 2.3.1.4 การดูแลสุขภาพ
    - 2.3.2 เศรษฐกิจในยุคไฟฟ้า

2.3.3 การจัดการป่าและน้ำของชุมชนในยุคไฟฟ้า

2.3.4 ความรู้ท้องถิ่นในการสร้างเสถียรภาพทางสังคม

2.4 ยุคปัจจุบัน

2.4.1 วัฒนธรรมในยุคปัจจุบัน

2.4.1.1 ภาษา

2.4.1.2 ความเป็นอยู่

2.4.1.3 อาหาร

2.4.1.4 การดูแลสุขภาพ

2.4.2 เศรษฐกิจในยุคปัจจุบัน

2.4.3 การจัดการป่าและน้ำของชุมชนในยุคปัจจุบัน

2.4.4 ความรู้ท้องถิ่นในการสร้างเสถียรภาพทางสังคม

3. ประเพณีท้องถิ่นบ้านเอื้อม

4. คุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านเอื้อม

5. การเปลี่ยนแปลงของประเพณีและคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่น

6. สรุปลงค์ความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อม

1. ประวัติศาสตร์ลำปางและตำบลบ้านเอื้อม

การศึกษาความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมให้ความสำคัญแก่ในมิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยพื้นฐานสำคัญอันเชื่อมโยงไปสู่ความเข้าใจใน “ความรู้ท้องถิ่นของบ้านเอื้อมในทุกด้านโดยรอบการศึกษาจะศึกษาด้านประวัติศาสตร์บ้านเอื้อมที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานชั้นต้น คำบอกเล่าหรือบันทึกของผู้พบเห็นเหตุการณ์หรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์โดยตรง ได้แก่ จดหมายเหตุ ปับสาโบราณ โบราณวัตถุ และหลักฐานชั้นรอง เอกสารจากพงศาวดารล้านนา และจากคำบอกเล่าของคนในชุมชน โดยใช้วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History) คำบอกเล่าความคิดเห็นของบุคคลในท้องถิ่น เป็นการสืบทอดข้อมูลแบบปากต่อปาก คือการเล่าข้อมูลในลักษณะการรำลึกเหตุการณ์ที่ผู้เล่ามีประสบการณ์โดยตรง เช่น คำบอกเล่าจากคนในชุมชนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์บ้านเอื้อมในยุคต่างๆ รวมทั้งการเชื่อมโยงประวัติศาสตร์จังหวัดลำปางและประวัติศาสตร์บ้านเอื้อม เพื่อให้เห็นบริบทของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาประเทศ

ทั้งนี้การวางพื้นฐานงานวิจัยอยู่บนฐานงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสามารถสร้างประโยชน์ให้กับชุมชนท้องถิ่น คือ เป็นการสร้างสำนึกร่วมและความภาคภูมิใจในความเป็นชุมชนท้องถิ่น เกิดสำนึกการเป็นเจ้าของพื้นที่สาธารณะ บริเวณพื้นที่สาธารณะที่มีอยู่ในท้องถิ่นในชุมชน ท้องทุ่งชุมชนในท้องถิ่นมีสิทธิ์ใช้ประโยชน์ร่วมกัน รวมทั้งเกิดสำนึกในการรวมกลุ่มจากการสร้างความรู้

ความเข้าใจด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแก่ผู้คนในแต่ละชุมชนจะทำให้เกิดพลังที่ในการสร้างสมานฉันท์ทางวัฒนธรรมให้กับกลุ่มคนในท้องถิ่น เด็กและเยาวชนเองจะได้เรียนรู้ความเป็นมา เป็นไปในอดีตของชุมชนเพื่อเข้าใจและรู้เท่าทันกระแสการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ได้เห็น บทเรียนการพัฒนายุคต่างๆ ของชุมชน เห็นวิถีชีวิตที่เคยเป็นมาความสัมพันธ์ของคนในชุมชนทำให้เกิดสำนึกหวงแหนในตัวตนและความเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น

ผู้วิจัยเลือกที่จะศึกษาดำบลบ้านเอื้อม ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองลำปาง โดยการศึกษาประวัติศาสตร์ของเมืองลำปาง ทำให้เห็นความเชื่อมโยงของบริบทสภาพสังคม เศรษฐกิจ และเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ต่างๆ ซึ่งมีมิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่นดังต่อไปนี้

1.1 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลำปาง

ตำนานเมืองเหนือหลายเล่มได้เล่าถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของจังหวัดลำปางไว้ เช่น “ชินกาลมาลีปกรณ์” ของพระรัตนปัญญาเถระ (ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร แปล, 2515) “ตำนานมูลศาสนา” (สำนวนล้านนาโดยบำเพ็ญ ธรวิน, 2538) “รัตนพิมพวงศ์ ตำนานพระแก้วมรกต” พระพรหมราชปัญญา (ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร แปล ใน “พระแก้วมรกต ตำนานพระแก้วมรกต”, 2546) “พงสาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน” เรียบเรียงโดยพระมหาอำมาตย์ธิปดี (หรุ่น) จากพงสาวดารภาคที่ 3 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพิจิตร โอสธ (รอด สุตันตานนท์) 29 พฤษภาคม 2505

นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ความเป็นมาของลำปางโดยนักวิชาการสมัยหลังอีกมากมายหลายท่าน เช่น “สารคดีชุดถิ่นทองเมืองไทย: ลำปาง” โดย สมัย สุทธิธรรม (2541) “สารคดีนำรัฐชุด มหัทศวรรษล้านนาเรื่องลัมภะกับปะเจดีย์ ศรีแห่งเวียงละกอน” โดย สมัยสุทธิธรรม (2550) สารคดีพื้นบ้านชุดสืบสานตำนานเรื่องลำปางเขลางค์นคร” โดย สมัย สุทธิธรรม (2548) “อดีตคู่อานาคตเมืองนครลำปาง: คู่มือรู้จักเมืองนครลำปางเบื้องต้น” โดย โครงการวิจัยพัฒนาชีวิต สาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่ จังหวัดลำปาง (2548) “นิทานประจำถิ่นล้านนา เล่ม 2 ลำปาง เชียงราย ตาก” โดย ธิดินัดดา จินาจันทร์และวราภา เลหาเพ็ญแสง (2547) “ล้านนาประเทศ” โดย ศรีศักร วัลลิโกดม (2545) “ประวัติศาสตร์ล้านนา” โดย สรัสวดี อ๋องสกุล “วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดลำปาง” โดย คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ (2542) เป็นต้น

เมืองอื่นๆ ประวัติศาสตร์เมืองลำปาง

ในบริเวณจังหวัดลำปางในปัจจุบัน นอกจากเป็นที่ตั้งของลำปางในอดีตแล้ว ยังมีเมืองอื่นๆ รวมอยู่ด้วย เช่น เมืองเถิน ซึ่งปรากฏหลักฐานว่าใน พ.ศ.1999 สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งอยุธยา ให้แต่งตั้งไปตีเอา เมืองลิสบเถิน หรือ เมืองเถิน โดยพบร่องรอยคันดิน และคูน้ำที่เรียกว่า เวียงแห่งหนึ่ง คือเมืองอิงชมภรัฐ ซึ่งมีวัดเวียงเป็นศูนย์กลาง ท้องถิ่นเรียกกันว่า เวียงเถิน

ส่วนที่แม่ทะ ได้ขุดพบซากเมืองโบราณป่าเวียง เมืองโบราณเวียงลู่ ตำบลหัวเสือ และชุมชนโบราณอื่นๆ อีกเกือบ 20 แห่ง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 ซึ่งมีวัดสำคัญ คือ วัดป่าต้นสร้างเมื่อ พ.ศ. 2024 วัดคอนไฟ สร้างเมื่อ พ.ศ. 2074

มีการกล่าวถึงเมืองวิเชตวันแห่งลุ่มน้ำวัง และเมืองเงิน เมืองงาวแห่งลุ่มน้ำงาว นอกจากนี้ยังมีเมืองวัง ซึ่งมีการค้นพบเตาเวียงเหนือที่ผลิตเครื่องปั้นดินเผา ในอดีตขึ้นอยู่กับเมืองพะเยา แต่ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดลำปาง

เมืองลำปางภายใต้การปกครองของพม่า

ก่อนจะถูกพม่าปกครองเมืองต่างๆ ในล้านนาต่างทำสงครามแย่งชิงความเป็นใหญ่กัน ทำให้บ้านเมืองอ่อนแอลง และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ถูกพม่าเข้าปกครองตั้งแต่ พ.ศ. 2101 - 2317 เป็นเวลากว่าสองร้อยปี โดยการส่ง “โป” หรือแม่ทัพพมามารับปกครอง ทำให้เกิดการขูดรีดเอาผลประโยชน์จากชาวบ้านทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนกันไปทั่ว และทำให้เมืองต่างๆ เกิดความเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อปกป้องท้องถิ่นของตน แต่บางครั้งก็รบกันเองจนเกิดเป็นศึกไปทุกแห่ง

ในเมืองลคอรเองมีผู้ปกครองมากหลายคนคานอำนาจกัน จนท้าวมหาศเจ้าเมืองลำพูนยกทัพขึ้นมายึดเมืองลำปางได้สำเร็จ ทำให้ผู้ปกครองเมืองลคอรหลายคน เช่น ท้าว ลิ่นก่าน จรน้อย นายน้อยธรรมมะหนีไปอยู่เมืองอื่น

เมืองลำปางสมัยหนานทิพย์ช้างต้นตระกูลพระเจ้าเจ็ดตน

หลังท้าวมหาศยึดเมืองลคอรได้ ก็ปรากฏว่ามีผู้มีความสามารถ คือ หนานทิพย์ช้างอาสาเป็นผู้กำจัดท้าวมหาศ ณ วัดพระธาตุลำปางหลวงได้สำเร็จ ทำให้ได้รับการยอมรับและยกให้เป็นเจ้าหลวงปกครองเมืองลำปาง และส่งบรรณาการไปถวายกษัตริย์พม่า โดยได้รับการแต่งตั้งเป็นพระยาไชยสงคราม หรือ พระยาสุลวะลือไชยสงคราม เรียกกันต่อมาว่า พ่อเจ้าทิพย์ช้าง ไปตั้งวังอยู่ที่วัดแสงเมืองมา เรียกบริเวณนี้ว่า เวียงคอกแก้ว ปกครองเมืองลคอรอยู่ 27 ปี (พ.ศ. 2275 - 2302)

และสันนิษฐานว่าเป็นผู้สร้างวิหารวัดปงยางคก (วิหารจามเทวี) เพื่อเฉลิมพระเกียรติตน เนื่องจากเป็นบ้านเกิดของหนานทิพย์ช้าง

หลังสิ้นพ่อเจ้าทิพย์ช้าง เจ้าชายแก้วได้ปกครองลำปางต่อจากบิดาพ่อเจ้าทิพย์ช้าง แต่ท้าวลิ้นก่านผู้ปกครองเดิมได้ยกทัพจากประตูมลายีคเมือง เจ้าชายแก้วจึงลี้ภัยไปเมืองแพร่และติดต่อพม่าเพื่อขอความช่วยเหลือ ทำให้กลับมาปกครองเมืองลคอรได้อีกครั้ง แต่ก็ยังพิพาทกับท้าวลิ้นก่านอีก พม่าจึงส่งเนเมียวสีหบดี (ไปสุพลา) ข้าหลวงจากพม่ามาตัดสินความและประหารท้าวลิ้นก่าน แต่งตั้งให้เจ้าชายแก้วเป็นเจ้าฟ้าสิงหราชธานีปกครองลำปางต่อ โดยเจ้าชายแก้วมีบุตรชายหญิงรวมสิบคน (ชายเจ็ดคนและหญิงสามคน) ในขณะนี้เองเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของตำบลบ้านเอื้อมว่า บ้านนาคามีก่อนสมัยนี้เพราะแม่นางพิมพาบ้านเกิดอยู่บ้านนาคามีทำให้เห็นว่า บ้านเอื้อมมีมาก่อนสมัยธนบุรีในยุคถัดมา

เมืองลำปางสมัยธนบุรี-สมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2310-2393)

ในช่วงนี้ขุนนางพม่าที่ปกครองเมืองเชียงใหม่ได้กดขี่ข่มเหงชาวบ้านอย่างมาก จน พ.ศ. 2314 พระยาจำบ้านได้ร่วมมือกับเจ้ากาวิละบุตรชายเจ้าชายแก้วรบกับไปหัวชาวที่ปกครองเมืองเชียงใหม่ แต่พ่ายแพ้ เจ้าชายแก้วถูกจับเป็นขังไว้ที่เมืองเชียงใหม่ พระยาจำบ้านกับเจ้ากาวิละจึงเข้าสวามิภักดิ์พระเจ้าตากสินแห่งกรุงธนบุรี

พระเจ้าตากสินได้ยกทัพขึ้นมายังเมืองลคอร ส่วนที่เถินท้าวชมภูได้สังหารข้าหลวงพม่าที่ปกครองเมืองอยู่ตามค่านัดแนะของเจ้ากาวิละ และเจ้ากาวิละได้อาสาเป็นทัพหน้าไปตีเมืองเชียงใหม่สำเร็จในปี พ.ศ. 2317

หลังเสร็จศึกพระเจ้าตากสินจึงแต่งตั้งพระยาจำบ้านเป็นพระยาวชิรปราการกำแพงเพชร ครองเมืองเชียงใหม่ ให้เจ้ากาวิละครองเมืองลคอร โดยมีน้องชาย 6 คนช่วยราชการ และได้ถวายหลานสาวให้เป็นบาทบริจาริกา ส่วนเจ้าศรีอโนชาน้องสาวได้ถวายตัวเป็นนางห้าม (บางแห่งว่าเป็นราชเทวี)

จากนั้นเมื่อ พ.ศ. 2322 ขุนนางที่เสร็จศึกจากเวียงจันทน์ได้แวะมาตรวจตราเมืองลคอร แต่ทำการข่มเหงชาวบ้าน เจ้ากาวิละจึงประหารจับไล่ไป ขุนนางเหล่านั้นได้ทูลฟ้องพระเจ้าตากสิน ทำให้เจ้ากาวิละถูกเรียกตัวไปรับราชทัณฑ์ แต่ไม่ได้ไปทันจึงถูกปลดขอบหนุและจำคุก เจ้ากาวิละจึงขอไปตีเมืองเชียงแสนเพื่อไล่โทษ

ตระกูลเจ้าเจ็ดตนกับหัวเมืองเหนือ

พ.ศ. 2325 ชนบุรีเกิดจลาจลหรือกบฏพระยาสุรศักดิ์ หลักฐานทางเมืองเหนือกล่าวว่า เจ้าศรีอโนชาได้มีบทบาททกเกณฑ์ชาวลาวที่ปากเพียวสระบุรีร่วมกับกองกำลังของพระยาสุริยอภัยจากนครราชสีมาร่วมกับกองทัพเรือของชาวมอญช่วยกันตีขนาบโดยบันทึกไว้ว่า “เจ้าครอกศรีอโนชาหางเมืองไว้ได้ ก็ใช้ไปเชิญเอาเจ้าพระจักรี พระยาสุรสิทธิ์ 2 องค์พี่น้องเข้าผ่านพิภพเสวยราช...”

จากนั้นพระยาจักรีจึงได้แต่งตั้งให้เจ้ากาวิละเป็นพระยาเชียงใหม่ แต่มีผู้คนจำนวนน้อยจึงนำผู้คนจากเมืองลครไป 300 คนไปสถาปนาสร้างเมืองเชียงใหม่ และตั้งเจ้าคำโสมผู้น้องเป็นพระยาละครลำปาง (เป็นช่วงแรกๆ ที่ใช้ชื่อเมืองละครลำปางรวมกัน)

เมืองลำปางภายใต้ตระกูลเจ้าเจ็ดตน

จากนั้นลำปางจึงเข้าสู่ยุคสงบและมีประชากรเพิ่มมากขึ้นทำให้มีการขยายเมืองไป โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่วัดหลวงกลางเวียง เริ่มสร้างในสมัยเจ้าคำโสมเจ้าหลวงลำปางองค์ที่ 2

ต่อมาในสมัยเจ้าดวงทิพย์จึงก่อสร้างเมืองส่วนอื่นๆ เช่น กำแพงเมือง คูเมือง หอรบ (หออะม็อก) ประตูเมือง ซึ่งชื่อประตูจะสัมพันธ์กับชุมชนต่างๆ ได้แก่ ประตูเชียงราย-วัดเชียงราย ประตูสวนดอก-วัดสวนดอก ประตูศรีเกิด-วัดศรีเกิด ประตูหัวเวียง-วัดหัวเวียง (วัดเขตวัน) ประตูศรีชุม-วัดศรีชุม (ต่อมาสร้างเป็นวัดพม่า) ยกเว้นประตูชัยและวัดเมืองสาด และในสมัยเจ้าดวงทิพย์นี้เองเมืองใน พ.ศ.2357 สมัยรัชกาลที่ 2 แห่งรัตนโกสินทร์ได้สถาปนาเมืองนครลำปางเป็นหัวเมืองประเทศราชของสยามอย่างชัดเจน และมีเจ้าหลวงปกครองต่อมาอีก 7 องค์ รวมเป็น 11 องค์ ดังนี้

1) เจ้ากาวิละ	พ.ศ. 2317 - 2329
2) เจ้าคำโสม	พ.ศ. 2329 - 2337
3) เจ้าหอคำดวงทิพย์	พ.ศ. 2337 - 2368
4) พระยาไชยวงศ์	พ.ศ. 2368 - 2380
5) เจ้าน้อยขัตติยะ (คันธิยะ)	พ.ศ. 2380
6) เจ้านครลำปางน้อยอินทร์	พ.ศ. 2380 - 2393
7) เจ้าวรญาณรังษีราชธรรม	พ.ศ. 2393 - 2416

- 8) เจ้าพรหมภิกษณ์ชาดวงศ์ พ.ศ. 2416 - 2425
 9) เจ้าสุริยะจางวาง (คำป้อ) พ.ศ. 2425 - 2430
 10) เจ้านรนนต์ชัยชวลิตวรวุฑ (เจ้าหลวงนอ) พ.ศ. 2430 - 2440
 11) พล.ต.เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต (บุญทวงศ์) พ.ศ. 2440 - 2465

เมืองลำปางในยุคสยามปฏิรูปประเทศ (พ.ศ. 2393 - 2453)

การเข้ามาของตะวันตกส่งผลต่อลำปางด้วยเช่นกัน โดยใน พ.ศ. 2427 มีคณะมิชชันนารีอเมริกันเพรสไบทีเรียน (คริสเตียน) นำโดยศาสตราจารย์แดเนียล แมคกิลวารีได้เข้ามาเผยแพร่ศาสนายังเมืองลำปางพร้อมกับงานรักษาพยาบาล จนตั้งเป็นโรงพยาบาลอเมริกันมิชชัน พ.ศ. 2428 และพัฒนามาเป็นโรงพยาบาลแวนแซนเวิร์ดในปัจจุบัน

ต่อมา พ.ศ. 2443 ได้ตั้งโรงเรียน Lakhawn Boyl's School ปัจจุบันคือ โรงเรียนเคนเน็ตแมคเคนซีและ พ.ศ. 2447 ได้ตั้งโรงเรียนสตรีละคอน (Lakhawn Girl's School) ขึ้นต่อมาเรียกว่าโรงเรียนสตรีอเมริกันและเรียกโรงเรียนวิชชานารีในที่สุด

นอกจากนี้ ยังมีศาสตราจารย์โจนาธาน วิลสัน (พ.ศ. 2373-2454) ซึ่งได้แปลเพลงนมัสการเป็นภาษาคำเมือง ศพของท่านไว้ ณ สุสานร่องสามดวง

จากการคุกคามของลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกทำให้สยามต้องปฏิรูปประเทศและรวบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางโดยหันไปใช้ระบบมณฑลเทศาภิบาลในการปกครอง และลดบทบาทเจ้าเมืองต่างๆ ลง ออกกฎระเบียบเข้มงวดบังคับคนกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะพวกที่อยู่ในบังคับของอังกฤษ ส่งผลให้หัวเมืองต่างๆ ต่อต้านและเกิดกบฏตามหัวเมืองต่างๆ ตามมา

พ.ศ. 2445 ในหัวเมืองเหนือหรือมณฑลพายัพได้เกิดกบฏเงี้ยวเข้ายึดเมืองแพร่ได้สำเร็จและประกาศว่าจะยึดเมืองลำปางเป็นลำดับต่อมา ซึ่งลำปางขณะนั้นมีกำลังตำรวจและทหารน้อยมาก เชียงใหม่จึงส่งนายร้อยตำรวจเอกฮันส์ มาร์คอร์ค เจนเซน ครูฝึกตำรวจมณฑลมารับมือเงี้ยวที่บุกมาเมื่อวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2445 ได้สำเร็จ แต่อีกสามเดือนต่อมาก็ถูกยิงเสียชีวิตขณะคุมกำลังคนไปที่งาว ซึ่งได้รับการทำพิธีศพอย่างสมเกียรติ และนำไปฝัง ณ สุสานอเมริกัน ลำปาง (ปัจจุบันปิดไปแล้ว)

พ.ศ. 2448 พระยพราช (รัชกาลที่ 6) ได้เสด็จมณฑลพายัพ ซึ่งได้เสด็จมายังเมืองลำปางด้วย เส้นทางที่เสด็จผ่าน ได้แก่ ผาผอก ปางเปือย (ปางป๋วย) แม่เมาะ ผาลาด มาถึงนครลำปางซึ่งเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตมารอรับเสด็จ จัดที่ประทับที่คุ้มหลวง โดยได้เสด็จไปเปิดและ

พระราชทานนามโรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัย ตรวจโรงทหาร เสด็จวัดพระแก้ว วัดพระบาท และวัด
ลำปางหลวง

เมืองลำปางในยุคสยามสร้างชาติ (รัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2453 – รัชกาลที่ 9 พ.ศ. 2504)

การเข้ามาของรถไฟได้ส่งผลทำให้เมืองลำปางเปลี่ยนแปลงไปค่อนข้างมาก ทำให้
ลำปางกลายเป็นศูนย์กลางการขนส่งสินค้า ทำให้การค้าทางเรือ ทางเกวียนหรือวัวต่างลด
ความสำคัญลง รถไฟยังส่งเสริมบทบาทพ่อค้าคนจีนมากขึ้น โดยคิดรถไฟขึ้นมาทำการค้าที่ลำปาง
ได้ และใช้ขนส่งสินค้าเกษตรทำให้การเกษตรของลำปางขยายตัว ทำให้เกิดอุตสาหกรรมขึ้น และ
เมื่อเศรษฐกิจขยายตัวระบบสินเชื่อและเงินกู้ก็ขยายตัวตามไปด้วย ใน พ.ศ. 2459 รัฐบาลสยามยังจัด
ให้มีการแสดงสินค้ากสิกรรมขึ้นที่ลำปางอีกด้วย

เมื่อการค้าขยายตัวส่งผลให้มีการสร้างถนนสายนครลำปาง-เชียงใหม่ตามมา พ.ศ.
2460 มีการสร้างสะพานรัษฎาภิเศกแทนสะพานเดิมที่พังลงเชื่อมตำบลหัวเวียงกับตำบลเวียงเหนือ
เข้าด้วยกัน เพื่อใช้ขนส่งปูนซีเมนต์และอุปกรณ์ก่อสร้างทางรถไฟ และยังมีกานำรถม้าเข้ามาจน
กลายเป็นสัญลักษณ์ของเมืองลำปางในเวลาต่อมา และมีการค้นพบถ่านหินลิกไนต์ที่แม่เกาะนำไปสู่
การทำเหมืองถ่านหินในเวลาต่อมา

จากเมืองลำปางสู่จังหวัดลำปาง

พ.ศ. 2453 พระยาสุเรนทรราชเสนาได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด

พ.ศ. 2459 กระทรวงมหาดไทยได้ประกาศให้ใช้คำว่า จังหวัดลำปางแทนเมืองนคร
ลำปาง

พ.ศ. 2469 รัชกาลที่ 7 เสด็จยังจังหวัดลำปางถือเป็นกษัตริย์สยามองค์แรกที่เสด็จมา
และประทับ ณ ศาลากลางจังหวัด ได้พระราชทานพระแสงราชศัตราวุธชั้นสูงสำหรับชูปทำ
น้ำพระพิพัฒน์สัตยาและเป็นที่สักการะแทนพระองค์

พ.ศ. 2477 มิ่งานรินเริงเฉลิมฉลองรัฐธรรมนูญจำลองที่จังหวัดลำปางโดยมีพระยา
พหลพยุหเสนาเข้าร่วมด้วย และมีนายสรอย ณ ลำปาง เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรลำปางคนแรก

พ.ศ. 2478 มีการจัดตั้งเทศบาลเมืองลำปางขึ้น

ลำปางยุคสงครามโลกครั้งที่ 2

เมื่อไทยประกาศสงครามกับฝ่ายพันธมิตร ส่งผลให้ พ.ศ. 2480 ลำปางถูกทหารญี่ปุ่น
เข้ายึดครองเพื่อใช้เป็นทางผ่านไปพม่า โดยเข้ามาตั้ง 3 กองพล ทำให้ลำปางถูกทหารอเมริกันโจมตี

ชาวบ้านต้องคอยหลบระเบิดหนีลงหลุมหลบภัย การคมนาคมถูกตัดขาด ข้าวของหายากขาดแคลน ทั้งยา น้ำมันก๊าด เบนซิน ไม้ขีดไฟ เกลือ น้ำตาล ผ้า

จนหลังสงครามสิ้นสุดลง บ้านเมืองเข้าสู่สภาพปกติ เมืองลำปางมีการขยายตัวมากขึ้น โดยมีการสร้างถนนขึ้นอีกหลายสาย เช่น ถนนจักรไชย ถนนตลาดจีน ถนนทิพย์ช้าง ถนนรอบเวียง ถนนบุญวาทย์

ลำปางยุคปัจจุบัน (พ.ศ. 2504 - 2548)

ตั้งแต่ พ.ศ. 2501 - 2528 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จยังลำปางถึง 8 ครั้ง

พ.ศ. 2510 สร้างสะพานกิตติขจร (ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นสะพานพัฒนาภาคเหนือ) เพื่อข้ามแม่น้ำวังแห่งที่สอง

พ.ศ. 2512 สร้างถนนลำปาง-เชียงใหม่ ปีต่อมาตัดถนน นครสวรรค์-เชียงใหม่

พ.ศ. 2514 มีการก่อตั้งวิทยาลัยครูลำปาง (มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง) ขึ้นเป็นการบุกเบิกพื้นที่เมืองลำปางให้ขยายตัวลงไปทางใต้

จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรก ส่งผลให้เกิดแผนพัฒนาเมืองหลักสำหรับภาคเหนือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 ได้กำหนดแนวทางการพัฒนาเมืองใหญ่ในภาคกลางตอนบนไว้ โดยจะพัฒนาลำปางให้เป็นศูนย์กลางบริหารราชการของภาคเหนือ แต่เมื่อถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 แนวทางการพัฒนาดังกล่าวถูกยกเลิกไป เป็นผลมาจากการเติบโตของเมืองเชียงใหม่ทำให้เชียงใหม่กลายเป็นศูนย์กลางของภาคเหนือแทน โดยหน่วยงานราชการใหญ่ๆ เช่น ธนาคารแห่งประเทศไทยสาขาภาคเหนือและกองกำกับการตำรวจภูธร ภาค 5 ได้ย้ายไปตั้งที่เชียงใหม่แทน

ท่ามกลางการขยายตัวของเมือง เกิดการสร้างคำขวัญเมืองลำปางสมัยผู้ว่าฯ ยุทธ แก้วสัมฤทธิ์ (พ.ศ. 2528 - 2532) ว่า “ถ่านหินลือชา รถม้าลือลั่น เครื่องปั้นลือนาม งานพระธาตุลือไกล ฝึกช้างใช้ลือโลก” ขณะเดียวกันอาคารเก่าหลายแห่งถูกรื้อถอนไปอย่างไม่รู้ค่าเพื่อสร้างเป็นอาคารสมัยใหม่

ราว พ.ศ. 2532-2533 ผู้คนในท้องถิ่นเริ่มแสดงออกถึงความต้องการของตนมากขึ้น โดยการผลักดันให้มีการซื้อสนามกอล์ฟของสโมสรข้าราชการลำปางมาพัฒนาเป็นสวนสาธารณะเขลางค์นครขึ้นเพื่อคนลำปางมีพื้นที่สาธารณะใช้ร่วมกัน

ปัจจุบัน ลำปางเป็นจังหวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวของภาคเหนือมีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญ เช่น รถม้า อุตสาหกรรมเซรามิกที่ขึ้นชื่อเป็นรายได้หลักของคนในท้องถิ่นมีสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ เช่น พระธาตุลำปางหลวง ใครที่มาท่องเที่ยวภาคเหนือส่วนใหญ่จะแวะลำปางเป็นเมืองของวัฒนธรรมเก่าแก่ อีกทั้งมีความเจริญทางเศรษฐกิจ มีศูนย์การค้า โรงแรมที่ทันสมัย แต่สิ่งที่สำคัญ คือ การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดอย่างเป็นรูปธรรม มีการส่งเสริมการเรียนรัฐภูมิปัญญาท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตนเอง มีการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์มีชีวิตเป็นแหล่งเรียนรู้ของเยาวชนจีนเรียกว่า “มิวเซียมลำปาง”

1.2 ตำนานประวัติศาสตร์บ้านเอื้อม

บ้านเอื้อมแต่เดิมชื่อว่า บ้านสะเปา มีคำบอกเล่ากันว่า มีสิ่งรังใหญ่มาติดต้นไม้สักที่บ้านสัก ชาวบ้านเอื้อมจึงพากันไปดู คนในชุมชนอื่นๆ จึงเรียกว่า “บ้านเอื้อม” ต่อมาจึงเรียกเพี้ยนเป็น “บ้านเอื้อม” บ้านเอื้อมและบ้านหาคำเป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่ติดต่อกัน ซึ่งบ้านหาคำตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของบ้านเอื้อม ปัจจุบันบ้านเอื้อมและบ้านหาคำได้รวมเป็นหมู่บ้านเดียวกัน เพราะบ้านหาคำไม่มีผู้คนอาศัยอยู่แล้ว บ้านหาคำเป็นที่รกร้างว่างเปล่าเหลือแต่ศาลเจ้าพ่อทิพย์ช้างที่มีคำบอกเล่าว่า เป็นบ้านเจ้าพ่อทิพย์ช้างที่เคยอาศัยกับภรรยาชื่อว่า แม่นางปิงปาหรือนางปิมปา แม่นางปิงปามีความสามารถในการทอผ้าที่ฝีมือประณีต งดงาม ซึ่งชาวบ้านให้ความศรัทธา โดยนับถือศาลเจ้าพ่อทิพย์ช้างเป็นผีบรรพบุรุษที่ปกป้องคุ้มครองให้ผู้คนในชุมชนพ้นภัยอันตรายต่างๆ และขอพรให้สมดังหวังเจ้าพ่อทิพย์ช้างที่ชาวบ้านเรียกว่า “ปู่อ้ายดีบั้ง หรือปู่อ้ายทิพย์จักรมือแม่เป็นนายพรานป่าศรัทธาวัดบ้านเอื้อม

จากการค้นคว้าเอกสารพงศาวดารไทยถิ่นเหนือได้มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเจ้าทิพย์ช้างและตำบลบ้านเอื้อม ซึ่งนิทานประจำถิ่นลำปางที่กำลังจะหายสาบสูญพร้อมกับสภาพชุมชนที่เป็นบ้านร้างมานาน คือ บ้านร้างป่าหาคำ ตำบลบ้านเอื้อม อำเภอบ้านเอื้อม อำเภอเมืองลำปาง เหตุด้วยหมู่บ้านป่าหาคำนี้นี้ คือ บ้านเก่าของนางสาวพิมพา (ปิมปา) หรือ พิมลา (ปิมลา) ต่อมาสมรสกับหนานทิพย์ช้างเป็นตระกูลที่ได้เป็นพระยาครองเมือง จึงย้ายครอบครัวชาวบ้านป่าหาคำมาเป็นชาววังหอคำนครลำปาง นิทานเรื่องปิ่นทิพย์ช้างกับว่องหูปิมปา จึงเป็นนิทานที่เหลืออยู่ในตระกูลชาวหอคำในเวียงนครลำปาง

นิทานประจำถิ่นบ้านร้างป่าหาคำลำปาง นับเป็นมรดกล้ำค่าที่มีคุณสมบัติประจำถิ่น แต่ไปเหลืออยู่ในวัง

เรื่องสมัยหนานทิพย์ช้างคิดสาวป่าหาคำ หนานทิพย์ช้างหรือชื่อเดิมหนานทิพย์จักร เป็นชาวภูวคดปงยางคก (ตำบลปงยางคก อำเภอห้างฉัตร ปัจจุบัน) มีอาชีพพรานป่าเคยไล่ตัดหางช้างเถื่อนที่มาเหยียบข้าวในนาของชาวบ้านเอื้อมและชาวป่าหาคำ หนานทิพย์จักรได้เป็นที่

ยกย่องด้วยสมญานามทิพย์ช้างแต่นั้นมา ที่บ้านหนาคำมีครอบครัวที่มีลูกสาวสวยชื่อปิมปา หรือปิมลา มีอาชีพช่วยครอบครัวทำไร่ทำนาและมีความสามารถขันสมกุลสตรี มีฝีมือปั่นฝ้ายทอผ้าเก่งในหมู่บ้านด้วย หนานทิพย์ช้างได้ทอดสนิทกับนางสาวปิมปาถึงกับหยอกล้อกันเล่นด้วยวิธีนำหาวดเสี้ยวพิศดาร กล่าวคือ มีวันหนึ่งสาวปิมปากำลังทอผ้า หนานทิพย์ช้างหยอกสาวปิมปาด้วยวิธีทดสอบความสามารถปั่น ยิงกระสุนลอดว่องหูสาวปิมปาจนเป็นที่ตกอกตกใจ กิตติศัพท์แม่ปั่น จนมีตำนานบางฉบับ (ในหอสมุดแห่งชาติ) เรียกขานว่า หมอปั่นทิพย์ช้าง

อนุภาคเนื้อหานิทานประจำถิ่นป่าหนาคำ แสดงความแม่นปืนของหมอปั่นทิพย์ช้าง โดยใช้ตำแหน่งยิงลอดหว่งใต้ใบหูของนางปิมปาเป็นเป้าหมายเป็นมุขเล่าอย่างกล้าหาญแบบลำปาง โดยแต่อกทั้งสามร่นนำไปเปรียบเทียบข้อมูลกิจกรรมฝาคั้งที่เชื่อว่าอายุเก่าสุดอยู่ที่วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง ก็มีรูปหญิงงามประดับต่างหุรูปหว่งเป็นจุดเด่นด้วย

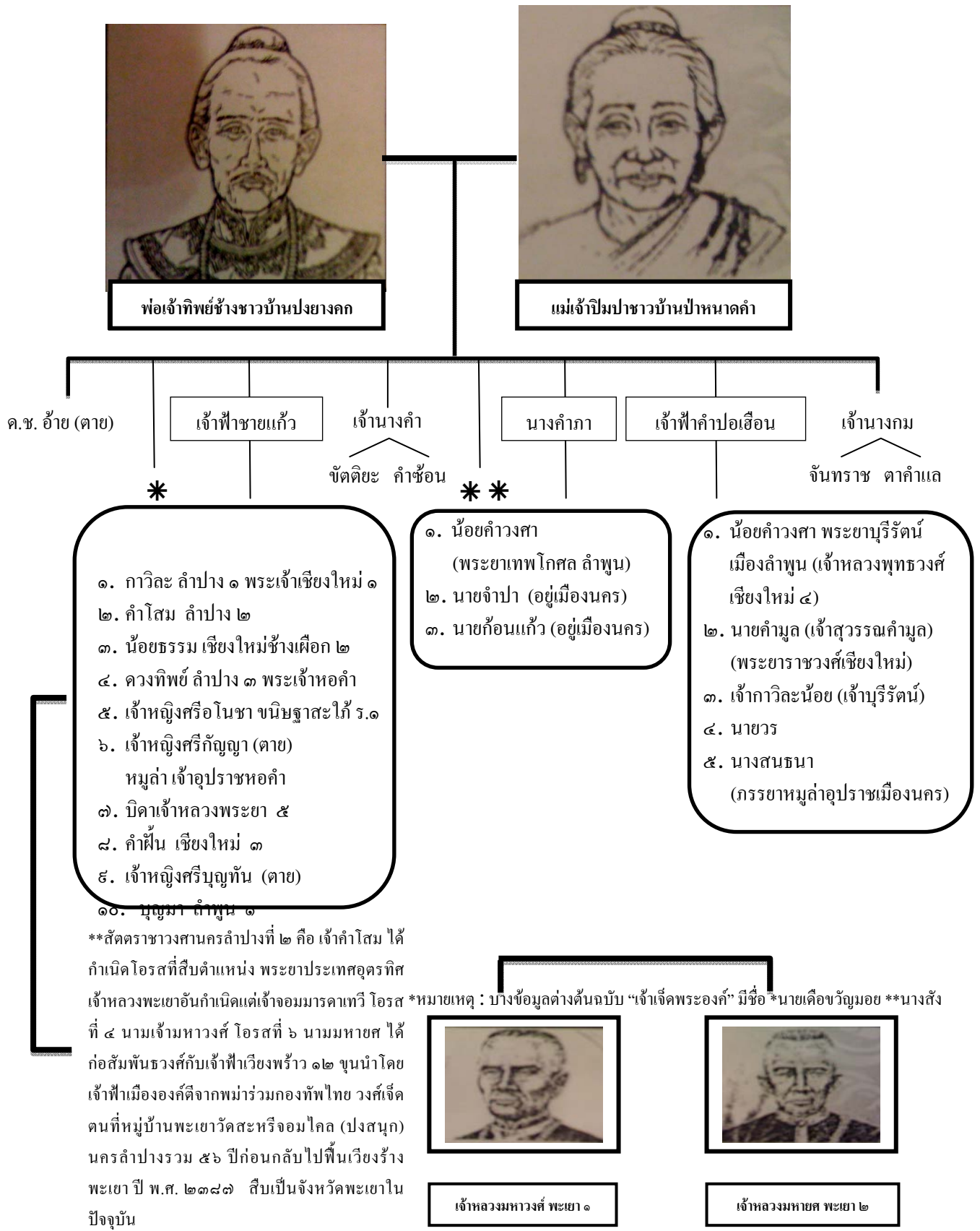
ขณะที่เมืองลำปางเกิดสงครามกับพม่าทั้งเจ้าเมืองเจ้านายก็แตกตื่นสงครามในระหว่างนั้น ท้าวมหายศบุตรของแม่นางจามเทวี มาตั้งทัพพม่าอยู่ที่วัดพระธาตุลำปางหลวง สังฆราชชมพุราษครุ แสงเมืองมาและสมเด็จพระเจ้าจึงได้ปรึกษาหารือกันเพื่อหาทางกอบกู้เมืองลำปางโดยใช้สถานที่ บ้านหนาคำเป็นที่สะสมกองกำลัง โดยมีปู่ยายทิพย์ช้างเป็นผู้นำกองทัพ ปู่ยายทิพย์ช้างได้หนีถึงประตูผาเนื่องจากท่านไม่ยอมเป็นผู้นำกองทัพแล้วสังฆราชเจ้าทั้งหลายจึงได้ให้คนไปติดตามเพื่อให้ปู่ยายทิพย์ช้างรับหน้าที่เป็นผู้นำกองทัพเพื่อต่อต้านศึกสงครามพม่า ปู่ยายทิพย์ช้างได้ตั้งสัตย์จะอธิษฐานพลางหยิบปืนใส่ลูกกระสุนหนึ่งเม็ดมองไปเห็นต่างหูของภรรยาที่นั้งทอผ้าอยู่แล้ว จึงยกปืนขึ้นพูดว่า “ถ้าข้าจะกินบ้านกินเมือง (ครองเมือง) ขอให้ลูกปืนนี้ไปถูกตุ้มหูเมียของข้าด้วย” ว่าแล้วก็ไถลปืนออกไป ลูกปืนก็ไปถูกต่างหูของภรรยาที่กำลังทอผ้าอยู่จริงๆ ต่อมา หนานทิพย์ช้าง ก็ไปออกศึกรบกับพม่า ขณะที่ท้าวมหายศกำลังเล่นหมากรุกหมากสกาอยู่ในวิหาร วัดลำปางหลวง ปู่ยายตีบช้างได้นำใบลานมาขดเป็นวงเพื่อทำหนังสือปลอมของแม่นางจามเทวี โดยมี ปู่หนานตาบ้านนาหยาบปู่ตีบปะละบ้านสามขา และพักพวกข้าศึกไปด้วยกัน เพื่อไปหาท้าวมหายศเมื่อปู่ยายทิพย์ช้างไปถึงท้าวมหายศจึงถามว่า “ใครมานี่” ปู่ยายตีบช้างก็ตอบว่า “ข้าพเจ้ามาหาท้าวมหายศ” “มาทำไม” ปู่ยายตีบช้างจึงตอบว่า “แม่เจ้าจามเทวีใช้ข้าเอาหนังสือมาให้เรียกเจ้ากลับ” แล้วก็นำหนังสือมาให้ท้าวมหายศที่หลังวิหารวัดพระธาตุลำปางหลวง เมื่อยังแล้วก็ไปหลบซ่อนตัวอยู่หลังพระพุทธรูป ส่วนพวกข้าศึกก็รบราฆ่าฟันกันจนตายเกือบหมด โดยที่ปู่ยายทิพย์ช้างเป็นฝ่ายชนะ สังฆราชเจ้าทั้งหลายจึงพร้อมใจกันยกเมืองให้ปู่ยายตีบช้างเป็นเจ้าเมืองปกครอง

ปู่ยายตีบช้างตอบว่า “ข้าไม่รู้จักหนังสือสักตัว หนังสืออย่างไรข้าก็ไม่รู้” สังฆราชเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า “แล้วแต่ลุงอ้ายจะทำอย่างไรก็ทำเถอะ” ปู่ยายตีบช้างเข้าเวียงมาเป็นเจ้าเมือง สังฆราชเจ้าทั้งหลายก็ยกบ้านยกเมืองให้ปู่ยายตีบช้างปกครองสังฆราชเจ้าได้ยกชื่อปู่ยายตีบช้างว่า

“ท้าวสุลวะลือชัย” ปกครองเมืองนครลำปาง ปู่ย่าตั่วข้างมีลูก 7 คน ปกครองเมืองเชียงใหม่ 2 คน ปกครองเมืองลำพูน 2 คน ปกครองเมืองลำปาง 2 คน ไปอยู่บางกอก 1 คน

หนานทิพย์ช้างเป็นเจ้าครองเมืองนครลำปางหลังจากได้ชัยชนะเหนือพม่า เมื่อปี พุทธศักราช 2275 ต่อมาได้เป็น “เจ้าพระยาสุลวะลือชัยสงคราม” ครองเมืองนครลำปางอยู่ 27 ปี จึงถึงแก่พิราลัย

ผู้วิจัยได้ไปค้นคว้าเพิ่มเติมจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในเรื่องของเจ้าทิพย์ช้างพบหลักฐานที่น่าสนใจจากหนังสือลำปางในพงศาวดารไทยถิ่นเหนือ โดย ศักดิ์ ส.รัตนชัย ดังรูปในแผนภูมิที่ 8 ทิพย์จักรวงศ์สยามสกุลปงขางคก – ป่าหนาดคำ

แผนภาพที่ 8 ทิพย์จักรวงศ์สยามสกุลปรางคอก – ป่าหนาดคำ

ปัจจุบันบ้านหน้าค้ำเป็นที่รกร้างว่างเปล่า ไม่มีผู้คนอาศัยอยู่เชื้อสายของแม่เจ้าพิมพาได้ย้ายเข้าไปอยู่ในตัวเมืองลำปางและเชียงใหม่ศาลเจ้าพ่อทิพย์ช้างจึงเป็นสถานที่ทางประวัติศาสตร์ที่ให้ผู้คนได้มาสักการะขอพรเพื่อความเป็นสิริมงคล

ตำนานประวัติความเป็นมาของตำบลบ้านเอื้อมในปัจจุบันมีการศึกษาค้นคว้าจากนักวิชาการในท้องถิ่นอย่างเช่น นายธีรชัย ใจยาบุตร อดีตครูการศึกษาอนุบาลบ้านเอื้อม ได้วิจัยเรื่องประวัติชุมชนตำบลบ้านเอื้อม โดยศึกษาทั้ง 15 หมู่บ้านในเรื่องของวัฒนธรรมประเพณี ความเป็นมาของชุมชน รวมทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญ และอาจารย์มานะ ปัญญาแก้ว ครูโรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษกได้ค้นคว้าเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านเอื้อม โดยการสนับสนุนของโครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งงานทั้ง 2 ชิ้น เป็นการศึกษาวิจัยในระยะ 5 ปีที่ผ่านมาที่มีการค้นคว้าเรื่องการสืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในชุมชน

ก่อนหน้านั้นไม่มีการค้นคว้าวิจัยในประเด็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น งานของนักวิชาการ 2 ท่าน ทำให้เห็นภาพรวมที่ทำให้ผู้วิจัยได้ศึกษาเพิ่มเติมในส่วนที่ทั้งสองท่านได้ศึกษาค้นคว้า และสืบค้นความรู้ใหม่เพื่อรวบรวมประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของคนในชุมชน

ประวัติเจ้าพ่อทิพย์ช้างเป็นบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ล้านนา มีศาลสักการะอยู่บ้านหน้าค้ำ แต่น้อยคนนักที่จะรู้ถึงความเป็นมาว่าเป็นต้นตระกูลของเจ้าผู้ครองนครลำปาง หลักฐานทางประวัติศาสตร์ล้านนาหลายฉบับ เช่น พงศาวดารท้องถิ่นล้านนาล้วนมีชื่อของบ้านเอื้อมบันทึกอยู่ทั้งสิ้น จึงเป็นสิ่งที่คนในชุมชนต้องช่วยกันสืบทอดความรู้ท้องถิ่นให้คนรุ่นหลังได้รู้ ได้เกิดความภาคภูมิใจในประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นของตนเพื่อสร้างสำนึกรักท้องถิ่นเป็นพลังเข้มแข็งในการพัฒนาชุมชนของตนเองต่อไป

1.3 ภูมินามบ้านเอื้อมและประวัติหมู่บ้าน

ตำบลบ้านเอื้อมประกอบไปด้วย 15 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านเอื้อม บ้านสบเฟือง บ้านสัก บ้านห้วยลึก บ้านทุ่งกล้วย บ้านแม่ต้า บ้านแม่เฟือง บ้านฮ่อง บ้านฝั่ง บ้านทุ่งปงเรียน บ้านปง บ้านทุ่งกล้วยใต้ และบ้านห้วยไร่ ซึ่งบางหมู่บ้านมีประวัติความเป็นมาไม่นานนัก เนื่องจากแยกตัวออกจากหมู่บ้านอื่นๆ ประวัติศาสตร์บ้านเอื้อมมีความเป็นมายาวนาน สันนิษฐานว่า มีขึ้นมาพร้อมๆ กับนครลำปางดูจากช่วงเวลาเหตุการณ์ต่างๆ และประวัติศาสตร์เจ้าทิพย์ช้างที่บ้านหน้าค้ำ ซึ่งหมายถึงตำบลบ้านเอื้อมมีผู้คนอาศัยอยู่ตั้งแต่ยุคก่อนสมัยเจ้าพ่อทิพย์ช้างผู้ครองนครลำปาง

บ้านเอื้อม หมู่ที่ 1 เดิมมีชื่อว่า “บ้านสะเปา” ต่อมา มีสิ่งมาทำรังอยู่บนต้นสักใหญ่ในหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงพากันไปดู ซึ่งภาษาพื้นเมืองเรียกคำว่า “ดู” ว่า “เข็ม” และต่อมาได้พูดออกเสียงเพี้ยนเป็นเอื้อม จึงได้ตั้งชื่อว่า “บ้านเอื้อม” มาจนถึงปัจจุบัน บ้านหน้าค้ำ เป็นถิ่นที่พำนักของหนานทิพย์ช้าง วีระบุรุษชาวลำปาง ในอดีตได้ตัดทอนกำลังและขับไล่ทหารพม่าที่เข้ามา

รุกรานเมืองลำปางให้พ่ายแพ้แก่ทหารไทย ปัจจุบันชุมชนได้จัดสร้างอนุสรณ์สถานบ้านหาคำเพื่อเป็นการรำลึกและสรรเสริญถึงความกล้าหาญของหนานทิพย์ช้างให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาประวัติศาสตร์ที่ถูกจารึกไม่ให้สูญหายไปกับกาลเวลา

บ้านสบเฟือง หมู่ที่ 2 ในอดีตประมาณ พ.ศ. 2460 บ้านสบเฟือง หมู่ที่ 2 ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ราบลุ่มอาศัยอยู่ติดแม่น้ำล้อมรอบไปด้วยทุ่งนา ในสมัยก่อนบ้านหมู่ที่ 2 มี 2 หมู่บ้าน คือ บ้านสบเฟืองและบ้านฝ้าง เป็นหมู่บ้านเดียวกันและเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2507 ก็มีการแยกหมู่บ้าน บ้านฝ้างแยกออกไปเป็นหมู่ที่ 9 และบ้านสบเฟืองเป็นหมู่ที่ 2 เหมือนเดิม บริเวณที่บ้านสบเฟืองตั้งถิ่นฐานอยู่มีแม่น้ำ 2 สายไหลมาประสพกัน คือแม่น้ำต๋อยและแม่น้ำแม่เฟือง ชาวบ้านในสมัยนั้นจึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า บ้านสบเฟือง ชาวบ้านสบเฟืองได้ย้ายจากถิ่นฐานเดิมอพยพมาตั้งถิ่นฐานใหม่คือที่อยู่ปัจจุบัน และมีถนนสายท่าล้อ – ห้วยเป้ง ตัดผ่านใจกลางหมู่บ้าน ปี พ.ศ. 2519 พระครูรัตนานุกฤษหรือหลวงพ่อกแก้วได้ก่อตั้งวัดสบเฟืองขึ้น ณ ที่อยู่ในปัจจุบัน

บ้านสัก หมู่ 3 มุมหนึ่งของเมืองลำปางเขलगันครเมื่อประมาณ 400 กว่าปีที่ผ่านมามีกลุ่มชนกลุ่มหนึ่งได้รวมตัวกันตั้งถิ่นฐานอยู่ในป่าสักแล้วค่อยๆ นุกเบิกทีละน้อยๆ จากพื้นที่ที่เคยเป็นป่ารก้างก็ค่อยๆ มีบ้านเรือนเกิดขึ้น จากหนึ่งเป็นสอง จากสองเป็นสาม และขยายเพิ่มจำนวนออกไปเรื่อยๆ จนกลายเป็นหมู่บ้านเล็กๆ แห่งหนึ่งตั้งอยู่ใจกลางป่าสักแห่งนั้นนั่นเอง ด้วยอิทธิพลแห่งบรรพบุรุษศาสนาที่ยังรำลึกอยู่ในจิตใจ ชาวบ้านจึงได้ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างศาสนสถานขึ้นตรงต้นสักใหญ่ต้นหนึ่ง จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ที่เล่าสืบต่อกันมาว่า ต้นสักใหญ่ต้นนี้มีขนาดใหญ่มากเส้นผ่าศูนย์กลางนั้นประมาณกันว่าสามารถนำขันโตก (ชุดสำรับกับข้าว) วางเรียงกันได้ถึง 7 ขัน โดยการนำของพระภิกษุสองรูปและกำลังของชาวบ้านจึงช่วยกันตัดต้นสักดังกล่าวแล้วสร้างอุโบสถขึ้น ชาวบ้านจึงขนานนามหมู่บ้านตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งนั้นว่า “บ้านสัก”

บ้านห้วยลึก หมู่ที่ 4 เป็นหมู่บ้านหนึ่งของตำบลบ้านเอื้อม ชาวบ้านส่วนใหญ่อพยพมาจากบ้านน้ำโห่ง ตำบลบ่อแฮ้ว อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง ซึ่งมาประกอบอาชีพเผ่าถ่านขาย เพราะสภาพพื้นที่เดิมเป็นป่าไม้หนาแน่น ต่อมาได้มีชาวบ้านจากหลายหมู่บ้านในตำบลบ้านเอื้อมได้เข้ามาประกอบอาชีพทำการเกษตรและเผ่าถ่าน จึงมีจำนวนครัวเรือนมากขึ้น จึงได้จัดตั้งเป็นหมู่บ้านโดยใช้ชื่อว่า “บ้านห้วยลึก”

บ้านทุ่งกล้วย หมู่ที่ 5 ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 1325 ปีระกาแล้ว เดือน 9 ออก 10 ค่ำวันเสาร์ หรือ พ.ศ. 2416 สมัยนั้นมيناบแสง ทิพยเนตร ผู้ใหญ่บ้าน มีหลังคา 54 หลัง มีวัด 1 แห่ง โดยการนำของพระกาวิละเกตุส ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 27 กันยายน 2418 มีเจ้าอาวาสทั้งหมด 9 รูป ราษฎรสมัยนั้นส่วนใหญ่มีอาชีพทำไร่ ทำนา มีโรงเรียนหนึ่งแห่งเปิดทำการสอนในระดับประถมศึกษาปีที่ 1-4 ที่ศาลาวัดทุ่งกล้วย มีนายกองแก้ว การะกัน เป็นครูใหญ่โดยย้าย

จากศาลาวัดทุ่งกล้วยมาตั้ง ณ สถานที่ในปัจจุบัน มีสถานีดำรงหนึ่งแห่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2511 มีสถานีนามยเฉลิมพระเกียรติหนึ่งแห่งตั้งขึ้นเมื่อ 18 สิงหาคม 2535 มีผู้นำหมู่บ้านทั้งหมด 20 คน จนถึงปัจจุบัน

บ้านแม่ตำ หมู่ 6 ตั้งอยู่ข้างลำน้ำแม่ตำฝั่งซ้าย ซึ่งมีอายุการตั้งหมู่บ้านมาประมาณ 200 ปี พื้นเพชุมชนบ้านแม่ตำ ชาตินันท์คนเมือง ภาษาพูด คำเมือง สมัยก่อนใช้ภาษาเขียนเป็นภาษาเมือง แต่ปัจจุบันใช้ภาษาไทยเขียนมีตระกูลหรือเครือญาติอยู่ประมาณ 8 ตระกูล เช่น สายธิ เผลา โกลูกสืบ ไจยง คำสืบ ปินตา เต็มทรัพย์ และ ณ ลำปาง

บ้านแม่เฟือง หมู่ 7 ประมาณปี พ.ศ. 2360 ชาวบ้านโสัง ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของบ้านแม่เฟือง ในปัจจุบันเป็นหัวทุ่งนา เรียกว่าทุ่งบ้านโสัง ชาวบ้านโสังประมาณ 10 หลังคาเรือนได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานเพราะมีการขับไล่ คือ “เจ้าหัวเมืองแก้ว” ซึ่งเจ้าหัวเมืองแก้วต้องการจะขูดเป็นนา และได้ตั้งชื่อบ้านใหม่ว่า “บ้านใหม่สันเหล่ายาว” และยังมีหมู่บ้านอีกกลุ่มหนึ่งประมาณ 7 หลังคาเรือนของชาวบ้านปงแก้วได้ตั้งอยู่ในถิ่นฐานใหม่ตามลำห้วยแม่ขวาง เรียกชื่อบ้านใหม่ว่า “บ้านห้วยคำขวางหรือว่าบ้านแม่ขวาง” ต่อมาหลายชั่วอายุคนได้ขยายจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ขยายมาทางทิศใต้และทางชาวบ้านใหม่สันเหล่ายาวก็ขยายขึ้นไปทางทิศเหนือ ไปบรรจบกันกับห้วยคำขวางหรือบ้านแม่ขวาง ทั้ง 2 หมู่บ้านได้มารวมกันเรียกใหม่ว่า หมู่บ้านแม่เฟืองตั้งแต่นั้นมาเพราะตั้งอยู่ริมลำห้วยแม่เฟืองต่อมาปี พ.ศ. 2400 ชาวบ้านได้รวมตัวกันสร้างวัด โดยมีพระมะโนและพระใจเป็นคนสร้างวัด พระมะโนเป็นเจ้าอาวาสได้แต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นมาปกครองในสมัยนั้น ชื่อว่าพ่อผู้ใหญ่หนานสี ทาดิ และทางวัดได้ศึกษาทางพระธรรมวินัยตลอด โดยใช้ตัวหนังสือเป็นภาษาเมืองเหนือหรือภาษาล้านนาควบคู่ไปกับภาษาไทย เอาวัดเป็น โรงเรียนจนถึงปี พ.ศ. 2470 พ่อผู้ใหญ่หนานสี ทาดิ ได้ลาออกไป

ปี พ.ศ. 2481 – 2490 ปกครองโดยพ่อผู้ใหญ่เบ้า คำสุข ช่วงนี้มีโรคหิวอดกโรคระบาดมีคนล้มป่วยและเสียชีวิต ทางรัฐได้เข้ามาจัดยา DT และเริ่มมีโรคไข้สมองอักเสบได้รับการรักษาจากหมอเมืองประจำหมู่บ้าน (ไม่ปรากฏชื่อ) คือรักษาโดยการใส่ยาสมุนไพรฝนรากไม้ที่มีในหมู่บ้าน

ปี พ.ศ. 2490 พ่อผู้ใหญ่พุด มะโนปิง ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ได้มุ่งพัฒนาหมู่บ้านแม่เฟืองจนถึงปี พ.ศ. 2497 ได้นำชาวบ้านสร้างโรงเรียนบ้านแม่เฟืองขึ้น และพ่อผู้ช่วยน้อยสุวรรณ ดำรงศักดิ์เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านร่วมกับชาวบ้านทำบุญโรงเรียนในปี พ.ศ. 2497 และได้จัดหาครูมาสอนให้เด็กนักเรียนได้ครูคนแรกคือ ครูสม การรินทร์ และต่อมาคือครูทองอินทร์ ธรรมกุล และพ่อครูวัลลภ (กิจจา) ธรรมกุล เป็นครูใหญ่ปี พ.ศ. 2500

ในการปกครองสมัยนั้นหมู่บ้านเป็นป่า มักมีการทะเลาะวิวาทและมีโจรหลายกลุ่ม
ทางกำนันและผู้ใหญ่บ้าน

พ.ศ. 2500 ในสมัยนั้นถนนหนทางการเดินทางไปมาหาสู่กันไม่ค่อยสะดวกเพราะเป็นโคลน
มากโดยเฉพาะถนนเป็นทางเดินของวัว ควาย พ่อผู้ใหญ่มุข มะ โนปิง ได้ระดมชาวบ้านให้ช่วย
ปรับปรุงถนน โดยให้ชาวบ้านคนที่มีล้อเกวียนให้ลากหินทรายมาถมถนน ส่วนคนที่ไม่มียังเอาไม้
คานมาตัดไม้และขุดร่องกลบถนน ทำให้การเดินทางไปมาหาสู่กันสะดวกขึ้น พ่อมุข มะ โนปิง
รับตำแหน่งจนถึง พ.ศ. 2512 ก็ได้ลาออกไป

พ.ศ. 2512 พ่อผู้ใหญ่น้อยทา ถิ่มแก้ว ได้รับตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ได้สร้างศาลาบาตร
และศาลาการเปรียญขึ้น ในปี พ.ศ.2513 ก็ได้ลาออกไป

พ.ศ. 2513 พ่อผู้ใหญ่น้อยเรื่อง วงศ์ขันนท ได้สร้างเมรุทำให้เกิดประโยชน์แก่สาธารณชน
ของ฼าปนสถานหมู่บ้าน และได้เสียชีวิตลงในปี พ.ศ. 2517

พ.ศ. 2520 พ่อผู้ใหญ่มุขมา เต็มสมุทร ได้รับการเลือกตั้งครั้งที่ 2 ได้นำชาวบ้านก่อสร้าง
พระวิหารขึ้นในปี พ.ศ. 2520 และได้ปรับปรุงที่สาธารณะให้เป็นสนามกีฬาของหมู่บ้านและสร้าง
สวนของกลุ่มเยาวชนเนื้อที่ประมาณ 12 ไร่ ได้นำความเจริญเข้าหมู่บ้านมาโดยตลอด

พ.ศ. 2524 พ่อผู้ใหญ่น้อยศรี มะ โนปิง สมัยท่านได้มีการสร้างโรงเรียนโป่งหลวง ในปี
พ.ศ. 2529 โดยนายทองสิทธิ์ ดวงอุปมา เป็นคนริเริ่มทำการสร้างและได้รับตำแหน่งเป็นอาจารย์
ใหญ่ของโรงเรียน ตั้งชื่อโรงเรียนว่าโรงเรียนประชารัฐกิจพิทยาคมรัชมังคลาภิเษก ต่อมาในปี
พ.ศ. 2541 ได้เปลี่ยนชื่อเป็น โรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษก

ในสมัยนั้นได้ก่อสร้างอ่างเก็บน้ำลำห้วยแม่เฟืองตามโครงการพระราชดำริฯ ในปี พ.ศ.
2528 นำน้ำไปทำการเกษตรในปี พ.ศ. 2531 ต่อมาได้มีการติดตั้งไฟฟ้าหมู่บ้านจนถึงปี พ.ศ. 2534
ก็ได้ลาออกไป

ปี พ.ศ. 2534 นายสม วงศ์ใจ ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นคนแรกที่มีการลงคะแนน
เลือกตั้งมีการสร้างกุฏิใหม่ในปี พ.ศ. 2538 และซุ้มประตูในปี พ.ศ. 2540 และลาออกในปี พ.ศ.
2542

ปี พ.ศ. 2542 นายอินสม ละคำมา ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ได้จัดตั้งสหกรณ์ร้านค้า
ชุมชน จัดตั้งกลุ่มแม่บ้านและกลุ่มเยาวชน และได้รวมชาวบ้านเอาอิฐปูนมาทำทางเข้าวัดและจัดทำ
ประตูวัดได้ซุ้มประตูให้รถเข้า-ออกได้สะดวกขึ้น ได้ทำโครงการให้กลุ่มเยาวชนมีการเพาะเลี้ยงเห็ด
ฟาง การเลี้ยงกบ การเลี้ยงปลา การเลี้ยงไก่ และเลี้ยงวัว

จนกระทั่งปี พ.ศ. 2544 บ้านแม่เฟืองมีจำนวนครัวเรือนอาศัยอยู่ประมาณ 600 กว่าหลังคา
เรือน ซึ่งประชาชนทุกคนมีความเห็นว่าหมู่บ้านแม่เฟืองมีจำนวนครัวเรือนมากไป ซึ่งทำให้

งบประมาณสำหรับพัฒนาหมู่บ้านหรืองบประมาณที่ใช้สนับสนุนงานต่างๆ ได้รับการสนับสนุนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านอื่นๆ ที่มีประชากรน้อยกว่า จึงลงมติว่า ควรจะแยกหมู่บ้านซึ่งได้แยกหมู่บ้านออกเป็น 3 ส่วนเท่าๆ กัน

เมื่อปี พ.ศ. 2541 บ้านแม่เฟืองได้แยกออกเป็นอีก 1 หมู่บ้าน คือบ้านห้วยไร่ หมู่ 13 และเมื่อปี พ.ศ. 2544 ได้แยกออกเป็นอีก 1 หมู่บ้าน คือ บ้านโป่งหลวง หมู่ 15 บ้านฮ่อง หมู่ 8 บ้านสบเฟือง บ้านฝิ่ง แต่เดิมถึงแม้จะเรียกชื่อแยกออกจากกันเป็นแต่ละหมู่บ้านแต่ในทางการปกครองเรียกรวมเป็นหมู่บ้านเดียวกัน คือเป็นหมู่บ้านหมู่ที่ 2 ของตำบลบ้านเอื้ม ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2500 ทางราชการเห็นว่าหมู่บ้านทั้ง 3 อยู่ห่างไกลกัน ไม่สะดวกในการปกครองและรักษาความสงบเรียบร้อยของผู้นำหมู่บ้านคือ ผู้ใหญ่บ้าน ประกอบกับอยู่ในหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่สามารถแบ่งแยกออกเป็นหมู่บ้านได้อีก 3 หมู่บ้าน อีกทั้งในขณะนั้นประชาชนส่วนใหญ่ก็มีความต้องการที่จะให้มีการแบ่งแยกหมู่บ้านออกเป็น 3 หมู่บ้าน ทางราชการจึงได้ดำเนินการแบ่งแยกหมู่บ้านตามความประสงค์ของประชาชน โดยกำหนดให้บ้านสบเฟืองเป็นบ้านหมู่ 2 บ้านฮ่องเป็นบ้าน หมู่ 8 และบ้านฝิ่งเป็นบ้าน หมู่ 9

คำว่า “ฮ่อง” เป็นคำภาษาพื้นเมือง ซึ่งแปลว่า ร่อง สาเหตุที่เรียกว่า “บ้านฮ่อง” (ซึ่งภาษาไทยแปลว่า บ้านร่อง) เชื่อว่าเรียกตามร่องน้ำที่ผ่านกลางหมู่บ้านจากทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออก บ้านฮ่องมีแม่น้ำไหลผ่านพื้นที่ 1 สาย คือแม่น้ำต๋วย ซึ่งไหลผ่านทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านจากด้านทิศเหนือไปทิศใต้ แต่เดิมแม่น้ำสายนี้มีปริมาณน้ำมากและน้ำก็ใสสะอาดตลอดทั้งปี ประชาชนในหมู่บ้านสามารถใช้อาบชำระร่างกาย บางครั้งยังใช้ดื่มกินได้ด้วย เมื่อถึงฤดูแล้งมองเห็นหาดทรายที่ขาวโพลนเป็นที่วิ่งเล่นของเด็กอย่างสนุกสนาน

บ้านฝิ่งหมู่ 9 จากการบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ พอสรุปได้ว่า เมื่อประมาณ 200 กว่าปีที่ผ่านมาราว พ.ศ. 2280 สมัยยุคกรุงศรีอยุธยาตอนต้น สันนิษฐานจากประวัติการสร้างวัดบ้านฝิ่ง ซึ่งสร้างเมื่อ พ.ศ. 2327 ก่อนสร้างวัด คาดว่าจะเกิดหมู่บ้านมาแล้วประมาณ 40 - 50 ปี ตามคำบอกเล่าว่าบริเวณที่ตั้งบ้านฝิ่งปัจจุบันเดิมเป็นป่าไม้ พื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำต๋วย มีต้นไม้ชนิดหนึ่งที่ฝิ่งชอบมาทำรังอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ต้นฝิ่ง บริเวณนี้เป็นทางผ่านไปมาระหว่างหมู่บ้านต่างๆ เช่น บ้านเอื้ม ไปบ้านสัก บ้านทุ่งกล้วย บ้านคำ จึงเป็นที่พักระหว่างเดินทางของผู้สัญจรไปมา ในจำนวนนั้นมีตาชายคนหนึ่งมาพักอาศัยจึงปลูกกระท่อบขึ้น และทำไร่ ทำสวนเป็นที่ทำมาหากินเป็นคู่แรก (คำบอกเล่าไม่ได้ระบุชื่อตา ชาย) เป็นต้นกำเนิด ต่อมาได้มีผู้คนพากันอพยพตามมาปลูกที่อยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้นจนตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้น ขนานนามว่า บ้านฝิ่ง ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

จากการที่มีฝิ่งอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากจึงมีผู้คนเอารังฝิ่งมาทำเป็นอาชีพนกเกิดต้นกำเนิดนามสกุล มูลฝิ่ง ซึ่งแปลว่า ขี้ฝิ่ง และนามสกุล มูลฝิ่ง เป็นกลุ่มชนที่มีจำนวนมากในบ้านฝิ่ง

จากข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง ชาวบ้านฝั่งดั้งเดิมจะเป็นเครือญาติกับพี่น้องบ้านเอื้อมมาก สันนิษฐานว่า คงย้ายมาจากบ้านเอื้อมเป็นส่วนใหญ่ เพราะเป็นหมู่บ้านมีเขตติดต่อกัน

บ้านทุ่งปงเรียนหมู่ที่ 10 ประวัติความเป็นมามีแม่หม้ายจากบ้านสัก 3 คน มาเลี้ยงควายที่ปง เลื่อน เลยปลูกกระต๊อบเลี้ยงควาย ต่อมาจึงปลูกบ้านหลายๆ หลัง จึงเกิดเป็นหมู่บ้าน บ้านปงเลื่อน ขึ้นมา ปัจจุบันกลายเป็นหมู่บ้าน ทุ่งปงเรียน

บ้านปง หมู่ 11 ตำบลบ้านเอื้อม อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง เดิมขึ้นกับบ้านสัก หมู่ 3 และได้แยกการปกครองหมู่บ้าน เมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2539 เป็นบ้านปง คำว่า ปง หมายถึง บริเวณที่ราบลุ่มริมแม่น้ำ บ้านปงมีผู้ใหญ่บ้านคนแรก คือ นายสอาด ใจยาบุตร ต่อมาผู้ใหญ่สอาด ใจยาบุตร ได้รับเลือกเป็นกำนันตำบลบ้านเอื้อม เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2545 จนถึงปัจจุบัน

บ้านทุ่งกล้วยใต้ หมู่ที่ 12 เดิมเป็นหมู่บ้านทุ่งกล้วย หมู่ที่ 5 เนื่องจากเป็นหมู่บ้าน ที่มีขนาดใหญ่ มีจำนวนประชากรมาก ทำให้การปกครองและการพัฒนาไม่ทั่วถึงรวมถึงการจัดสรรงบประมาณจากทางราชการหรือความช่วยเหลือจากหน่วยงาน องค์กรต่างๆ ไม่ทั่วถึง ราษฎรจึงมีมติเห็นชอบให้เสนอขอให้มีการแยกหมู่บ้านเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งเป็นหมู่ที่ 12 ชื่อบ้านทุ่งเจริญ ต่อมาราษฎรมิติดขอเปลี่ยนแปลงชื่อหมู่บ้านเป็นบ้านทุ่งกล้วยใต้ ในปี พ.ศ. 2547 สืบมาจนถึงปัจจุบัน สภาพโดยทั่วไปเป็นป่าชุมชนและแนวเขตวนอุทยานแห่งชาติ

บ้านห้วยไร่ หมู่ที่ 13 เป็นหมู่บ้านที่แยกจาก หมู่ที่ 7 บ้านแม่เฟือง ตำบลบ้านเอื้อม เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2541 ปัจจุบันประวัติความเป็นมาจึงเหมือนกับหมู่ 7 บ้านแม่เฟือง

บ้านแม่คำใต้ หมู่ที่ 14 เดิมเป็นหมู่บ้านแม่คำ หมู่ที่ 6 และได้แยกการปกครองมาจากบ้านแม่คำ หมู่ที่ 6 เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2543 และตั้งชื่อหมู่บ้านใหม่ชื่อ บ้านแม่คำใต้ หมู่ที่ 14 ประวัติความเป็นมาจึงเหมือนกับแม่คำหมู่ 6

บ้านโป่งหลวง หมู่ที่ 15 เดิมอยู่ในการปกครองของบ้านหมู่ที่ 7 แยกจัดตั้งเป็นหมู่บ้านโป่งหลวง เมื่อวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2544 สาเหตุที่แยกหมู่บ้านขึ้นใหม่เพราะการปกครองดูแลไม่ทั่วถึง เนื่องจากมีจำนวนประชากรมาก ทำให้การพัฒนาล่าช้า โดยใช้ชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านโป่งหลวง” เนื่องจากพื้นที่บ้านโป่งหลวงนั้น ตามตำนานของคนโบราณว่า พื้นที่โป่งจะมีสัตว์ต่างๆ ลงมากินโป่ง ซึ่งบริเวณโป่งจะเป็นดินเค็มเหมือนเกลือ โดยพื้นที่โป่งจะมีประมาณ 88 ไร่ แต่เวลานี้มีประมาณ 55 ไร่กว่า และจัดที่บริเวณโป่งสร้างเป็นโรงเรียนมัธยมของตำบล โดยใช้ชื่อว่า โรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษก ส่วนพื้นที่เหลือนอกจากนี้ชาวบ้านได้จับจองเป็นพื้นที่ทำการเกษตร จึงเป็นที่มาของหมู่บ้านโป่งหลวง ผู้ใหญ่คนแรกของหมู่บ้านคือ นายผัด เถ็มแก้ว

ประวัติศาสตร์
ลำปาง

←
ประวัติศาสตร์
บ้านเออม

พ.ศ. 1845	ขุนไกรเสนาบดีปกครองเมืองลำปางสร้างใหม่	พ.ศ. 1845	ก่อตั้งหมู่บ้านทุ่งกล้วย
พ.ศ. 2010	ถูกพม่าเข้าปกครอง	พ.ศ. 1327	สร้างวัดบ้านฝั่ง
พ.ศ. 2275	เมืองลำปางสมัยหนานทิพย์ช้างขึ้นพระยาสุรเสนาเจ้าผู้ครองเมือง	พ.ศ. 2360	ชาวบ้านเดือนมหนตั้งถิ่นฐาน 10 หลังคาเรือน
พ.ศ. 2309	เปลี่ยนชื่อเมืองจากตองเป็นเมืองนคร เมืองหน้าด่านสมัยรัตนนา	พ.ศ. 2400	สร้างวัดแม่โพธิ์ที่ท่าแพเรียน
พ.ศ. 2427	การเข้ามาของตะวันตกส่งผลต่อลำปาง	พ.ศ. 2460	ก่อตั้งบ้านแม่โพธิ์
พ.ศ. 2428	ตั้งโรงพยาบาลอเมริกันมิชชัน	พ.ศ. 2481-2490	โรคอหิวาต์ระบาดและโรคไข้สมองอักเสบ
พ.ศ. 2443	ตั้งโรงเรียน Lakhawn Boy's School	พ.ศ. 2497	ก่อตั้งโรงเรียนแม่โพธิ์
พ.ศ. 2445	หัวเมืองเหนือ หรือมณฑลพายัพเกิดถูกเงี้ยวเข้าเมืองแพร่	พ.ศ. 2500	บ้านอ่องแยกเป็นบ้านสามโพธิ์
พ.ศ. 2448	ร.6 เสด็จเมืองลำปาง	พ.ศ. 2507	บ้านสามโพธิ์แยกออกเป็นบ้านฝั่ง
พ.ศ. 2549	รัฐบาลสยามให้มีการจัดแสดงสินค้ากสิกรรม	พ.ศ. 2511	ก่อตั้งสหกรณ์ตำรวจบ้านเออม
พ.ศ. 2453	- การเข้าของรถไฟ - พระยาสุรเสนาบดีได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด	พ.ศ. 2519	ถนนสายท่าคือ-ห้วยอียงตั้งตัดผ่านกลางบ้านสามโพธิ์
พ.ศ. 2459	กระทรวงมหาดไทยประกาศใช้คำว่าจังหวัดลำปาง	พ.ศ. 2525	โรงเรียนประถมที่บ้านฝั่งขุมเป็นโรงเรียนบ้านอ่อง
พ.ศ. 2469	ร.7 เสด็จเมืองลำปางถือเป็นกษัตริย์องค์แรกที่เสด็จมา	พ.ศ. 2537	ก่อตั้งสหกรณ์แม่เหล็กนิคมพระเกียรติ
พ.ศ. 2478	จัดตั้งเทศบาล	พ.ศ. 2538	ตำบลบ้านเออมมีไฟฟ้าใช้
พ.ศ. 2510	สร้างสะพานกิตติจักร	พ.ศ. 2539	บ้านอ่องแยกเป็นบ้านปง
พ.ศ. 2512	สร้างถนนลำปาง-เชียงใหม่	พ.ศ. 2541	บ้านอ่องแยกเป็นบ้านหัวไร่
พ.ศ. 2514	ก่อตั้งวิทยาลัยครูลำปาง	พ.ศ. 2543	บ้านแม่ต๋ำแยกออกเป็นบ้านแม่ต๋ำใต้
		พ.ศ. 2544	บ้านแม่ต๋ำแยกออกเป็นบ้านโป่งหลวง
		พ.ศ. 2547	บ้านแม่ต๋ำแยกออกเป็นบ้านทุ่งกล้วยได้

สรุป ประวัติศาสตร์หมู่บ้านในตำบลบ้านเอื้อมพบว่า มีผู้นอพยพมาตั้งถิ่นฐานตามที่ปรากฏ คือ บ้านทุ่งกล้วย ในปี พ.ศ. 1315 ก่อนยุคพม่ายึดครองเมืองลำปาง มีบ้านเรือนอยู่เพียงไม่กี่หลังเรือน เป็นที่รกร้างว่างเปล่ายังไม่มีการเรียกว่า บ้านเอื้อม จนสมัยเจ้าทิพย์ช้างผู้ครองนครลำปาง พ.ศ. 2275 ชื่อของตำบลบ้านเอื้อมจึงปรากฏตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น พงศาวดารท้องถิ่นล้านนาที่บันทึกไว้ว่า บ้านเอื้อม เดิมชื่อบ้านหนาคำ เป็นบ้านเกิดของแม่นางพิมพา ชาวบ้านป่าหนาคำภรรยาของเจ้าพ่อทิพย์ช้าง ในสมัยนั้นมีจำนวนหลังคาเรือนเพียง 10 หลังคา ไม่มีการรวมกันเป็นหมู่บ้าน อยู่กระจัดกระจาย มีการสร้างวัดแม่เฟือง เอาวัดเป็นโรงเรียน ในปี พ.ศ. 2400 ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ซึ่งปฏิรูปการศึกษาโรงเรียนตามหัวเมืองต่างๆ และในปี พ.ศ. 2453 เมืองลำปางมีรถไฟ ความเจริญในทุกๆ ด้านก็เข้ามาไม่ว่าจะเป็นถนน ไฟฟ้า ประปา บ้านเอื้อมเกิดการสร้างสาธารณูปโภคหลายแห่ง โดยปี พ.ศ. 2519 มีการสร้างถนนล่อ-ห้วยเป้งตัดผ่านกลางหมู่บ้านสบเฟือง เมื่อมีถนน ไฟฟ้าและประปาก็เริ่มปี พ.ศ. 2524 รวมทั้งการสร้างโรงเรียนประถมศึกษาแห่งแรกคือ โรงเรียนบ้านฝิ่งภายหลังยุบเป็นบ้านฮ่อง และ มีการกระจายการปกครองให้ทั่วถึง ในช่วงปี 2539-2544 มีการแบ่งแยกหมู่บ้านเพื่อการปกครองที่ทั่วถึง มีบ้านสักแยกเป็นบ้านปง บ้านแม่เฟืองแยกออกเป็นบ้านห้วยไร่ บ้านแม่คำแยกเป็นบ้านแม่คำใต้ บ้านแม่เฟืองแยกเป็นบ้านโป่งหลวง และมีการสร้างโรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมงคลาภิเษกในพ.ศ 2529 เป็นโรงเรียนมัธยมแห่งเดียวในตำบลที่รองรับนโยบายขยายโอกาสทางการศึกษา

2. ประวัติศาสตร์บ้านเอื้อมในยุคต่างๆ

2.1 ยุคก่อนการพัฒนา (ยุคเกวียน)

การเดินทางด้วยเกวียน ผู้คนจะเดินทางไปทำธุระค้าขายในเมืองถ้าหากต้องเข้าเมืองลำปางใช้เวลา 1 วัน เกือบทุกบ้านจะมีล้อเทียมเกวียน มีวัว ควายลากจูง เกือบทุกบ้านจะมีเกวียนอยู่ใต้ถุนบ้าน ส่วนใหญ่จะเดินทางไปค้าขาย เอาของป่าที่หาได้ไปขายในเมือง การค้าขายบางครั้งก็เป็นการแลกเปลี่ยนกันระหว่างสินค้ากับสินค้า เช่น เอาข้าวมาแลกเปลี่ยนกับเกลือได้ใช้เบียดกัน จะเตรียมอาหารไปกินระหว่างทาง ถ้าค้าก่อนก็นอนพักในป่า ไม่มีโจรผู้ร้าย คนไหนไม่มีเกวียนก็จะเดิน แต่ส่วนใหญ่จะอาศัยติดเกวียนกันไป ถ้ามีบ้านไหนจะไปในเมืองสามารถอาศัยไปได้หมด แต่คนส่วนใหญ่จะไปค้าขาย คนในชุมชนไม่มีธุระก็ไม่ไปอาจจะมิงงานบุญใหญ่ของลำปางเท่านั้นที่จะไปในเมืองกัน แต่เมื่อก่อนข่าวสารไม่มีไม่ค่อยรู้ว่ามีเมืองมีอะไร มีแต่คนไปในเมืองแล้วกลับมาส่งข่าวให้คนในชุมชนได้ทราบ ตอนกลางคืนไม่มีไฟฟ้า ใช้ขี้ชะงูในการจุดไฟให้แสงสว่าง

จีชะย่า คือ ยางต้นไม้ที่ย่อยลงมา มีลักษณะแข็งๆ เอามาตำๆ ใส่ในใบตองที่ทำเป็นกรวย เวลาจะ
ใหม่เหมือนจุดเทียนในช่วงนี้จะมีบ้านคนอยู่ห่างๆ กันตามทุ่งหนาไม่มีการรวมตัวกันเป็นหมู่บ้าน

2.1.1 วัฒนธรรมในยุคเกวียน

2.1.1.1 ภาษา

ภาษาถิ่นของตำบลบ้านเอื้อมจังหวัดลำปางใช้ “คำเมือง” เป็นภาษาถิ่นที่ใช้
ในภาคเหนือตอนบน หรือภาษาในอาณาจักรล้านนาเดิมมักจะพูดกันมากใน เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน
เชียงราย พะเยา น่าน ลำพูน ลำปาง ตาก และแพร่คำเมืองมีไวยากรณ์เหมือนกับภาษาไทยกลางแต่ใช้
คำศัพท์ไม่เหมือนกัน แต่เดิมใช้ คู่กับ ตัวเมือง, ตัวเมือง ในสมัยนี้ไม่มีใครใช้ภาษากลางทุกคนใช้
ภาษาเมืองทั้งคำพูดและการเขียน ภาษาคำเมืองเป็นภาษาที่มีระบบตัวอักษรใช้เขียน เรียกว่า
“ตัวเมือง” หรือ “อักษรธรรม” หรือ “อักษรธรรมล้านนา”

ภาษาในยุคเกวียนจึงเป็นภาษาพูดของคำเมืองแบบดั้งเดิมไม่มีภาษากลางปน
ภาษาเขียนจะเป็นการเขียนอักษรธรรมล้านนาที่บ้านที่กอยู่ใน “ปื้บสา” หรือ ใบลาน เนื่องจากยังไม่มี
สมุดบันทึก การเขียนบันทึกจะเขียนเรื่องความรู้และประสบการณ์ของผู้บันทึก เช่น ตำรา
ยาสมุนไพร ตำราฤกษ์ยามมงคล ตำราบันทึก จารึก ประเพณี ความเชื่อทางล้านนา จากการค้นพบ
ในตำบลบ้านเอื้อมมีอยู่หลายครอบครัวที่ยังคงเก็บ “ปื้บสา” เหล่านี้ไว้แต่ความรู้ใน “ปื้บสา”
ยังไม่สามารถเผยแพร่สืบทอดได้เพราะมีความเชื่อว่าจะต้องถ่ายทอดให้ลูกหลานเท่านั้น ใน
“ปื้บสา” ทุกเล่มที่ผู้วิจัยค้นพบไม่มีบันทึกภาษากลางไว้เลย เป็นการบันทึกด้วยอักษรธรรมทั้งสิ้น
จะเห็นได้ว่าในยุคนี้คนในตำบลบ้านเอื้อมใช้ภาษาเขียนและภาษาพูดที่เป็นคำเมือง ไม่มีการค้นพบ
ภาษากลางในบันทึกใดๆ จากการสัมภาษณ์พ่อหลวงสลินวล กันธิมา ในเรื่องของภาษาในยุคนี้ได้
เล่าถึงการใช้ภาษาเมืองไว้ว่า

“เมื่อก่อนตอนไม่มีไฟฟ้า ไม่มีถนน ยุคเก่าสมัยพ่อยังรุ่นๆ ภาษาพูด
พูดคำเมืองไม่มีใครพูดภาษากลางเพราะเป็นพื้นบ้านด้วยกัน ภาษาเขียนเรา
ก็จะเขียนภาษาเมือง เด็กเดี๋ยวนี้อาจจะพูดได้แต่เขียนไม่ได้ แต่สมัยก่อนเขียน
ได้หมดอ่านได้หมดไปเรียนจากตู้ที่วัด แล้วคนสมัยก่อนจะเขียนสวย
ไปค้นบันทึกเก่าๆ ของรุ่นพ่อ รุ่นแม่ก็จะพบแต่ตัวเมือง”

(สลินวล กันธิมา, สัมภาษณ์, 17 กันยายน 2554)

ในยุคนี้จึงเป็นยุคที่ใช้ภาษาพูดและภาษาเขียนเป็นภาษาเมืองซึ่งล้วนได้รับการถ่ายทอดมาจากครอบครัวและสถาบันหลักของชุมชนคือวัด เป็นผู้ถ่ายทอดวิชาการเขียนตัวเมืองให้กับคนในชุมชน ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชายที่บวชเรียนก็สามารถเขียนตัวเมืองได้ ส่วนผู้หญิงในชุมชนก็จะเหมือนกับภาคอื่นๆ การได้รับการถ่ายทอดเรื่องภาษามาจากครอบครัว มีน้อยคนที่จะสามารถเขียนได้

2.1.1.2 ความเป็นอยู่

ในยุคนี้ความเป็นอยู่จะเป็นแบบบ้านห่างๆ ไม่มีการแยกเป็นหมู่บ้าน จะเรียกชื่อบ้านตามเจ้าของบ้านมีเพียงไม่ถึง 10 หลังคาเรือน เช่นเจ้าของบ้านชื่อแก้ว คนในบ้านอื่นๆก็จะเรียกว่าไปบ้านแก้ว บ้านแต่ละหลังจะอยู่ใกล้กันในช่วงนี้อยู่กันแบบครอบครัว เวลาใครจะสร้างบ้าน ไม่ต้องใช้เงินจ้างช่าง ทุกคนในหมู่บ้านจะมาช่วยเหลือนกัน แล้วเจ้าของบ้านก็จะเลี้ยงข้าวเป็นการขอบคุณ สภาพบ้านเรือนไม่มีรั้วกันทุกบ้านสามารถเดินหากันได้หมด อยู่เหมือนครอบครัวเดียวกัน มีแต่หากินตามท้องไร่ท้องนา ตกกลางคืนจะมีตสนิท ผู้คนก็จะอยู่ในบ้านช่วงนี้ป่าไม้ยังคงอุดมสมบูรณ์มากยังมี สัตว์ป่า อยู่เป็นจำนวนมากกลางคืนผู้คนจึงอยู่แต่ในบ้าน

พ่อหลวงวัน ศรีคำวัง และพ่อหลวงสีลนวล กันธิมา เล่าถึงในยุคเกวียนจะพบสัตว์ใหญ่ในป่า บ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่าในชุมชน

“เมื่อก่อนมันเป็นป่าเป็นดงเป็นที่อยู่ของเสือสิงห์กระทิงแรด เมื่อก่อนที่บ้านกลองยาวมีแค่ 10 หลังคาเรือน ไม่ค่อยมีคนพบ สัตว์ป่าเยอะแยะ บ้านแม่คำกว้าง ก็มีอยู่แค่ 7 หลังคา จากนั้นมากคนที่เอามาอยู่เยอะขึ้น มีการล่าสัตว์ป่าก็ทำให้ประชากรสัตว์ป่าลดลงมาก สัตว์ก็หนีเข้าป่า ตอนนี้อยู่บ้านเมืองเยอะขึ้น วัวควายก็มากินที่โป่งซึ่งที่โป่งแห่งนี้มีความศักดิ์สิทธิ์ จากโป่งวัวโป่งควาย ตอนนี้อยู่ไม่มีวัวมีควายแล้ว และก็ยังมีการกระทิงชอบทำลายป่าต่างๆ ต่อมาทางโรงเรียนก็ได้มาตั้งที่โป่งแห่งนี้”

(วัน ศรีคำวัง ,สัมภาษณ์.15ตุลาคม2554)

“วิถีชีวิตแบบเดิมแสดงความความสมบูรณ์ของทรัพยากรในชุมชน ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ไม่ต้องใช้เงินก็อยู่ได้ ไม่มีเทคโนโลยีก็อยู่ได้ กินผักที่ไม่มีสารเคมี สุขภาพของคนโบราณแข็งแรงไม่เจ็บป่วยง่าย เป็นวิถีชีวิตแบบพอเพียง เด็กและเยาวชนควรรู้ว่าเมื่อก่อนอยู่อย่างไร กินอย่างไร เห็นคุณค่าของความเอื้ออาทรของคนในอดีตที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยไม่ต้องตอบแทนด้วยเงินเหมือนสมัยนี้”

(ศีลนวล กัณธิมา, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2554)

ความเป็นอยู่ส่วนใหญ่จะอยู่กันอย่างง่าย ๆ น้อยคนจะเข้าไปทำงานในเมือง ส่วนใหญ่จะทำเกษตรกรรมแบบง่าย ๆ ปลูกพืชสวนครัวไว้กิน ปลูกถั่วลิสง ไม่ได้ใช้เงินอยากได้อะไรก็เอาของไปแลกกัน เช่นไปคลองได้ปลามาก็เอาไปแลกผัก คำมาก็อยู่บ้านนอนหัวค่ำ ตื่นแต่เช้าตรู่ อยู่ท่ามกลางธรรมชาติไม่มีสารพิษป่าไม้หนองน้ำอุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยกุ้ง หอยปู ปลา พอเพียงกับคนในครอบครัว

สภาพภูมิอากาศฤดูร้อนไม่ร้อนอบอ้าว เพราะป่าไม้สมบูรณ์ ฝนตกตามฤดูกาล แต่เมื่อฤดูหนาวอากาศเย็นกว่าสมัยนี้ และระยะเวลาของฤดูหนาวยาวนานกว่าสมัยปัจจุบันมากต้องนอนผิงไฟ ชีวิตความเป็นอยู่ของคนบ้านเอื่อมในสมัยนี้แทบไม่ต้องใช้เงิน หากินตามทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ ความเป็นอยู่ก็มีการแบ่งปันเอื้ออาทรต่อกัน แม้จะไม่มี ความเจริญเข้ามาชาวบ้านก็ดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายและมีความสุข

2.1.1.3 อาหาร

อาหารในยุคนี้ ไม่ต้องหาซื้อผักก็กินตามสวน อาหารที่ไม่ค่อยได้คือ สัตว์ใหญ่พวกวัวควาย หมู จะกินได้ต่อเมื่อมีงานในชุมชน งานแต่ง งานขึ้นบ้านใหม่ ซึ่งจะกินกันหลายวัน ล้มวัวตัวเดียวกินได้ทั้งหมู่บ้าน ที่เหลือตากแห้งแบ่งปันกัน ไม่ค่อยกินฟุ่มเฟือย บางครั้งตะโกนเรียกกันมา กินข้าวรวมกันเอาทั้งข้าวมาคนละอย่าง กับข้าวมีแต่พวกน้ำพริก ผัก ปลา ในหนองน้ำไม่มีอะไร หลากหลายกินตามพื้นบ้านของที่มีในชุมชนแต่ที่บ้านจะมีส้วมน้ำยื่นออกมาจากตัวบ้าน ไร่ว่างหม้อดินใส่น้ำแล้วให้แขกใช้กระบวยตักดื่ม หรือบางบ้านมีตั้งไว้ที่หน้าบ้านให้คนที่เดินไปมา เกิดกระหายก็ตักดื่มได้เป็นน้ำฝนที่รองมาอย่างดีสะอาดดื่มได้ บางบ้านเอาดอกมะลิโรยให้หอมชื่นใจ เป็นวัฒนธรรมของคนในชุมชน พอหลงอ้ายได้เล่าถึงอาหารการกินสมัยนี้ว่า

“เดินทางโดยเกวียน ก็หยุดพักเอาวัวกินน้ำที่คลองชลประทานแถวนั้นและ บางทีก็เอาอาหารใส่ห่อไปเป็นข้าวหนึ่ง (ข้าวเหนียว) ปลาแห้งบ้าง เมื่อก่อนเนื้อวัว เนื้อหมูไม่ค่อยได้กิน กินแต่ปลาแต่ผัก เวลาไปไร่ไปนา ก็ไม่ต้องเอากับข้าวไปนะ เอาแต่ข้าวไปกับข้าวก็ไปหาเอาตามไร่ตามห้วย เวลาจะกินเนื้อที่หนึ่งต้องรอให้มีงานใหญ่ๆ เป็นงานสองสามหมู่บ้าน ล้มวัวตัวหนึ่ง หรือไม่กี่ร้อยตัวเลี้ยงของเราตาย ถึงจะได้กินส่วนใหญ่ก็มีน้ำพริก ผักหนึ่ง แต่ของกินก็หายาก อย่างมะม่วงสุกก็จะนำมากินกับข้าว สมัยก่อนไม่มีคู่กับข้าวนะ ใช้ไม้ไผ่ใช้ดอกเอามาสานเป็นฝาชี เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน”

(อ้าย กำบุญเรือง, สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2554)

การรับประทานอาหารของผู้คนในยุคนี้จะใช้โก๊ะข้าว หรือที่เรียกว่าขันโตก แทนโต๊ะข้าว โดยสมาชิกในบ้านจะนั่งล้อมวงเพื่อรับประทานอาหารกัน โก๊ะข้าว หรือขันโตก จะทำด้วยไม้รูปทรงกลม มีขาสูงพอที่จะนั่งร่วมวง และหยิบอาหารได้สะดวก ชาวบ้านภาคเหนือ จะจัดอาหารใส่ถ้วยแล้ววางบนโก๊ะข้าว หรือบางบ้านอาจใช้ใส่กระด้งแทน การเก็บอาหารที่เหลือ เพื่อให้พื้นผดแมลง ที่จะมาไต่ตอม ก็จะใส่กระบุง แล้วผูกเชือกแขวนไว้ในครัว เมื่อต้องการ จะรับประทานก็ชักเชือกลงมา ในครัวทั่วๆ ไปจะมีราวไม้แขวนหอม กระเทียม คนบ้านเอื้อมจะรับประทานข้าวเหนียวกันเป็นอาหารหลัก ส่วนกับข้าวก็หา เอาตามท้องทุ่ง และลำน้ำ ทั้งกบ เขียด อึ่งอ่าง ปู ปลา หอย แมงยูน จิ้งก่ (จิ้งหรีดชนิดหนึ่ง) ไก่ หมู และเนื้อ อาหารภาคเหนือไม่นิยมใส่น้ำตาล ความหวานจะได้จากส่วนผสมที่นำมาทำอาหาร เช่น ความหวานจากผัก จากปลา จากมะเขือส้ม เป็นต้น การทำอาหารก็มักจะให้สุกมาก ๆ เช่นผักก็จะผัด จนผักนุ่ม ผักต้มก็ต้มจนนุ่ม อาหารส่วนใหญ่จะใช้ผัดกับน้ำมัน แม้แต่ตำขบถ (ยำขบถ) เมื่อตำเสร็จ ก็ต้อง นำมาผัดอีกจึงจะรับประทาน ในปัจจุบันนี้ เนื้อสัตว์ที่นิยมนำมาทำอาหารจะเป็น หมู ไก่ เนื้อ และปลาตามลำดับ ปลาที่ใช้ในปัจจุบันมีทั้งปลาเลีย และปลาที่จับ จากแม่น้ำลำคลอง

วิถีชีวิตของชาวบ้านเอื้อม ก็ไม่แตกต่างไปจากคนในตัวเมืองลำปาง โดยวิถีชีวิตการกินอยู่อย่างคนเมืองเหนือ สภาพอากาศก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้อาหารพื้นบ้านภาคเหนือ แตกต่างจากภาคอื่น ๆ นั่นคือ การที่อากาศหนาวเย็นเป็นเหตุผลให้อาหารส่วนใหญ่มีไขมันมาก เช่น น้ำพริกอ่อง แกงฮังเล ใส่อั่ว เพื่อช่วยให้ร่างกายอบอุ่น อีกทั้งการที่อาศัยอยู่ในหุบเขาและบนที่สูงอยู่ ใกล้กับป่า จึงนิยมนำพืชพันธุ์ในป่ามาปรุงเป็นอาหาร เช่น ผักแค บอน หยวกกล้วย ผักหวาน ทำให้เกิดอาหารพื้นบ้าน ชื่อต่าง ๆ เช่น แกงแค แกงหยวกกล้วย แกงบอนและกับข้าว เช่น แกงแค แกงอ่อม เป็นอาหารหลัก อาหารพื้นบ้านชาวบ้านเอื้อมจะเหมือนกับของจังหวัดลำปางซึ่ง ไม่เหมือน จังหวัดอื่นๆ ในภาคเหนือ มีหลายชนิด แม้บางครั้งการเรียกชื่อเหมือนกัน แต่การปรุงรสต่างกัน ทำให้มีรสชาติที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละจังหวัด เช่น แกงแค แกงอ่อม ลาบ หลู้ ส้าจิ้น แคมหมู แกง ผักต่างๆ น้ำพริกน้ำปู น้ำพริกปลาร้า น้ำพริกตาแดง น้ำพริกปลา น้ำพริกกบ น้ำพริกกรดวน น้ำพริก จิ้งหรีด น้ำพริกอ่อง ปลาจ่อม แหนม (จิ้นส้ม) ยำสาหร่ายน้ำจืด (ต้าเตา) ยำมะเขือขึ้น (ส้ามะเขือ) ยำเพกา ต้มมะเขือยาว ยำหน่อไม้ ยำรกวัว - ควาย จิ้นนึ่ง (เนื้อวัว / เนื้อควายที่อายุน้อยๆ นำไปหมัก เครื่องแล้วนำไปนึ่งให้สุก) อาหารพื้นบ้านภาคเหนือมีความพิเศษตรงที่มีการผสมผสานวัฒนธรรม การกินจากหลากหลายกลุ่มชน เช่น ไทใหญ่ จีนฮ่อ ไทลื้อ และคนพื้นเมือง

ตามธรรมชาติของคนบ้านเอื้อมจะกินอาหารที่รสอ่อน คือ ไม่เค็ม ไม่เผ็ด ไม่หวาน มาก แต่จะอยู่พอดี ในแต่ละฤดูคนเมืองหรือคนล้านนา จะมีอาหารประจำฤดู วัฒนธรรม การกินของคนบ้านเอื้อมเป็นไปตาม บรรพบุรุษ อาหารส่วนใหญ่ได้มาจากธรรมชาติ เช่น ของป่า

หรือสิ่งที่อยู่ภายในบริเวณบ้าน เช่น พืช ผัก และสัตว์ที่เลี้ยงไว้เอง โดยรวมไปถึงอาหารที่เกิดขึ้นตามฤดูกาลเช่น หน่อไม้ป่า เห็ดป่า นานาชนิด

ฤดู ฝน จะเป็นฤดูที่มีอาหารการกินที่อุดมสมบูรณ์ ในนาและหนองน้ำ มีสัตว์ประเภทกึ่ง หอย ปู ปลา กบ เขียด นานาชนิด เช่น อีซวก (ลูกอี๊ด) คนบ้านเอื้อม จะเอามาทำเป็นน้ำพริกอีซวกกินน้ำพริกอีซวกคือน้ำพริกถ้วยหนึ่งที่จะช่วยให้ชาวนามีอาหารทานกับผักสด และข้าวหนึ่งช้อนๆ จิ๊ง เป็นแมลงประเภทจิ้งหรีด แต่ตัวใหญ่กว่า โดยจะเอาทอด หรือว่าเอามาทำเป็นน้ำพริก กินกับผักสด ปูนา สามารถนำมาทำเป็นน้ำพริก หรือว่าจะเอามาทำน้ำปู น้ำปูได้มาจากการเอาปูนาตัวเล็กๆ นำมาโขลกผสมตะไคร้ ข่า เกลือ ใบมะกอก แล้วกรองเอาแต่น้ำ นำไปเคี่ยวจนข้นแล้วเหนียวมีสีดำใช้แทนกะปิ หรือปลาร้าก็ได้ อาหารที่กินกับน้ำปู ยำหน่อ จะคล้ายกับซุบหน่อไม้ของอีสาน ส้มมะโอคือยำส้มโอ หน้าฝนก็ยังมีเห็ดป่าฝน เช่น เห็ดเหลียง เห็ดแดง เห็ดถอบ (ต้นฝน) เห็ดไข่ห่าน เห็ดขมิ้น นอกจากนี้ฤดูฝนยังเป็นช่วงเวลาที่ในป่าภาคเหนือมีเห็ดนานาชนิด ปัจจุบันเห็ดจากป่าเป็นทั้งแหล่งอาหารและแหล่งรายได้สำคัญของชาวบ้านที่ทำให้ชาวบ้านช่วยกันรักษาป่า เห็ดป่าหน้าฝนมีหลายชนิด เช่น เห็ดถอบ (มีต้นฝน) เห็ดเหลียง เห็ดแดง เห็ดไข่ห่าน เห็ดขมิ้น เป็นต้น

ฤดูหนาว อาหารการกินในฤดูนี้จะเน้นการเพิ่มไขมันเพื่อสู้กับความหนาว น้ำพริกอ่อง จึงเป็นอาหารในฤดูหนาว เพราะเราใช้หมูติดมัน ไขมันและพลังงานที่ได้จากน้ำพริกอ่องจะทำให้ความอบอุ่นแก่ร่างกายเพราะฤดูทางภาคเหนือนั้นหนาวจัด และน้ำพริกอ่องนี้ยังเป็นอาหารที่คนภาคเหนือรับประทานในโอกาสพิเศษ เช่น งานบุญ งานปอย งานบวช งานแต่งงาน โดยเฉพาะในสำหรับขันโตก จะต้องมีน้ำพริกอ่อง เพราะมีส่วนผสมของเนื้อหมูเป็นส่วนสำคัญ ซึ่งก่อนการจะรับประทานหมูจะกินก็ต่อเมื่อมีงานเพราะการลัมหมูในชุมชนจะทำก็ต่อเมื่อมีงานสำคัญ ชาวบ้านสมัยก่อนมีความเชื่อว่าจะไม่ฆ่าหมู ฆ่าวัว ถ้าฆ่าควายกินจะเป็นสิ่งไม่มงคล คนที่จะลัมสัตว์เหล่านี้ได้ต้องเป็นคนมีบุญวาสนา มีฐานะดีจัดงานทำบุญได้แต่ครั้งเดียวคนทำบุญได้ส่วนชาวบ้านทั่วไปจะกินสัตว์เหล่านี้ได้ก็ต่อเมื่อรวมกันจัดพิธีกรรมไหว้ผีต่างๆ เช่น ผีขุนน้ำ ผีฝาย ผีบ้าน หรือเรียนอีกอย่างหนึ่งว่า “กินในนามผี” ก็คงได้เป็นการกินเพื่อตอกย้ำความเป็นชุมชนให้แน่นแฟ้น เพราะเป็นการกินในโอกาสที่จะมาร่วมการจัดทำกิจกรรมที่สำคัญต่อการอยู่รอดของชุมชนนั่นเองดังที่ก้านันสะอาดใจ ยานูตร ได้เล่าถึงการรับประทานอาหารในงานบุญว่า

“คนในตำบลบ้านเอื้อมสมัยก่อนไม่ค่อยได้ทานเนื้อสัตว์ใหญ่ เรากินแต่ผักตามบ้านกินแต่น้ำพริก ถ้าเป็นเนื้อสัตว์ก็เป็นปลา จะได้ทานหมูทานเนื้อก็ต่อเมื่อมีงานบุญเจ้าภาพจะลัมวัว ลัมควาย ลัมหมูมาเลี้ยงไม่เฉพาะแต่คน

ช่วยงาน เลี้ยงหมดทั้งชุมชน มีงานแต่ละครั้งจึงสนุกสนานครื้นเครงมาก
 ร่วมกัน มาช่วยงานกัน ถ้าปกติไม่มีงานจะไม่มีใครล้มเลยนะ “

(สะอาด ใจยาบุตร, สัมภาษณ์, 18 ธันวาคม 2554)

ในยุคเกวียนเป็นยุคที่คนในชุมชนเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันจนเครือญาติไม่ต้องใช้
 เงินตรา สภาพแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพรรณธรรมชาติ และสัตว์ป่ารวมทั้งมีความเป็นอยู่
 อย่างพอเพียงเป็นวิถีชีวิตที่มีคุณค่าต่อการเรียนรู้วิถีชีวิตของท้องถิ่นที่ปัจจุบันเลือนหายไปพร้อมกับ
 กระแสการพัฒนาที่หลั่งไหลเข้ามาในชุมชน

2.1.1.4 การดูแลสุขภาพ

ในยุคนี้ผู้คนส่วนใหญ่ หากเจ็บป่วยที่ไม่รุนแรงมักรักษาเองเช่น ปวดท้อง ก็กินจิง
 จะรู้วิธีกินพืชผักที่เป็นยา ผู้คนในยุคนี้กินแต่พืชผักที่ปลูกเองตามธรรมชาติ ไม่ได้กินสัตว์ใหญ่
 นอนหัวค่ำ ไม่มีปัญหาด้านเศรษฐกิจให้เกิดความเครียด พ่อหลวงจัน คำสับ ในฐานะ หมอ
 สมุนไพรประจำหมู่บ้าน ได้เล่าว่าสมัยก่อนยุคนี้ผู้คนแข็งแรงอายุยืน การเจ็บป่วยอย่างมาก เป็น
 หัวัดปวดท้อง ปวดหัว บาดเจ็บจากแมลงกัดต่อย แต่โรคมะเร็ง โรคตับ โรคไต ไม่ค่อยมีหาก
 เจ็บป่วยเอาสมุนไพรมาดั้นกินไม่นานก็ดีขึ้น ไม่ป่วยเรื้อรัง โดยเป็นการรักษาด้วยอาหารและ
 สมุนไพรเป็นหลักตามความเชื่อดังนี้

กลุ่มที่เป็นหมอเมือง (หมอพื้นบ้าน) เป็นพ่อหนาน (เคยบวชพระมาแล้ว) ผู้ที่มี

คาถาอาคม

กลุ่มคนเหล่านี้จะมีข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการกินอาหาร ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นข้อห้ามโดย
 จะมีเหตุผลอยู่เบื้องหลังว่าพืชผักเหล่านั้นจะทำให้คาถาเสื่อมลง พืชผักที่ห้ามกินคือ มะขามป้อม
 อันเป็นพืชที่อยู่ในตำนานเรื่อง ทรพี ทรพา ควายพ่อลูกที่ทะเลาะวิวาทกัน ทรพีซึ่งเป็นลูกสู่อำลึงพ่อ
 ไม่ไหว ถูกไล่จวิดไปชนต้นส้มป่อยกลับมีกำลังเพิ่มขึ้นมาใหม่ จึงไล่ทรพา ผู้เป็นพ่อ จน
 ชนต้นมะขามป้อม และปรากฏว่าพละกำลังพ่อได้อ่อนลงจนต้องพ่ายแพ้แก่ลูกไป จาก
 ตำนานนี้ได้ถูกนำมาเป็นข้อห้ามของคนที่มีคาถาอาคมที่จะไม่กินมะขามป้อม ในขณะที่เดียวกันจะใช้
 ส้มป่อย มาใช้ในพิธีกรรมต่างๆ เช่น การล้างเสนียดจัญไร การนำมาใช้สระหัว เป็นต้น สำหรับผัก
 ที่ห้ามกินนั้นได้แก่ น้ำเต้า ฟักเขียว และโหระพา โดยถือว่าผักเหล่านี้กินแล้วทำให้อ่อนแรงลง คาถา
 อาคาเสื่อม ซึ่งหมอเมืองคนหนึ่งเล่าว่า “น้ำเต้าเป็นของเย็น กินแล้วคาถาจะเสื่อม ไม่ขึ้น มันแพ้กัน
 ฟักเขียวกินแล้วจะอ่อนแรงลง ช้างที่ตกมันเอาฟักเขียวโยนให้กินก็จะอ่อนกำลังลงได้” นอกจากข้อ
 ห้ามเหล่านี้แล้ว คนเหล่านี้แล้ว คนเหล่านี้จะไม่กินอาหารในงานศพ นอกจากจะเป็นเวลาหลังจาก
 เเผเสร็จแล้วถึงกินได้ โดยถือว่ากินของผี ผีจะข่มเอาได้ ซึ่งในช่วงที่เก็บข้อมูลนั้นมีงานศพหลาย

ครั้ง ซึ่งผู้ศึกษาได้พบว่า ความเชื่อนี้ยังมีอยู่ เพราะกลุ่มหมอต่างๆ ยังคงยึดมั่นกับความเชื่อเหล่านี้จริงๆ

กลุ่มคนท้อง หลังคลอด แม่ลูกอ่อน พืชผักที่ใช้เป็นอาหารของคนในกลุ่มนี้มีทั้งที่เป็นข้อห้ามและข้อปฏิบัติ ทั้งนี้สามารถแบ่งออกเป็น กลุ่มดังนี้ คือ

ผักที่คนท้องห้ามกิน บอนจะทำให้สายรกเปื่อย, ผักแว่น เป็นผักที่ทำให้รูกพันคอเด็ก ปวดท้องนาน, กล้วยจี๋ ข้าวจี๋ เป็นของแห้ ทำให้รูกคิด, ไข่ค้างฮาง (ไข่เน่า) ทำให้รูกเน่า, มะเขือแจ้ ทำให้ปวดท้อง ปวดเอว, กล้วย ไม้ให้กินหมดลูก

ข้อปฏิบัติ

คนท้องให้รับประทานปลีกกล้วย ทำให้น้ำนมมาก ขนุนอ่อน ทำให้น้ำนมมาก ผักหนอก (บัวบก) จิมน้ำพริก ช่วยขับเลือดในระยะเวลาแรกของหลังคลอด เป็นยาร้อน และปุเลย ต้มให้แม่กินและอาบทำให้เลือดไหลเวียนดี

ส่วนคนป่วยประเภทต่างๆ กระจุกหัก: ห้ามกิน ขนุน ปลีกกล้วย ห่อนไม้ ของคองต่างๆ เป็นพิษต่อกระจุก ส่วนผักอื่นนอกเหนือจากนี้กินได้ ไอ : ห้ามกินผักเหือด เพราะเป็นยาง นิ้วหรือปีสวะจัด : ห้ามกินปลีกดิบ ผักเส็ด ขนุน เป็นยาง ทำให้เป็นมากขึ้น มะเร็ง: ห้ามกินนำเต้า เป็นผักเย็น ทำให้ป่วยมากขึ้น อ่อนแรงลง

ความเชื่อเกี่ยวกับพืชผักด้านพิธีกรรม ประเพณี

การสืบชะตา เป็นการทำพิธีกรรมสำหรับคนที่เจ็บป่วย คนแก่ เพื่อทำให้หายและมีอายุยืนยาวสืบไป พืชผักที่นำมาใช้ในพิธีนี้ล้วนแต่มีความหมาย อันประกอบด้วย หน่อกล้วย หน่ออ้อย เชื่อว่าปลูกฝังแล้วขึ้นเร็ว ดิดเร็ว อันจะทำให้หาย การเจ็บป่วยได้เร็ว ตะไคร้ ใบคา นำมาเป็นเชือกพัน เรียกว่า คาเขียว หลังจากเสร็จจากพิธีกร จะนำมาพันรอบต้นไม้สะหรี (ต้นโพธิ์) ช่วยสืบอายุสังขาร เดิมจะมีการใช้ใบคาเชื่อว่าจะทำให้คงอยู่(คาอยู่) หรือมั่นคง ต่อมาใช้ ตะไคร้เพราะหาได้ง่ายกว่ามีลักษณะคล้ายกัน (คาอยู่ไกล ต้องไปหาตามคอย) การสืบชะตาออกจาก จะใช้กับคน ยังนำไปใช้กับการสืบชะตาบ้าน สืบชะตาวัดอีกด้วย โดยจะทำในช่วงงานลอยกระทง และงานปอยหลวง การส่งเคราะห์ จะเป็นพิธีกรรมที่มักกระทำขึ้นพร้อมๆ กับการสืบชะตาหรือ บางครั้งก็ทำเฉพาะ โดยมักจะทำกับคนป่วย การทำพิธีก็เพื่อขจัดปัดเป่า ความชั่วร้ายที่เกิดขึ้นหรือ จัดเคราะห์กรรมให้หมดไป ในการทำพิธีจะมีการทำสะตวง (นำกาบกล้วยมาทำเป็นกรอบสี่เหลี่ยม แล้วใช้ไม้ไผ่สอดสลับให้ออกมาเป็นช่องๆ ประมาณ 9 ช่อง นำใบคองมาบุ แล้วบรรจุอาหารคาวหวาน ผลไม้ พร้อมทั้งปั้นสัตว์เป็นรูปต่างๆ ถือเป็น การอุทิศส่วนกุศลให้กับสิ่งที่มากวนผู้ป่วย) ทั้งนี้จะมีพืชที่นำมาใส่ในสะตวง คือ ยอดส้มป่อย และยอดมะขาม โดยเชื่อว่าจะช่วยปลดปล่อยเคราะห์กรรมและทำให้ผู้ป่วยมีความแข็งแรง นำเกรงขามขึ้น

พืชผักที่เข้ามาเกี่ยวข้องในประเพณีสงกรานต์ คือผักสั้มปอย ซึ่งถูกนำมาใช้ทำน้ำขมิ้นสั้มปอย เพื่อใช้รดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ รวมทั้งรดน้ำดำหัวพระพุทธรูปหรือเรียกกันว่า รดน้ำพระเจ้า สั้มปอยถือว่าเป็นสิ่งที่ช่วยปลดปล่อยเสนียดชั่วร้ายออกไป นอกจากนี้ยังทำให้เกิดสิริมงคลแก่ตัวผู้ใช้ด้วย สำหรับขมิ้นนั้นถือว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธรูปเจ้าที่นุ่งเหลืองห่มเหลือง อันเป็นสีของขมิ้น ฉะนั้นการนำทั้ง 2 อย่างมาใช้ร่วมกันเป็นรดน้ำดำหัว จึงเป็นเพราะความเชื่อดังกล่าว

พิธีศพ จะมีความเชื่อต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะทางด้านพืชผักที่ใช้ในงานศพไม่ควรเก็บไว้ทำพันธุ์ เพราะจะทำให้มีคนตายสืบต่ออีก นอกจากนี้พืชผักที่ไม่ควรนำมาทำอาหาร เช่น ฟักทอง ฟักเขียว แดงกวาหรือผักที่มีเครือมีสาย ก็ไม่ควรใช้ เพราะจะทำให้มีการเจ็บป่วยล้มตายในหมู่ญาติ บางคนบอกว่าที่ไม่นิยมใช้ฟักเพราะผักเหล่านี้เวลาแกง จะสุกเร็ว เปื่อยเร็ว หากนำมาใช้จะมีผลต่อคนตายทำให้น่าเร็วไปด้วย ส่วนใหญ่จะนิยมแกงหยวกกล้วย เพราะเปื่อยช้า เปรียบไปก็ทำให้ศพเน่าช้าไปด้วย

หลังจากนำศพไปเผาแล้ว ระหว่างเดินกลับบ้าน เจ้าภาพ จะนำน้ำสั้มปอยใส่ถังมาวางไว้ เพื่อให้ผู้ไปร่วมงานได้ใช้ล้างมือ ล้างหน้าตา เชื่อกันว่าจะเป็นการป้องกันและขจัดความทุกข์โศกออกไป มิให้สิ่งใดมารบกวนอีก

การเอาข้าวใส่ยุ้ง หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวจากนาเสร็จแล้ว ก่อนที่จะเอาข้าวขึ้นยุ้งจะมีพิธีกรรมที่มีพืชผักเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ประการ หนึ่งคือ ชาวบ้านจะนำไปไม้ต่างๆ มาซ้อนกันแล้วนำไปวางไว้คู่กับกรวยดอกไม้ 1 คู่และมีกระทงใบตองบรรจุอาหารคาวหวานต่างๆ ก่อนที่จะเอาข้าวขึ้นยุ้ง ก็จะนำสิ่งเหล่านี้ไปวางไว้ก่อน พืชที่นำมาใช้ในพิธีนี้ได้แก่ ใบแก้ว (พิกุล) ใบมะดัน (พุทรา) ใบตองเต้า และใบขนุน การที่จะนำข้าวขึ้นยุ้งนั้น คนแรกที่นำข้าวขึ้นไปใส่ยุ้ง นิยมเอาคนที่เกิด ปิง ปี่เสื่อ โดยเชื่อว่าสัตว์เหล่านี้ไม่นิยมกินข้าวจะทำให้ข้าวหมดช้า คนที่เกิดปีไก่ ปีหมู หรือสัตว์อื่นๆ ที่กินข้าวจะไม่นิยมให้ทำ ความหมายของพืชผักที่นำมาใช้เชื่อกันว่า ใบขนุน: จะทำให้เกิดการหนุนนำ ส่งผลต่อการมีข้าวกินตลอดปีและตลอดไป ใบมะดัน (พุทรา): เวลาจะหาข้าวมากินเมื่อไรก็ได้ทันทีไม่ขาด (ตัน = ทันที) ใบตองเต้า: คือการทำให้ข้าวมากขึ้นเรื่อยๆ (เต้า = สูงขึ้น) กินไม่หมด ใบแก้ว (พิกุล): ถือว่าข้าวเป็นแก้วเป็นคุณ เอาใบมาใส่ถือเป็นสิริมงคลต่อยุ้งข้าว ในการตักข้าวออกจากยุ้ง เพื่อนำไปสี นำยมาใช้กระดองเต้า โดยเชื่อว่าถึงจะตักออกมาแล้ว ก็ให้มันเต้าขึ้น (ทวีขึ้น) มากอีก ดังคำกล่าวที่ว่า "กินบ่บก จกบ่ลง" (กินเท่าไรก็ไม่หมด) การขุดหลุมฝังเสาเรือน ในการสร้างบ้านใหม่ โดยเฉพาะการขุดหลุมเพื่อลงเสาเอกของบ้าน มักนิยมนำต้นไม้และพืชบางชนิดเข้ามารวมในการทำพิธี นับตั้งแต่การขุดหลุมจะมีการนำใบแก้ว (พิกุล) ใบขนุน มาใส่ในหลุม และการยกเสาเอกหรือเสาแรกของบ้านจะนำดินกล้วย ดินฮ้อยมาผูกติดไว้

ทั้งนี้เชื่อกันว่า ใบแก้ว และใบขนุน จะนำไปสู่การมีแก้วแหวนเงินทอง และการหนุนนำไปสู่ความมั่งคั่งของบ้านเรือน ต้นกล้วยต้นอ้อยปลูกแล้วขึ้นเร็ว และได้กินผลในเวลาอันรวดเร็ว ไม่ค้างคา นอกจากนี้อ้อยยังเปรียบถึงความหวาน อันหมายถึงสุข นั่นเอง การศึกษาครั้งนี้ จะยกตัวอย่างพืชผักพื้นบ้านของภาคเหนือ ที่มีความผูกพันกับการดำรงชีวิตของชาวบ้านในด้านต่างๆ นั่นคือ ส้มป่อย ทั้งนี้จะมีรายละเอียดดังนี้คือ

ส้มป่อย

เป็นไม้เถาขึ้นต้นจำพวกเดียวกับชะอม ขึ้นอยู่ทั่วไปตามป่าเบญจพรรณ และปัจจุบันชาวบ้านได้นำมาปลูกตามบ้าน ต้นส้มป่อยที่พบตามป่าส่วนใหญ่จะพบต้นที่มีขนาดใหญ่และมักจะเลื้อยไปตาม ต้นไม้ใหญ่ส่วนต้นส้มป่อยที่พบตามบ้านมักจะมีต้นเล็กๆ เนื่องจากตอนที่อยู่ตามป่านั้นคนมักจะไม่ค่อยได้เด็ดยอดมาใช้แต่จะคอยเก็บเอาฝักมาใช้ ส่วนต้นที่อยู่ตามบ้านคนนิยมเด็ดเอายอดนำมาใช้ประโยชน์มากกว่าและส่วนใหญ่จะไม่ปล่อยให้สูงมาก เพราะจะไปเลื้อยพันต้นไม้อื่น ทำให้เกะกะและทำให้เด็ดยอดลำบาก ส้มป่อยถูกนำมาใช้ประโยชน์ทั้งเป็นอาหาร นำมาใช้สระผม นำมาใช้ในพิธีกรรมและประเพณี ดังรายละเอียดดังนี้คือ

1. การใช้เป็นอาหาร ยอดอ่อนของส้มป่อยจะมีรสเปรี้ยว มีสีแสดอมม่วง คนนิยมนำไปใช้ปรุงอาหารเพื่อให้มีรสเปรี้ยวและช่วยขจัดกลิ่นคาวโดยนำมาใส่ แกงปลา แกงส้ม จอผักตวก

2. นำมาใช้สระผม ฝักส้มป่อยซึ่งมีลักษณะคล้ายฝักมะขาม แต่มีเปลือกแข็งเวลาแห้งฝักส้มป่อยจะร่วงหล่นลงมาเอง คนนิยมไปเก็บมาไว้ใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะการสระผมนั้นจะนำฝักส้มป่อยไปปิ้งไฟพอเหลืองและนำไปต้มรวมกับมะกรูด ที่หมกไฟแล้ว ใบหมี แล้วนำมาขยี้ให้เข้ากันจะทำให้เกิดฟองเล็กน้อย โดยส้มป่อยจะทำให้เกิดกลิ่นหอมและถือว่าการสระผมโดยวิธีนี้นิยมทำในกลุ่มคนแก่ผู้หญิง สำหรับผู้ชายบางคนจะใช้เพียงส้มป่อยอย่างเดียว

3. ใช้ในพิธีกรรม การทำพิธีสะเดาะห์เคราะห์จะมีการทำน้ำส้มป่อยโดยนำฝักส้มป่อยปิ้งไฟพอเหลือง แล้วนำไปแช่น้ำสำหรับใช้เป็นน้ำมนต์สำหรับรดหรือใช้อาบสำหรับผู้ป่วย

นอกจากนี้ยังใช้น้ำส้มป่อยในการล้างหน้าสำหรับบุคคลที่มีคาถาอาคมและบังเอิญไปเดินลอดราวผ้าหรือร้านบวบซึ่งถือว่าคาถาเสื่อม เชื่อว่าจะทำให้แก่ได้ นอกจากนี้ในพิธีงานศพหลังจากที่ทุกคนไปเผาศพเสร็จแล้วเจ้าภาพจะนำน้ำส้มป่อย มาวางไว้ ทุกคนก็จะนำน้ำส้มป่อยมาลูบหัวล้างหน้า ล้างมือ โดยเชื่อว่าจะช่วยขจัดปัดเป่าความทุกข์โศกออกไปและไม่ให้สิ่งใดมารบกวน

4. ใช้เป็นของขลัง โดยเวลาจะออกจากบ้านให้เอาข้าวสุก 3 ก้อน ส้มป่อย 3 ซ้อ ขว้างไปข้างหน้า ข้างหลัง และข้างบน และกล่าวคำว่า

“เคราะห์ตั้งหลังอย่าไปอยู่ท่า (รอ)

เคราะห์ตั้งหน้าอย่าไปมาจน (ชน)

เคราะห์ตั้งบนอย่าไปมาต้อง (ถูกหรือโดน)”

เวลาไปบ้านที่มีงานศพให้เอาส้มป่อยติดตัวไปด้วย โดยอาจเอา เหน็บไว้ที่ผมหรือใส่กระเป๋าเสื้อเชื่อว่าเป็นการป้องกันผีสามมิ ให้มารบกวนเวลาที่มีลมพายุให้เอาฝัก ส้มป่อยไปเผาไฟจะทำให้ลมพายุอ่อนลง

5. ใช้ในประเพณีสงกรานต์ น้ำส้มป่อยซึ่งอาจจะผสมกับดอกสารภี หรือขมิ้นที่เรียกกันว่าน้ำขมิ้นส้มป่อย จะใช้สำหรับสรงน้ำพระพุทธรูป และใช้รดน้ำดำหัวผู้หลัก ผู้ใหญ่ ซึ่งเชื่อว่าเป็นการแสดงความบูชาและขอขมาลาโทษในสิ่งที่อาจมีการล่วงเกินทั้งกาย วาจา และใจ

ยอดส้มป่อยและฝักส้มป่อย มีคุณค่าต่อการดำรงชีพของชาวบ้าน ในภาคเหนือมานานแล้วจวบจนปัจจุบันความนิยม ในการใช้ก็ยังมิอยู่ เพียงแต่ว่าในอนาคตหากถูก ทำลายไปส้มป่อยก็อาจจะค่อยๆ ลดจำนวนลงไปก็ได้

ความเชื่ออื่นๆ

ต้นชะงัด: ไม่นิยมปลูกในบ้าน เพราะจะทำให้คลาดแคล้วจากโชค ลาภ กลุ่มที่เชื่อมักเป็นพวกนักเลงต่างๆ เช่น นักเลงการพนัน นักเลงมวย ปีไหนชะมวงด้ก (ดก): ลมพายุจะใหญ่ ปีไหนมะขามว่อง (งอ) ดิดก้นนัก: อากาศจะหนาวจัด ปีไหนเหมย (น้ำค้าง) นัก: พืชผักไม่สมบูรณ์

ความเชื่อเรื่องต้นไม้นี้ได้รับการยืนยันจากหลายคนว่าเป็นความจริง จากการที่ได้ทำการสังเกตกันมานานแล้วผู้เล่ารายหนึ่งบอกว่า “สังเกตปีนี้ก็ได้อากาศหนาวจัด มะขามก็ว่อง คนแต่คนแก่เขาเชื่อกันมานานแล้ว”

ความเชื่อต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตคนไม่ว่าจะเป็น ทางสุขภาพอนามัย ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นข้อห้าม ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการกิน ในขณะที่ร่างกายกำลัง มีการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นการตั้งครรภ์ การเป็นแม่ลูกอ่อน การเจ็บป่วย ในขณะที่เดียวกันความ เชื่อยังปรากฏในพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเจ็บป่วย การก่อสร้าง การเก็บผลผลิต และยังนำไปใช้

ในการพยากรณ์สภาพอากาศได้อีก การนำพืชผักมาใช้อ้างอิงได้อาศัยหลักการหลายประการ อาจจำแนกออกไปได้ดังนี้คือ

1. การใช้ลักษณะของพืชผัก ผักที่มีลักษณะเป็นเครือถูกนำไปใช้เป็นข้อห้ามสำหรับหญิงตั้งครรภ์ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นข้อห้ามในงานศพ ด้วยเหตุผลที่ต่างกันอันแรกเกรงว่าเครือผักจะไปพันคอเด็ก ซึ่งในความเป็นจริงคงเป็นไปได้ แต่หากพิจารณาผักแล้ว น่าจะเป็นเพราะว่าผักที่กินเป็นผักสดและเก็บมาจากหนอง บึง อาจมีความไม่สะอาดเพียงพอ ก็เป็นไปได้ จึงห้ามกิน ซึ่งคงเป็นเหตุผลเดียวกันกับการห้ามกินมะเขือแจ้ แดงทุกชนิด ที่มักกินสดๆ เหมือนกันและอีกเหตุผลนั้นอ้างเอาความเป็นเครือไปเป็นข้อห้าม โดยเกรงว่าจะเกิดการล้มตายตามกันไป ข้อห้ามดังกล่าวนี้อาจเป็นเพราะว่า การนำผักชนิดนี้มาใช้ในการเลี้ยงคนจำนวนมากในงานศพอาจจำเป็นต้องใช้ผักจำนวนมาก และการเด็ดผักต้องใช้เวลาาน การหาผักมาใช้สอยอาจจะไม่เพียงพอ ซึ่ง หากจะเทียบกับการใช้หยวกกล้วยดูจะมีความเหมาะสมกว่า แต่การจะบอกเหตุผลตรงๆก็อาจลำบากใจ จึงต้องใช้หลักการดังกล่าว นอกจากนี้ลักษณะผักที่ใช้ที่เป็นยางได้ถูกนำไปเป็นข้อห้ามในคนที่เป็นนีว ปัสสาวะขัด และกระดุกหัก แต่กลับเป็นข้อปฏิบัติในหญิงที่ให้นมลูก ด้วยเหตุผลที่เห็นว่า ลักษณะของยางคล้ายๆกับนม ในขณะที่เดียวกันยางขุ่นดังกล่าวอาจจะไปเพิ่มให้ปัสสาวะมีความเหนียวมากขึ้นก็ เป็นได้ ลักษณะพืชผักที่เติบโตอย่างรวดเร็ว ให้ผลเร็วมีรสหวาน ได้ถูกนำมาในพิธีการ ขุดหลุมเสา โดยหวังจะให้บ้านเสร็จในเวลาอันรวดเร็วไม่ค้างคา ในขณะที่เดียวกันผู้อยู่อาศัยก็มีความสุข

2. การใช้คุณสมบัติร้อนเย็นของพืชผักที่ใช้เป็นอาหารและยา พืชผักทั้ง 2 กลุ่มถูกนำมาใช้เป็นข้อห้ามและข้อปฏิบัติในคนที่มีการเปลี่ยนแปลงของร่างกาย ผักที่เป็นประเภทยาเย็นได้แก่ แดงชนิดต่างๆ น้ำเต้า ฟักเขียว เป็นของห้ามสำหรับคนที่มีคาถาอากาศ คนป่วยมะเร็ง และหญิงแม่ลูกอ่อนเพราะจะไปลดพลังกำลัง และทำให้คาถาอากาศของคนที่เป็นหมอต่างๆ หายไป พืชผักที่เป็นยาร้อน เช่น ไพล บัวบก ได้ถูกนำมาใช้สำหรับหญิงหลังคลอด เพื่อกระตุ้นให้เลือดลมไหลเวียนดี

3. การใช้ชื่อพืชผัก ความเชื่อด้านนี้ปรากฏอยู่ในพิธีกรรม และข้อห้ามข้อปฏิบัติ หลายอย่าง การใช้ชื่อพืชผักมักมุ่งหมายให้เกิดผลทางด้านจิตใจเป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะ เป็นในเรื่อง การปลดปล่อยความทุกข์ใจทุกข์กาย โดยใช้ สัมป่อย การก่อให้เกิดความเข้มแข็ง มั่นคง มีคนเกรงกลัวจะให้ มะขาม การก่อให้เกิดเพิ่มพูน ทวีผล และการหนุนนำจะให้ขุ่น ต้องเต้า การก่อให้เกิดการคงอยู่ จะใช้ ตะไคร้ การก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลจะให้ ต้นแก้ว ต้นอ้อย การใช้ชื่อพืชผักเหล่านี้ ไม่ได้มีความเป็นเหตุผลที่แท้จริง แต่น่าจะเป็นผลในแง่การสร้าง ความมั่นใจทางจิตใจ อีกทั้งช่วยกระตุ้นให้เกิดความรู้สึกในทางที่ดีต่อการทำกิจกรรมต่างๆ

4. การสังเกตการณ์ซ้ำๆจนเกิดเป็นความรู้ การที่ชาวบ้านสามารถทำนายลักษณะสภาพดินฟ้าอากาศได้โดยการสังเกตลักษณะของพืช ผักมานานจนเกิดการเรียนรู้ขึ้นมาเอง องค์ความรู้ของชาวบ้านในเรื่องอาหารการกิน ที่เกิดจากประสบการณ์และการสังเกตอย่างซ้ำๆ มานาน ซึ่งสิ่งนี้ก็เป็นที่ยอมรับและเชื่อถือต่อๆ กันมา ความเชื่อเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ที่ได้อยู่อาศัยพึ่งพิงกันทั้งทางตรงและทางอ้อม คุณค่าพืช ผักและอาหารเป็นภูมิปัญญาของคนโบราณนอกจากจะหากินง่ายแล้วยังรักษาโรคได้ โดยเลือกกินอาหารให้เหมาะสมกับสภาพร่างกายและสภาพภูมิประเทศ ชาวชนและคนในชุมชนควรตระหนักถึงคุณค่าของอาหารประจำถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนและร่วมกันสืบทอดความรู้เรื่องอาหารให้อยู่คู่ชุมชนต่อไป

2.1.2 เศรษฐกิจในยุคเวียน

การทำมาหากิน ความเพียงพอในการดำรงชีวิต

การทำมาหากินในยุคนี้เรียบง่าย ยังอาศัยธรรมชาติและแรงงานเป็นหลักในการทำมาหากิน เพราะปัญหาคือเรื่องของการทำกินในยุคนี้คือการบุกเบิกที่ทางทำมาหากินเมื่อครอบครัวมีสมาชิก มากขึ้น ต้องหักล้างถางพง บุกเบิกพื้นที่ทำกินใหม่ด้วยพื้นที่ของตำบลบ้านเอื้อมเหมาะแก่การเพาะปลูกมีแม่น้ำไหลผ่าน การทำมาหากินในตำบลจึงทำเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยเฉพาะการทำนา นาส่วนใหญ่จะเป็นนาดำที่ลุ่มมากๆ จึงทำนาหว่าน ปลูกข้าวเหนียวกันเป็นส่วนใหญ่ เพราะบริบทข้าวเหนียว ข้าวเหนียวของบ้านเอื้อมถือเป็นข้าวที่มีคุณภาพดี หนึ่งสูกแล้วชาวสะอาด นอกจากนี้พืชเศรษฐกิจอื่นๆอีกเช่น ข้าวโพด อ้อย ลำไย ไม้สัก

ยังมีอาชีพอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นอาชีพของคนบ้านเอื้อม คือ การทำเมี่ยง ชาวเหนือชอบกินหมากและอมเมี่ยง โดยเอาใบเมี่ยงที่เป็นส่วนใบอ่อนมาหมักให้มีรสเปรี้ยวอมฝาดเมื่อหมักนานได้ที่ เวลาจะเอาใบเมี่ยงมาอม ก็ผสมเกลือเม็ดหรือของกินอย่างอื่นแล้วแต่ชอบ นอกจากการอมเมี่ยง คนล้านนาทั้งหญิงและชายจะสูบบุหรี่ที่มวนด้วยใบตองกล้วย มวนหนึ่งขนาดเท่านิ้วมือ และยาวเกือบศอก ชาวบ้านเรียกบุหรี่ชนิดนี้ว่า “จี้โย” หรือ “บุหรี่ยี้โย” ที่นิยมสูบกินมากอาจเนื่องมาจากอากาศหนาวเย็น การสูบบุหรี่คงทำให้ร่างกายอบอุ่นขึ้น

นอกจากนี้ยังมีอาชีพ หัตถกรรมหรืออุตสาหกรรมในครัวเรือน คือ ผู้หญิงจะทอผ้าเมื่อเสร็จจากการทำนา โดยการทอผ้าของคนบ้านเอื้อมจะทอผ้าฝ้ายที่ข้อมด้วยสีจากเปลือกไม้ นอกจากนั้นยังจักสาน ซึ่งเป็นการสานเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำเกษตรกรรมเช่นกระบุง ตระกร้า การการทำในครัวเรือนมากกว่าการทำขายในชุมชน

ระบบเศรษฐกิจเป็นแบบผลิตเพื่อให้พออยู่พอกิน การติดต่อค้าขายระหว่างกันก็จะ เป็นประเภทตัวต่าง สินค้ามีของป่า กลือ ผ้า อัญมณี เป็นต้น ส่วนการค้าขายในหมู่บ้านก็จะมี “กาคมั่ว” ใครมีของอะไรก็นำมาวางขายได้ ชาวบ้านรู้จักการแปรรูปผลิตผลในหลาย รูปแบบ การถนอมอาหารให้กินได้นาน การ คอง การหมัก เช่น ปลาร้า น้ำปลา ผักคอง ปลาเค็ม เนื้อเค็ม ปลาแห้ง เนื้อแห้ง การ แปรรูปข้าวก็ทำได้มากมายนับร้อยชนิด เช่น ขนมต่างๆ แต่ละพิธีกรรมและแต่ละงานบุญ ประเพณี มีข้าวและขนมในรูปแบบไม่ซ้ำกัน ตั้งแต่ขนมจีน สังขยา ไปถึงขนมในงานสารท กาละแม ขนมครก และอื่น ๆ ซึ่งยังพอมีให้เห็นอยู่จำนวนหนึ่ง ในปัจจุบันส่วนใหญ่ปรับเปลี่ยนมาเป็นการผลิตเพื่อขาย หรือเป็น อุตสาหกรรมในครัวเรือน ซึ่งพอหลงอาย กำบุญเรื่องได้เล่าถึงการทำมาหากินในยุคนี้ว่า

“การทำมาหากินอยู่กับธรรมชาติไปไร่ไปนา ปลูกหลายอย่างผสมกันไป ไม่ได้แยก ปลูกไว้กินที่เหลือถึงขาย ผู้หญิงก็อยู่บ้านทอผ้าบ้าน สาน เครื่องมือเครื่องใช้ เมื่อก่อนป่าไผ่จะเยอะไม่ต้องลงทุนอะไร ไปตัดไม้ไผ่ มากี่สาน สานก็ได้แทบทุกบ้านไม่ต้องซื้อต้องหา การทำนาไม่มีค่าใช้จ่าย เราใช้ควาย พอจะเก็บเกี่ยวก็เอามือเอารัน กัน ได้ข้าวมากก็เก็บไว้กินทั้งปี บ้านไหนไม่พอกี่มาขอ เอาอย่างอื่นมาแลก แทบไม่ต้องใช้เงิน อยู่อย่างง่ายๆอยากได้อะไรก็ทำเอง พวกอาหารก็หมักก็คองกันเอง ผักคองนี้กินประจำกับน้ำพริก ปลูกอะไรกินได้หมด ไม่มีความเจริญแต่เราไม่ลำบาก”

(อ้าย กำบุญเรื่อง, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2554)

การทำมาหากินของผู้คนบ้านเอี่ยมในยุคนี้จึงเป็นการทำมาหากินแบบยังชีพ การพอเพียงในการดำรงชีวิต มีอะไรก็กินตามธรรมชาติ ปลูกอะไรที่กินได้หมด ความเอื้ออาทรในชุมชนในการทำมาหากินในเรื่องการลงแรงเกี่ยวข้าวทำให้การทำมาหากินและการดำรงชีวิตแทบไม่มีค่าใช้จ่าย มีส่วนน้อยที่ไปทำงานรับจ้างในเมืองเพราะเดินทางไม่สะดวก มีแต่ทางเกวียนไม่มีถนน การไม่มีความเจริญในยุคนี้ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนกลับมองว่าสบายและอยู่ดี มีสุขกว่ายุคปัจจุบัน

2.1.3 การจัดการป่าและน้ำของชุมชนในยุคเกวียน

ในยุคนี้ สภาพภูมิประเทศ โดยทั่วไปของบ้านเอี่ยมเป็นที่ราบ โดยมีทิวเขาและภูเขา วางตัวอยู่ทางทิศตะวันตก มีแม่น้ำต๋วยไหลผ่านจากทางทิศเหนือลงไปทางทิศใต้ของชุมชน พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มาภาพภูมิอากาศที่เหมาะสมไม่ร้อนเกินไป หรือหนาวเกินไป บริเวณสองฝั่งแม่น้ำต๋วย ส่วนใหญ่นิยมปลูกสร้างบ้านเรือนและใช้ในการมีภูเขาสูงด้านทิศตะวันตก ใช้ในการเพาะปลูก

อ้อย หางของป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ และวัสดุอุปกรณ์ในการจักสาน พื้นที่บางส่วนอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ต๋อยฝั่งขวา ป่าแม่ทรายคำ และป่าแม่เมะแปลง 2 บ้านเก่าแก่แห่งหนึ่งในจังหวัดลำปางแต่เดิมบริเวณแถบนี้เป็นที่รกร้างว่างเปล่า ฤดูหนาวตั้งแต่เดือน พฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ฤดูร้อนตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม ฤดูฝนตั้งแต่เดือนพฤษภาคม-ตุลาคม

ป่าไม้มีความอุดมสมบูรณ์สมบูรณ์มีพรรณไม้นานาชนิดซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นป่าเบญจพรรณ มีไม้สำคัญได้แก่ ไม้สัก ไม้เหียง ไม้ประดู่ ไม้เนา เป็นต้นสายน้ำในแม่น้ำแม่ต๋อยไหลมาจากที่สูงทางตอนเหนือลงที่ต่ำซึ่งมีต้นน้ำมาจากป่าฝนเขตอุทยานแห่งชาติดอยขุนตาลจากทิศเหนือซึ่งไหลผ่านทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านเป็นแม่น้ำที่มีความสำคัญมากต่อการเกษตรของชาวบ้าน อาณาเขตติดต่อทิศเหนือติดต่อกับตำบลบ้านคำ อำเภอเมืองลำปาง ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลบ้านเป่า อำเภอเมืองลำปางทิศตะวันออกติดต่อกับตำบลต้นธงชัย อำเภอเมืองลำปางทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลวอแก้ว อำเภอห้างฉัตร

ทรัพยากรน้ำที่สำคัญมาจากกลุ่มแม่น้ำวังที่ไหลผ่านตำบลบ้านเอื้อมเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญในการทำมาหากินซึ่งพื้นที่นี้อุดมสมบูรณ์ไม่เกิดภาวะแล้งน้ำ ทำให้ประชากรที่แถบนี้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักโดยเฉพาะแม่น้ำแม่ต๋อยที่ไหลผ่านในชุมชนซึ่งเป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำวัง กลุ่มน้ำวังมีกลุ่มน้ำสาขาแบ่งออกเป็น 7 กลุ่มน้ำสาขา ดังนี้

กลุ่มน้ำแม่วังตอนบน พื้นที่ประมาณ 1,687 ตารางกิโลเมตร มีแหล่งต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาผีปันน้ำ บริเวณคอยหลวง บ้านป่าหุง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย ที่อยู่ทางทิศเหนือของอำเภอวังเหนือ บริเวณตำบลวังแก้ว เขตติดต่ออำเภอวังเหนือ กับอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ครอบคลุมพื้นที่อำเภอวังเหนือ อำเภอแจ้ห่ม และอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง มีกลุ่มน้ำย่อยที่สำคัญ คือ น้ำแม่เย็น และน้ำแม่มา

กลุ่มน้ำแม่สอย พื้นที่ประมาณ 743 ตารางกิโลเมตร มีแหล่งต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ แนวเขตแดนจังหวัดลำปางกับเชียงใหม่ เป็นพื้นที่ในอำเภอแจ้ห่มและอำเภอเมืองปาน มีกลุ่มน้ำย่อยที่สำคัญคือ น้ำแม่ปาน และน้ำแม่มอน

กลุ่มน้ำแม่ต๋อย พื้นที่ประมาณ 801 ตารางกิโลเมตร มีแหล่งต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาในเขตอำเภอเมืองปาน ครอบคลุมพื้นที่ 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองปาน อำเภอห้างฉัตรและอำเภอเมืองลำปาง ไหลจากทิศเหนือ ลงมาทางทิศใต้เข้าเขตอำเภอเมืองลำปางก่อนไปบรรจบกับแม่น้ำวัง มีกลุ่มน้ำย่อยที่สำคัญได้แก่ น้ำแม่ไพร น้ำแม่เฟือง น้ำแม่ค่อม และน้ำแม่กอม

กลุ่มน้ำแม่วังตอนกลาง พื้นที่ประมาณ 2,132 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่อำเภอห้างฉัตร อำเภอเมือง อำเภอเกาะคา และอำเภอแม่ทะ มีกลุ่มน้ำย่อยที่สำคัญ คือ น้ำแม่ยาว น้ำแม่ตาล น้ำแม่เกียง

ลุ่มน้ำแม่จาง พื้นที่ประมาณ 1,599 ตารางกิโลเมตร เป็นลุ่มน้ำขนาดกลางเป็นสาขาสำคัญสายหนึ่งของแม่น้ำวัง มีต้นกำเนิดมาจากสันแนวคอยหลวง กับคอยผาแดง ซึ่งเป็นแนวสันปันน้ำกับลุ่มน้ำาว ครอบคลุมพื้นที่อำเภอแม่ทะ กับอำเภอแม่เมะทั้งหมด อำเภอเกาะคา และอำเภอเมืองลำปางบางส่วน ไหลจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ไปบรรจบกับแม่น้ำวังที่บ้านสบจาง ในเขตอำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง มีลุ่มน้ำย่อยที่สำคัญ คือ ลำน้ำแม่เมะ ลำน้ำแม่ทะ ลำน้ำแม่วะ ลุ่มน้ำแม่ต้า พื้นที่ประมาณ 738 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่อำเภอเสริมงาม มีแหล่งต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาเขตอำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง กับอำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ไหลไปบรรจบแม่น้ำวังในเขตอำเภอสบปราบ มีลุ่มน้ำย่อยที่สำคัญ คือ น้ำแม่เลียง และน้ำแม่เสริม

ลุ่มน้ำแม่จางตอนล่าง พื้นที่ 3,091 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่อำเภอเกาะคา อำเภอแม่ทะ อำเภอสบปราบ อำเภอเถิน อำเภอแม่พริก และพื้นที่ในเขตอำเภอสามเงา อำเภอบ้านตาก จังหวัดตาก มีลุ่มน้ำสาขาที่สำคัญ คือ ห้วยแม่มอก ห้วยแม่พริก และห้วยแม่สลิด

ในสมัยก่อน คนในชุมชนใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศป่าทางด้านอาหารที่อยู่อาศัย ยา ไม้ฟืนและไม้ใช้สอย และใช้อยู่ในท้องถิ่น คนในแต่ละท้องถิ่นจึงต้องคุ้มครองรักษาและเสริมสร้างระบบนิเวศป่าไม้ของตน เอาไว้ใช้ประโยชน์ กระบวนการคุ้มครองรักษาและเสริมสร้างระบบนิเวศจึงเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิต

ในยุคนี้ป่าไม้และแม่น้ำอุดมสมบูรณ์ผู้คนยังอาศัยอยู่ไม่มาก การเกษตรแบบยังชีพทำให้ไม่ต้องมีระเบียบกฎเกณฑ์เป็นลายลักษณ์อักษรแต่ใช้จารีตของชุมชน เช่น การไม่รุกกล้าพื้นที่ของคนอื่นและการรักษาป่าไม้และน้ำ ยึดหลัก “แบ่งกันกิน แบ่งกันใช้” ช่วงนี้ยังไม่มีคนนอกพื้นที่เข้ามาไม่มีการแบ่งอาณาเขตที่แน่นอนไม่มีปัญหาทรัพยากรในชุมชน พอหลวงวัน ศรีคำวัง ได้กล่าวถึงการจัดการป่าและน้ำของชุมชนไว้ว่า

“ป่าไม้อุดมสมบูรณ์ คนน้อย มีอย่างเหลือเฟือ ไม่สักเยอะเป็นร้อยๆ ไร่ ก็ไม่เห็นมีใครมาตัดไปขาย เราปล่อยให้อยู่อย่างนั้น ปลูกข้าวปลูกพืชสวนครัว น้ำสะอาดกินได้เลยแบ่งกันใช้ ไม่มีกฎระเบียบแต่รู้ว่าต้องทำยังไง คนที่ทำผิดก็พวกแอบขโมยของคนอื่นแต่ก็ไม่ค่อยมีอยู่กัน ไม่ก็บ้านรู้กันหมด เคี้ยวเนื้อเองมีระเบียบก็ยังไม่รักษามีปัญหาแย่งที่ แย่งน้ำกัน “

(วัน ศรีคำวัง ,สัมภาษณ์ ,15 กรกฎาคม 2554)

ในช่วงนี้ยังไม่มีหน่วยงานต่างๆเข้ามาพัฒนาแหล่งน้ำ และป่าของชุมชน คนในชุมชนจึงใช้หลัก “แบ่งปันกัน” ช่วยกันรักษาเพราะป่าและน้ำคือวิถีชีวิตที่ได้อาศัยทำกินหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนในชุมชน และมีจารีตเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรที่คนในชุมชนร่วมกันปฏิบัติ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการรักษาป่า จากการรวบรวมความเชื่อของคนบ้านเอี่ยม พบว่า ความเชื่อ “ป่า” มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยคุ้มครอง ซึ่งเป็นความเชื่อที่เหมือนกันเป็นการแสดงถึงความเคารพยำเกรง จะไม่มีใครล่วงล้ำ ถ้าหากใครละเมิดก็จะมีอาเพศ เพราะถือเป็นการลบหลู่ จะมีพิธีกรรมที่แสดงถึงความเคารพ เช่น พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ ขอบคุนเจ้าป่าเจ้าเขา เป็นต้น

ในยุคเกวียน ความเชื่อเหล่านี้ถือเป็นจารีตของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่า และน้ำของชุมชน คนในชุมชนล้วนปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดถือเป็นกฎระเบียบในการอยู่ร่วมกัน ทำให้รักษาทรัพยากรของชุมชนให้อุดมสมบูรณ์ไว้ได้

2.1.4 ความรู้ท้องถิ่นในการสร้างเสถียรภาพทางสังคม

ในช่วงนี้การรักษาความสงบเรียบร้อยของคนในชุมชนไม่มี การบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรแต่ใช้ “จารีต” เป็นตัวควบคุมความประพฤติของคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็น ความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อรักษาระเบียบของชุมชน และ การจัดการทรัพยากร คนสมัยก่อนนับถือผี เชื่อว่าสิ่งต่างๆมีผีคอยปกป้องดูแล ไม่ว่าจะเป็นผีปู่ย่า ผีบ้านผีเรือน ผีป่า ผีแม่น้ำ คติความเชื่อพื้นบ้านของลำปางเรียกว่า “จิต” หมายถึงข้อห้าม เป็นกฎจารีตทางสังคมแบบโบราณข้อห้าม เป็นทัศนคติเฉพาะตัว เป็นเรื่องที่มีเนื้อหาวิธีการพูด การอธิบายที่หลากหลายตามวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ประกอบไปด้วยความเชื่อต่างๆ ทั้งความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผีสาย

จิตแม่ หรือ ข้อห้ามหลัก มีชื่อว่า “โลกาวินาศใหญ่” เพราะมีผลกระทบเสียหายรุนแรง เป็นวงกว้าง มี 7 ประเภท

1) **ถมมหาสมุทร** คือ การถมบ่อน้ำที่ใช้ดื่ม อาบ ถมสระน้ำ หนอง คูน้ำธรรมชาติ ที่คนรุ่นก่อนขุดไว้ และนำมาที่มาใช้ประโยชน์ ถือว่า จิต เป็นการสอนให้คนรักษาแหล่งน้ำเพราะเป็นสิ่งสำคัญในสังคมเกษตรกรรม

2) **ขุดกระแสน** คือ การขุดย้ายเปลี่ยนเส้นทางเดินน้ำไปจากเส้นทางเดิม ถือ จิต เป็นการทำลายทรัพย์สินส่วนกลางส่งผลกระทบต่อผู้อื่น

3) **แหมรุทวาร** คือ การปิดกั้นโยกย้าย ปรับเปลี่ยนประตูบ้าน ประตู

เมือง หรือ สร้างใหม่แต่ไม่ดีเท่าของเดิมก็ถือว่า “ชืด” สอนให้ตระหนักถึงความเสียหายที่จะเกิดกับผู้อื่น

4) ฮานสะหรี คือ การตัดโค่น ถัดรอนกิ่งต้นไม้ โดยเฉพาะต้นไม้ใหญ่ ไม้ศักดิ์สิทธิ์ ต้นศรีมหาโพธิ์ ถือว่า ชืด สอนให้คนรักป่าไม้เพราะมีประโยชน์

5) ตือก คือ การทำลายสัญลักษณ์ ของมีค่าสำคัญ เช่น ใจบ้านใจเมือง ศาลเทพารักษ์ ทั้งดีเหล็กที่ใช้ทำอาวุธปกป้องบ้านเมืองเป็นต้น สอนให้ตระหนักถึงความสำคัญของรากเหง้าตนเอง

6) ปกกระโดง คือ การถัดรอนกิ่งไม้งามไม้เพื่อเอารังไปแขวนบนต้นไม้ สอนให้รู้จักที่ต่ำที่สูง ไม่ควรมักง่าย และอาจเกิดอันตรายจากการปีนต้นไม้ได้

7) ถมเก่าใหม่ คือ การถมดินในที่อยู่ของตนซ้ำครั้งที่สอง ถือว่า ชืด สอนให้นึกถึงผู้อื่น หากถมดินสูงกว่าบ้านอื่นเวลาฝนตกน้ำของเสียไปบ้านคนอื่นได้

การจัดรักษาระเบียบของชุมชนจึงใช้หลักจารีตประเพณีเป็นส่วนใหญ่คนในชุมชนต่างยึดถือและปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัด

โดยสรุป วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในยุคเกวียนของคนบ้านเอื้อมเรียบง่ายอยู่กับธรรมชาติ อาหารการกินหาได้ตามท้องไร่ท้องนาเป็นอาหารที่มีความเชื่อว่าเป็นประโยชน์แก่ร่างกายกินแล้วเป็นยา มีการแลกเปลี่ยนสินค้า เศรษฐกิจเป็นการเพาะปลูกแบบยังชีพใช้ทรัพยากรภายในชุมชน การจัดการป่า และน้ำโดยจารีตและประเพณี ท้องถิ่น ชุมชนอยู่กันอย่างสงบเรียบร้อยด้วยการเคารพความเชื่อที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

2.2 ยุครถไฟ (พ.ศ. 2457 - 2525)

ในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2457 ได้มีการก่อสร้างทางรถไฟมาถึงจังหวัดลำปาง รถไฟจึงกลายเป็นพาหนะที่สำคัญในการขนส่งจากเมืองหลวงอย่างกรุงเทพมหานครมายังนครลำปาง รถไฟลำปางเป็นสถานีรถไฟรุ่นแรกๆ ที่สร้างขึ้นในประเทศไทยและยังคงเหลืออยู่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ออกแบบโดยวิศวกรชาวเยอรมันซึ่งได้รับมอบหมายให้สร้างทางรถไฟสายเหนือ นับว่าการสร้างสถานีรถไฟแห่งนี้ได้นำความก้าวหน้ามาสู่นครลำปางก่อนเชียงใหม่หลายปี เนื่องจากการเจาะอุโมงค์ที่ลำขุนตานยังไม่แล้วเสร็จ โดยสถานีลำปางเปิดใช้งาน 1 เมษายน 2459 รองรับ ขบวนรถรวม พิษณุโลก - ลำปาง และอุตรดิตถ์ - ลำปาง ก่อนมีรถด่วนสายเหนือตรงจากกรุงเทพ ขึ้นมาทำขบวนเมื่อ 1 พฤศจิกายน 2465

การเข้ามาของรถไฟได้ส่งผลทำให้เมืองลำปางเปลี่ยนแปลงไปค่อนข้างมาก ทำให้ลำปางกลายเป็นศูนย์กลางการขนส่งสินค้า ทำให้การค้าทางเรือ ทางเกวียนหรือวัวต่างลดความสำคัญลงรถไฟยังส่งเสริมบทบาทพ่อค้าคนจีนมากขึ้น โดยคิดรถไฟขึ้นมาทำการค้าที่ลำปางได้และใช้ขนส่งสินค้าเกษตรทำให้การเกษตรของลำปางขยายตัว ทำให้เกิดอุตสาหกรรมขึ้น เมื่อมีรถไฟจึงทำให้มีถนน มีสะพานรัชฎา มีสะพานดำ และมีรถม้ามาจนถึงปัจจุบัน กาลเวลานั้นทำให้เศรษฐกิจและการค้า สังคม วิถีชีวิต วัฒนธรรม การเมือง ตลอดจนวิวัฒนาการของเทคโนโลยีที่เข้ามาในนครลำปาง ทำให้ในสมัยนั้นต้องมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนากลายเป็นศูนย์กลางของภูมิภาค

เมื่อการค้าขายตัวยังส่งผลให้มีการสร้างถนนสายนครลำปาง - เชียงรายตามมา พ.ศ. 2460 มีการสร้างสะพานรัชฎาภิเศกแทนสะพานเดิมที่พังลงเชื่อมตำบลหัวเวียงกับตำบลเวียงเหนือเข้าด้วยกัน เพื่อใช้ขนส่งปูนซีเมนต์และอุปกรณ์ก่อสร้างทางรถไฟ และยังมีการนำรถม้าเข้ามาจนกลายเป็นสัญลักษณ์ของเมืองลำปางในเวลาต่อมา และมีการค้นพบถ่านหินลิกไนต์ที่แม่เกาะนำไปสู่การทำเหมืองถ่านหินในเวลาต่อมา

จากการมีรถไฟเข้ามาในตัวเมืองลำปางทำให้บ้านเื่อมมีการเปลี่ยนแปลงในทุกด้านไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี และการประกอบอาชีพ รวมทั้งความสัมพันธ์ของคนในชุมชนดังนี้

2.2.1 วัฒนธรรมในยุครถไฟ

2.2.1.1 ภาษา

ภาษาในช่วงนี้มีการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากมีการติดต่อสื่อสารกับชุมชนอื่นมากขึ้นจากการออกไปทำงานในเมือง และคนต่างพื้นที่เข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างมีผู้คนเข้ามาตั้งรกรากกันหลายหลังคาเรือน มีการตั้งหมู่บ้านและแยกออกเป็นบ้านเหนือบ้านใต้ สำเนียงของภาษาก็เพี้ยนไป หากเทียบระหว่างหมู่บ้านทางเหนือและหมู่บ้านทางใต้ ลักษณะการพูดจะมีความเร็วที่ต่างกัน เรียกได้ว่าบ้านทางใต้สำเนียงไปทางจังหวัดแพร่ การพูดจะสั้นห้วน พูดเร็ว มีการตัดคำ เช่น ทำอะไรกิน “ทำยังกิน” ส่วนหมู่บ้านทางเหนือสำเนียงไปทางลำพูนเชียงใหม่คือเสียงฟังดูไพเราะ พูดช้าๆ ขอสังเกตคือภาษาพูดของชาวบ้านเื่อมส่วนใหญ่ จะไม่มีพยัญชนะ ฟ และ ฝ จะแทนด้วยตัว พ และ ผ มักพบเห็นได้จากชาวบ้านที่มีอายุ 30 ปีขึ้นไปเป็นต้นไป หากพูดถึงภาษาเมืองของทางเหนือหรือที่เรียกกันว่าภาษาล้านนา จะไม่มี ช แทนด้วย จ ร แทนด้วย ฮ พ แทนด้วย ป เป็นต้น

ภาษาพูดเป็นการพูดคำเมืองเป็นหลัก ภาษาเขียนเริ่มใช้ภาษากลาง โดยในปี 2400 สร้างวัดแม่เฟืองและเอาวัดเป็นโรงเรียน แห่งแรกของตำบลทำให้มีการสอนภาษากลางขึ้น ในโรงเรียน ตำราเรียนมาจากส่วนกลาง แต่ในวัดก็ยังคงมีการสอนตัวเมืองอยู่ ส่วนตัวหนังสือและการใช้บันทึกต่างๆในตำบลเปลี่ยนมาใช้ตัวหนังสือที่เป็นทางการมากขึ้น เช่นชื่อโรงเรียน ชื่อวัด ชื่อหมู่บ้าน และ พ.ศ 2519 มีการสร้าง ถนนสายท่าล้อ-ห้อยเป็งตัดผ่านกลางบ้านสบเฟือง ทำให้มีการติดต่อสื่อสารกับหมู่บ้านอื่นๆสะดวกขึ้นสำเนียงภาษาของคนบ้านเอื้อมก็ผสมกลมกลืนไปกับตำบลอื่นๆเช่น จากการศึกษาภาษาถิ่นย่อยของคำเมืองในจังหวัดลำปาง สามารถแบ่งภาษาถิ่นย่อยของคำเมืองในจังหวัดลำปางได้เป็น 2 ถิ่นย่อย คือ ภาษาถิ่นย่อยลำปางตอนเหนือ ได้แก่ ภาษาที่ใช้ในอำเภอวังเหนือ อำเภอแจ้ห่ม อำเภอเมืองปาน อำเภอห้างฉัตร อำเภอเมืองปาน อำเภอห้างฉัตร อำเภอเมือง อำเภอแม่เกาะ อำเภอองาว อำเภอแม่ทะ อำเภอเสริมงาม อำเภอเกาะคา อำเภอสบปราบ และภาษาถิ่นย่อยลำปางตอนใต้ ได้แก่ ภาษาที่ใช้ในอำเภอเถินและอำเภอแม่พริก ลักษณะคำศัพท์ที่มีการแปรระหว่างภาษาถิ่นย่อยทั้ง 2 ถิ่นพอยกตัวอย่างในที่นี้ดังนี้

ตารางที่ 15 เปรียบเทียบภาษาถิ่นลำปางตอนเหนือ และลำปางตอนใต้

หน่วยอรรถ (หน่วย ความหมาย)	ศัพท์ที่ใช้ในภาษาถิ่นย่อย ลำปางตอนเหนือ	ศัพท์ที่ใช้ในภาษาถิ่นย่อย ลำปางตอนใต้
1. กางเกง	เต่ว หรือ เตี้ยว	โก้น
2. ผักกะเฉด	ผักหนองน้ำหรือผักหนองโป้ง	ผักละหนอง
3. ผักกระถิน	ผักหนองหรือผักหนองตัน	ผักคำใต้
4. รูนเส้น	รูน	เส้นล่อน
5. ไม้ขีดไฟหรือไฟแช็ก	แปม	ก๊ับไฟ
6. ไม้ก่ลัด(สำหรับเขี่ยกระทง)	ไม้กะหลัด	ไม้กะหลัด
7. ยุ่งข้าว	ถูข้าว	หลองข้าว
8. ใต้ถุนบ้าน	ปิ่นเฮียน	ปิ่นกลางหรือปิ่นตะล่าง
9. เท้าไทร	เต้าไค	เต้าฮือ
10. เล่นซ่อนหา	เล่นลับลิหรือเล่นอุมลิ	เล่นมอบ(หมอบ)
11. สุ่มไก่	ขงไก่หรือขวงไก่	สุ่มไก่
12. กลับบ้าน	เมียบ้าน	ปิ๊กบ้าน

ภาษาชนกลุ่มน้อยในจังหวัดลำปาง จังหวัดลำปางนอกจากจะมีคำเมือง ซึ่งเป็นภาษาที่พูดโดยคนส่วนใหญ่ของจังหวัดแล้วในลำปางยังมี ภาษาชนกลุ่มน้อย ซึ่งเป็นภาษาของกลุ่มชนที่เผ่าพันธุ์ ขนบธรรมเนียมประเพณีแตกต่างจากคนส่วนใหญ่ของประเทศ และมีลักษณะทางภาษาที่แตกต่างจากภาษาไทยและคำเมือง บ้านเอื้อมไม่มีกลุ่มชาติพันธุ์ชุมชนมีความเป็นเมืองล้านนา เชื้อสายจีนก็ไม่มี ส่วนใหญ่จะใช้ภาษาเมืองเหมือนกับตัวจังหวัดลำปาง ต่างกันตรงสำเนียง ซึ่งในช่วงหลังที่รถไฟได้เข้าถึงเชียงใหม่คนลำปางก็ได้สำเนียงการพูดมาจากเชียงใหม่ดังจะกล่าวต่อไปในยุคไฟฟ้า

2.2.1.2 ความเป็นอยู่

จากยุคเกวียนที่มีบ้านอยู่อย่างบางตา เริ่มหนาแน่นมีการแบ่งเขตเป็นหมู่บ้าน ในช่วงนี้ชีวิตความเป็นอยู่เปลี่ยนไปจากเดิมมากมีการสร้างสาธารณูปโภคภายในหมู่บ้าน สร้างวัดสร้างโรงเรียน ความเจริญจากกรุงเทพฯถึงลำปางอย่างรวดเร็ว เป็นศูนย์กลางของการค้าในภาคเหนือ บ้านเอื้อมอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองก็ได้รับการพัฒนา เริ่มมีการกั้นรั้ว แต่เป็นรั้วใหญ่ที่ประกอบไปด้วยบ้านหลายๆหลังเป็นเครือญาติ เด็กที่อยู่กับบ้านเริ่มเข้าโรงเรียนมีโรงเรียนประถมวัดแม่เฟืองซึ่งช่วงแรกใช้วัดเป็นโรงเรียน เมื่อตัวเมืองลำปางเกิดการพัฒนาผู้คนก็เริ่มไปทำงานในเมืองแบบไปเช้าเย็นกลับ และมีแรงงานรับจ้างในหมู่บ้าน ทำให้จากที่เคยอยู่แบบเห็นหน้ารู้จักกันหมด เริ่มมีคนต่างถิ่นเข้ามา บ้างก็ย้ายครัวเรือนมาจากที่อื่น บ้างก็เข้ามาอยู่ในระยะเวลาสั้นๆ เนื่องจากมารับจ้างปลูกอ้อย ส่วนใหญ่มาจากภาคอีสานจากการสัมภาษณ์ผู้คนในชุมชน ได้กล่าวถึงความ เป็นอยู่ในช่วงนี้ว่าเปลี่ยนแปลงมากกว่ายุคอื่นๆ วัฒนธรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่จากคนพื้นถิ่น เป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมจากการมีผู้คนต่างภูมิภาคเข้ามาในชุมชน โครงสร้างครอบครัวเปลี่ยนไปจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น ต้องแยกกันทำมาหากิน

อาจารย์มานะ ปัญญาแก้วได้กล่าวถึงความ เป็นอยู่ของคนในบ้านเอื้อมว่า

“ช่วงที่มีการขยายตัวของเมือง มีรถไฟในตัวเมืองลำปาง ทำให้ลำปางรับความทันสมัยเข้ามาในทุกด้าน มีการตั้งโรงงานน้ำตาลหลายแห่งในจังหวัด คนในตำบลบ้านเอื้อมก็หันมาปลูกอ้อยมากกว่าถั่วลิสงและทำนา มีการย้ายออกไปทำงานในเมืองและการอพยพเข้ามาของคนทางภาคอีสานและภาคกลางมาเป็นแรงงานตัดอ้อย ในช่วงนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงหลายๆด้าน การประกอบอาชีพของคนในชุมชน เริ่มไปทำงานในเมืองแบบไปเช้า

เย็นกลับ ทำงานรับจ้างในจังหวัดลำปาง มีการใช้ทรัพยากรมากขึ้นตัดไม้ขาย
โรงงาน ทำให้ป่าไม้และความอุดมสมบูรณ์ลดลงเห็นได้จากสัตว์ป่าที่เคยอยู่
ในตำบลบ้านเอื้อมเริ่มสูญหาย การมีรถไฟทำให้การขยายความเจริญอย่าง
รวดเร็วส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและระบบนิเวศน์ของชุมชน”

(นายมานะ ปัญญาแก้ว , สัมภาษณ์ 16 ตุลาคม 2554)

การมีรถไฟจึงเป็นการเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนในชุมชน ในเรื่องชีวิต
ความเป็นอยู่เปลี่ยนไปจากเดิมจากอยู่อย่างเรียบง่ายเป็นซับซ้อนมากขึ้นมีสถาบันหลักในชุมชนที่มี
บทบาทต่อคนในชุมชน เช่นการสร้างวัด สร้างโรงเรียน เป็นการขยายโอกาสทางการศึกษาเมื่อมี
โรงเรียนการเรียนรู้อายุทอดวัฒนธรรมจากครอบครัวก็น้อยลง และการได้รับการถ่ายทอด
วัฒนธรรมจากส่วนกลางมากขึ้น

2.2.1.3 อาหาร

อาหารของคนบ้านเอื้อมในยุคนี้ยังคงกินผักสวนครัวที่ปลูกไว้กินเอง กินผัก
ตามฤดูกาลไม่ต่างจากยุคเกวียนมากนัก กินกุ้ง หอย ปูปลา ตามห้วยหนองคลองบึง สัตว์ใหญ่พวก
หมูและเนื้อ ก็ยังได้กินเฉพาะช่วงมีงานสำคัญๆในชุมชน

ส่วนใหญ่ที่กินกันเป็นหลักคือน้ำพริกและผักต้ม ในช่วงนี้ถึงแม้จะมีคนต่าง
ถิ่นเข้ามาแต่การกินอาหารยังคงปลูกผักไว้กินเองหาตามธรรมชาติ ทำอะไรก็จะทำครวละมาๆ
มาแบ่งกัน อาหารหลักก็ยังคงเป็นข้าวเหนียว ใน 2 ยุคนี้คือยุคเกวียน กับยุค รถไฟ ชาวบ้านเอื้อม
ยังคงรับประทานเหมือนเดิมไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก กินแบบง่ายๆ พืชผักตามฤดูกาล
อาหารทั่วไปไม่ใส่กะทิ ไม่ใช้น้ำตาลโดยเฉพาะแกงเผ็ดต่างๆ จะใช้ไขมันพืชและสัตว์แทน
อาหารประเภทแกงที่ทำจากเนื้อสัตว์จะเคี้ยวให้เปื่อย (อ่อม - เคี้ยว) ไม่ใส่ผักนอกจากใบมะกรูดเวลา
กินจะใส่สะตอก (ขัน โตก) นั่งล้อมวงกัน เมื่อมีอาหารเหลือจะใส่ไว้ในกระบุง ผูกเชือกแขวนไว้
ในครัว

อาหารในเทศกาล เช่น ปีใหม่ สงกรานต์ เข้าพรรษา ออกพรรษา
จะเหมือนกัน คือ แกงฮังเล ขนมหั้น เช่น ขนมหี้ก ขนมหัด ขนมหวง ข้าวเหนียว ข้าวแต่นี้อเป็น
ขนมขึ้นชื่อของลำปาง เป็นต้น

วัฒนธรรมประเพณีมีอิทธิพลต่ออาหาร

ความเชื่อในขนบธรรมเนียมประเพณีบริโภคนิยม ได้ถือปฏิบัติสืบ

ทอดกันมาหลายชั่วอายุคน จนบางครั้งไม่สามารถค้นหาเหตุผลหรือที่มาได้ โดยมากกำหนดขึ้นเพื่อสุขภาพอนามัยของบุคคลในขณะนั้น หลักเกณฑ์ในการอธิบายความเชื่อและข้อห้ามตามประเพณี

1. ใช้ชื่อเป็นหลัก จะบอกลักษณะ เช่น ภาษาเหนือเรียกฝรั่ง (ชื่อผลไม้) ว่า มะมัน เช่นเดียวกับ มันคง หรือติดมัน จึงห้ามหญิงมีครรภ์บริโภคด้วยเกรงลูกในท้องจะติดมันคาอยู่ที่ช่องคลอด

2. ใช้รูปลักษณะอาหารเป็นหลัก ของปิ้งเผามีลักษณะเหี่ยวแห้ง ห้ามหญิงมีครรภ์กินเชื่อว่าจะทำให้จิตใจเหี่ยวแห้งไม่เบิกบาน

3. ใช้สมบัติอาหารเป็นหลัก เช่น ห้ามบริโภควันเส้น แดงกวา แดงร้าน เพราะเป็นของเย็นและกลายเป็นธาตุน้ำทำให้เพิ่มปริมาณน้ำในร่างกาย ร่างกายจะอ่อนแอลงหรือห้ามญาติหญิงที่ให้นมลูกดื่มน้ำดิบ (เป็นของเย็น) กลัวน้ำนมไม่สุก ทำให้แม่และลูกท้องเสีย

4. ใช้สัญลักษณ์เป็นอาหารหลักโดยมากจะเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับเกียรติคุณจึงถือเรื่องรางของขลังถือครูไม่ยอมกิน เชื่อว่าจะทำให้ของดีในตัวเสื่อม

คติเกี่ยวกับการกิน ข้อห้าม ข้อปฏิบัติ

- กินแล้วนอน ผีป่นปอน วันละเจ็ดเตี้ย (กินแล้วนอน ผีให้พรวันละเจ็ดครั้ง)

- กินแล้ว ลืมอยาก (กินแล้ว เคยลืมน้ำตาลเคยอดอยากมาก่อน)

- กินข้าว บ่เผื่อน้ำ (กินข้าวเยอะจนกินน้ำไม่ได้)

- ตักบ่ได้กิน บ่มีไฟตามไฟส่องต้อง ตักบ่ได้หย่อง ปีน้องเข้าบ้าน
คูแกลน (ทุกข์การไม่ได้กินข้าว ไม่มีใครสามารถเอาไฟมาส่งคูต้องได้ ทุกข์ไม่ได้แต่งตัว เพราะกลัวชาวบ้านดูถูกคูแกลน)

- กินข้าวแล้วบ่เหยะก้าน ปาลูกหลานเป็นหนี เป็นข้า (กินข้าวแล้วไม่ทำงาน พาลูกพาหลานเป็นหนี้สินเจีทอง เป็นคนรับใช้คนอื่นเขา)

- ของกินล้ำ อยู่ดีคนมัก ของฮักอยู่ดีเป็งใจ (อาหารอร่อย อยู่ที่คนชอบรับประทาน ของรักอยู่ที่คนชอบ)

- ลูกเจ้ากินผักตางป้าย ลูกขวยกินผักตางแก้ว (ตื่นเช้าได้กินยอดผัก ตื่นสายได้กินผักแก่ๆ)

- คนหมั่นซักไร้วี มีคนสงสาร จี๋ค้ำแวยาน ไผ่ชอบหน้า
(เป็นคนขยันถึงแม้ซักไร้วีเป็นคนจน แต่ก็มีคนสงสารช่วยเหลือ คนจี๋เกียดสันหลังยาวไม่มีใครชอบหน้าและอยากช่วยเหลือ)
- กินหื้อพอดต้อง หย้องหื้อพอดตัว ครั้นจะไ่หัว หื้อไ่หัวแต่ๆ(กินอะไรให้รู้จักพอประมาณถ้าอยากหัวเราะก็ให้หัวเราะเต็มที่)
- ยามมีกินตึกๆ ยามบมีพิบตาขิบๆ (พอตอนมีอาหารการกินก็กินเยอะไม่รู้จักอดออม พอไม่มีกินก็ทำอะไรไม่ได้)
- ของบ่กินรู้เน่า บ่ของเล่ารู้ลืม (ของกินยังมีเน่าเสีย อะไรที่เป็นประเพณีหรือวัฒนธรรมไม่สืบสานต่อวันหนึ่งคนก็จะลืมหายไป)
- กินก่อนตาน มานก่อนแต่ง (ห้ามกินอาหารหรือของคาวหวานใดๆทั้งสิ้นก่อนจะทำบุญ อย่าท่องก่อนแต่งงานถือว่าผิดผีประเพณีคนภาคเหนือ)
- ขออย่าไปเอนัก ลักอย่าไปเอน้อย (ขออะไรจากผู้อื่นอย่าเอาเยอะเกรงใจเขาพอประมาณ ลักขโมยอย่าเอน้อยให้เขาเยอะๆเพราะยังงี้ก็ถือว่าลักขโมยของ)
- เข้าป่าบ่ดีลืมพรว้า เข้านาบ่ดีลืมเคียว (เข้าป่าอย่าลืมหาพรว้าไป ไปทุ่งไปนาอย่าลืมหาเคียวไป)
- เป็นลูกไป บ่ดีกินข้าวก่อนพ่อผัว แม่ (เป็นลูกสะใถ้ อย่าทานข้าวก่อนพ่อแม่สามี เป็นประเพณีที่ถือกันมา)

อาหารการกินของคนบ้านเอื้อมจึงไม่ใช่แค่อาหารที่หล่อเลี้ยงร่างกายเท่านั้น ยังเป็นการกินที่เป็นวัฒนธรรมความเชื่อ โดยเฉพาะ เป็นลูกไป บ่ดีกินข้าวก่อนพ่อผัว แม่ผัว เป็นวัฒนธรรมที่คนบ้านเอื้อมถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด

2.2.1.4 การดูแลสุขภาพ

การรักษาการเจ็บป่วยยังคงนิยมกินยาสมุนไพรจากหมอสมุนไพรในหมู่บ้าน เหมือนยุคเกวียน และการปลูกสมุนไพรไว้ทานเอง ถึงแม้จะมีความเจริญเข้ามาแต่ในช่วงนี้ยังไม่มีคลินิกแพทย์ปัจจุบันอีกทั้งยา ยังคงมีราคาแพงทำให้การรักษาการเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรยังคงสำคัญกับคนในชุมชน อย่างเหตุการณ์ที่มีโรคระบาดในชุมชน ปี พ.ศ. 2481 - 2490 ปกครองโดยพ่อผู้ใหญ่น้อยเบา คำสุข ช่วงนี้มีโรคหิวขาดโรคระบาด มีคนล้มป่วยและเสียชีวิตทางรัฐได้เข้ามาฉีดยา DT และเริ่มมีโรคไข้สมองอักเสบได้รับการรักษาจากหมอประจำหมู่บ้าน (ไม่ปรากฏชื่อ) คือรักษาโดยการใส่ยาสมุนไพรฝนรากไม้ที่มีในหมู่บ้าน ทำให้คนในชุมชนยังคงรักษาด้วยสมุนไพรเป็นหลัก

สมุนไพรที่คนบ้านเอื้อมนำมารักษาเป็นสมุนไพรที่หาง่ายตามบ้าน เช่น กระเทียมสามารถรักษาโรคกลากเกลื้อน ลูกประคบสมุนไพรใช้รักษาอาการฟกช้ำและปวดเมื่อย ฟ้าทลายโจรมีฤทธิ์ฆ่าเชื้อโรคอ่อนๆ เม็ดมะรุ้มแห้ง มะแว้ง มะขามป้อมรักษาอาการไอ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีตำรับยาพื้นบ้านที่มีการนำสมุนไพรหลายขนาน มาผสมกัน จนเกิดเป็นตำรับยาที่สามารถใช้รักษาโรคต่างๆ ได้ดีไม่แพ้ยาแผนปัจจุบัน ความรู้ด้านสมุนไพรเหล่านี้ชุมชนควรให้ความสำคัญและหาผู้สืบทอดความรู้จากผู้เฒ่าผู้แก่เพื่อเป็นมรดกตกทอดทางภูมิปัญญาให้แก่ลูกหลาน

2.2.2 เศรษฐกิจในยุครถไฟ

ในยุครถไฟเศรษฐกิจของคนบ้านเอื้อมเริ่มเปลี่ยนไป เริ่มมีการผลิตเพื่อนำออกไปขายในเมืองมีการใช้เงินในการดำรงชีวิตมากขึ้น การทำเกษตรกรรมส่วนใหญ่ปลูกถั่วลิสง ปลูกข้าวเหนียว เป็นการผลิตแบบกินเองในครัวเรือน เมื่อมีรถไฟเข้ามา การคมนาคมสะดวกขึ้น มีการสร้างสาธารณูปโภคขึ้นในตัวจังหวัด การค้าขายขยายตัวมากลำปางกลายเป็นศูนย์กลางของภาคเหนือทำให้คนไปทำงานในเมืองมากขึ้น อีกทั้งคนในชุมชนเองหันมาปลูกอ้อยเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของชุมชน เพราะมีการก่อตั้งโรงงานน้ำตาลที่เกาะคา ถือว่าเป็นการขยายเศรษฐกิจของลำปางเป็นอย่างมาก

การทำน้ำตาลจากอ้อยในประเทศไทยนั้น มีหลักฐานว่าเริ่มมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย โดยทำเป็นน้ำตาลแหล่งผลิตอยู่ที่ จังหวัดสุโขทัย กำแพงเพชร และพิษณุโลก ซึ่งปัจจุบันยังมีการผลิตน้ำตาลขบอยู่ในบางจังหวัด ต่อมาในปี พ.ศ. 1951 และ พ.ศ. 1955 ได้มีการส่งออกน้ำตาลทรายแดงไปยังประเทศญี่ปุ่น การผลิตน้ำตาลทรายแดงได้ดำเนินกิจการด้วยดีโดยมีแหล่งผลิตใหม่ที่อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม และจังหวัดชลบุรี เมื่อปริมาณการผลิตมีมากกว่าความต้องการบริโภค จึงมีการส่งออกไปยังต่างประเทศ ก่อนที่แหล่งผลิตจะย้ายมายังลุ่มน้ำท่าจีน และบริเวณตอนล่างของลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยมีการส่งออกอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 (พ.ศ. 2352 - 2375) และเริ่มเสื่อมถอยจนต้องมีการนำเข้าในปี พ.ศ. 2436 จนกระทั่งได้มีการพัฒนาการผลิตน้ำตาลด้วยกรรมวิธีสมัยใหม่ในยุโรป ทำให้ราคาน้ำตาลในตลาดโลกตกต่ำลง การผลิตน้ำตาลในประเทศไทยจึงต้องหยุดกิจการไปบ้างเหลือเพียงการผลิตเพื่อการบริโภคภายในประเทศเท่านั้นต่อมาการบริโภคได้เพิ่มขึ้น จนกระทั่งต้องมีการนำเข้าจากประเทศฟิลิปปินส์ และอินโดนีเซีย รัฐบาลจึงเริ่มมีความคิดเกี่ยวกับโครงการอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายขึ้น การปลูกอ้อยเริ่มใหม่อีกครั้งประมาณปี พ.ศ. 2475 มีโครงการขอตั้งโรงงานน้ำตาลที่จังหวัดชลบุรี โดยเอกชนสนใจที่จะลงทุนผลิตน้ำตาลด้วยวิธีการสมัยใหม่ ต่อมารัฐบาลได้ตั้งโรงงานน้ำตาลขึ้นมาเองในปี พ.ศ. 2480 ชื่อว่า "โรงงานน้ำตาลไทยลำปาง" ที่อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

โดยผลิตน้ำตาลทรายขาวเพื่อที่จะลดการนำเข้าจากต่างประเทศ การผลิตน้ำตาลทรายขาวในประเทศไทยเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2480 โรงงานที่ทันสมัยแห่งแรกสร้างขึ้นที่อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ในสมัยพลเอกพระยาพลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี มีชื่อว่า "โรงงานน้ำตาลไทยลำปาง" เริ่มสร้างในปี พ.ศ. 2479 โดยบริษัท สโกต้าเวอร์ค ประเทศเชคโกสโลวาเกีย เริ่มเปิดดำเนินการหีบอ้อยในวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2480 มีกำลังการหีบอ้อยในระยะแรกวันละ 500 ตัน ทำให้คนในชุมชนเองเดินทางไปทำงานที่อำเภอเกาะคอ และตำบลบ้านเอื้อมก็มีแรงงานจากภาคอื่นๆ อพยพมาทำงานในไร่อ้อยของชุมชน ทำให้เศรษฐกิจในยุคนี้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ในยุคนี้จึงเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนผ่านระบบเศรษฐกิจของชุมชนจากยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อขายเงินตราเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิต มีอาชีพในชุมชนที่หลากหลายมากขึ้น จากเดิมเป็นอาชีพเกษตรกรรมก็มีอาชีพรับจ้างและค้าขายเข้ามาในชุมชน

2.2.3 การจัดการป่าและน้ำของชุมชนในยุครถไฟ

2.2.3.1 การจัดการป่าชุมชน

ป่าชุมชนตำบลบ้านเอื้อม ที่ขึ้นทะเบียนเป็นป่าตามพระราชบัญญัติ ปี 2484 มีทั้งหมด 5 ป่าชุมชน คือ ป่าชุมชนบ้านสบเฟือง ป่าชุมชนบ้านห้วยลึก ป่าชุมชนบ้านทุ่งกล้วย ป่าชุมชนบ้านทุ่งปงเรียนและป่าชุมชนบ้านปง ซึ่งการจัดตั้งให้มีป่าชุมชน ดังนี้

ป่า ชุมชนบ้านสบเฟือง หมู่ที่ 2 พื้นที่ 2000 ไร่ ป่า ชุมชนสบเฟือง มีขนาดพื้นที่รัศมีเขตป่าประมาณ 7 - 8 กิโลเมตร ลักษณะของป่าเป็นป่าโปร่งผลัดใบ พืชที่ขึ้นในป่าจะเป็นไม้ประดู่และไม้เต็งรัง ซึ่งทางชุมชนได้อนุรักษ์ไว้และมีข้อกำหนดในการควบคุมดูแลรักษาป่า ป่าชุมชนบ้านห้วยลึก หมู่ที่ 4 พื้นที่ 300 ไร่ และป่าชุมชนบ้านทุ่งกล้วย หมู่ที่ 5 พื้นที่ 50 ไร่ ป่าชุมชนบ้านทุ่งปงเรียน หมู่ที่ 10 ลำปาง พื้นที่ 600 ไร่ ป่าชุมชนบ้านปง หมู่ที่ 11 พื้นที่ 153 ไร่ เป็นพื้นที่สมควรจะจัดการและพัฒนาผืนป่าให้อุดมสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นและเพื่อให้เกิดประโยชน์สนองต่อความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีพของราษฎร เป็นพื้นที่สมควรจะจัดการและพัฒนาผืนป่าให้อุดมสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นและเพื่อให้เกิดประโยชน์สนองต่อความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีพของราษฎร ซึ่งชุมชนได้รับการส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้มีส่วนร่วมตามที่รัฐธรรมนูญเปิดโอกาสและราษฎรได้สนองตอบโดยรวมกันเป็นกลุ่มที่มีความพร้อมในการร่วมดำเนินการ จัดการป่าไม้แห่งนี้ โดยให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการบริหารจัดการ ควบคุม ดูแลรักษาหรือบำรุงป่า พัฒนาสิ่งแวดล้อมและสร้างความเข้มแข็งของชุมชนควบคู่กันไปตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงหรือแนวทางที่เหมาะสม โดยชุมชนจะได้อยู่ดีมีสุขพร้อมด้วยความสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ ดิน และน้ำ รวมทั้งยังมุ่งหวังที่จะบริหารจัดการป่าอันเป็นประโยชน์ต่อการได้รับผลผลิตจากป่า

นำมาลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ในครัวเรือน ตลอดจนเป็นการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของราษฎรในชุมชนให้ดีขึ้นต่อไป

ในการจัดการป่าของชุมชนยังใช้กฎจารีตที่เป็นข้อห้ามให้คนในชุมชนปฏิบัติร่วมกัน โดยผู้นำชุมชนจะเป็นดูแลกฎระเบียบ เช่น พืชที่ขึ้นในป่าจะเป็นไม้ประคูดุ และไม้เต็งรัง ซึ่งทางชุมชนได้อนุรักษ์ไว้และมีข้อกำหนดในการควบคุมดูแลรักษาป่า โดยห้ามไม่ให้มีการลักลอบตัดไม้หรือเผาป่า โดยจะมีบทลงโทษหากเป็นคนในหมู่บ้านครั้งแรกจะทำการตัดเดือนและทำการปรับ แต่หากเป็นคนนอกจะทำการแจ้งผู้ใหญ่บ้านของผู้กระทำผิดให้ตัดเดือนและปรับ แต่คนในพื้นที่หากต้องการไม้ไปต่อเติมบ้านจะมาแจ้งให้กับทางผู้ใหญ่บ้านแล้วจึงสามารถตัดได้ เนื่องจากผู้ที่มาขอตัดไม้ ส่วนใหญ่มีฐานะยากจนไม่มีเงินไปซื้อไม้เอง ในการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเข้าไปเก็บของป่ากินรับประทานกันจะไม่เอา มาขาย ของป่าที่เก็บได้ เช่น เห็ดนางฟ้า เห็ดฟางและเห็ดเผาะ ชาวบ้านจะนิยมนำมาบริโภค กำนันสะอาด ใจยาบุตร ได้กล่าวถึงการจัดการป่าของชุมชนในยุคนี๊ไว้ว่า

“เมื่อชุมชนเริ่มมีการพัฒนาก็มีการแบ่งเขตแดนในเรื่องป่าเรื่องน้ำชัดเจนกว่าสมัยก่อนมีการขึ้นทะเบียน มีการจดบันทึก แต่การจัดการป่าและน้ำยังคงใช้ข้อห้ามของชุมชนในเรื่องความเชื่อและพิธีต่างๆยังไม่มีการบันทึกที่ชัดเจน แต่ในช่วงนี้คนยังคงรักษาป่าถึงแม้ในชุมชนจะได้รับการพัฒนาเข้ามาเร็วแต่การจัดการป่าเรายังคงเหมือนเดิมไม่เปลี่ยนจากเดิมมากนัก”

(สะอาด ใจยาบุตร, สัมภาษณ์ ,25 ธันวาคม 2554)

การจัดการป่าของชุมชนจึงเป็นการจัดการที่ใช้ความเชื่อและพิธีกรรมของคนในชุมชนที่ชาวบ้านนำมาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่ามีดังนี้

1) **พิธีเลี้ยงผี** เป็นพิธีกรรมที่ทำกันเกือบทุกชนเผ่าในล้านนา มีความเชื่อว่าเป็นป่าเป็นที่อยู่ของผี ผีเป็นผู้ดูแลป่าจึงให้ความเคารพทุกๆ ปี จะมีพิธีเลี้ยงผีเจ้าป่าเจ้าเขาบางชุมชนเรียก “ผีขุนน้ำ” บางชุมชนเรียก “ผีน้าออกรู” การทำพิธีจะทำกันในป่ามี “หอผี” ซึ่งจะสร้างขึ้นมาอย่างง่ายๆ ส่วนของเช่นไหว้จะมี ไก่ หมูและเหล้าขาวเป็นหลัก บางชุมชนทำ 3 ปีครั้งหรือทำพิธีกรรมเวลาที่ล่วงละเมิดหรือเกิดเหตุร้ายในชุมชนคนเมืองจะทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าป่าเจ้าเขาทุกปี โดยจะมีหมอสีทำหน้าที่ทำนายว่าทำผิดผีแล้วจะให้ไปเลี้ยงผีในสถานที่ที่ไม่มีคนเดินผ่านซึ่งบริเวณนั้นก็คือป่าที่ชุมชนดูแลรักษาอยู่นั่นเอง

2) **การสืบชะตา** คนโบราณเชื่อว่าเมื่อมีเกิดก็ต้องมีเจ็บมีตาย

แต่การสืบต่ออายุอาจจะขาดลงด้วยอำนาจ เคารห์ ขีด ดวง ภูติผีปีศาจ ทำให้อายุขาดลงนับปล้น จึงต้องมีการสืบชะตา เช่น การสืบชะตาป่าไม้

3) การบวชต้นไม้ เดิมเป็นการบวชต้นไม้ใหญ่ ต้นไม้ที่เป็นพญาไม้

ในชุมชน ซึ่งเป็นลักษณะกึ่งผสมผสานระหว่างความเชื่อของพุทธกับผี ต่อมาเริ่มมีหลายชุมชนที่ประยุกต์ความเชื่อทางพุทธศาสนามาใช้ในการดูแลรักษาป่าเกิดเป็น “การบวชป่า” ซึ่งเกิดจากพื้นฐานที่ว่าให้คงเว้นทำความชั่ว เบียดเบียนธรรมชาติ ผู้ที่มีจิตใจอ่อนโยน มีคุณธรรมก็จะละเว้นไม้เบียดเบียนป่า

นอกจากนี้ความเชื่อเรื่อง ความเชื่อว่า “ป่า” มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยคุ้มครอง ความเชื่อเรื่องขวัญและวิญญาณป่า ความเชื่อเรื่องการใช้ประโยชน์จากป่า ยังคงเป็นความเชื่อที่สืบต่อกันมาเหมือนกับในยุคเกวียน

2.2.3.2 การจัดการน้ำ

ในยุคที่รถไฟเข้ามาให้ ตัวเมืองลำปาง ผู้คนเริ่มอาศัยกันอย่างหนาแน่นกว่ายุคเกวียน มีคนอพยพมาตั้งถิ่นฐานใหม่ การจัดการน้ำจึงต้องมีบุคคลที่ชุมชนให้ความไว้วางใจดูแล ซึ่งการจัดการน้ำด้วยระบบภูมิปัญญาความสัมพันธ์ในชุมชน บ้านเอื้อมเกิดขึ้นในยุคนี้

พื้นฐานความสัมพันธ์ดั้งเดิมของคนในชุมชนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ในชุมชนนั้น มีการจัดการทั้งความสัมพันธ์ของคนที่ใช้น้ำเดียวกันผ่านผู้นำที่เรียกว่า “แก่เหมือง” หรือ “แก่ฝาย” และใช้พิธีกรรม เช่น สืบชะตาแม่น้ำ สืบชะตาป่า บวชป่า ในการจัดการทรัพยากรในชุมชนเพื่อให้ใช้ได้อย่างยั่งยืน

“แก่เหมือง” หรือ “แก่ฝาย” การบริหารจัดการน้ำด้วยภูมิปัญญา แก่เหมือง หรือ แก่ฝาย เป็นบุคคลสำคัญที่เกิดจากระบบจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายเพื่อใช้ในการอุปโภค บริโภค เป็นบุคคลที่ถูกเลือกมาจากชุมชนผู้ใช้น้ำจากเหมืองฝาย คนที่ถูกเลือกเข้ามาต้องเป็นบุคคลที่มีความเป็นธรรมและสามารถจัดสรรน้ำให้กับลูกสมาชิกฝายได้ใช้กันอย่างทั่วถึง การจัดสรรน้ำให้กับคนที่อยู่ท้ายเหมืองฝายที่ชาวบ้านเรียกว่า ลูกฝาย จะมีสัญญาประชาคมร่วมกันของผู้ใช้น้ำว่า การจัดสรรรับน้ำเข้าที่นา จะต้องมีการจัดการดูแลซ่อมแซมเหมืองฝายร่วมกันทุกๆ ปี รวมไปถึง มีบทลงโทษสำหรับผู้ที่กระทำความผิดหรือฝ่าฝืนกฎระเบียบเหมืองฝาย เมื่อมีการละเมิดกฎระเบียบของเหมืองฝายคนที่มีหน้าที่พิจารณาโทษ คือ แก่ฝาย หรือแก่เหมือง

“ ในสมัยนี้เริ่มมีการแบ่งหน้าที่กันในหมู่บ้าน ดูแลเหมือนฝายของชุมชน คนเข้ามาอยู่มากขึ้นต้องสร้างระเบียบแบ่งกันใช้น้ำ ชาวบ้านก็ให้ความร่วมมือ

กันนี้ส่วนใหญ่ที่เค้ารักขนาน้ำเพราะเขาเห็นว่าผีที่เค้านุชานับถือกัน ไม่มีใคร
กล้าทำความสกปรก”

(ศิลาจารึก กัณฐิมา, สัมภาษณ์, 28 มีนาคม 2554)

แก่เหมือง หรือแก่ฝาย ทำหน้าที่เป็นผู้กำกับดูแลรักษาและเป็นผู้นำในการ
รักษาเหมืองฝาย ยังมีหน้าที่กำหนดเกณฑ์ให้ชาวบ้านนำหลักฝาย เครื่องเช่นสังเวย ตลอดจน
นัดหมายวันเวลาในการบำรุงซ่อมแซมเหมืองฝายในแต่ละปีแก่เหมืองหรือแก่ฝายต้องเป็นคน
ที่เข้มแข็งไม่กลัวคน เพราะขณะที่ตีฝายหรือซ่อมแซมเหมืองฝายอาจมีคนเอาเปรียบคนอื่น
แอบนอนหลับตามร่มไม้ แก่เหมืองหรือแก่ฝาย บางคนในบางคราวต้องส่งข่าวให้แก่ชาวไร่
ชาวนาจำนวนมาก จึงจำเป็นต้องมีผู้ช่วยแบ่งเบาภาระที่หนักอึ้ง ผู้ช่วยแก่ฝายมักจะเรียกว่า
“ล่ำฝาย” ล่ำฝายมีหน้าที่นำข่าวสารจากแก่เหมืองหรือแก่ฝายไปบอกกล่าวหัวหน้าชาวบ้านในแต่ละ
ละหมู่บ้าน จากนั้นในแต่ละหมู่บ้านจึงจะนำข่าวสารไปบอกแก่สมาชิกในหมู่บ้านของตนอีก
ต่อหนึ่ง เช่น นัดหมายวันเวลาการซ่อมแซมเหมืองฝาย นัดหมายเลี้ยงผีฝาย หรือผีขุนน้ำ เป็นต้น
เหมืองฝายแต่ละแห่งบางครั้งครอบคลุมพื้นที่จำนวนหลายๆ หมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านจะเลือก
ตัวแทนหรือหัวหน้าขึ้นมาเป็นผู้ประสานงานกับแก่ฝาย หากมีกรณีพิพาทในเรื่องนี้ หัวหน้าแต่ละ
หมู่บ้านจะเป็นผู้ตัดสิน หากตกลงกันไม่ได้ก็จะนำเรื่องให้แก่ฝายดำเนินการ

การจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายนี้อาศัยความร่วมมือ ร่วมแรง ร่วมใจของคน
ในชุมชนเป็นสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นสิ่งที่คนในชุมชนทำได้อย่างดีเพราะ
อยู่บนพื้นฐานของวิถีชีวิตในรูปแบบ ของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และความสัมพันธ์
ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม เมื่อผสานกับกลุ่มผู้ใช้น้ำซึ่งเป็นองค์กรที่เกิดขึ้นใหม่หรือผ่านโครงการ
ต่างๆ ที่จัดโดยองค์การบริหารส่วนตำบลจึงยังทำให้การจัดการน้ำของคนในชุมชนมี ประสิทธิภาพ
มากยิ่งขึ้น

พิธีสืบชะตาแม่น้ำหรือพิธีขอบคุณแม่น้ำพิธีสืบชะตาแม่น้ำ พื้นฐานความเชื่อ
ของชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือคือการนับถือผี โดยเฉพาะอย่างยิ่งผีแห่งธรรมชาติที่ชาวบ้านเชื่อว่า
สามารถคลบคลานความเป็นไปของธรรมชาติรอบตัวได้ ผีขุนน้ำ เป็นผีที่ดูแลให้น้ำแก่ไร่นา ดังนั้น
ชาวบ้านจึงให้ความสำคัญโดยเลี้ยงผีขุนน้ำที่คันฝายแรกเชิงดอย การที่หมู่บ้านที่ใช้น้ำร่วมกันมา
ประกอบพิธีร่วมกัน เป็นการเตือนให้ชาวบ้านนึกถึงและประสานผลประโยชน์ในการใช้น้ำ และทำ
ให้ชุมชนตระหนักในความร่วมมือกันรักษาระบบนิเวศน์ของตนเองไว้

ความเชื่อ และ ภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้านในการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติดิน น้ำ ป่า ภายในท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งนับวันความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้เริ่ม

เลื่อนหายไปหลังจากมีระบบสาธารณสุขปโภคน้ำที่ตอบสนองความต้องการของชาวบ้านได้ทุกๆ ด้าน ทั้งการบริโภคและทำเกษตรกรรม ก่อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคีและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ภายในชุมชนทำให้เกิดความกลมไส เคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาแม่น้ำเกิดความรักหวงแหนและสำนึกในการดูแลรักษาแม่น้ำ ตลอดจนถึงน้ำลำธาร

2.2.4 ความรู้ท้องถิ่นในการสร้างเสถียรภาพทางสังคม

จากประวัติการตั้งหมู่บ้านในตำบลบ้านเอี่ยมพบว่า ผู้นำชุมชน ได้แก่ กำนันและผู้ใหญ่บ้านมีบทบาทที่สำคัญในการรักษาความสงบเรียบร้อยของคนในชุมชนในยุคนี้ซึ่งผู้นำชุมชนทางภาคเหนือ กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียกว่า “พ่อหลวง” คอยดูแลทุกข์สุขของชาวบ้าน

ในยุคนี้ได้ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ทรงปฏิรูปการเมืองการปกครองส่วนท้องถิ่น เพราะชนบทของไทยเราแต่เดิมนั้น มีลักษณะเป็นสังคมที่ประชาชนอาศัยกันเป็นกลุ่มในแต่ละกลุ่มก็มีหัวหน้าทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองคอยดูแลชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ในกลุ่มอย่างใกล้ชิด ต่อมาเมื่อประชาชนเพิ่มจำนวนขึ้นปัญหาต่างๆ ก็มากขึ้น ความเป็นอยู่ของประชาชนก็เปลี่ยนไป ทำให้อยู่ร่วมกันเป็นหลักแหล่งเป็นชุมชนมากขึ้น มีอาณาเขตแน่นอนและมีแบบแผนการจัดการปกครองอย่างเป็นทางการยิ่งขึ้น

ลักษณะการปกครองรูปแบบตำบล หมู่บ้าน ได้เป็นหลักในการปกครองสืบต่อมา แต่ไม่ได้มีระเบียบวางไว้เป็นที่แน่นอน ดังนั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงได้ทรงพระราชดำริ ให้มีการฟื้นฟูการปกครองระดับหมู่บ้านขึ้นใหม่ เพราะทรงเล็งเห็นว่าการปกครองระดับนี้จำเป็น จึงได้มีการแก้ไขปรับปรุงการจัดระเบียบการปกครอง ของราชอาณาจักรไทยครั้งสำคัญ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการปกครองระดับหมู่บ้านและตำบลนั้น ได้มีการทดลองตั้งผู้ใหญ่บ้าน และกำนัน ขึ้นปกครองหมู่บ้าน และตำบล เป็นครั้งแรกที่อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. 2435 ทั้งนี้ เพื่อศึกษาปัญหาและแนวทางปรับปรุงแก้ไข ซึ่งการจัดการปกครองหมู่บ้านและตำบลใหม่นี้มีลักษณะแตกต่างจากเดิมหลายประการ โดยเฉพาะในด้านกระบวนการ ซึ่งปรากฏในเนื้อหาจดหมายของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยศิริ) ครั้งยังเป็นหลวงเทศาภิตรวิจารณ์ ผู้ได้รับมอบหมายให้ทดลองตั้งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ความว่า

“ในขั้นต้นทำบัญชีสำมะโนครัวบ้านที่จะจัดเป็นหมู่บ้านและตำบลก่อนเสร็จแล้ว จึงลงมือจัดการตั้งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ต่อไปคือไปจัดรวมครอบครัวที่เป็นเจ้าของบ้านใกล้ชิดติดต่อกันราว 10 เจ้าของ เจ้าของหนึ่งจะมีเรือนที่หลังก็ตาม รวมเข้าเป็นหมู่บ้าน แล้วเชิญเจ้าของมาประชุมกันในวัด พร้อมด้วยราษฎรอื่นๆ เมื่อถามทราบว่ามีใครผู้ใดเป็นเจ้าบ้านแล้วก็ให้มาร่วมกันขอให้

เลือกกันในกลุ่มของเขาที่มาประชุมว่าควรจะให้ใครเป็น “ผู้ใหญ่” สังเกตดูเขาตริกตรองกันมาก ชุบชิบปรึกษาหารือกันเห็นจะเป็นด้วยเรื่องเกรงใจกัน แต่ในที่สุดก็ได้ความเห็น โดยมากกว่าใครในพวกของเขาที่มาประชุมนั้น ควรจะเป็นผู้ใหญ่บ้านแล้วข้าพระพุทธเจ้าก็เขียนใบตั้งชั่วคราวให้เขาถือไว้ จนกว่าจะได้มีหมายตั้งออกให้ใหม่ตามทางราชทาง เมื่อได้จัดตั้งผู้ใหญ่บ้าน ได้พอสมควรที่จะจัดตั้งเป็นตำบลไว้แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้ ไปประชุมที่ศาลาวัดพร้อมด้วยราษฎรในท้องที่นั้น เชิญผู้ใหญ่บ้านในตำบลที่ข้าพเจ้าให้เลือกตั้งไว้แล้วมาประชุมพร้อมกันแล้ว ขอให้ผู้ใหญ่บ้านเหล่านั้นเลือกผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่งในกลุ่มของเขา ว่าใครจะได้รับเลือกตั้งเป็นหัวหน้าว่าการตำบล เมื่อเขาพร้อมกันเห็นควรผู้ใดแล้ว ข้าพฯ ก็ออกหมายตั้งชั่วคราวให้เขาเป็นกำนันตำบลนั้นแล้ว ข้าพฯ ไปทำอย่างเดี๋ยวดังกล่าวไปทุกตำบลตำบล ใดที่ข้าพเจ้า ไปจัดตั้งกำนันในวันแรกในวัดใด ข้าพฯอาราธนาพระภิกษุในวัดนั้นมาประชุมอยู่ด้วย พอใครได้รับเลือกตั้งแล้ว ก็นิมนต์ให้สวดชยันโตให้พร”

(กรมการปกครอง, 2553: 40)

นอกจากทดลองตั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้านแล้ว ยังมีการศึกษาข้อเท็จจริงเพิ่มเติม โดยดูสภาพท้องที่และความเป็นอยู่ทั่วไปของประชาชน โดยสมเด็จพระยามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์เสนาบดีคนแรกของกระทรวงมหาดไทย ได้เสด็จออกตรวจราชการหัวเมืองต่างๆ และยังทรงมอบหมายให้หลวงเทศาภิบาล วิจารณ์ เดินทางไปดูงานการปกครองของประเทศพม่าและมลายู หลังจากนั้นได้จัดประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล เพื่อปรึกษาความเห็นและรับฟังข้อเท็จจริงของแต่ละท้องที่ เมื่อปรากฏว่าโครงการทดลองตั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้านนี้ประสบผลสำเร็จด้วยดี จึงได้วางรูปแบบการปกครองระดับหมู่บ้านตำบล เรียกว่า “การปกครองท้องที่” อย่างเป็นทางการขึ้นส่วนหนึ่งในการปกครองประเทศและได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 ขึ้นใช้บังคับทั่วประเทศ โดยประกาศใช้บังคับ เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม ร.ศ. 116 (พ.ศ.2440) ข้อความและหลักเกณฑ์ส่วนใหญ่ของพระราชบัญญัตินี้ ได้ใช้เป็นหลักในการปกครองท้องที่ของประเทศไทยสืบมา นับว่าเป็นกฎหมายฉบับแรก ที่ได้กำหนดการจัดระเบียบตำบลและหมู่บ้าน รวมทั้งกำหนดหน้าที่ไว้อย่างละเอียดเพื่อให้เจ้าหน้าที่ตรวจตราดูแลทุกข์สุขของราษฎรตามท้องที่ต่างๆ ต่างพระเนตรพระกรรณ สร้างความเป็นธรรมในการปกครองบ้านเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจุดเด่นของกฎหมายฉบับนี้ที่กำหนดให้มีการเลือกผู้ใหญ่บ้านเพราะพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จะให้ราษฎรมีโอกาสใช้สิทธิในการปกครองตนเองด้วย

หลังจากที่ได้ประกาศพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 มาเป็นเวลานานประมาณ 17 ปี ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 จึงได้ทรงประกาศยกเลิก และประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 ขึ้นใช้บังคับแทนและถือเป็นหลักในการจัดระเบียบการปกครองตำบล หมู่บ้าน เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีกฤษฎีกาใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ (ฉบับที่ 12) พ.ศ. 2552 เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2552

จากความเป็นมาของกำนัน ผู้ใหญ่บ้านที่กล่าวมาข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่ากำนัน ผู้ใหญ่บ้านมีความเป็นมาอย่างยาวนานและถือว่าเป็น “สถาบัน” ที่ผูกพันกับผู้คนในสังคมชนบทของไทยเป็นอย่างมาก โดยถือว่าเป็นสถาบันในสังคมชนบทไทยที่มั่นคงอีกสถาบันหนึ่ง ซึ่งถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองก็ครั้งก็หนแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่มีใครยกเลิกตำแหน่งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เนื่องจากถือว่าเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญในหลายหลายประการอย่าง ประวัตินักบุญบ้านในตำบลบ้านเอื้อม พบว่ากำนันผู้ใหญ่บ้านมีบทบาทที่สำคัญในการสร้างสาธารณูปโภคและแก้ปัญหาของชุมชน เช่น บ้านแม่เฟือง หมู่ 7 ชาวบ้านได้รวมตัวกันสร้างวัด โดยมีพระมะโนและพระใจเป็นคนสร้างวัดพระมะโนเป็นเจ้าอาวาสได้แต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นมาปกครองในสมัยนั้น ชื่อว่าพ่อผู้ใหญ่หนานสี ทาดิ ปี พ.ศ. 2490 พ่อผู้ใหญ่พุทธ มะโนปีง ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ได้มุ่งพัฒนาหมู่บ้านแม่เฟืองจนถึงปี พ.ศ. 2497 พ.ศ. 2512 พ่อผู้ใหญ่น้อยทา เข้มแก้ว ได้รับตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ได้สร้างศาลาบาตรและศาลาการเปรียญ พ.ศ. 2513 พ่อผู้ใหญ่บุญเรือง วงศ์ขันนท ได้สร้างเมรุ ทำให้เกิดประโยชน์แก่สาธารณะชนของฉาบปสนสถานหมู่บ้าน ซึ่งกำนันสะอาด ใจยาบุตร ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านหมู่ 3 และตำบลบ้านเอื้อม ในการดูแลชาวบ้านว่า

“ในสมัยก่อนยังไม่มีอบต. ทุกอย่างเป็นหน้าที่ของกำนันผู้ใหญ่บ้าน การแจ้งเกิด แจ้งตาย คนหาย ลักเล็กขโมยน้อย ถ้าปัญหาเล็กก็จะจัดการกันเองถ้าปัญหาใหญ่ก็จะแจ้งตำรวจแต่ความสงบเรียบร้อยของคนในชุมชน ผู้ใหญ่บ้านและกำนันต้องเป็นหลัก ช่วงนี้ยังไม่มีการออกกฎระเบียบชุมชนแต่ผู้นำจะเป็นคนควบคุมให้ชุมชนอยู่กันอย่างสงบ ไม่ว่าจะปอกท้อง การใช้น้ำ การดูแลป่า การสร้างวัด สร้างโรงเรียน แต่เมื่อมีอบต. บทบาทตรงนี้ก็ลดลง”

(สะอาด ใจยาบุตร ,สัมภาษณ์ ,28 สิงหาคม 2554)

ผู้นำชุมชนในยุคนี้จึงมีบทบาทที่สำคัญในการรักษาเสถียรภาพและความสงบเรียบร้อยของชุมชน ด้วยการใช้อำนาจ ประเพณี ความเชื่อของคนในชุมชนเป็นสำคัญ

โดยสรุป ยุครถไฟ ทำให้ชุมชนบ้านเอื้อม มีการเปลี่ยนแปลง คือ ระบบเศรษฐกิจแบบแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันได้หมดลง ทุกอย่างแลกเปลี่ยนกันด้วยการซื้อขายวิถีชีวิตแบบพึ่งพาตนเองภายใต้ระบบเศรษฐกิจชุมชนเริ่มสูญหายไปทีละเล็กทีละน้อย กลายเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาเงินตรา ระบบการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าด้วยเงินตราเป็นสื่อกลางเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมากขึ้น คนในชุมชนเริ่มมีความต้องการซื้อสินค้าและสิ่งของอื่นๆ ที่นอกเหนือจากการทรัพยากรในชุมชนตนเองเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากรูปแบบดั้งเดิมเพื่อการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย และการมีรูปแบบสังคมแบบสมัยใหม่ (Modern society) ซึ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการบริโภคนิยมเป็นหลัก

2.3 ยุคไฟฟ้าเข้า (พ.ศ. 2525 - 2540)

ตำบลบ้านเอื้อมเมื่อ พ.ศ.2527เริ่มมีไฟฟ้าเข้ามาโครงสร้างของชุมชน ก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก มีการพัฒนามากขึ้น ชุมชนน้ำ ใช้ปั้มน้ำแทนการหาบน้ำ ไม่นานก็มีประปา สร้างถนนตามตามนโยบายการพัฒนาชนบทของรัฐบาลในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1(2504-2509) รวมระยะเวลา 6 ปีการพัฒนาในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 จะมุ่งเน้นพัฒนาปัจจัยพื้นฐาน หรือโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การสร้าง การคมนาคม ถนน เขื่อน ไฟฟ้าชลประทาน การประปา เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการประปา เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยรวม โดยมุ่งหวังว่าความสามารถ ในการผลิตทั้งในด้านการเกษตรและอุตสาหกรรมแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 (2510-2514) รวมระยะเวลา 5ปี การพัฒนาในช่วงนี้จะมุ่งเน้นการพัฒนาทางสังคมไปพร้อมๆกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ คือส่งเสริมและรักษาความเป็นธรรมของสังคม สงเคราะห์ประชาชนที่อยู่ในเขตทุรกันดารและห่างไกลความเจริญ ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ เน้นการพัฒนาทางด้านการเกษตรเป็นหลัก และชักจูงให้ภาคเอกชนลงทุนในด้านอุตสาหกรรมโดยใช้วัตถุดิบและแรงงานในและแรงงานในประเทศเป็นส่วนใหญ่ แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3(2515-2519) รวมระยะเวลา 5 ปี การพัฒนาในแผนนี้จะมุ่งเน้นพัฒนาความเจริญในส่วนภูมิภาค เพื่อลดความแตกต่างของรายได้ประชาชาติ ในกลุ่มอาชีพต่างๆ ให้น้อยลง เพราะเกิดความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้จากโครงการต่างๆ ที่ดำเนินการมาแล้ว ดังนั้นวัตถุประสงค์ที่สำคัญของแผนสำคัญของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้จึงมุ่งการเพิ่มรายได้ประชาชนในเขตชนบทแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (2520 - 2524) รวมระยะเวลา 5 ปี การพัฒนาในแผนนี้จะมุ่งเน้นความมั่นคงปลอดภัยของประเทศ พร้อมทั้งรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจภายในประเทศดูแลไม่ให้ราคาสินค้าและบริการ ค่าครองชีพสูงจนเกิดภาวะเงินเฟ้อ เพิ่มผลผลิตต่อไร่ โดยปรับโครงสร้างการผลิตสาขาการเกษตร เช่น ปลูกพืชหมุนเวียน การปศุสัตว์ การประมงชายฝั่ง เป็นต้น สนับสนุนการส่งออกให้สอดคล้องกับ

เป้าหมายการผลิตและภาวะตลาดโลก แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 (2525 - 2529) รวมระยะเวลา 5 ปี ประเทศไทยเริ่มพัฒนาเศรษฐกิจ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 จนถึง พ.ศ. 2525 เป้าหมายด้านการขยายตัวทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) แม้ว่าอัตราการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจจะบรรลุได้ตามเป้าหมาย แต่ก็เกิดปัญหาต่างๆ มากมาย เช่น การเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ การประมง เป็นต้น รวมทั้งวัฒนธรรม ค่านิยม สุขภาพจิต และความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน นอกจากนี้ประชาชนในชนบทเกือบไม่ได้รับผลจากการพัฒนาที่ผ่านมา คือ ประชาชนในชนบทอีกเกือบ 10 ล้านคน ยังยากจนอยู่เหมือนเดิม และต้องการความช่วยเหลือจากรัฐอีกมาก

จากแผนพัฒนาในแต่ละฉบับซึ่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนบ้านเอื้อมเป็นอย่างมาก ถึงแม้จะมีความเจริญด้านสาธารณูปโภคแต่ วัฒนธรรมความเป็นอยู่ความสัมพันธ์ และเศรษฐกิจ ได้เปลี่ยนไปหลายด้านดังนี้

2.3.1 วัฒนธรรมในยุคไฟฟ้า

2.3.1.1 ภาษา

ในยุคนี้มีโรงเรียนเกิดขึ้นหลายแห่งในชุมชน ได้แก่ โรงเรียนบ้านสัก โรงเรียนบ้านฮ่อง โรงเรียนแม่เฟือง และโรงเรียนโป่งหลวง โดยใช้ภาษาราชการหรือภาษากลางที่กำหนดให้ใช้ในการติดต่อราชการและสถานศึกษา ทั้งตำราเรียนและภาษาเขียน คนในชุมชนทุกบ้านเริ่มมีโทรทัศน์ได้ยืมภาษากลางจากข่าวและสื่อทำให้คุ้นเคยในการใช้ภาษากลางมากขึ้น แต่ภาษาพูดยังคงพูดคำเมืองโดยการถ่ายทอดภาษา “คำเมืองของคนบ้านเอื้อมโดยผ่านสถาบันหลักในชุมชน เริ่มตั้งแต่สถาบันครอบครัว คนบ้านเอื้อมมีรูปแบบครอบครัวเป็นครอบครัวขยายอยู่รวมกันพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ทุกคนล้วนพูดเมืองกับลูกหลานของตนเพื่อปลูกฝังให้ลูกหลานพูดภาษาคำเมืองเป็น

ภาษาเมืองที่ใช้ในตำบลบ้านเอื้อม มีสำเนียงคล้ายกับความอำเภอ วังเหนือ จ.ลำปาง (ภาพรวม) โดยมีลักษณะการพูดที่สั้น ห้วน พูดเร็ว ซึ่งในตำบลบ้านเอื้อมมี 15 หมู่บ้าน ลักษณะการพูดอาจแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย เช่น คนบ้านสบเฟือง ฟัง ปง สัก ฮ่อง เอื้อม แม่ต้า แม่ต้าใต้ ห้วยลึก จะมีลักษณะการพูดที่ค่อนข้างเร็ว สั้น และห้วนกว่าชาวบ้านโป่งหลวง แม่เฟือง ฟุ้งปงเรียน ห้วยไร่ ฟุ้งกล้วยเหนือ ฟุ้งกล้วยใต้ซึ่งจะพูดช้ากว่าแต่คำที่ใช้ไม่แตกต่างกันคือสั้นและห้วนเหมือนกัน เช่น คำขานรับในภาษาไทยที่แสดงว่าเข้าใจ คำว่า "อ้อ" (เข้าใจแล้ว) ชาวบ้านฟังได้ (สบเฟือง-ห้วยลึก) ใช้คำว่า "อืม" สั้นๆ แต่ชาวบ้านฟังเหนือ (โป่งหลวง-ห้วยไร่) "อืม" ลากยาว ซึ่งจะฟังเพราะกว่า น้ำเสียงดูเป็นมิตร ภาษากันของบ้านเอื้อมจะเหมือนภาษาเมือง ในจังหวัดลำปาง แต่จะต่างกันที่สำเนียงและคำลงท้ายครูสุพรรณิ ปิติวรนนท์ ครู คศ3 โรงเรียนบ้านสักเป็นคน

บ้านเอื้อม โดยกำเนิดพูดถึงสำเนียงภาษาเมืองคนบ้านเอื้อมว่า

“สำเนียงของเราจะเป็นคำเมืองธรรมดาไม่ได้ไปฟังลื้อ ฟังของอะไรทั้งนั้น .....ทางบ้านเรานั้นจะเป็นเมืองเฉยๆ จะไม่หวานจะไม่เหมือนบ้านถิ่น หรือ แม่พริก เราทางนั้นเค้าหวานแจ่มจะเป็นเมืองฮ้วน”

(สุพรรณิ ปิตวิรัตน์, สัมภาษณ์, 27 มกราคม 2555)

ในช่วงนี้เองที่ทำให้การเขียนตัวเมืองเลื่อนหายไปจากชุมชนในการเรียน การสอนให้เขียนภาษากลาง เด็กผู้ชายที่เคยเรียนที่วัดก็เข้าโรงเรียน การเขียนตัวเมืองค่อยๆ เลื่อนหายไป เหลือแต่ผู้เฒ่าผู้แก่ที่ยังคงอ่านออกเขียนได้ เด็กในยุคหลังจากนี้ อ่านตัวเมืองไม่ออกและเขียนไม่ได้

“ที่พูดเมืองมาตั้งแต่เล็ก ภาษาไทยก็ได้พูด แต่อยู่บ้านก็ได้พูดแต่คำเมือง จะพูดภาษาไทยบ้างก็ตอนไปต่างจังหวัด หรือว่ามีคนข้างนอกมาฟังคำเมืองไม่รู้เรื่องก็พูดไทย ตอนที่ทำงานเกี่ยวข้าวกันก็พูดเมืองกันหมด แต่นอกจากคำเมืองแล้วก็มีภาษาอีสาน เพราะว่าคนบ้านเราก็ไปแต่งงานกับคนอีสานแล้วย้ายมาอยู่ที่นี่ เขาก็พูดอีสานกับเรา เรา ก็พูดเมืองไป ก็จะไม่พูดไทยกัน คำของเขากับของเรามันใกล้ๆ กัน ก็มี ภาคกลางบ้างก็พูดไทย เราก็อ่านเมืองเขาอยู่นานแล้วก็ฟังรู้เรื่อง บ้านเอื้อม ในอดีตก็มีมาตั้งนาน ไม่ได้มารวมกันเป็นบ้านใหม่แต่ก็ต่างกัน การเรียกบุคคล พี่ชายก็เรียกอ้าย ผู้หญิงเรียกปี่ เรียกตัวเองก็จะแทนตัวเองว่าปี่ ถ้าตัวเองแก่กว่า เด็กกว่าก็ว่าน้อง ปู่ย่าตายายจะเรียกว่า ป้อหลวงแม่หลวง เวลาพูดกับลูกก็พูดเมืองเสียงมาแต่เล็กก็พูดเมืองกัน แต่บางบ้านก็พูดไทยกับลูกนะ เด็กจะพูดไทยตอนอยู่ในห้องเรียน พอเลิกเรียนออกมาก็พูดเมือง คำเมืองนี้ควรอนุรักษ์ให้เป็นเอกลักษณ์เพราะว่าภาษาอื่นมีการสอนก็เรียนได้ แต่คำเมืองถ้าไม่สอนพูดก็พูดไม่ได้แล้วนะ เมื่อก่อนที่วัดก็มีสอนตัวเมือง แต่ตอนนี้ไม่มีแล้ว พี่เองก็อ่านไม่ออกก็น่าเสียดายนะ”

(สายรุ้ง ตรีสืบ, สัมภาษณ์, 1 ตุลาคม 2554)

ในยุคนี้เป็นช่วงที่เปลี่ยนแปลงที่สำคัญการพัฒนาการศึกษาในชุมชนเป็นการเรียนรู้วัฒนธรรมจากส่วนกลางในเรื่อง ภาษา วัฒนธรรม เทคโนโลยี การเร่งรัดพัฒนาความ

เจริญสู่ภาคชนบทของรัฐบาลและชุมชนเองไม่สามารถตั้งตัวได้ทันท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทำให้วัฒนธรรมบางอย่างในชุมชนค่อยๆ เลือนหายไป อย่างเช่น ภาษาเขียน ตัวเมืองของชาวบ้านเอื่อม

2.3.1.2 ความเป็นอยู่

เมื่อมีถนนคนก็ไปทำงานในเมืองมากขึ้น เป็นลูกจ้าง ค้าขาย วิถีชีวิตค่อยๆ เปลี่ยนไป บ้านเริ่มมีการกันรั้วเป็นสัดส่วน เพราะเริ่มมีคนต่างถิ่นเข้าออกในชุมชน การทำไร่นา สะดวกมากขึ้น มีเครื่องทุ่นแรง เช่น เครื่องปั้มน้ำ เครื่องสูบน้ำ รถไถนา แต่มี เครื่องทุ่นแรงค่าใช้จ่ายและต้นทุนการผลิตก็ตามมา ความสัมพันธ์ในชุมชนเริ่มเป็นปัจเจกมากขึ้น มีการกันรั้วบ้าน ต่างคนต่างเข้าบ้านหลังเลิกงาน ในตำบลบ้านเอื่อม วิทยุมาก่อนโทรทัศน์หลายปี แต่เมื่อโทรทัศน์ ความสัมพันธ์ในชุมชนและวัฒนธรรมความเป็นอยู่ก็เปลี่ยนไป ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนเล่าถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหลังมีไฟฟ้าว่า

“ช่วงนี้คนเริ่มทันสมัยมีเครื่องใช้ไฟฟ้าในบ้าน แต่ก็แค่วิทยุ ทีวีหมู่บ้านละเครื่อง แต่คนเริ่มออกนอกชุมชนไปทำงานในเมือง มีพ่อค้าในเมืองเอาอาหารมาขาย ทำนา ทำไร่นาก็มีเครื่องสูบน้ำทุ่นแรง ผลผลิตได้มากขึ้น แต่เรื่องชีวิตประจำวันคนเริ่มต่างคนต่างอยู่ยิ่งช่วง พ.ศ. 2530 มีทีวีแทบทุกบ้าน ก็ไม่มีใครออกจากบ้านมานั่งคุยกัน มีงานถึงจะมาช่วยกันแต่ทีวีนี้เปลี่ยนคนนะ คนในหมู่บ้านมีของใช้อะไรตามทีวี เช่น สบู่ แปรง ยาสีฟัน อะไรต่ออะไรก็ต้องมีคนเอามาขาย เสื้อผ้าสวยๆ ในตำบลไม่ใส่ชิ้น เปลี่ยนมาใส่กางเกง กระโปรงตามทีวี จากที่เมื่อก่อนใส่แต่ชิ้น เดี่ยวนี้คนใส่ชิ้นเหลือแค่คนแก่เท่านั้น”

(อ้าย กำบุญเรือง, สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2554)

“ตอนมีไฟฟ้าเข้ามาช่วงแรกทีวียังไม่นิยมเพราะราคาสูงจะนิยมวิทยุก็ได้ฟังข่าวจากทางการ ได้รับรู้เรื่อง ในเมืองวิทยุราคาไม่แพง เกือบทุกบ้านมีพอไฟฟ้ามาอย่างอื่นก็ตามมาเร็ว ช่วงนี้เองแต่ละบ้านเริ่มกันรั้ว เพราะมี

คนต่างถิ่นเข้ามา ไม่ใช่มีแค่พวกเรา คนก็ไปทำงานในเมืองมากขึ้นไม่ค่อย
เจอกัน พอระยะหลังมีทีวีดังต่างคนต่างเข้าบ้านกลับมาจากรั้วนาหน้อย
ก็นอนดูทีวีกันนอน”

(ศีลนวล ก้นธิดา, สัมภาษณ์ 19 ตุลาคม 2554)

“พอมีไฟฟ้าก็สะดวกขึ้นมาก เมื่อก่อนกลางคืนไปไหนไม่สะดวก ถนน
หนทางไม่ดี พอมีไฟฟ้าริมถนนก็สะดวก เริ่มมีการซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้ามากขึ้น
แต่ก็ไม่เยอะเท่าช่วงนี้ อย่างมากก็วิทยุ เครื่องปั้มน้ำ การทำไร่ทำนาสะดวก
มากขึ้น แต่ก็มีค่าใช้จ่ายตามมา ค่าไฟค่าน้ำ”

(ศรีธนา กาลวิราช, สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2554)

“ไฟฟ้ามาอย่างอื่นก็ตามมาหมด มีถนนทำให้ไปในตัวเมืองง่ายขึ้น คนใน
ชุมชนเริ่มมากหน้าหลายตา อพยพมาอยู่ใหม่บ้าง มาทำงานบ้าง ชุมชนเปลี่ยน
จากเดิม มีพ่อค้าเร่เข้ามาขายของ ช่วงนี้เองได้กินเนื้อสัตว์พวกหมู พวกไก่
ง่ายขึ้น ทำนาทำไร่มีเครื่องจักรช่วยผลผลิตมากขึ้น แต่ก็มีค่าใช้จ่ายตามมา”

(วัน ศรีคำวัง, สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2554)

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นปัจเจกมากขึ้นต่างคนต่างอยู่ วัฒนธรรม
ความเอื้อเฟื้อลดน้อยลง มีการรับวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาและสิ่งที่สำคัญคือแต่ละครัวเรือนเริ่ม
มีค่าใช้จ่ายไม่ว่าจะเป็นค่าน้ำค่าไฟทำให้รายจ่ายในครัวเรือนสูงขึ้น

2.3.1.3 อาหาร

ในยุคนี้ อาหารในตำบลบ้านเอื้อมมีความหลากหลายมากขึ้นจากที่กิน
น้ำพริกกับผัก กุ้งหอยตามหนองน้ำเป็นอาหาร มาเป็นการซื้อจากคนข้างนอกเข้ามาขาย อาหารช่วง
นี้หลากหลายขึ้นมาแต่ยังเป็นอาหารเมืองอาหารที่กินเป็นยาและความเชื่อเกี่ยวกับอาหารที่น้อยลง
จะกินตามสะดวกมากขึ้น

“ช่วงนี้เดินทางไปมาสะดวกคนไปทำงานในเมืองก็ไปจำสูตรอาหารมา
ดัดแปลงทำกินเครื่องปรุงต่างๆ มีรถเข้ามาขายสะดวกมากขึ้น อาหาร
สำเร็จรูปพวกแกงถุงก็เข้ามาขาย แต่ถ้างานบุญงานบวชก็จะช่วยกันทำงาน
เหมือนสมัยก่อน แต่ถ้ากินแบบเก่าจริงๆ กินผักที่ปลูกเองน้อยลงเพราะ
คนไม่ค่อยปลูก

(เพชร จันทร์จ่าง, สัมภาษณ์, 27 ธันวาคม 2554)

อาหารจากยุคก่อนจะเป็นอาหารที่คนในชุมชนกินเพื่อรักษา กินเพราะ
ความเชื่อ และกินอย่างง่าย ๆ ในยุคนี้การกินหลากหลายมากขึ้นแต่ยังคงเป็นอาหารเมือง ซึ่งอาหาร
ในยุคนี้มีดังนี้

แกง (อ่านว่า แก้ง) เป็นอาหารประเภทน้ำ ที่มีปริมาณน้ำแกง อยู่ในระดับ
ใกล้เคียงกับส่วนประกอบต่างๆ ในหม้อ มีวิธีการทำ โดยใส่น้ำ พอเดือด ใส่เครื่องปรุง แล้วใส่
ส่วนประกอบหลักที่ต้องการแกงตามลำดับ บางสูตร นิยมคั่วเครื่องแกงกับน้ำมันเล็กน้อย จน
เครื่องแกงและส่วนผสมอื่น เช่น หมู ไก่ จนมีกลิ่นหอมก่อน จึงจะเติมน้ำลงไป และจึงใส่เครื่องปรุง
อื่นๆ ตามไป เมื่อน้ำเดือด หรือเมื่อหมู หรือไก่ได้ที่แล้ว เครื่องปรุงหลัก ได้แก่ พริก หอมแดง
กระเทียม ปลาร้า กะปิ ถ้าเป็นแกงที่มีเนื้อสัตว์ เป็นเครื่องปรุงด้วย จะใส่ตะไคร้ ขมิ้น เพื่อดับกลิ่น
คาว เช่น แกงอ่อมไก่

คั่ว หรือข้าว ในความหมายทางด้านนา คือการผัด เป็นวิธีการปรุงอาหาร
ที่นำน้ำมันปริมาณเล็กน้อยและใส่กระเทียมลงเจียวแล้วใส่เครื่องปรุงลงไปผัดใช้ไฟปานกลาง
อีกแบบหนึ่งคือ คั่วแบบไม่ใส่น้ำมันเพียงใส่น้ำลงไปเล็กน้อย พอน้ำเดือดจึงนำเครื่องปรุงลงผัดคน
จนอาหารสุก และปรุงรสกลิ่นในระหว่างนั้น เช่น คั่วมะเขือถั่วฝักยาว (คั่วบ่าเขือบ่าถั่ว) คั่วลาบ
การคั่วเมล็ดพืช เช่น คั่วงา คั่วถั่วลิสง ใช้วิธีคั่วแบบแห้ง คือไม่ใช้ทั้งน้ำและน้ำมัน

เคี้ยว เครื่องปรุงรสอาหารของชาวล้านนา ที่ใช้วิธีเคี้ยว เช่น น้ำปู (อ่าน
ว่า “น้ำปู”) เป็นวิธีการที่นำปูมาโขลกให้ละเอียด คั้นเอาแต่น้ำ แล้วนำไปเคี้ยวบนไฟแรงๆ
จนเหลือแต่ น้ำปูในหม้อ 2 ใน 3 ส่วน แล้วจึงลดไฟให้อ่อนลง เดิมเกลือ บางคนชอบเผ็ด
ก็โขลกพริกใส่ลงไปด้วย

จอ เป็นการปรุงอาหารประเภทผัก โดยการนำน้ำใส่หม้อตั้งไฟปรุงด้วยเกลือ กะปิ ปลาร้าเมื่อน้ำเดือดจึงใส่ผักลงไป จากนั้นจึงเติมรสเปรี้ยวด้วยน้ำมะขามเปียกหรือมะขามสด (ไม่นิยมใช้น้ำมัน มะเขือเทศ มะกรูด) การจอ อาจใส่กระดูกหมูด้วยก็ได้ ชนิดผักที่มีการนำมาจอ เช่น ผักกาด ผักหนาม ผักกูด ผักบุ้ง ซึ่งบางแห่งนิยมใส่ถั่วเน่าแฉับผิงไฟ และน้ำอ้อยลงไปด้วย

เจียว (อ่านว่า เจี้ยว) เป็นวิธีการปรุงอาหารที่ใส่น้ำ แล้วตั้งไฟให้เดือด ใส่กะปิ เกลือหรือน้ำปลา ปลาร้า กระเทียม หอมหัวเล็ก พริกสด ลงไปปรุงรส จากนั้นจึงใส่ผักหรือไข่ขณะที่น้ำเดือด หรือจะปรุงรสทีหลังก็ได้ แต่งกลิ่นด้วยต้นหอม ผักชี หรือพริกไทย ถ้าชอบเผ็ด ก็ใส่พริกสด หรือพริกสดเผาแกะเปลือก ใส่ลงไปทั้งเม็ด หรือจะใช้กินกับเจียวผักนั้น เจียวมีลักษณะคล้ายจอ แต่ไม่มีรสเปรี้ยว ปริมาณน้ำแกงน้อยกว่าจอ เช่น เจียวผักโขม เจียวไข่ผัดแดง เป็นต้น

ตำ (อ่านว่า ต่ำ) เป็นอาหารประเภทเดียวกับยำ มีวิธีการปรุงโดยนำส่วนผสมต่างๆ พร้อมเครื่องคลุกเคล้ากันในครก เช่น ตำขนุน (ตำบ่าขนุน) ตำมะขาม (ตำบ่าขาม) ส่วนประกอบหลัก ได้แก่ เกลือ กระเทียม หัวหอม พริกแห้งหรือพริกสด กะปิ ถั่วเน่าแฉับ (ถั่วเน่าแผ่น) ปลาร้า ซึ่งทำให้สุกแล้ว

ยำ ใช้กับของที่สุกแล้ว เช่น ยำจิ้นไก่ ทำด้วยไก่ต้ม ยำผักเหือด (ผิผักเหือดหนึ่ง) ยำจิ้นแห้ง (เนื้อต้ม) ปรุงเครื่องยำ หรือเรียกว่า พริกยำ ในน้ำเดือด แล้วนำส่วนผสมที่เป็นเนื้อ หรือผักต้มลงไป คนให้ทั่ว

ลาบ/หลู้ เป็นวิธีการปรุงอาหารโดยการสับให้ละเอียด เช่น เนื้อสัตว์ ทั้งนี้เพื่อนำไปปรุงกับเครื่องปรุงน้ำพริก ที่เรียกว่า พริกลาบ หรือเครื่องปรุงอื่นๆ เรียกชื่อลาบตามชนิดของเนื้อสัตว์ เช่น ลาบไก่ ลาบหมู ลาบจิ้ง ลาบควาย ลาบฟาน (แก้ง) ลาบปลา นอกจากนี้ ยังเรียกตามการปรุงอีกด้วย ได้แก่ ลาบดิบ ซึ่งเป็นการปรุงลาบเสร็จแล้ว แต่ยังไม่ทำให้สุก โดยการคั่ว คำว่า ลาบ โดยทั่วไป หมายถึง ลาบดิบ อีกประเภทหนึ่งคือ ลาบคั่ว เป็นลาบดิบที่ปรุงเสร็จแล้ว และนำไปคั่วให้สุก และมีลาบอีกหลายประเภท ได้แก่ ลาบเหนียว ลาบน้ำโทม ลาบล่อ ลาบขโมย ลาบเกี้ยว ลาบแม่

ส้า เป็นวิธีการปรุงอาหารที่นำเอาเครื่องปรุงเช่น เนื้อปลา พริกสด หอมแดง กระเทียมมาขยำไฟให้สุกก่อน โขลกเครื่องปรุงทั้งหมดให้เข้ากัน เติมน้ำปลาร้าที่ต้มเตรียม

ไว้ นำมาคลุกเคล้ากับผักสดที่ล้างเตรียมไว้แล้ว เช่น ส้าผักแพระ ส้ายอดมะม่วง จะปรุงรสให้เปรี้ยวด้วยมะกอกป่า หรือมะนาว

หมักดอง อาหารประเภทหมักดองไว้สำหรับใช้เป็นเครื่องปรุงรส และเป็นส่วนผสมของตำรับอาหาร เช่น ถั่วเน่าเมอะ ถั่วเน่าแซ็บ หรือถั่วเน่าแผ่น สำหรับใช้ในการปรุงรสแกงต่างๆ เช่น น้ำเงี้ยว หรือจ้อ เช่น จ้อผักกาด สำหรับทำน้ำพริก เช่น น้ำพริกถั่วเน่าเมอะ น้ำพริกถั่วเน่าแซ็บ หรือสำหรับเป็นกับข้าว เช่น นำถั่วเน่าเมอะมาห่อใบตองแล้วนำมาย่างไฟ รับประทานกับข้าวเหนียวร้อนๆ กับเครื่องเคียง เป็นพริกหนุ่ม ทำหน่อโอ้ โดยดองแล้วนำไปต้มให้สุก จิ้มด้วยน้ำพริกป่า

อ็อก เป็นการปรุงอาหารโดยนำอาหารห่อใบตอง นำใส่หม้อหรือกระทะเติมน้ำลงไปเล็กน้อย หรือนำเอาอาหารพร้อมเครื่องปรุงใส่ในหม้อ เติมน้ำเล็กน้อยยกตั้งไฟ นิยมทำกับอาหารที่สุกเร็ว เช่น ไข่ ปลา มะเขือยาว เรียกชื่ออาหารตามชนิดของส่วนผสม เช่น อ็อกปลา อ็อกไข่ (ไข่ปาม หรือปามไข่) อ็อกบ่าเจือ (อ็อกมะเขือ)

อูก เป็นวิธีการทำอาหารชนิดเดียวกับ "อ่อม" คือเป็นการทำอาหารประเภทเนื้อสัตว์ที่ค่อนข้างเหนียว เช่น เนื้อวัว เนื้อไก่ หรือเนื้อเค็มตากแห้ง (ที่เรียกว่า จิ้นแห้ง) หากใช้เนื้อไก่ จะเรียกว่า อูกไก่ หากใช้เนื้อวัว หรือเนื้อเค็มตากแห้ง จะเรียกว่า จิ้นอ่อม ซึ่งลักษณะของอาหารประเภทนี้ เนื้อจะเปื่อย และมีน้ำขลุกขลิก

แอ็บ เป็นการนำอาหารมาคลุกเคล้ากับเครื่องปรุงก่อน ปรุงเสร็จแล้วนำมาห่อด้วยใบตอง นำไปปิ้ง หรือนึ่ง เช่น แอ็บปลา แอ็บกุ้ง แอ็บอีฮวก

จะเห็นได้ว่าการปรุงอาหารมีวิธีการหลากหลายมากขึ้นเกิดจากการได้รับอิทธิพลจากการเดินทางสะดวกที่จะเดินทางเข้าไปซื้ออาหารในตัวเมืองและการอพยพย้ายถิ่นของคนในตัวเมืองเข้ามาในชุมชน

2.3.1.4 การดูแลสุขภาพ

การดูแลสุขภาพในช่วงนี้ยังรักษาด้วยสมุนไพรและยาแผนปัจจุบัน เป็นยาที่มีขายโดยทั่วไปยาพวกยาสามัญประจำบ้าน ในตำบลไม่มีร้านขายยา มีแต่ร้านขายของชำที่รับยาพวกพาราเซตามอล ยาธาตุเข้ามาขายแต่การรักษาส่วนใหญ่ยังคงให้ความสำคัญกับยาสมุนไพร แต่จะไม่กินเป็นยาเพราะคนที่มีความรู้เรื่องยาสมุนไพรในหมู่บ้านลดน้อยลง จะไปซื้อที่หมอ

สมุนไพรทำให้เป็นห่อแล้วนำมาต้มกิน หมอสมุนไพรประจำหมู่บ้าน พ่อหลวงจัน คำสืบ ได้
ข้อมูลว่า

“แต่ก่อนคนจะทำยาเองแต่หลังๆก็ซื้อกันในหมู่บ้านคนรู้เรื่องนี้น้อยลง
สมุนไพรส่วนใหญ่จะปลูกเองกับเดินไปหาในป่า เอามาตากแห้ง เอามาบด
เอาหั่นเป็นชิ้นๆ จัดเป็นชุดแก้ท้องอืด แก้ปวดท้อง โรคนวดเมื่อย ร้อนใน
เอามาต้มน้ำดื่มได้หลายน้ำหลายมือ บางทีผู้หญิงก็กินเพื่อบำรุงเลือดลม”

(จัน คำสืบ, สัมภาษณ์, 28 กันยายน 2554)

สมุนไพรที่มีอยู่ในชุมชนเป็นสมุนไพรพื้นบ้านที่หาได้ในชุมชน

มีดังนี้

มะนอยเหลี่ยม (เหนือ) บวบเหลี่ยม (กลาง) ต้น เป็นไม้เถาอายุ 1 ปี ลำต้น
เป็นเหลี่ยม ตามข้อมีมือเกาะเป็นเส้นยาวใบ เป็น ใบเดี่ยวเรียงสลับกัน แผ่นใบรูป 5 เหลี่ยม
ขอบใบมีรอยเว้าตื้น ๆ โคนใบเว้าเป็นรูปหัวใจ ก้านใบเป็นเหลี่ยม ยาว 49 ซม. ยอดอ่อนนุ่มดอก
เป็นดอกเดี่ยวหรือออกเป็นช่อ กลีบดอกสีเหลือง ดอกเพศเมียและเพศผู้อยู่บนต้นเดียวกันออกตาม
ง่ามใบ ผล รูปทรงกระบอก ยาวประมาณ 20 ซม. โคนเรียวเล็ก มีเหลี่ยมเป็นสันคาบ 10 สัน
ตามความยาวของผลการขยายพันธุ์ ใช้เมล็ดขยายพันธุ์ ฤดูหนาว สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมในการ
เจริญเติบโต ชอบขึ้นตามที่รกร้าง หรือริมห้วย คลอง และตามบึงทั่วไป หรือปลูกไว้ตามบ้าน การใช้
ประโยชน์ทางอาหาร ผลอ่อน นำมาแกงเลียง แกงกับปลาแห้ง และผัดกับไข่ หรือนำมาต้มจิ้ม
น้ำพริก ทางยา ใบ ต้มดื่มขับปัสสาวะ แก้ปัสสาวะเป็นเลือด แก้ระดูมาผิดปกติ ขับเสมหะ ถอนพิษ
ไข้ ม้ามโต แก้ริดสีดวงทวาร ถอนพิษแมลงกัดต่อย แก้คัน ผล บำรุงร่างกาย ลดไข้ แก้ร้อนใน ระบาย
ท้อง ขับปัสสาวะ ขับเสมหะทำให้ชุ่มคอ ราก ต้มดื่มแก้บวม น้ำ ระบายท้อง พบได้ตลอดปี

ปุย ปุยขาว ผักหาด พุย (เหนือ) กระโดน (กลาง) ได้ต้น เป็นไม้ยืนต้นขนาด
กลาง สูง 10 - 30 เมตร โดยมากลำต้นมักเตี้ยแจ้ มีกิ่งก้านสาขามาก ใบ ใบเรียงสลับเวียนกันเป็น
กระจุกที่ปลายกิ่งรูปไข่กลับ กว้าง 15 ซม. ยาว 30 ซม. ก้านใบยาว 0.3 - 2.5 ซม. ดอก ออก เป็นช่อ
ยาว 7.5 - 20 ซม. กลีบรองกลีบดอก 4 กลีบ โคนติดกันเป็นรูปประฆัง ยาว 2.5 ซม. กลีบดอก 4 กลีบ
ยาว 4.5 ซม. สีขาว เกสรผู้จำนวนมาก สีแดงยาว 5 ซม. เรียงเป็นสั้น ๆ คนเชื่อมติดกัน ชั้นนอกสุด
และชั้นในสุดปราศจากอับเรณู เกสรเมียภายในมี 4 - 5 ช่อง แต่ละช่องมีไข่อ่อนจำนวนมาก ผลกลม
กว้าง 5 ซม. ยาว 6 ซม. เมล็ด เมล็ดจำนวนมากมีเยื่อหุ้ม ขยายพันธุ์ โดยเมล็ดขยายพันธุ์ใน ฤดูหนาว

สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมในการเจริญเติบโต ขึ้นตามป่าเบญจพรรณขึ้น ป่าแดงและป่าทุ่ง ขึ้นตามหัวไร่ปลายนา การใช้ประโยชน์ทางอาหาร ยอดอ่อน และดอกอ่อน มาลวกจิ้มน้ำพริกปลาร้า นำมาแกงผักรวม นำมาเป็นผักสดแกล้มกับลาบ ทางยา ใบ สมานแผล ดอก บำรุงร่างกาย แก้หวัด แก้ไอ ทำให้ชุ่มคอ บำรุงร่างกายสตรี หลังคลอดบุตร เปลือกต้น สมานแผล แก้เคล็ดขอก แก้ปวดเมื่อย

ผักก๋อ้นหมา (ลำปาง) พรวัวลำพัน (เชียงใหม่) ต้นข้าวใหม่ (กาญจนบุรี) ต้น เป็นไม้พุ่ม สูงประมาณ 2 - 3 เมตร ลำต้นตั้งตรง หนารูปทรงกระบอก ใบ ใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปดาบ กว้าง 2 - 3 ซม. ยาว 2,050 ซม. เนื้อใบเป็นเส้นใย ผิวใบด้านบนมีสีเขียวเข้ม เป็นมัน ดอก ดอกช่อออกที่ซอกใบด้านปลายกิ่ง ดอกย่อยจำนวนมาก ห้อยลง ก้านช่อดอกยาว กลีบดอกสีขาว ผล ผลสดมีสีเขียว เป็นรูปทรงกลม พอแก่สีเหลืองส้ม การขยายพันธุ์ ใช้การปักชำขยายพันธุ์ ใน ฤดูฝนสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมในการเจริญเติบโต ขึ้นได้ทุกสภาพแวดล้อม การใช้ประโยชน์ทางอาหาร ยอดอ่อน ดอก ลวกจิ้มน้ำพริก แกงผักรวมใส่ปลาอย่าง ใส่แกงแค ทางยา ราก ต้ม น้ำดื่มแก้ไอ ยาพื้นบ้านใช้ต้มน้ำดื่มแก้เบาหวาน ทันทันเหนือดิน สกัดด้วยแอลกอฮอล์ มีฤทธิ์ยับยั้งการเกร็งตัวของลำไส้ในสัตว์ทดลอง ฤดูกาลที่ใช้ประโยชน์ ฤดูฝน

สมุนไพรเหล่านี้เป็นสมุนไพรที่มีอยู่ในชุมชน ที่คนในชุมชนยังคงใช้รักษาโรคและดูแลสุขภาพของตนเอง ถึงแม้จะมีความเจริญเข้ามาอย่างมากแต่สมุนไพรยังคงเป็นสิ่งทีคนในชุมชนให้ความสำคัญในการรักษาการเจ็บป่วย

2.3.2 เศรษฐกิจของชุมชนในยุคไฟฟ้า

การประกอบอาชีพในชุมชนส่วนใหญ่ยังคงทำเกษตรกรรม เช่นทำนา ทำไร่ แต่ความต้องการแรงงานมากขึ้น ในช่วงนี้ไปเกิดประเพณี “เอามื้อ เอววัน” หรือการลงแขกเกี่ยวข้าวของคนภาคกลางเนื่องจากการขยายตัวอยู่รวดเร็วของระบบเศรษฐกิจในชุมชน จำเป็นต้องมีกรพึ่งพาอาศัยกัน ระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพมาเป็นผลผลิตเพื่อขาย การทำนาที่ทำไว้เลี้ยงครอบครัว เปลี่ยนมาเป็นการปลูกข้าวเพื่อส่งขายโรงสี ค่าใช้จ่ายจากการทำเกษตรกรรมมากขึ้นเช่น ป่า ยาปราบศัตรูพืช ในยุคนี้จึงมีประเพณีการ “เอามื้อ เอววัน” เพื่อเป็นการจัดการเรื่องแรงงานภายในชุมชนที่ยังคงสืบทอดต่อมายังยุคปัจจุบัน

การ “เอามื้อ เอววัน“ เกี่ยวข้าวความเอื้ออาทรต่อการประกอบอาชีพ

“เอามื้อ เอววัน” เป็นวัฒนธรรมประเพณีแห่งความเอื้อเฟื้อและเกื้อกูลกันของสังคมคนอีสานในอดีต ที่นับวันจะสูญหายไปเนื่องจากระบบเศรษฐกิจที่ใช้เงินตราเป็นตัวกำหนด เนื่องจากชีวิตคนบ้านเอื้อมเป็นอาชีพด้านเกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็นการทำนา การทำไร่ ทำสวน ซึ่งมีความสัมพันธ์กับระยะเวลาของฟ้าและฝน จะต้องเร่งรีบในการเพาะปลูก ปักดำ เก็บเกี่ยว ในครอบครัวใดมีแรงงานมากก็จะทำได้เร็วและทันเวลา แต่ครอบครัวที่มีคนน้อยก็จะทำสำเร็จ

ได้ยาก ณ จุดนี้เองที่ก่อให้เกิดประเพณี ลงแขก เพื่อช่วยเหลือกันด้านแรงงาน ไม่มีค่าจ้างตอบแทน มีเพียงน้ำใจเลี้ยงอาหารข้าวปลาตามแต่จะหาได้ในท้องถิ่น หมุนเวียนกันไปจากครอบครัวหนึ่งสู่อีกครอบครัวหนึ่ง ทำให้กิจการงานสำเร็จลุล่วงมีอาหารเพียงพอไม่ขาดแคลน

เมื่อเทคโนโลยีการผลิตเข้ามาสู่ชุมชนพร้อมกับการส่งเสริมให้มีการปลูกเพื่อขาย ยุคเศรษฐกิจเงินตราเป็นใหญ่จึงทำให้การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในอดีต กลายมาเป็นการว่าจ้างแรงงานแทน และวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามอย่าง การลงแขก จึงพลอยสูญหายไปด้วย

ยุคสมัยปัจจุบันที่วัยทำงานไปทำงานในเมือง การทำไร่ไถนาของบรรพบุรุษ ก็ยิ่งขาดแคลนแรงงานมากขึ้น ก็ยิ่งทำให้การลงแขกถูกลืมเลือนและเปลี่ยนเป็นการจ้างแรงงานจากคนนอกชุมชน การลงแขกไม่เพียงแต่เป็นการช่วยเหลือกันด้านแรงงานเท่านั้นกลับเป็นตัวสะท้อนถึงวัฒนธรรมชุมชนในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการทำมาหากิน ชาวบ้านเอื้อมเป็นตัวอย่างของการดำรงวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบสังคมชนบท และวัฒนธรรมท้องถิ่นไว้ได้ การลงแขกที่ยังคงดำรงอยู่สะท้อนให้เห็นถึงความสามัคคีที่เป็นศักยภาพสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้

ตำบลบ้านเอื้อมยังคงความเป็นสังคมเกษตรกรตั้งแต่อดีต จนมาถึงปัจจุบันจึงมีความเอื้ออาทรต่อกันเป็นทุนเดิม โดยในการ “เอามื้อ เออวัน” นั้นไม่ได้มีผู้ที่เป็นตัวตั้งตัวตีแต่อย่างใด แต่เป็นเพราะคนในชุมชนมีความคุ้นเคยกันและเข้าใจการทำอาชีพเกษตรกรรมเหมือนกันว่าต้องการแรงงานเป็นจำนวนมาก โดยการใ้วิธีการสังเกตถึงความพร้อมของตัวบุคคล หากใครพร้อมที่จะลงปลูกข้าวก่อนก็จะเป็นผู้ที่ลงมือทำก่อนและจะเริ่มมีการ ขึ้นมือเข้ามาช่วยลงแรงจากเครือญาติและจะต่อๆกันไปเป็นเพื่อนบ้านและขยาย ใหญ่เป็นคนในชุมชน ซึ่งเป็นเงื่อนไขอย่างหนึ่งของสังคมว่า เมื่อบุคคล คนหนึ่งได้รับการช่วยเหลือแล้วก็ต้องตอบแทนผู้มาช่วยโดยการไปช่วยลงแรงตอบ หากผู้ที่ได้รับความช่วยเหลือคนนั้นตั้งใจไม่ไปช่วยเหลือคนอื่นเพราะของตน เสร็จเป็นอันดับต้นๆ บุคคลนั้นก็จะถูกต่อต้านจากสมาชิกในชุมชนไม่ไปให้ความช่วยเหลืออีกเลยซึ่งเป็นการจัดระเบียบทางสังคมในชุมชนอย่างหนึ่ง ประเพณี “เอามื้อ เออวัน” เกี่ยวข้าวของคนบ้านเอื้อม ยังคงมีอยู่ซึ่งนับว่าเป็นประเพณีที่สะท้อนถึงความสามัคคี ความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นของคนในชุมชนจากการถอดบทเรียนในเรื่องความสัมพันธ์ของชุมชน ในวันที่ 21 ธันวาคมกลุ่มผู้นำชุมชนได้ให้ข้อคิดเห็นต่อประเพณี “เอามื้อ เออวัน” เกี่ยวข้าวว่า

“เราอยู่กันฉันพี่น้องมีการพึ่งพาอาศัยที่ถ้อยอาศัยกัน เอามื้อ เออวัน ทำนาก็ยังได้อาศัยแรงกันอยู่”

(ประภาส วงษา ผู้ใหญ่บ้านหมู่3 ,ระดมความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

“คนส่วนใหญ่เข้าใจปัญหาของชุมชน ถึงแม้ในปัจจุบันเศรษฐกิจจะรัดตัว
ต่างคนต่างอยู่แต่ความสัมพันธ์เหมือนเดิมเรามีการ “เอามือ เอววัน” เกี่ยวข้าว
ช่วยกันเหมือนในอดีต”

(สมคิด วิไชย ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 10 ,ระดมความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

“ในด้านความสัมพันธ์ของชุมชนในสมัยนี้ที่เปลี่ยนไปบ้างเพราะต่างคน
ต่างทำมาหากินนอกพื้นที่ห่างไกลกับครอบครัวพี่น้องก็เปลี่ยนไปบ้างแต่
ส่วนใหญ่ยังพึ่งพากันได้ ก็ยังมีการ “เอามือ เอววัน” เกี่ยวข้าวในการทำนา
อยู่”

(สวัสดิ์ ใจยาบุตร ,ระดมความคิดเห็น ,21 ธันวาคม 2554)

“คนในชุมชนช่วยเหลือซึ่งกันและกันเมื่อผู้ใดได้รับความเดือดร้อน เช่น
การเจ็บไข้ได้ป่วย การมีงานต่างๆ ไม่ว่าจะงานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน
งานศพและงานบุญต่างๆ ในหมู่บ้าน และการ “เอามือ เอววัน” ช่วยกัน
เช่นค่านาเกี่ยวข้าว”

(สุข โกฏสืบ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 14, ระดมความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

ขั้นตอนในการ “เอามือ เอววัน” ดูจังหวะจะโคน หากใครพร้อมก่อน
ก็เริ่มทำก่อนเมื่อผู้ใกล้ชิดเห็นว่ามีคนเริ่มทำก็จะเข้าไป ช่วยตั้งแต่การวิดน้ำเข้านา การ “เอามือ
เอววัน” ปลุกข้าวเมื่อปักชำในที่นาของคนแรกเสร็จก็มาช่วยให้คนที่สอง ที่สามต่อไปเรื่อยๆ
จนคนสุดท้ายและรอเวลาเก็บเกี่ยวก็จะมาร่วมกันเก็บเกี่ยวตั้งแต่หน้าฝนแรกจนฝนสุดท้ายด้วย
ความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นนับจากอดีตถึงปัจจุบัน สมาชิกในชุมชนจึงรู้จักและคุ้นเคยกันเป็น
อย่างดี บางคนที่มีฐานะยากจนไม่มีที่นาเป็นของตัวเองก็ยังมีน้ำใจแบ่งที่ให้ซึ่งบางครั้งอาจจะเป็น
การเช่า หรือทำงานรับจ้าง ก็จะเป็นการบอกกล่าวจ้างให้มาทำงานเพื่อแลกกับเงินเลี้ยงชีพ

วิธี “เอามือ เอววัน”

การเอาแรงกันของชาวบ้านเอื่อมพอจะจำแนกได้ 2 วิธี คือ การเอาแรงและ
รวมแรงไว้ก่อนแล้วไปลงแขกคั้นน้ำใจกัน กับการลงแขกทำงานให้เบ็ดเสร็จเป็นครั้งคราวและใช้
แรงงานลงแขกกันไปเป็นครั้ง คราวเช่นเดียวกัน การตระเวนไปเอาแรงคนอื่นเพื่อสะสมน้ำใจไว้
ก่อนแล้วระดมไปลงแขกให้กับตนเอง นั้น ในกรณีลงแขกเกี่ยวข้าว มักจะใช้สำหรับ 2 กรณี คือ
กรณีการเกี่ยวข้าวหนัก ซึ่งในอดีตนั้น ข้าวจะแก่และเกี่ยวได้สองรุ่น คือ ข้าวเบาสำหรับนาดอนซึ่ง

จะแก้และเกี่ยวได้ก่อนระลอกแรกประมาณเดือน 9 เดือน 10 กับข้าวหนักสำหรับนาลุ่มซึ่งข้าวจะใช้เวลาเติบโตและแก่พร้อมเกี่ยวช้ากว่า เป็นเดือน 10 เดือน 11 หรือหลังสารทไทย ชาวนาบ้านที่มีข้าวนาลุ่มก็มักจะไปเอาแรงเจ้าที่เกี่ยวข้าวเบาในนาดอนก่อน เมื่อถึงรุ่นที่ข้าวหนักในนาลุ่มของตนแก่พร้อมเกี่ยว ผู้คนที่ตนเองไปเกี่ยวข้าวเอาแรงไว้ก็จะพากันไปลงแขกให้แรงงานน้ำใจคืน

อีกวิธีหนึ่งคือ ชาวนาที่มีนาหลายไร่และอาจจะเกี่ยวข้าวในรุ่นเดียวกันให้เสร็จในเวลาเดียว กันด้วยแรงงานในครอบครัวตนเองอย่างเดียวไม่ทัน ก็จะต้องคำนวณว่าตนเองจะเกี่ยวในช่วงเวลาใด จากนั้น ก็จะพากันในครอบครัวออกไปเอาแรงคนอื่นก่อน หรือหากจะต้องเกี่ยวก่อน ก็จะต้องเดินไปบอกกล่าวขอร้องก่อนแล้วจะไปเกี่ยวข้าวคืนการลงแขกจึงมีความเป็นชุมชนอยู่ในตนเอง หากเป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่สามารถเดินไปเชื่อมโยงกับผู้อื่นในชุมชนได้ ก็จะไม่สามารถทำงานด้วยวิธี ระดมการลงแขกกับผู้อื่นได้ และภายในการลงแขก ก็จะมีหลายสิ่งก่อเกิดขึ้นมาด้วยแรงให้ที่หลังวัฒนธรรมการลงแขก ไม่ว่าจะเป็นการลงแขกเกี่ยวข้าว และการระดมแรงงานกันเพื่อสร้างความเป็นส่วน ร่วมต่างๆ มักจะนับแรงงานกันด้วยระบบน้ำใจและอย่างไม่เป็นทางการ ไม่ถึงกับถือเป็นกฎเกณฑ์ตายตัวว่าต้องเป็นคนอายุเท่าใดขึ้นไปจึงจะนับแรงงาน กัน โดยมากแล้วก็จะพิจารณา ‘ความเป็นงาน’ เช่น เด็กชายบางคนแม้ยังไม่ถึงอายุครบบวช แต่ความที่เป็นงาน ทำการงานเก่ง มีความจริงใจและมีวุฒิภาวะสูง ก็มักจะนับว่าเป็นแรงงานน้ำใจกัน 1 แรง

ขณะเดียวกัน หากเป็นชายหญิงในวัยเท่ากันกับกรณีแรก ทว่า ยังทำงานไม่เก่ง โดยมากแล้วก็จะจัดให้เป็นคนที่กำลังฝึกหัดและเปิดโอกาสให้ได้เรียนรู้ชีวิต ไปกับกลุ่มผู้ใหญ่ อาจไม่นับเป็นจำนวนเอาแรง ดังนั้น ปัจเจกและความเป็นพลเมืองในบริบทของการลงแขก จึงมีฐานะเป็น 1 หน่วยแรงงาน เมื่อจะใช้คืนก็ต้องเอาแรงงานน้ำใจไปลงแขกคืนอย่างน้อยก็เท่ากับหน่วยแรงงานที่ตนเองได้รับ

นอกจากใช้จำนวนหน่วยของแรงงานแล้ว วิธีเอาแรงและ ลงแขกก็อาจใช้หลักเกณฑ์อีก 2 อย่างมาเป็นแนวคิดในการเอาแรงและลงแขกเกี่ยวข้าวช่วยกัน คือ ขนาดของงาน และจำนวนวันหรือระยะเวลา

ขนาดของงานก็เช่น เอาแรงกันไว้ 10 งานหรือ 10 ไร่ เมื่อคืนแรงงานน้ำใจก็จะไปลงแขกคืนโดยอาจจะระดมคนไปช่วยกันเกี่ยวมากน้อยไปตามความสะดวก โดยถือ เอาการลงแขกตามเอาแรงกันไว้ 10 งาน 10 ไร่เป็นหลัก

จำนวนวันหรือระยะเวลาก็จะมีหลายวิธี เช่น เอาแรงกันไว้ 1 วัน เอาแรงกันไว้ 1 วันพระ หรือบางครั้งอาจจะไม่ได้นับจำนวนวันตายตัว ทว่า นับกันเป็นกรอบเวลากว้างๆ

คือ 1 ฤดูเก็บเกี่ยวของปีหนึ่งๆเลย เมื่อให้แรงคั้นก็จะไปอย่างน้อยก็เป็นระยะเวลาเท่ากับได้อาแรงกันไว้ อย่างนี้เป็นต้น

วัฒนธรรมการ “เอามือ เอารั้ว” ในแง่นี้ จึงมีมิติที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมและเป็นกระบวนการเรียนรู้ทาง ประชากรศึกษาไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเรียนรู้ภาวะกดดันทางประชากร จำนวนแรงงาน การวิเคราะห์ปัจจัยทรัพยากรมนุษย์ การวางแผนและการจัดการด้วยวิธีการชุมชนให้เกิดความสมดุลกับปัญหา การเรียนรู้เพื่อได้ความเป็นหญิงชาย ความเป็นผู้ใหญ่ ความเป็นพลเมืองที่มีสำนึกและความรับผิดชอบต่อความเป็นส่วนรวมร่วมกับผู้อื่น

“เอามือ เอารั้ว” เป็นชุมชนและการรวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อนของชาวบ้านที่ยึดโยงกันด้วยการใช้แรงงานและกิจกรรมการผลิต ลักษณะของกลุ่มก้อนจึงมีการคัดสรรให้เป็นกลุ่มประชากรในวัยแรงงานและมีความสามารถในการทำงานได้ การปฏิบัติที่แสดงออกเมื่อเอแรงและลงแขกกันในชุมชน จะมีส่วนต่อการให้บทบาท ความเป็นบุคคล ตลอดจนความเป็นตัวตนของปัจเจกในขอบเขตต่างๆ รวมไปถึงจนถึงการได้ความเป็นสมาชิกชุมชน ซึ่งจะช่วยให้ปัจเจกและสมาชิกของชุมชนรู้จักกาลเทศะในการวางตน สามารถสร้างความสมดุลในตนเองและปฏิบัติต่อผู้อื่นได้อย่างเหมาะสม การใช้แรงงานและการแสดงน้ำใจจึงมีบทบาทต่อการจัดความสัมพันธ์กันของชุมชนใน บริบทการลงแขกนอกจากนี้ การลงแขกจะมีพลังกำกับและควบคุมทางสังคมอยู่ในตัวเอง เช่น การเป็นคนเกียจคร้านในท่ามกลางบรรยากาศการลงแขก ความไม่ซื่อตรงหรือการไม่คั้นแรงงานน้ำใจให้กับผู้อื่น ก็จะถูกจดจำและไม่ได้รับการยอมรับในโอกาสอื่นๆทางสังคมจากสมาชิกของชุมชน ทำให้ชาวบ้านมีวิธีอยู่ร่วมกันได้อย่างดีในชุมชน

“เอามือ เอารั้ว” เป็นกระบวนการเรียนรู้และจัดการความเป็นชุมชนที่มีความเป็นบูรณาการ และผสมผสานหลายอย่างอยู่ในตนเอง เป็นอุปกรณ์และนวัตกรรมสร้างความเป็นส่วนรวมของชุมชน มีขั้นตอนและวิธีจัดการอย่างเป็นระบบ มีเหตุผล สะท้อนภูมิปัญญาและความลึกซึ้งซึ่งแยกกายในชีวิต เป็นหน่วยสะสมความรู้และหน่วยการแลกเปลี่ยนสื่อสารที่มีความเป็นชีวิต ซึ่งการปฏิสัมพันธ์และการมีส่วนร่วมกิจกรรมการลงแขกของสมาชิกจะเป็นที่มาของการ เรียนรู้และการทำให้ความรู้เกิดการไหลเวียนสะพัดไปในชุมชน

ความเป็นชุมชนของการ “เอามือ เอารั้ว” เป็นการจัดการความสัมพันธ์กันด้วยแรงงานและการแสดงออกด้วยการปฏิบัติที่สะท้อนคุณธรรมและความมีน้ำใจ ในความเป็นองค์กรและบริหารจัดการต่อปัจจัยที่ซับซ้อน การลงแขกเป็นองค์กรแบบพหุวัตถุประสงค์นำ การเคลื่อนไหวและตัดสินใจด้วยภาวะผู้นำเป็นกลุ่มเชื่อมโยงและปฏิสัมพันธ์กันภายในกลุ่มก้อนด้วยโครงสร้างแบบผสมผสาน สมาชิกมีส่วนร่วมอย่างเป็นธรรมชาติ

2.3.3 การจัดการป่าและน้ำของชุมชนในยุคไฟฟ้า

จากกระแสของการพัฒนาประเทศตามกระแสหลัก ในยุคนี้มีการตัดไม้ทำลายป่า โดยการสัมปทานป่าไม้จากบริษัทลำปางวันชัยเพื่อนำไม้มาแปรรูปส่งขายล่องตามแม่น้ำวัง มีนายหน้ามาขอซื้อไม้จากชาวบ้าน โดยที่ชาวบ้านจะตัดไม้จากในป่าเพื่อนำมาขายให้กับนายหน้า บางทีมักจะตัดไม้มาทำถ่านไปขายในตัวเมืองลำปางจนภูเขาทั้งลูกต้องกลายเป็นคอยหัวล้าน เมื่อตัดต้นไม้ใหญ่ไปหมด สัตว์ป่าต่างๆ เช่น ช้าง เสือ หมี ก็ไม่สามารถอยู่ได้ต้องเข้าไปในป่าลึก จนในปัจจุบันสัตว์ป่าเหล่านี้ต้องหายไป จึงมีกฎระเบียบร่วมกันในการดูแลจัดการป่าไม้ หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านจะมีการวางกฎระเบียบในการดูแลจัดการป่าไม้ไม่เหมือนกัน ไม่มีบันทึกลายลักษณ์อักษร กฎระเบียบที่วางร่วมกันจะมีเนื้อหาสาระ คือ การใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน มีทรัพยากรใช้ไปได้ชั่วลูกชั่วหลาน ในกรณีที่ต้องการให้ป่าฟื้นตัว เมล็ดพืชได้แตกหน่อเติบโตเอง โดยไม่ถูกรบกวน จึงตกลงร่วมกันกันว่า “บริเวณนั้นห้ามมีการตัดไม้โดยเด็ดขาด” คือ ไม่ให้มีการใช้เนื้อไม้ แต่สามารถหา อาหาร หาสมุนไพรได้ ในช่วงนี้คนในชุมชนมักมีพิธีกรรมในการรักษาป่าที่คนในชุมชนต่างปฏิบัติตามถือเป็นการจัดการป่าและน้ำของชุมชนคือ พิธีกรรมไหว้ผีป่าโองและ พิธีสืบชะตาแม่น้ำเพื่อรักษาแหล่งน้ำ

2.3.3.1 พิธีกรรมในการอนุรักษ์ป่า

ผีป่าโอง ป่าแห่งจิตวิญญาณ

ป่าโอง เป็นป่าไม้เบญจพรรณแหล่งสุดท้ายในหมู่บ้านสักที่ยังหลงเหลืออยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ที่สุด ตลอดระยะเวลาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันไม่มีใครกล้าที่จะไปแตะต้องตัดไม้จากป่าโอง แม้แต่เถาวัลย์ที่ห้อยระยงระยง ทั้งนี้ก็เพราะว่า “ผู้ใดที่ล่วงละเมิดป่าโองจะต้องมีอันเป็นไปทุกราย ๆ ไป”

คำว่า โอง เป็นภาษาถิ่นหมายถึง โรง ในภาษาไทยกลาง แต่ในภาษาถิ่นเหนือนั้นมีความหมายรวมไปถึงกุฎที่พักของพระสงฆ์ด้วย เหตุที่ป่าผืนนี้ได้ชื่อว่าป่าโอง ก็เพราะตามตำนานเล่าว่า ป่าแห่งนี้เป็นที่พำนักของ “เจ้ารองน้ำแม่เฟือง” หรือที่ชาวบ้านสัก เรียกสั้นๆ ว่า “เจ้าพระเฟือง” ดวงวิญญาณที่คอยปกป้องรักษาลำน้ำแม่เฟือง แม่น้ำสายเล็กๆ แต่นับได้ว่าเป็นเส้นเลือดใหญ่ของชาวไร่ชาวนาในละแวกนี้นั่นเอง

ด้วยความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือทิวทัศน์ป่าภูหารีย์ “ป่าโอง” จึงเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านทุกคนให้ความเคารพนับถือ แม้แต่คนต่างถิ่นที่จำเป็นจะต้องเดินทางผ่านป่าโองแห่งนี้ก็ต้องขอมาต่อดวงวิญญาณที่สถิตอยู่ในป่า ทั้งนี้ก็เพราะว่าหลายต่อหลายรายแล้วที่เคยประสบกับเหตุการณ์ที่เหลือเชื่อ และหาข้อพิสูจน์ไม่ได้

ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านเล่าให้ฟังว่า เมื่อก่อนมีชาวบ้านคนหนึ่งเข้าไปตัดไม้ในป่าโสมเพื่อนำไปเผาถ่านพอวันรุ่งขึ้นเขาก็เสียชีวิตชาวบ้านต่างลงความเห็นว่า เป็นเพราะอิทธิฤทธิ์ของผีป่าโสมต่อมามีกำนันคนหนึ่งพาลูกบ้านเข้าไปแคว่ถางวัชพืชเพื่อพัฒนาป่าโสมให้โล่งสะอาดเป็นระเบียบเรียบร้อยและแล้วก็มีลูกบ้านคนหนึ่งใช้มีดฟันเถาวัลย์ขนาดใหญ่จนเถาวัลย์คั้นนั้นแทบขาดผลที่ตามมาคือ อีกสองสามวันให้หลังกำนันก็เกิดอาการเจ็บคอพูดไม่ได้ แพทย์แผนปัจจุบันใช้วิธีรักษาก็ไม่เป็นผล จนชาวบ้านต้องเชิญผี “เจ้าพระเพ็อง” ให้เข้าทรงและทำพิธี เช่นสังเวยของมาด้วยวัว 1 ตัว อาการพูดไม่ได้ของกำนันผู้นั้นจึงหายเป็นปกติถึง นี่ก็เป็นเพราะการลวงละเมิดไปทำการแคว่ถางต้นไม้ในป่าโสมนั่นเอง

อิทธิฤทธิ์ของ “ผีเจ้าพระเพ็อง” คงวิญานที่สิงสถิตอยู่ยังป่าโสมแห่งนี้ยังมีอีกมากมายแต่โดยมากแล้วมักจะเกิดขึ้นกับผู้ที่กระทำผิดคิดลวงละเมิดเข้าไปทำลายสภาพป่าตามธรรมชาติแทบทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ ทุกๆ ปีจึงมีการจัดพิธีเลี้ยงผีป่าโสมขึ้นเพื่อเป็นการแสดงความเคารพนับถือและขอขมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน ซึ่งได้กระทำกันสืบต่อมาเป็นเวลาช้านาน

พิธีเลี้ยงผีป่าโสม

พิธีเลี้ยงผีป่าโสม หรือ เจ้าพระเพ็องนี้จะจัดขึ้นปีละ 2 ครั้ง คือครั้งแรกจะจัดในวันที่ 13 เมษายน ซึ่งชาวล้านนาถือว่าเป็น วันสังขารล่อง และในวันแรม 13 ค่ำ เดือน 9 ซึ่งเป็นวันเลี้ยงใหญ่ประจำปี พิธีนี้จะจัดโดยการนำของคน 3 คน ที่มีตำแหน่งหน้าที่ต่างกันไป กล่าวคือ

1. เอือนเก่าผี คือ ลูกหลานที่มีต้นตระกูลสืบต่อกันมาจากเจ้าพระเพ็องมีหน้าที่จัดการเป็นธุระในเรื่องอาหารการกิน ข้าวของเครื่องใช้ ที่จำเป็นต้องใช้ในพิธี
2. หมอตั้งข้าว คือ ผู้ที่มีหน้าที่จัดเตรียมสำหรับกับข้าวในโรงพิธี
3. หมอหอกน้อย คือ ผู้ที่มีหน้าที่เชือดคอกสัตว์ที่ใช้เป็นเครื่องเซ่น โดยใช้หอกเหล็ก 2 คม ซึ่งเป็นมรดกตกทอดสืบต่อกันมา

ตามจารีตประเพณีดั้งเดิมนั้นเครื่องเซ่นไหว้ที่ใช้จะต่างกัน คือ พิธีเล็ก (วันที่ 13 เมษายน) เครื่องเซ่นประกอบด้วย ข้าวแก้วข้าวจ้าน ส้าหยวก ส้าปลี ส้าผักแคบผักเข้า ส่วนพิธีใหญ่ (วันแรม 13 ค่ำ เดือน 9) ต้องฆ่าสัตว์เป็นเครื่องเซ่นซึ่งมีบทกำหนดไว้ว่า “3 ปีกินไก่ 3 ปีกินหมู 3 ปีกินควาย”

กล่าวคือ 3 ปีแรกเซ่นไหว้ด้วยไก่ พอปีที่ 4 เซ่นไหว้ด้วยหมู จากนั้นก็เซ่นไหว้ด้วยไก่อีก 3 ปี พอปีที่ 4 จึงเซ่นไหว้ด้วยควาย ทำเช่นนี้ต่อๆ กันไป

นอกเหนือจากนั้นเป็นเครื่องเช่นไห้วเหมือนกับพิธีอื่นๆ โดยทั่วไปก็คือ ข้าวเหนียว น้ำ เหล้า ดอกไม้รูปเทียน จากนั้นนำเครื่องเช่นทั้งหมดทำเป็น 8 ชุด เท่าๆ กัน แต่ทั้ง 8 ชุดนี้จะมีลำดับชั้นแตกต่างกันดังกล่าวต่อไปนี้ไป

สำหรับกับข้าว หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ชั้นข้าว จะมีทั้งหมด 8 ชั้น (สำหรับ) มีลำดับชั้นต่างๆ คือ

- ชั้น 12 คือ ชั้นข้าวที่ใส่รูปเทียน 12 คู่ มีจำนวน 2 ชั้น ชั้นหนึ่งเป็นชั้นสำหรับ “เจ้าเต่า” ชั้นนี้จะใส่น้ำ หรือน้ำมะพร้าวไม่ใส่เหล้าส่วนอีกชั้นหนึ่งใส่เหล้าตามปกติ

- ชั้น 8 คือ ชั้นข้าวที่ใส่รูปเทียน 4 คู่ มีจำนวน 2 ชั้น

- ชั้น 3 คือ ชั้นข้าวที่ใส่รูปเทียน 3 คู่ มีจำนวน 1 ชั้น เป็นชั้นสำหรับ “หมอหอกน้อย” พรานผู้ล่าสัตว์มาเป็นอาหารแก่เจ้าพระเพียงตามตำนาน

- ชั้น 2 คือ ชั้นข้าวที่ใส่รูปเทียน 2 คู่ มีจำนวน 1 ชั้น เป็นชั้นสำหรับ “จ่าเสือ” ผู้ดูแลช้างม้า พาหนะของเจ้าพระเพียง

ชั้นข้าวทั้งหมดจะจัดวางลงบนโรงพิธี โดยชั้นบนสุดวางไว้ 3 ชั้น คือ ชั้นเจ้าเต่า 1 ชั้น ชั้น 12 และชั้น 8 อย่างละ 1 ชั้น ชั้นล่าง วางไว้ 3 ชั้น คือ ชั้น 8 ที่เหลือและชั้น 4 ทั้ง 2 ชั้น

ส่วนชั้นหมอหอกน้อยและชั้นจ่าเสือจะวางนอกโรงพิธี ซึ่งอยู่ไม่ห่างกันมากนัก จากนั้นก็นำเสื่อผ้าเครื่องทรงของเจ้าพระเพียงออกมาวางเรียงกันแล้วจัดเสื่อจัดหมอนรับรอง เมื่อจัดเสร็จเรียบร้อยจึงให้หมอตั้งข้าวกล่าวเชิญเจ้าพระเพียงให้มากินเครื่องเช่นเป็นอันเสร็จพิธี

2.3.3.2 พิธีสืบชะตาแม่น้ำหรือพิธียอคุณแม่น้ำพิธีสืบชะตาแม่

พื้นฐานความเชื่อของชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือคือการนับถือผี โดยเฉพาะอย่างยิ่งผีแห่งธรรมชาติที่ชาวบ้านเชื่อว่าสามารถคลั่งคลุ้มความเป็นไปของธรรมชาติรอบตัวได้ ผีขุนน้ำ เป็นผีที่ดูแลให้น้ำแก่ไร่นา ดังนั้นชาวบ้านจึงให้ความสำคัญโดยเลี้ยงผีขุนน้ำที่คันฝายแรกเชิงคอย การที่หมู่บ้านที่ใช้น้ำร่วมกันมาประกอบพิธีร่วมกัน เป็นการเตือนให้ชาวบ้านนึกถึงและประสานผลประโยชน์ในการใช้น้ำและทำให้ชุมชนตระหนักในความร่วมมือกันรักษาระบบนิเวศน์ของตนเองไว้ใจ

ความเชื่อและภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติคือน้ำ ป่า ภายในท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งนับวันความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้เริ่มเลือนหายไปหลังจากมีระบบสาธารณสุขปกปักรักษาที่ตอบสนองความต้องการของชาวบ้านได้ทุกๆ

ด้าน ทั้งการบริโภคและทำเกษตรกรรมก่อให้เกิดความร่วมมือความสามัคคีและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ภายในชุมชนทำให้เกิดความกลมไส เคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาแม่น้ำเกิดความรักหวงแหนและสำนึกในการดูแลรักษาแม่น้ำตลอดจนต้นน้ำลำธาร

พิธีสืบชะตาของชาวบ้านเอี่ยมจะจัดทุกปีที่อ่างเก็บน้ำแม่เฟือง อ่างเก็บน้ำที่เป็นที่ใช้ในการเกษตรของตำบลบ้านเอี่ยมทุกหมู่บ้าน ผู้นำชุมชนทุกคนจะเข้าร่วม ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านทั้ง 15 หมู่ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน รวมทั้งชาวบ้านเอี่ยม ในการทำพิธีจะมีการเชิญพระสงฆ์มา 5 รูป สวดและให้ผู้นำชุมชนทุกคนเข้าไปอยู่ในกระโจมไม้สามขา ผลัดกันจนครบทุกหมู่ เพื่อรับศีลรับคำปฐกานว่าจะช่วยกันแบ่งปันรักษาแม่น้ำที่เป็นหล่อเลี้ยงชุมชน เป็นภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น

ภาพที่ 1 ขั้นตอนของพิธีกรรมสืบชะตาแม่น้ำ

ขั้นตอนของพิธีกรรมสืบชะตาแม่น้ำหรือพิธีขอบคุณแม่น้ำ "การสืบชะตา" ขั้นแรกเราต้องทำไม้ค้ำลักษณะคล้ายๆ ชู่ม จะมีกระบอกน้ำ กระบอกทราย กระบอกข้าวเปลือก กระบอกข้าวสาร แล้วนำมารวมกันใส่เข้าชู่มทั้ง 4 ขา และจะมีไม้ง่ามเล็กๆ ใช้ต่อชะตาตามอายุ ก็จะใช้ของผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้ใหญ่นำสูงสุดของหมู่บ้าน และนำกิ่งดอกไม้ กิ่งเทียน กิ่งหมาก กิ่งพุ กิ่งเงิน กิ่งทอง กิ่งบุหรี กิ่งเกวียน กิ่งฝ้าย มี 9 กิ่ง เอามาผูกติดขาทั้งหมด 36 กิ่ง จะมัดติดกันทุกอย่างอย่างละ 9 อัน หลังจากนั้นก็จะโยงด้ายสายสิริรอบที่จะสืบชะตา ถ้าสืบน้ำเอาลงน้ำเลย แล้วพระก็จะสวดมนต์ เมื่อสวดเสร็จจะเทศน์ธรรมต่อ เรื่องที่เทศน์เป็นเรื่องการนำชะตา แล้วก็เสร็จพิธีก็เลี้ยงพระเลย ใช้เวลาประมาณ 3 ชั่วโมง พิธีสืบชะตานี้ทำเพื่อให้มีน้ำใช้ตลอดปีไม่ขาดแคลนและขอการปกป้องรักษาไม่ให้มีเหตุร้ายใดๆ ในการทำนา

1. ก่อนทำการสืบชะตาแม่น้ำ ชาวบ้านจะร่วมกันทำความสะอาดอ่างเก็บน้ำ

ภาพที่ 2 อ่างเก็บน้ำแม่เฟือง

2. ในวันทำพิธีจะมีการบวงสรวงเทวดา เพื่อเป็นการขอขมาต่อ
สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกปักรักษาแม่น้ำ

ภาพที่ 3 สะตวงบวงสรวงเทวดา

3. เครื่องสี่บชะตาประกอบด้วยกระโจมไม้สามขา ท่อนแสด เรียกว่า
สะพานเงินสะพานทองอีกท่อนหนึ่งจะผูกติดด้วยไม้ค้ำท่อนเล็กๆ ให้มีจำนวนลงท้ายด้วยเลข 9
เครื่องประกอบอื่นๆ เช่น กระบอกน้ำ หน่อกล้วย อ้อย ลูกมะพร้าว หม้อเงิน หม้อทอง เทียน
เมี่ยง บุหรี่ หมาก พลุ ข้าวตอกดอกไม้ วางรวมกันในกระดัง

ภาพที่ 4 กระจอมไม้สามขาสี่บชะตา

4. บทสวดที่ใช้ในการสี่บชะตาแม่น้ำ คือบทสี่บชะตาหลวง หรือ อินทชาตา ชินบัญญัติ อัญญอุณหัสส16 และธรรมสารากริวิชานสูตร 17

บทสวด อินทชาตา

อินทชาตา เทวะชาตา พรมะชาตา มหาพรมะชาตา อีสีชาตา มหาอิสีชาตา
มุณีชาตา มหามุณีชาตา ปุริสะชาตา มหาปุริสะชาตา จักกะวัตติชาตา
มหาจักกะวัตติชาตา พุทธชาตา ปัจเจกกาพุทธชาตา อรหันตาชาตา สัพพิทธิ
วิชาทาระนังชาตา สัพพะโรคา จะริยะชาตา สัพพะโรคาธิปฏิยานังชาตา เอเต
นะสังจะวัตเชนะคฺขุหัง สุวัตติโหตุคฺขุหัง สวาहाยะ นะโมพุทธสะ
นะโมสังฆัสสะ ไสยยะทิชังหุรฺหุหุ สฺวาहाยะบท

บทสวด อุณหัสสะ

อัติอุณหัสสะ วิชโย ชัมโมโลกะ อุนุตตะโร สัพพะหัตตะหิตัสถายะ ตั้ง
ตวัง คัมภาทิเทเวเต ปริวัชเช ราชทันเต อมนุสเสหิ ปาวเถ พยัคเค นาคะ วิเสฏ
เต อะการะมะระณนะ วาสัพพิสมา มะระนะนา มุตโต ฐะเปตวา การะ มะลิตัง
อะการะมะ อานุภาเวนนะ โหตุ เทโว สุชี สะทา สุทระสีลัง สมาทายะ ชัมมัง
สุจะริตัง จะเรตัสเสวะ อานุภาเวนนะ โหตุ เทโวสุชี สะทา ลิกขิตัง จินติตัง
ปฺพชัง ธาระณัง วะจะนัง ครุง ปะเรสัง เทสนังสุตวา ตัสสะ อยู่วัฑฒะตีติ
(บทสวดนี้ใช้สวดสี่บชาตาตัวเองได้ในเวลาก่อนนอน ดวงชะตาที่สวดนั้นจะเจริญรุ่งเรือง)

คุณค่าของพิธีสืบทอดแม่น้ำหรือยอคุณแม่แม่น้ำนี้ช่วยให้เกิดความร่วมมือในชุมชนที่มีการใช้น้ำร่วมกัน เกิดความสามัคคี ในชุมชน เกิดความเลื่อมใส เคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาน้ำ นอกจากนี้ยังเกิด ความตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อม ล้อมที่อยู่รอบตัว การอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ นำไปสู่การใช้น้ำอย่างระมัดระวังและรู้ค่า ซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติผ่าน การมีส่วนร่วมของคนกับคนที่ใช้น้ำจากแม่น้ำเดียวกัน และก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน

จากความรู้ที่คนในชุมชนบ้านเอื้อมที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น มีลักษณะเป็นองค์รวมที่ใช้ทั้งความรู้ของคนในท้องถิ่นผสมกับความรู้ที่ได้รับจากภายในผ่านการเสริมแรงจากหน่วยงานภายนอก และรวมทั้งการใช้ความรู้และความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ภายในชุมชนก็เพื่อให้การจัดการทรัพยากรในชุมชนเกิดประสิทธิภาพสูงสุด ในขณะที่เดียวกันจะพบว่าการจัดการทรัพยากรดังกล่าวไม่ได้เป็นหน้าที่ของใครคนใด คนหนึ่งแต่เป็นของทุกคนในชุมชน

การสืบทอดแม่น้ำเป็นความรู้ท้องถิ่นที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของคนกับ

ธรรมชาติ

ผลจากความรู้ดังกล่าวก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติในมิติต่างได้ดังต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนต้องพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการเลี้ยงชีพ คนกับธรรมชาติทั้งป่าและน้ำนั้นมีความสัมพันธ์กันแบบพึ่งพาอาศัยกัน โดยคนได้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านกรนำไม้มาสร้างบ้าน นำสมุนไพรมาใช้เป็นยารักษาโรค เป็นแหล่งอาหาร เช่น หน่อไม้ เห็ดและสัตว์บางชนิด ได้ใช้ประโยชน์จากน้ำในการทำเกษตร และการบริโภค ขณะเดียวกันคนก็ใช้ทรัพยากรจากธรรมชาติอย่างมี สติ คือ ใช้อย่างรู้ค่าและรู้สำนึกในการใช้ เพราะมีความรู้และเชื่อในที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติดังที่กล่าวมาข้างต้นเป็นตัวกำกับพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรของคนในชุมชน ระบบเศรษฐกิจของคนในชุมชนจึงเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งธรรมชาติ แบบพึ่งตนเอง มีการแลกเปลี่ยนและถ้อยทีถ้อยอาศัยภายในชุมชน

การถ่ายทอดประสบการณ์ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ที่เกิดการเปลี่ยนผ่านในหลายช่วงเวลาจากคนรุ่นปู่ย่าตายายมาสู่รุ่นลูกหลานกลายเป็นความรู้ที่สำคัญในการดำรงชีวิต ซึ่งองค์ความรู้เหล่านี้ก็ได้มาจากประสบการณ์ตรงของคนในชุมชนที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ ทั้งน้ำแล้ง ป่าในชุมชนลดลง เป็นวิธีการแก้ปัญหาของคนในชุมชนให้อยู่ธรรมชาติรอบตัวอย่างเห็นคุณค่าและความสำคัญมากยิ่งขึ้น การที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนต่างพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิตทำให้คน ในชุมชนมีความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติทั้งน้ำและป่าที่คล้ายคลึงกัน จนก่อให้เกิด เป็นประเพณีร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการใช้ทรัพยากรที่เป็นส่วนกลางร่วมกัน

หรือการร่วมพิธีกรรมทางความเชื่อที่คล้ายคลึงกัน ทำให้คนในชุมชน มีความปรองดองในการใช้และการจัดการทรัพยากรของชุมชนตนเอง เอื้อเพื่อพึ่งพากัน แลกเปลี่ยนกันตามความรู้ความสามารถในชุมชน เช่น กลุ่มคนใช้น้ำ คณะกรรมการป่าชุมชน แก่เหมืองแก่ฝาย ผู้ที่เป็นบุคคลที่เป็นตัวแทนของชุมชนในการสื่อสารระหว่างคนในชุมชน ทำให้คนในชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น และพึ่งพากัน

การสืบทอดองค์ความรู้ในด้านการใช้ทรัพยากรจากป่าและน้ำ องค์ความรู้เหล่านี้ได้รับการพัฒนาสืบทอดสู่รุ่นลูกหลาน ด้วยกระบวนการสื่อสารที่อยู่ในรูปแบบของความเชื่อ พิธีกรรม นอกจากเป็นการสืบทอดองค์ความรู้แล้วยังเป็นการสร้างระบบความสัมพันธ์ในชุมชน ที่แน่นแฟ้น อีกด้วย โดยมีวิธีการสื่อสารที่เป็นรูปธรรม เช่น การจัดงานสืบทอดแม่ น้ำ บวชป่า การรับการสืบทอดความรู้ จากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่อง

การที่คนในชุมชนมีวิถีชีวิตที่อยู่ร่วมกับธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติ มีการพึ่งพาซึ่งกัน คือเมื่อคนใช้ประโยชน์จากป่าและน้ำขณะเดียวกันก็มีส่วนร่วมในการดูแล ซ่อมแซม และอนุรักษ์ ไปพร้อมๆ กัน ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ โดยคนจะมองว่าธรรมชาติทั้งป่าและน้ำคือผู้มีพระคุณและเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์บวกับการตั้งสมความเชื่อจากคนรุ่นแล้วรุ่นเล่า ทำให้คนมีค่านิยมและจิตวิญญาณที่ผูกพันกับธรรมชาติมากขึ้น ซึ่งค่านิยมเหล่านี้เป็นค่านิยมที่สร้างความยั่งยืนให้ทั้งคนและธรรมชาติ ค่านิยมที่สำคัญคือการเชื่อในความร่วมมือช่วยเหลือ ไม่เน้นการแข่งขัน การเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ไม่เน้นการสะสม การเชื่อว่าปัญญาคือต้นทุนการผลิตที่สำคัญ ไม่ได้เน้นที่ตัวเงินเป็นต้นทุนและการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุลไม่เอาเปรียบซึ่งกันและกัน

การที่คนในชุมชนที่การใช้ประโยชน์จากป่าและน้ำ มีการออกกฎระเบียบเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรภายในชุมชนรวมไปถึงกฎระเบียบที่ใช้ในการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ ของชุมชน มีกระบวนการที่ได้มาจากมติหรือเสียงส่วนใหญ่ของคนในชุมชนที่สร้างข้อตกลงร่วมกันและยอมรับในการที่จะปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ต่างๆ ของชุมชน โดยไม่เกิดความคับข้องใจเพราะทุกคนในชุมชนไม่รู้สึกว่าถูกบังคับ เพราะเป็นกฎเกณฑ์ที่ตนเองสร้างขึ้นมาทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนได้ยากหรือเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ผู้ที่ทำผิดก็จะไม่รู้สึกว่าการลงโทษที่เกิดขึ้นไม่เป็นธรรม

2.3.4 ความรู้ท้องถิ่นในการรักษาเสถียรภาพทางสังคมในยุคไฟฟ้า

ช่วงเวลา 10 ปีที่ผ่านมาปัญหาในชุมชนมีเพิ่มมากขึ้นจากแนวทางการพัฒนาและสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะเป็นปัญหาสุขภาพเสพติดในชุมชน ปัญหาการบุกรุกทำลายป่า ปัญหาการใช้ทรัพยากรในชุมชนไม่ถูกต้อง ปัญหาการทะเลาะวิวาท มีทั้งปัญหาที่กระทำความผิด

รุนแรงไปถึงปัญหาหลักเล็กขโมยน้อย เมื่อก่อนถ้ามีการแจ้งความเจ้าหน้าที่ตำรวจมาดำเนินคดี คนในชุมชนก็จะบาดหมางกัน และลูกหลานเป็นปัญหาความสัมพันธ์ในชุมชน รวมทั้งเป็นตราบาปให้กับผู้กระทำความผิดหากต้องถูกดำเนินคดี ดังนั้นผู้นำตำบลบ้านเอื้อมประกอบไปด้วย ผู้นำผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้านที่มาร่วมกันลงความคิดเห็นเรื่องการแก้ไขปัญหามาของชุมชนดังกล่าว จึงเป็นที่มาของการสร้าง “กฎระเบียบหมู่บ้าน” ที่เป็นวิธีการจัดการปัญหาของชุมชนด้วยความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่นในการปรับตัวเพื่อรักษาความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ไม่ให้เกิดความรุนแรงขึ้นเพราะคนตำบลบ้านเอื้อมมีลักษณะนิสัยใจดี ยึดหยุ่น รักษาความสงบ ประณีประนอม “กฎระเบียบของชุมชน” ได้สะท้อนวัฒนธรรมความเอื้ออาทรต่อกันของคนในชุมชนและการรักษาเสถียรภาพของชุมชนได้อย่างยั่งยืน

“กฎระเบียบหมู่บ้าน” ตำบลบ้านเอื้อมเสมือนเป็น “จารีต” ของชุมชนที่คนปฏิบัติ ตามเคร่งครัดเท่ากับบทบัญญัติทางกฎหมาย โดยคนในตำบลเห็นพ้องต้องกันว่าเหมาะสมกับสภาพชุมชนซึ่งจะนำไปสู่การสร้างความสงบเรียบร้อยในชุมชน รักษาซึ่งประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ดีงาม รวมทั้งสะท้อนถึงความสามัคคีของคนในชุมชนที่ร่วมมือกันปฏิบัติตาม ซึ่งแต่ละตำบลมีประชาคมที่ต่างกันแต่มีจุดร่วมคือการรักษาศีลข้อ 5 ของศาสนาพุทธ สะท้อนถึงความคิดความเชื่อ ว่าถ้าหากคนในสังคมรักษาศีล 5 ข้อแล้วสังคมก็จะปราศจากความขัดแย้ง เกิดความดีงามขึ้นในสังคมและข้อกฎระเบียบหมู่บ้านเหล่านี้ ยังครอบคลุมถึงความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรมท้องถิ่น จารีตประเพณีและการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมอีกด้วย ซึ่งกฎระเบียบในแต่ละหมู่บ้านจะแตกต่างกันตามบริบทของชุมชนซึ่งใครอยู่หมู่บ้านไหนก็ปฏิบัติตามหมู่บ้านตนเอง แต่ถ้าไปอาศัยหรือกระทำผิดในหมู่บ้านอื่นต้องปฏิบัติตามกฎของหมู่บ้านนั้นๆ ซึ่งตำบลบ้านเอื้อมมีกฎระเบียบ กำหนดสะอาด ใจยาบุตร ได้กล่าวถึงความสำคัญของกฎระเบียบว่า

“ทุกหมู่บ้านมีกฎระเบียบแล้วแต่คณะกรรมการจะช่วยกันลงประชามติกัน คนในชุมชนก็เห็นชอบและปฏิบัติอย่างเคร่งครัด หมู่บ้านใครหมู่บ้านมัน ฝ่าฝืนก็ต้องลงโทษกันตามจริงไม่งั้นกฎระเบียบก็จะใช้ไม่ได้ ชุมชนเรา ถึงไม่มีเรื่องอะไรร้ายแรง อยู่อย่างสงบมาตลอด”

(สะอาด ใจยาบุตร, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2555)

ระเบียบกฎเกณฑ์หมู่บ้านเกิดจากคนในชุมชนระดมความคิดเห็นและตั้งกรรมการหมู่บ้านขึ้นมาดูแลกฎระเบียบ โดยแต่ละกฎระเบียบคนในชุมชนต้องรับทราบและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดดังนี้

การจัดการปัญหาการทะเลาะวิวาท

- 1) มีกฎระเบียบหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องกับการทะเลาะวิวาท กรณีทะเลาะวิวาทในหมู่บ้านและในการจัดงาน(จะทำให้ผู้คนแตกตื่น) พ่อบ้าน แม่บ้าน ปรับ 2,000 บาท เยาวชน 1,000 บาท
- 2) ทำลายข้าวของ ทรัพย์สินของหมู่บ้านซึ่งเป็นของส่วนรวม ปรับไม่เกิน 1,000 บาท หรือตามสภาพของเสียหาย
- 3) การยิงปืนในหมู่บ้านหรือในที่สาธารณะโดยเหตุไม่จำเป็นหรือกลั่นแกล้งจะละเมิดสิทธิผู้อื่น ปรับนัดละ 1,000 บาท
- 4) การทะเลาะวิวาทชกต่อย ในกรณีที่คู่กรณีไม่เอาเรื่องกัน ครั้งแรกเอามาตักเตือนก่อน ครั้งที่ 2 ต้องปรับตามกฎหมายของหมู่บ้านที่ตั้งไว้
- 5) ชกต่อยในงานสมรส งานขึ้นบ้านใหม่ งานศพ เจ้าภาพสามารถเรียกเรื่องค่าเสียหายได้ และต้องปรับตามกฎหมายของหมู่บ้านอีกต่อหนึ่ง
- 6) ชกต่อยในที่สาธารณะ เช่น งานวัด ผ้าป่า กลุ๊นฯ ถ้าคณะกรรมการจับได้ไม่ยกเว้น ไม่ว่าคู่กรณีจะเอาเรื่องหรือไม่ก็ตาม ปรับตามกฎหมายของหมู่บ้าน
- 7) ครอบครวไคหากถูกกระทำผิดซ้ำซาก ครอบครวนั้นต้องรวมรับผิดชอบในการไคถ่เกลี้ย ชดใช้ค่าเสียหายหากไม่รับผิดชอบ ไม่เสียค่าปรับเกิน 7 วัน จะต้องถูกตัดสมาชิกฌาปนกิจของหมู่บ้าน
- 8) การส่งเสียงดังยามดึกตั้งแต่ 4 ทุ่ม ถึง ตี 4 ะกรรมการต้องตักเตือนก่อนหากทำครั้งที่ 2 - 3 จะต้องถูกปรับเข้ากองกลางหมู่บ้าน 200 บาท (ยกเว้นฤดูชนกวาง แต่ต้องไม่เกิน 4 ทุ่ม)
- 9) การยิงปืนในหมู่บ้านโดยไม่มีเหตุผลอันควรปรับเข้ากองกลาง นัดละ 500 บาท

การจัดการปัญหาการลักขโมย

- 1) ลักเล็กขโมยน้อยของผู้อื่นที่มีการครอบครอง เช่น ทรัพย์สิน ปลาในสระ หน่อไม้ อื่นๆ ปรับ เข้าหมู่บ้าน 500 บาท ส่วนเจ้าของทรัพย์สินปรับตามทรัพย์สินที่เสียหาย
- 2) ลักเล็กขโมยน้อย พืชผักสวนครัวที่ปลูกไว้ตามท้องไร่ - ท้องนา ปรับ 500 บาท เป็ด - ไก่ ปรับ 500 บาท ซ้อตปลาหรือเบือปลา ระเบิดปลาในที่สาธารณะส่วนบุคคลปรับ 5,000 บาท ถ้าเสียชีวิตขณะซ้อตปลาจะไม่จ่ายเงินฌาปนกิจสงเคราะห์เด็ดขาด
- 3) ลักหน่อไม้ทุกประเภท ปรับหน่อละ 200 บาท กรณีเจ้าของไม่เอาเรื่องแต่ต้องมาลงบันทึกไว้เป็นหลักฐาน พยาน พร้อม ลายมือชื่อไว้ด้วย

การจัดการปัญหาเสาพดิด

1) หมู่บ้านปลอดยาเสพติดผู้เสพ ให้ว่ากล่าวตักเตือนแล้วพาไปบำบัดรักษา ถ้าวัดรักษาแล้วยังไม่เลิกจะตักเตือนอีก 3 ครั้ง ถ้ายังไม่เลิกอีกจะถูกลงโทษทางสังคม

2) บุคคลใดในหมู่บ้านโดนจับ ค้า-เสพยาเสพติดให้ตัดสมาชิกภาพปณิกิจ ไม่รวมครอบครัวและไม่ให้ความช่วยเหลือ ใดๆ กับบุคคลนั้น จนกว่าชุมชนยอมรับว่าบุคคลนั้น เลิกค้า - เสพยาเสพติด จึงจะยกเลิกมติข้อ 9 แก่บุคคลนั้น

กฎระเบียบหมู่บ้านในการสร้างการมีส่วนร่วมในกิจกรรมประเพณีท้องถิ่น

1) ไม่ไปร่วมกิจกรรมของหมู่บ้าน ปรับวันละ 200 บาท (รวมถึงกิจกรรม คนไม่เข้าร่วมประชุม ปรับ 100 บาท ต่อครั้ง หรือมีเหตุจำเป็นต้องแจ้งกรรมการ กำหนดการประชุม ทุกวันที่ 5 ของทุกเดือน (ยกเว้นมีเหตุจำเป็นต้องเลื่อน พัฒนาและกิจกรรมทำเป็นหมวดร่วมกัน)

2) การขาดประชุมหรือกิจกรรมต่างๆ ในหมู่บ้านให้คณะกรรมการตักเตือน ก่อน หากขาดติดต่อกัน 3 ครั้ง ปรับเป็นรายวัน วันละ 50 บาท (บ้านที่มีเลขที่แต่เจ้าของบ้านไม่อยู่ อนุโลม)

กฎระเบียบหมู่บ้านจะมีการตั้ง โดยการประชุมประชาคม ณ ศาลา อเนกประสงค์ประจำหมู่บ้านมีมติเห็นชอบในที่ประชุมทุกกฎทุกข้อ ไม่มีการขัดค้านด้วยคะแนน รวมผู้เข้าร่วมประชาคมและกฎระเบียบทุกข้อผ่านเป็นเอกฉันท์ โดยมีประธานคณะกรรมการหมู่บ้าน รองประธานหมู่บ้าน คณะทำงานและประชาชนในชุมชนร่วมกันลงมติเห็นชอบ

โดยสรุปในยุคที่ไฟฟ้าเข้ามาในตำบลบ้านเอื้อมเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและ วัฒนธรรมทุกด้านทั้งในการพัฒนาที่ดีขึ้นและการทำลายความสัมพันธ์และวัฒนธรรมดั้งเดิม แต่อย่างไรก็ตามบ้านเอื้อมชุมชนยังคงรักษาประเพณีท้องถิ่นในการดำเนินชีวิตไว้ได้ไม่ว่าจะเป็น การ “เอามือ เอาแรง” กันในการประกอบอาชีพในยุคที่เปลี่ยนผ่านไปสู่เศรษฐกิจแบบเงินตรา และการมีพิธีการศพป่าไผ่ที่รักษาป่าและการสืบชะตาแม่น้ำที่รักษาแม่น้ำลำคลองในยุคที่มีการใช้ ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย และมีการใช้ระเบียบกฎหมู่บ้านในการรักษาความสงบเรียบร้อยในภาวะ ที่สังคมแบบโลกาภิวัตน์โหมเข้ามาในชุมชนอย่างรวดเร็ว

2.4 ยุคปัจจุบัน

ตำบลบ้านเอื้อม มีพื้นที่ทั้งหมด 43.558 ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของ อำเภอเมืองลำปาง การเดินทางใช้ทางหลวงแผ่นดินสาย 1157 ถนนสายลำปาง - เมืองปาน (ท่าล้อ-ห้วยเป้ง) ระยะทางระหว่างอำเภอเมืองลำปางถึงตำบลบ้านเอื้อมประมาณ 18 กิโลเมตร ซึ่งเป็นหมู่สภาพภูมิประเทศ เป็นที่ราบ โดยมีทิวเขาและภูเขาทางตะวันออกอยู่ทางทิศตะวันตก มีแม่น้ำต๋วย ไหลผ่านจากทางทิศเหนือลงไปทางทิศใต้ของชุมชน พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มาภาพภูมิอากาศ ที่เหมาะสมไม่ร้อนเกินไปหรือหนาวเกินไป บริเวณสองฝั่งแม่น้ำต๋วยส่วนใหญ่นิยมปลูกสร้างบ้านเรือน

และใช้ในการมีภูเขาสูงด้านทิศตะวันตก ใช้ในการเพาะปลูกอ้อย หางของป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ และวัสดุอุปกรณ์ในการจักสาน พื้นที่บางส่วนอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ต๋อยฝั่งขวา ป่าแม่ทรายคำ และป่าแม่เกาะแปลง 2 บ้านเก่าแก่แห่งหนึ่งในจังหวัดลำปางแต่เดิมบริเวณนี้เป็นที่รกร้างว่างเปล่า ฤดูหนาวตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ฤดูร้อนตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม ฤดูฝนตั้งแต่เดือนพฤษภาคม - ตุลาคม

อาณาเขตติดต่อทิศเหนือติดต่อกับตำบลบ้านคำ อำเภอเมืองลำปาง ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลบ้านเป่าอำเภอเมืองลำปางทิศตะวันออกติดต่อกับตำบลต้นธงชัย อำเภอเมืองลำปาง ทิศตะวันตกติดต่อกับตำบลวอแก้ว อำเภอห้างฉัตร มีแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 15 หมู่บ้าน อยู่ในเขตองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น คือองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเอื้อมคือบ้านเอื้อมบ้านสบเฟือง บ้านสัก บ้านห้วยลึก บ้านทุ่งกล้วย บ้านแม่คำ บ้านแม่เฟือง บ้านฮ่อง บ้านฝิ่ง บ้านทุ่งปงเรียน บ้านปง บ้านทุ่งกล้วยใต้ บ้านห้วยไร่ บ้านแม่คำใต้ และบ้านโป่งหลวง

แผนที่ชุมชน

ภาพที่ 5 แผนที่ชุมชนบ้านเอื้อม

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำไร่อ้อย ทำไร่ถั่วลิสง ทำไร่ข้าวโพด ปลูกถั่วลิสง เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น และประกอบอาชีพรับจ้างรายวัน รับจ้างทั่วไป พื้นที่การทำนาทั้งหมด 8,306 ไร่ โดยเกษตรกรเป็นเจ้าของ 2,121 ไร่ จำนวนคร่าวเรือนที่ทำนา 2,844 ครัวเรือน ผลผลิตเฉลี่ย 300 กิโลกรัม/ไร่ ผลผลิตที่ได้ ใช้รับประทานครัวเรือนและจำหน่ายให้กับพ่อค้าคนกลาง ส่วนใหญ่มักประสบปัญหาภัยแล้งฝนทิ้งช่วง ราคาผลผลิตตกต่ำต้นทุนในการผลิตสูงเพราะใช้สารเคมี เช่น ปุ๋ยและยาปราบศัตรูพืช พื้นที่ทำไร่ทั้งหมด 7,612 ไร่ โดยเกษตรกรเป็นเจ้าของ 7,612 ไร่ พืชไร่ที่ปลูกส่วนใหญ่เป็น อ้อย 7,500 ไร่ ถั่ว 120 ไร่ จำนวนคร่าวเรือนที่ทำไร่ 252 ครัวเรือน ผลผลิตอ้อยเฉลี่ย 10 ตัน/ไร่ ผลผลิตถั่วเฉลี่ย 250 กิโลกรัม/ไร่ พื้นที่ส่วน

ใหญ่มักประสบปัญหาสุขภาพขาดเอกสารสิทธิ์ในการครอบครองพื้นที่ทำกิน และต้นทุนในการเพาะปลูกสูงขึ้น อีกทั้งผลผลิตราคาตกต่ำ นอกจากนี้มีพื้นที่ทำสวนทั้งหมด 120 ไร่ จำนวนครัวเรือนที่ทำสวน 64 ครัวเรือนพืชสวนที่ปลูกเป็นส่วนใหญ่ คือ มะม่วง 30 ไร่ และ ลำไย 60 ไร่ ไม้ยืนต้น เช่น สัก และ ต้นจามจุรี 30 ไร่ไม่ผลส่วนใหญ่ปลูกไว้บริโภคเองในครัวเรือน ส่วนไม้ยืนต้นมักปลูกไว้ซ่อมแซมและสร้างบ้านเรือนของตนเอง มักประสบปัญหาผลไม่มีแมลงรบกวนเจาะดูดกินผลไม้ทำให้เน่าเสียได้ง่าย นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย หมู เป็ด ไก่ ปลา เป็นสัตว์ที่เลี้ยงไว้บริโภคในครัวเรือน เช่น เป็ด ไก่ ปลา ส่วน วัว ควาย และจำหน่ายในชุมชนโดยการรวมกลุ่มทำเพื่อลดต้นทุนและสร้างความสามัคคีของคนในชุมชนมักประสบปัญหาสัตว์เลี้ยงมีความแคะแกลนมีโรคภัยต่างๆ ที่เกิดกับสัตว์ซึ่งเกษตรกรขาดความรู้ความเข้าใจในการคัดเลือกสายพันธุ์และการเลี้ยงที่ถูกต้อง

2.4.1 วัฒนธรรมในยุคปัจจุบัน

2.4.1.1 ภาษา

ภาษาราชการหรือภาษากลาง ที่กำหนดให้ใช้ในการติดต่อราชการและสถานศึกษา ซึ่งก็คือภาษาไทย และ ภาษาถิ่นหลักที่คนลำปางใช้พูดกันทั่วไป ส่วนภาษาเขียนใช้ภาษากลางเพียงอย่างเดียวชาวบ้านเอื้อมใช้ภาษาเมืองเป็นหลักทั้งการสื่อสารทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ดังนั้นลูกหลานหรือคนรุ่นใหม่จึงใช้ภาษาเมืองเป็นภาษาพูดเป็นหลักเช่นกัน แต่จะใช้ภาษาไทยกลางเฉพาะในโรงเรียนเมื่อพูดกับครู หรือใช้ในวิชาเรียนเมื่อต้องพูดหน้าชั้นเรียน หรือใช้สื่อสารกับบุคคลภายนอกเท่านั้น และมีเรื่องที่ดีคือโรงเรียนวัดบ้านสักหมู่ที่ 3 จะทำโครงการสอนตัวเมืองโดยเชิญพระอาจารย์จากวัดบ้านสักเป็นผู้สอนตัวเมืองให้กับเด็กๆ

“โรงเรียนเรามีการสอนใช้ตัวเมือง แต่ ถ้าเป็นลูกของที่เข้าบ้านก็จะพูดเมือง ออกนอกบ้านก็จะพูดไทย ถ้าอยู่ในสังคมเค้าก็พูดไทย ก็ให้เค้าได้พัฒนาไปทั้งสองลักษณะ “

(สุพรรณิ ปิติวรนนท์, สัมภาษณ์ ,27 มกราคม 2555)

หากเป็นครอบครัวที่ทันสมัยหน่อยจะให้ลูกฝึกพูดภาษาไทยไปด้วยสลับกันไม่เพียงแต่ในบ้านเท่านั้น คนรุ่นใหม่บางคนก็ยังใช้ภาษาเมืองในการสื่อสารกับเพื่อนๆ ที่โรงเรียนและที่มหาวิทยาลัย ยังสอนให้เพื่อนที่พูดไม่ได้มาพูดให้ได้ หรือสอนให้ฟังภาษาเมืองได้เป็นอย่างดี

มุมมองแง่คิดของคนบ้านเอื้อมในการใช้ภาษา โดยส่วนมากคนบ้านเอื้อมใช้คำเมืองเป็นภาษาพูดหลัก จนบางครั้งไม่ได้ฝึกฝนการพูดภาษากลาง จึงทำให้พูดไม่ถูก พูดไม่ชัด

พูดไม่ตรงสำเนียง พูดแล้วมีภาษาเมืองออกด้วย จึงทำให้เด็กหลายๆ คนไม่กล้าแสดงออก
อายที่จะพูดต่อหน้าชั้น แม้ว่าในชั้นเรียนเด็กๆ ต้องใช้ภาษาไทยก็ตาม

“มีลูกแล้วสองขวบ ก็พูดคำเมืองกับลูก อาจจะมีเรื่องมั่ง ไม่รู้เรื่องมั่งก็พูด”

(วาธินี งามศักดิ์, สัมภาษณ์, 27 มกราคม 2555)

“ลูกของพี่เข้าบ้านก็จะพูดเมืองออกนอกบ้านก็จะพูดไทยเค้าอยู่ในสังคมเค้า
ก็พูดไทยก็ให้เค้าได้พัฒนาไปทั้งสองลักษณะ”

(สุพรรณิ ปิติวรนนท์, สัมภาษณ์, 27 มกราคม 2555)

“พี่พูดคำเมืองไม่ได้พูดไทยเลยเพราะบ้านเราพูดเมืองกันอย่างเดียว
ตอนทำงานก็พูดคุยคำเมืองกัน ถ้าติดต่อราชการก็ยังพูดเมืองคนไทยก็มีแต่เขา
ก็ฟังเราไม่รู้เรื่องถ้าคำเฉพาะ ถังน้ำขันน้ำ จะเรียกน้ำคูล กะไล ขวาน ก็เรียกมูย
สำเนียงแต่ละหมู่บ้านจะไม่เหมือนกัน ถ้าไปบ้านปงบ้านสักจะพูดไม่เหมือนกัน
เช่น ถ้าถามว่ากินข้าวกันอะไรจะถามว่า แกงหยัง จะพูดเร็วหน่อย แต่บ้านนี้
จะช้าหน่อย จะเป็นแกงอะหยัง มีลูกก็พูดคำเมืองกับลูก ลูกก็โตๆ กันแล้ว
ลูกพูดด้วยก็พูดเมือง ถ้าพูดตามภาษาเราก็เป็นแบบนี้ ถ้าเจอกับต่างถิ่นที่ใช้
ภาษาไทยก็เกรงบ้าง นอกจากเมืองก็มีอีสาน เราก็พูดเมืองไปแต่เขาก็ปรับตัว
พูดเมืองได้บ้างแต่มีหูลูอิสานมาบ้าง”

(ทวี ใจอินทร์, สัมภาษณ์, 1 ตุลาคม 2554)

เยาวชนในชุมชนเองก็ใช้คำเมืองในการสื่อสารกันกับบุคคลอื่นๆ ทั้งในและ
นอกชุมชนมีความภูมิใจที่จะสืบทอดภาษาเมืองของตน

“การพูดคำเมืองก็ไม่ได้รู้สึกเงินอายอะไรที่ต้องพูดเพราะก็ให้ในชีวิตประจำวัน
อยู่แล้ว ตอนเรียนก็เรียนที่ไปหลงเข้ามหาวิทยาลัยที่ราชภัฏลำปาง เวลาไป
เรียนก็ไม่ได้รู้สึกแปลกเพราะว่าในคณะเกือบทั้งหมดก็พูดคำเมืองใครที่พูดเมือง
ไม่ได้ก็จะฝึกพูดเมือง อย่างเพื่อนมาจากสุโขทัยก็จะฝึกพูดให้ได้ที่สอนเพื่อนพูด
ก็พอได้ฟังออกแต่ก็พูดยังไม่ได้เท่าไรก็อนุรักษไว้”

(วารินี่ งามศักดิ์, สัมภาษณ์ 27 ตุลาคม 2554)

ชุมชนบ้านเอื้อมใช้ภาษาเมืองติดต่อสื่อสารกันทั้งรูปแบบที่เป็นทางการคือ ในโรงเรียน สถานที่ราชการ และแบบไม่เป็นทางการกับครอบครัวและเพื่อน ชาวชนในชุมชน ได้รับการถ่ายทอดมาจากครอบครัวและยังคงสืบสานต่อคำเมืองของตำบลบ้านเอื้อมในบางคำนั้น ต่างจากภาษาคำเมืองของจังหวัดเชียงใหม่ซึ่งถือว่าเป็นอัตลักษณ์ทางด้านภาษาดังมีตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 16 แสดงคำศัพท์เฉพาะถิ่นหมวดพืช ผัก ผลไม้

ภาษาไทยภาคกลาง	ภาษาเมือง(เชียงใหม่)	ภาษาถิ่นเมือง (บ้านเอื้อม)
มะละกอ	บะก้วยเต็ด	บะก้วยเต็ด
กล้วยน้ำว้า	ก้วยใต้	ก้วยอ่อง / ก้วยนืออ่อง
น้อยหน่า	มะหนือแห่น	นือแห่น
มะเขือยาว	มะเขือห้าม้า	บ่อเขือยาว
มะระจีนก	บะห่อย	บะลี
แตงกวา	บะแตง	บะแตง
พุทรา	หมะตัน	บะตัน
กระท้อน	บะตัน	หมะต้อง
มะปราง	บะผาง	หมากปราง, บะผาง
ฝรั่ง	บะก้วย, บะก้วยกำ	บะหมั้น, บะแก้ว
ขนุน	หมะขนุน	บะขนุน
มะพร้าว	หมะป้าว	บะป้าว
ส้มโอ	บะโอ	ส้มบะโอ
ฟักทอง	บะฟักแก้ว	บะน้ำแก้ว / น้ำแก้ว
มะเขือพวง	บะแขว้ง	บะแขว้งกุลา
มะเขือเทศ	บะเขือส้ม	บะเขือส้ม
ตะไคร้	จ๊กไค	จ๊กไค
ขึ้นฉ่าย	ผักกะพิน	กำพิน (กะปิ่น)
ผักตำลึง	ผักแคบ	ผักแคบ
ชะพลู	ผักแค	ไบบุนา ปูลิง

ตารางที่ 17 แสดงคำศัพท์เฉพาะถิ่นหมวดเรียกบุคคล

ภาษาไทยภาคกลาง	ภาษาเมือง(เชียงใหม่)	ภาษาเมือง (บ้านเอื้อม)
พ่อ	อีป้อ	อีป้อ
แม่	อีแม่	อีแม่
ลูกคนสุดท้อง	หล้า	(ไอ้อี)หล้า, (ไอ้อี)หน้อย
ปู่ตา	ป้ออ้อย	ป้อหลวง
ย่า ยาย	แม่อ้อย	แม่หลวง
พี่ชาย	อ้าย	อ้าย
พี่สาว	ปี่	ปี่
น้า	ฮา, ข้าเจ้า, เจ้า, เป็น	ฮา, ข้าเจ้า, เจ้า, เป็น
เธอ	คิง, สู้, ตั่ว	คิง, สู้, ตั่ว
ทวด	หม่อน	หม่อนหลวง
ตำรวจ	ต่านวด	ต่านวด
ผู้ใหญ่บ้าน	ป้อหลวง, แม่หลวง	ป้อหลวงบ้าน แม่หลวงบ้าน
พระ	ตุ้เจ้า	ตุ้เจ้า
เจ้าอาวาส	ตุ้หลวง	ตุ้หลวง

ตารางที่ 18 แสดงคำศัพท์เฉพาะถิ่นหมวดสถานที่

ภาษาไทยภาคกลาง	ภาษาเมือง(เชียงใหม่)	ภาษาเมือง (บ้านเอื้อม)
บ้าน	เฮือน	เฮือน
โรงพยาบาล	โสงยา	โสงหมอ
โรงเรียน	โสงเฮียน	โสงเฮียน
ตลาด	กาด	กาด
เมือง	เวียง	เวียง

ตารางที่ 19 แสดงคำศัพท์เฉพาะถิ่นหมวดอาหาร

ภาษาไทยภาคกลาง	ภาษาเมือง(เชียงใหม่)	ภาษาเมือง(บ้านเอื้อม)
เนื้อ	จิ้น	จิ้น
ขนมจีน	ขนมเส้น	ขนมเส้น
อาหารเช้า	ข้าวงาย	ข้าวงาย
อาหารเที่ยง	ข้าวตอน	ข้าวตอน
อาหารเย็น	ข้าวแดง	ข้าวแดง

ตารางที่ 20 แสดงคำศัพท์เฉพาะถิ่นหมวดกริยาอาการ

ภาษาไทยภาคกลาง	ภาษาเมือง(เชียงใหม่)	ภาษาเมือง(บ้านเอื้อม)
เดิน	เตว	เตว
วิ่ง	ล่น	ล่น
ล้ม	ต้าว	ต้าว
ลื่น	พะเถิด	พะเถิด
จับ	ยับ	ยับ
จนของ	ต่าง	ต่าง
ไหว	แป้	แป้
พุงโรก้นปอด	ขาง	ขาง, ซาง
นอนตะแคง	นอนสะแกง	นอนสะแกง
หงายหลัง	ตากหงาย	ตากหงาย
ล้มหน้าจะมำ	เวา	เวา
เป็นไข้.ไม่สบาย	เม่อย	เม่อย
ร้องเพราะเจ็บ โอ๊ย!	อะล้า.....	อะล๊ะ!

ตารางที่ 21 แสดงคำศัพท์เฉพาะถิ่นหมวดสิ่งของ

ภาษาไทยภาคกลาง	ภาษาเมือง(เชียงใหม่)	ภาษาถิ่นเหนือ (บ้านเอื้อม)
ถึงน้ำ	น้ำคุ	คุ, โป้, กะไล
ขวาน	มุย	มุย
แก้อี้เล็ก	ก้อม	ก้อม

ภาษาเมืองจึงเป็นภาษาหลักของตำบลบ้านเอื้อมที่คนในชุมชนใช้สื่อสารกัน เด็กและเยาวชนส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดมาจากครอบครัวและพูดภาษาเมืองเป็นภาษาหลัก สถาบันต่างๆในชุมชนก็มีส่วนร่วมในกระบวนการถ่ายทอดเช่นในโรงเรียนครูส่วนใหญ่เป็นครูในพื้นที่ก็จะใช้ภาษาเมืองสอนและสื่อสารกับนักเรียนภาษาเมืองของคนตำบลบ้านเอื้อมจึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษสะท้อนความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนที่ยังคงอนุรักษ์ไว้ให้ลูกหลานได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา

2.4.1.2 ความเป็นอยู่

วิถีชีวิตของชาวตำบลบ้านเอื้อมยังคงเป็นการทำไร่ ทำนา ปลูกถั่วลิสง ยังคงเป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพอยู่บ้าง และบางส่วนเป็นการทำเกษตรกรรมเพื่อการค้าขาย มีการอพยพเข้ามาของคนในท้องถิ่นอื่นมาประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ไร่อ้อย เพราะสภาพภูมิอากาศเหมาะสม ตอนเช้าผู้คนออกไปไร่ไปนา และกลับมาตอนเย็น ช่วงกลางวันสภาพในชุมชนจะค่อนข้างเงียบมีแต่คนชราและเด็กรวมทั้งคนที่ประกอบอาชีพอยู่กับบ้าน เช่น จักสาน ทอผ้า ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ

การเกษตรกรรมมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเข้ามา ชาวบ้านจึงใช้เครื่องจักรต่างๆ เช่น รถไถนา รถเกี่ยวนวดข้าวทำให้การจ้างงานในชุมชนลดลง ส่งผลให้ผู้คนต้องเข้าไปหางานทำในเมือง ในโรงงานอุตสาหกรรมหรือต้องไปทำงานต่างจังหวัด ไม่ก็ทำงานเป็นแรงงานในต่างประเทศ

คนวัยทำงานก็ไปทำงานในเมืองแบบไปกลับเพราะทางสะดวกใช้เวลาเพียงครึ่งชั่วโมง ตอนเย็นกลับมาอยู่กันพร้อมหน้าเป็นวิถีชีวิตแบบชาวชนบท แต่ที่เปลี่ยนไป คือความทันสมัยในบ้าน เรื่องมีเครื่องอำนวยความสะดวกมากขึ้น หลายหลังคาเรือนมีจานดาวเทียม อินเทอร์เน็ตติดตามข่าวสาร รูปแบบการสร้างบ้านที่ปลูกสร้างขึ้นมาใหม่ก็เป็นปูน ไม่ค่อยมีการสร้างบ้านไม่เหมือนสมัยก่อน แต่เศรษฐกิจในชุมชนก็เปลี่ยนไปคนในชุมชนเป็นหนี้มากขึ้น กำนันสะอาด ไชยบุตร ได้กล่าวว่า

“เมื่อก่อนไม่มีเงิน แต่ไม่มีหนี้ กินก็หากินตามห้วย หนอง คลอง บึง ไม่เดือดร้อน
 ตอนนี้ตั้งแต่มี ธกส. เข้ามา ไม่มีเงิน แต่มีหนี้เกือบทุกหลังคาเรือน เป็นหนี้กับ
 รัฐบาลไม่มากก็น้อย กู้มาลงทุนทำกิน ส่งบุตรหลานเรียน ไม่ก็รักษาตัวยาม
 เจ็บป่วย ทำให้เมื่อหาเงินมาได้บางส่วนก็ต้องนำมาใช้หนี้ ในช่วงที่มีการให้
 ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำรงชีวิตทำเกษตรกรรมชาวบ้านก็ดี
 ขึ้น ตำบลเองก็มีการขับเคลื่อนหลายอย่าง อย่างเช่น การทำศูนย์เศรษฐกิจ
 พอเพียงในตำบลหลายแห่ง เช่น บ้านผึ้งและที่โรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมัง
 คลาภิเษก ให้ความรู้เรื่องการทำกินแบบเลี้ยงตัวเองได้ ใช้ทรัพยากรของชุมชน
 อย่างคุ้มค่า”

พ่อหลวงศินวล กันธิดา ได้เล่าถึง บ้านเอี่ยมในยุคปัจจุบันว่าในเรื่องของวิถี
 ชีวิตความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพว่า

“ช่วงเช้าคนไปทำงาน เย็นกลับมาถึงได้เจอกันบ้าง แต่ก็บ้านใครบ้านมัน ไม่ค่อย
 ได้ออกมาคุยมาถามกัน ต่างคนต่างเหนื่อย แต่ถ้ามีงานทุกคนจะมารวมกัน
 สามัคคีช่วยกันเหมือนเดิม เศรษฐกิจในครอบครัวทำให้ต้องดิ้นรน บางคนมีหนี้
 ก็ต้องทำงานหนัก บางคนไม่มีหนี้ก็อยู่กับบ้านทำงานในจักสานพอกินพอใช้มี
 หน่วยงานเข้ามาสนับสนุนอาชีพบ้าง แต่ยังไม่ต่อเนื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นเริ่ม
 เลือนหายบางคนล้มหายตายจาก บางคนเลิกทำเพราะไม่เพียงพอต่อการกินอยู่ มี
 หน่วยงานเข้ามาบ้างแต่ไม่ต่อเนื่อง”

(สะอาด ไชยาบุตร, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2554)

วิถีชีวิตของชาวตำบลบ้านเอี่ยมอยู่กันอย่างเรียบง่าย ไม่มีเหตุการณ์อะไร
 ที่นำปัญหามาสู่ชุมชน มีการดำรงชีวิตไปตามบริบททางวัฒนธรรมของชาวเหนือ มีเงื่อนไข
 ที่เปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นคือ การมีองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเอี่ยม ในปี 2537 เข้ามาทำให้
 วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านเปลี่ยนไปอย่างชัดเจนในเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ การสืบสาน
 ประเพณี การจัดการทรัพยากรร่วมกันในชุมชน การพัฒนาความเป็นอยู่ต่างๆ เกิดขึ้นอย่างเป็น
 รูปธรรม เช่น ศาลาอเนกประสงค์ในชุมชน สนามฟุตบอล ศูนย์เด็กเล็ก สร้างถนน ส่งเสริมอาชีพ
 ตั้งกลุ่มสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดเก็บขยะมูลฝอย มีน้ำประปา การส่งเสริมสุขภาพอนามัย

ชุมชน นอกจากนี้ ประเพณีท้องถิ่นที่เคยมี มาแต่อดีตก็มียุทธศาสตร์การบริหารส่วนตำบลเป็นแกนกลาง ในการจัดกิจกรรมร่วมกันในแต่ละหมู่บ้าน

2.4.1.3 อาหาร

เมื่อชาวบ้านว่างจากการทำไร่นาหรือถึงช่วงที่มีของป่า เช่น ช่วงฤดูฝน จะมีเห็ดป่า หน่อไม้ และดั่งไม้ไผ่ หรือที่เรียกกันว่า “รด่วน” ชาวบ้านจึงเข้าป่าไปเก็บเห็ดบางคน ก็ไปหาหน่อไม้ รวมถึงหาดั่งไม้ไผ่ไปด้วย เมื่อถึงช่วงฤดูร้อนมดแดงก็จะทำรังกันมากชาวบ้านก็จะพากัน ไปสอยไข่มดแดง ส่วนมากรังมดแดงมักอยู่สูง ตรงปลายยอดของต้น ไม้ชาวบ้านจึงต้องตัดไม้ไผ่สูงๆ ที่มีอยู่ในป่ามาสอยไข่มดแดง โดยมีแป้งข้าวเหนียวหรือแป้งข้าวเจ้าก็ได้มาโรยใส่ไข่มดแดงที่สอยได้ เพื่อให้แม่มดแดงตาดำฟาง ไม้กัดไข่มดแดงของชาวบ้าน ชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งจะทำอาชีพค้าขายเพราะในชุมชนบ้านเอื้อมมีพื้นที่ตลาดนัดที่มีแม่ค้าซึ่งเป็นคนในชุมชนมาตั้งร้านขายกับข้าว และพืชผักต่างๆ เช่น ส้มตำ ไก่ทอด ลูกชิ้นทอด ปลาจ่อมหรือพวกปลาต้ม (คือปลาน้ำจืด จำพวกปลาตะเพียนที่ชาวบ้านหาจากหนองน้ำในชุมชน โดยนำปลามากลือกเคล้ากับเกลือและข้าวเหนียวแล้วหมักดอง ไว้เป็นเวลา 1 เดือน) และก็มีเมี่ยง (เป็นหมากที่ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนนิยมเคี้ยว) มีปลาแห้ง หน่อไม้ดอง อ้อย ก้อย ผักกาด มะเขือ เห็ด หน่อไม้ เป็นต้น

การรับประทานอาหารของชาวบ้านนิยมทานข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก ส่วนกับข้าวเป็นอาหารพื้นเมือง เช่น แกงแค ที่นำผักต่างๆมาแกงรวมกัน เช่น ผักเผ็ด ผักชะอม ถั่วฝักยาว มะเขือ ดอกแค เห็ด ยอดฟักทอง เป็นต้น มีแกงอ่อม แกงผักกาด โดยมีขันโตกเป็นที่วางถ้วยกับข้าว ส่วนข้าวเหนียวก็ใส่ในกล่องข้าวที่ทำด้วยใบลาน มีวัฒนธรรมการกินแบบเรียบง่ายจะมีสมาชิกในครอบครัว นั่งล้อมวงกินข้าวด้วยกันเป็นวิถีชีวิตคนไทยแต่ดั้งเดิม

ในตำบลมีร้านอาหารที่ขายอาหารตามสั่ง เป็นอาหารภาคกลางและมีร้านก๋วยเตี๋ยว คนส่วนใหญ่ก็ยังรับประทานอาหารเช้าจะเป็นเมืองปนภาคกลางไปตลาดได้อะไรก็ซื้อมาทำบ้างซื้อบ้าง

ในด้านกลุ่มแม่บ้านที่ทำหน้าที่ดูแลอาหารของครอบครัวก็จะเก็บพืชผักกินตามบ้านแทบไม่ต้องหาซื้อหรือพืชผักที่ขึ้นเองตามธรรมชาติทั้งในบริเวณหัวไร่ปลายนาและในป่า ล้วนแล้วแต่เป็นผลผลิตที่มีสารเคมีน้อยที่สุด โดยมากแกงที่คนบ้านเอื้อมนิยมทำกันมากคือนำพืชผักที่แล้วแต่จะหาได้มาทำเป็นแกง ซึ่งใช้ส่วนผสมของพริกแกงเมือง เช่น แกงสะแล แกงแค แกงกั่ว แกงอ่อม

“ปกติก็จะเก็บผักที่ปลูกมากินนั้นแหละ เอามาต้ม เอามาแกงตามเรื่อง”

(วาธินี งามศักดิ์, สัมภาษณ์, 27 ธันวาคม 2554)

“ปกติก็จะเก็บผักกินตามฤดูกาล อย่างของที่มีปลูกผักหวาน ต้มหอม ขึ้นฉ่าย ก็เอามาทำกับข้าวกินกันบ้าง จะกินข้าวด้วยก็ตอนมีงานนี้แหละ บางทีก็ไปทำไร ก็จะมานั่งกินด้วยกันเป็นกลุ่ม บางทีมีส้มวัลล์หมูเพราะงานแบบนี้ นานๆ มีครั้งแต่คนก็มาช่วยกันเยอะด้วย ไม่งั้นไม่สมกันที่มาช่วยกัน”

(เพชร จันทร์จาง, สัมภาษณ์, 27 ธันวาคม 2554)

วัฒนธรรมการกินจะเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงสภาพบริบทของคนในชุมชน ในเรื่องของการดูแลสุขภาพให้เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศ เป็นตัวกลางให้เกิดความสามัคคีขึ้นในชุมชน และยังให้เห็นถึงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปันอาหารของคนในชุมชนอีกด้วย

2.4.1.4 การดูแลสุขภาพ

ในปัจจุบันการแพทย์แผนปัจจุบันเข้ามามีบทบาทในชุมชนมาก ใครมีอาการเจ็บป่วยเล็กน้อยก็ไปซื้อยาร้านขายยา และไปพบแพทย์ซึ่งสะดวก การรับประทานยาแผนปัจจุบันเป็นหลัก ในขณะที่หมอสมุนไพรลดบทบาทลง การกินเพื่อเป็นยาน้อยคนจะความรู้เรื่องสมุนไพร แต่ในชุมชนยังมีการทำนยาการเจ็บป่วยด้วยความเชื่อของชุมชนอยู่ ซึ่งเป็นการรักษาควบคู่ไปกับการไปพบแพทย์เป็นการรักษาทางจิตใจให้ผู้ป่วยสบายใจขึ้น ซึ่งไม่ว่าเทคโนโลยีจะก้าวหน้าไปอย่างมากแต่ความเชื่อเรื่องการรักษาการเจ็บป่วยด้วยวิธีที่ยังคงอยู่

การลงผีหม้อหนึ่ง

การลงหม้อหนึ่งเป็นการเชิญ ผีปู่ดำ ย่าดำ หรือ ผีย่าหม้อหนึ่ง เข้าสถิตในหุ่นจำลอง เพื่อไถ่ถามในสิ่งที่อยากทราบ ในการประกอบพิธีนั้น เจ้าพิธีมักเป็นหญิงอาวุโสในบ้าน

เริ่มต้นด้วยการตั้งหม้อและไหสำหรับนั่งข้าวบนเตาไฟทำที่เหมือนจะนั่งข้าว เอาข้าวเหนียวเล็กๆสองก้อน วางคู่กันที่ปากหม้อหนึ่งหนึ่งคู่ ที่ปากไหข้าวอีกหนึ่งคู่

เตรียมกระดิ่งที่มีข้าวสารเกลี่ยไว้ดีแล้ว ผูกหุ่นจำลองด้วยเชือกสวมกับหม้อหนึ่งอีกใบหนึ่งให้มีแขน โดยสอดไม้กับแขนเสื้อ เหมือนคนกางแขน ส่วนด้านบนคอเสื้อให้ขยूमเป็นปมสมมุติเป็นศีรษะ แล้ววางหุ่นดังกล่าวไว้ในกระดิ่ง

จากนั้นเตรียมเครื่องสักการะอันประกอบด้วยกรวยดอกไม้หกกกรวย กรวยหมากพลูอีกหกกกรวย เงินค่ากำนลสิบสามบาท นำทั้งหมดใส่ในกระดิ่งรวมกับหุ่นจำลอง

เมื่อจะถามนั้น เจ้าพิธีจะกล่าวคำอัญเชิญให้ผีประจำหม้อหนึ่งให้เข้ามาสถิตในหุ่น พิธีจะดำเนินต่อไปโดยผู้ถามจะจับประคองหุ่นคนละข้าง

เมื่อป้อนคำถามและตอบนำไป ผีหมอนิ่งจะโยกเขกซีไปที่กรวยดอกไม้ที่เจ้าพิธิจะระบุว่า ใช่ หรือ ไม่ใช่ หลังจากที่พอใจในคำพยากรณ์แล้ว เจ้าพิธิจะเชิญผีออกจากหุ่นเป็นเสร็จพิธี

ผู้วิจัยพบว่าในตำบลบ้านเอื้อมก็มีพิธีกรรมการรักษา ผู้เจ็บป่วยด้วยการลงผีหมอนิ่งนี้อยู่เช่นกัน หากแต่คนในชุมชนบ้านเอื้อมจะเรียกว่า “เจ้าย่าหมอนิ่ง” โดยมีรายละเอียดความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมที่คล้ายคลึงกันอยู่มาก ซึ่งการลงผีหมอนิ่ง หรือ “เจ้าย่าหมอนิ่ง” ของชุมชนบ้านเอื้อมนั้น จัดเป็นภูมิปัญญาด้านการแพทย์พื้นบ้านแขนงหนึ่งของชาวล้านนา

แพทย์พื้นชุมชนบ้านเอื้อม

จากศึกษาค้นคว้าและสอบถามทำให้ผู้วิจัยพบว่า ในชุมชนบ้านเอื้อมนั้น มีการแพทย์พื้นบ้านของตนเองอยู่ โดยเรียกกันว่า “เจ้าย่าหมอนิ่ง” ซึ่งเป็นที่ที่รู้จักเชื่อถือของคนในตำบลบ้านเอื้อมเป็นอย่างดี โดยเมื่อคนในชุมชนมีอาการเจ็บป่วย ก็จะไปหาเจ้าย่าเพื่อให้ทำนายว่าเกิดจากสาเหตุใด จากนั้นก็ไปแก้ตามสาเหตุที่เจ้าย่าทำนาย เช่น การปวดศีรษะ เจ้าย่าก็จะแนะนำให้ไปไหว้เจ้าที่เจ้าทางเพื่อขอขมาอาการป่วยก็จะหายไป ซึ่งเป็นวิธีการรักษาที่เป็นลักษณะของความเชื่อของคนในชุมชน

แม้ว่าปัจจุบันวิวัฒนาการทางการแพทย์จะเจริญมากแล้วก็ตาม แต่คนในชุมชนบ้านเอื้อมก็ยังคงศรัทธาเจ้าย่าหมอนิ่งอยู่ไม่เสื่อมคลาย โดยเจ้าย่าหมอนิ่งนั้นไม่ได้เป็นการรักษาแต่เป็นการทำนาย เป็นเรื่องของความเชื่อเพื่อให้เกิดความสบายใจ และหายกังวลกับอาการเจ็บป่วย โดยในชุมชนบ้านเอื้อมนั้นมีผู้ที่ทำหน้าที่รักษาโดยการประกอบพิธีเจ้าย่าหมอนิ่งก็คือ

แม่หลวงคำมี เทวัญสืบ อายุ 80 ปี (สัมภาษณ์วันที่ 26 กรกฎาคม 2554 ปัจจุบันแม่หลวงเสียชีวิตแล้ว) ได้รับการถ่ายทอดวิชาการทำนายอาการเจ็บป่วย มาจากแม่สามมี โดยวิชาการทำนายนี้จะถ่ายทอดให้แก่ลูกสะใภ้เท่านั้น ซึ่งแม่หลวงคำมียังมีได้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้ใด แม่หลวงคำมีเล่าว่า ก่อนที่จะมาเป็นผู้ทำนายจะต้องทำพิธีรับขันชะเสียดก่อน โดยเล่าว่าตนเคยฝันเห็นเจ้าย่าหมอนิ่ง เป็นผู้หญิงรูปร่างหน้าตาสวยงาม ซึ่งแม่หลวงคำมีเชื่อว่าเจ้าย่าที่ฝันเห็นนี้เป็นผู้คอยช่วยเหลือในการทำนายอาการเจ็บป่วยของคน ในชุมชน ดังคำบอกเล่าที่ว่า

“เคยไม่สบายมากๆ แล้วก็ฝันเห็น เขาบอกให้ช่วยคน ก็รับขันชะ หลังจากนั้นก็ไม่ป่วย ทำมาตั้งแต่สาว ๆ คนในหมู่บ้านก็มาถาม คนที่อื่นก็มา แต่วันพระวันไหนทำไม่ได้เขาก็ไปหาหมอกันด้วย ไม่ใช่มาทำนายแม่อย่างเดียว แต่ก็ทำให้สบายใจ บางทีไม่รู้จะทำอะไรมา ทุกทีๆ เราอยู่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างบาง

คนไปทิ้งของใส่ ไปยื่นไปนั่งทับที่เขาต้องการแก้ เจ้าข้าหมอนึ่งจะเป็นคน
บอกว่าจะอย่างไร พอไปทำก็หายดีขึ้น ของแบบนี้มองไม่เห็นแต่คนเขาเชื่อมี
แต่เก่าแต่ก่อน”

(คำมี เทวัญสืบ, สัมภาษณ์, 25 กรกฎาคม 2554)

แม่หลวงคำมีได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังเกี่ยวกับขั้นตอนและวิธีการรักษาหรือ
ทำนายโดยเจ้าข้าหมอนึ่ง ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

การประกอบพิธีทำนายเจ้าข้าหมอนึ่ง

การประกอบพิธีทำนายของเจ้าข้าหมอนึ่งเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วย
จะกระทำในช่วงบ่ายจนถึงค่ำทุกวัน ยกเว้นวัน โคนและวันพระ โดยมีผู้มาให้เจ้าข้าหมอนึ่งทำนาย
เพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยในช่วงบ่ายถึงค่ำ เฉลี่ยวันละประมาณ 2 - 3 คน โดยเป็นคนในชุมชนเป็น
ส่วนใหญ่

สิ่งของที่ใช้ในพิธีทำนายเจ้าข้าหมอนึ่ง

1) “หมอนึ่ง” อุปกรณ์สำคัญในการทำนาย หมอนึ่ง คือ ภาชนะที่
ใส่น้ำไว้ใช้ในการนั่งข้าวเหนียว โดยเวลานั่งข้าวเหนียวจะต้องใส่น้ำลงหมอนึ่งเสียก่อน แล้วจึงนำ
ไปหุงข้าวไปวางบนหมอนึ่งอีกชั้นหนึ่ง เมื่อข้าวเหนียวโดนไอความร้อนจาก น้ำในหมอนึ่งน้ำก็จะทำ
ให้ข้าวเหนียวสุกหรือ หากขาดหมอนึ่ง ข้าวเหนียวก็จะไม่สามารถสุกได้ ดังนั้น ชาวบ้านเอี่ยมจึงให้
ความเคารพนับถือหมอนึ่งว่าเป็นสิ่งที่มีพระคุณ และเป็นที่ยึดถือของเจ้าข้าหมอนึ่ง ซึ่งเป็นดวง
วิญญาณที่คอยปกป้องรักษาให้คนที่อาศัยอยู่ในบ้านอยู่อย่างสงบร่มเย็น

2) กระจัง ใช้วางสิ่งของในการทำนาย

3) สายสิญจน์

4) ข้าวเหนียวสุก

5) ดอกไม้ รูป เทียน

6) ชั้นตั้ง ผู้ที่เจ็บไข้ได้ป่วยจะต้องเตรียมสิ่งของมาเพื่อบูชาเจ้าข้า
หมอนึ่ง ซึ่งประกอบไปด้วยสิ่งของต่างๆ ดังนี้

- หมาก 4 ขด 4 ก้อม (จีน) - พลุ 4 เรียง (1 เรียงมี 4 ใบ)

- รูป 4 คู่ - ผ้าขาว ผ้าแดง (พับวางบนข้าวสาร)

- ข้าวเหนียว / ข้าวสาร

- เงิน

- ข้าวของเครื่องใช้ของผู้เจ็บป่วย เช่น เสื้อผ้า (กรณีไม่สามารถ

มาเองได้)

ขั้นตอนการทำนายเจ้าย่าหม่อง

- 1) เริ่มจากการใช้ขันตั้งบูชาเจ้าย่าหม่อง

ภาพที่ 6 ภาพขันตั้งบูชาเจ้าย่าหม่อง

2) ขั้นตอนต่อมา ผู้ทำนาย (แม่หลวงคำมี) ปั่นก้อนข้าวเหนียว 6 ปั้น ดิบบนปากหม่องและไหข้าว จากนั้นนำหมาก 1 ชิ้นและพลู 1 ใบ วางระหว่างกลางหม่องกับไหข้าว นำก้อนข้าวเหนียวอีกก้อนหนึ่งปั้นเป็นก้อนกลมผูกด้วยสายสิญจน์ (ก้อนข้าวเหนียวผูกด้วยสายสิญจน์นี้ใช้สำหรับเสี่ยงทาย) ซึ่งสายสิญจน์นี้แม่หลวงคำมีจะแขวนไว้เหนือหม่องในห้องครัวตลอดเวลา เวลาที่มีผู้ใดมาขอให้ทำพิธี แม่หลวงคำมีก็จะไปหยิบมาใช้ที่หนึ่ง

ภาพที่ 7 การเริ่มพิธีไหว้เจ้าย่าหม่อง

- เสียงทาส จักวางเรียงลงในกระด้ง
- 3) นำขันตั่ง สิ่งของต่างๆ ที่เตรียมไว้และก้อนข้าวเหนียว
  - 4) ผู้ทำนาย (แม่หลวงคำมี) กล่าวเชิญดวงวิญญาณเจ้าย่าหม้อหนึ่งให้มาสิงสถิตที่หม้อหนึ่ง
  - 5) เริ่มการทำนาย โดยผู้ทำนาย (แม่หลวง คำมี) จับหม้อหนึ่งด้านหนึ่ง และให้ผู้เจ็บป่วยที่มาขอคำทำนายจับหม้ออีกด้านหนึ่ง (ห้ามผู้ชายจับหลังหม้อหนึ่งเด็ดขาด)
  - 6) ขณะทำนาย หม้อหนึ่งจะถูกเหวี่ยงไปมาซ้ายขวา โดยปลายด้านหนึ่งจะเขียนคำทำนายลงที่ขันตั่ง
  - 7) จากนั้นผู้ทำนาย (แม่หลวงคำมี) ก็จะแปลคำทำนายที่เขียนลงที่ขันตั่งเป็นคำพูด หากเรื่องและผู้เจ็บป่วยสอบถามเป็นจริง หม้อหนึ่งก็จะกระตุก ขึ้นลง
  - 8) ผู้ทำนาย (แม่หลวงคำมี) บอกวิธีให้ผู้เจ็บป่วยไปทำการแก้ไข เป็นอันเสร็จพิธี

ภาพที่ 8 ระหว่างการทำนายผู้มาทำนายจะจับหม้ออีกด้านหนึ่ง

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้ทำการสัมภาษณ์ผู้ที่เคยไปหาเจ้าย่าหม้อหนึ่งเพื่อขอทำนาย ได้แก่ แม่หลวงจันทร์สม สละบัวเลข อายุ 77 ปี ซึ่งเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่ามาหาเจ้าย่าหม้อหนึ่งบ่อยครั้งเมื่อเกิดอาการเจ็บป่วยกล่าวว่า

“ตั้งแต่จำความได้ในหมู่บ้านก็มีการทำนายการเจ็บป่วยแบบนี้ ก็เห็นเค้าทำกันเป็นเรื่องปกติ ก็ทำบ้าง ทำแล้วมันหาย ส่วนใหญ่จะดูถึงการที่เราทำอะไรไม่ถูกต้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสถานที่ต่างๆ เช่น เจ้าที่เจ้าทาง การทำนาย

ก็นำหมอนึ่งจะชี้ไปจุดที่เจ็บและทำนายไป ทั้งไปหาหมอแก้ทั้งสองทางเพื่อความสบายใจ แต่บางครั้งก็เป็นเรื่องแปลกที่บางทีหมอก็รักษาไม่หาย แต่พอแก้ตามเจ้าย่าหมอนึ่งทำนายอาการเจ็บป่วยหายมีคนมาดูกันเยอะนะ บางวันรอคิวจนดึก บางคนรักษาหลายหมอนไม่หายพามาแก้หาย มันก็พิสูจน์ไม่ได้ แต่ก็ไม่เห็นมีใครอยากพิสูจน์กัน เขาก็เชื่ออย่างนั้นทำอย่างนั้น”

(จันทร์สม สละบัวเลย, สัมภาษณ์, 26 กรกฎาคม 2554)

ในวันที่ผู้วิจัยไปเก็บข้อมูลได้พบกับผู้ป่วยรายหนึ่งคือ นายสุข จันแคว้ว อายุ 56 ปี ประกอบอาชีพค้าขาย อาศัยอยู่ที่บ้านผึ่ง ซึ่งเป็นหมู่บ้านหนึ่งในตำบลบ้านเอื้อม โดยนายสุขได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังเกี่ยวกับการรักษาของเจ้าย่าหมอนึ่ง ดังนี้

“ถ้าคนรุ่นใหม่ๆ จะมองว่างมงาย ทำไมไม่รักษาหมอ แต่เราเชื่อว่าทำแบบนี้มันก็เป็นการรักษาอีกทางหนึ่ง มันสบายใจขึ้น มานี้ เพราะปวดหลัง ปวดมานานหลายเดือน หาหมอกินยาที่ดีขึ้น พอมาท่านา เขาทำนายว่าเราย้ายบ้านใหม่ไม่ลาเจ้าที่เก่า ก็มานึกๆ ไปมันก็จริง ไม่ได้ไหวเลย เขาก็ให้กลับไปไหวเอาอาหารคาวหวานไปถวาย มันก็ไม่ได้เสียหายอะไร เป็นสิ่งที่ควรทำ พอทำก็สบายใจ พอสบายใจก็เหมือนกับจะหายปวด ไม่รู้จะรักษาหลายๆทาง ใครไม่เชื่อก็ต้องลองดู ไม่รู้ว่าที่อื่นมีหรือเปล่านะ ไม่เคยไป แต่ที่นี้เขาทำมานานแล้วตั้งแต่สมัยพ่อแม่เรา เขาก็มาดู (ทำนาย - ผู้วิจัย) ไม่ได้รักษาให้หาย แต่ดูว่าไปทำอะไรมา หรือมีใครมาทวง มาตาม ผิดที่ผิดทางหรือเปล่า ไม่ใช่รักษาแบบเสกน้ำมนต์ คนละอย่างกัน”เวลาทักมาก็ต้องแก้ ถ้าไม่แก้ก็ไม่สบายใจใครที่ไม่เชื่อก็ไม่ควรมาดู เพราะทักแล้วไม่ทำ ก็จะไม่สบายใจเปล่าๆ”

(สุข จันแคว้ว สัมภาษณ์, 26 กรกฎาคม 2554)

ส่วนใหญ่แล้วคนที่มาหาแม่หลวง ต่างมีความเชื่อในเรื่อง ทำนาย ความเจ็บป่วย และสบายใจเมื่อได้แก้ปัญหามาตามที่แม่หลวงทำนายแต่ทุกคนก็รักษาทางการแพทย์สมัยใหม่ควบคู่ไปด้วยการทำนายของแม่หลวงสร้างความสบายใจให้กับผู้เป็นป่วยนั้นหมายถึงเมื่อสบายใจแล้วความกังวลเกี่ยวกับการเจ็บป่วยก็จะดีขึ้น

ผู้วิจัยยังได้สอบถามแม่หลวงคำมีถึงการถ่ายทอดคุณมิจิปัญญาเจ้าย่าหมอนึ่งนี้ ซึ่งแม่หลวงกล่าวว่าเป็นความเชื่อที่ต้องถ่ายทอดให้คนในครอบครัวเท่านั้นแต่ในตอนนี้แม่หลวงก็ยังไม่ได้ถ่ายทอดให้ผู้อื่น และเด็กรุ่นใหม่บางคนไม่เชื่อเรื่องนี้ เพราะพิสูจน์ไม่ได้ แต่คน

ในชุมชนก็ยังคงเชื่อและปฏิบัติกันมาเพื่อคลายจากความกังวลเกี่ยวกับอาการเจ็บป่วยด้วยวิธีการทำนายโดยเจ้าข้าหม้อหนึ่งของแม่หลวงคำมี เป็นรักษาอาการเจ็บป่วยของคนในชุมชนบ้านเอี่ยม โดยการทำนายถึงสาเหตุของการเกิดอาการเจ็บป่วย เมื่อผู้เจ็บป่วยไปแก้ไขตามทำนายก็จะหายป่วยใช้โดยภาพรวมของการรักษาด้วยวิธีการนี้เป็นการรักษาทางใจมากกว่าการรักษาทางกาย มิได้มีการจ่ายยานานต่างๆ ให้แก่ผู้เจ็บป่วยกิน มุ่งช่วยเหลือให้ผู้เจ็บป่วยมีกำลังใจ หรือ มีสุขภาพใจที่ขึ้นซึ่งก็จะช่วยส่งเสริมให้อาการทางกายดีขึ้นตามไปด้วย โดยพบว่าผู้เจ็บป่วยที่มารักษาด้วยวิธีการทำนายเจ้าข้าหม้อหนึ่งนี้ สามารถหายจากการอาการเจ็บป่วยได้ ดังคำบอกเล่าของผู้ที่เคยรักษาโดยเจ้าข้าหม้อหนึ่งมาแล้ว เช่น

- อาการปวดหลังของนายสุข จันแควแล้วเจ้าข้าหม้อหนึ่งทำนายว่ามีสาเหตุมาจากผู้เจ็บป่วยย้ายบ้านและไม่ได้ไหว้ลาพระภูมิเจ้าที่ที่บ้านหลังเดิม ให้กลับไปไหว้ลาที่จะหาย ดังคำบอกเล่าที่ว่า

- ผู้เจ็บป่วยรายนี้ ใช้วิธีการรักษาแพทย์แผนปัจจุบันควบคู่กันไป ด้วย โดยเชื่อว่าจะช่วยให้หายจากอาการเจ็บป่วยในอีกทางหนึ่ง

- การร้องไห้ของแม่ของเด็ก (หลาน) ของนางจันทร์สม กาแก้ว เจ้าข้าหม้อหนึ่งทำนายว่ามีสาเหตุมาจากมีคน (วิญญาณ - ผู้วิจัย) มาควนมาตาม ให้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้เด็กก็จะหาย ดังคำบอกเล่าที่ว่า

“... มีหลานมันร้องงอแง ร้องทั้งวันไม่หยุด ก็เอามาให้เขาดู (ทำนาย - ผู้วิจัย) เขาก็บอกมีคนมาควน ให้ทำบุญไปให้ เราก็ทำ ก็ดีขึ้นนะ มันมองไม่เห็นนะของแบบนี้ แต่เราเชื่อ”

เมื่อวิเคราะห์คุณค่าการแพทย์พื้นบ้านเจ้าข้าหม้อหนึ่ง พบว่ามีคุณค่าในด้านต่างๆ ดังนี้

ความเชื่อเรื่องการถ่ายทอดความรู้ เกี่ยวกับด้านการแพทย์พื้นบ้านด้วยวิธีการทำนายเจ้าข้าหม้อหนึ่งของชาวบ้านเอี่ยม โดยแม่หลวงคำมีซึ่งเป็นผู้รักษาด้วยวิธีการนี้บอกว่าการรักษาด้วยการทำนายเจ้าข้าหม้อหนึ่งนี้ จะถ่ายทอดให้แก่คนในครอบครัวเท่านั้น โดยจะถ่ายทอดให้แก่ลูกสะใภ้เท่านั้น

คติความเชื่อเกี่ยวกับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย

ในเรื่องการรักษาอาการเจ็บป่วยตามคติความเชื่อท้องถิ่นดั้งเดิมของคนในชุมชนบ้านเอี่ยมด้วยวิธีการทำนายเจ้าข้าหม้อหนึ่ง โดยเมื่อมีคนเจ็บป่วยก็จะไปหาผู้ทำนาย

เจ้าข้าหมอนิ่ง ให้ทำนายถึงสาเหตุของอาการเจ็บป่วย เมื่อผู้เจ็บป่วยแก้ไขตามคำทำนายก็จะหายจากอาการเจ็บป่วยโดยไม่ต้องกินยา ซึ่งเป็นการรักษาทางใจ ช่วยให้ผู้เจ็บป่วยมีกำลังใจดีขึ้น หรือสบายใจขึ้นและเมื่อเกิดความสบายทางใจ อาการเจ็บป่วยทางกายก็ดีขึ้นตามไปด้วย

คติความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัวมนุษย์

การรักษาอาการเจ็บป่วยด้วยวิธีการทำนายเจ้าข้าหมอนิ่งนั้นแฝงไปด้วยคติความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามธรรมชาติที่มองไม่เห็น โดยเชื่อว่าอาการเจ็บป่วยมีสาเหตุมาจากวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่มอง หรืออีกนัยหนึ่งก็คือมีสาเหตุมาจากการประพฤติปฏิบัติที่ไปผิดจากที่ถูกที่ควรตามครรลองความเชื่อของคนในชุมชนท้องถิ่น เช่น

- การปวดหลัง เชื่อว่ามีสาเหตุมาจากการย้ายบ้านและลืมไหว้ลาเจ้าที่ในบ้านเดิม เมื่อ ไปไหว้ลาเจ้าที่ตามคำทำนายก็หายจากอาการเจ็บป่วย

- การร้องไห้แงทั้งวันทั้งคืนของเด็ก เชื่อว่าเป็นเพราะมีวิญญาณตามมารบกวน ให้ไปทำบุญให้ เมื่อทำตามเด็กก็หายแง

โดยภาพรวมแล้วภูมิปัญญาด้านการแพทย์เจ้าข้าหมอนิ่งนี้เป็นการรักษาทางด้านจิตใจของคน เพื่อให้เกิดความสบายใจ มิได้มีการกินยาขนานใดๆ เมื่อคนเกิดความสบายใจอาการเจ็บป่วยทางกายดีขึ้นตามไปด้วย ซึ่งเป็นวิธีการรักษาตามความเชื่อของคนโบราณที่เกี่ยวข้องกับเรื่องข้อห้ามและการประพฤติปฏิบัติตัวแฝงไปด้วยคำสอนให้คนในชุมชนปฏิบัติดีประพฤติชอบให้ถูกต้องตามครรลองคลองธรรม ธรรมเนียม คติความเชื่อของชุมชน ช่วยให้ชุมชนอยู่อย่างสงบร่มเย็น ดังนั้นเยาวชนและลูกหลานในชุมชนบ้านเอี่ยม ควรจะช่วยกันอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นแขนงนี้เป็นมรดกของชุมชนสืบไป

2.4.2 เศรษฐกิจในยุคปัจจุบัน

ตำบลบ้านเอี่ยมมีกลุ่มอาชีพที่นอกเหนือจากการทำเกษตรกรรมที่ใช้ปรัชญาการค้ารงชีวิตอย่างพอเพียงมารวมกลุ่มกันประกอบอาชีพทั้งเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม ส่วนใหญ่สมาชิกในกลุ่มเป็นผู้สูงอายุที่มีสุขภาพแข็งแรงวางมือจากการทำเกษตรกรรมมารวมกลุ่มกัน เป็นความรู้ท้องถิ่นที่นำภูมิปัญญาในด้านต่างๆมาประกอบอาชีพไม่ว่าจะเป็นกลุ่มปุยหมักชีวภาพอัดเม็ดของหมู 7 บ้านแม่เฟือง กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ หมู่ที่ 8 บ้านฮ่อม กลุ่มการทำพวงหรีดผู้สูงอายุ หมู่ที่ 11 บ้านปง กลุ่มจักสานผู้สูงอายุ หมู่ 13 บ้านห้วยไร่ กลุ่มทำไม้กวาดดอกหญ้าผู้สูงอายุ หมู่ 15 บ้านโป่งหลวง ดอกไม้ประดิษฐ์ หมู่ 1 บ้านเอี่ยม การตัดเย็บเสื้อผ้ากลุ่มสตรี

บ้านฝั่ง หมู่ 9 ซึ่งแต่ละกลุ่มเป็นการบริหาร โดยการจัดตั้งคณะกรรมการกลุ่มขึ้นมาเป็นเศรษฐกิจของชุมชน ที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน

กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ หมู่ที่ 8 บ้านฮ่อง

กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ มีสมาชิกจำนวน 20 คน มีประธาน ชื่อ นายเจริญ หล้าซัด หลังเหตุการณ์เกี่ยวข้าวชาวบ้านจะรวมกลุ่มกันปลูกผักปลอดสารพิษในช่วงฤดูหนาวของทุกปี เพื่อใช้รับประทานในครัวเรือนและจำหน่ายให้กับชุมชนใกล้เคียงที่สัญจรผ่านไปมา โดยมีเกษตรตำบลคอยให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการใช้สารชีวภาพที่ถูกต้อง

นาย เจริญ หล้าซัด เล่าถึงเล่าถึงการดำเนินงานของกลุ่มโดยใช้หลักความพอเพียงคือปลูกไว้ทานเองที่เหลือนำไปขายมีการรวมกลุ่มเพื่อนสร้างรายได้กับชุมชนว่า

“หลังเหตุการณ์เกี่ยวข้าวชาวบ้านจะรวมกลุ่มกันปลูกผักปลอดสารพิษในช่วงฤดูหนาวของทุกปี เพื่อใช้รับประทานในครัวเรือนและจำหน่ายให้กับชุมชนใกล้เคียงที่สัญจรผ่านไปมา โดยมีเกษตรตำบลคอยให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการใช้สารชีวภาพที่ถูกต้อง”

(เจริญ หล้าซัด, สัมภาษณ์ 15 มกราคม 2555)

ภรรยาประธานกลุ่มเล่าถึงการใช่วิธีธรรมชาติในการปลูกผักปลอดสารพิษเพื่อสร้างรายได้แก่ครอบครัวและชุมชน

“เริ่มจับกลุ่มผู้สูงอายุกัน และขอคำปรึกษาจากเกษตรตำบลและขอพื้นที่สาธารณะ ในการทำอาชีพสร้างรายได้ผู้ใหญ่บ้านเห็นว่ามีประโยชน์ จึงยกที่เชิงสะพานให้ทำการเพาะปลูกเป็นการปลูกผักปลอดสารพิษ ปุ๋ยที่ใช้ก็เป็นขี้หมูเอามาเป็นปุ๋ยและใช้วิธีป้องกันแมลงด้วยการใช้น้ำหมัก ส่วนผสมต่างๆ ก็ได้จากครัวเรือน เอายวกกล้วย เอผักหรือรากผักมาหั่นฝอย และหอยเชอรี่เป็นส่วนผสมในน้ำหมักชีวภาพแล้วนำมารดผักแมลงต่างๆ ก็ไม่มากิน ไม่มีหนอนมาเจาะ ผักที่ปลูกก็จะเป็นผักที่คนทั่วไปนิยมนำมาประกอบอาหาร เช่น ผักกาด ดอกกะหล่ำ บล๊อคเคอรี่ ฟริก ผักชะอม มะเขือ ผักบุ้ง ขายก่าละ 10 บาท ถ้าหัวใหญ่หน่อยอาจจะ 2 หัว 20 บาท เมื่อก่อนมีสมาชิกอยู่เยอะ แต่ตอนนี้ก็มีอยู่ประมาณ 8 - 10 คน เพราะบางคนไม่ค่อยสนใจหรือไปปลูกเองที่บ้านไม่ได้มาร่วมในกลุ่ม”

(เต้า หล้าซัด, สัมภาษณ์ 15 มกราคม 2555)

จุดเด่นของกลุ่มความสดของผักซึ่งสามารถเลือกซื้อได้จากแปลงปลูกได้เลย และปลอดภัยจากสารเคมีตกค้างทำให้มั่นใจยิ่งขึ้นและ ราคาถูกและมีผักให้เลือกหลากหลาย ซึ่งกลุ่มต้องการให้มีการส่งเสริมด้านเมล็ดพันธุ์ผักที่มีคุณภาพเพราะยังใช้เมล็ดพันธุ์ที่เก็บจากผักเมื่อปีที่แล้ว ทำให้ผักที่เพาะได้มีลักษณะต้นเล็กเพราะขาดความรู้ด้านการคัดเลือกสายพันธุ์ผัก

กลุ่มจักสานผู้สูงอายุ หมู่ 13 บ้านห้วยไร่

กลุ่มจักสานผู้สูงอายุ มีสมาชิกจำนวน 30 คน มีประธานชื่อนายศรีไลย จันทร์ฟอง กรรมการดำเนินงาน 5 คน เกิดจากภูมิปัญญาที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษในด้านการจักสาน อุปกรณ์เครื่องใช้ไม้สอยในครัวเรือนจากนั้นได้มีหน่วยงานของราชการ เช่น กศน. และ กรมพัฒนาฝีมือแรงงาน เข้าไปฝึกอบรมให้ความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับการจักสานในรูปแบบอื่นๆ ที่หลากหลาย เช่น การทำขันโตก การจักสานตะกร้าจากทางมะพร้าวการจักสานตะกร้าใส่ผัก

พอศรีไลย จันทร์ฟองและสมาชิก เล่าถึงการดำเนินของกลุ่มจักสานที่มีสมาชิกลดลงและเริ่มแยกย้ายกันไปทำที่บ้านตนเองเพราะสมาชิกบางคนเนื่องขาดการพัฒนาฝีมือและเลิกเข้ากลุ่ม

“กลุ่มจักสานผู้สูงอายุ บ้านห้วยไร่ เริ่มต้นขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2547 จึงขอจัดตั้งกลุ่มผู้สูงอายุในหมู่ 13 และได้เข้าร่วมประชุมผู้สูงอายุแห่งประเทศไทยและได้เห็นหมู่บ้านอื่นๆ มีกิจกรรมจักสานทำกัน จึงคิดว่าน่าจะทำได้บ้าง จึงได้รวมตัวกันทำกลุ่มขึ้น โดยเริ่มจากออกกำลังกายเป็นอันดับแรก ประมาณปี 49 - 50 จึงได้ริเริ่มกลุ่มจักสานขึ้นมา” โดยได้รับการจดทะเบียนจากกรมแรงงาน โดยมีผลิตภัณฑ์หลักเป็นขันโตกและตะกร้า เมื่อก่อนจะมารวมตัวกันทำแต่เดี๋ยวนี้แยกย้ายกันไปทำที่บ้าน โดยวัสดุที่ใช้ทำตะกร้าจักสานนั้นคือ ไม้ไผ่ เชือกด้าย สีย้อมไม้และหวายเทียม วัสดุบางชิ้นก็ไปหาในป่าบางชิ้นก็ซื้อมา ขนาดของตะกร้าที่กลุ่มนี้ทำกันมีความกว้างเส้นผ่าศูนย์กลาง 10 นิ้ว ราคา 60 บาท ลวดลายของตะกร้านั้นจะเป็นลายตาข่ายไขว้กันไปมา ในปัจจุบันสมาชิกมีจำนวนลดน้อยลง เนื่องจากบางคนฝีมือไม่ดีทำไม่สวย บางคนไม่ได้มีความสนใจในด้านนี้จำนวนจึงลดลง”

(ศรีไลย จันทร์ฟอง,สัมภาษณ์ ,13 มกราคม 2555)

“เริ่มต้นตอนมีคนมาสอน มีคนมาเรียนกัน 20 กว่าคน แต่ตอนนี้เหลืออยู่ 5 - 6 คน” ในระยะแรกทาง อบต. ได้รับตะกร้าของหมู่บ้านไปวางขายที่ อบต. มีบางรายสั่งทำเป็นจำนวนมาก สมาชิกจะรวบรวมให้ผู้สั่งมารับไป

ในปัจจุบันหากมีคนมาสั่งสมาชิกกลุ่มจึงทำตามคำสั่งในจำนวนน้อย บางคนอาจจะทำขนาดมาตรฐาน บางคนทำขนาดใหญ่แล้วแต่จะมีคนมาสั่งระยะเวลาในการทำตะกร้า 1 ใบใช้เวลาประมาณ 2 - 3 วัน รายได้ที่ทางกลุ่มได้โดยประมาณ 60 - 300 บาทต่อครั้ง”

(กุล ฟองจัน, สัมภาษณ์, 13 มกราคม 2555)

จุดเด่นในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ หวาย ทางมะพร้าว มีสินค้าให้เลือกซื้อที่หลากหลายเป็นงานฝีมือที่ละเอียดสวยงามราคาถูก กลุ่มมีความสามัคคีและพัฒนาความรู้ด้านจักสานอย่างต่อเนื่อง ปัญหาและความต้องการของกลุ่มมักประสบปัญหาในช่วงฤดูฝนซึ่งผู้สูงอายุบางคนไม่สามารถเดินเข้าป่าเพื่อตัดไม้ไผ่มาจักสานได้ จึงแก้ไข โดยการใช้วัสดุอื่นทดแทนไม้ไผ่

กลุ่มทำไม้กวาดดอกหญ้าผู้สูงอายุ หมู่ 15 บ้านโป่งหลวง

กลุ่มทำไม้กวาดดอกหญ้าผู้สูงอายุ มีจำนวนสมาชิก 20 คน นายศรีนวล กันธิมา เป็นประธาน เกิดจากกลุ่มผู้สูงอายุต้องการมีรายได้เสริมและใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ จึงรวมกลุ่มกันประสานกับทาง กศน. ให้จัดหาวิทยากรที่เชี่ยวชาญมาฝึกทักษะวิธีการทำไม้กวาดให้กับกลุ่มหลังจากนั้นทางกลุ่มทำไม้กวาดเพื่อจำหน่ายในชุมชนในราคาต่อมละ 15 บาท มีการทำบัญชีรายรับรายจ่ายทำให้กลุ่มมีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง

พ่อศรีนวล กันธิมาได้เล่าถึงการเริ่มต้นของกลุ่มไม้กวาดว่า

“เมื่อก่อนรวมกลุ่มชาวบ้านมาสอนทำไม้กวาด เมื่อทำเป็นแล้วก็แยกย้ายกันทำที่บ้านใครบ้านมัน เริ่มแรก พ่อไปดูงานที่บ้านหวัง ต.สะเดาะ อ.เมือง ลำปาง จึงขอรถของทางอบต. ไปศึกษาดูงาน เมื่อกลับจากดูงานก็กลับมาฝึกทำ ทาง กศน. หรือ กรมพัฒนาแรงงาน ยังไม่ได้เข้ามาช่วย สอน แต่เนื่องจากพ่อรู้จักกับเจ้าหน้าที่พัฒนาแรงงาน ที่มาสอนจักสานที่บ้านห้วยไร่ ค่อยมาสอนการทำไม้กวาดที่ง่ายกว่าเดิม โดยมากจะทำส่งขาย เดียวนี้ก็จะเป็นการขายแบบเร่ขายตามต่างจังหวัด เป็นขายอุปกรณ์ต่างๆ ด้วยรถกระบะ”

(ศรีนวล กันธิมา, สัมภาษณ์, 16 มกราคม 2554)

จุดเด่นราคาถูกทนทานช่วยส่งเสริมกลุ่มผู้สูงอายุให้มีรายได้ปัญหาของกลุ่มคือขาดตลาดในการจำหน่ายและราคาที่ต่ำทำให้ผลกำไรไม่คุ้มค่า ดอกหญ้ามีในช่วงปลายหน้าหนาวเท่านั้นและอยู่ในป่าถ้าหากจะซื้อต้องใช้รถไปบรรทุกถึงต่างจังหวัด

กลุ่มดอกไม้ประดิษฐ์ หมู่ 1 บ้านเอี่ยม

กลุ่มดอกไม้ประดิษฐ์มีสมาชิกจำนวน 15 คน นางรัชฎาพร เป็นประธาน ได้รับการส่งเสริมด้านอุปกรณ์จาก อบจ. มีความสามารถในการประดิษฐ์ดอกไม้กระดาษสา ในรูปแบบต่างๆเช่น ดอกโบตั๋น ดอกกลีบลี ดอกหน้าวัว ดอกคานะซัน ใช้ทำพวงหรีดไว้จำหน่ายในชุมชน

นางพัชรพร ใจเตกุล สมาชิกในกลุ่มได้เล่าความเป็นมาและปัญหาของกลุ่มว่า

“เห็นคนเฒ่าคนแก่มีฝีมือด้านการประดิษฐ์อยู่แล้ว จึงรวมกลุ่มกันมาเพื่อช่วยส่งเสริมให้มีรายได้ เพราะเห็นว่าในตำบล มีคนเสียชีวิตบ่อยจึงตั้งกลุ่มทำดอกไม้ประดิษฐ์เป็นรายได้เสริม ทางกลุ่มได้ประสานงานกับ บ้านที่ทำกระดาษสาที่อยู่ในหมู่ 1 ด้วยกัน ซึ่งได้มีการปลูกต้นตะขบในการทำกระดาษสาเป็นงานธุรกิจครอบครัว ทางกลุ่มอาชีพได้มีการสอนการเรียนรู้ให้กับนักเรียนในหมู่บ้าน และได้รับการสนับสนุนจาก พัฒนาฝีมือแรงงาน มาช่วยสอนแบบดอกไม้ใหม่ๆ ส่วนมากจะทำการส่งสินค้าให้กับร้านที่อยู่ในเมือง และรับจัดดอกไม้ในงานในงานศพทั้งแต่งหน้าโลงศพ แต่งกรอบรูป และแต่งพวงหรีด ในราคาถูก 1500 บาทต่อครั้ง วัสดุคิบต่างๆก็หาจากในหมู่บ้าน เช่นนำต้นกล้วยมาใช้ปักดอกในการจัดหน้าโลงศพ การผลิตต่อวันจะได้ดอกไม้ประดิษฐ์โดยประมาณ 100 ดอก” ในปัจจุบันทางกลุ่มนั้นประสบปัญหาสมาชิกลงน้อยลง เนื่องจากมีอายุมาก คงตายไปบ้าง และไม่มีสมาชิกมาเพิ่ม

(พัชรพร ใจเตกุล, สัมภาษณ์, 18 มกราคม 2555)

จุดเด่นของดอกไม้ประดิษฐ์มีสีสันที่สดใสและฝีมือที่ประณีต ราคาถูกปัญหาของกลุ่มขาดตลาดในการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ ประสบปัญหาผลิตภัณฑ์ขาดรูปแบบที่หลากหลาย เพราะขาดทักษะใหม่ในการสร้างสรรค์และพัฒนาผลงานมีความต้องการที่จะรับการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ใหม่ในการทำดอกไม้ประดิษฐ์ที่หลากหลายการทำดอกหน้าวัวพิมพ์ใหญ่ในรูปแบบการฝึกทักษะวิชาชีพพระยะสั้นหรือการศึกษาคุณานกลุ่มที่มีความเข้มแข็ง เพื่อเป็นการเพิ่มศักยภาพของกลุ่มมีความต้องการอยากเรียนรู้และพัฒนาทักษะในการทำดอกไม้ประดิษฐ์ให้สะดวกและเป็นที่ต้องการของตลาด

จากการศึกษากลุ่มอาชีพในชุมชนบ้านเอื้อมจะเห็นได้ว่ากลุ่มอาชีพต่างๆ ประสบปัญหาอย่างเดียวกันคือ

ปัญหาขององค์ความรู้ไม่เพียงพอต่อการประกอบอาชีพและการขาดการสืบทอดความรู้ท้องถิ่นเพื่อสร้างการเรียนรู้ร่วมกันซึ่งต้องการที่จะได้รับการถ่ายทอดความรู้ประสบการณ์ใหม่เพื่อมาดัดแปลงและพัฒนาผลิตภัณฑ์ของตน เพราะความรู้ที่มีนั้นเป็นความรู้ที่ไม่ทันสมัยกับความต้องการของตลาด บางกลุ่มจึงประสบปัญหาขาดตลาดรองรับสินค้า นางเต็ม กันทะวัง การตัดเย็บเสื้อผ้ากลุ่มสตรีได้ให้ความเห็นเรื่องนี้ว่า

“เรามีความรู้การเย็บผ้าแบบพื้นฐานไม่ได้ไปเรียนมาฝึกมาสมัยพ่อแม่ คนในกลุ่มก็เหมือนกันมีการฝึกกันเองตามกำลัง อยากจะเย็บแบบที่ทันสมัยมากขึ้นซึ่งเราขาดความรู้ตรงนี้ถ้ามีแบบทันสมัยเราก็จะขายได้มากขึ้น อยากให้หน่วยงานมาฝึกให้ไม่เฉพาะกับกลุ่มเรา เพื่อคนในชุมชนมีคนสนใจ มีแม่บ้านอยู่กับบ้านเยอะ ถ้าเขาสนใจจะได้มารวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มใหญ่ รายได้ในชุมชนจะได้ดีขึ้น”

(เต็ม กันทะวัง, สัมภาษณ์, 13 กรกฎาคม 2554)

นอกจากนี้แต่ละกลุ่มอาชีพยังไม่ได้ได้รับความสนใจจาก คนในชุมชนที่จะมาเรียนรู้และร่วมสานต่อทำให้การดำเนินงานของบางกลุ่มมีเพียงคนเฒ่าคนแก่ไม่กี่คนหากเลิกทำก็ไม่มีคนสืบสานต่อและเป็นความรู้ที่เลือนหายไปจากชุมชน พ่อหลวงจัน คำสืบ หมอสมุนไพร ประจำบ้านสักหมู่ 3 ได้ให้ความคิดเห็นเรื่องการสืบทอดความรู้ท้องถิ่นว่า

“ของดีของเรามีอยู่มากมายแต่ยังมองไม่เห็นค่า บางท่านก็อยากจะมีคนมาสืบสานคนที่จะมาสืบทอดจะต้องมีความอดทนในสมัยก่อน แต่ตอนนี้มันขาดคนที่จะมาสืบทอด ทีนี้ปัญหาเราจะทำยังไงต่างคนก็ต่างอยู่อยากจะให้ทางผู้นำ ทั้งฝ่ายปกครองและฝ่ายท้องถิ่นลองมองความสำคัญทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ขาดการติดต่อซึ่งกันและกันถ้าติดต่อได้อย่างที่พาพื้นบ้านก็น่าจะดี บางท่านในตำบลบ้านเอื้อมมีความรู้มากและท่านก็เสียไปแล้วไม่มีใครมาสืบทอดจะต้องปลูกกระแสขึ้นขึ้นมาในท้องถิ่นหลาย ๆ อย่างเกี่ยวกับคำพูดคำจาและอื่นๆ สมัยก่อนมีวัฒนธรรมสมัยนี้ก็เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา”

(จัน คำสืบ, สัมภาษณ์, 12 กรกฎาคม 2554)

“เคยทำเคยได้รับเงินสนับสนุนงบประมาณ SML มาทำเรื่องจักสานหลังๆ
 มานันท์ก็เหลือแค่คนสองคนตอนนี้ก็ทำอยู่ส่วนตัวในบ้านพองบประมาณหมด
 กลุ่มก็แยกย้ายสลายตัวทำตามบ้าน ไม่มีการรวมกลุ่มกัน ไม่มีการต่อรอง
 เรื่องราคาจากคนมารับซื้อเพราะกลุ่มไม่มีศักยภาพพอ ตอนนีกลุ่มมีสมาชิก
 มากก็จริงแต่เหลือคนทำจริงๆ ไม่กี่คน”

(ศรีนวล กันธิมา ,สัมภาษณ์, 12 กรกฎาคม 2554)

ปัญหาขาดการสนับสนุนการพัฒนาจากหน่วยงานรัฐและเอกชนในการ
 สนับสนุนอย่างต่อเนื่องก็เป็นปัญหาที่กลุ่มอาชีพหลายกลุ่มในชุมชนต้องปิดตัวลงทำให้กลุ่มอาชีพ
 ต่างๆ ปิดตัวลงซึ่งเป็นสิ่งที่น่าเสียดายเพราะตำบลบ้านเอื้อมมีความพร้อมในด้านทุนทางสังคม
 ที่สามารถพัฒนากลุ่มอาชีพเหล่านี้เป็นธุรกิจของชุมชนได้

2.4.3 การจัดการป่าและน้ำของชุมชนในยุคปัจจุบัน

2.4.3.1 การจัดการป่าชุมชน

ป่าชุมชนสวเฟืองมีขนาดพื้นที่รัศมีเขตป่าประมาณ 7 - 8 กิโลเมตร ลักษณะ
 ของป่าเป็นป่าโปร่งผลัดใบ พืชที่ขึ้นในป่าจะเป็นไม้ประดู่และไม้เต็งรัง ซึ่งทางชุมชนได้อนุรักษ์ไว้
 และมีข้อกำหนดในการควบคุมดูแลรักษาป่า โดยห้ามไม่ให้มีการลักลอบตัดไม้ หรือเผาป่า โดยจะมี
 บทลงโทษหากเป็นคนในหมู่บ้านครั้งแรกจะทำการตัดเดือนและทำการปรับ 3,000 บาท ต่อต้น
 แต่หากเป็นคนนอกจะทำการแจ้งผู้ใหญ่บ้านของผู้กระทำความผิดให้ตัดเดือนและปรับ 3,000 บาท
 แต่คนในพื้นที่หากต้องการไม้ไปต่อเติมบ้าน จะมาแจ้งให้กับทางผู้ใหญ่บ้านแล้วจึงสามารถตัดได้
 เนื่องจากผู้ที่มาขอตัดไม้ ส่วนใหญ่มีฐานะยากจนไม่มีเงินไปซื้อไม้เอง ในการใช้ประโยชน์จากป่า
 ไม้ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเข้าไปเก็บของป่ากินรับประทานกันจะไม่เอามาขายของป่าที่เก็บได้ เช่น
 เห็ดนางฟ้า เห็ดฟาง และเห็ดเผาะ ชาวบ้านจะนิยมนำมากิน การบริหารงานป่าชุมชนจะบริหาร
 โดยกรรมการหมู่บ้าน เพราะว่ากรรมการป่านั้นเปลี่ยนชุดไปนานแล้วและมีการตั้งชุดใหม่ก็ให้เป็น
 กรรมการหมู่บ้าน หลักใหญ่จะดูแลรักษาความสงบเรียบร้อย ป่านี้มีพื้นที่ 2,000 ไร่ จากนี้ไป 7 - 8
 กิโลเมตร ป่าชุมชนแห่งนี้โยยเดิมที่จะตั้งให้เป็นป่าที่สมบูรณ์ เพราะว่ามีคนไปบุกรุกและเข้าไป
 ทำไร่ล้มลุกของชาวบ้านที่ตรงนี้เขาทำมา ตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย ทำมาตั้งนานไม่รู้จะทำอย่างไร จึงได้
 ตั้งกฎระเบียบขึ้นมา ถึงขั้นที่สุดถ้าหากไม่ฟังกันก็แจ้งความดำเนินคดีอย่างนี้ เป็นต้น แต่ส่วนใหญ่
 จะมีขโมยไม้ โดยมากชาวบ้านจะเอาไม้ก็จะมาบอกผู้ใหญ่จะมาขอไม้ไปทำอะไรและก็มีเก็บเห็ด
 กินกัน ชาวบ้านส่วนใหญ่จะอยู่กับป่า

ชาวบ้านส่วนใหญ่ เป็นชาวไร่ชาวนา เวลาหน้าฝนจะทำไร่ทำนา พอเวลาหน้าแล้งจะเข้าไปในป่า ในป่าก็มีบางจุดที่โล่ง เพราะว่าเมื่อก่อนชาวบ้านมายึดทำไร่ทำนา เรียกว่าไร่เหล่า คือที่มีเจ้าของแต่อยู่ในเขตป่าจนตอนนี้มีไม้ขึ้น ปลุกไม้ มีพวกไม้มะค่า มีไม้สัก เวลาต้นไม้โตเจ้าของไร่จะไปตัดก็จะมาบอกผู้ใหญ่ เจ้าของที่ก็ปลุกทดแทนมาเรื่อยๆ ระบบการจัดการคือในพื้นที่ป่าเป็นที่สาธารณจะไม่ให้มีการบุกรุกส่วนมากจะเข้าไปจะขออนุญาต แต่ส่วนมากจะมีเขตอื่นที่เข้ามาลักขโมย เพราะว่าบ้านมีป่าบ้านอื่นไม่ได้มีป่าแล้ว ผู้ใหญ่บ้านกรรมการป่าไม้ชุมชนบ้านสบเฟือง ได้เล่าถึงการดูแลป่าว่า

“เพราะเขาขายกันหมดแต่บ้านเราไม่ขาย หน้าทีของกรรมการคือออกตรวจ แต่จะมีปัญหาตอนหน้าฝนคือชาวบ้านจะเข้าไปเก็บเห็ดก็ไม่ว่าจะทำยังไงก็ปล่อยให้เข้าแต่ห้ามยุ่งกับไม้ แต่ก็มียบประมาณจากทางภาครัฐเข้ามาสนับสนุน แต่ส่วนมากเป็นในส่วนอื่นที่ไม่ใช่ป่าชุมชนจึงไม่มีงบประมาณมากพอที่จะพัฒนา ป่าไม้ เคยคิดไว้ว่าจะติดป้ายชื่อพันธุ์ไม้แต่ก็ไม่ได้ทำอย่างการทำแนวกันไฟก็ใช้ชาวบ้านมาช่วยกันทำแนว เรื่องการบุกรุกขโมยไม้ถ้าจับได้จะส่งเจ้าหน้าที่ส่วนมากเป็นชาวบ้าน ในชุมชนจะเป็นการตักเตือน ถ้าทำอีกจะทำการปรับเป็นต้นๆ แค่นี้ก็เข็ด แต่ก็มีมาขอไม้ไปทำบ้านบ้างส่วนมากจะเป็นคนฐานะยากจน จะมาขอเพียง 2 - 3 ราย มาขอไม้ไปต่อเติมบ้านก็อนุโลมให้ได้บ้างเพื่อความเป็นอยู่ ไม้ในป่าส่วนมากเป็นไม้เล็กๆ”

(วีรพงศ์ คำทา, สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2555)

“การจัดการป่าเราจะปักหลักไว้ให้เป็นเขตป่า ชาวบ้านก็เข้าไปเก็บเห็ดเอาไปขายและเอาไปเลี้ยงครอบครัว ก็ไม่ต้องขออะไรแต่ห้ามไปยุ่งกับไม้ห้ามล่าสัตว์ ส่วนมากไม้ในป่าจะไม่ใช่ไม้ใหญ่อะไรจะเป็นป่าเบญจพรรณ ชาวบ้านก็จะมีส่วนร่วมในเรื่องการดูแลป่า หากมีคนนอกเข้ามาก็จะมาบอกคอยเป็นหูเป็นตาให้ ที่เข้ามาลักตัดไม้จะจับไม่ค่อยได้เพราะมาถึงก็เหลือแต่ตอ แต่มีไม่มาก ข้อกำหนดต่างๆ จะใช้กับคนในชุมชน ถ้าแอบตัดจะทำการตักเตือน ครั้งที่ 2 ก็ปรับ 1,000 บาทต่อต้น ครั้งที่ 3 จับส่งตำรวจแต่ไม่มีใครถึงครั้งที่ 3 เพราะกลัว ส่วนคนนอกหากมีก็จะส่งให้ป่าไม้จัดการ”

(สมนึก ฟางเย็น, สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2555)

ป่าชุมชนบ้านห้วยลึก เขตป่าไม้ของบ้านนี้มี 313 ไร่ เวลาใครมาตัดไม้ก็ต้องแจ้ง หรือเวลาไฟไหม้ก็จะออกเสียงตามสายให้ชาวบ้านมาช่วยกันดับเพราะว่าป่าอยู่ติดวัดด้วย เดี่ยววัดจะโดนเผาไป เขตวัดก็เป็นเขตป่า โดยมากชาวบ้านชอบแอบมาจุดไฟเอาไปมดแดงบ้าง แต่ถ้าเป็นป่าไม้ใหญ่ๆ ไฟจะไม่ค่อยไหม้เพราะมีความชุ่มชื้นเป็นป่าไม้ใหญ่ แต่ว่าป่าในชุมชนจะเป็นไม้เล็กๆ ป่าจะแบ่งเป็น 2 ส่วนคือส่วนที่เป็นป่าช้า ตรงนั้นจะเป็นไม้ใหญ่ไม้มะค่า ป่าอีกฝั่งหนึ่งจะเป็นไม้เหียง ไม้ติง (ไม้ยืนต้น ต้นเล็กๆ) แต่ว่าเมื่อก่อนก็มีการจับจองที่ทำการเกษตรของชาวบ้านรวมเข้าไปในป่าด้วย กรรมการป่าไม้ชุมชนบ้านห้วยลึกได้กล่าวถึงการดูแลป่าชุมชนบ้านห้วยลึกว่า

“ในตอนนี้อินุญาติให้ทำการเกษตรได้อยู่แต่ห้ามขยายมากกว่านี้ แต่หากว่าหลวงเรียกเอาคืนชาวบ้านต้องยอมออกจะพื้นที่ ส่วนมากที่ไปปลูกกันก็เป็นข้าวโพด จะมีถั่วลันเตาบ้าง การมีส่วนร่วมของชุมชนหากมีไฟไหม้เขาก็จะมาแจ้ง อย่างตอนที่เราไม่อยู่เขาก็โทรมาแจ้ง ก็ทำการประสานงานกับ อบต. เอรอดดับเพลิงมากขึ้นไว้ การลักขโมยไม้โดยมากไม่ค่อยมีการลักตัด โดยมากก็เป็นพวกเผาถ่านขาย เพราะว่าเขาทำมานาน ถ้าทำให้เอาไม้จากนอกเขตป่าในเขตป่าห้ามเอา หรือเอาฝืนก็ไปเอากับเผาถ่าน ถ้าเป็นหน้าเห็ดก็จะอนุญาตให้เข้าไปแต่ห้ามไม่ให้เอาไม้ กฎเกณฑ์ของป่าชุมชน ครั้งแรกก็จะเดือนก่อนครั้งต่อไปจะมีการปรับ ประมาณ 2000บาทแต่ยังไม่เคยมีการปรับ หากจะตัดก็ตรงป่าช้าแต่ส่วนใหญ่ไม่กล้าไปตัดกันเพราะกลัว กิจกรรมเกี่ยวกับป่าก็จะจัดในวันพ่อกันแม่ แต่อากาศมีแผนว่าจะปลูกต้นสัก ก็จะให้ปลูกเป็นเพื่อใช้สอยส่วนรวม ส่วนมากจะขโมยในเขตที่ดินส่วนตัว”

(ถวิล ยาศาร ,สัมภาษณ์ ,1 เมษายน 2555)

ป่าชุมชนบ้านทุ่งกล้วย ป่าชุมชนได้รับการสนับสนุนจากป่าไม้ ป่าไม้เอามาให้เป็นต้นกล้า ชาวบ้านมีส่วนร่วมมาช่วยกันปลูก แต่ว่ายังไม่สามารถใช้ประโยชน์อะไรได้ เนื่องจากจากเพื่อปลูกเมื่อปีที่แล้ว ในการควบคุมดูแลก็ได้ทำแนวกันไฟป่าไว้ ชาวบ้านก็ช่วยกันดูแล หากหญ้าขึ้นชาวบ้านกับป่าไม้ก็จะมาช่วยกันถางหญ้าขบับถัดไม้ก็จะ ดำเนินคดีตามกฎหมาย กรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งกล้วยได้กล่าวถึงการจัดการป่าว่า

“แต่ในตอนนี้อังไม่มีคนมาลักลอบตัด ถ้าของป่าก็จะมีแต่เห็ด แต่ชาวบ้านก็จะไม่มาเก็บเขาจะไปเก็บแถวป่าทางอุทยานในพื้นที่ป่าของหมู่บ้าน ไม่มี การเข้าไปทำกินในเขตป่า จะแยกไปทำไร่อื่นระบบ การจัดการ ชาวบ้าน

ไม่ได้เข้าไปในป่า แต่ฝากให้ช่วยกันดูแลชาวบ้านก็มาช่วยกันดูแล ตอนเริ่มป่าไม้เป็นคนอื่นเรื่องเข้ามากันเขต บอกตรงนี้เป็นเขตป่าชุมชนของหมู่บ้านให้ช่วยกันดูแลรักษาตัวเองนะ จะดูแลไฟป่า ดูแลต้นไม้ไม่ให้ใครมาขโมยไปใช้จริงๆ ป่านี้ไม้เดิมมีอยู่แล้วแต่เอากล้ามาปักลงให้เต็ม ส่วนมากไม้ที่มีในป่าจะเป็นไม้ล้มลุกเมื่อป่าไม้เข้ามาก็ข้างมาถาง ถ้ามีไฟไหม้ก็ประสานงานกับ อบต. มาดับไฟ เรียกถักถอบถ้างับได้จะดำเนินการตามกฎหมายเลย

(วัลลพ เกื่องเพลา, สัมภาษณ์ , 1 เมษายน 2555)

ป่าชุมชนบ้านทุ่งปงเรียน ไม้ ที่ขึ้นในป่าส่วนมากจะเป็น ไม้เหียง ไม้ยาง ไม้เปา เอามาใช้สอยในบ้าน เป็นไม้เล็กๆ ขนาดโดยรอบประมาณ 4 เซนติเมตร เรื่องการเข้าไปใช้ สอดประโยชน์ในป่าก็เก็บของป่า เก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ เห็ดที่ขึ้นส่วนมากเป็น เห็ดลม เห็ดขาว เห็ดแดง เห็ดเผาะ เห็ดนางฟ้า คณะกรรมการป่าชุมชนไม่สนับสนุนให้เก็บไปขาย ทำให้จะหมดเร็วทำให้ป่าเสื่อมลง กรรมการป่าไม้ชุมชนบ้านทุ่งปงเรียน ได้กล่าวถึงการรักษาป่าทุ่งปงเรียนไว้ว่า

“ในป่าจะไม่มีผลไม้นอกจากเก็บกินแล้วก็ไม่มีการใช้ประโยชน์เลย อย่างเข้ามาศึกษาระบบนิเวศก็ยังไม่มีการเข้ามา ก็จะเก็บอนุรักษ์ไว้อย่างนั้น ในเรื่องกฎเกณฑ์ป่าไม้ในป่าชุมชนเรามีไว้เพื่ออนุรักษ์เก็บรักษาแต่ถ้าเอามาใช้ในงานส่วนรวมถ้าจำเป็นเอามาใส่วัดก็จะทำการประชุมกับหมู่บ้านเอามาใช้งานสาธารณะ แต่ถ้าเอาเยอะก็จะประสานงานกับทางอำเภอ ถ้าไม่ก็ต้นจะจัดประชุมในหมู่บ้าน เรื่องการถักถอบส่วนใหญ่จะเป็นแถวๆ รอยต่อ ถ้ามีการถักถอบจากต่างหมู่บ้านค่าปรับ 3000 บาท แต่ก่อนจะปรับในครั้งแรกจะประสานงานกับผู้ใหญ่บ้านของผู้กระทำแล้วทำการตัด เดือน ครั้งต่อไปปรับ 3,000 บาท ส่วนในหมู่บ้าน ผมก็บอกกับทางหมู่บ้านห้ามทำหากไม่ห้ามเดียวบ้านใกล้เคียงจะว่าที่คนในหมู่บ้านยังทำได้ก็จะทำบ้าง ส่วนคนในหมู่บ้าน เดือนก่อนครั้งแรก เมื่อมีครั้งที่ 2 ก็ปรับ 3,000 บาท ถ้ามีอีกก็จะดำเนินการตามกฎหมาย “

“ส่วนมากคนที่มาถักถอบจะมาช่วงใกล้เช้า ที่หายไปก็จะเป็นเขตติดต่อระหว่างหมู่บ้าน ในบ้านเราถ้าจะทำบ้านทำอะไรเล็ก ก็ทำได้ แต่ขอให้ตัดห่างๆ เพราะมันจะหายไปทั้งวง ในชุมชนจะคอยดูแลเรื่องการถักถอบตัดไม้จะมาแจ้งตลอด เรื่องไฟส่วนมากจะไม่ค่อยมี ถ้ามีก็จะเป็นเขตติดต่อเพราะ

ชาวบ้านทำการเกษตรเผาไร่แล้วไฟมันลาม ก็ได้ทำแนวกันไฟไว้ทำระยะห่างไว้ 3 เมตร เรื่องปลูกป่าทดแทน จะเป็นการปลูกนอกป่าเพราะว่าในป่านั้นแน่นแล้ว ก็จะทำกิจกรรมปลูกป่า เช่น วันพ่อ หรือไปปลูกตามที่สาธารณแวงฝ่าย ในเรื่องของพิธีกรรมก็จะไม่มีอะไรส่วนมากก็จะมีการบวชป่ามากกว่า”

(สามารถ วิเศษ, สัมภาษณ์, 2 เมษายน 2555)

“คือตอนนี้ป่าไม้ของเราไม่ได้เป็นป่าไม้ที่เพิ่งจะฟื้นฟู มีมาประมาณ 9 - 10 ปีแล้ว โดยมาเมื่อก่อนใครจะเข้าไปทำอะไรทำได้หมดหลังจากนั้นเมื่อป่าไม้เข้าเข้า ตั้งเป็นป่าชุมชน มีการตั้งป่าไม้ชุมชนก็มีกฎระเบียบขึ้นมาเราไม่ให้ใครตัด ถ้าใครฝ่าฝืนตัดก็ต้องปรับ ส่วนในเรื่องของการใช้สอย ถึงหน้าฝนเป็นหน้าเห็ดคนก็จะไปเก็บเห็ดกันมาและไปเก็บไม้ที่แห้งออกมาได้ ไม้ในบ้านปลูกโดยมากจะเป็น ไม้รังต่างๆ ไปนะ คนในชุมชนก็ให้ความร่วมมืออย่างดีช่วยกันดูแลไม่ให้มีการตัด เมื่อก่อนก็มีหมู่บ้านใกล้เคียงเราก็ใช้วิธีตัดเดือนอาฬภคนผู้ใหญ่บ้าน ประกาศ หากมีอีกก็ทำการปรับ เมื่อก่อนส่วนใหญ่เค้าจะเอาไม้มาทำฟืน เมื่อก่อนทำถ่านขายกันแต่ตอนนี้เราไม่ให้ทำ ส่วนเรื่องไฟป่านี้ไม่ค่อยมีเพราะจะเป็นถนนรอบป่าเวลาชาวบ้านเผาอ้อยก็จะทำ แนวกันไฟไว้ในเขตป่าก็มีบ่อน้ำ ใช้ทำการเกษตร เป็นบ่อปลา สระน้ำของเรานั้นให้ระบบรดน้ำอาศัยเก็บกักน้ำจากน้ำฝน ป่ามีพื้นที่ ทั้งหมด 153 ไร่ รวมสระน้ำด้วย”

(สะอาด ใจยาบุตร, สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2555)

“ชาวบ้านมาใช้ประโยชน์จากป่าก็มาเก็บของป่ากิน เลี้ยงวัวเลี้ยงควาย หาไข่มดแดง ก็อนุรักษ์ไว้ไม่ให้ใครมาทำลายเพราะได้ลงประชามติไว้แล้ว เรื่องการควบคุม จะมีผู้นำดูแล และชาวบ้านในการเป็นหูเป็นตา ป่านี้การตัดไม้ไม่ค่อยมีส่วนใหญ่เป็นการเผามากกว่า ชาวบ้านให้ความร่วมมือสอดคล้องดูแลคอยรายงานผู้นำ ต่างบ้านก็ประสานงานกันผู้ใหญ่ให้ตัดเดือนและก็ปรับ ถ้ามีครั้งที่ 2 ในเรื่องการป้องกันทำแนวป้องกันไฟ เรามีกิจกรรมปลูกทดแทนทุกปีก็จะพาชาวบ้านมาร่วมกันปลูกส่วนใหญ่เป็นวันพ่อ วันแม่ ไม้ในป่าส่วนมากจะเป็นไม้เต็งรังอย่างปลาในสระก็จะอนุรักษ์ไว้ ไม่ให้มาจับในฤดูวางไข่ เพราะเป็นการขยายพันธุ์ปลา”

(สวัสดิ์ ตรีบุตร, สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2555)

ป่าไม้ชุมชนเป็นสิ่งที่ชุมชนร่วมกันดูแล อนุรักษ์ไว้ แต่เหมือนกับว่ายังขาดการพัฒนาด้านป่าไม้ชุมชนเนื่องจากการใช้ประโยชน์ของคน ในชุมชนยังน้อย อาจเพราะขาด

การจัดสรรงบประมาณ เพื่อนำมาพัฒนาป่าไม้ชุมชนให้เป็นสถานที่เรียนรู้ทางด้าน ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศ หรือทำให้เป็นแหล่งให้ความแก่คนในชุมชนโดยส่วนมากจะเป็น การใช้สอยในส่วนอื่นๆ ไปเช่นใช้ไม้ เก็บของป่ากิน แต่ขาดการฟื้นฟู ส่วนใหญ่มักจะปล่อยให้ไม้ ไม่ได้ฟื้นฟูป่าให้มีความอุดม สมบูรณ์มากขึ้น นอกจากช่วยกันระวังภัย

2.4.3.2 การจัดการน้ำ

คนในชุมชนตำบลบ้านเอื้อมได้ รับการพัฒนาทรัพยากรหลายแห่ง ทั้งจาก ภาครัฐและเอกชน และจากโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยเป็นการจัดการป่าและจัดการ น้ำดังนี้ โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ 2 ที่สนับสนุนการจัดการน้ำของคนในชุมชน คือ

อ่างเก็บน้ำแม่ตำหลวงอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จ.ลำปาง เป็นโครงการที่ นายบุญเท่ง วงศ์ทอง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 5 บ้านทุ่งกล้วย ตำบลบ้านเอื้อม อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ได้มีหนังสือขอพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณ ในการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อบรรเทา ความเดือดร้อนของราษฎร ซึ่งขาดแคลนน้ำสำหรับทำการเกษตร และขอให้ทรงรับไว้เป็นโครงการ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งกรมชลประทานโดยสำนักชลประทานที่ 2 ได้พิจารณาแล้วเห็นว่า โครงการอ่างเก็บน้ำแม่ตำหลวงมีความเหมาะสมที่จะดำเนินการได้ในลักษณะงานชลประทาน ขนาดเล็ก ขนาดความจุประมาณ 1,000,000 ลูกบาศก์ เมตร ซึ่งจะสามารถส่งน้ำช่วยเหลือพื้นที่ เพาะปลูกได้ ประมาณ 2,000 ไร่ โครงการอ่างเก็บน้ำแม่ตำหลวง ตั้งอยู่ที่บ้านทุ่งกล้วย หมู่ที่ 5 ตำบลบ้านเอื้อม อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง มีเป้าหมายเพื่อให้เป็นแหล่งน้ำบรรเทาความเดือดร้อน ในการขาดแคลนน้ำสำหรับทำ การเกษตรและอุปโภค-บริโภค ของราษฎร ได้อย่างเพียงพอตลอดปี และมีประสิทธิภาพทั้งนี้เนื่องจากสภาพภูมิประเทศเป็น ที่ราบสูงเชิงเขา มีแหล่งน้ำธรรมชาติ ที่ สำคัญ คือ ลำห้วยแม่ตำหลวง ไหลผ่านหมู่บ้านทุ่งกล้วย ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่ใช้เป็นที่อยู่อาศัยและทำ การเกษตรและราษฎรในพื้นที่ส่วน ใหญ่มีอาชีพทำการเกษตร เพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ พื้นที่ เพาะปลูกในฤดูฝน คือ ข้าว ในฤดูแล้งจะเป็นข้าวโพดและถั่วชนิดต่างๆ โครงการอ่างเก็บน้ำแม่ตำ หลวง เป็นทำนบกดิน ขนาด สันทำนบกกว้าง 8.00 ม. ยาว 139.00 ม. สูง 20.00 ม. จำนวน 1 แห่งมีทาง ระบายน้ำล้นแบบรางเทคอนกรีตเสริมเหล็ก ขนาดสันกว้าง 8.00 ม. ยาว 250.00 ม. พร้อม ท่อส่งน้ำ ขนาดท่อ 0.60 ม. ยาว 90.00 ม. จำนวน 1 แห่งท่อแยก ขนาด 0.40 ม. ยาว 30.00 ม. จำนวน 1 แห่ง โครงการนี้อยู่ในแผนงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ใช้งบประมาณจาก สำนักงาน คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.) จำนวน 21,750,000.บาท ประโยชน์ที่ได้รับมีพื้นที่ เพาะปลูกของราษฎรทั้งหมด 7 หมู่บ้านได้ อย่างทั่วถึงโดยในฤดูฝนครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 2,600 ไร่ และในฤดูแล้งประมาณ 600 ไร่ โดยมีราษฎร จำนวน 740 ครัวเรือน ประชากร 2,856 คน ได้รับประโยชน์โดยตรง อ่างเก็บน้ำแม่ตำหลวง เริ่มเก็บ

กักน้ำตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. 2549 ที่ผ่านมาและคนในชุมชนได้ทำการเพาะปลูกอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้คนในชุมชนยังมีการรวมกลุ่มเกษตรกรจัดตั้งเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำของอ่างเก็บน้ำแห่งนี้ มีพื้นที่ประมาณ 3,000 ไร่อย่างชัดเจน และยังมีการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำของกรมชลประทาน ในปี พ.ศ. 2551 ขึ้นมาอีกเพิ่มเติมในพื้นที่การใช้น้ำจากฝายอีก 10 แห่ง ประกอบด้วยฝายฝักหละ ฝายปงเตา ฝายฝักกิบ ฝายสบแม่ต้า ฝายทุ่งห่อ ฝายปงฝักเสียบ ฝายทุ่งจั่ว ฝายฝักกิบ ฝายห้วยตาดและ ฝายโทกโทยด โดยในการเพาะปลูกช่วงฤดูแล้ง จะสามารถส่งน้ำสู่หมู่ที่ 5, 12 ต.บ้านเอื้อม ซึ่งปลูกพืชหลายอย่างได้แก่ ถั่วลิสง, อ้อย และถั่วเหลืองส่วนในฤดูฝนราษฎรนิยมปลูกข้าวเหนียวพันธุ์ กข.6 และข้าวเหนียวพันธุ์พื้นเมือง (ข้าวดอ) ผลผลิตก่อนมีอ่างเก็บน้ำข้าวเหนียวพันธุ์พื้นเมือง มีผลผลิตเพียงประมาณ 30 ถังต่อไร่ แต่เมื่อสร้างอ่างเก็บน้ำแล้วเสร็จ และปล่อยน้ำสู่พื้นที่เพาะปลูกของราษฎรทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นเป็น 50 ถังต่อไร่

การจัดการน้ำที่เกิดจากโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ทำให้คนในตำบลบ้านเอื้อมสามารถมีน้ำใช้เพื่อทำการเกษตรได้ และการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำอันเกิดจากอ่างเก็บน้ำนี้จะยิ่งก่อให้เกิดคนในชุมชน ยิ่งตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากร กรมชลประทานเป็นหนึ่งในหน่วยงานภาครัฐบาล ที่ได้เข้ามาเสริมความรู้ในเรื่องการบริหารจัดการน้ำ ให้กับชาวบ้านเอื้อมโดยได้จัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะเพิ่มการใช้น้ำและการดูแลให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น การจัดทำโครงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องจัดการเหมืองฝายกับกลุ่มที่มีการบริหารจัดการเหมืองฝายที่มีประสิทธิภาพทั้งภายในและนอกจังหวัด

หน่วยงานราชการภายในจังหวัด มีหลายหน่วยงานที่เข้ามาทำกิจกรรมให้กับชุมชน เช่น สำนักชลประทานที่ 2 ซึ่งเป็นหน่วยงานรับผิดชอบพื้นที่ในจังหวัดลำปางเป็นหลัก มีโครงการอบรมเยาวชนให้มีความรู้ในเรื่องการบริหารจัดการน้ำหรือที่เรียกว่า ยุวชลกร เพื่อให้เยาวชนเห็นความสำคัญและประโยชน์ของการชลประทานและรู้คุณค่าของน้ำ

หน่วยเอกชน หน่วยงานเอกชนต่าง ๆ ได้มีบทบาทเผยแพร่ความรู้ สนับสนุน และหรือจัดกิจกรรมที่เสริม กระตุ้น และสร้างความตระหนักในความสำคัญเรื่อง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การดูแล พื้นฟู บำรุงรักษา เช่น บริษัท ไทยน้ำทิพย์ จำกัด จัดพิธีสืบชะตา ขอบคุนแม่ น้ำวัง และปลูกหญ้าแฝกในโครงการอนุรักษ์แม่ น้ำวัง ในวันที่ 10 กรกฎาคม 2552 เพื่อรณรงค์ให้ตระหนักถึงความสำคัญของน้ำ และมุ่งแก้ปัญหาการตื้นเขิน และไม่สามารถกักเก็บน้ำได้ในฤดูแล้งของแม่ น้ำวัง ด้วยการรวมพลังอาสาสมัครจากไทยน้ำทิพย์ ส่วนการปกครองท้องถิ่น และชาวบ้าน กว่า 1,500 คน ปลูกหญ้าแฝกร่วมกัน จำนวน 350,000 ต้น รวมระยะทางยาว

5.5 กิโลเมตรแต่ก่อเกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้และการสร้างองค์ความรู้จากสิ่งแวดล้อมที่ เกิดกับ ตัวองค์กร ชุมชนและอาสาสมัคร

เครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ คนในชุมชนตำบล บ้านเอี่ยม สามารถแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติกลุ่มต่างๆ เช่น ชุมชนบ้านสามขา อ.แม่ทะ ที่ในอดีตประสบปัญหาน้ำแล้ง ไฟป่า การบุกรุกป่าพื้นที่ต้นน้ำ แต่ปัจจุบันประสบความสำเร็จในด้านการจัดการน้ำที่ทำให้ชุมชนมีแหล่งน้ำใช้ ตลอดปี สภาพป่ามีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ป่ามีความชุ่มชื้น และลดปัญหาตะกอนในแหล่งน้ำ มีการจัดการเหมืองฝายโดยเฉพาะฝายชะลอน้ำและดักตะกอนที่เป็นต้นแบบให้ชุมชนหลายแห่ง

ในตำบลบ้านเอี่ยมมีคนในชุมชนเองที่เข้ามามีบทบาทหลายส่วนผ่านกลุ่ม องค์กร ที่ตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการ เช่น ผ่านองค์การบริหารส่วนตำบล ผ่านกลุ่มผู้ใช้น้ำผ่าน คณะกรรมการป่าชุมชน แต่ในขณะที่เดียวกันคนในชุมชนยังได้ใช้ความร่วมมือของคนในชุมชนผ่าน วิธีดั้งเดิมบนความสัมพันธ์ของชุมชน ความเชื่อและพิธีกรรมของตนด้วย

จากแผน พัฒนาตำบลฉบับต่างๆ ขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเอี่ยม เช่น แผนพัฒนาสามปี พ.ศ. 2552 - 2554 มีโครงการที่สร้างจิตสำนึกและความตระหนักใน การจัดการสิ่งแวดล้อมและสิ่งแวดล้อมหลายโครงการที่จัดทำให้กับชาวบ้านเอี่ยมทั้ง 15 หมู่บ้าน เช่น โครงการปลูกป่า อนุรักษ์ป่าไม้ชุมชน เพื่ออนุรักษ์ป่าไม้ให้คงอยู่กับชุมชน โครงการรักษ้ำ รักรักษา รักษ์ชุมชน ร่วมใจถวายในหลวง

โครงการหนึ่งคน หนึ่งฝน หนึ่งต้น เพื่อประชาชนชาวไทย โครงการปลูกป่า บวชป่ามหากุศล 9 ตัวอย่างการจัดการทรัพยากรด้านน้ำของคนในชุมชนบ้านเอี่ยม เช่น กิจกรรมที่ ชาวบ้าน ต.บ้านเอี่ยม ลำปางร่วมขุดลอกลำเหมืองฝาย 10 ลำน้ำแม่เฟืองที่ซำรุคและต้นเงิน โดยเป็นความร่วมมือของอำเภอเมืองลำปางกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตำบลบ้าน เอี่ยม ออก ให้กำลังใจชาวบ้านหลายร้อยคน ที่กำลังขุดลอกลำเหมืองและฝายน้ำล้น ลำห้วยแม่เฟืองที่ต้นเงิน เนื่องจากใกล้ฤดูการทำนา ซึ่งกิจกรรมครั้งนี้ นายอำเภอที่เข้าร่วมงานได้กล่าวว่า “ที่ผ่านมาได้เกิด น้ำป่าไหลหลาก จนทำให้ฝายดังกล่าวได้รับความเสียหายจนชานาและเกษตรกร ไม่สามารถนำ น้ำในฝายดังกล่าวมาทำการเกษตรได้ ซึ่งทางอำเภอเมืองลำปางและองค์การบริหารส่วนตำบล บ้านเอี่ยม ก็ยังได้อนุมัติเงิน เพื่อทำการก่อสร้างฝายในเนื้อที่ที่อยู่ใกล้กันอีกลูกหนึ่ง เพื่อช่วยเหลือ เกษตรกรในการประสบปัญหาภัยแล้ง และช่วยป้องกันอุทกภัยอีกด้วย และจะได้ซ่อมแซมฝาย ที่ซำรุค เพื่อให้ใช้การได้ และทันฤดูการทำนาที่จะถึง เพื่อไม่ให้เกษตรกรได้รับความเดือดร้อน เนื่องจากฝายในลำห้วยแม่เฟืองแห่งนี้ มีความยาวของลำเหมืองที่เกษตรกรใช้น้ำหลายกิโลเมตร และพื้นที่ทำการเกษตรหลายร้อยไร่ ซึ่งมีพื้นที่ของเกษตรกรในหลายหมู่บ้านของตำบลบ้านเอี่ยมอีก

ด้วย” ในการขุดลอกลำเหมืองฝาย ลำห้วยแม่เพืองนี้ ทุกคนต่างพากันมาด้วยการร่วมแรงร่วมใจ โดยไม่ใช้งบประมาณของทางราชการแต่อย่างใด

กลุ่มผู้ใช้น้ำของชุมชน บ้านเอื่อม เป็นอีกหนึ่งส่วนที่เข้ามา มีบทบาทในการบริหารจัดการน้ำของคนในชุมชนเป็น กลุ่มที่ตั้งขึ้นมาเพื่อดำเนินการจัดสรรแบ่งปันน้ำระหว่างสมาชิกในกลุ่มได้ อย่างเป็นธรรม ดูแล บำรุงรักษาแหล่งน้ำ ให้อยู่ในสภาพดีและมีประสิทธิภาพ เพื่อเป็นตัวแทน ในการติดต่อและประสานงานกับหน่วยงานอื่นๆ ให้สมาชิกเกิดความรัก ห่วงแหนแหล่งน้ำและกิจกรรมที่สร้างขึ้น ให้สมาชิกใช้น้ำอย่างประหยัดและเกิดประโยชน์สูงสุด และ ให้มีการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างสมาชิก เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ ในด้านวิชาการ และกิจกรรมอื่นๆ ทั้งในและนอกสถานที่กลุ่ม ผู้ใช้น้ำนี้มีการคัดเลือกคณะกรรมการบริหารกลุ่มผู้ใช้น้ำโดยรับสมัครและคัดเลือกสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำซึ่งเกิดจากความสมัครใจเพื่อทำหน้าที่ในการวางกฎ ระเบียบ กติกา และข้อปฏิบัติต่างๆ เกี่ยวกับการใช้น้ำอย่างเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ การดูแล บำรุงรักษา แะนน้ำ และควบคุมสมาชิกให้ปฏิบัติตามกฎระเบียบ กติกา และข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่กำหนด จัดประชุมคณะกรรมการบริหารกลุ่มฯ และสมาชิกผู้ใช้น้ำอย่างสม่ำเสมอ เพื่อร่วมกันวางแผนการใช้น้ำ การดูแล และบำรุงรักษาแหล่งน้ำ ประสานงานกับส่วนราชการที่เกี่ยวข้องและสมาชิก ในเรื่องของการบริหารจัดการน้ำ และใกล้เคียงกรณีพิพาทในพื้นที่แหล่งน้ำ12 นอกจากนี้ยังกำหนดกิจกรรมเพื่อสาธารณประโยชน์ เช่น การกำจัดวัชพืช ปรับปรุง ภูมิทัศน์ การปลูกต้นไม้ การทำความสะอาดบริเวณแหล่งน้ำ เป็นต้น กำหนดกิจกรรมเสริมสร้างความสามัคคีของกลุ่มผู้ใช้น้ำ โดยการใช้วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นในวันสำคัญ เช่น สืบชะตาน้ำ เป็นต้น

2.4.4 การรักษาสถียรภาพทางสังคมในยุคปัจจุบัน

ในยุคปัจจุบันหากชาวบ้านจะดำเนินการกิจกรรมใดที่เป็นการแก้ปัญหาของชุมชนหรือดำเนินการแต่งตั้งคณะกรรมการดูแลชุมชนก็มีการทำประชาคมในที่ถ้องถิ่น ซึ่งกรมการปกครอง (2543) ได้ให้ความหมายของคำว่าประชาคมว่า เป็นการรวมตัวของสมาชิกในชุมชนเพื่อร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆของชุมชนด้วยตนเอง เช่น การแก้ไขปัญหาชุมชน การวางแผนพัฒนาชุมชน การกำหนดข้อตกลงร่วมกัน โคนกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีวัตถุประสงค์หรือสนใจในเรื่องเดียวกัน เป็นการรวมตัวกันตามสถานการณ์หรือสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น โดยไม่มีใครสั่งสมาชิกที่รวมตัวกันมีส่วนร่วมกันคิดร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการและร่วมรับผิดชอบอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกันภายใต้ขอบเขตของกฎหมายและศีลธรรมอันดีของสังคมทำให้สมาชิกเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน มีความรัก ความเอื้ออาทร ผูกพันต่อกันด้วยความรู้สึกสำนึกในความเป็นเจ้าของชุมชน

อย่างเช่นกฎระเบียบหมู่บ้านหากจะมีการยกเลิกหรือตั้งกฎขึ้นมาใหม่ก็จะมีการทำประชาคม ตามความคิดเห็นให้คนในชุมชนเห็นด้วยการทำประชาคมจึงเป็นการรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชนในยุคปัจจุบัน ซึ่งเป็นไปตามพระราชบัญญัติการปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อให้คณะกรรมการหมู่บ้านในพื้นที่ ชนบท ปฏิบัติหน้าที่ ในการประนอมข้อพิพาทระหว่างราษฎรในหมู่บ้านให้เป็นไปโดยถูกต้อง และเรียบร้อย อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 5 แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องถิ่น พระพุทธศักราช 2547 และมาตรา 5 แห่งพระราชบัญญัติจัดระเบียบบริหารหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง พ.ศ. 2522 ตามความในข้อ 4 ให้คณะกรรมการหมู่บ้านทำการประนีประนอมข้อพิพาทได้เมื่อ เป็นข้อพิพาทเกี่ยวกับความเพ่งหรืออาญาที่เน้นความผิดหรือยอมความได้ คู่กรณีทั้งสองฝ่ายตกลงให้คณะกรรมการหมู่บ้านประนีประนอมข้อพิพาทและ ข้อพิพาทดังกล่าวเกิดขึ้นในหมู่บ้านหรือคู่กรณีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งกฎระเบียบหมู่บ้านที่ใช้อยู่ในปัจจุบันก็มาจากการทำประชาคมภายในหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมบริหารจัดการชุมชนของตนเอง โดยที่ กำนันสะอาด ใจยาบุตร ได้กล่าวถึงการทำประชาคมของชุมชนว่า

“ ถ้าจะทำอะไรแก้ปัญหาอะไรต้องผ่านกระบวนการประชาคม ชาวบ้านร่วมคิดร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ จะมาทำแบบสมัยก่อนไม่ได้ กฎระเบียบชุมชนก็มาจากประชาคมไม่อย่างนั้นคนจะไม่ปฏิบัติตาม”

(สะอาด ใจยาบุตร ,สัมภาษณ์, 15 เมษายน 2554)

ในขณะที่ชาวบ้านให้ความร่วมมือในการทำประชาคมเพื่อที่จะช่วยกันแก้ปัญหา ร่วมกัน และสร้างสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน

“คำว่าประชาคมอะไรก็ไม่เข้าใจความหมายมาก แต่การจะทำอะไรในหมู่บ้าน ในระยะ 5 - 6 ปี มานี้จะต้องตั้งคณะกรรมการ ชาวบ้านก็เข้ามามีส่วนช่วยคิด ช่วยทำ นอกจะจะช่วยกันแก้ปัญหาแล้ว ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนก็ดีขึ้น เพราะมีการพูดคุยกันถามความคิดเห็นกันตลอด”

(ศรีธนา กาวิลาศ ,สัมภาษณ์ 4 กรกฎาคม 2554)

การทำประชาคมในตำบลบ้านเอื้อมจึงเป็นการสร้างการมีส่วนร่วมของ คนในชุมชน ในการรักษาระเบียบกติการอยู่ร่วมกันรวมทั้งการรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านเอื้อมในยุคเกวียน ยุครถไฟ ยุคไฟฟ้าและยุคปัจจุบันล้วนมีคุณค่าต่อกระบวนการเรียนรู้ท้องถิ่นของเยาวชนและคนในชุมชนทำให้เห็นวิถีชีวิตของคนในยุคต่างๆ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนต่อการพัฒนาความเจริญสู่ภาคชนบท ทำให้ตระหนักถึงคุณค่าของความสัมพันธ์ในอดีต ความเอื้อมเพื่อเพื่อแผ่การมีทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ การเห็นการเปลี่ยนแปลงจากยุคต่างๆ ทำให้เกิดความตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งที่เคยมีมาในอดีต เพื่อให้เกิดการรู้เท่าทันกระแสการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์

ตารางที่ 22 บ้านเอ่อมในยุคเกวียน

ความเป็นอยู่	วัฒนธรรม			เศรษฐกิจ	การจัดการทรัพยากร		การรักษาเสถียรภาพทางสังคม
	ภาษา	อาหาร	การดูแลสุขภาพ		ป่าชุมชน	น้ำ	
ผู้คนเดินทางด้วยเกวียนไม่มีสาธารณูปโภคภายในชุมชนอยู่กันอย่างเรียบง่ายผู้คนตั้งบ้านเรือนอย่างกระจัดกระจาย ยังไม่มีการรวมเป็นหมู่บ้านแต่มีชื่อเรียกตามลักษณะภูมิประเทศและชื่อเจ้าของบ้าน	ภาษาพูดให้คำเมือง ภาษาเขียนใช้ตัวเมืองหรือเรียกว่าอักษรธรรม	กินผักที่มี ความเชื่อเรื่อง การดูแล สุขภาพและ สมุนไพรที่มี สรรพคุณเป็น ยา รับประทาน น้ำพริกกับผัก เป็นหลัก กับ สัตว์เล็กเช่น ปลา หอย จะ รับประทาน สัตว์ใหญ่ก็ ต่อเมื่อมีงาน ในชุมชน	- หมอเมือง (หมอ พื้นบ้าน) ผู้ที่มี คาถาอาคม - ยาสมุนไพร	- เศรษฐกิจแบบยังชีพ ทำนา ทำไร่ ผสมผสาน - ใช้แรงงานคนและสัตว์ - มีการแลกเปลี่ยนสินค้า โดย ไม่ต้องใช้เงินตรา - อาชีพในชุมชนไม่หลากหลายมี แค่ทำเกษตรกรรม	ป่าไม้อุดม สมบูรณ์ใช้ จารีตเป็นข้อ ห้ามในการดูแล รักษาป่า เช่น ความเชื่อว่า “ป่า” มีสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์คอย คุ้มครอง, ความเชื่อเรื่อง ขวัญ และ วิญญาณป่า ความเชื่อเรื่อง การใช้ ประโยชน์จาก ป่า	น้ำอุดม สมบูรณ์คนใน ชุมชนนับถือ แม่น้ำว่าเป็น สายเลือดใหญ่ เลี้ยงชีวิตของ คนในชุมชน และเชื่อว่ามีสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์อยู่จึง ไม่มีคนใน ชุมชนทำให้น้ำ สกปรกและใช้ น้ำอย่าง สิ้นเปลือง	การรักษาความเรียบร้อยของคน ในชุมชนไม่มีการบันทึกไว้เป็น ลายลักษณ์อักษรแต่ใช้ คติความ เชื่อพื้นบ้านของลำปางเรียกว่า “ซิด” หมายถึงข้อห้าม เป็นกฎ จารีตทางสังคมแบบโบราณ

ตารางที่ 23 บ้านเอื้อมในยุครถไฟ

ความเป็นอยู่	วัฒนธรรม			เศรษฐกิจ	การจัดการทรัพยากร		สังคม
	ภาษา	อาหาร	การดูแลสุขภาพ		ป่าชุมชน	น้ำ	
การมีรถไฟเข้ามาในตัวเมืองลำปางทำให้บ้านเอื้อมมีการเปลี่ยนแปลงในทุกด้านไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี และการประกอบอาชีพ รวมทั้งความสัมพันธ์ของคนในชุมชน	เปลี่ยนแปลงเนื่องจากมีการติดต่อสื่อสารกับชุมชนอื่นมากขึ้นทำให้สำเนียงภาษาเปลี่ยนไปยังพูดคำเมืองเหมือนเดิมภาษาเขียนเริ่มมีการใช้ภาษากลาง	กินผักสวนครัว กินผักตามฤดูกาล กินกุ้ง หอย ปู ปลา ตามหัวยหนองคลองบึง สัตว์ใหญ่พวกหมูและเนื้อ ก็ยังได้กินเฉพาะช่วงมีงานสำคัญๆ ในชุมชน	กินยาสมุนไพรจากหมอสุมไพรเหมือนยุคเกวียนและการปลูกสมุนไพรไว้ทานเอง ในช่วงนี้ยังไม่มีคลินิกแพทย์ฯ ยังคงมีราคาแพงทำให้การรักษาการเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรยังคงสำคัญ	เริ่มมีการผลิตเพื่อนำออกไปขายในเมืองมีการใช้เงินในการดำรงชีวิตมากขึ้น การทำเกษตรกรรมส่วนใหญ่ปลูกถั่วลิสง ปลูกข้าวเหนียว เป็นการผลิตแบบกินเองในครัวเรือน เมื่อมีรถไฟเข้ามาการคมนาคมสะดวกขึ้น มีการสร้างสาธารณูปโภคขึ้นในตัวจังหวัด การค้าขายขยายตัวมากลำปางกลายเป็นศูนย์กลางของภาคเหนือมีการตั้งโรงงานน้ำตาลที่อำเภอเกาะคาชุมชนเองหันมาปลูกอ้อยเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของชุมชน	ป่าชุมชนขึ้นทะเบียนเป็นป่าตามพระราชบัญญัติปี 2484 แบ่งเขตป่าอย่างชัดเจน การจัดป่าของชุมชนจึงเป็นการจัดการที่ใช้ความเชื่อเช่น พิธีกรรมพิธีเลี้ยงผี การสืบชะตา การบวชต้นไม้	ผู้คนเริ่มอาศัยกันอย่างหนาแน่นมีคนอพยพมาตั้งถิ่นฐานใหม่ การจัดการน้ำจึงต้องมีบุคคลที่ชุมชนให้ความไว้วางใจมาดูแล	ลักษณะการปกครองรูปแบบตำบล หมู่บ้าน ทำให้กำนันผู้ใหญ่บ้านมีบทบาทที่สำคัญในการรักษาความสงบเรียบร้อยของคนในชุมชน ภาคเหนือเป็นกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียกว่า “พ่อหลวง” คอยดูแลทุกข์สุขของชาวบ้าน

ตารางที่ 24 บ้านเอื้อมในยุคไฟฟ้า

ความเป็นอยู่	วัฒนธรรม			เศรษฐกิจ	การจัดการทรัพยากร		สังคม
	ภาษา	อาหาร	การดูแล สุขภาพ		ป่าชุมชน	น้ำ	
พ.ศ. 2527 เริ่มมีไฟฟ้าเข้ามา โครงสร้างของชุมชนก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก มีการพัฒนามากขึ้น ชุมชนน้ำ ใช้ป้อนน้ำแทนการหาน้ำ ไม่นานก็มีประปา	ภาษาราชการหรือ ภาษากลาง ในการติดต่อ ราชการและ สถานศึกษา ทั้งตำราเรียน และภาษา เขียน แต่ภาษาพูด ยังคงใช้คำ เมือง เหมือนเดิม	อาหารใน ความ หลากหลาย มากขึ้นจากที่ กินน้ำพริกกับ ผัก กุ้งหอย ตามหนองน้ำ เป็นอาหาร จากคนข้าง นอกเข้ามา ขายไม่ว่าจะ เป็นเนื้อสัตว์ เครื่องปรุง อาหารต่างๆ	รักษาด้วย สมุนไพรและ ยาแผน ปัจจุบัน เป็น ยาที่มีขาย โดยทั่วไปยา พวทยาสามัญ ประจำบ้าน คนที่มีความรู้ เรื่องยา สมุนไพรใน หมู่บ้านลด น้อยลง	การประกอบอาชีพในชุมชน ส่วนใหญ่ยังคงทำเกษตรกรรม เช่นทำนา ทำไร่ แต่ความ ต้องการแรงงานมากขึ้น ในช่วงนี้ไปเกิดประเพณี “เอา มือ เอววัน” หรือการลงแขก เกี่ยวข้าวของคนภาคกลาง เนื่องจากการขยายตัวอยู่ รวดเร็วของระบบเศรษฐกิจใน ชุมชน จำเป็นต้องมีการพึ่งพา อาศัยกัน	คนในชุมชนมีพิธีกรรม ในการรักษาป่าที่คนใน ชุมชนต่างปฏิบัติตามถือ เป็นการจัดการป่าและ น้ำ ของ ชุม ช น คือ พิธีกรรมไหว้ผีป่าโอง และ พิธีสืบชะตาแม่น้ำ เพื่อรักษาแหล่งน้ำ	การนับถือผี โดยเฉพาะอย่างยิ่งผีแห่ง ธรรมชาติที่ ชาวบ้านเชื่อว่า สามารถคล ับแคลความ เป็นไปของ ธรรมชาติ รอบตัวได้ ผีขุน น้ำ เป็นผีที่ดูแล ให้น้ำแก่ไร่นา	กฎระเบียบหมู่บ้าน “จารีต” ของชุมชนที่คนปฏิบัติตาม เคร่งครัดเท่ากับบทบัญญัติ ทางกฎหมาย โดยคนในตำบล เห็นพ้องต้องกันว่าเหมาะสม กับสภาพชุมชนซึ่งจะนำไปสู่ การสร้างควมสงบเรียบร้อย ในชุมชน รักษาซึ่งประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่นที่ดีงาม รวมทั้งสะท้อนถึงความ สามัคคีของคนในชุมชนที่ ร่วมมือกันปฏิบัติตาม

ตารางที่ 25 บ้านเอื้อมในยุคปัจจุบัน

ความเป็นอยู่	วัฒนธรรม			เศรษฐกิจ	การจัดการทรัพยากร		สังคม
	ภาษา	อาหาร	การดูแลสุขภาพ		ป่าชุมชน	น้ำ	
การเกษตรกรรมมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเข้ามาชาวบ้านจึงใช้เครื่องจักรต่างๆ เช่น รถไถนา รถเกี่ยวรวงข้าวทำให้การจ้างงานในชุมชนลดลงส่งผลให้ผู้คนต้องเข้าไปหางานทำในเมือง ในโรงงานอุตสาหกรรม หรือต้องไปทำงานต่างจังหวัด ไม่ก็ทำงานเป็นแรงงานในต่างประเทศ	ภาษากลางที่กำหนดให้ใช้ใน การติดต่อราชการและสถานศึกษา ภาษาเขียนใช้ภาษากลางเพียงอย่างเดียวการใช้ภาษาเมืองเป็นหลัก ทั้ง การสื่อสารทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ	ชาวบ้านนิยทานข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก ส่วนกับข้าวเป็นอาหารพื้นเมือง เช่น แกงแค ที่นำผักต่างๆมาแกงรวมกัน กับอาหารที่มีขายในตลาดและจากรถเร่เข้ามาขายในชุมชน	การรับประทานยาแผนปัจจุบันเป็นหลัก ในขณะที่หมอสุมปนไพรลดบทบาทลง การกินเพื่อเป็นยาน้อยคนจะความรู้เรื่องสมุนไพร แต่ในชุมชนยังมีการทำนายการเจ็บป่วยด้วยความเชื่อของชุมชนอยู่ ซึ่งเป็นการรักษาควบคู่ไปกับการไปพบแพทย์	ตำบลบ้านเอื้อมมีกลุ่มอาชีพที่นอกเหนือจากการทำเกษตรกรรมที่ใช้ปรัชญาการดำรงชีวิตอย่างพอเพียงมารวมกลุ่มกันประกอบอาชีพทั้งเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริมคนส่วนใหญ่เป็นหนี้กับกองทุนต่างๆของภาครัฐ	มีคณะกรรมการป่าไม้ของชุมชนทำหน้าที่บริหารจัดการและรักษาระเบียบวินัยการใช้ป่าร่วมกัน	หน่วยงานราชการ เข้ามาทำกิจกรรมให้กับชุมชน สามารถมีน้ำใช้เพื่อทำการเกษตรได้ และการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำอันเกิดจากอ่างเก็บน้ำนี้จะยังก่อให้เกิดความสำคัญของการทรัพยากร	ในยุคปัจจุบัน หากชาวบ้านจะดำเนินการกิจกรรมใดที่เป็นการแก้ปัญหาของชุมชน หรือดำเนินการแต่งตั้งคณะกรรมการดูแลชุมชนก็มีการทำประชาคมในท้องถิ่น ทำให้สมาชิกเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน มีความรักความเอื้ออาทร ผูกพันต่อกันด้วยความรู้สึกลำบากในความเป็นเจ้าของชุมชน

3. ประเพณีท้องถิ่นบ้านเอื่อม

ตำบลบ้านเอื่อมจังหวัดลำปางมีวัฒนธรรมประเพณีไม่ต่างจากตัวเมืองจังหวัดลำปาง เนื่องจากอยู่ไม่ไกลกันนักประเพณีที่ทำเป็นประจำทุกปีและเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวตำบลบ้านเอื่อมที่ทุกคนจะร่วมมือร่วมใจกันก็คือ ประเพณีสงกรานต์ ซึ่งถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่เมือง ประเพณีตานกล้วยสลาก (สลากภัทร) และประเพณีตานข้าวใหม่

3.1 ประเพณีสงกรานต์

ความสำคัญของปีใหม่เมือง

คนเมืองหมายถึงคนพื้นเมืองในเขตแปดจังหวัดภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย บางครั้งถูกเรียกว่าคนเหนือหรือชาวเหนือ หรือคนล้านนาหรือชาวล้านนา

ปีใหม่หมายถึงการกำหนดจุดเริ่มต้นของปีแต่ละปี ปีใหม่เมืองกำหนดเอาจุดที่พระอาทิตย์ย้ายจากราศีมีนเข้าสู่ราศีเมษ มักจะตรงกับวันที่ 13 เมษายน เป็นส่วนมาก แต่ก็มีบ้างที่บางปีตรงกับวันที่ 14 เมษายน อยู่ในปี

จุดกำเนิดของประเพณีปีใหม่เมืองนั้นยากที่จะระบุวันเวลาที่แน่นอนได้ว่าเกิดขึ้นในยุคใด สมัยใดในประวัติศาสตร์ เพราะยังหาหลักฐานที่จะมารองรับไม่พบ เข้าใจกันแต่ว่ามีมานานแล้ว แต่จะนานเท่าไรไม่มีใครรู้ อาจจะอนุมานได้คร่าวๆ ว่าประเพณีปีใหม่เมืองน่าจะเกิดขึ้นเมื่อพระพุทธศาสนาได้หยั่งรากลึกซึ้งแล้วในสังคมคนพื้นบ้านพื้นเมืองเพราะความรู้เกี่ยวกับเรื่องจักรราศีและการเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์นั้นไม่ใช่ความรู้เดิมของคนเมือง แต่เป็นองค์ความรู้ที่ติดมากับพุทธศาสนา

พุทธศาสนาเริ่มเข้ามาในท้องถิ่นเมื่อราว พ.ศ. 1100 กว่าๆ (พุทธศตวรรษที่ 12) เมื่อคราวพระนางจามเทวีเสด็จจากละโว้ขึ้นมาครองเมืองหริภุญชัย หากข้อความทั้งหมดเป็นจริง นั่นก็แสดงว่าก่อนพุทธศตวรรษที่ 12 ดังกล่าว ผู้คนที่อยู่อาศัยในภูมิภาคนี้ยังไม่รู้จักพุทธศาสนา ยังไม่ได้รับองค์ความรู้ต่างๆ ที่ติดมากับพุทธศาสนา เช่น องค์ความรู้เกี่ยวกับการแบ่งพื้นที่บนท้องฟ้าเป็นราศีต่างๆ และองค์ความรู้เกี่ยวกับการเคลื่อนที่ของเทหวัตถุบนท้องฟ้า เป็นต้น

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ปีใหม่เมืองที่กำหนดเอาช่วงที่พระอาทิตย์ย้ายจากราศีมีนเข้าสู่ราศีเมษ ยังไม่มีในหมู่นคนพื้นเมืองในยุคก่อนพุทธศตวรรษที่ 12 และก่อนช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ในพื้นที่ๆ เรียกว่าแปดจังหวัดภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยนี้ คนพื้นเมืองที่อยู่ที่นี่ อาจไม่ใช่คนพื้นเมืองกลุ่มเดียวกันกับปัจจุบัน อาจจะคนละสายเลือด คนละวัฒนธรรมก็เป็นได้หรืออาจจะคนละสายเลือดเดียวกัน แต่มีลักษณะคลี่คลายทางวัฒนธรรม จนกลายมาเป็นคนเมืองในปัจจุบันเป็นได้

ความสำคัญของปีใหม่เมือง

ปีใหม่เมืองสืบสายกันมาหลายชั่วคนจนยอมรับกันว่าเป็นประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งของคนล้านนา ความสำคัญของปีใหม่เมืองที่มีต่อคนเมืองนั้นมามากมายหลายประการ อาจจำแนกได้ดังนี้

1. เป็นการเปลี่ยนปี

คนเมืองจะนับปีตามปีใหม่เมือง พอถึงปีใหม่จะกลายเป็นปีหนึ่งที่ไม่ใช่ปีเดิม อายุเราจะเพิ่มขึ้นอีกปี

2. เป็นการเตือนตน

สำรวจตรวจสอบตนเอง สืบเนื่องจากข้อ 1 การเปลี่ยนปีทำให้อายุเพิ่มขึ้น การที่อายุเพิ่มขึ้นจะเป็นการย้ำเตือนให้คนเมืองรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงของวันวัยและสังขารต่างๆ จะรู้ว่าพวกเข้าเติบโตขึ้นอีกปี หนุ่มสาวจะรู้สึกว่าเป็นผู้ใหญ่เพิ่มมากขึ้น ผู้ใหญ่จะสำรวจตรวจสอบตัวเองว่าเราเริ่มก้าวเข้าสู่วัยถดถอย จะเริ่มปลง ไม่ยึดมั่นถือมั่นหนักแน่น เช่นวัยหนุ่มสาว เลือดลมจะค่อยเย็นลง ส่วนคนชราที่จะตระหนักรู้ว่าทางเดินชีวิตของเราใกล้สิ้นสุดแล้ว จะยอมรับถึงความจริงสูงสุดของชีวิต นั่นคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คนชราที่เป็นอยู่ในวิถีคนเมืองจะไม่ค่อยคิดร่นขีดขึ้นความเป็นจริงสูงสุดของชีวิต จะยอมรับความตายได้โดยสงบ

3. เป็นการชำระสะสางสิ่งที่ไม่ดี

สืบเนื่องจากข้อ 2 ปีใหม่เมืองเป็นช่วงโอกาสที่คนเมืองมักจะสำรวจตรวจสอบสิ่งต่างๆ ที่ล่วงเล้ามา ไม่ว่าจะเป็นการกระทำ ความประพฤติ ข้อปฏิบัติต่างๆ เมื่อพบข้อบกพร่องก็มักจะตั้งจิตตั้งใจชำระสะสางสิ่งที่ไม่ดีไม่งามออกไปอันใดที่มันร้ายๆ หรือมันไม่ดีก็ขอให้ดับไปกับไฟ ให้ไหลไปกับน้ำ ให้ล่องไปกับสังขาร

4. เป็นการเริ่มต้นชีวิตใหม่อีกครั้ง

ปีใหม่เมืองมีสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้นมากมายหลายประการ ทั้งที่เป็นวัตถุและความเคลื่อนไหว เช่นมีเสื้อผ้าใหม่ มีข้าวของเครื่องใช้ใหม่ มีความคิดคักเคลื่อนไหวในการต้อนรับปีใหม่ สิ่งใหม่ๆ เหล่านี้จะไปกระตุ้นจิตใจที่ป่วยไข้หรือซบเซาหรือท้อแท้ถดถอยให้มีแรงขึ้น จะเกิดการตั้งใจใหม่ ตั้งความหวังใหม่ พยายามใหม่ ถือว่าเป็นการเริ่มต้นชีวิตใหม่อีกครั้ง

ประเพณีสงกรานต์บ้านเอื่อม

เทศกาลสงกรานต์นี้ ชาวบ้านเอื่อม เรียกว่า ปาเวณีปีใหม่ (อ่าน "ปาเวณีปีใหม่") ซึ่งมีความหมายตรงกับคำว่า "ประเพณีสงกรานต์" ในช่วงเทศกาลซึ่งกินเวลา 5 วันนี้ ชาวบ้านจะเฉลิมฉลองวาระนี้ทั้งในแง่ศาสนาสำหรับชาวบ้านเอื่อมถือว่าเป็นประเพณี

ถ้าค้ำทุยกบ้านจะหยุดทำงานมาทำความสะอาดบ้านเรือน เตรียมทำบุญเฉลิมฉลองเทียบได้กับปีใหม่ของคนภาคอื่นๆ หรือเทศกาลตรุษจีนของคนไทยเชื้อสายจีน

วันสงกรานต์ล่อง หรือมหาสงกรานต์

ในวันนี้ตั้งแต่เช้าตรู่จะมีการปิดกวาดบ้านเรือนให้สะอาด มีการซักเสื้อผ้า ส่วนที่นอนหรือสิ่งของที่ซักไม่ได้ก็จะนำออกไปตากหรือปัดฝุ่นเสีย ในบริเวณบ้านก็จะเก็บกวาดและเผาขยะมูลฝอยต่างๆ เสื้อผ้าที่นุ่งห่มก็จะเป็นเสื้อผ้าใหม่ พอบ้านก็จะนำเอาพระพุทธรูป พระเครื่อง หรือเครื่องรางของขลังต่างๆ มาชำระหรือสงด้วยน้ำอบ น้ำหอมหรือน้ำขมิ้นส้มป่อย ส่วนดอกไม้บูชาพระซึ่งมักจะเป็นยอดของต้นหมากผู้-หมากเมีย ในไหดอกหรือแจกันนั้น ก็จะเปลี่ยนใหม่ด้วย

วันเนาหรือวันเนาวัน จะเป็นวันเตรียมงานชาวบ้านจะพากันไปซื้อของกินเพื่อกินและใช้ในวันพญาวัน เมื่อถึงตอนบ่ายจะมีการขนทรายเข้าวัด เพื่อกองรวมกันทำเป็นเจดีย์ การขนทรายเข้าวัดนี้ ถือว่าเป็นการนำทรายมาทดแทนส่วนที่ติดเท้าของคนออกจากวัด ซึ่งเสมอกับได้ลี้ภัยจากวัด ในขณะที่มีการสร้างเจดีย์ทรายที่วัดนั้นทางบ้านก็จะจัดเตรียมตักกระดาดสีต่างๆ มาทำทุง (อ่านว่า "ตุง") หรือธง อย่างธงตะขาบชาวบ้านจะนำทุงที่ตัดเป็นเป็นลวดลายนำไปปักที่เจดีย์ทรายในวันรุ่งขึ้น วันเนา นี้ อาจเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า วันดา เพราะเป็นวันที่ ดา หรือจัดเตรียมสิ่งของต่างๆ ทั้งข้าวของรวมไปถึงอาหารและขนมที่จะใช้ทำบุญและใช้บริโภคในวันพญาวันขนมที่นิยมทำกันในเทศกาลสงกรานต์นี้มีหลายชนิด เช่น **เข้าหมมจ็อก** คือ ขนมใส่ไส้อย่างขนมเทียน **เข้าหมมปาด** หรือ **ศิลาอ่อน** คือขนมอย่างขนมถาดของภาคกลาง **เข้าแตง** (อ่านว่า "ข้าวแตง") คือขนมนางเล็ด **ข้าวแคบ** คือข้าวเกรียบซึ่งมีขนาดประมาณฝ่ามือ **ข้าวตวบ** คือข้าวเกรียบว่าว **เข้าพอง** (อ่านว่า "ข้าวปอง") คือขนมอย่างข้าวพองของภาคกลาง **เข้าหมมตาลี** คือข้าวเหนียวคนกะทิและใส่น้ำอ้อยแล้วนั่งแต่ไม่ให้สุกคินัก **เข้าตัมหัวหงอก** คือข้าวตัมมัดที่โรยด้วยฝอยมะพร้าวขูด **เข้าหมมวง** คือขนมกงเข้าหมมเกลือ (อ่านว่า "เข้าหมมเกลือ") คือขนมเกลือ แต่ทั้งนี้ขนมที่นิยมทำมากที่สุดในช่วงเทศกาลคือ **เข้าหมมจ็อก**

วันพญาวัน

เป็นวันเถลิงศกเริ่มต้นจุลศักราชใหม่ วันนี้เป็นวันที่มีการทำบุญทางศาสนา ตั้งแต่เวลาเช้าตรู่จะมีคนนำเอาสารับอาหารคาวหวานต่างๆ ไปทำบุญถวายพระตามวัด อุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษหรือญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้ว นอกจากนี้จะนำสารับอาหารไปมอบให้กับบิดามารดา ปู่ย่า ตายาย ผู้เฒ่าผู้แก่หรือผู้ที่ตนเคารพนับถือ หลังจากนั้นจะนำทุงหรือธงซึ่งได้เตรียมไว้แต่ก่อนนี้ไปปักบนเจดีย์ทราย ส่วนในตอนบ่ายจะมีการไปดำหัวหรือไปคารวะผู้เฒ่าผู้แก่ บิดามารดา ญาติพี่น้อง ผู้อาวุโส ผู้มีบุญคุณหรือผู้ที่เคารพนับถือเพื่อเป็น

การขอขมาลาโทษอันเนื่องมาจากที่อาจได้ประพฤตินสิ่งที่ไม่สมควรต่อท่านเหล่านั้น การดำหัวนี้อาจนับรวมถึง การดำหัวพระเจ้า คือ การแสดงคารวะต่อพระพุทธรูปที่สำคัญประจำเมือง เช่น พระเสด็จมณี หรือพระแก้วขาวในวัดเชียงมั่น พระพุทธสิหิงค์และพระเจ้าทองทิพย์ที่วัดพระสิงห์ พระเจ้าแก้วคือที่วัดสวนดอก เป็นต้น

นอกจากการดำหัวพระเจ้าแล้วอาจจะมีการดำหัวคู่ ที่บรรจพระอัฐิของบรรพบุรุษหรือเจ้านายที่ได้ทำคุณงามความดีไว้ต่อบ้านเมืองและอาจกระทำแก่ครูบาอาจารย์ผู้บังคับบัญชาหรือบุคคลสำคัญในชุมชนนั้นๆ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ซึ่งการไปดำหัวนี้หากไปดำหัวสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิทธิ์ของส่วนรวมหรือดำหัวผู้บังคับบัญชาแล้วก็อาจมีการจัดขบวนดำหัวเป็นการเอิกเกริกก็ได้

เครื่องพิธีสำหรับดำหัวนั้น ประกอบด้วย เครื่องเคาะพซึ่งประกอบด้วย ข้าวตอกดอกไม้ รูปเทียน น้ำขมิ้นส้มป่อยและของบริวารอื่นๆ เช่น มะม่วง มะปราง แดงกวมะพร้าวอ่อน กล้วย อ้อย ขนมห ข้าวต้ม หมากพลู เมี่ยงบุหรี่หรือมีเงินทองใส่ไปด้วยก็ได้หรืออาจจะมีเสื้อผ้า กางเกง ผ้าซิ่น ผ้าขนหนู หรือของที่ระลึกอื่นๆ จัดตกแต่งใส่พานหรือภาชนะให้เรียบร้อยสวยงาม หรือจัดอย่างพานบายศรีพุ่มดอกไม้ การไปดำหัวที่ไปเป็นขบวนนี้ มักจะไปในตอนเย็น หรือประมาณ 16.00 - 17.00 น. วันสำคัญที่ 4 ในเทศกาลสงกรานต์ คือวันปากปี ซึ่งถือว่าเป็นเริ่มต้นของปีใหม่ ในวันนี้ชาวบ้านจะพากันไปดำหัววัด คือไปทำพิธีคารวะเจ้าอาวาสวัดที่อยู่ในกลุ่มเดียวกัน

ความเชื่อบางประการเกี่ยวกับวันเนา

วันเนาไม่ควรด่าทอ สบประมาทหรือกล่าวคำร้ายต่อกัน ปากจะเน่า จะอับโชคไปทั้งปีวันเนาควรตัดไม้ไผ่ที่จะสร้างบ้าน มอดปลวกจะไม่มากิน

ความเชื่อบางประการเกี่ยวกับวันพญาวัน

วันพญาวันควรกินข้าวกับลาบ เพราะจะทำให้มีโชคตลอดปี สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 12 กล่าวถึงความเชื่อบางประการเกี่ยวกับวันพญาวันว่า พญาวันมาในวันอาทิตย์ ยักษ์มาอยู่ใฝ่าแผ่นดิน ห้ามทำการมงคลกรรมในวันอาทิตย์ พญาวันมาในวันจันทร์ นางธรณีมาอยู่ใฝ่าแผ่นดิน ห้ามทำการมงคลกรรมในวันจันทร์ในปีนั้นดินนักพญาวันมาในวันอังคาร พญาวิวอสุภราชมาอยู่ใฝ่าแผ่นดิน ทำการมงคลกรรมในวันอังคารดีนัก พญาวันมาในวันพุธและวันพฤหัสบดี นาคมาอยู่ใฝ่าแผ่นดิน กระทำการมงคลกรรมใดๆ ในวันพุธได้ผลดี พญาวันมาในวันศุกร์ ช้างมาอยู่ใฝ่าแผ่นดิน กระทำการใดๆ ในวันศุกร์ของปีนั้นให้ผลสมบูรณ์ดี พญาวันมาในวันเสาร์ พญามารมาอยู่ใฝ่าแผ่นดิน การมงคลที่ทำในวันพฤหัสบดีในปีนั้นไม่ดี

ความเชื่อบางประการเกี่ยวกับวันปากปี

วันปากปีควรกินข้าวกับแกงขนุน เพราะจะมีสิ่งดีๆ มาอุดหนุนคำจูนตลอดปี

คุณค่าของประเพณีสงกรานต์

วันสงกรานต์ นอกจากจะเป็นวันฉลองการขึ้นปีใหม่ไทยแล้ววันนี้ ยังเป็นวันที่ครอบครัวจะได้อยู่พร้อมหน้า เนื่องจากหลายๆ ครอบครัวที่มีลูกหลานที่ไปทำงานในต่างจังหวัดก็จะได้ใช้โอกาสนี้กลับมารวมตัวกันอีกครั้งหนึ่งและร่วมกันทำกิจกรรมร่วมกันทั้งกิจกรรมในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นการเล่นน้ำสงกรานต์ รดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ หรือเป็นกิจกรรมที่มีประโยชน์ต่อสังคมทั้งการขนทรายเข้าวัด ทำบุญ ทำทาน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้เสริมสร้างคุณค่าและความสำคัญของวันสงกรานต์ให้ทวีคูณยิ่งขึ้นและส่งผลให้วันสงกรานต์เป็นวันที่มีคุณค่าต่อสถาบันต่างๆ ในสังคมดังนี้

1. คุณค่าต่อครอบครัว

ในช่วงเทศกาลสงกรานต์จะเป็นช่วงที่ลูกหลานในชุมชนกลับบ้านต่างจังหวัดและถือโอกาสได้พบปะกับครอบครัว หลังจากที่ไม่ได้เจอกันมานานทำให้บางครอบครัวใช้โอกาสนี้ไปทำกิจกรรมร่วมกันทั้งการไปวัดทำบุญ เล่นน้ำสงกรานต์ หรือออกไปนอกบ้านเพื่อรับประทานอาหารร่วมกัน รวมทั้งการจัดเตรียม เครื่องแต่งกายในการทำบุญให้แก่กันและกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ ย่อมสร้างความอึดอัดใจให้กับทุกคนในครอบครัวและสามัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ลูกให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น อย่างเช่น นางคำฟู บุญประเสริฐ ซึ่งได้เล่าถึงวันสงกรานต์ว่า

“...สงกรานต์ที่ไรเป็นวันรวมญาติใครไปอยู่ไหนก็มาเจอกันที่นี่ บางคนปีนี้ได้กลับบ้านที่นึ่งก็ตอนสงกรานต์ เวลากลับบ้านประเพณีบ้านเราจะซื้อเสื้อผ้าใหม่มาฝากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ทำอาหารกินกันในครอบครัว ทำบุญ รดน้ำขอพร เรื่องเล่นน้ำเล่นสนุกก็เรื่องของเด็กๆ แต่ประเพณีของหมู่บ้านก็ยังเหมือนเดิม คนก็ออกมาช่วยกันสำหรับตำบลเราสงกรานต์ก็จะคนเยอะที่สุดแล้ว การทำงานทุกอย่างหยุดหมดไม่มีใครไปไร่ไปสวนเหมือนเราเริ่มต้นอะไรใหม่ๆ หลังสงกรานต์ ปีใหม่ยังไม่กึกกักเท่าสงกรานต์...”

(คำฟู บุญประเสริฐ, สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2554)

ในขณะที่ผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะขอให้ลูกหลานกลับมาเยี่ยมในแต่ละปีเป็นธรรมเนียมปฏิบัติว่าต้องมาทุกปี อย่างแม่หลวงสายใจ เย็นสมุทร ได้เล่าถึงวันสงกรานต์ว่า

“...ลูกหลานจะมากันทุกปี ดีใจได้เจอได้ถามไถ่กัน ปีไหนใครไม่มาอีกปีก็มาก็รอเค้าก็มารดน้ำขอพร เอาผ้าถุงเอาเสื้อผ้ามาให้ บ้านเรือนเก็บกวาดใหม่ ทำลาบกินให้มีโชคมีลาภ...”

(สายใจ เย็นสมุทร, สัมภาษณ์, 17 กันยายน 2554)

วันสงกรานต์ยังเป็นวันเด็กๆ หรือผู้มีอาวุโสหน่อย ตำแหน่งหน้าที่การงานที่น้อยกว่าถือโอกาสในช่วงนี้เดินสายรดน้ำขอพรผู้หลักผู้ใหญ่ที่ตนนับถือ ทั้งที่เป็นเจ้านาย หรือผู้สูงอายุ เพื่อขอพรและเสริมสร้างความเป็นสิริมงคลในช่วงเทศกาลวันขึ้นปีใหม่ไทย รวมทั้งเป็นการขอขมาผู้ใหญ่ หากในรอบปีที่ผ่านมาได้สร้างความขุ่นเคืองอันใดให้แก่ท่าน

2. คุณค่าต่อส่วนรวมหรือสาธารณะ

ในวันสงกรานต์นี้จะเป็นวันที่สร้างความเอื้ออาทรต่อกันในชุมชนเป็นอย่างมาก เพราะหลายๆ บ้าน ถือโอกาสนี้ทำความสะอาดบ้านเรือนและสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ให้สะอาดหมดจดรวมทั้งทำความสะอาดพื้นที่สาธารณะใกล้เคียง ไม่ว่าจะเป็นถนนหน้าบ้าน วัด โรงเรียน สถานที่ราชการต่างๆ กำนันสะอาด ใจยาบุตร ได้เล่าถึงการทำสาธารณะประโยชน์ในวันสงกรานต์ว่า

“...แต่ละบ้านจะทำความสะอาดบ้านของตัวเอง นอกจากนี้บ้านใครอยู่ใกล้วัด ใกล้โรงเรียนก็มาช่วยกัน ประเพณีครั้งหนึ่งก็ได้เห็นความสามัคคีของคนในชุมชน...”

(สะอาด ใจยาบุตร, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2554)

3. คุณค่าต่อศาสนา

วันสงกรานต์เป็นวันทำบุญครั้งสำคัญครั้งหนึ่งของพุทธศาสนิกชน โดยการทำบุญ ตักบาตร เลี้ยงพระ ฟังเทศน์ ปฏิบัติธรรมและสรงน้ำพระ การศรัทธาในการทำบุญให้ทานถือเป็นการเกื้อกูลสูงสุดของมนุษยชาติและการถือศีลปฏิบัติธรรมเป็นเหตุแห่งความเจริญรุ่งเรืองของชีวิตและสามารถสืบทอดพระพุทธศาสนามาได้จนถึงปัจจุบัน

3.1 ประเพณีตานก๋วยสลาก

ประเพณีตานก๋วยสลาก คือ การทำบุญสลากภัตในล้านนาไทย มีเรียกชื่อแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นบางแห่งว่า “กินก๋วยสลาก” บางแห่ง “กินสลาก” บางแห่งว่า “ตานก๋วยสลาก” ในความหมายเป็นอย่างเดียวกัน สำหรับวิธีการทำบุญมีแตกต่างกันไปตามความนิยมในท้องถิ่นของตน

พระอริการ สวัสดิ์ โสต.ธิโก เจ้าอาวาสวัดบ้านเอื้อมได้เล่าถึง “ประเพณีกินก๋วยสลาก” หรือทานสลากนี้เป็นประเพณีเก่าแก่ที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่พุทธสมัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังคงพระชนม์อยู่ ปรากฏในพระธรรมบทพุทธกนิกาว่า “พระพุทธองค์สรรเสริญพระสาวกอรหันต์ของพระองค์ คือ พระโกณฑธานเถระ ซึ่งเป็นผู้มีโชคดีในการจับสลากได้ที่หนึ่งทุกครั้งแม้พระพุทธเจ้าก็สู้ท่านไม่ได้ พระสาวกทั้งหลายมีความสงสัยว่าทำไมท่านจึงมีความโชคดีเช่นนั้น พระพุทธเจ้าตรัสบอกแก่ภิกษุสงฆ์ทั้งหมดว่า โกณฑธานปรารถนาว่าถ้าเลือกอะไร แข่งขันอะไร ขอให้ได้ที่หนึ่งเสมอ ดังนั้นในชาตินี้โกณฑธานจึงเป็นคนโชคดีในสมัยพุทธกาล ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหารนั้น วันหนึ่งนางกุมารีคนหนึ่งได้อุ้มลูกชายวัยหนึ่งขวบหนีไปอยู่ที่อื่นไม่ได้ จึงพาลูกวิ่งเข้าไปในพระเชตวัน เข้าไปในพระวิหารขณะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมอยู่ นางเอาลูกน้อยวางแทบพระบาทแล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอทรงโปรดเป็นที่พึ่งแก่ลูกชายของหม่อมฉันเถิดพระเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าหยุดพักธรรมที่จงเฝ้าของนางกุมาริกาและนางยักษิณีด้วยการตรัสคำสอนว่า “เวรย่อมไม่ระงับด้วยเวร เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร ธรรมนี้เป็นของโบราณ” แล้วทรงให้นางทั้งสองเห็นผิชอบชั่วดี นางยักษิณีรับศีล 5 แล้วนางก็ร้องไห้สะอึกสะอื้น กราบทูลพระพุทธเจ้าว่านางไม่รู้จะไปทำมาหากินอย่างไรเพราะรักษาศีลเสียแล้ว นางกุมาริกาจึงรับอาสาจะพานางไปอยู่ด้วย นางได้รับอุปการะจากนางกุมาริกาหลายประการ นึกถึงอุปการะอยากจะทำบุญคุณ จึงเป็นผู้พยากรณ์บอกกล่าวเรื่อง อุตุนิยมวิทยา คือ บอกให้นางกุมาริกาทำนาในที่ดอนในปีฝนมาก ทำนาในที่ลุ่มในเวลาฝนแล้ง นางกุมาริกาได้ปฏิบัติตามทำให้ฐานะร่ำรวยขึ้นยิ่งกว่าคนอื่นๆ ในละแวกนั้น คนทั้งหลายมีความสงสัยจึงมาถามหานางกุมาริกาว่าเป็นอย่างไรได้รับคำตอบว่า นางยักษิณีเป็นผู้บอกกล่าวให้ คนทั้งหลายจึงพากันไปหานางขอบอกให้อย่างเดียวกับนางกุมาริกา คนทั้งหลายได้รับอุปการะจากนางยักษิณีจนมีฐานะร่ำรวยไปตามๆ กัน ด้วยความสำนึกในบุญคุณจึงพากันนำเอาเครื่องอุปโภคบริโภคอาหารการกินเครื่องใช้สิ่งของเป็นอันมาก ข้าวของที่สำนัคนางยักษิณีจึงมีมากเหลือกินเหลือใช้ นางจึงนำมาทำเป็นสลากภัตโดยให้พระสงฆ์กระทำการจับตามเบอร์ด้วยหลักของอุปโลกนกรรม คือ ของที่ถวายเป็นของมีราคามาก ราคาน้อย พระสงฆ์องค์ใดได้ของ

มีค่าน้อยก็อย่าเสียใจ ให้ถือว่าเป็นโชคของตนดีหรือไม่ดี การถวายแบบจับสลากของนางยักษิณีนี้ นับเป็นครั้งแรกแห่งประเพณีทำบุญสลากภัตหรือทานสลากในพระพุทธศาสนา”

“...ทานกัวยสลากมีความเชื่อว่าอุทิศบุญกุศลไปหาปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ทานไปไม่ได้จะจงทำให้พระสงฆ์รูปใดเป็นการทำตามหลักทางพระพุทธศาสนาว่าทำแบบนี้จะได้านิสงส์เยอะ เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อพ่อ แม่ และทำตามความเชื่อประเพณี หลังจากวันเดือน 12 เป็ง ยมบาลจะปล่อยผีมารับของกินของท่านจากญาติพี่น้องถือเอาตั้งแต่วันที่ 12 เป็ง (เดือนสิบของภาคกลาง) ถึงวันออกพรรษา จะทำภายในพรรษา...”

(สะอาด ใจยาบุตร ,สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2554)

ขั้นตอนการเตรียมงานล่วงหน้ากันหลายวันนับกันเป็น 6-7 วัน ได้ผู้ชายก็จะเข้าไปเอาไม้ไผ่มาทำดอกแล้วจะเอามาสานเป็นกัวยสลาก ส่วนผู้หญิงจะเตรียมกินของท่านที่จะเอาไปใส่กัวยสลาก

ในวันงานตามประเพณีก็จะมีแห่ครัวทานเข้าวัด นิมนต์พระสงฆ์จากวัดต่างๆ ในตำบลมาร่วมกัน มีการรับศีล ฟังอาณิสงส์ ทานกัวยสลาก นำเส้นสลากมารวมกันแล้วหารให้กับพระสงฆ์ที่มาร่วมเท่าๆ กัน พระสงฆ์ก็จะออกไปกาตามเลขที่ของเส้นสลาก แล้วก็ให้พร

สมัยก่อนกับอดีตก็จะเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยของในกัวยสลากก็จะเปลี่ยนไปใส่ตามสิ่งที่มีในบ้าน แต่สิ่งที่คงเดิมก็คือพิธีกรรม

พ่อหนานไข่ ให้ข้อมูลว่าประเพณีนี้เกิดจากความเชื่อที่ว่าเป็นการทำทานไปหาผู้ล่วงลับไปแล้วจะได้รับบุญกุศลที่เราอุทิศไปให้ ไม่ว่าจะเป็ญญาติ พี่น้อง พ่อ แม่ เจ้ากรรมนายเวร ปัจจยไปหน้า (ทานให้ตนเองในอนาคต) และเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาเป็นพันๆ ปี แต่ก่อนเขาเรียกกันว่าการกินสลากเป็นกัวยสลาก (กัวย คือ ตะกร้าสานด้วยดอกดาห่าง) หรือ เรียกว่า กัณฑ์สลาก ทานไปหาผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาแต่ก่อนไม้ให้ใช้วัสดุอุปกรณ์อื่นๆ มาทำเป็นกัวย (ตะกร้าที่เหมือนชะลอมที่จับด้านบน) ใช้แต่ดอกไม้ไผ่มาสานซึ่งของที่บรรจุด้านในนั้นจะประกอบไปด้วยข้าวต้ม หมากพลู บุหรี่ กัวย อ้อย อาหารสดอาหารแห้ง ผลไม้ ส่วนด้านบนจะมีไม้เสียบแล้วแขวนของใช้ส่วนตัว แป้ง หวี ยาสิฟัน ผงซักฟอก ดินสอ สมุด แต่ละกัณฑ์จะใส่เหมือนกันหมด จะทำในเดือน 12 คือเดือนกันยายน แรม 8 ค่ำ

งานจะมี 2 วัน วันแรกจะเป็นวันดา คือวันเตรียมงาน จะทำในวันแรม 7 ค่ำ และ แรม 8 ค่ำ จะเป็นวันงานสลากภัต จะแล้วแต่จะทำกัณฑ์เล็กหรือใหญ่ตามเจตนา ในวันดา นี้ ญาติพี่น้องต่างบ้านก็จะมาเยี่ยมเยือน ช่วยกันกิน ช่วยกันทาน จะเรียกว่ามาสมทบเงิน ไปทานเข้าวัดเจ้าภาพก็จะเตรียมเหล้ายาปลาปิ้งไว้ต้อนรับแขก

วันจริงจะมีการแห่ครัวทานเข้าวัด จะเอาของทานนี้ไปบรรจุที่วัด พอไปถึงที่วัดจะรวบรวมเส้นสลาก นั่นคือใบทานเราจะเขียนชื่อเราแล้วเขียนชื่อคนที่เราจะทานไป ให้ ประกอบไปด้วย ชื่อนามสกุล บ้านเลขที่ ในใบทานนั้นจะมีหมายเลขบ้านเลขที่ของแต่ละบ้าน ติดอยู่ แล้วจะนำเส้นสลากของแต่ละบ้านมารวมกันแล้วคละกัน แล้วแบ่งให้พระแต่ละรูปเท่าๆ กัน แล้วพระสงฆ์แต่ละรูปจะไปหาสลากตามเลขที่ ที่ติดเส้นสลาก ชุ่มของแต่ละบ้านก็จะมีเลขที่ติด พระสงฆ์ก็จะให้พรแล้วนำกัณฑ์สลากกลับวัดของตนเอง

ความหมายของประเพณีทานกัณฑ์สลาก

ประเพณีทานกัณฑ์สลาก หมายถึง ประเพณีถวายทาน สลากภัต เป็นวิธีการถวายเครื่องไทยทานแก่พระสงฆ์วิธีหนึ่งอันเป็นที่นิยมของชาวเหนือ โดยทั่วไปจะเริ่ม ในวันเพ็ญเดือน 12 เหนือ (กันยายน) ถึงแรม 1 ค่ำ เดือนเถิงดับ (พฤศจิกายน) เมื่อทางวัดและชาวบ้านตกลงกันว่าจะจัดให้มีการกินสลากก่อนวันทานกัณฑ์สลาก ชาวบ้านจะจัดทำพิธีเตรียมสิ่งของเครื่องไทยทาน 1 วัน เรียกวันที่เตรียมของนี้ว่า “วันดา” ชาวบ้านจะจัดเครื่องไทยทานลงใน “กัณฑ์” เป็นตระกร้าหรือชะลอมขนาดเล็กที่สานด้วยไม้ไผ่ เรียกว่า “กัณฑ์สลาก” แล้วนำของไทยทานจำพวกข้าวสารอาหารแห้งบรรจุลงไป บางวัดจะจัดเครื่องไทยทานลงในหม้อดินเผา แต่ในปัจจุบันก็อาจจะมีการดัดแปลงจาก “กัณฑ์สลาก” มาเป็น “ถังพลาสติก” บรรจุเครื่องไทยทานเหมือนกับที่เรานิยมใช้กันทั่วไป นอกจากนี้ อาจจะมีการตกแต่งเครื่องไทยทานเป็นต้นกล้วยพฤษ์ ซึ่งทำด้วยไม้ไผ่สูงตามต้องการนำไม้ไผ่เหลาและทำเป็นวงกลมทำเป็นชั้นๆ อาจเป็น 3 ชั้น, 5 ชั้น, 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น แต่ละชั้นนำสิ่งของที่ใส่เครื่องไทยทานมาผูกติดให้สวยงาม ส่วนบนสุดจะนิยมนำร่มมาเสียบไว้ และใช้ธนบัตรผูกติดตามขอบรุ่มตามศรัทธาของเจ้าของกัณฑ์สลาก

ก่อนวันทำพิธี “ทานกัณฑ์สลาก” 1 วัน เรียกว่า “วันดา” เป็นวันจัดเตรียมสิ่งของเครื่องไทยทาน พวกผู้ชายก็จะจัดการจักตอกสาน “กัณฑ์” ไว้หลายๆ ใบ บางครอบครัวอาจจะทำหลายสิบลูกแล้วแต่ศรัทธาและกำลังทรัพย์จะอำนวยให้ ทางฝ่ายหญิง ก็จะจัดเตรียมห่อของกระจุกกระจิก เช่น ข้าวสาร พริก หอม กระเทียม เกลือ กะปิ ปลา ร้า ขนมห ข้าวต้ม และอาหาร เช่น ห่อหมก สีส้อมผ้า ผลไม้ต่างๆ เครื่องใช้สอยต่างๆ ตามแต่ศรัทธาและฐานะ สิ่งของต่างๆ เหล่านี้ จะบรรจุลงในกัณฑ์ซึ่งกรุด้วยใบตองหรือกระดาษสีต่างๆ เมื่อจัดการบรรจุ

สิ่งของต่างๆ ลงในถ้วยเรียบร้อยแล้วก็จะเอา "ยอด" คือ สดางค์หรือธูปธูปติดไม้เรียวเสียบไว้ "ยอด" ที่ใต้นั้นไม่จำกัดว่าจะเท่าใดแล้วแต่กำลังทรัพย์และศรัทธาจะอำนวยให้ เมื่อเตรียมสิ่งของดังกล่าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว เช้าวันรุ่งขึ้นในวันทานสลากเข้าก็จะใช้เด็กลูกหลานเอาเสื่อไปปูที่ลานวัดหรือตามศาลาบาตรและเอา "ถ้วยสลาก" ไปวางเรียงไว้เป็นแถวๆ ส่วนผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะจัดเตรียมขัน (พาน) ข้าวตอกดอกไม้ รูปเทียน ถือขัน (พาน) ไปวัดกันเป็นหมู่ๆ บ้าง ก็จูงมือลูกหลานไปด้วย ส่วนพวกหนุ่มๆ สาวๆ ก็ไม่เหมือนกัน ส่วนมากไปกันเกือบหมดทั้งครอบครัว เพราะถือว่าการทานสลากกัณฑ์นี้มีอานิสงส์มากและจะได้ช่วยกันเอา "ถ้วยสลาก" ไปถวายพระในเวลาที่มีการเรียก "เส็นสลาก"

วิธีการทำและการตกแต่งถ้วย ชะลอมสำหรับใส่ของที่ถวายพระสงฆ์ มีลักษณะคล้ายชะลอมใส่ผลไม้ มีลำดับขั้นตอนในการทำและตกแต่งดังนี้

1. เอาไม้ไผ่มาสานเป็นชะลอม คล้าย ๆ ชะลอมใส่ผลไม้

2. นำใบตองมารองในถ้วย

3. นำเครื่องไทยทานใส่ถ้วย ดังนี้

ข้าวสารอาหารแห้ง ประกอบด้วย - ข้าวสาร - กระเทียม - หอมแดง - เกลือ - ปลาร้า - ปลาแห้ง - ปลากระป๋อง - พริกแห้ง - น้ำปลาขนาดเล็กหมาก พลุ กล้วย อ้อย ปูนแดง ปูนขาว ของคาวหวาน บุหรี่ (ยาจีน) ไม้ขีด ดอกไม้รูปเทียน (สวยเทียน)

เมื่อนำสิ่งของทั้งหมดใส่ในถ้วยแล้ว มัดปากถ้วยด้วยตอก แล้วนำเอาดอกไม้รูปเทียน (สวยเทียน) เสียบไว้ข้างบน

ภาพที่ 9 กว๊วยสลากของแท้และดั้งเดิม การทำและแต่งต้นกล้วยพฤกษ์

1. นำไม้ไผ่สูงตามต้องการทำเป็นเสาสลากของต้นกล้วยพฤกษ์
2. นำไม้ไผ่เหลาเป็นวงกลมทำเป็นชั้นๆ อาจเป็น 3 ชั้น, 5 ชั้น, 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น แต่ส่วนมากนิยมทำเป็น 9 ชั้น
3. นำกระดาษย่นสีต่างๆ มาพันรอบเสาและชั้นของต้นกล้วยพฤกษ์
4. แต่ละชั้นก็นำเครื่องไทยทานมาผูกติดให้สวยงาม ปัจจุบันจะนิยมใส่บะหมี่กึ่งสำเร็จรูป วนเส้น ถ้วย จาน ชันน้ำ ขนม แปรงฟัน ยาสีฟัน กระดาษชำระ ผงซักฟอก สบู่ แก้วน้ำ แชมพูสระผม
5. ผ้าเช็ดหน้า ผ้าขนหนู
6. ส่วนชั้นที่ 9 นำสบงมาติด
7. ส่วนชั้นที่ 1 นำเงินที่เป็นเหรียญมาห้อยด้วยกระดาษเงิน กระดาษทองแล้วนำมาห้อยไว้
8. แล้วนำร่มคันเล็กมาติดปลายยอดสุดแล้วยังมีการผูกธนบัตรไว้ที่ขอบร่มตามศรัทธา

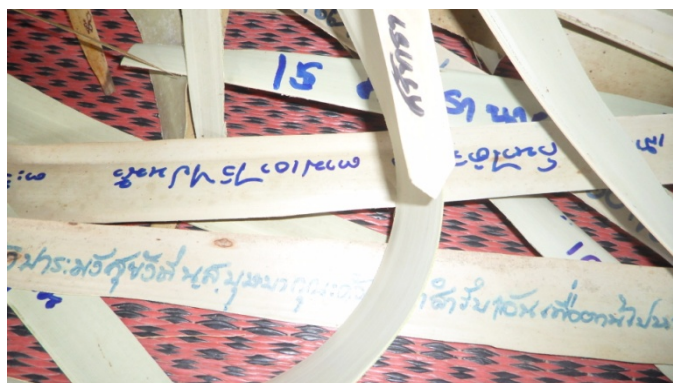

ภาพที่ 10 กว๊วยสลากที่พันนกดด้วยกระดาษเงินกระดาษทอง

การทำเส้นสลาก

เส้นสลากทำจากใบตาลหรือใบลาน แล้วเขียนข้อความอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้ผู้ล่วงลับและเทวดาทิ้งหลาย และเส้นสลากจะมีการทำเครื่องหมายที่แตกต่างกันออกไป ในสลากอาจจะเขียนว่า “สลากข้าวของนี้ หมายถึงผู้ข้า นาย..... นางสาว..... ขอทานไว้กับตนตัวกายหน้า” อันหมายถึง ขอทำบุญไว้กับตนเอง “ผู้ข้า..... ขอทานไว้แก่ นาง..... ขอให้มีความสุขเป็นสุขเถิด” อันหมายถึงมอบการบุญนี้เป็นอานิสงส์แก่ผู้อื่นอย่างนี้ เป็นต้น

ภาพที่ 11 เส้นสลากจากใบลานเขียนชื่อคนที่อุทิศส่วนกุศลไปให้

พิธีกรรมในประเพณีตานก๋วยสลาก เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2554 วัดแม่เฟื่อง ตำบลบ้านเอื้อม อ.เมือง จ.ลำปาง ได้จัดประเพณีก๋วยสลากขึ้นในชุมชน ชาวบ้านเจ้าของกัณฑ์สลาก จะจัดขบวนแห่เครื่องไทยทานเข้าวัดโดยขบวนแห่จะประกอบด้วยคันสลาก ขบวนรถก๋วยสลาก แต่ละขบวนแห่จะมีการฟ้อนรำของศรัทธาชาวบ้านซึ่งจะมากันเป็นหมู่บ้าน เรียกว่า ศรัทธาของหมู่บ้านทั้งหมู่บ้านที่จัดประเพณีนี้ขึ้นและศรัทธาหมู่บ้านอื่นที่มาร่วมงานหมู่บ้านต่างๆ ทขอยแห่ขบวนเข้ามามีขบวนของหน่วยงานต่างๆ ในชุมชนเช่นชมรมผู้สูงอายุ องค์การบริหารส่วนตำบล โรงเรียน จัดขบวนมาอย่างครื้นเครงและสวยงาม มีคณะนางรำแห่อยู่ด้านหน้าขบวน พระสงฆ์ในโบสถ์ทำหน้าที่ไทยทานเมื่อมาถึงรอบๆ บริเวณวัดเต็มไปด้วยชาวบ้านอย่างเนืองแน่นกัณฑ์สลากแต่ละกัณฑ์ถูกตกแต่งไว้อย่างสวยงามอย่างครบครันของ นายชนะชัย ตำราญจิต อายุ 47 ปี มาพร้อมด้วยภรรยาและบุตรสาวได้ตกแต่งกัณฑ์สลากเป็นรูปนกด้วยกระดาษเงินกระดาษทองแล้วมีบ้านเลขที่ติดไว้ กล่าวว่า

“...เตรียมของที่จำเป็นในไทยทานตั้งแต่อาทิตย์ที่แล้วช่วยกันพับนกกตแต่งทำทุกปีที่นี่เชื่อว่าการทำกัณฑ์สลากจะได้บุญมากเหมือนขึ้นสวรรค์ อีกอย่างเราก็ทำให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้วหน้าสลากจะมีรูปของคนตายตั้งอยู่ไม่กี่ข้าวของใช้ที่ตอนยังมีชีวิตอยู่เช่นเสื้อผ้า...”

(ชนะชัย ตำราญจิต, สัมภาษณ์, 7 ตุลาคม 2554)

“...ชาวบ้านจะมาร่วมกันหมดทั้งตำบลเหมือนกับเป็นประเพณีท้องถิ่นที่สำคัญที่สุดที่จะต้องมาเข้าร่วมเหมือนกับปีใหม่ (ปีใหม่เมืองคือวันสงกรานต์) ภาคกลางไม่รู้มีหรือไม่แต่ทางภาคเหนือเรามีมานานตั้งแต่ปู่ย่าตายาย...”

ก้านันสะอาด โฉยาบุตร ได้กล่าวว่า

“...ประเพณีถวายสลากของบ้านเอื้อมยังไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอดีตเคยเป็นอย่างไรปัจจุบันก็เหมือนเดิม อาจมีการตกแต่งที่ทันสมัยมากขึ้นแต่ชาวบ้านก็มากันเยอะเหมือนเดิม ปีนี้ตำบลบ้านเอื้อมจัดขึ้นสามวัดเริ่มจากวัดบ้านสัก วัดทุ่งกล้วยแล้วก็วัดแม่เฟือง ปีหน้าก็จะเป็นวัดอื่นผลัดกันไปของเรานับว่าประเพณีนี้ใหญ่ที่สุดทุกคนจะร่วมมือร่วมใจกันชาวบ้านเชื่อว่าเป็นงานบุญใหญ่ เกือบทุกบ้านทำกัณฑ์สลากมา บางทีก็แข่งขันกันใครตกแต่งสวยเป็นหน้าเป็นตา แล้วยังเป็นการทำให้คนตายด้วย ลูกหลานวัยรุ่นในตำบลก็มาช่วยกันนะ อย่างเด็กโรงเรียนโป่งหลวงก็มาเป็นนางรำในขบวนแห่ ถ้าเป็นในชุมชนเรา เด็กจะให้ความร่วมมือดีเวลามีงาน ชาวบ้านก็เหมือนกัน...”

(สะอาด โฉยาบุตร, สัมภาษณ์, 7 ตุลาคม 2554)

ภาพที่ 12 กว๋ยสลากพับเป็นดอกไม้เงินดอกไม้ทอง

นางบุปผา งามแจ่ง อายุ 59 ปีได้ทำกัณฑ์สลากเป็นดอกไม้เงินดอกไม้ทองข้างในบรรจุเหรียญ 1 บาทโดยเขียนชื่อนุตรสาวคือเด็กหญิงเฟื่องฟ้า งามแจ่ง ที่เสียชีวิตด้วยวัยเพียง 13 ปีนางบุปผากล่าวว่า

“...ทำให้ลูกสาว เสียไปสองปีแล้วตอนเขาอยู่เขาก็มาด้วยทุกครั้งเค้าชอบพับเป็นดอกไม้เป็นนก เอรูบเขามาด้วย เมื่อสักพักก็มีผีเสื้อมาเกาะนะ ใจเราก็คิดว่าเป็นลูกสาวเค้ามารับบุญ...”

(บุปผา งามแจ่ง, สัมภาษณ์ 7 ตุลาคม 2554)

กัณฑ์สลากแต่ละกัณฑ์จะมีเส้นสลาก เขียนข้อความอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้ผู้ล่วงลับและเทวดาทิ้งหลายและมีชื่อเจ้าของกัณฑ์ เส้นสลากที่เขียนจะเขียนลงในแผ่นใบตาล หรือใบลาน หรือกระดาษแข็ง ทำจำนวนของเครื่องไทยทาน และนำเส้นสลากไปกองรวมกันยังที่กำหนดไว้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวิหารหน้าพระประธาน กรรมการจะจัดแบ่งสลากออกเป็นกองๆ ตามจำนวนที่พระภิกษุ สามเณร ที่นิมนต์มาร่วมพิธีและจัดแบ่งให้พระประธานด้วย ถือว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า

ในปีนี้วัดแม่เฟื่องมีเส้นสลาก 2,860 เส้น พระภิกษุ จะได้รับ 20 เส้น สามเณรได้ 10 เส้น เส้นที่เหลือสมทบถวายพระประธาน เมื่อเสร็จจากการแบ่ง

เส้นสลาก คณะกรรมการจะนำเส้นสลากที่แบ่งแล้วจำนวน 1 มัด ไปประเคนพระผู้อาวุโส ซึ่งเป็นประธานในพิธี ต่อจากนั้นกรรมการจึงนำเส้นสลากไปถวายพระเถระตามลำดับ

เมื่อพระสงฆ์อนุโมทนาจบแล้ว ชาวบ้านต่างแยกย้ายกันไปนั่ง ณ ที่จัดไว้ให้ชาวบ้านเจ้าของกัณฑ์สลากต่างพากันตามหาเส้นสลากของตนที่อยู่ในมือของพระภิกษุสามเณร เมื่อพบแล้วพระภิกษุสามเณรอ่านเส้นสลากแล้วจึงถวายของ เมื่อรับพรเสร็จรับเส้นสลากของตน ไปเผาแล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปหาผู้ที่ตายเป็นเสร็จพิธี สำหรับเครื่องไทยทานที่จัดทำเป็นต้นกัลปพฤกษ์ เจ้าของต้องนิมนต์พระภิกษุหรือสามเณรที่ได้เส้นสลากไปยังที่ตั้งของเครื่องไทยทานเพื่อถวาย บางครั้งกัณฑ์สลากจัดทำเป็นหุ่นรูปสัตว์ต่างๆ เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ขนาดใกล้เคียงของจริงทำด้วยหุ่น โคร่ง ไม้ ฝ้าย หุ้มด้วยผ้า ทาสีสันทให้เหมือนสัตว์จริง การถวายมีลักษณะเช่นเดียวกับกัณฑ์สลากอื่นๆ

การกินสลากนิยมจัดหลังจากการออกพรรษา ประเพณีตานกัวยสลากบางหมู่บ้านจะจัดมีทุกปี บางหมู่บ้านอาจจัดเว้นปี หรือ 3 ปี จัดครั้งหนึ่ง หรือ 4 ปี หรือ 5 ปี ต่อครั้ง การตานกัวยสลากจึงเป็นสิ่งสะท้อนถึงการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น และความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้าน การสืบสานประเพณีไทยและการจรจร โลงพุทธศาสนา

จากข้อมูลข้างต้น พบว่าตานกัวยสลากมีคุณค่าและความสำคัญต่อชุมชนในมิติวัฒนธรรม ด้านประเพณีท้องถิ่นซึ่งสะท้อนถึงการนับถือศาสนา ความเชื่อ ค่านิยมระบบคุณค่า บรรทัดฐานร่วมกันของคนในชุมชน สภาพสังคม และเศรษฐกิจของคนในชุมชนดังต่อไปนี้

1) ความสำคัญในด้านศาสนา ประเพณีตานกัวยสลาก เป็นตัวสะท้อนการนับถือพุทธศาสนาของคนในชุมชนนี้ เนื่องจากเป็นประเพณีที่เกิดขึ้นในพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ดังปรากฏในอรรถกถา ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ทัณฑวรรคที่ 10 เรื่อง พระ โกณฑชานเถระ [110] ว่า “พระพุทธรองค์ทรงสรรเสริญพระสาวกอรหันต์ของพระองค์คือพระ โกณฑชานเถระ ซึ่งเป็นผู้มีโชคดีในการจับสลากได้ที่หนึ่งทุกครั้ง แม้แต่พระพุทธรเจ้าก็สู้ท่านไม่ได้ พระสาวกทั้งหลายมีความสงสัยว่า ทำไมท่านจึงมีโชคดีเช่นนั้น พระพุทธรเจ้าตรัสบอกแก่ภิกษุสงฆ์ทั้งหมดว่า โกณฑชานปรารถนาว่าถ้าเลือกอะไร แข่งขันอะไร ขอให้ได้ที่หนึ่งเสมอ ดังนั้นในชาตินี้ โกณฑชานจึงเป็นคนโชคดี”

ที่มาของประเพณีตานกัวยสลากที่มาจากนางยักษิณีสอดคล้องกับความเชื่อของชาวลำปางโดยทั่วไปว่าสืบเนื่องจากสมัยอดีตเรื่องมีอยู่ว่า มีนางยักษิณีตนหนึ่งมักจะเบียดเบียนผู้คนอยู่เสมอ พอได้ฟังธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว นางก็บังเกิดความเลื่อมใสศรัทธา

จากนิสัยโหดร้าย ก็กลับเป็นผู้เอื้ออารีแก่คนทั่วไป จนผู้คนต่างพากันซาบซึ้งในมิตรไมตรีของนาง ยักษิณีนั่น ถึงกับนำสิ่งของมาแบ่งปันให้ แต่เนื่องจากสิ่งของที่ได้รับมีจำนวนมาก นางยักษิณิจึงนำสิ่งของเหล่านั้นมาทำเป็นสลากภัต โดยให้พระสงฆ์กระทำการจับตามเบอร์ด้วยหลักของอุปโลกนกรรม คือ ของที่ถวายมีทั้งของมีราคามาก ราคาน้อย พระสงฆ์รูปใดได้ของมีค่าน้อยก็อย่าเสียใจให้ถือว่าเป็นโชคของตนดีหรือไม่ดี การถวายแบบจับสลากของนางยักษิณีนี้นับเป็นครั้งแรกแห่งประเพณีทำบุญสลากภัต หรือทานสลากในพระพุทธศาสนา

แม้ว่าที่มาของประเพณีนี้จะแตกต่างกัน แต่สิ่งที่สะท้อนออกมาคือ ประเพณีทานกัวยสลากนี้เกิดจากการมีศรัทธาในพุทธศาสนา มีความเชื่อร่วมกันของคนในชุมชน จนนำมาสู่การสร้างและสืบสานประเพณีนี้ของคนในชุมชนอย่างต่อเนื่องทุกปี

2) ความสำคัญด้านความเชื่อ ประเพณีทานกัวยสลาก เป็นตัวสะท้อน เรื่องอานิสงส์ผลบุญ ทั้งผู้ให้ และผู้รับ สำหรับผู้รับนั้นก็คือ บรรพบุรุษและญาติที่ล่วงลับไปแล้ว และเจ้ากรรมนายเวรที่จะได้รับส่วนบุญที่ลูกหลานทำส่งไปให้

ส่วนผู้ให้นั่นเพราะเป็นการทำบุญหรือทานโดยไม่ระบุผู้รับในประเพณีทานกัวยสลากนี้ อานิสงส์ที่จะได้รับนั่นถือว่าได้ผลบุญมากกว่าปกติ

คุณค่าอีกประการหนึ่งซึ่งแฝงในความเชื่อนี้คือ เป็นการฝึกตนให้ลด ละ อคติที่เกิดจากการทำบุญโดยเจาะจงพระสงฆ์ในการรับของถวายอีกประการหนึ่งด้วย

3) ความสำคัญเชิงระบบคุณค่า ประเพณีทานกัวยสลากยังเป็นระบบคุณค่าของคนในชุมชนมีความเชื่อในเรื่องสวรรค์ บุญ และวิถีชีวิต ผ่านสัญลักษณ์บางประการในสิ่งที่ใช้ในพิธีนี้ ดังนี้

การพับนก ประดับกัณฑ์สลาก เป็นการสื่อถึงพาหนะที่จะนำผลบุญไปถึงผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว และยังเป็นพาหนะที่จะนำผู้ให้ไปสู่สวรรค์อีกด้วย

ต้นกัลปพฤกษ์ การถวายต้นกัลปพฤกษ์ให้แก่พระสงฆ์ตามความเชื่อนั้นจะได้บุญมาก ดังปรากฏอยู่ในพุทธประวัติว่า

“..สมัยนั้นพระบรมศาสดาเสด็จประทับอยู่ ณ เขตวันมหาวิหาร ในกรุงสาวัตถี ในทางที่โคจรบิณฑบาตนั้นมิเคยมีผู้หนึ่ง ชื่อว่าติสสมาณพ เป็นผู้มิจิตเลื่อมใสพร้อมกับภรรยาของตน ช่วยกันทำต้นกัลปพฤกษ์และมีบริวาร ๘ ประการเป็นต้นว่ามีสบง จีวร และของควรเกี่ยวข้องควรรัน นำมาแขวนห้อย ไว้ตามต้นผ้ากัลปพฤกษ์นั้น แล้วนำไปถวายแก่องค์สมเด็จพระศาสดาแล้ว ก็กราบทูลถามว่า ภนฺเต ภควา ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า บุคคล

ทั้งหลายที่มีจิตใจเลื่อมใสศรัทธามาสร้างต้นกัลปพฤกษ์ถวายบูชาแก่พระพุทธเจ้ามีอานิสงส์เป็นอย่างไรบ้าง พระพุทธเจ้าข้า

องค์สมเด็จพระมุนีนาถพระศาสดาจึงทรงตรัสพระธรรมเทศนาว่าดูกรตีสสะบุคคลทั้งหลาย ผู้ใด มีใจศรัทธามาก่อสร้างกัลปพฤกษ์ยังต้นกัลปพฤกษ์ ถวายบูชาคุณพระรัตนตรัยทั้งสามประการนี้แล้วจะเป็นผู้มีอานิสงส์มากถึง ๑๖ กัลป์ และบุคคลผู้กระทำนั้น ครั้นสิ้นชีพไปแล้วก็จะไปเกิด บนสวรรค์ครั้นจุติจากสวรรค์แล้วก็จะมาเกิดในมนุษย์โลกนี้จะครองสมบัติพระจักรพรรดิราชในบ้านน้อยเมืองใหญ่ถึง ๒๘ ชาติ ครั้นเมื่อ ตีสสมานพบกับภรรยา ได้ฟังพระธรรมเทศนาอานิสงส์อย่างนี้จบลงแล้วก็เกิดโสมนัสยินดีเป็นอย่างยิ่ง แล้วกราบทูลลาต่อองค์พระผู้มีพระภาคเจ้ากลับไปสู่บ้านเรือนของตน ครั้นตีสสมานพอยุ่จนสิ้นอายุตายแล้วก็ไปเกิดเป็นเทพบุตรอยู่บนดาวดึงส์ เทวโลกสถานมีวิมานสูง ๘ โยชน์ มีนางอัปสรหนึ่งหมื่นเป็นบริวารอีกด้วยอานิสงส์แห่งการถวายต้นกัลปพฤกษ์มีบริวาร ๘ ประการ ดังนี้เป็นต้น

ดังนั้น การทำต้นกัลปพฤกษ์และการตกแต่งด้วยสิ่งของต่างๆ ทำขึ้นเพื่อถวายบูชาพระรัตนตรัยและถวายของกินของใช้ต่างๆ ให้กับพระสงฆ์ บะหมี่กึ่งสำเร็จรูป คุกกี้ ขนม กล้วย ข้าว น้ำ ขนมน้ำแข็ง แปร่ง ฟัน ยาสีฟัน กระจกชำระ ผงซักฟอก สบู่ แก้วน้ำ แชมพูสระผม ผ้าเช็ดหน้า ผ้าขนหนูสบง รวมทั้งถวายเงินสำหรับใช้จ่ายในกิจของสงฆ์อีกทางหนึ่ง

หากพิจารณาของที่นำมาตกแต่งต้นกัลปพฤกษ์แล้วจะพบว่า ไม่มี “แปง” ที่เป็นเครื่องหอมต้องห้ามสำหรับพระสงฆ์อยู่เลย

เส้นสลาก เส้นสลากทำจากใบตาลหรือใบลาน เป็นสื่อที่ใช้เพื่อระงับการอุทิศส่วนบุญไปให้ทั้งผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว หรือให้กับตนเอง ผ่านพิธีกรรมของพระภิกษุสามเณรที่อ่านเส้นสลากที่ท่านจับได้ จากนั้นนำเส้นสลากของตนไปเผา แล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้ผู้ที่ตาย

ของที่บรรจุในถ้วยสลาก หมาก พลุ เมียง บุหรี่ สัญลักษณ์ของชาวล้านนา ซึ่งขาดไม่ได้ในเครื่องพิธีกรรม โดยที่หมากและพลุ เป็นหัวใจของความสุภาพและการต้อนรับ ดังนั้นวิญญานของบรรพบุรุษก็ต้องได้รับด้วยทุกครั้งที่มีงานพิธีสำคัญๆ การถวายผลหมากและใบพลุ ทั้งด้วยกันหรือแยกกัน เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้พิธีต่างๆ สมบูรณ์

เมียงและบุหรี่ การอมเมียงและสูบบุหรี่ใบตองแห้งสะท้อนถึงวิถีวัฒนธรรมการกินและการรับแขกของชาวล้านนา ถ้าใครไปถึงเรือนชานต้องต้อนรับ ในสมัยก่อนทุกบ้านจะมีเมียงและบุหรี่ใบตองแห้งไว้ติดบ้านเรือน ผู้คนโดยเฉพาะผู้ใหญ่จึงนิยมนอมเมียงและสูบบุหรี่ใบตองแห้งจากวิถีชาวล้านนาในอดีตจึงกลายมาเป็นของที่อยู่กับพิธีกรรมของชาวล้านนาที่พบเห็นได้ในถ้วยสลาก

ดอกไม้รูปเทียน หรือ สวดยเทียน ดอกไม้ รูป เทียน ใช้สำหรับบูชา พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ เป็นเครื่องสักการะที่แสดงถึงเคารพศรัทธา ใช้ประกอบเครื่อง ไทยทาน

4) ความสำคัญเชิงค่านิยม ประเพณีदानก้วยสลาก สะท้อนค่านิยมเรื่องการกตัญญู ต่อบรรพบุรุษและญาติที่ตายเก่าเนาเมิน ลูกหลานยังคงทำบุญทำทานไปให้ยังคงระลึกถึงบุญคุณ ตอบแทนคุณนั้น โดยการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้แม้ว่าจะล่วงลับไปนานแล้วก็ตาม ดังคำบอกเล่าของพระมหาวชิการสวัสดิ์ ที่ว่า

ค่านิยมนี้เป็นสิ่งที่คนในชุมชนสามารถปลูกฝังให้แก่คนรุ่นใหม่ให้ประจักษ์ได้ โดยการเข้ามามีส่วนร่วมประเพณีนี้

5) ความสำคัญต่อบรรทัดฐานของคนในชุมชน ประเพณีदानก้วยสลาก ทำหน้าที่ รื้อรัดคนในชุมชนให้มีความใกล้ชิดกันผ่านการเข้าร่วมงานบุญนี้ ผ่านพิธีกรรมของงาน กล่าวคือ เมื่อถึงเดือนเป็งคนในชุมชนหรือญาติพี่น้องที่อยู่ต่างที่จะเข้ามาร่วมกันจัดเตรียมพิธี เตรียมของกิน ของใช้ที่จะมาใส่ในก้วย

ดังนั้นประเพณีदानก้วยสลากจึงทำให้เกิดการพบปะ และการทำบุญร่วมกันของคนใน ชุมชนในช่วงเวลานี้ในทุกรอบปี ทั้งยังเป็นการสร้างแนวปฏิบัติและส่งต่อประเพณีนี้ให้กับคนรุ่น ใหม่ให้สัมผัสได้บนพื้นฐานของความสัมพันธ์กับศรัทธาในศาสนาและความเชื่อเดียวกัน

6) ความสำคัญต่อสภาพสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน ดานก้วยสลาก แม้จะเป็น ประเพณีที่อยู่บนพื้นฐานของศาสนาพุทธและความเชื่อเรื่องบุญของชุมชน แต่दानก้วยสลากยังเป็น ประเพณีบ่งถึงสภาพสังคมและเศรษฐกิจของคนในชุมชนเช่นกัน

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์พ่อหนาน ไข่ทำให้สามารถเข้าใจถึงเศรษฐกิจของ คนในชุมชนในปีนั้น ๆ มีสภาพเช่นไร สามารถดูได้จากสิ่งของที่บรรจุอยู่ในก้วย จำนวนเส้นสลาก ที่บ่งถึงจำนวนก้วยจะแบ่งให้พระแต่ละรูป และรวมถึงจำนวนเงินที่อยู่บนยอดก้วยด้วย หากของที่ บรรจุในก้วยมีจำนวนมาก จำนวนเส้นสลากมีมาก จำนวนเงินที่ไปทานที่วัดมีมาก แสดงว่าปีนั้น คนในชุมชนมีสภาพเศรษฐกิจที่ดี แต่ถ้าเป็นในทางตรงข้ามก็บ่งได้ว่าปีนั้นเศรษฐกิจไม่ดี จน บางครั้งในบางหมู่บ้านไม่อาจจัดदानก้วยสลากได้เป็นประจำทุกปี

ส่วนสภาพสังคมนั้น สามารถเห็นความเปลี่ยนแปลงของคนในชุมชนอย่างน้อย 3 ประเด็นคือ จากการที่ไม่มีมีใครในชุมชนสานก้วยด้วยไม้ไผ่เป็น ประกอบกับการสานก้วยด้วย ไม้ไผ่นั้นมีขั้นตอนที่ยุ่งยากเพราะจะต้องเข้าป่าไปเอาไม้ไผ่มาทำดอก อีกทั้งยุคสมัยได้เปลี่ยนไป ตะกร้าพลาสติกนั้นง่ายกว่า สะดวกกว่า ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนวิธีคิดในการเลือกวัสดุสำหรับ ทำก้วย

การเปลี่ยนแปลงอีกประการหนึ่งคือ ก้นท์สลากนั้นแต่ก่อนจะมีแต่ก้นท์ของกิน เงินหรือจะใส่หรือไม่ใส่ก็ได้ แต่ปัจจุบันมีก้นท์เงินเพิ่มขึ้น ซึ่งได้จากการสมทบเงินจากญาติพี่น้องก่อนจะนำไปถวายเข้าวัด

การเปลี่ยนแปลงประการสุดท้ายคือ การแต่งตัวก็จะมีการใส่ชุดไปวัดธรรมดา เสื้อม่อฮ่อม ผู้หญิงจะใส่ผ้าซิ่น วัยรุ่นก็จะใส่ชุดธรรมดาตามสะดวกไม่ได้ใส่ใจที่จะใส่ผ้าซิ่นเหมือนสมัยก่อน

แม้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดของประเพณีตานก๋วยสลากที่ผิดไปจากเดิม แต่สาระ พิธีกรรม และคุณค่าของตานก๋วยสลากที่มีต่อชุมชนยังไม่ได้เปลี่ยนไปจากเดิมยังคงสืบทอดสืบทอดอันเนื่องมาจากพุทธศาสนาและยึดโยงคนในชุมชนไว้ด้วยกัน

4. คุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านเอื้อม

ภูมิปัญญา คือ แบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคมซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติสืบทอดกันมา ความรู้ที่สั่งสมมาตั้งแต่อดีต เป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากินและพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ ภูมิปัญญา จึงเปรียบเสมือนความรู้ความสามารถ ความเชื่อ รวมถึงความสามารถทางพฤติกรรมและความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ แฝงด้วยสุนทรียะแห่งการผสมผสานความคิดและประสบการณ์ทางธรรมชาติ

ภูมิปัญญาเกิดจากการแสวงหาความรู้เพื่อเอาชนะอุปสรรคทางธรรมชาติ เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและวิถีชีวิตชาวบ้าน โดยการผสมผสานสุนทรียะของผู้สร้างสรรค์มีผลทำให้เกิดรูปแบบข้าวของเครื่องใช้ในการดำรงชีวิต ความเชื่อ และประเพณี แต่หากจะกล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากพื้นฐานของสังคมพื้นบ้านแล้วอาจกล่าวได้ว่า เป็นประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ และการดำรงชีวิต การรู้จักนำวัสดุที่มีอยู่มาใช้ในการทำเครื่องใช้ไม่สอยในชีวิตประจำวันรวมถึงเครื่องนุ่งห่มที่ขึ้นชื่อว่าผ้าทอพื้นบ้าน อันเป็นองค์ความรู้ที่มีกระบวนการสั่งสมสืบทอดจนเป็นภูมิแห่งความรู้ที่มีการสืบทอดแก่ชนรุ่นหลัง

โคลงบทที่ 21

ขับชอชอราชเทียร   ทุกเมือง
ธำมรงค์พระลอเอียง   ท้าวหล้า

โคลงบทที่ 373

สองฝั่งสองพี่เลี้ยง   สองชอ
ชอว่าพระลอเอียง   จักเต้า

โคลงบทที่ 374

สองธิดาหลับแล้ว   สองพระพี่เลี้ยงแก้ว
ชอกล่อมท้าวกลอยหลับ   เล่านา

นอกจากนี้จากยังพบหลักฐานว่ามีการเล่นเพลงชอในอยุธยาด้วย
 ดังที่ลาลูแบร์ (ระหว่างปี 2230 - 2231) บันทึกไว้ชื่อเพลงและเนื้อร้องเพลงชอที่ได้ยินชาวบ้านร้อง
 ชื่อ “เพลงชอสายสมร” ซึ่งมีเนื้อร้องดังนี้

สายสมรเอย	ร้อยปะคำ ช้อนเสื่อ
ขอแนบเนื้อ เจ้า	คืนเดียว นายเอย
เพลงนี้เจ้าว่าเพลงใด	เพลงระบำ ละเจ้าเอย ชาวใต้
<u>เพลงนี้ชื่อว่าเพลงชอ</u>	นายเอย พี่เอย
หวังละเจ้าเอย	ยิ่งฟังนาง
ช่างใจลอย	จะเดือนเอย

อย่างไรก็ตาม เพลงชอดังกล่าวไม่ทราบแน่ชัดว่าการขับร้องและ
 ทำนองจะเหมือนกับเพลงชอล้านนาหรือไม่

นอกจากนี้ ในวิจัยของสมฤทธิ์ ลือชัยเรื่อง “ความตระหนักของช่าง
 ชอในบทบาทในการสื่อสารเพื่อการพัฒนา” ได้กล่าวถึงความเป็นมาของเพลงชอไว้ดังนี้

เพลงขอแต่เดิมเป็นวัฒนธรรมของชาวบ้านทั่วไป ที่ใช้แสดงเพื่อหรือใช้ขับเพื่อความบันเทิงหรือเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของตนออกมา โดยเฉพาะในงานเทศกาลต่างๆ ของชาวบ้าน เช่น ดานก้วยสลาก (สลากภัต) ประเพณีปีใหม่เมือง (สงกรานต์) งานบวชลูกแก้ว (อุปสมบท) ฯลฯ นั้นมักจะมีการขับเพลงขอ หรือการแสดงขอเพื่อสร้างความบันเทิงให้แก่ผู้ร่วมงานอยู่เสมอ นอกจากนี้การมีขอในงานก็เป็นเครื่องหมายแสดงถึงความร่ำรวย ความมีเกียรติของเจ้าภาพ เพราะการจ้างช่างขอที่มีชื่อเสียงและมีโวหารเป็นเลิศจะมีค่าตัวแพง หากงานใดมีขอมาแสดงแสดงว่างานนั้นเป็นงานที่ยิ่งในความรู้สึกของชาวบ้านทั่วไป

ต่อมาขอได้รับความนิยมนอย่างสูงจนแพร่หลายเข้าไปในราชสำนัก ถ้านาน เจ้าผู้ครองนครหลายพระองค์ต่างมีคณะช่างขอประจำคุ้ม และกลายเป็นทั้งวัฒนธรรมชาวบ้านและวัฒนธรรมหลวง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีเสด็จกลับมาประทับที่เชียงใหม่เป็นการถาวร พระองค์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ ส่งเสริม และพัฒนาเพลงขออย่างมาก พระองค์ได้นำครูขอเก่งๆ ที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น เช่น นายศรหมื่น ปลายราง เข้าไปสอนการขับเพลงขอแก่บรรดาลูกหลานเชื้อพระวงศ์ของพระองค์ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงนิพนธ์บทละครขอพื้นเมืองเรื่องพระลอ ตอน สองพี่น้องไปหาปู่เจ้าสมิงพราย

นอกจากนี้เพลงขอยังมีบทบาทสำคัญในพระราชพิธีใหญ่หลายครั้ง เช่น เมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 เสด็จพระราชดำเนินเสด็จมณฑลภาคเหนือเมื่อพุทธศักราช 2496 พระราชชายาฯ ได้ทรงพระนิพนธ์ทรวงขอพื้นเมืองเพื่อขับร้องถวายในหลายวโรกาสด้วยกัน

ก่อนหน้านั้นในการขอ จะใช้ทำนองขอที่มีแต่เดิม เช่น ทำนองจะปู่ ทำนองอ้อ เป็นต้น ซึ่งพระราชชายาฯ ได้ทรงนิพนธ์ทำนองขอขึ้นใหม่อีกทำนองหนึ่งเรียกว่า “ทำนองขอยืน” ใช้ขับร้องในงานสมโภชช้างพลายซึ่งบริษัทบอร์เนียวถวายแด่รัชกาลที่ 7 และยังทรงนิพนธ์เนื้อร้องสำหรับการขอในครั้งนี้ด้วย ยังทรงประดิษฐ์ทำรำประกอบการขอเรียกว่า “ระบำขอ” ถือว่าเป็นปรากฏการณ์ใหม่ของศิลปะพื้นบ้านเพลง

ต่อมาได้เกิดการนิยมนแสดงเพลงขอเป็นเรื่องราวที่เรียกว่าละครขอ โดยมักจะแสดงเกี่ยวกับเรื่องจักรๆ วงศ์ เป็นส่วนใหญ่ เช่น เรื่องสุวรรณชะรอยสังข์ (สังข์ทอง) อ้ายร้อยยอด หงษ์หิน หมากขานคำ เป็นต้น จึงทำให้ศิลปินขอรวมกันเป็นคณะขึ้นเรียก คณะละครขอ

คณะที่ได้รับความนิยมอย่างมาก เช่น คณะดาวรุ่ง คณะจันทร์สม สายธารา เป็นต้น จนถึงยุคที่มีการอัดแผ่นเสียง ยุคเทปคาสเซ็ท ก็ส่งผลให้เพลงซอแพร่หลายและหาฟังได้ง่ายมากขึ้นและเมื่อมีการตั้งสถานีวิทยุขึ้นในภาคเหนือก็ยิ่งทำให้เพลงซอแพร่หลายมากยิ่งขึ้น ไปอีก เรียกว่า ละครซอทางอากาศ และเมื่อมีการตั้งสถานีโทรทัศน์ช่อง 8 จังหวัดลำปางขึ้น โดยออกอากาศในภาคเหนือ ก็มีการแสดงละครซอทางโทรทัศน์ซึ่งเป็นรายการที่ได้รับความนิยมอย่างสูง

ต่อมา เมื่อมีสื่อบันเทิงประเภทอื่นเข้าสู่ชนบทมากขึ้น กอปรกับการได้รับอิทธิพลของสังคมเมืองและอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตก เพลงซอจึงลดความนิยมลง ทำให้เพลงซอมีการพัฒนารูปแบบการซอเพื่อให้เข้ากับยุคสมัยมากขึ้น จึงเกิดเป็นวงซอสดริงขึ้น เป็นการซอกับวงสดริงแบบตะวันตก แต่ใช้ทำนองแบบเดิม นอกจากนี้ยังมีการพัฒนารูปแบบการแสดงท่าทางและมีการใช้อุปกรณ์มาประกอบการซอ เช่น ถ้ามีทเบิ้ลผู้แสดงก็จะลุกขึ้นมาแสดงอาการโกรธซึ่งหน้าต่อกัน และยังมีเสียงฟ้าร้อง เสียงปี่น ประกอบ เป็นต้น ทำให้ได้รับความนิยมไม่น้อย

วิวัฒนาการของซอ ประสิทธิ์ เลี้ยวศิริพงศ์ (2530 : 6 - 9) กล่าวถึงวิวัฒนาการของซอไว้ว่า ซอมีวิวัฒนาการเช่นเดียวกับศิลปะประเภทอื่นๆ โดยอาจแบ่งออกได้เป็น 3 ระยะ ดังนี้

- 1) ซอเก่า เป็นการซอแบบโบราณ จังหวะซอจะช้าๆ เนิบเนิบ ใช้ภาษาเป็นคำศัพท์เก่าแก่ของล้านนา ปัจจุบันหาฟังไม่แล้ว
- 2) ซอกลาง เป็นการซอสมัยกลาง มีการปรับจังหวะให้เร็วขึ้น มีการบันทึกเป็นเสียงและบันทึกเทปออกอากาศ
- 3) ซอสมัย เป็นการซอสมัยใหม่ที่มีการปรับปรุงทั้งด้านภาษาและรูปแบบการแสดง เกิดเป็นละครซอ วงซอสดริง เป็นต้น ซึ่งจะมีภาษาไทยกลางมาปะปนใช้วรรณกรรม คำวซอที่พิมพ์ขายมามาใช้ซอหรือใช้เพลงลูกทุ่งมาขับร้องเป็นเพลงซอ

ลักษณะของเพลงซอ ลักษณะของการซอที่ชาวล้านนาแสดงเป็นประจำในปัจจุบัน สามารถจำแนกออกได้เป็นชนิดใหญ่ๆ ดังนี้

- 1) ซอเรื่อง คือ การขับลำนำเป็นเรื่องราวต่อเนื่องกันมีท่วงทำนอง มากมาย ชวนให้ผู้ชม ผู้ฟัง ติดตามเนื้อเรื่องอย่างใจจดใจจ่อ ทั้งยังมีความตลกขบขัน

สอดแทรกอยู่ด้วย สามารถจำแนกออกเป็น 4 ประเภท ตามกาละ เทศะ และจุดประสงค์ของเจ้าภาพ หรืองานนั้นได้แก่

- ขอธรรม หมายถึง การข้บล้ำน้ำนช้กถำม ใ้ต่ตอบช้กกัน และกัน โดยยกเอาหลักธรรมในพระพุทศศำสนำมำตั้งค้ำถำมหรืออบรมตั้งสอนคนท้่มำร่วมงำนใน วันน้ำน ท้่งน้้แล้วแต่ฝ้ำนใ้จะม้ควำมรู้ล้กช้กในหลักธรรมมำกกว้ำน

- ขอปริศนำ หมายถึง การข้บล้ำน้ำนช้กถำม ใ้ต่ตอบ เช่นกัน โดยน้ำนเอาปริศนำต้งๆ มำถำมใ้ห้กฝ้ำนเป็นผู้ต่อบ เป็นการแสดงไหวพริบ เชว้ปัญญำ และการใ้รู้ของของช้่งขอแต่ละฝ้ำน หำกฝ้ำนใ้จนเต็มก็จะแก้ไปน้ำนๆ หรือเอำล้ช้่งเข้ถู

- ขอประวัติศำสตร์ พงศำวตรำ หรือด้นำนพื้นบ้ำนเก้ๆ ของล้ำนนำ คือ การน้ำนเอำเรื่องเก้ๆ มำร้อง เลำใ้ผู้ชมฟัง เช่น เรื่องเจ้าสุวฒน้กั้บงบ้ควำ ใ้กน้้อย ควำดี การอพยพจำกเหนือลงใ้ต้งชวำใ้ เป็นด้น

- ขอเรื่องรำวท้่วไป ช้่งม้กจะเสียดล้สังคมในยุคน้ัน หรือ แสดงใ้เห็นช้วิตประจ้ำนของชวำลำนนำในอดีต เช่น เริ่มการแสดงโดยชวำ - หญิงมำพบกัน สอบถำมช้ื่อ ท้ืออยู่ เก้ยวพรำล้กกัน จนตกร่องป่องช้ัน ชวนกันเข้ป้ตัดไม้มำสร้างเรือน ระหว้งเดิน ป้ก้ชวนกันชมมกชมไม้ ตามประส่ำชวำใหม่ปลำม้น) เรียกขอเก้บงก (บ้งเอิญไปพบเจ้ำนกงาน ป้่าไม้ ถุกข่มขู่เรียกเก้บเงิน เมื่อไม่มีเงิน เจ้ำนกงานก็ขี้ดกรรยำไป จึงเกิดใ้ต้งเถียงกันช้ัน (เรียกขอ ช้ิงชู้) ในท้ีสุดส่ำม้กรรยำน้ือรอดไปใ้ได้ จบเรื่อง

2) ขอเก้ยวสวำ หมายถึง การข้บล้ำน้ำนชวำสวำท้ิตนหมำย ป่อง หรืออำจะแ่วสวำ ใ้ฝ้ำนหญิงใ้รับทรำบควำมในใจของฝ้ำนชวำ หำกฝ้ำนหญิงชอบใจ ก็ขอใ้ต่ตอบกลับมำ หำกไม่สนใจก็เถียงไป

บทบพำและหน้ำน้ของเพลงขอ บทบพำหน้ำน้ของเพลงขอท้ีม้ต่อ สังกมส่ำมรถจำแนกใ้ด้ด้งน้้

1) ขอเป็นขบวนกรสันทนำกรใ้แก่สังคม เป็นล้ือร้็นเริง บันเทิงใจ ควำมสนุกสนำน ด้จะเห็นใ้ด้ว้ในงำนบุญ งำนร้็นเริงต้งๆ ของภำคเหนือม้กจะมีกร แสดงขอเสมอ

2) ซอเป็นสื่อสะท้อนภาพชีวิตของคนในสังคมล้านนา ช่วยให้คนสมัยหลังได้รับทราบและเข้าใจวัฒนธรรม ประเพณีและโครงสร้างของสังคมล้านนา ในอดีต เป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์ของชาวบ้านทั่วไปในฐานะ วรรณกรรมมุขปาฐะ เช่น การซอเกี่ยวสาว ซอบวชลูกแก้ว ซอขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น ช่วยให้คนสืบสาน

3) ซอช่วยชดเชยความปรารถนา ความรู้สึก ความไม่สมหวัง หรือความคับข้องใจของคนในสังคม เช่น การถูกเอารัดเปรียบจากผู้ปกครองหรือชนชั้นสูง ซึ่งมักจะปรากฏออกมาในเพลงซอผ่าน โดยการเสียดสีล้อเลียน

4) ซอเป็นแหล่งให้การศึกษาแก่คนในสังคมชนิดหนึ่ง โดยมักจะสอดแทรกค่านิยมการประพฤติปฏิบัติที่ดีที่ถูกต้องตามจารีตประเพณี เช่น การแสดงซอในงานบุญต่างๆ มักจะมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับหลักศีลธรรมหรือจริยธรรมอันดีเพื่อสั่งสอนคนในสังคม

เพลงซอของชุมชนบ้านเอื้อม ในชุมชนบ้านเอื้อมมีการละเล่นเพลงซอเช่นกัน โดยศิลปินพื้นบ้าน คือ พ่อหลวงวัน ศรีคำวัง วงสะล้อซอซึง ประจำหมู่ 15 เกิดเมื่อ 14 เมษายน พ.ศ 2480. อายุ 74 ปี สมรสกับแม่เถิง กันทะแก้ว มีบุตรชาย 3 คน พ่อหลวงวันฝึกเล่นด้วยตัวเอง ตอนอายุ 15 ปี และได้เล่าให้ฟังถึงเพลงซอไว้ ดังนี้

“...ไม่ได้มีใครสอนเห็นเขาเล่นก็สังเกตดูทำตาม เล่นได้ฝึกบ่อยๆ เล่นได้ทั้งนั้น สะล้อ ซอ และซึง จับอันไหนมาเล่นได้หมด...”

“...สมัยก่อนเลิกจากทำนาก็มาฝึกซ้อมรวมกลุ่มเล่นกัน สมัยก่อนไม่มีทีวี ไม่ได้ดูละคร ก็มานั่งเล่นดนตรีกัน สนุกเพลิน ไม่มีเครียด บางทีก็ร้าง...”

“...แต่งเพลงเอง ส่วนใหญ่เป็นเพลงที่เกี่ยวกับบ้านแม่เฟื่อง เพราะเมื่อก่อนบ้านโป่งหลวงยังไม่มี เฟื่องแยกออกมา ก็แต่งเพลงไว้อาลัยหมู่บ้านเก่า...”

“...เคยแต่งเพลงไว้เยอะกว่านี้ แต่ปัจจุบันหายไปเยอะที่เหลือก็ไม่ก็เพลงเอาไว้เล่นในหมู่บ้าน แต่ที่นี้คนส่วนใหญ่ไม่ชอบฟังของหมู่บ้านแล้ว อยากฟังเพลงทันสมัยอย่างคนในเมืองเช่นเพลงสาวเครือฟ้า ทำให้เพลงท้องถิ่นไม่ค่อยได้เล่นบ่อย...”

“...เด็กวัยรุ่นสมัยนี้เขาไม่สนใจ เวลาสอนในโรงเรียนเด็กก็เล่นไม่เป็น พอหมดคาบเรียนเขาก็ไม่สนใจเรียนรู้นอกกรอบ เขาก็จับแค่ชั่วโมงเรียนแล้วก็ลืมเด็กในหมู่บ้านส่วนมากเด็กไม่สนใจที่จะเรียนรู้ เด็กสนใจกีตาร์...”

“...เคยจะสอนหลานเหมือนกัน แต่เค้าไม่เอาไม่สนใจ เราเล่นเค้ายังไม่เคยมานั่งดูนั่งถามว่าอะไร เล่นแต่คอมพิวเตอร์ ยังคิดว่าถ้าอีกหน่อยไม่อยู่แล้วจะลือชอ ซึ่งคงวางอยู่แต่ในบ้าน ไม่ถูกหลานยกยกให้คนอื่นไป...”

“...ไปเล่นตามงานได้เงินมากน้อยไม่สำคัญ แคได้เล่นก็เพลินไปได้ถ่ายทอดบทเพลงท้องถิ่น...”

“...อยากรวบรวมเพลงพื้นบ้านที่แต่งไว้ แต่ก็ได้แต่ถ่ายเอกสารเก็บๆ ไว้ไม่รู้จะเอาไปไว้ตรงไหน...”

(วัน ศรีคำวัง ,สัมภาษณ์, 14 กรกฎาคม 2554)

นอกจากเล่นชะลื้อชอซึ่งแล้วพ่อหลวงวัน ศรีคำวังยังมีความสามารถในการแต่งเพลงชอ เพลงพื้นบ้านอีกด้วย ซึ่งมีนามปากกา ว่า ว. ดินสอแหลมจะขอยกตัวอย่าง 2 เพลง คือเพลงชอพระคุณแม่ที่สะท้อนถึงความทุมเทเสียดสะของผู้เป็นแม่ในการเลี้ยงดูลูกน้อยตั้งแต่คลอดออกมาจนเติบโตใหญ่ และเพลงที่นายวันชอบมากที่สุด คือเพลงอาลัยแม่เฟื่อง เป็นเพลงที่แต่งตอนที่หมู่ 15 จะแยกออกมาเป็นบ้านโป่งหลวง นายวันอยู่บ้านแม่เฟื่องมาก่อนเลยแต่งอาลัยหมู่บ้านเก่า ซึ่งจะวิเคราะห์ถึงคุณค่าและความหมายของเพลงดังนี้

เพลงขอพระคุณแม่

- ก้อยฟังราห่มุ้จุมปี่น้อง จักไขทำนองเรื่องแม่มารดา เป็นเลียงเฮามาตุ้กยากแต่ใ้
องค์พระแม่ไ้คลอดลูกไ้มาได้มา

(ก้อยฟังเถิดหนาพวกห่มุ้จุมปี่น้อง จักกล่าวไขเรื่องแม่มารดา ท่านเลียงเรามาทุกข์ยากลำบากกว่า
ที่จะคลอดลูกออกมาไ้)

- มันกินเวลาหลายปีขวบเข้าส่วนตัวแม่เจ้าปอร้องให้ครวญคราง ปอจะดับจิตกับบุตรตั้ง
ลูกน้อยมาเ็นคู่คำก้อยกับแม่มารดา

(มันกินเวลาหลายขวบปีจนแม่ไ้ต้องร้องให้ครวญคราง เกือบจะเสียชีวิตกับการคลอดลูกน้อย
แม่จึงนำสงสารอย่างยิง)

- วัดตะสังขารบ่อหนิมเดียงหมันเกิดแก่มีหันเจ็บตายตวยไป บว่าไฟไฟคนใน โลกหล้า
มนุษย์ลุ่มฟ้าเหมือนกันทุกคน

(วัดตะสังขาร ไ้เที่ยงแท้ มีเกิดแก่เจ็บตาย ไ้ว่าผู้ใดใน โลกหล้ามนุษย์อยู่ไ้ฟ้าเหมือนกันทุกคน)

- ยามเมื่อเกิดเป็นคนช่างร้องรำให้ ยามเจ้าแม่ไ้เบ่งออกหนที เอมาชัดสืออบน้ำหื้อเจ้า
แล้วเอาลูกเต้าไ้ฟ้าแวดวงเวียน

(ยามเมื่อแม่คลอดเบ่งลูกออกมาลูกก็ร้องรำให้ แม่อุ้มเอามาอบน้ำชัดสือวิวรรณห่อพันด้วยฟ้าเสื่อ)

- ก้อยกระดำเปียนเลียงคูลูกน้อยไ้สู่อูแวนห้อยจักเจียกไปมา บ่หื้อขุมมากัดขบลูกเต้า
ส่วนตัวแม่เจ้านั่งผ่อนนอนกอย

(แม่เฝ้าคอยกระทำเพียรเลียงคูลูกน้อย เอาไ้สู่อูแวนห้อยจักเจียกไ้กวไปมา ไ้หื้อขุมมากัดขบ
ตัวแม่คอยนอนนั่งเฝ้าเลียงคูลูก)

- หลับเตื่อตัวนายจะไปร้องให้ เลียงเจ้าหน่อไ้บุตรคณดี ไ้สักขวบสักปีฮ้องหา
แม่เจ้า แม่คอยผ่อเฝ้าหื้อปันใหญ่ปันโต

(นอนหลับเถิดนะลูกรักก้อยไ้ร้องให้ แม่จะเลียงเจ้าหน่อไ้บุตรรักคณดี พออายุหนึ่งขวบปีเริ่มเรียก
หาแม่ ตัวแม่เฝ้าคอยดูแลให้โตวันโตคืน)

- ว่าอดปุคโธเลี้ยงดูลูกเต้าได้กินนมจากเต้าของแม่เจ้ามารดา แถมยังเซาะหานมมาจากได้แม่ไปเซาะใช้หวังเพิ่มพละนามัย

(ไอ้พุทโธ !เลี้ยงดูลูกเต้าให้กินนมจากเต้าของแม่มารดา ทั้งยังเสาะหานมมาจากทางใต้ สรรหามาให้หวังเพิ่มพละนามัย)

- หื้อลูกฮักสายใจปิ่นใหญ่ปิ่นอ้วนตั้งบัวร์มวลออาหารพุนจาแม่ไปเซาะหาเอามาหม่าป้อนแม่ได้ตุ้กร้อนก่อยอดทนเอา

(หวังให้ลูกรักเจ้าสายใจโตใหญ่อ้วนท้วน ทั้งหมุ่มมวลออาหารแม่ไปเสาะหาป้อน ถึงจะลำบากทุกข์ร้อนแม่ก็อดทนเอา)

- หื้อลูกหลายเหล่าหมดใสเกื้อนเคียงบ่หื้อแปดเปื้อนโรคติดตัวนาย กั้นเจ้าสบายแอ่วล่าเต็มบ้านแม่เอาเจ้าน้อยจั้นฝากไว้ศูนย์เด็กแดง

(ให้ลูกหน้าตาเกลี้ยงเกลาสดใสไม่ให้โรครักขมาเบียดเบียน ครั้นเมื่อเจ้าแข็งแรงสบายดีก็พาเที่ยวทั่วหมู่บ้าน และเอาเจ้านั้นไปฝากไว้ยังศูนย์เด็กเล็ก)

- ฮอดตะวันแลงแม่ฮับเอาเจ้ามาอาบน้ำป้อนเข้าถ่ายผ้าใหม่ ตะวันลงแล้วที่เอานมมาป้อนยื่นหื้อแม่ได้จกจ่ายซ้อหื้อลูกเต้าคนดี

(จวบจนยามเย็นตะวันคล้อย แม่ก็ไปปรับลูกน้อยมาอาบน้ำป้อนข้าวผลัดเปลี่ยนผ้าใหม่พอตะวันตกดินแม่ก็ยังไปหาซื้อนมมาให้ลูกเต้าคนดี)

- บได้เจียนตีแก้วลูกเจ็บป่วยไข้ เลี้ยงเจ้าหน่อไ้บุตรดำคนดีใหญ่มาเต็มทีแม่เอาตัวเจ้าตุ้กใจแต่เล่า เอาลูกเข้าโรงเรียน

(ไม่เจียนไม่ตีลูก กลัวลูกจะเจ็บป่วยไข้ แม่ทุกข์ยากลำบากใจกว่าจะเลี้ยงจนลูกโตใหญ่ และพาเข้าโรงเรียน)

- ศึกษาเล่าเรียนหื้อได้เก่งกล้าต่อไปภายหน้า เป็นคนใหญ่ที่คิบต้องมาก้อน...

(ขอให้ศึกษาเล่าเรียน ให้เก่งต่อไปภายหน้าเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดี ไม่ต้องมารบกวน ...)

เมื่อนำเพลงขอพระคุณแม่มาวิเคราะห์ พบว่าเพลงขอพระคุณแม่มีคุณค่าในด้านต่างๆ ดังนี้

1. **คุณค่าในฐานะดนตรีพื้นบ้าน** ที่เรียกว่า “วงสะล้อซอซึง” โดยวงสะล้อซอซึงของลำปางจะเพิ่มขลุ่ยหลีบ กลอง ฉิ่ง ฉาบเข้ามาประกอบจังหวะ

เพลงขอมีคุณค่าในฐานะของความบันเทิงสนุกสนานในชีวิตประจำวันของผู้คนลำปางในอดีต จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่จะพบว่าการเล่นเพลงขอในอดีตนั้นเป็นการเล่นเพื่อความบันเทิงสนุกสนาน หรือเพื่อการพักผ่อนคลายความเหนื่อยล้าจากการทำงานในไร่นา เนื่องจากในอดีตนั้น ยังไม่มีความบันเทิงด้านอื่นๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หรืออินเทอร์เน็ต ดังเช่นในปัจจุบัน ดังนั้นสิ่งที่จะช่วยเติมสีสันให้แก่ชีวิตที่สงบเงียบของคนในชนบทได้ก็คืออย่างดีก็คือดนตรีพื้นบ้าน ซึ่งดนตรีพื้นบ้านที่นิยมในจังหวัดลำปางก็คือ วงสะล้อซอซึงนั่นเอง

2. **คุณค่าทางด้านภาษา** โดยในการเล่นเพลงขอนั้น เนื้อร้องที่ใช้ขับร้องในการเล่นเพลงขอ ผู้ประพันธ์เพลงจะประพันธ์เนื้อร้องเป็นภาษาท้องถิ่นของคนลำปางที่เรียกว่าภาษาคำเมือง ซึ่งใช้พูดกันอยู่ทั่วไปในจังหวัดลำปาง นอกจากนี้ภาษาคำเมืองซึ่งเป็นภาษาที่มีระบบตัวอักษรใช้เขียน เรียกว่า “ตัวเมือง” หรือ “อักษรธรรม” หรือ “อักษรธรรมล้านนา” แต่ในการจดบันทึกเนื้อร้องเพลงขอในปัจจุบันจะจดบันทึกเป็นภาษาไทย

3. **คุณค่าในฐานะวรรณกรรมมุขปาฐะ** เป็นประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral History) ทำหน้าที่บันทึกและบอกเล่าถึงวิถีการเลี้ยงดูลูกของคนในชุมชนบ้านเอื้อม โดยเริ่มตั้งแต่การคลอดบุตรไปจนถึงเมื่อทารกเติบโตใหญ่ ดังนี้

เนื้อเพลงตอนที่ 1

“ก้อยฟังราหมู่จุมปีน่อง จักไขทำนองเรื่องแม่มารดา เป็นเลี้ยงเสามาตุ๋กยากแต่
ไข้องค์พระแม่ให้คลอดลูกได้มา”

(ก้อยฟังเถิดหนาพวกหมู่ที่น่อง จักกล่าวไขเรื่องแม่มารดา ท่านเลี้ยงเรามาทุกข
ยากลำบากกว่าที่จะคลอดลูกออกมาได้)

เนื้อเพลงประโยค “เป็นเลี้ยงเฮามาตุ๊กยากแต่ไปองค์พระแม่ให้คลอดลูกได้มา” นี้ ได้บอกเล่าถึงความทุกข์ยากของผู้เป็นแม่ เริ่มตั้งแต่การคลอดลูก ที่กว่าจะคลอดลูกออกมาได้นั้นต้องผ่านความทุกข์ยากอย่างแสนสาหัส

เนื้อเพลงตอนที่ 2

“มันกินเวลาหลายปีขวบเข้าส่วนตัวแม่เจ้าปอร้องให้ครวญคราง ปอจะดับจิต
วังกับบุตรตั้งลูกน้อย มาเอ็นดูค้ำก้อยกับแม่มารดา”
(มันกินเวลาหลายขวบปีจนแม่นั้นต้องร้องให้ครวญคราง เกือบจะเสียชีวิตกับการคลอดลูกน้อย แม่จึงนำสงสารอย่างยิ่ง)

เนื้อเรื่องที่ว่า “ส่วนตัวแม่เจ้าปอร้องให้ครวญคราง” ได้บอกเล่าถึงความเจ็บปวดของแม่ในการคลอดลูก ทั้งการร้องไห้ ทั้งรองครวญครางอยู่เป็นนานกว่าจะคลอดลูกออกมาได้

เนื้อเรื่องก่อน “ปอจะดับจิตวังกับบุตรตั้งลูกน้อย” นี้ สะท้อนให้เห็นว่าการคลอดลูกของผู้หญิงในลำปางในอดีตจะมีความเสี่ยงที่ผู้เป็นแม่นั้นอาจเสียชีวิตได้ เนื่องจากการแพทย์สมัยก่อนยังไม่เจริญ

เนื้อเพลงตอนที่ 4

“ยามเมื่อเกิดเป็นคนช่างร้องรำให้ ยามเจ้าแม่ไ้เบ่งออกหนที เอามาขัดสี
อาบนํ้าหื้อเจ้าแล้วเอาลูกเต้าใส่ผ้าเวดวงเวียน”
(ยามเมื่อแม่คลอดเบ่งลูกออกมาลูกก็ร้องรำให้ แม่อุ้มเอามาอาบนํ้าขัดสี
ฉวีวรรณห่อพันด้วยผ้าเสื่อ)

เนื้อเรื่องก่อนที่ว่า “ยามเมื่อเกิดเป็นคนช่างร้องรำให้ ยามเจ้าแม่ไ้เบ่งออกหนที” บอกเล่าถึงสภาพของเด็กทารกแรกคลอดที่คลอดออกมาจากท้องแม่ก็จะเปล่งเสียงร้องไห้ก่อนเป็นอันดับแรก

เนื้อเรื่องตอนที่ 4 “เอามาขัดสีอาบน้ำหื้อเจ้าแล้วเอาลูกเต้าใส่ผ้า
แหววงเวียน” บอกให้เราเห็นว่าหลังจากทารกคลอดออกแล้ว จะถูกนำตัวไปอาบน้ำและล้างเนื้อตัวให้
สะอาดก่อนจะสวมใส่เสื้อผ้าให้แก่เด็กทารกเป็นลำดับต่อมา

เนื้อเรื่องตอนที่ 5

“ก้อยกระด่าเปียนเลี้ยงดูลูกน้อยใส่อู่แขวนห้อยจักเจ๊กไปมา บ่หื้อยุ่งมากัด
ขบลูกเต้า ส่วนตัวแม่เจ้านั่งผ่อนนอนกอย”
(แม่เฝ้าคอยกระทำเพียรเลี้ยงดูลูกน้อย เอาใส่อู่แขวนห้อยจักเจ๊กไปมา
ไม่ให้ยุ่งมากัดต่อย ตัวแม่คอยนอนนั่งเฝ้าเลี้ยงดู)

เนื้อเรื่องตอนที่ 5 “ก้อยกระด่าเปียนเลี้ยงดูลูกน้อยใส่อู่แขวน
ห้อยจักเจ๊กไปมา บ่หื้อยุ่งมากัดขบลูกเต้า” บอกเล่าถึงภูมิปัญญาของคนลำปางในเลี้ยงลูก
โดยจะนำลูกใส่ “อู่” แขวนและใช้วิธีโกวไปมา ซึ่งวิธีโกวไปมาเป็นจังหวะเคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่ง
นั้นจะช่วยให้เด็กหลับง่ายและยังสามารถป้องกันไม่ให้ยุ่งกัคมาเด็กได้อีกด้วย

เนื้อเรื่องตอนที่ 6

“หลับเตื่อตัวนายจะไปร้องไห้ เลี้ยงเจ้าหน่อไ้บุตรคาคคนดี ได้สักขวบสักปี
ฮ้องหาแม่เจ้า แม่คอยผ่อเฝ้าหื้อป็นใหญ่ป็นโต”
(นอนหลับเถิดนะลูกรักอย่าได้ร้องไห้ แม่จะเลี้ยงเจ้าหน่อไ้บุตรรักคนดี
พออายุหนึ่งขวบเริ่มเรียกหาแม่ ตัวแม่เฝ้าคอยดูแลให้โตวันโตคืน)

เนื้อเรื่องตอนนี้ “ได้สักขวบสักปีฮ้องหาแม่เจ้า” บอกเล่าถึง
พัฒนาการของด็กที่เมื่ออายุหนึ่งขวบจะเริ่มฝึกพูดและโดยมาคำแรกที่จะพูดได้ก็คือคำว่า “แม่”
นั่นเองและเมื่อพูดได้ก็จะเริ่มเรียกร้องหาคนเป็นแม่

เนื้อเรื่องตอนที่ 7

“ว่าอดปุดโรเลียงคูลูกเต้าได้กินนมจากเต้าของแม่เจ้ามารดา แถมยังเซาะหานมมาจากใต้แม่ไปเซาะใช้หวังเพิ่มพละนามัย”
(ไอ้พุดโร !เลียงคูลูกเต้าให้กินนมจากเต้าของแม่มารดา ทั้งยังเสาะหานมมาจากทางใต้ สรรหามาให้หวังเพิ่มพละนามัย)

เนื้อเรื่องตอนที่ว่า “ว่าอดปุดโรเลียงคูลูกเต้าได้กินนมจากเต้าของแม่เจ้ามารดา” บอกเล่าถึงวิธีการเลียงคูลูกของคนล่าปางในสมัยก่อนที่โดยทั่วไปก็จะให้ทารกดื่มน้ำนมมารดา ซึ่งเป็นอาหารที่หาได้ง่าย สะอาด ปลอดภัยและเปี่ยมไปด้วยคุณค่าสารอาหาร อีกทั้งยังช่วยเด็กมีสุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์ และมีภูมิต้านต่อโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ นานาได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

เนื้อเรื่องตอนที่ “แถมยังเซาะหานมมาจากใต้แม่ไปเซาะใช้หวังเพิ่มพละนามัย” นี้บอกให้เราทราบว่านอกจากเด็กจะดื่มนมแม่แล้ว ก็มีการชื้อนมมาเสริมให้ลูกกินเพื่อให้ลูกมีสุขภาพร่างกายแข็งแรง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยมีการรับตามค่านิยมตามแบบตะวันตกที่ให้ลูกกินนมอื่นนอกจากน้ำนมของแม่ เพื่อเสริมความแข็งแรงให้แก่ลูกน้อยของตน

เนื้อเพลงตอนที่ 8

“หื้อลูกฮักสายใจปิ่นใหญ่ปิ่นฮ้วน ตั้งบัวรวมลอาหารพุนจาแม่ไปเซาะหาเอามาหม่าป้อนแม่ได้คู้กร้อนก้อยอดทนเอา”
(หวังให้ลูกรักเจ้าสายใจโตใหญ่ฮ้วนท้วน ทั้งหมู่รวมลอาหารแม่ไปเสาะหามาป้อน ถึงจะลำบากทุกข์ร้อนแม่ก็อดทนเอา)

เนื้อเรื่องตอนที่ “ตั้งบัวรวมลอาหารพุนจาแม่ไปเซาะหาเอามาหม่าป้อนแม่ได้ คู้กร้อนก้อยอดทนเอา” นี้ สะท้อนให้เห็นถึงความรักและความเสียสละของแม่ที่มีต่อ

ลูก โดยแม่ต้องอดทนต่อความยากลำบากในการไปเสาะหาอาหารที่ดีมีประโยชน์ต่างๆ มาเลี้ยงดูลูก
 ของตนเพื่อให้ลูกร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์

เนื้อเพลงตอนที่ 9

“หื้อลูกหลายเหล่าหมดใสเกื้อนเคียงบ่หื้อแปดเปื้อนโรคติดตัวนาย กั้นเจ้า
 สบายแเอวล่าเต็มบ้านแม่เอาเจ้าน้อยจั้นฝากไว้ศูนย์เด็กแดง”

(ให้ลูกหน้าตาเกลี้ยงเกลาสดใสไม่ให้โรคภัยมาเบียดเบียน ครั้นเมื่อเจ้า
 แข็งแรงสบายดีก็พาเที่ยวทั่วหมู่บ้าน และเอาเจ้านั้นไปฝากไว้ยังศูนย์เด็กเล็ก)

เนื้อร้องท่อน “กั้นเจ้าสบายแเอวล่าเต็มบ้านแม่เอาเจ้าน้อยจั้น
 ฝากไว้ศูนย์เด็กแดง” นี้ ยังสะท้อนบอกถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของตำบลบ้านเอื้อนที่เริ่มเข้า
 มามีศูนย์เด็กเล็กในชุมชน

เนื้อเพลงตอนที่ 10

“ฮอดตะวันแลงแม่ฮับเอาเจ้ามาอาบน้ำป้อนเข้าถ่ายผ้าใหม่ ตะวันลงแล้วที่เอา
 นมมาป้อนยั้นหื้อแม่ได้จกจ่ายซื้อหื้อลูกเต้าคนดี”

(जबจนยามเย็นตะวันคล้อย แม่ก็ไปรับลูกน้อยมาอาบน้ำป้อนข้าวผลัดเปลี่ยน
 ผ้าใหม่ พอตะวันตกดินแม่ก็ยังไปหาซื้อนมมาให้ลูกเต้าคนดี)

เนื้อเพลงท่อนนี้ต่อเนื่องกับตอนที่ 9 โดยเนื้อร้องท่อน “ฮอด
 ตะวันแลงแม่ฮับเอาเจ้ามาอาบน้ำป้อนเข้าถ่ายผ้าใหม่” หลังจากฝากลูกไว้ที่ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กจนถึง
 เย็น แม่ก็จะไปรับลูกกลับมาอาบน้ำ แต่งตัวเปลี่ยนเสื้อผ้าใหม่และป้อนข้าวป้อนน้ำ

เนื้อร้องท่อน “ตะวันลงแล้วที่เอานมมาป้อนยั้นหื้อแม่ได้จกจ่าย
 ซื้อหื้อลูกเต้า คนดี” บอกเล่าถึงการวิธีเลี้ยงดูของคนที่ล้าปางที่เปลี่ยนไปจากในอดีต คือ หลังจาก
 ที่แม่ป้อนอาหารเย็นให้ลูกแล้วแม่ก็ยังไปซื้อนมมาเป็นอาหารเสริมให้แก่ลูกอีกด้วย

เนื้อเพลงตอนที่ 11

“บ่ได้เขียนตี้กั๊วลูกเจ็บป่วยไข้ เลี้ยงเจ้าหน่อให้บุตรคำคนดีใหญ่มาเต็มที
แม่เอาตัวเจ้าตุ๊กใจแต่เล่า เอาลูกเข้าโรงเรียน”
(ไม่เขียนไม่ตีลูก กั๊วลูกจะเจ็บป่วยไข้ แม่ทุกข์ยากลำบากใจกว่าจะเลี้ยง
จนลูกโตใหญ่และพาเข้าโรงเรียน)

เนื้อเพลงท่อน “บ่ได้เขียนตี้กั๊วลูกเจ็บป่วยไข้” นี้ บอกเล่าถึง
ความรักของผู้เป็นแม่ที่เลี้ยงดูลูกด้วยความรัก ไม่เขียนตีเพราะว่ากลัวลูกจะเจ็บไข้ได้ป่วย

เนื้อเพลงท่อนนี้ “เลี้ยงเจ้าหน่อให้บุตรคำคนดีใหญ่มาเต็มทีแม่เอา
ตัวเจ้าตุ๊กใจ แต่เล่า เอาลูกเข้าโรงเรียน” บอกเล่าถึงความในใจของแม่ที่ต้องผ่านความทุกข์
ยากลำบากใจ กว่าจะเลี้ยงลูกจนเติบโตเข้าโรงเรียนได้

เนื้อเพลงตอนที่ 12

“ศึกษาเล่าเรียนหื้อได้เก่งกล้าต่อไปภายหน้า เป็นคนใหญ่ที่ดีบ่ต้องมากวน...”
(ขอให้ศึกษาเล่าเรียน ให้เก่งต่อไปภายหน้าเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดี ไม่ต้องมา
รบกวน ...)

เนื้อเพลงท่อนนี้ “ศึกษาเล่าเรียนหื้อได้เก่งกล้าต่อไปภายหน้า
เป็นคนใหญ่ที่ดี บ่ต้องมากวน...” สะท้อนถึงวิถีคิดของผู้เป็นพ่อและแม่ที่คาดหวังให้ลูกเติบโตเป็น
ผู้ใหญ่ที่ดี สามารถดูแลตนเองได้จะได้ไม่ต้องมารบกวนผู้เป็นพ่อและแม่

4. คุณค่าทางความคิด เพลงขอพระคุณแม่ได้สะท้อนให้เห็นถึง
ความคิด คติ ความเชื่อ วิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นคนในชุมชนบ้านเอื้อมได้เป็นอย่างดี

เพลงขอพระคุณแม่สะท้อนให้เห็นถึงความทุ่มเท ความเสียสละ
และความยากลำบากของผู้ที่เป็นแม่ที่กว่าจะเลี้ยงลูกน้อยจนเติบโตใหญ่ขึ้นมาได้นั้นต้องผ่านความทุกข์
ยากแสนสาหัสและต้องใช้ความอดทนอย่างใหญ่หลวง โดยคาดหวังว่าจะให้ลูกน้อยมีสุขภาพ
ร่างกายที่แข็งแรงสมบูรณ์และเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดีพึ่งพาตนเองได้ต่อไปในอนาคต

เพลงขอพระคุณแม่ได้สะท้อนถึงคติคิดของผู้เป็นพ่อและแม่ที่คาดหวังให้ลูกเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดี สามารถดูแลตนเองได้ จะได้ไม่ต้องมารบกวนผู้เป็นพ่อและแม่ดังในเนื้อเพลงตอนที่ว่า

“ศึกษาเล่าเรียนหือได้เก่งกล้าต่อไปข้างหน้า เป็นคนใหญ่ที่คับต้องมาก่วน...”
(ขอให้ศึกษาเล่าเรียน ให้เก่งต่อไปข้างหน้าเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดี ไม่ต้องมารบกวน ...)

นอกจากนี้ยังสะท้อนถึงมุมมองและทัศนคติของศิลปินผู้เล่นเพลงขอ ที่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ สืบสาน และถ่ายทอดดนตรีพื้นบ้าน มากกว่าเงินค่าจ้างที่ได้มาจากการเล่นเพลงขอที่เป็นอาชีพเสริมของเกษตรกรในยามว่าง คำบอกเล่าของพ่อหลวงวันที่ว่า

“ไปเล่นตามงานได้เงินมากน้อยไม่สำคัญ แค่ได้เล่นก็เพลินไปได้ถ่ายทอดที่ได้บทเพลงท้องถิ่น”

เพลงขอพระคุณแม่นั้น ได้สะท้อนคติความเชื่อของศาสนาพุทธในเรื่องวัฏสังสารเป็นสิ่งไม่เที่ยง ชีวิตทุกคนเกิดมาแล้ว เกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่มีใครหนีพ้นดังเนื้อร้องตอนที่ว่า

“วัดตะสังขารบ่อหนิมเตียงหมั้นเกิดแก่มีหั้นเจ็บตายตวยไป บ่ว่าใฝ่ใฝ่คนใน
โลกหล้า มนุษย์ลุ่มฟ้าเหมือนกันทุกคน”
(วัดตะสังขารไม่เที่ยงแท้ มีเกิดแก่เจ็บตาย ไม่ว่าผู้ใดในโลกหล้ามนุษย์อยู่
ได้ฟ้าเหมือนกันทุกคน)

การละเล่นเพลงขอยังสะท้อนภาพวิถีชีวิตของคนบ้านเอื้อมในอดีต ในเรื่องของการใช้เวลาว่างของผู้คนในบ้านเอื้อม โดยเมื่อว่างเว้นจากการทำมาหากินก็รวมกลุ่มกันเล่นดนตรี และยังสะท้อนถึงความสัมพันธ์ของผู้ในสังคมชนบทที่ยังมีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน และมีกิจกรรมยามว่างร่วมกัน ดังคำบอกเล่าของพ่อหลวงวันที่ว่า

“สมัยก่อนเลิกจากทำนาก็มาฝึกซ้อมรวมกลุ่มเล่นกัน สมัยก่อนไม่มีทีวี ไม่ได้ดูละคร ก็มานั่งเล่นดนตรีกัน สนุกเพลิน ไม่มีเครียด บางทีก็ร้าง”

เพลงขอพระคุณแม่่นั้นถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นสำคัญของชุมชนบ้านเอี่ยม โดยมีคุณค่าหลายด้าน ทั้งในฐานะดนตรีพื้นบ้าน คุณค่าทางด้านภาษา คุณค่าทางวรรณกรรม คุณค่าในฐานะประวัติศาสตร์บอกเล่า คุณค่าทางความคิด เป็นงานสร้างสรรค์ที่ถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด จึงเป็นที่บันทึกประสบการณ์ของบรรพบุรุษที่ส่งทอดต่อมาให้แก่ลูกหลาน เพลงขอพระคุณแม่ทำหน้าที่บันทึกความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนในท้องถิ่นมิให้สูญหาย ขณะเดียวกันก็มีคุณค่าในการเสริมสร้างปัญญาให้แก่ชุมชนด้วยการให้การศึกษาแก่คนเฒ่าและคนในชุมชนทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อมดังนี้

1. การให้การศึกษาโดยทางตรง หมายถึง การให้ความรู้และการสั่งสอนอย่างตรงไปตรงมาทั้งความรู้ทางโลกและทางธรรม รู้จักกตัญญูกตเวทีกับมารดาที่เลี้ยงมาด้วยความยากลำบาก และความรักของแม่ที่มีต่อลูก

2. การให้การศึกษาโดยทางอ้อม หมายถึง การอบรมสั่งสอนในลักษณะของการแนะให้คิด หรือให้แง่คิด ในเรื่องต่าง สอดแทรกค่านิยมและกฎเกณฑ์ของสังคมที่ควรปฏิบัติเช่นเพลงนี้สอนว่าให้ศึกษา เล่าเรียนภาคหน้าจะได้เป็นผู้ใหญ่ที่ดีของสังคมต่อไป

เพลงอาลัยแม่เฟื่อง

เพลงอาลัยแม่เฟื่องเป็นเพลงที่แต่งตอนที่หมู่ 15 บ้านแม่เฟื่อง จะแยกออกมาเป็นตำบลโป่งหลวง นายวันอยู่บ้านแม่เฟื่องมาก่อนเลขแต่งอาลัยหมู่บ้านเก่าในเพลงได้พรรณาถึงวิถีชีวิตของคนแม่เฟื่องในอดีตโดยเนื้อร้องและทำนองดัดแปลงมาจากเพลงอาลัยลำปางของอรธณพ อนุสรณ์ ซึ่งจะวิเคราะห์ถึงคุณค่าและความหมายของเพลงดังนี้

เพลงอาลัยแม่เฟื่อง

“ท้องถิ่นดินแดนบิทรมารดา ถิ่นกำเนิดของข้าเกิดบูชาสุคแสนดีใจ แม่เฟื่อง
สร้างสรรค์เนียงนันทันอยู่ทั่วไป เดียวนี้สุคแสนสบายบ่อมีไผร้อนกุ่มอูรา
สาวบ้านแม่เฟื่องของเฮาบ่อมีไผเทียมเต่า ที่สุคจะพัฒนา แต่งตัวแต่งกายงาม
คล้ายเหมือนดารา กำอุ้งกำจ่ามาจะทำ มีกิริยาวาจ่าอ่อนหวาน ถนนบ้านแม่เฟื่อง
ของเฮาบ่อมีไผเทียมเต่า สะอาดไปทุกๆ ซอย มีไฟฟ้าใช้ทุกรอกทุกมุม
น้ำชวย แม่เฟื่องเฮาบ่อใจลอย อยู่ริมคอยยังตันใส โรงเรียน ม.หก สร้างใหม่
ทางการเป็นเอาใจใส่เป็นคิดได้สงสารหมู่เฮาหือมีความฮู้เขียวชาน ชานาน
เหมือนเขา ไม้ให้คนอยู่ว่างเปล่าความฮู้นั้นเล่าติดตามตัวไป

** มีอ่างเก็บน้ำสะอาดของพระศิริราชล้นเกล้าเฝ้าไทยสุกสรร มีปุมิปล่า
ได้กินกันทุกๆ วัน ก็เพราะว่ามีน้ำอ่าง ดีทุกอย่างหล่อเลี้ยงทุ่งนา มีอ่างเก็บน้ำ
สะอาดของพระศิริราชล้นเกล้าเฝ้าไทยสุกสรร มีปุมิปล่าได้กินกันทุกๆ วัน
ก็เพราะว่ามีน้ำอ่างดีทุกอย่างหล่อเลี้ยงทุ่งนา”

(ว.ดินสอแหลม ว.โป่งหลวง)

เมื่อวิเคราะห์คุณค่าของเพลงอาลัยแม่เฟื่อง พบว่ามีคุณค่า
ในด้านต่างๆ ดังนี้

1. คุณค่าทางด้านภาษา โดยผู้แต่งได้นำภาษาท้องถิ่น หรือ
ภาษาคำเมืองของล้านนามาใช้ประพันธ์เนื้อร้อง โดยนำมาภาษาคำเมืองผสมผสานควบคู่ไปกับ
ภาษาไทยกลางบางส่วน เช่น

“แม่เฟื่องสร้างสรรค์เนียงนันทันอยู่ทั่วไป เดียวนี้สุคแสนสบายบ่อมีไผร้อน
กุ่มอูรา”

“สาวบ้านแม่เฟื่องของเฮาบ่อมีไผเทียมเต่า ที่สุคจะพัฒนา แต่งตัวแต่งกาย
งามคล้ายเหมือนดารา”

“ถ้าऊँถ้าจ้่าเมะท่า มีกิริยาว่าจ้่าอ่อนหวาน ถนนบ้านแม่เฟืองของเฮาบ่อมีไฟ
เตียมเต่า”

“สะอาดไปทุกๆ ซอย มีไฟฟ้าใช้ทุกกรอกทุกมุนน้ำขอย แม่เฟืองเฮาบ่อ
ใจลอย อยู่ริมคอยยังตันใส”

“โรงเรียน ม.หก สร้างใหม่ ทงการเป็นเอาใจใส่เป็นคิดได้สงสารหมู่เฮาหื้อ
มีความฮู้เชี่ยวชาญ”

“ชานาญเหมือนเขา ไม่ให้คนอยู่ว่างเปล่าความฮู้นั้นเล่าติดตามตัวไป”

“มีอ่างเก็บน้ำสะอาดของพระศิริราชล้นเกล้าเฝ้าไทยสุกสรร มีปูมีปลาได้กินกัน
ทุกๆ วัน”

2. คุณค่าในฐานะวรรณกรรมมุขปาฐะ เป็นประวัติศาสตร์

บอกเล่า (Oral History) ได้แก่ เพลงอาลัยแม่เฟืองยังมีคุณค่า โดยบันทึกเรื่องราว การเปลี่ยนแปลง
ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นของตนเอง โดยพ่อหลวงวันนั้นได้บอกเล่าถึงเหตุผลในการประพันธ์เพลงนี้
ขึ้นมาเราฟังว่า

“เป็นเพลงที่แต่งตอนที่หมู่ 15 บ้านแม่เฟือง ซึ่งต่อมาแยกออกมาเป็น
บ้านโป่งหลวงเลยแต่งอาลัยหมู่บ้านเก่า”

เนื้อร้องเพลงอาลัยแม่ได้บันทึกประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน
นั้น โดยบอกเล่าถึงสภาพความเป็นไปบ้านแม่เฟืองไว้อย่างค่อนข้างละเอียด ทำให้เราพอจะเห็น
ภาพของบ้านเฟืองได้อคิดได้ค่อนข้างแจ่มชัด ดังนี้

“ท้องถิ่นดินแดนบิตรมารดา ถิ่นกำเนิดของข้าเทิดบูชาสุดแสนดีใจ”

เนื้อร้องท่อนนี้เป็นบอกให้รู้ว่าบรรพบุรุษดั้งเดิมของ
ชาวบ้านโป่งหลวงนั้น แต่เดิมอยู่ที่บ้านแม่เฟือง ซึ่งเป็นชื่อที่พ่อหลวงวันนำมาใช้เป็นชื่อบทเพลง

“แม่เฟืองสร้างสรรค์เนียงนันทันอยู่ทั่วไป เคี้ยวนี้สุดแสนสบายบ่อมีไฟ
ร้อนกุ่มอร่า”

เนื้อเรื่องตอนนี้ บอกเล่าถึงสภาพความเป็นอยู่ทั่วไปของคน
ในชุมชนบ้านแม่เฟืองในขณะนั้นว่ามีความเป็นอยู่ที่สุขสบายกันดีกว่าเมื่อก่อน

“สาวบ้านแม่เฟืองของเขาบ่อมีไผ่เต็มเต้าที่สุดจะพัฒนา แต่ตัวแต่งกาย
งามคล้ายเหมือนคารา กำอุ้งกำจ่ามาะท่า มีกิริยาจ่าอ่อนหวาน”

เนื้อเรื่องตอนนี้เชื่อมโยงกับเนื้อเรื่องของตอนก่อนหน้านี้
โดยอธิบายถึงความเป็นอยู่ที่สุขสบายนั้นมีสิ่งใดบ้างมาจากการพัฒนา ที่สะท้อนผ่านการแต่งกายของ
ผู้หญิงในบ้านแม่เฟืองที่มีการแต่งกายสวยงามคล้ายกับคาราซึ่งเป็นผลกระทบของค่านิยมสมัยใหม่
ที่เข้ามาในชุมชน และยังมีการพูดจาที่เหมาะสม รวมถึงมีกิริยาจ่าที่อ่อนหวานอีกด้วย

“ถนนบ้านแม่เฟืองของเขาบ่อมีไผ่เต็มเต้า สะอาดไปทุกๆ ซอย มีไฟฟ้าใช้
ทุกกรอกทุกมุมน้ำซอย”

เนื้อเรื่องตอนนี้ บอกถึงสภาพของบ้านแม่เฟืองที่มีการ
พัฒนา โดยมีถนนหนทางทุกตรอกซอกซอยที่สะอาดสะอาด และยังมีไฟฟ้ากันอย่างทั่วถึงทุก
ครัวเรือน

“โรงเรียน ม.หก สร้างใหม่ ทางกำเป็นเอาใจใส่เป็นคิดได้สงสารหมู่เฮาหื้อ
มีความรู้เชี่ยวชาญ ชำนาญเหมือนเขา ไม่ให้คนอยู่ว่างเปล่าความรู้นั้นเค้า
ติดตามตัวไป”

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นการบอกเล่าถึงความเปลี่ยนแปลงที่
เกิดขึ้นในบ้านแม่เฟือง โดยทางราชการได้ก่อสร้างโรงเรียนที่จัดการเรียนการสอนจนถึงชั้นมัธยม
ปลายหรือ ม.หก ขึ้น ซึ่งหมายถึงโรงเรียนโป่งหลวงวิทยา รัชมคณาภิเชกที่เป็นโรงเรียน
มัธยมศึกษา ซึ่งทำให้ลูกหลานคนในบ้านแม่เฟืองได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนจนมีความรู้

ความชำนาญ และยังสะท้อนทัศนคติของคนบ้านแม่เฟืองที่มีต่อทางราชการในด้านบวก โดยมองว่าทางราชการเอาใจใส่ดูแลคนบ้านแม่เฟืองและยังให้ความสำคัญกับการศึกษาจึงได้ก่อสร้างโรงเรียนให้แก่อบ้านแม่เฟือง

“มีอ่างเก็บน้ำสะอาดของพระศิริราชสิ้นเกล้าเผ่าไทยสุกสรร มีปูมีปลาได้กินกัน
ทุกๆ วัน ก็เพราะว่ามีน้ำอ่าง ดีทุกอย่างหล่อเลี้ยงทุ่งนา”

เนื้อร้องท่อนนี้ได้เป็นการบอกเล่าถึงความอุดมสมบูรณ์ของบ้านแม่เฟือง จากการที่มีอ่างเก็บน้ำตามโครงการพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งส่งผลให้คนบ้านแม่เฟืองได้กินสัตว์น้ำ เช่น ปู ปลา เป็นอาหารทุกวัน และยังมีน้ำใช้ในการทำนาอีกด้วย

คุณค่าทางประวัติศาสตร์ เพลงอาลัยแม่เฟืองบอกเล่าถึงพัฒนาการ การใช้ภาษาของคนในหมู่บ้าน โดยแต่ดั้งเดิมนั้นเพลงขอจะประพันธ์โดยการใช้ภาษาคำเมืองโบราณเพียงอย่างเดียว ต่อมาเมื่อมีการใช้ภาษาไทยกลางกันมากขึ้นก็ส่งผลให้ศิลปินผู้ประพันธ์เพลงขอหันมาใช้ภาษาไทยกลางควบคู่ไปกับภาษาคำเมืองที่เป็นภาษาท้องถิ่นดั้งเดิมของคนในหมู่บ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของคนในท้องถิ่นให้เข้าสังคมสมัยใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ก็ยังคงมีความรักและความภาคภูมิใจในท้องถิ่นเกิดของตน

ทั้งเพลงขอพระคุณแม่และเพลงขออาลัยแม่เฟือง นั้นถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ทรงคุณค่าในหลายๆ ด้าน ทั้งเป็นคนตรีพื้นบ้านที่มีการใช้ภาษาคำเมืองเป็นเนื้อร้อง ซึ่งถือเป็นการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้เนื้อหาของเพลงยังสามารถสะท้อนวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ศาสนาความเชื่อ ทัศนคติ ประวัติศาสตร์ความเป็นของคนในชุมชนได้อีกด้วย ดังนั้น หากเราส่งเสริมให้เยาวชนรุ่นหลังได้ศึกษาและเรียนรู้ภูมิปัญญาเหล่านี้ก็จะช่วยทำให้เยาวชนได้ตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาและเกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง

4.2. ภูมิปัญญาพื้นบ้านจิตรกรรมไทย : พระบฏ

พระบฏ : ภูมิปัญญาไทยในจิตรกรรมไทยประเพณี (จารุณี อินเณชฉาย, 2545 :

เมื่อพูดถึง **พระบฏ** จะเป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า หมายถึง ภาพเขียนพระพุทธรเจ้า หรือ ภาพเล่าเรื่องในพระพุทธรประวัติ พระมาลัย หรือ ทศชาติชาดก ลงบนผืนผ้าขนาดยาวที่แขวนห้อยอยู่ภายในอาคารศาสนสถาน เช่น ศาลาการเปรียญ วิหาร และอุโบสถ ซึ่งในปัจจุบันหาดูได้ยากเต็มที

คำว่า **พระบฏ** ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง ผืนผ้าที่มีรูปพระพุทธรเจ้าเป็นต้น และแขวนไว้เพื่อบูชา คำว่า บฏ มาจากคำในภาษาบาลีว่า ปฏ (อ่านว่า ปะ-ตะ) แปลว่า ผ้าทอ หรือ ผืนผ้า

หลักฐานที่กล่าวถึงพระบฏในดินแดนประเทศไทยที่เก่าแก่ที่สุด คือ ศิลปะจารึกสมัยสุโขทัย หลักที่ 106 พบที่วัดช้างล้อมจึงเรียกว่า จารึกวัดช้างล้อม ระบุปีพุทธศักราช 1927 กล่าวถึง นักบวชรูปหนึ่งนามว่าพนมไศดำ ได้สร้างพระบฏขนาดใหญ่สูงถึง 7 เมตร เพื่ออุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่พระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ในจารึกยังกล่าวถึงพระบฏจีนที่มีขนาดเล็กกว่า และใช้ในการประดับตกแต่งภายในอาคาร

ภาพที่ 13 พระบฏ : พระพุทธรเจ้าปางลีลา ฝมือช่างล้านนา พุทธศตวรรษที่ 20

คติการสร้างพระบฏมีตั้งแต่ครั้งสุโขทัยและได้สืบทอดต่อกันมาทั้งในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ พระบฏที่เก่าแก่ที่สุดที่พบ คือ พระบฏที่พบจากกรุพระเจดีย์ วัดดอกเงิน อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ ขนาดสูง 3.40 เมตร และกว้าง 1.80 เมตร เป็นฝมือสกุลช่างล้านนาอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 21 ตรงกับ สมัยอยุธยาตอนกลาง เป็นภาพพระพุทธรเจ้าปางลีลาขนาดใหญ่ประทับยืนกลางภาพ ด้านข้างเป็นแถว เทพชุมนุม ด้านบนเป็นพระเจดีย์ทอง ส่วนด้านล่าง

เป็นแถวภิกษุ กษัตริย์และชาวเมือง ซึ่งเป็นเรื่องราวในพระพุทธประวัติตอนเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

พระบฏที่มีอยู่ในปัจจุบัน ส่วนใหญ่เป็นพระบฏที่เขียนขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา

ความมุ่งหมายของการสร้างพระบฏ

การสร้างพระบฏในคดีดั้งเดิมนั้น สร้างเป็นพุทธรูปบูชาเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว เพื่อใช้ประดับตกแต่งอาคารศาสนสถานและใช้บูชากราบไหว้แทนองค์พระปฏิมา ต่อมาในระยะหลังเป็นการสร้างขึ้นเพื่อเป็นอานิสงส์ให้แก่ผู้ตัวสร้าง และบุคคลในครอบครัว โดยที่บริเวณส่วนล่างของผืนผ้ามักมีคำเขียนอุทิศบอกชื่อผู้สร้างและวันเดือนปีไว้ด้วย

พระบฏแพร่หลายและเป็นที่ยกย่องมากในสมัยรัชกาลที่ 5 นอกจากจะมีการสร้างอุทิศถวายให้แก่วัดแล้ว ยังมีไว้บูชาภายในบ้านอีกด้วย จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงจุดมุ่งหมาย ทำให้รูปลักษณะของพระบฏเปลี่ยนแปลงไปด้วย รวมทั้งเรื่องราวที่เขียนและวัสดุที่ใช้ทำ โดยเปลี่ยนจากการเขียนลงบนผืนผ้า มาเป็นการเขียนแบบแล้วส่งไปตีพิมพ์บนกระดาษที่ต่างประเทศ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงมีลายพระหัตถ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

“กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจทรงพระดำริทำพระบฏเล็กๆ ขายให้พระวรวงศ์วิจิตร (ทอง) เขียนตัวอย่างเป็นปางมารประจัญ แล้วส่งออกไปตีพิมพ์ที่เมืองนอก ครั้นได้เข้ามาที่ส่งไปจำหน่ายตามร้าน เป็นที่ต้อต่าต้องใจคนมาก ขายดีเล่าลือจบทราบถึงพระกรรม (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ตรัสถามถึงลักษณะพระบฏนั้น นั้นจึงไปซื้อมาถวายแผ่นดินหนึ่งก็พอพระราชหฤทัย ต่อมากรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจเห็นว่าขายดีมีกำไรมาก จึงทรงจัดให้ช่างเขียนขึ้นหลายแบบส่งออกไปทำเข้ามาอีกแล้วคนอื่นก็สั่งทำเข้ามาขายด้วยต่างคิดค้นหาแบบเก่าใหม่ที่หวังว่าคนจะชอบส่งไปเป็นตัวอย่างเป็นการแย่งขายแย่งประโยชน์กันตามเคย พระบฏต่างๆ จึงมีทยอยๆ กันเข้ามามาก...”

รูปแบบของพระบฏ (จารุณี อินนิตฉายม, 2555 : ออนไลน์) / (singh,2012:online)

พระบฏ สามารถจำแนกรูปแบบได้เป็น 5 แบบ ดังนี้

แบบที่หนึ่ง เป็นผืนผ้าขนาดยาว เขียนภาพลงเต็มทั้งผืน

เป็นภาพพระพุทธรเจ้ายืน หรือภาพพระพุทธรเจ้ายืนภายในซุ้ม พร้อมด้วยพระอัครสาวกซ้าย-ขวา

แบบที่สอง เป็นผืนผ้าขนาดยาว แบ่งภาพออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นภาพพระพุทธรเจ้ายืนพระองค์เดียว หรือขนานข้างด้วยพระอัครสาวก และส่วนที่สองเขียนภาพเล่าเรื่องในพระพุทธรประวัติ หรือพระมาลัย หรือทศชาติ

แบบที่สาม เป็นผืนผ้าขนาดยาว มีองค์ประกอบ 3 ส่วน คือ ตรงกลางเป็นภาพพระพุทธรเจ้ายืนพร้อมด้วยพระอัครสาวกซ้าย-ขวา ที่ช่วงบนและช่วงล่าง เขียนภาพเล่าเรื่องในพระพุทธรประวัติ พระมาลัย หรือทศชาติ หรือภาพเล่าเรื่องอื่นๆ น่าสังเกตว่าภาพช่วงบนนิยมเขียนเล่าเรื่องเกี่ยวกับสวรรค์ดาวดึงส์ เช่น พระพุทธรประวัติตอนเสด็จโปรดพระพุทธรมาลา หรือพระมาลัยไปนมัสการพระจุฬามณีเจดีย์ เป็นต้น

แบบที่สี่ เป็นผืนผ้าขนาดยาว เขียนภาพเล่าเรื่องเต็มทั้งผืน คือ พระพุทธรประวัติ พระมาลัย ทศชาติชาดก เวสสันดรชาดก รอยพระพุทธรบาท ฯลฯ

แบบที่ห้า เป็นผืนผ้าที่ขนาดเล็กลง ประมาณ 50 x 70 เซนติเมตร หรือ 50 x 50 เซนติเมตร เขียนภาพเล่าเรื่องเป็นตอนๆ ของพระพุทธรประวัติ และชาดก โดยเรื่องที่นิยมกันมาก คือ เวสสันดรชาดก ซึ่งบางที่เรียกว่า "ผ้าพระเวส"

ผ้าพระเวส คือ ผ้าพระบทูที่เขียนเล่าเรื่องในเวสสันดรชาดก มีจำนวน 13 ผืน ตามเนื้อเรื่องในแต่ละกัณฑ์ของเวสสันดรชาดก ซึ่งมีทั้งหมด 13 กัณฑ์ คือ ทศพร หิมพานต์ ทานกัณฑ์ วนประเวศ ชูชก จุลพน มหาพน กุมาร มัทรี สักกบรรพ มหาราช ฉกษัตริย์ และนครกัณฑ์ เป็นกัณฑ์สุดท้าย ผ้าพระเวสจะใช้ห้อยแขวนประดับตามศาลาการเปรียญ ในงานเทศน์มหาชาติ คือ เทศน์เวสสันดรชาดก และหากพึงจบภายในวันเดียวครบทั้ง 13 กัณฑ์ ถือว่าได้านิสงส์มาก

ภาพและเรื่องราวในพระบทู

ในคดีดั้งเดิมนั้น ภาพพระบทูมีส่วนประกอบสำคัญคือพระพุทธรเจ้ายืน ยกพระหัตถ์ขวา ต่อมาพระอัครสาวกประกอบซ้ายขวา ช่วงบนที่มุ่มซ้ายและขวามักมีฤาษีหรือนักสิทธิ์ เหาะพนมมือถือดอกบัว ในระยะต่อมา แม้ว่าจะมีภาพเล่าเรื่องเข้ามาประกอบ แต่ส่วนสำคัญของภาพก็ยังคงอยู่ที่องค์พระพุทธรเจ้า หรือพระพุทธรเจ้าและพระอัครสาวก หลังจากนั้นจึงค่อยๆ เปลี่ยนไป จนกระทั่งไม่มีภาพพระพุทธรเจ้า กลายเป็นภาพเล่าเรื่องเต็มผืนผ้า

ภาพและเรื่องราวที่เขียนในพระบทู สามารถจำแนกได้ ดังนี้

1. พระพุทธรเจ้ายืนยกพระหัตถ์ขวาหรือบางครั้งมีพระอัครสาวกขึ้น

พระนวมมือขนานข้างซ้าย-ขวา หมายถึง พระโมคคัลลานะและพระสารีบุตร ส่วนใหญ่มักเขียนเป็นภาพพระพุทธรเจ้ายืนภายในกรอบซุ้มประตู ซึ่งสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ทรงวินิจฉัยว่าเป็นตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเดินออกจากประตูเมืองเวสาลี ทรงหยุดและหันพระพักตร์มองเมืองเวสาลีเป็นครั้งสุดท้าย ก่อนเสด็จปรินิพพาน

ภาพที่ 14 พระพุทธเจ้าประทับยืนปางประทานอภัย ขนาบด้วยพระอัครสาวก
คือ พระโมคคัลลานะ และพระสารีบุตร (ขนาด 1.03 x 2.92 เมตร)
ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

2. พระพุทธประวัติ ตอนที่นิยมเขียน คือ ตอนมารผจญ ตอนเสด็จไปโปรดพระพุทธรูปมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์

ภาพที่ 15 พระพุทธประวัติ ตอน พระพุทธเจ้าเสด็จโปรดพระพุทธรูปมารดาบนสวรรค์ชั้น
ดาวดึงส์
(ขนาด 0.76 x 1.66 เมตร) ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหอศิลป์

ภาพที่ 16 พระพุทธรูปองค์เสด็จลงจากดาวดึงส์ (ขนาด 1.06 x 2.59 เมตร)
ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหอศิลป์

3. พระพุทธเจ้า 5 พระองค์ หมายถึง พระอดีตพุทธเจ้า 3 พระองค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมน์ และพระกัสสปะ พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน คือ พระสมณโคดม และ พระอนาคตพุทธเจ้า คือ พระศรีอาริยมตไตรย ซึ่งนิยมเขียนไว้ช่วงบนของผืนผ้า

ภาพที่ 17 ภาพพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ (ช่วงบน)

คือ พระกฤษณะ พระโกนาคมน์ พระกัสสปะ พระสมณโคดม และพระศรีอารียเมตไตรย
ได้พระพุทธเจ้าทั้ง 5 มีสัตว์ประจำแต่ละกัลป์ คือ ไก่ นาค เต่า วัว และเสือ

4. พระมัลลย์ เป็นวรรณกรรมในพุทธศาสนาที่นิยมเขียนกันมาก กล่าวถึงพระอรหันต์รูปหนึ่ง คือ พระมัลลย์ มีอิทธิฤทธิ์เหาะเหินเดินอากาศได้ โดยพระมัลลย์ได้เสด็จลงไปโปรดสัตว์นรก และขึ้นไปนมัสการ พระจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และได้พบพระอินทร์และพระศรีอารีย์ เมื่อกลับจากนรกและสวรรค์ จึงได้เทศนาสั่งสอนให้มนุษย์ทั้งหลายวันเกรงต่อการทำบาป หมั่นทำบุญทำทาน อุทิศส่วนบุญกุศลจะได้ขึ้นสวรรค์และอยู่ในพระศาสนาพระศรีอารีย์

พระมัลลย์ที่ปรากฏในภาพเขียน จะแสดงด้วยพระสงฆ์ห่มจีวรสีแดง ถือตาลปัตร สะพายบาตร อยู่ในท่าเหาะ หรือไม่เช่นนั้นก็จะนั่งอยู่ต่อหน้าพระเจดีย์จุฬามณี

ภาพที่ 18 พระมัลลย์ไปนมัสการเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขนาด 0.92 x 2.15 เมตร) ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป์

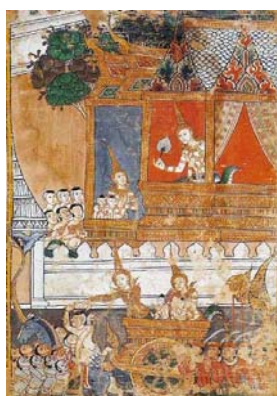
5. พระเจดีย์จุฬามณี เป็นพระเจดีย์แก้วสีเขียวที่พระอินทร์ทรงสร้างไว้บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นที่ประดิษฐานพระเกศา (เส้นผม) พระเวणฐนพัสดุ (ผ้าโพกศีรษะ) พระทักษิณทันตทาตธาตุ (เขี้ยวขึ้นบนซ้าย - ขวา) และพระรากขวัญเบื้องบน (กระดูกไหปลาร้าบน) ของพระพุทธเจ้า (กรมศิลปากร 2530) ซึ่งพระอินทร์ พระพรหมและเทพดาชั้นต่างๆ พร้อมด้วยบริวารจะเสด็จไปนมัสการอยู่เสมอ ส่วนพระศรีอารีย์นั้นเสด็จจากสวรรค์ชั้นดุสิตและบริวารแสน โภกิ

พร้อมด้วยขบวนพยุหยาตราเครื่องสูง ดอกไม้รูปเทียน แห่แหนมานมัสการพระเจดีย์จุฬามณีทุกวัน ขึ้น 8 ค่ำ และ 15 ค่ำ (พิชิต อัครนิจ 2536)

6. ทศชาติชาดก คือ เรื่องราวของพระพุทธเจ้าครั้งเสวยพระชาติเป็น พระโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญบารมีอันเป็นกุศลอันยิ่งใหญ่ 10 ประการ ในช่วง 10 พระชาติสุดท้าย ก่อนที่จะเสวยพระชาติเป็นพระโคตมพุทธเจ้า พระชาติทั้ง 10 ได้แก่

- 1) เตมียชาดก (ความอดทน)
- 2) มหาชนกชาดก (วีริยะ)
- 3) สุวรรณสามชาดก (เมตตา)
- 4) เนมิราชชาดก (อธิษฐาน)
- 5) มโหสถชาดก (ปัญญา)
- 6) ภูริทัตตชาดก (ศีล)
- 7) จันทกุมารชาดก (ขันติ)
- 8) พรหมนารถ (อุเบกขา)
- 9) วิฑูรบัณฑิตชาดก (สัจจะ)
- 10) เวสสันดรชาดก (ทาน)

7. เวสสันดรชาดก เป็นเรื่องที่นิยมเขียนกันมาก เป็นพระชาติที่ยิ่งใหญ่ เพราะทรงบำเพ็ญบารมีครบทั้ง 10 ประการ จึงเรียกว่า มหาชาติ

ภาพที่ 19 เวสสันดรชาดก กัณฑ์ทศพร (ขนาด 0.55 x 0.75 เมตร)
ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี

ภาพที่ 20 เวสสันดรชาดก กัณฑ์มหาวงศ์ ตอนพระฤๅษีชี้ทางไปเขาวงกตแก่ชูชก
(ขนาด 0.48 x 0.77 เมตร) ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป์

8. อสุภะ คือ ภาพพระสงฆ์พิจารณาซากศพที่อยู่ในสภาพต่างๆ กัน สำหรับเป็นมรรณาสติให้แก่พระภิกษุสงฆ์และบุคคลทั้งหลายได้ประจักษ์ถึงความไม่เที่ยงแท้ของสังขาร ว่ามีเกิดและมีดับสูญ แต่สิ่งที่คงอยู่ตลอดไปนั้นคือความดี ดังนั้น เมื่อยังมีชีวิตอยู่ควรสร้างแต่ความดี

นอกจากนี้ยังมีพระบฏที่เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปปางลีลา มีลายมงคล 108 ประการ ภาพพระอดีตพุทธเจ้าประทับนั่งเรียงเป็นแถว หรือภาพเล่าเรื่อง ในวรรณกรรม เช่น พระสุธน - มโนห์รา เป็นต้น

คุณค่าและความสำคัญของพระบฏ

พระบฏมิใช่เป็นแค่เพียงงานศิลปะเท่านั้น แต่เป็นหลักฐานที่สะท้อนให้

เห็นถึงลักษณะความเป็นอยู่ และความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองในแต่ละยุคแต่ละสมัยได้เป็นอย่างดี แสดงถึงความเจริญงอกงามของพุทธศาสนาที่เป็นบ่อเกิดของขนบประเพณีนิยม วัฒนธรรม และวิถีการดำรงชีวิตของบรรพบุรุษไทย

พระบฏจึงเป็นมรดกที่สำคัญของชาติ ที่ควรค่าแก่การดูแล รักษา เชิดชู และหวงแหนไว้เป็นสมบัติของชาติตลอดไป แม้ว่าจะเป็นงานจิตรกรรมที่เคลื่อนที่ได้ และไม่คงทน เช่นเดียวกับงานจิตรกรรมฝาผนัง แต่ในปัจจุบัน ก็ยังสามารถหาชมได้ตามวัดและพิพิธภัณฑสถานต่างๆ เช่น วัดมหาธาตุและวัดจันทราวาส จังหวัดเพชรบุรี วัดหัวเตย จังหวัดพัทลุง พิพิธภัณฑวังสวนผักกาด สยามสมาคม วัดป่าลีโลยกี้และพิพิธภัณฑพื้นบ้านวัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหลายแห่ง

พระบฏวัดบ้านสัก ตำบลบ้านเอื้อม

ในตำบลบ้านเอื้อม ผู้วิจัยพบว่า มีวัดเก่าแก่อยู่วัดหนึ่ง ชื่อว่า วัดบ้านสัก ผู้วิจัยได้สอบถามข้อมูลประวัติความเป็นมาของวัดจากพระวิมลธรรมคุณากร เจ้าอาวาสวัดบ้านสัก โดยท่านเล่าว่า

“ประวัติการก่อตั้งวัด ไม่มีหลักฐานเหลือปรากฏไว้เลย มีเพียงเรื่องเล่าที่คนเฒ่าคนแก่สมัยก่อนเล่าต่อกันมา โดยเล่าว่าวัดนี้ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2300 มีพระสงฆ์จำพรรษาที่วัดทั้งหมด 16 รูป โดยก่อนจะมาก่อตั้งที่นี้วัดนี้ได้ย้ายมาจากหลายสถานที่ เช่น ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำทำให้โดนน้ำท่วมวัดจนสุดท้ายจึงย้ายมาตั้งวัดไว้ที่สถานที่แห่งนี้ ส่วนคนเฒ่าคนแก่ที่ทราบประวัติความเป็นมาเดิมของวัดนี้ได้เสียชีวิตกันไปหมดแล้ว ตั้งแต่พระครูเกิดมาก็มีวัดนี้ตั้งอยู่ก่อนแล้ว” แต่ชาวบ้านไม่ได้เรียกว่าพระบฏจะเรียกว่า “ตุงข้าว”

นอกจากนี้ ยังมีเรื่องเกี่ยวกับวิหารของวัด โดยเชื่อว่าที่วิหารของวัดแห่งนี้ มีต้นสักขนาดใหญ่มากอยู่ โดยเปรียบเทียบขนาดต้นสักว่าใหญ่ขนาดที่ถ้าตัดต้นสักต้นนี้มาสามารถใช้วางขันโตกเรียงกันถึงได้ 10 ใบ และยังเชื่ออีกว่าที่ในต้นสักนี้มีรังผึ้งอยู่ คนบ้านฝั่งจึงพาคนบ้านฝั่งมาเอาผึ้งออกจากต้นสัก จึงเรียกคนบ้านนั้นว่าบ้านฝั่ง

ลำดับเจ้าอาวาส เท่าที่ปรากฏหลักฐานและมีภาพปรากฏ

- 1) พระครูบาพุทธนิมา
- 2) พ่อหนานคู้
- 3) พ่อหนานไช่

- 4) ลุงปึก
- 5) ลุงด้วง
- 6) พ่อหนานซิด
- 7) พระครูวิมลธรรมคุณากร (เจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน)

นอกจาก พระครูวิมลธรรมคุณากร ยังได้นำพระบฏ ที่วาดเป็นเรื่อง พระเวสสันดรชาดก ออกมาให้ผู้วิจัยได้ชมและบันทึกภาพ อย่างไรก็ตามเมื่อผู้วิจัยสอบถามถึงประวัติความเป็นมาของพระบฏ ท่านบอกทราบเพียงว่า พระบฏเหล่านี้วาดโดยศิลปินพื้นบ้านชื่อว่า “พ่อหนานใจ” เท่านั้น โดยไม่ทราบข้อมูลอื่นๆ เลย

อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้วิจัยไปศึกษาเพิ่มเติมพบว่า พระบฏเหล่านี้ทางวัดบ้านสักได้เก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี และนำออกมาบูรณะเมื่อเดือน กันยายน พ.ศ.2552 โดยมีจำนวนทั้งสิ้น 25 ภาพ (ผู้วิจัยได้ชมและบันทึกภาพเพียง 23 ภาพ) และก่อนข้างจะสมบูรณ์ เป็นภาพเขียนลงในเนื้อผ้าจากการทอในยุคก่อน

บ้านสักใช้ในประเพณีตั้งธรรมหลวง 3 - 4 ปี ครั้ง ภาพจะถูกแขวนไว้รอบวิหาร เก็บแบบไว้คั่น แล้วมาใช้ใหม่ทุกปีการพิสูจน์จากหน้าผ้า 70 ปี แต่หลักฐานมาจากบ้านเอี่ยม トラียมจากโรงงานผ้าซึ่งภาพพระบฏในสมัยเดียวกัน ศิลปะ 70 - 150ปี ศิลปะพื้นบ้านในจังหวัดลำปางที่ทั้งหมด 9 วัด

วัดสบถี อ.เมืองปานเก่าสุด 150-200ปี ทำเสร็จแล้วใช้เวลาทำอาทิตย์ ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมให้รู้สึกสมบัติของเป็นของเขา การเล่าเรื่องเหมือนกันตามในธรรมช่างที่วาดต้องอ่านและตีความตามความคิดความเชื่อของคนเมือง ภาคเหนือมี 15 ภาพ

วัดปงสนุกเหนือ คนในชุมชนไม่ทราบว่า มี เจอปี 49 เจ้าอาวาสเป็นคนเก็บในหีบธรรม ชาวบ้านไปเจอได้รับอิทธิพลไทยภาคกลางเป็นภาพจากช่างหลวงมี 2 ชุด เขียนบนผ้า 35 เครือ เขียนบนกระดาษสา 35 เครือรวม 70 เครือ สันนิษฐานไว้ว่าเป็นของวัดเหนือหรือวัดใต้

วัดนาคตหลวง อ.แม่ทะ จ.ลำปาง เป็น เครือ ยาว 22เมตรหน้ากว้างประมาณ 90 เซนติเมตร พระเวสสันดรชาดก ศิลปะช่างหลวงรวมกับงานจีน ยังคงสวยอยู่กรมศิลปากรค้นพบ อายุกว่า 100ปี

วัดลำปางกลางตะวันออก ต.เกาะคา อ.เมือง งานช่างหลวงอิทธิพลจากสยาม เป็นวัดที่เจ้านายอุปถัมภ์ มีภาพ10กว่าภาพ

วัดศรีดอนมูล ทุ่งหาญ สายวังเหนือ – แจ่ม เป็นเครือ ยาว 18 เมตร 1 เครือ 16 เมตร 1 เครือ เป็นศิลปะแถวพื้นบ้านทอดแทรกความเป็นพื้นบ้าน วิถีชีวิต

วัดทุ่งคา 24 เครือ เป็นศิลปะพื้นบ้านแหล่งวัดนี้จะเป็นช่วงเดียวกับ
70 - 90ปี

วัดบ้านเอี่ยม 35 เครือ แนวทางการอนุรักษ์ ชะลอสภาพให้ผู้อยู่ให้ชาวบ้าน
สามารถทำได้เอง ชาวบ้านได้มีส่วนร่วม

วัดป่าแถม เป็นวัดสุดท้ายที่มีอายุน้อยที่สุดค้นพบ 10 กว่าเครือ
พระเวสสันดร 60 ปี ลักษณะเหมือนเตี้ยกวาดเป็นภาพวาดแบบพื้นบ้าน ผู้วาดเสียชีวิตแล้ว
แต่ภรรยายังมีชีวิตอยู่

พระครูวิมลธรรมคุณได้กล่าวว่า

“...ภาพเขียน โบราณจะเขียนถึงเรื่องราวจากพระเวสสันดรชาดก 13 กัณฑ์
ซึ่งในอดีตที่ผ่านมา การฟังเทศมหาชาติ เวสสันดรชาดก เป็นธรรมเนียม
ประเพณี ที่ปฏิบัติมาช้านานของคน โบราณ ผู้ใดฟังเทศน์มหาชาติได้ครบ
13 กัณฑ์ ถือว่าได้รับอานิสงฆ์จะได้เกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรย
ส่วนการฟังเทศน์มหาชาติในยุคก่อนนั้นจะเขียนภาพเรื่องราวประกอบของ
พระเวสสันดรที่เรียกว่าภาพ พระบฏ ปัจจุบันนี้ จะเห็นการวาดภาพติดฝาผนัง
โบสถ์ด้วยสีตกแต่งจากวิทยาศาสตร์ แต่เนื้อผ้าและสีที่ใช้ในการเขียนภาพ
ที่พบนี้เป็นเนื้อผ้าจากการทอ ส่วนสีได้มาจากการปรุงแต่งตามธรรมชาติ
ทั้งหมดจึงมีความทนทานแม้จะมีอายุถึง 100 ปีก็ตาม...”

“...หลังจากที่ทางวัดนำพระบฏออกมาเปิดเผย ทางวัดอนุญาตให้มีการศึกษา
ค้นคว้าเพิ่มเติมและทำการและบูรณะพระบฏ โดยฝ่ายวิชาศิลปวัฒนธรรม
วิทยาลัยอินเตอร์เทค ลำปาง ร่วมกับคณะวิจิตรศิลป์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
และศูนย์โบราณคดีภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ร่วมศึกษาภาพ
พระบฏทั้ง 25 ภาพแล้ว โดยพระบฏทั้ง 25 ภาพ มีขนาดเท่ากันทุกภาพ คือ
กว้าง 1.10 เมตร ยาว 1.65 เมตร หลังการศึกษา พระครูวิมลธรรมคุณากร
เจ้าอาวาสวัดบ้านสัก ได้ให้คณะผู้ศึกษาฯ นำภาพพระบฏทั้งหมดไปบูรณะ
ทำความสะอาดตามวิธีการ และนำภาพใส่กรอบแบบมาตรฐาน เพื่อนำมาเก็บ
ไว้ในโบสถ์ เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ภาพ เขียน โบราณ ที่ถือว่ามี
คุณค่าและหายากต่อไป...”

(พระครูวิมลธรรมคุณ,สัมภาษณ์,18 สิงหาคม 2554)

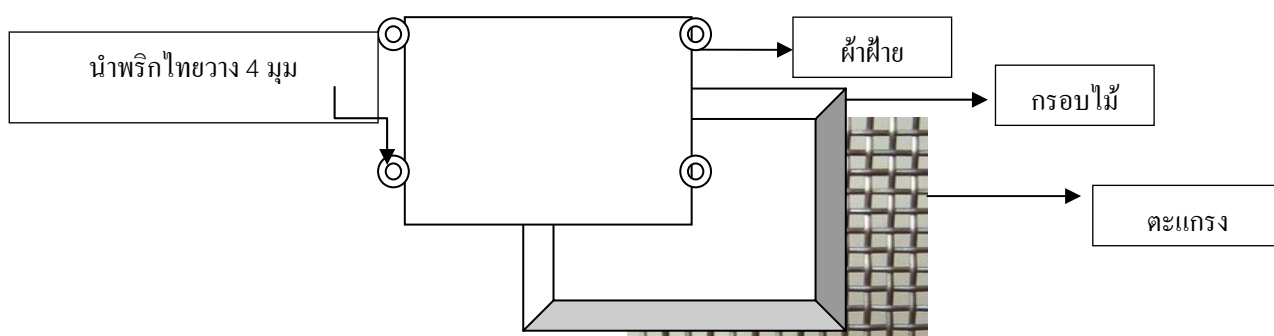
จากการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมโดยสรุปได้วัดบ้านสักสร้างราว พ.ศ. 2200 (ปีการสร้างวัดในอำเภอเมืองจังหวัดลำปาง, 2532) พระบฏทั้งหมดมี 25 ภาพ วัดเป็นเรื่องราว สันดรชาดก โดยอายุของพระบฏ คือ ราว 70 ปี วัดโดย พ่อหนานใจ อย่างไรก็ตามพระบฏ ที่ผู้วิจัยได้ข้อมูลมามีเพียง 23 ภาพ (ขาดไป 2 ภาพ) และเป็นภาพที่จำลองลงบนพื้นพลาสติกไว้นิล เท่านั้น ซึ่งการอนุรักษ์ภาพพระบฏบ้านสักเกิดขึ้นจากการร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน ซึ่งนาย ฐานปกรณ์ เครือระยะ ศูนย์โบราณคดีภาคเหนือ คณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้เล่าถึง การบูรณะภาพพระบฏว่า

“...การอนุรักษ์จะให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการทำจะดีกว่าอันนี้เป็น สมบัติของเขา และใช้วิธีการง่ายๆที่ชาวบ้านสามารถซ่อมแซมเองได้เมื่อชำรุด การที่เราไปช่วยกันบูรณะเป็นการให้ชาวบ้านเกิดความกระตือรือร้นในการ อนุรักษ์สมบัติของชุมชน...”

(ฐานปกรณ์ เครือระยะ, สัมภาษณ์, 18 มีนาคม 2555)

แผนภาพที่ 10 การอนุรักษ์ภาพพระบฏบ้านสักมีดังนี้

วิธีทำ

ผ้าดิบเป็นผ้ารองพื้นดีมน้ำแข็งอกันแมลงทะลอก น้ำใส่พริกไทย และการบูร ให้ผ้ามีกลิ่นฉุนแมลงจะได้ไม่เข้าไปผ้าฝ้ายทอโรงงาน วัดสบสี่ทอมือชนิดเดียว สอยผ้า ดัดเฉพาะขอบ เวลาเก็บให้วางขึ้นบนพื้นระนาบ วัดปงสนุกทำเป็นลื่นซักมีขอบสมัยก่อนก่อน ชาวบ้านเอื้อมไม้ได้นำกรอบไม้มาวางทับใช้แต่ผ้าฝ้ายทับกันอย่างเดียว

จากการอนุรักษ์จะเห็นว่าจะใช้วิธีการที่ง่ายชาวบ้านสามารถทำเองได้ใช้วัสดุที่มีอยู่ในชุมชนเป็นภูมิปัญญาของคนสมัยก่อน

เมื่อวิเคราะห์คุณค่าของพระบรมโอรสาณเหล่านี้จะพบว่ามียุคค่าในด้านต่างๆ ดังนี้

1. คุณค่าภูมิปัญญาด้านความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช และธรรมชาติ ในด้านต่างๆ ดังนี้

- **ด้านงานช่าง สาขาจิตรกรรม โดยพระบรมทั้งหมคนี่มีภาพ**

ต้นฉบับเป็นภาพจิตรกรรมที่เขียนลงบนผืนผ้าทอมือและใช้สีธรรมชาติในการวาดภาพ โดยมีลักษณะเป็นจิตรกรรมไทยประเพณีล้านนา สกุลช่างลำปาง วาดเป็นเรื่องราวเวสสันดรชาดก สะท้อนถึงภูมิปัญญาของท้องถิ่น ทั้งของผ้าทอมือที่นำมาใช้ในการวาดภาพพระบรม โดยเป็นผ้าที่มีความทนทานแม้ว่าเวลาจะผ่านไปเป็นร้อยปีแล้วก็ตาม และยังสะท้อนภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการใช้สีที่มาจากธรรมชาติ โดยเป็นสีมีความงดงามและคงทน (ดูจากภาพ) แม้เวลาจะล่วงเลยมาหลายสิบปีก็ตาม

จากศึกษาวิเคราะห์พระบรมผู้วิจัยพบว่าพระบรมมี 2 ชุด ด้วยกันได้แก่

ชุดที่ 1 ฝีมือพ่อหนานใจ มี 21 ภาพวาดเป็นเรื่องราว

เวสสันดรชาดก 20 ภาพ และอีก 1 ภาพ น่าจะเป็นภาพที่สะท้อนวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านเอี่ยมสมัยโบราณ โดยเป็นภาพการทำบุญของชาวบ้าน

ชุดที่ 2 ฝีมือศิลปินพื้นบ้านนิรนาม มี 2 ภาพ ซึ่งนำวาดโดย

ศิลปินท่านอื่นที่ไม่ใช่พ่อหนานใจ เนื่องจากลักษณะภาพแตกต่างออกไป ทั้งฝีมือการวาดและการใช้สีที่ค่อนข้างสดกว่า และรูปร่างหน้าตาของบุคคลในภาพดูค่อนข้างจะสมัยใหม่กว่าภาพชุดที่ 1 ทำให้สันนิษฐานว่าอาจจะวาดขึ้นที่หลังภาพชุดที่ 1 มีความเก่าแก่น้อยกว่าภาพชุดแรก

พระบฏชุดที่ 1 ฝีมือพ่อหนานใจ จำนวน 20 ภาพ

พระมัลลย์เป็นพระหะเหิน
เดินอากาศผ่านมาทางบ้าน
พราน จึงรู้ว่าเป็นพระมัลลย์จึง
ลงไปเก็บดอกบัว จำนวน 7
ดอกเพื่อนำไปบูชาพระธาตุ
พระเกตแก้วจุฬามณีบนสวรรค์

ภาพที่ 21 มัลลย์แก้ ภาพนายพรานถวายนางและพวงมัลลย์เพื่อเอาไป
บูชา พระเกตแก้วจุฬามณี

ภาพที่ 22 กัณฑ์หิมพานต์ ชุมนางมาเชิญให้พระนางมัทรีและพระ
เวสสันดรออกจากเมืองหลังจากถวายนางป้อจัญนาคนที่ให้กับเมือง กลิง
คราษณ์

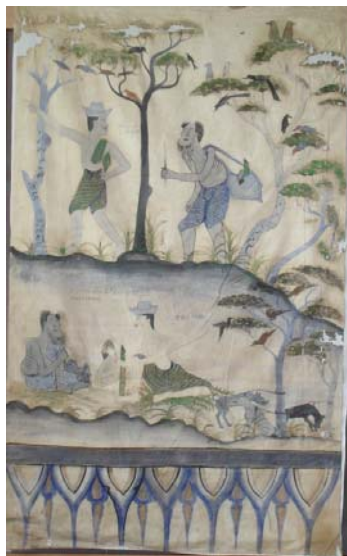
ภาพที่ 23 กัณฑ์วนประเวศน์ พระเวสสันดร พระนางมัทรี อุ้มสองกุมารกัญญาและชาลี ระหว่างเดินเข้าไปเขาวงกต

ภาพที่ 24 กัณฑ์ชูชก เพื่อนบ้านดึงขนในที่ลับใสนางอมิตตาเพื่อกลั่นแกล้งต่ำทอ (ภาพวาดพื้นเมืองมักจะทรวดแทรกเรื่องราวทางเพศ)

ภาพที่ 25 กัณฑ์ชูชก ชูชกเที่ยวถามทางไปเขาวงกตแต่ถูกชาวบ้านจับไว้

ภาพที่ 26 กัณฑ์จุลพน ชูชกเดินทางมาถึงทางเขาวงกตพบกับพรานเจตบุตร ผู้เฝ้าประตูป่า ได้หลอกพรานเจตบุตรว่าจะนำพระราชสารจากพระเจ้าสุทนต์ ไปถวายพระเวสสันดร พรานเจตบุตรหลงกลจึงเลี้ยงดูชูชกอย่างดี

ภาพที่ 27 กัณฑ์มหาพน ชูชกได้พบกับอจตุตถายี ใช้การมหลอกล้อจน
 ายีให้ที่พักหนึ่งคืนและบอกเส้นทางไปยังอาศรมพระเวสสันดร

ภาพที่ 28 กัณฑ์มหาพน-กุมาร ชูชกไปถึงเขาวงกตตอนค่ำจึงนอนเอาแรง
 รอเวลารุ่งเช้าให้พระนางมัทรีออกไปหาผลไม้เสียก่อนแล้วจึงจะเข้าไปทูล
 ขอสองกุมาร

ภาพที่ 29 กัณฑ์กุมาร ชูชกเข้าเฝ้าและทูลขอสองกุมารจากพระเวสสันดร
ซึ่งทรงพระราชทานสอง กุมารให้แก่ชูชกชูชกอุคคระชากพาตัวสองกุมารไป

ภาพที่ 30 กัณฑ์มัทรี พระนางมัทรีขณะเดินทางกลับอาศรม โดยมีเทวดา 3
องค์แปลงกายเป็นสัตว์ร้ายมาขวางทาง เพื่อถ่วงเวลาไว้ให้พระนางกลับซ้ำ

ภาพที่ 31 กัณฑ์มัทรี พระนางมัทรีกลับจากการหาผลไม้ เมื่อถึงอาศรมไม้
พบกุมารทั้งสองจึงเที่ยวออกหา

ภาพที่ 32 กัณฑ์มัทรี หลังจากตามหาสองกุมารไม่พบ พระนางมัทรีก็
กรรแสง จนเป็นลมหมดสติไป พระเวสสันดรพระทัยเข้าอุ้มพระนางมัทรี

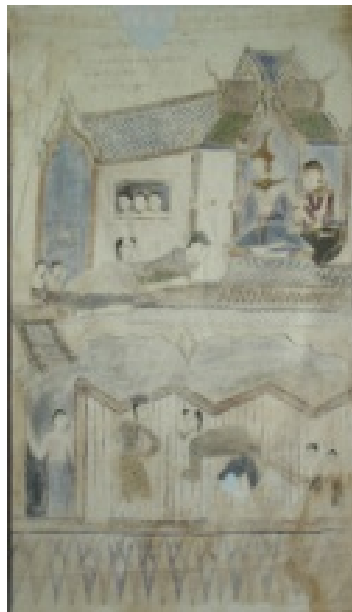

ภาพที่ 33 กัณฑ์สกบรพ พระอินทร์แปลงกายลงมาทูลขอพระนางมัทรี จากนั้นก็ถวายคืนให้แก่พระเวสสันดร และประทานพร 8 ประการให้แก่พระเวสสันดร

ภาพที่ 34 กัณฑ์มหาราช ชุชกพาสองกุมารเดินทางกลับ ถึงตอนกลางคืน กัณโฑตัวร้ายก็หนีขึ้นไปนอนบนต้นไม้โดยผูกสองกุมารไว้ที่โคนต้นไม้ หลังจากชุชกหลับเทวดานางฟ้าในป่าแปลงกายเป็นพระเวสสันดรและพระนางมัทรีมาห่ก่ล้อมสองกุมาร

ภาพที่ 35 กัณฑ์มหาราช เทวดาจงใจให้ชุกพากัณฑ์หาขาลีเดินผิดทางเพื่อไปหาเมืองพระเจ้าสุทนต์ และพระนางมุสดีทรงครองราชสมบัติเมืองสีพี

ภาพที่ 36 กัณฑ์มหาราช ชุกกินอาหารที่พระเจ้าสุทนต์ประทานมากเกินไปจนท้องแตกตาย

ภาพที่ 37 กัณฑ์มหาราช ขบวนไปรับพระเวสสันดรกลับเมือง

ภาพที่ 38 กัณฑ์มหาราช ขบวนกลับจากเชิญพระเวสสันดรกลับเมืองพร้อม
ด้วยพระนางมัทรีและกัณหา ชาติ

ภาพที่ 39 กัณฑ์ลักษณตรีย์ พระเจ้าศุภชัยและพระนางผุสดีพาสองกุมาร
เดินทางมาถึงอาศรมของพระเวสสันดร

ภาพที่ 40 กัณฑ์ลักษณตรีย์ ได้พบหน้าดีใจจนสลบ พระอินทร์บันดาลให้ฝน
โบกขรพรรณตก ทั้งหกพระองค์ฟื้นและเดินทางกลับเมืองสีพี

ภาพที่ 41 นครกัณฑ์ ขบวนเชิญพระเวสสันดรกลับเมือง

ภาพที่ 42 พระบฏชุดที่ 2 ฝีมือศิลปินพื้นบ้านนिरนาม จำนวน 2 ภาพ

ภาพที่ 43 กัณฑ์มหาราช ชุชกพาสองกุมารเดินทางกลับ ถึงตอนกลางคืนกล้วย
สัตว์ร้ายก็หนีขึ้นไปนอนบนต้นไม้โดยผูกสองกุมารไว้ที่โคนต้นไม้ หลังจาก
ชุชกหลับเทวดานางฟ้าในป่าแปลงกายเป็นพระเวสสันดรและพระนางมัทรีมา
แห่ล้อมสองกุมาร

ภาพพระบฏทั้งสองชุดนี้ล้วนสะท้อนถึงฝีมือการวาดภาพ
จิตรกรรมไทยประเพณีล้านนา ของช่างพื้นบ้าน สกุลช่างลำปาง ที่ทั้งความอ่อนช้อยงดงามของภาพ
บุคคล สัตว์ในป่า/ป่าหิมพานต์ เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้ถึงความสามารถของศิลปินพื้นบ้านว่ามีฝีมือ
ปราณีตวิจิตรตรงตามไม่แพ้จิตรกรรมของภาคอื่นๆ

1. คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ สะท้อนวิถีชีวิตชาวบ้านเอื้อม
สมัยก่อนในด้านต่างๆ เช่น

1) ด้านการแต่งกาย พระบฏนี้ยังสะท้อนถึง

ภูมิปัญญาด้านการแต่งกายของชาวบ้านเอื้อมในสมัยโบราณได้อีกด้วย โดยสามารถศึกษาการแต่ง
กายของตัวละครที่ปรากฏในภาพพระบฏ เช่น

- ภาพที่ 37 ขบวนแห่เชิญพระเวสสันดรกลับเมือง

ภาพนี้สะท้อนการแต่งกายของแม่หญิงล้านนา

สูงศักดิ์สมัยโบราณ ซึ่งนุ่งซิ่นและมีผ้าแถบคาดอก ต่างจากแม่หญิงที่เดินทางจ้องให้ด้านหลัง ซึ่งนุ่ง
ซิ่นเปลือยอกและมีผ้าคล้องคอไว้

ส่วนชายล้านนาสูงศักดิ์สมัยโบราณจะสวมเสื้อ และนุ่งโจงกระเบนสั้นประมาณหัวเข่า

นอกจากนี้ ภาพนี้ยังสะท้อนการแต่งกายของ ทหารในแบบต่างๆ อีกด้วย เช่น การแต่งกายตามแบบเมืองหลวงที่สวมเสื้อราชปะแตนและนุ่ง ผ้าม่วง (ผู้ชายขี่ม้าที่อยู่ตรงกลางภาคด้านล่าง)

- ภาพที่ 22 นางอมิตตดาทำหน้าที่ภรรยาที่ได้รับใช้ชุก จนถูกเพื่อนบ้านกลั่นแกล้ง นางอมิตตดาจึงให้ชุกเดินทางไปขอสงกรมารเพื่อนำมาเป็นทาสรับใช้ ภาพนี้สะท้อนภูมิปัญญาด้านการแต่งกายของ แม่หญิงชาวบ้านล้านนาในสมัยโบราณได้เป็นอย่างดี นั่นก็คือการแต่งกายของนางอมิตตา ที่นุ่งซิ่น และเปลือยอก หรือ มีผ้าคล้องคอเป็นต้น

ส่วนฝ่ายชายศึกษาได้จากการแต่งกายชุกซึ่ง นุ่งโจงกระเบนสั้นและมีผ้าคล้องคอและไม่สวมเสื้อ

2) ทรงผม ซึ่งตัวละครในภาพพระบฏจะมีทรงผมที่แตกต่าง กันไปทั้งชายและหญิง สะท้อนถึงแฟชั่นของทรงผมของคนในชุมชนบ้านเอื้อมสมัยก่อนได้อีกด้วย

3) สัตว์เลี้ยง ที่คนในชุมชนบ้านเอื้อมเคยเลี้ยงในสมัยก่อน คือ สุนัขดัลเมเชียน ซึ่งปรากฏให้เห็นเป็นสุนัขลายจุดขาวดำใน ภาพที่ 21 ขุนนางมาเชิญให้ พระเวสสันดรออกจากเมืองเนื่องจากถวายช้างปัจจัยนาเคนให้เมืองอื่น (ดูภาพที่ 21) ฯลฯ

คุณค่าของพระบฏในการสะท้อนถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านวิถี ชีวิต ยังสามารถศึกษาเพิ่มเติมได้อีกนอกเหนือไปจากที่ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่าง โดยในแต่ละภาพจะมี รายละเอียดเหล่านี้สอดแทรกอยู่จำนวนไม่น้อย เช่น ข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ที่ปรากฏในภาพ เช่น เครื่องจักสาน ร่มที่มีลักษณะสมัยใหม่ หมวก รถม้า อาวุธต่างๆ เช่น มีด ปืน สัตว์ต่างๆ เช่น นก ลิง เสือ พืชพรรณต่างๆ ลักษณะสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในภาพ ช่างการใช้เวลาว่างของชายหนุ่ม สมัยก่อนที่มีการดื่มเหล้า พิธีศพ เป็นต้น

2. คุณค่าด้านจิตรกรรม โดยพระบฏทั้งหมดนี้มีภาพต้นฉบับเป็น ภาพจิตรกรรมที่เขียนลงบนผืนผ้าทอมือและใช้สีธรรมชาติในการวาดภาพ โดยมีลักษณะเป็น จิตรกรรมไทยประเพณีล้านนา สกอลช่างลำปาง วาดเป็นเรื่องราวเวสสันดรชาดก สะท้อนถึง ภูมิปัญญาของท้องถิ่น ทั้งของผ้าทอมือที่นำมาใช้ในการวาดภาพพระบฏ โดยเป็นผ้าที่มีความทนทานแม้ว่าเวลาจะผ่านไปเป็นร้อยปีแล้วก็ตาม และยังสะท้อนภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการใช้ สีที่มาจากธรรมชาติ โดยเป็นสีมีความคงทนและคงทน (ดูจากภาพ) แม้เวลาจะล่วงเลยมาหลายสิบปี ก็ตาม

จากศึกษาวิเคราะห์พระบฏผู้วิจัยพบว่าพระบฏมี 2 ชุด ด้วยกัน
ได้แก่

ชุดที่ 1 ฝีมือพ่อหนานใจ มี 21 ภาพวาดเป็นเรื่องราวเวสสันดร
ชาดก 20 ภาพ และอีก 1 ภาพ น่าจะเป็นภาพที่สะท้อนวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านเอี่ยมสมัย
โบราณ โดยเป็นภาพการทำบุญของชาวบ้าน

ชุดที่ 2 ฝีมือศิลปินพื้นบ้านนิรนาม มี 2 ภาพ ซึ่งน่าจะวาดโดย
ศิลปิน ท่านอื่นที่ไม่ใช่พ่อหนานใจ เนื่องจากลักษณะภาพแตกต่างออกไป ทั้งฝีมือการวาดและ
การใช้ที่ค่อนข้างสดกว่า และรูปร่างหน้าตาของบุคคลในภาพดูคล้ายจะสมัยใหม่กว่าภาพชุดที่ 1
ทำให้สันนิษฐานว่าอาจจะวาดขึ้นที่หลังภาพชุดที่ 1 มีความเก่าแก่น้อยกว่าภาพชุดแรก

ภาพพระบฏทั้งสองชุดนี้ล้วนสะท้อนถึงฝีมือการวาดภาพ
จิตรกรรมไทยประเพณีล้านนา ของช่างพื้นบ้าน สกุลช่างลำปาง ที่ทั้งความอ่อนช้อยงดงามของภาพ
บุคคล สัตว์ในป่า/ป่าหิมพาน เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้ถึงความสามารถของศิลปินพื้นบ้านว่ามีฝีมือปราณีต
วิจิตรตรงตามไม่แพ้จิตรกรรมของภาคอื่นๆ

3. คุณค่า ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่น

ด้านภาษา พระบฏบางภาพมีการเขียนภาษาท้องถิ่น คือ ภาษา
คำเมืองและอักษรธรรมล้านนากำกับไว้โดยภาพพระบฏชุดที่ 1 ฝีมือพ่อหนานใจ ซึ่งมีอักษรธรรม
ล้านนาปรากฏอยู่ในทุกภาพ แต่บางภาพก็เลื่อนๆ ไปบ้าง เช่น

- **ภาพที่ 6** ชุชกเดินทางมาถึงทางเขาวงกตพบกับ
พรานเจตบุตร ผู้เฝ้าประตูป่า ได้หลอกพรานเจตบุตรว่าจะนำพระราชสารจากพระเจ้าสุยชัยไปถวาย
พระเวสสันดร พรานเจตบุตรหลงกลจึงเลี้ยงดูชูชกอย่างดี (ดูภาพที่ 24)

- **ภาพที่ 33** เทวดาจงใจให้ชูชกพาสองกุมารเดินผิด
ทางมาเมืองเจ้าสุยชัย (พระอัยกา) และพระนางมุสดี (พระอัยยิกา) (ดูภาพที่ 33)

ด้านวรรณกรรม แม้ว่าเวสสันดรชาดกจะไม่ใช่วรรณกรรม
พื้นบ้านก็ตาม แต่ก็ป็นวรรณกรรมสำคัญทางพุทธศาสนา โดยเป็นพุทธประวัติที่มีความสำคัญมาก
ตอนหนึ่ง โดยมีเนื้อหาแบ่งออกเป็น 13 กัณฑ์ ตามการเทศน์มหาชาติ โดยมีเนื้อเรื่องย่อในแต่ละ
กัณฑ์ ดังนี้

- กัณฑ์ที่ 1 ชื่อกัณฑ์ทศพร พรรณนาตอนที่พระนาง
มุสดีขอพรจากพระอินทร์ 10ประการ ก่อนที่จะจุติลงมาบน โลกมนุษย์เป็นมารดาของพระเวสสันดร

- กัณฑ์ที่ 2 ชื่อกัณฑ์หิมพานต์ พรรณนาถึงจุด

ปฏิสนธิของพระเวสสันดร จนถึงทรงได้อภิเษกสมรสกับพระนางมัทรีพระธิดาแห่งกษัตริย์
แคว้นมัทราช จนกระทั่งถูกเนรเทศออกจากเมืองเข้าสู่ป่า มีการพรรณนาถึงป่าหิมพานต์

- กัณฑ์ที่ 3 ชื่อทานกัณฑ์ พรรณาสัตตสคกมหาทาน

พระเวสสันดรสั่งเมืองและให้ทานรถเทียมด้วยม้าแก่ผู้ที่มาทูลขอ

- กัณฑ์ที่ 4 ชื่อกัณฑ์วันปเวศน์ พรรณนาถึงสิขกษัตริย์

เสด็จถึงนครมาตุลราช พระเจ้าเจตราชู เจ้าเมืองทูลขอให้ครองสมบัติพระเวสสันดรไม่ทรงรับ

- กัณฑ์ที่ 5 ชื่อกัณฑ์ชูชก พรรณนาถึงพราหมณ์ชูชก

ขอทานจนได้นางอมิตตดาลูกสาวเพื่อนเป็นภรรยา นางต้องการทาสรับใช้ จึงให้ชูชกไปขอกัณหา
และชาลิมาเป็นทาสรับใช้ ชูชกจึงเดินทางไปเขาวงกต พบพราหมณ์ผู้รักษาทางเข้าป่าหิมพานต์

- กัณฑ์ที่ 6 ชื่อกัณฑ์จุลพน พราหมณ์ผู้รักษา

หลอกจึงบอกทางไปสู่เขาวงกต

- กัณฑ์ที่ 7 ชื่อกัณฑ์มหาพน พรรณนาถึงพราหมณ์

ชูชกพบอชุตถายี ซึ่งชี้ทางไปสู่เขาวงกต พรรณนาถึงป่าเขาลำเนาไพร

- กัณฑ์ที่ 8 ชื่อกัณฑ์กุมาร ชูชกเดินทางไปถึงเขาวงกต

ทูลขอกัณหาชาลี สองกุมารจึงลงไปหลบในสระน้ำ พระเวสสันดรจึงเรียกขึ้นมา และมอบสองกุมาร
ให้ชูชก ซึ่งทูลปฏิเสธกระซากลากสองกุมารไป

- กัณฑ์ที่ 9 ชื่อกัณฑ์มัทรี พระนางมัทรีกลับจากหา

ผลไม้ในป่า ระหว่างทางพบสัตว์สามตัวนอนขวางทางอยู่ ทำให้กลับมาช้าและไม่พบสองกุมาร จึง
ออกตามหาแต่ก็ไม่พบก็เสียใจเป็นลมหมดสติ จนพระเวสสันดรบอกความจริงว่ายกให้ชูชกไปแล้ว

- กัณฑ์ที่ 10 ชื่อกัณฑ์สักกบรรพ พระอินทร์แปลงกาย

มาทูลขอพระนางมัทรีจากพระเวสสันดรแล้ว ถวายคืนให้พระเวสสันดรซึ่งทูลขอพร ๘ ประการจาก
พระอินทร์

- กัณฑ์ที่ 11 ชื่อกัณฑ์มหाराช พราหมณ์ชูชกพา ๒

กุมารหลงทางเข้าสู่เมืองสีพี พระเจ้าสญชัยทรงไถ่กุมารคืนด้วยสิ่งของอย่างละ ๑๐๐๐ และเลี้ยง

อาหารชูชกซึ่งรับประทานอาหารจนท้องแตกตาย ส่วนพระเจ้าสญชัยเตรียมไปรับพระเวสสันดร
และพระนางมัทรีกลับเมือง

- กัณฑ์ที่ 12 ชื่อกัณฑ์กษัตริย์ พรรณนาถึงกษัตริย์

พบกันเกิดความยินดีจนสลบหมดสติไป พระอินทร์จึงบันดาลให้ฝนโบกขรพรรณตกลงมาประพรม
จนฟื้นคืนสติทั้งหมด

- กัณฑ์ที่ 13 ชื่อกัณฑ์นครกัณฑ์ (ขณะเทศน์จะมี

การโปรยข้าวตอกข้าวสารสมมติว่าพระอินทร์ได้บันดาลฝนแก้ว “รัตนธारा” ถิ่นที่สุดท้ายนี้ถือเป็นถิ่นที่ชัยมงคล พรรณนาถึงพระเวสสันดร พระนางมัทรีลาจากเพศพรตฤาษีนิวัตคืนสู่พระนครครองเมืองสีพีพระอินทร์บันดาล ห่าฝนสัตว์ตตรณะธาราคกลงทั้งภูมิณฑลโปรดให้ประชาชิตำบุญทำทานตลอดพระชนมชีพ

เวสสันดรชาดก ถือว่าวรรณกรรมที่ทรงคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์และสืบทอด ซึ่งจะสามารถช่วยรื้อโลงพระพุทธรูปในอีกทางหนึ่ง

4. คุณค่าทางศาสนา พระพุทธรูปทั้งสองชุดนี้ ล้วนสร้างขึ้นตามความเชื่อในศาสนาพุทธทั้งสิ้น โดยเป็นภาพจากเรื่องเวสสันดรชาดก ซึ่งเป็น 1 สิบพระชาติของพระพุทธเจ้า โดยเป็นชาติสุดท้ายก่อนที่พระองค์จะประสูติเป็นพระพุทธเจ้า โดยวัตถุประสงค์ของการสร้างพระพุทธรูป ก็คือ การจรรโลงพระพุทธรูปศาสนา และเนื้อหาของเวสสันดรชาดกยังแฝงไปด้วยหลักธรรมคำสอนของศาสนาพุทธ โดยเรื่องเวสสันดรชาดกนี้เน้นการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร ที่สามารถสละได้ทุกอย่างทั้งทรัพย์สมบัติประดามี ไม่เว้นแม้กระทั่งพระโอรสและพระธิดาของพระองค์เอง ซึ่งทานบารมีนี้ถือเป็นทานสูงสุดที่หาผู้ใดจะกระทำได้อย่างยิ่ง แต่หากผู้กระทำได้ก็จะเกิดบุญกุศลอย่างสูง

นอกจากนี้การสร้างพระพุทธรูป ยังแฝงไปด้วยคติความเชื่อ กล่าวคือ เชื่อว่าการสร้าง พระพุทธรูปจะได้านิสงฆ์อย่างมาก นอกจากนี้ ยังมีธรรมเนียมล้านนาเกี่ยวกับพระพุทธรูปที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยในงานเทศน์มหาชาติของล้านนาจะนิยมนำภาพพระพุทธรูปเหล่านี้มาแขวนประดับตกแต่งสถานที่ เช่น โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ เป็นต้น

จิตรกรรมพระพุทธรูปเหล่านี้ถือบันทึกทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านเอี่ยมชั้นเลิศ หากคนในชุมชนบ้านเอี่ยมทำการศึกษาภาพพระพุทธรูปเหล่านี้โดยละเอียดก็จะพบประวัติศาสตร์ของชุมชนในแง่มุมต่างๆ ที่แอบซ่อนอยู่ในภาพพระพุทธรูปเหล่านี้ได้ ภาพจิตรกรรมพระพุทธรูปโบราณเหล่านี้ มีหลงเหลืออยู่เพียงบางวัดเท่านั้น ถือเป็นมรดกอันล้ำค่าของท้องถิ่นชุมชนบ้านเอี่ยมที่ควรอนุรักษ์และสืบทอด

4.3 ปับสาตำราโบราณ

ปับสาหรือพับสา คือ กระดาษแผ่นบางๆ สีขาวตุ่น ทำจากเยื่อของต้นสาซึ่งมีมากในภาคเหนือ นำมาทำเป็นแผ่นให้มีความหนาเพียงพอที่จะจารตัวอักษรลงไปได้ ตัดให้เท่ากัน แล้วนำมาพับซ้อนเป็นชั้นๆ โดยความยาวของปับสาแล้วแต่ความต้องการเพื่อให้ทำปับสาได้พอดี คล้ายสมุดข่อยในภาคกลาง หรือเย็บเป็นเล่มคล้ายสมุดฝรั่ง ส่วนปกจะทำด้วยกระดาษสาหรือแผ่นหนัง

แต่เดิมการทำป๊อบสาทำเป็นครั้งคราวเท่านั้นเฉพาะผู้ที่ต้องการพับสาไว้ใช้บันทึกข้อความเท่านั้น เช่น พระภิกษุหรือพวคนานหรือทิดที่มีความรู้ในการอ่านเขียนอักษรล้านนา โดยในอดีตชาวล้านนานิยมใช้บันทึกเรื่องราวทางโลก เช่น คำโคลงต่าง ๆ คาถา ตำรายา ตำราโหราศาสตร์ ฯลฯ ในขณะที่โบราณจะนิยมใช้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับ พุทธศาสนา หรือเรื่องทางธรรม

ขั้นตอนการทำป๊อบสาดังนี้

1. ขนาดเส้นยาวของกระดาษนั้นขึ้นอยู่กับความต้องการและประโยชน์ใช้สอย ซึ่งอาจเป็น ขนาด 3 - 5 นิ้ว หรืออาจต่อกระดาษให้ยาวตามความต้องการ
2. ตัดขอบกระดาษ พับให้มีขนาดกว้าง ยาวตามต้องการ เช่น การพกติดตัวใส่ถุงย่ามเวลาเดินทาง เป็นต้น
3. ขนาดของความหนาของพับ อยู่ที่ประมาณ 30-40 หน้า แต่บางชุมชนที่ได้รับอิทธิพลมาจากไทใหญ่ ขนาดและความกว้างความหนาของพับสาจะมากกว่าของชาวล้านนา โดยจะมีความหนาประมาณ 50-60 หน้าขึ้นไปและยังมีการประดับตกแต่งด้วยวัสดุพื้นถิ่น เช่น กระจกสีที่เรียกว่ามุกตองกล้วยแห้ง
4. ส่วนการทำปกนั้น ทาปกหน้า ปกหลังด้วยน้ำรักซึ่งมีสีดำ จากนั้นนำไปตากแดด ฝั่งลมให้แห้งสนิท แล้วใช้ยางสะเดาผสมน้ำทาทับลงบนกระดาษที่ทำเป็นเล่มแล้วเพื่อป้องกันการกัดแทะจากแมลงเล็ก ๆ ซึ่งวิธีการป้องกันนี้เป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่นำวัสดุท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์

จากนั้นจึงนำกรวดตามลำธารที่มีผิวเรียบและขนาดโตเท่ากำมือมากดทับและรูดไปตามแนวของพับสาที่ทายางสะเดา เพื่อให้กระดาษเยื่อเรียบและแน่นช่วยยี่เวลาเขียนด้วยหมึกสีดำแล้วเส้นจะเรียบ ส่วนเส้นบรรทัดของพับสานั้นส่วนมากใช้ไม้บรรทัดและดินสอดสีขีดเบาๆตามต้องการ ในการเขียนตัวอักษรนั้นจะเขียนข้างล่างบรรทัดเช่นเดียวกับการจารอักษรลงบนโบราณ

ชนิดของป๊อบสา 3 ชนิด ได้แก่

1. ป๊อบสาสั้น เป็นป๊อบสาที่พับซ้อนเรียงกันไปเป็นชั้นๆ โดยมีการเชื่อมกระดาษให้ยาวไปเรื่อยๆ วิธีเปิดพับขึ้นไปทีละด้าน สามารถบันทึกได้ 2 ด้าน พับสาสั้นนี้ส่วนใหญ่จะนิยมนำรักดำเคลือบปกหัวท้าย มีขนาดความกว้างของพับไม่ต่ำกว่า 4 นิ้ว ยาวไม่ต่ำกว่า 8 นิ้ว สามารถบันทึกบรรทัดได้ไม่ต่ำกว่า 5 เส้น และมากกว่า 5 เส้น ไปถึง 8 เส้นก็มี
2. ป๊อบสาก้อม เป็นป๊อบสาที่ใช้พกพาตัวไปในเวลาเดินทาง มีลักษณะพับที่เรียงซ้อนๆ กันเป็นชั้นๆ เช่นเดียวกัน มีการเชื่อมกระดาษให้ยาวไปเรื่อยๆ สามารถบันทึกได้

2 ด้านชนกัน แต่จะมีขนาดความกว้างต่ำกว่า 3 นิ้ว ยาวไม่เกิน 6 นิ้ว บันทึกด้วยบรรทัด 5 เส้น เหมือนกัน ทำให้สะดวกต่อการพกพาเวลาเดินทาง

3. ปับสาเป็นปับสาที่เย็บด้วยเชือกปอหรือฝ้าย มีความเหนียวตรง

ส่วนหัวของปับสา ลักษณะเหมือนสมุดฉีกที่เย็บตรงหัว การเปิดอ่านจึงอ่านได้ 2 หน้าพร้อมกัน คือ เปิดขึ้นบนโดยตลอด ปับหัวนั้นมีหลายขนาด ส่วนใหญ่จะมีความกว้างมากกว่า 5 นิ้ว ความยาวมากกว่า 5 นิ้วเช่นกัน ปับหัวนี้จึงบันทึกได้หลายบรรทัดขึ้นอยู่กับช่วงความยาวของกระดาษ ภาษาและตัวอักษรในปับสา

การบันทึกปับสาจะใช้ปากกาและหมึกบันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนาหรือตัวเมือง บางครั้งปับสาอาจจะบันทึกด้วยอักษรฝักขามด้วย

1) อักษรธรรมล้านนา (ตัวเมือง) เป็นอักษรที่สำคัญและแพร่หลายในล้านนา ที่มาของอักษรธรรมล้านนา เกิดจากการพัฒนาปรับปรุงระบบตัวอักษรที่มีอยู่แล้ว คือ อักษรมอญ โดยใช้เวลายาวนานกว่าจะพัฒนามาเป็นอักษรธรรมล้านนา

ส่วนภาษาที่ใช้มีสาเหตุสำคัญมาจากความจำเป็นทางศาสนาเพื่อเขียนพระธรรม คัมภีร์ อักษรธรรมล้านนาจึงเริ่มต้นจากการเขียนภาษาบาลีเป็นหลัก ต่อมาจึงดัดแปลงเพื่อเขียนภาษาเมืองด้วย หลักฐานเกี่ยวกับอักษรธรรมล้านนาที่เก่าที่สุดที่พบ คือ จารึกลานทอง พบที่สุโขทัย ซึ่งมีจารึกเป็นศักราชไว้ตรงกับพ.ศ.1919

2) อักษรฝักขาม เป็นตัวอักษรของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งสุโขทัย ซึ่งได้แพร่หลายเข้ามาในล้านนา จนเกิดการเปลี่ยนรูปร่างและอักษรวิธีไปจนกลายเป็นอักษรฝักขามในล้านนานิยมใช้อักษรฝักขามจารึกลงในศิลาจารึก และพบบ้างว่ามีการใช้จารลงในปับสาด้วย ศิลาจารึกที่ใช้อักษรฝักขามที่เก่าแก่ที่สุด คือ ศิลาจารึก ลพ. 9 จารึกเมื่อ พ.ศ. 1954 ส่วนศิลาจารึกใหม่ที่สุดที่ใช้อักษรฝักขามจารึกเมื่อ พ.ศ. 2370

เอกลักษณ์สำคัญของปับสาคือเป็นการบันทึกของชาวบ้าน โดยชาวบ้านนิยมนับถือน คติ ความเชื่อ ยันต์ คาถา และความรู้ต่างๆ ไว้ในปับสา มีส่วนน้อยที่พบเรื่องของศาสนา เรื่องของศาสนาที่พบจะเป็นเรื่องของบทสูตรต่างๆ กรรมฐาน หรือคำสมาครวัทาน คำถวายทานต่างๆ แต่ก็สัมพันธ์กับการใช้งานของชาวบ้าน

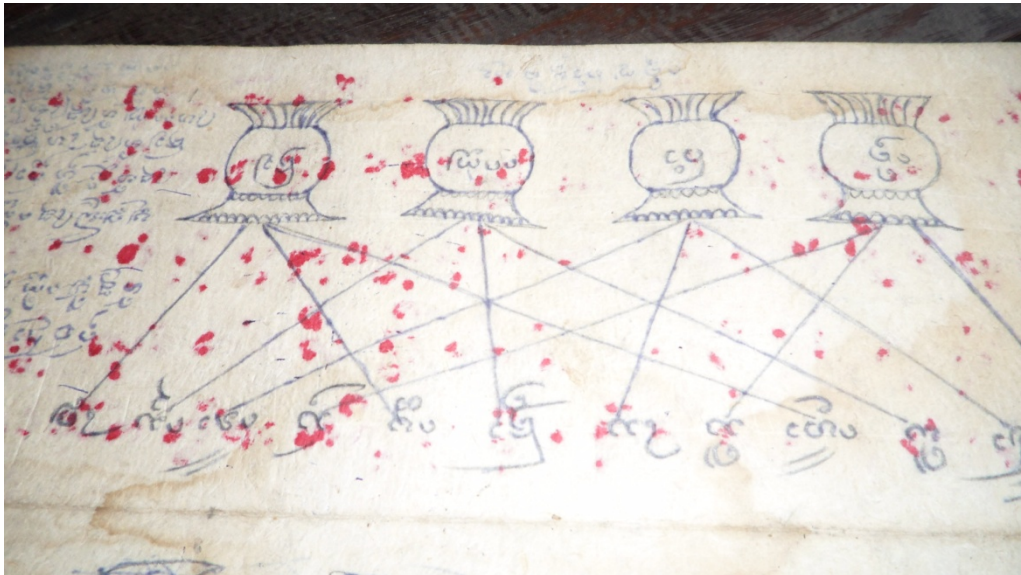
ปับสานั้นได้ถูกทำลายเป็นจำนวนมากในสมัยชาตินิยม เช่น ยุคของจอมพลป.พิบูลสงคราม ซึ่งมีการรณรงค์ให้คนไทยใช้ภาษากลาง ปับสาจึงถูกเผาทำลาย ถูกหลาถูกรุ่นต่อๆ มา จึงมองไม่เห็นคุณค่าและไม่สามารถอ่านภาษาและอักษรธรรมได้

ฟัง แต่มิได้แปลความหมายให้ทราบ เนื่องจากเป็นความรู้หวงห้าม ทราบแค่เพียงว่าเป็นชื่อนักขัต
 ปีกเกิดเท่านั้น ได้แก่

ภาพที่ 44 ปับศาตำราดูคู่สร้างคู่สม

ภาพที่ 45 ปับศาตำราดูคู่สร้างคู่สม

“เม็ด   แพะ”
 “สั้น   วอก”
 “เส้า   ไก่อ”
 “เส็ด   หมา”
 “เหม้า   กระต่าย”
 “ไจ้   หนู”
 “เป้า   วัว”
 “สี   งูใหญ่”
 “ไส้   งู”
 “อี   เสือ”
 “สะง้ำ   ม้า”

2) ตำราหาวันแต่งงานโบราณ พ่อหลวงจัน คำสืบ ได้แปลเนื้อหาบางส่วนให้แก่ผู้วิจัยฟังดังนี้

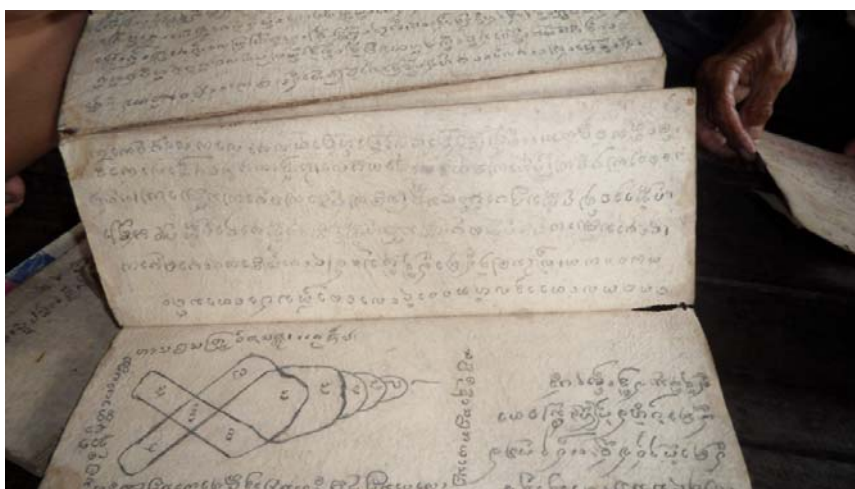

ภาพที่ 46 ป้ายสาตำราหาวันแต่งงาน

“วันหนึ่งแป้ครุฑ”
 “วันสอง   เอาสิบสี่คำ”

- “วันสาม เอา 14 ข้อ ยามดีแพ้วราชสิงห์”
 “วันสี่ เอา 13 ข้อ พระอาทิตย์แพ้วราหู”
 “วันห้า เอา 13 ข้อ ยามนี้หนู้แพ้วแมว”
 “วันหก เอา 11 ข้อ แมงปู้แพ้วช้าง”
 “วันเจ็ด เอา 10 ข้อ งูแพ้วละม”

3) ตำราการปลูกเรือน สร้างเรือน ขุดหลุม ซึ่งเป็นตำราการปลูกเรือน สร้างเรือน ขุดหลุมเพื่อสร้างเรือนตามความเชื่อสมัยโบราณล้านนาของชาวบ้านเอื้อม โดยพ่อหลวง วันแปลหาเนื้อหาบางส่วนผู้วิจัยฟังดังนี้

ภาพที่ 47 ปืบสาตำราการปลูกเรือน สร้างเรือน ขุดหลุม

- “วันออกวันหนึ่งขุดหลุมวันทั้งวัน”
 “สองขุดหลุมทางทิศเหนือ”
 “สามขุดหลุมทางทิศตะวันออก”
 “สี่ขุดหลุมใต้ก่อน”
 “ห้าขุดหลุมทางทิศเหนือ”
 “หกขุดหลุมทางตะวันออกเฉียงเหนือ”

เมื่อวิเคราะห์คุณค่าของปืบสาโบราณเหล่านี้จะพบว่ามีคุณค่าในด้านต่างๆ

ดังนี้

1. คุณค่าด้านการแพทย์พื้นบ้าน โดยปืบสาของพ่อหลวงจันบางเล่มเป็นตำราแพทย์พื้นบ้านเกี่ยวกับสมุนไพร สะท้อนวิธีการได้มาซึ่งสมุนไพร ที่จะนำมาทำยาพื้นบ้าน โดยมี 2 วิธี คือ การปลูกสมุนไพรไว้ใช้เอง และการไปเก็บสมุนไพรมาจากป่า

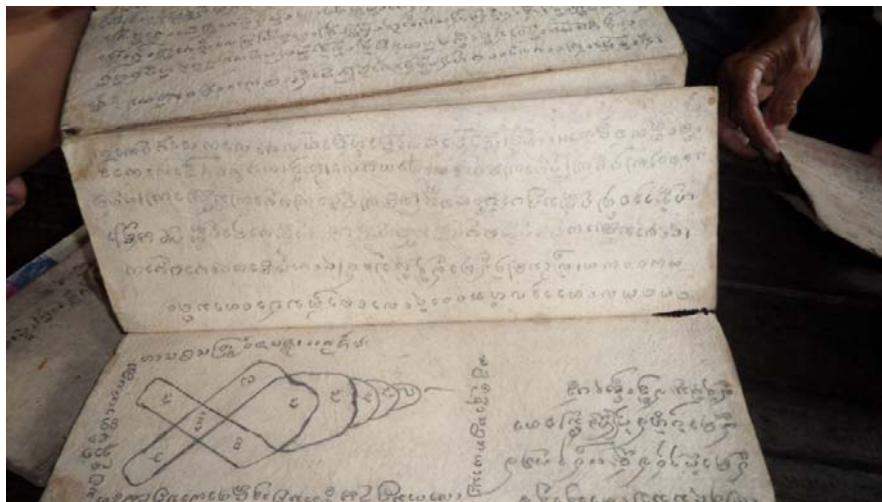
นอกจากนี้ยังสะท้อนถึงการถึงวิธีการสืบทอดความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้านของชาวบ้านเอื้อม ที่จะถ่ายทอดสืบทอดกันมาเฉพาะคนในครอบครัวเท่านั้น แต่หากมีผู้ใดประสงค์จะนำตำราไปใช้ จะต้องมาขออนุญาตเจ้าของตำรายาเสียก่อน มิเช่นนั้นการรักษาจะไม่ได้หายหรือไม่ได้ผล

2. คุณค่าด้านภาษาท้องถิ่น โดยความรู้ในปืบสาเหล่านี้ใช้ภาษาท้องถิ่น คือ ภาษาคำเมืองและใช้อักษรธรรมของล้านนาในการบันทึก

ภาษาคำเมือง เช่น

“วันหนึ่งแป้ครุท” และ “วันทก เอา 11 ข้อ แมงปู้แพ้วข้าง”
 “เม็ด แทะ” “สัน วอก” “เร้า ไก่อ” “เส็ด หมา” “ใจ หนู” “เปา ว้าว” “ไส้ งู”
 “ยี่ เสื่อ” และ “เหง้า ม้า” เป็นต้น

ส่วนอักษรธรรมล้านนาดังภาพที่ปรากฏ

ภาพที่ 48 ปับสาที่เขียนด้วยอักษรธรรมล้านนา

ในการได้ค้นพบภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านเอื้อมในเรื่องปับสาตำราโบราณนี้ผู้วิจัยมองว่าสิ่งที่ควรส่งเสริมให้กับเยาวชนก็คือการเรียนรู้ภาษาล้านนาเพื่อให้ความรู้ความเชื่อโบราณไม่สูญสลายไป

3. คุณค่าด้านคติความเชื่อต่างๆ ดังนี้

-คติความเชื่อเกี่ยวกับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย ของชาวบ้านเอื้อม

ดังนี้

- ด้านการเลือกคู่ครอง ซึ่งปรากฏในเนื้อหาปับสาตำรากุ่สร้างกุ่สม ซึ่งเป็นวิธีการเลือกคู่ครองว่าชายหญิงใดที่เหมาะสมจะครองคู่กันกัน โดยใช้นักษัตรปีเกิดมาเป็นส่วนหนึ่งในการพิจารณา ดังนี้

“เม็ด แทนะ”

“ลัน วอก”

“เร้า ไก่อ่”

“เส็ด หมา”

“ไก่อ่ ช้าง”

“ใจ่ หนู”

“เป่า วัว”

“ไส้ งู”

“ยี่ เสือ”

“เหง้า ม้า

- ด้านการดูฤกษ์ยามวันแต่งงาน ซึ่งปรากฏอยู่ในปี่สาตำราหาวันแต่งงาน ซึ่งสะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยามและวันต่างๆ ที่เป็นมงคลเหมาะสมแก่การจัดงานแต่งงานขึ้น ดังนี้

“วันหนึ่งแป๊ะครุฑ”

“วันสอง เอาสิบสี่คำ”

“วันสาม เอา 14 ข้อ ยามดีแพ้วราชสิงห์”

“วันสี่ เอา 13 ข้อ พระอาทิตย์แพ้วราหู”

“วันห้า เอา 13 ข้อ ยามนี้หนูแพ้วแมว”

“วันหก เอา 11 ข้อ แมงปู้แพ้วช้าง”

“วันเจ็ด เอา 10 ข้อ งูแพ้วลม”

- ด้านการปลุกเรือน ซึ่งเนื้อหาของปี่สาปลุกเรือน สร้างเรือนชุดเสานี้ ได้บอกถึงคติเกี่ยวกับการชุดหลุมเพื่อลงเสาเรือน โดยมีการกำหนดว่าจะชุดหลุมที่ทิศใดก่อน โดยเรียงลำดับดังนี้

“วันออกวันหนึ่งชุดหลุมวันทั้งวัน”

“สอง ชุดหลุมทางทิศเหนือ”

“สาม ชุดหลุมทางทิศตะวันออก”

“สี่ ชุดหลุมใต้ก่อน”

“ห้า ชุดหลุมทางทิศเหนือ”

“หก ชุดหลุมทางตะวันออกเฉียงเหนือ”

ภูมิปัญญาที่ได้จากปี่สาโบราณเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็นด้านการแพทย์พื้นบ้าน การเลือกคู่ครอง การหาฤกษ์ยาม และการปลุกเรือน ล้วนเป็นภูมิปัญญาที่ทรงคุณค่าของท้องถิ่นบ้านเอื้อมทั้งสิ้น ซึ่งหากขาดผู้สนใจที่จะสืบทอดภูมิปัญญาเหล่านี้ไว้ ไม่นานก็จะสูญหายลบเลือนไปตามกาลเวลา ดังนี้ เราจึงควรที่จะช่วยกันส่งเสริมให้เยาวชนลูกหลานของชุมชนบ้านเอื้อมหันมาสนใจและสืบทอดมรดกภูมิปัญญาท้องถิ่นอันทรงคุณค่าเหล่านี้ไว้ให้คงอยู่สืบไปชั่วลูกชั่วหลาน

สรุป ความรู้ท้องถิ่นประเพณีและคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษที่มีความทรงจำร่วมกันของชุมชน นับวันคุณค่าเหล่านี้กำลังจะเลือนหายไปกระบวนการ

ถ่ายทอดให้คนในชุมชนได้รับรู้ร่วมกันว่าเป็นสมบัติของชุมชนที่ควรรักษาจึงเป็นสิ่งที่สำคัญ เอกอัครราชทูตทางวัฒนธรรมเหล่านี้สร้างความภาคภูมิใจ ให้รู้จักรากเหง้าของตนเองว่ามีที่มาที่ไปอย่างไรแล้วอนาคต สมบัติเหล่านี้จะคงอยู่ได้อย่างไร กระบวนการเรียนรู้ความรู้ท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งสำคัญสร้างให้คนในชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของตน เป็นภูมิคุ้มกันให้กับ กระแสการพัฒนาทางวัตถุที่กำลังไหลบ่าเข้ามาในชุมชน การสืบค้นในครั้งนี้เป็นเพียงการ จุดประกายให้ชุมชนได้ตระหนักถึงพลังของชุมชนในอดีตและเป็นพลังผลักดันที่สำคัญให้ชุมชน เข้มแข็งต่อไปได้ในอนาคต

5. การเปลี่ยนแปลงของประเพณีและคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่น

5.1 การเปลี่ยนแปลงประเพณี

บ้านเอี่ยมเป็นชุมชนที่มีพื้นฐานวิถีชีวิต เป็นสังคมแบบชานา หรือเกษตรกรรมเพื่อ ยังชีพมายาวนานมีเป็นวิถีชีวิตของผู้คนในอดีตที่มีความ สัมพันธ์ ระหว่างคนกันคน คนกับ ธรรมชาติ และคนกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ บ้านเอี่ยมเป็นสังคมประเพณีที่ชีวิตเกี่ยวข้องกับประเพณี ตั้งแต่เกิดจนตาย มีความเชื่อในเรื่องต่างๆ ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษเป็นสายใยความสัมพันธ์ ของชุมชน

ในสมัยก่อนการพัฒนา(ยุคเกวียน)ชาวบ้านนับถือผีปู่ย่า ผิบรรพบุรุษ พิธีกรรม จะเป็นการไหว้ผีเป็นส่วน ใหญ่จนมีพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเข้าเป็นการแพร่กระจาย วัฒนธรรมประเพณีจากในเมืองเข้าไปในชุมชนเกิดการถ่ายทอด ผสมกลมกลืนกับประเพณี ชาวบ้าน กลายเป็นคติความเชื่อ แบบปฏิบัติทั่วไปของคนในชุมชน

จากการพัฒนาประเทศการขยายความเจริญสู่ภาคชนบท ในยุคที่รถไฟ เข้ามาในตัว เมืองลำปาง ทำให้ความเจริญแพร่กระจายอย่างรวดเร็ว คนอพยพไปทำงานในเมืองและมีคนต่าง พื้นที่เข้ามาเนื่องจากการมี โรงงานน้ำตาลเกิดขึ้นที่ อำเภอเกาะคาทำให้บ้านเอี่ยมที่เคยเป็นสังคม ชานาเป็นเกษตรกรรมแบบยังชีพ เปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อขาย จากปลูกพืชผักสวนครัว พืชไร่ มาปลูกพืชเศรษฐกิจ ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และสิ่งที่ตามมาคือการสูญหายของ พิธีกรรมต่างๆ ซึ่งลักษณะของประเพณีในบ้านเอี่ยมคือการสร้างเสถียรภาพทางสังคม การทำมาหา กิน และการสืบทอดพระพุทธศาสนา เช่นประเพณีสงกรานต์ หรือปีใหม่ของคนล้านนา ประเพณีตานก๋วยสลาก ในยุคสมัยนี้มีการผสมผสานวัฒนธรรมแบบใหม่เข้ามา มีรูปแบบพิธีกรรม เหมือนในตัวจังหวัด เช่นประเพณีตานก๋วยสลากเดิมไม่มีการตกแต่งก๋วยเอาไม้ไผ่มาสานแล้วใส่ ข้าวสาร อาหารแห้งลงไปแต่ยุคนี้มีการตกแต่งด้วยการนำกระดาษสีสวยงามมาพับเป็นนก และสร้าง ความหมายใหม่ว่าการพนกจะทำให้วิญญาณผู้ตายได้ขึ้นสวรรค์และ ประเพณีปีใหม่ของคนล้านนา รูปแบบเหมือนตัวจังหวัดมากขึ้น และตัวจังหวัดลำปางเองก็ได้อิทธิพลของเชียงใหม่และสยาม

ในยุคไฟฟ้า ความเจริญทุกอย่างเข้ามาอย่างรวดเร็ว ในชุมชนมีถนน มีโรงเรียนและการศึกษาจากส่วนกลาง เปลี่ยนวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ประเพณี ของคนในท้องถิ่น การเรียนวัฒนธรรมจากส่วนกลางทำให้วัฒนธรรมบางอย่างหายไปอย่างเช่นภาษาเขียน ตัวเมืองหายไป ในช่วงที่ในชุมชนมีการศึกษาในระบบโรงเรียน ในอดีตการเรียนตัวเมืองจะเรียนที่วัดพระเป็นผู้สอนทั้งอ่านและเขียน เมื่อการศึกษาระบบใหม่เข้ามาในช่วงนี้เน้นการเรียนด้านวิทยาศาสตร์ การหาเหตุผล ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นถูกละไว้ เด็กถูกสอนให้เข้าใจความรู้จากส่วนกลางที่เร่งผลิตคนเข้าสู่ตลาดแรงงาน

ภาคการเกษตรจากที่เคยอยู่ด้วยการเคารพกฎของธรรมชาติการนับถือผีป่า ผีน้ำต้องปรับเปลี่ยนเป็นการตั้งกฎระเบียบชุมชน มีการปรับเงินเพื่อจัดระเบียบสังคมให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ประเพณีท้องถิ่นเปลี่ยนจากยุคก่อนวันสงกรานต์หรือปีใหม่เมืองคนในชุมชนจะไม่ สาดน้ำจะรดน้ำที่มีมือแล้วผู้ใหญ่จะพรหมสิริชะให้แต่ในยุคนี้ได้รับวัฒนธรรมจาก ส่วนกลางผ่านสื่อต่างๆ ทำให้มีการรับวัฒนธรรมการสาดน้ำเข้ามาในชุมชน ถึงแม้การร่วมมือร่วมใจกิจกรรมประเพณีของชุมชนยังคงเหมือนเดิมแต่ก็เข้าใจ ซึ่งความหมาย ความเชื่อ ที่หล่อหลอมผู้คนในอดีตความเป็นมาเป็นไปลดน้อยลงผู้คนต่างสนุกสนานรื่นเริง กับประเพณีแต่น้อยคนจะสนใจความหมาย ความเชื่อ และคติการดำรงชีวิตของประเพณีเหล่านั้น

ในยุคปัจจุบันเป็นยุคแห่งข่าวสารเทคโนโลยี ในชุมชนมีโทรศัพท์เกือบทุกหลังเกือบทุกครอบครัวมีโทรศัพท์มือถือ หลายบ้านมีสัญญาณอินเทอร์เน็ต ความทันสมัยเข้ามาในชุมชนไม่ต่างจากตัวจังหวัด วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นเป็นพิธีกรรมเดียวที่ทำให้คนในชุมชนมารวมตัวช่วยเหลือและร่วมกิจกรรมไม่ต่างจากอดีตที่ช่วยเหลือกัน แต่รูปแบบของประเพณีเปลี่ยนแปลงไปมาก ประเพณีสงกรานต์ถ้าเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ ก็จะเข้าวัดแต่ถ้าวัยรุ่นและเด็กมัก ซ่อนมอเตอร์ไซด์ไปเล่นในเมือง

การแต่งตัวหล่อแหลมของเด็กในชุมชนเวลาเล่นสงกรานต์ คุณค่าของความเชื่อของวันปีใหม่เด็กไม่ค่อยสนใจรู้แต่ถ้าถึงสงกรานต์จะ สนุกสนานรื่นเริง ดื่มสุรา ประเพณีตานก๋วยสลากที่ผ่านมา ถึงแม้ประเพณีจะมีรูปแบบไม่ต่างจากเดิมชาวบ้านมารวมมือร่วมใจ การทำต้นกัลปพฤกษ์สวยงามกว่าเมื่อก่อน มีขบวนแห่ก๋วยสลากที่ประดับประดาไปด้วยเสียงสีแสง มีเวทีนักร้องอยู่หน้าวัดร้องเพลงสนุกสนานรื่นเริง เหล่านี้สร้างสีสันประเพณีให้คนในชุมชนมาร่วมงานของวัดแต่จากการสังเกตของ ผู้วิจัยในโบสถ์ ที่มีการทำพิธีกรรมทางศาสนาที่นับเส้นสลากและฟังเทศน์กลับมีแต่ผู้เฒ่าผู้แก่ เด็กเยาวชนสนุกสนานอยู่ด้านนอก โดยไม่มีความสงสัยใคร่รู้ว่าประเพณีนี้มีที่มืออย่างไรและสร้างคุณค่าอะไรให้ แก่ชุมชนที่จะคงเป็นวิถีชีวิตของผู้คนในปัจจุบัน จึงเป็นสิ่งที่น่าเสียดายหากต่อไปในอนาคตประเพณีจะเป็นเพียงแ่งงานรื่นเริงประจำ ชุมชน การจัดการเรียนรู้

เนื้อเรื่องประเพณีจึงเป็นการรื้อฟื้นเรื่องคุณค่าของ ประเพณี เพื่อสร้างกระบวนการคิด การเข้าใจในความหมายของประเพณีให้กับคนในชุมชนร่วมกันตระหนักที่จะรู้เท่าทัน การเปลี่ยนแปลงของชุมชน

5.2 การเปลี่ยนแปลงคุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่น

บ้านเอี่ยมเป็นชุมชนที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลากหลาย สืบทอดมาตั้งแต่สมัยโบราณ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หมายถึงองค์ความรู้ในการปรับตัวและอยู่รอดของคนในอดีต จากกระแสการพัฒนาประเทศภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้เลือนหายไปจากชุมชนการศึกษาการเปลี่ยนแปลงจึงเป็นการสร้างความตระหนักถึงคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกันเพื่อที่จะหาแนวทางสืบสานให้เป็นที่รับรู้ของชุมชนเป็นแรงต้าน กระแสการพัฒนาที่ไหลบ่าเข้ามาในชุมชน

ในยุคก่อนการพัฒนา(ยุคเกวียน) ในยุคนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะอยู่ในวิถีชีวิต เรื่องการทำมาหากิน การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ เป็นเรื่องภูมิปัญญาในการทำมาหากิน ภูมิปัญญาที่สัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญาเป็นวิถีชีวิตของผู้คนที่แสดงถึงความคิด ความเชื่อของผู้คน ในการอยู่ร่วมกันด้วยการเป็นสังคมประเพณี และที่สืบทอดมายังปัจจุบันในชุมชน อย่างเช่น ปับสาตำราโบราณ ที่คนสมัยก่อนอ่านและเขียนตัวเมืองจะบันทึกเรื่องราวความรู้ท้องถิ่นไว้ใน ปับสา เช่น ประเพณี ความเชื่อ ตำราโหราศาสตร์ล้านนา ยาสมุนไพร จากการค้นพบในตำบลพบว่าตำรานี้ถ่ายทอดมา 3ชั่วอายุคน ราวๆ ยุคก่อนการพัฒนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงองค์ความรู้ท้องถิ่นที่มีคุณค่าต่อการเรียนรู้ในชุมชน

จนในยุครถไฟ ความเจริญเข้ามามีพร้อมกับการศึกษาในระบบ คนในชุมชนเริ่มไม่ใช้ภาษาเขียนตัวเมืองในการสื่อสารใช้ภาษากลางมากขึ้น การเขียนบันทึกลงปับสาค่อยๆ เลือนหายไป การศึกษาในโรงเรียนสอนให้เรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากส่วนกลาง ทำให้เรียนรู้แต่ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากที่อื่นแต่ขาดการเรียนรู้เรื่องราวของ ตนเอง ในช่วงนี้มีการสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากกระแส การพัฒนาในตัวจังหวัด เช่นภาพพระบฏหรือตุ๊กข้าววัดบ้านสัก เมื่อความเจริญเข้าสู่จังหวัดลำปาง มีการสร้างวัดของเจ้าขุนมูลนายและพ่อค้า มีการสร้างสถาปัตยกรรมที่สะท้อนถึงการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมจาก สยาม จีน พม่า ภาพพระบฏเกิดขึ้นในยุค 70-150 ปีในจังหวัดลำปางมีทั้งหมด 8 วัดซึ่งรับวัฒนธรรมมาจากสยามในการเขียนภาพพระบฏ โดยใช้ช่างพื้นบ้านท้องถิ่นเป็นผู้วาดโดยผู้วาดต้องมีความรู้ในทางธรรมด้วย ซึ่งภาพพระบฏวัดบ้านสักหลังจากสร้างเสร็จก็ถูกใช้ในงานตั้งธรรมหลวงหรือ เทศน์มหาชาติ ราว 10 ปี เมื่อถึงยุคเปลี่ยนผ่านการพัฒนา ก็ถูกเก็บไว้ในวัดถูกค้นพบอีกทีเมื่อปี2552 มีการบูรณะขึ้นมาโดยความร่วมมือของชุมชนและหน่วยงานภายนอก นำมาใช้ทุกปีหลังจากนั้นซึ่ง ภาพพระบฏในรุ่นราวเดียวกันมีที่วัดบ้านเอี่ยมแต่ ไม่ได้ถูกนำมาใช้และวัดอื่นๆในจังหวัดลำปางก็เก็บไว้ผ่านกาลเวลามาหลายสิบปี อย่างเช่นวัดปงสนุกเก็บไว้

ในหีบพระสืบทอดกันมา พระไม่รู้ว่าคือภาพอะไร จนมีนักวิชาการไปค้นพบจึงนำมาบูรณะแล้วเป็นส่วนหนึ่งของพิพิธภัณฑ์วัดที่ได้ รับรางวัลยูเนสโกที่อนุรักษ์วัฒนธรรมดีเด่นของโลก ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าคนในชุมชนเองไม่เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น

การเปลี่ยนผ่านในแต่ละยุคกระแสนการพัฒนาได้กลายกลืน ภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้ขาดการสืบสานอย่างต่อเนื่องคุณค่าและความหมาย ความเชื่อ คติการดำรงชีวิตถูกเก็บไว้ในที่ไหนสักที่ในชุมชน รอเวลาให้คนภายนอกชุมชนมาค้นพบแล้วปลุกกระแสการอนุรักษ์ ซึ่งในหลายชุมชนในประเทศก็ประสบปัญหาเช่นนี้

ในยุคไฟฟ้าบ้านเอื้อมถูกพัฒนาอย่างรวดเร็วมีภาพสะท้อนของการพัฒนาอยู่ในเพลง ซอพื้นบ้าน เช่นเพลงอาลัยแม่เพียงที่อายุหมู่บ้านแม่เพียงจะแยกออกมาเป็นบ้าน โป่งหลวง

เพลง ซอพระคุณแม่ที่กล่าวถึงการมีศูนย์เลี้ยงเด็กแห่งแรกของชุมชน รวมทั้งการยินดีที่มีโรงเรียนมัธยมแห่งแรกเหล่านี้สะท้อนการเปลี่ยนแปลงทาง สังคมและวัฒนธรรมไว้ในภูมิปัญญาท้องถิ่นเพลงซอพื้นบ้านที่บันทึกเรื่องราว ยุคสมัยการพัฒนา ซึ่งคนในชุมชนถ้าได้อ่านเนื้อก็จะทราบถึงบริบทของสังคมในสมัยการพัฒนา

ในยุคปัจจุบัน ภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกสร้างความหมายให้ทำเป็นเรื่องของท้องถิ่น (Localization) ภูมิปัญญาถูกแฝงมาด้วยเศรษฐกิจของชุมชน การรื้อฟื้นภูมิปัญญาไม่มีการรื้อฟื้นเพื่อเข้าใจคุณค่าและความหมายเป็นการ รื้อฟื้นเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ ยิ่งในช่วงนโยบายการกระจายงบประมาณการทำภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นสินค้า ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ไม่ได้เป็นสินค้า ถูกละเลย อย่างเช่นภาพพระบฏ เพลงซอ ปี่สาตำราโบราณ ผู้วิจัยและชุมชนเมื่อสืบค้นและคัดเลือก ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะนำสร้างการเรียนรู้ให้กับชุมชนจึงเห็นคุณค่าขององค์ ความรู้เหล่านี้ นำไปจัดการเรียนรู้สร้างให้คนในชุมชนได้เรียนรู้รักษา สืบทอดร่วมกัน สิ่งเหล่านี้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน ที่จะทำให้เห็นถึงตัวตน รากเหง้าของของคนในชุมชนสร้างการรู้เท่าทันและการเปลี่ยนแปลงของเยาวชนและคน ในชุมชน

6. สรุปองค์ความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อม

จากการสืบค้นความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อม พบว่าบ้านเอื้อมมีองค์ความรู้ที่เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นที่ทำให้ชุมชน ตระหนักเห็นคุณค่าของความรู้เหล่านั้น เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในยุคต่างๆสร้างการรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาที่เข้ามาใน ชุมชน รวมทั้งเห็นพลังของชุมชนในการปรับตัว และรักษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาไว้อยู่กับชุมชนได้ในปัจจุบัน สร้างความภาคภูมิใจและเป็นแรงผลักดันให้ชุมชนลุกขึ้นมาช่วยกัน สืบทอด รื้อฟื้น และหวงแหนเก็บไว้ให้กับเยาวชนคนรุ่นหลังต่อไป องค์ความรู้ของบ้านเอื้อมมีดังนี้

ตำนานเจ้าหนานทิพย์ช้างเจ้าผู้ครองนครลำปางส่วนที่เกี่ยวข้องกับบ้านเอื้อม ซึ่งเป็นตำนานของท้องถิ่นอย่างแท้จริงจากการค้นคว้าเอกสารพงศาวดารไทยถิ่นเหนือ ได้มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเจ้าทิพย์ช้างและตำบลบ้านเอื้อม ซึ่งนิทานประจำถิ่นลำปางที่กำลังจะหายสาบสูญพร้อมกับสภาพชุมชนที่เป็นบ้าน ร้างมานาน คือ บ้านร้างป่าหนาดคำ ตำบลบ้านเอื้อม อำเภอบ้านเอื้อม อำเภอเมืองลำปาง นิทานเรื่องปิ่นทิพย์ช้างกับว่องหูปิมปา จึงเป็นนิทานที่เหลืออยู่ในตระกูลชาวหอคำในเวียงนครลำปาง นิทานประจำถิ่นบ้านร้างป่าหนาดคำลำปาง นับเป็นมรดกล้ำค่าที่มีคุณสมบัติประจำถิ่น แต่ไปเหลืออยู่ในวัง การรื้อฟื้นตำนานเจ้าหนานทิพย์ช้างให้คนในชุมชนได้เห็นถึงคุณค่าว่าเป็นตำนานที่เป็นสมบัติของชุมชน ที่ชุมชนควรภาคภูมิใจและร่วมกับสืบทอดเรื่องราวให้กับเยาวชนได้เกิดความ ภาคภูมิใจและร่วมกับสืบทอดให้คงอยู่ชุมชนต่อไป

ภูมินามบ้านเอื้อม องค์ความรู้ในการตั้งชื่อ หมู่บ้านทุกหมู่บ้านล้วนตั้งชื่อมาจากความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ด้านภูมิศาสตร์ของชุมชน และเหตุการณ์ในขณะนั้น ภูมินามจึงเปรียบเสมือนบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่เป็นของชุมชนบ้านเอื้อมโดย แท้จริง ชื่อหมู่บ้านมีประวัติความเป็นมาหนึ่งเดียวในประเทศ ถือว่าเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ที่ชุมชนควรสืบทอดความเป็นมาเหล่านี้ให้คนรุ่นหลังได้เกิดความภาคภูมิใจใน ความรู้ภูมิปัญญาของคนโบราณในการตั้งชื่อที่เป็นมรดกของลูกหลานในชุมชน

ภาษา บ้านเอื้อมใช้ภาษาเมืองเป็นภาษาพูด แต่มีคำพูดเรียกชื่อต่างๆที่ไม่เหมือนคำเมืองลำปาง และคำเมืองภาคเหนือ ที่เป็นคำพูดสื่อสารที่คนในชุมชนใช้เรียน คน สัตว์ สิ่งของ อาหาร เหล่านี้เป็นสิ่งที่แสดงเอกลักษณ์ด้านภาษาที่คนในชุมชนควรร่วมกันอนุรักษ์ เพราะนับวันเริ่มจะกลืนหายไปกับภาษาเมืองลำปาง คำเมืองภาคเหนือ และภาษากลาง แม้ในปัจจุบันบ้านเอื้อมจะใช้ภาษาเมืองเป็นภาษาหลักใน ชุมชน แต่ก็ร่วมกับสืบทอดภาษาถิ่นไว้ให้ลูกหลานได้สืบทอดนับเป็นการอนุรักษ์ภาษา ถิ่นให้ เป็นเอกลักษณ์อยู่คู่ชุมชนต่อไป

ความเป็นอยู่การทำมาหากิน ความเพียงพอในการดำรงชีวิต บ้านเอื้อมมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย และพอเพียงในอดีต แม้ในปัจจุบันจะผ่านการพัฒนาแต่ละยุคสมัย ความเจริญต่างๆไหลบ่าเข้ามาในชุมชน แต่สภาพของชุมชนไม่ต่างจากเดิมมากนัก คนในชุมชนยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรมศูนย์รวมกิจกรรมของชุมชนก็คือวัดเหมือน ในอดีต การให้ความสำคัญของความสัมพันธ์แบบเครือญาติและการนับถือผู้นำชุมชน เป็นศูนย์กลางของกลไกต่างๆในชุมชน และที่สำคัญที่สะท้อนความสัมพันธ์ในการทำมาหากิน ได้เป็นอย่างดีคือ “การเอามื้อ เอววัน” ของคนในชุมชน ที่ร่วมกันลงแรงในการทำนา หรือที่เรียกกันว่า “ลงแขกเกี่ยวข้าว” ที่หลายชุมชนได้เปลี่ยนเป็นการจ้างงานเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนที่ทำ ให้ชุมชนปรับตัวและอยู่รอดได้

ท่ามกลางกระแสการพัฒนา ความรู้เหล่านี้เป็นความรู้ที่สร้างการรู้เท่าทันการพัฒนาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตที่ชุมชนตระหนักและเห็นความสำคัญร่วมกัน

อาหาร ตั้งแต่อดีตคนบ้านเอื้อมรับประทานอาหารด้วยความเชื่อ ว่าอาหารต่างๆเป็นยาอะไรที่ควรกิน อะไรเป็นอาหารต้องห้ามของคนวัยต่างๆ รวมทั้งคติความเชื่อในเรื่องการกิน ยังคงสืบทอดมาในยุคปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้เป็นความรู้ที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนที่เป็นความรู้ของคนโบราณ ที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาในการกินอยู่ การรักษาและสืบทอดต่อเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตกับชุมชนเป็นอย่างมากเนื่องจากในปัจจุบันคนในชุมชน เห็นความสำคัญของคุณค่าขององค์ความรู้เหล่านี้น้อยลง ซึ่งองค์ความรู้เรื่องอาหารเป็นความรู้ ความเชื่อ ของคนในชุมชนที่ลูกหลานควรได้เรียนรู้และสืบทอด นอกจากจะสร้างความภาคภูมิใจในความรู้ท้องถิ่นแล้วยังนำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนได้อีกด้วย

การดูแลสุขภาพ ในอดีตบ้านเอื้อมมีการดูแลสุขภาพด้วยสมุนไพรพื้นบ้านที่หาได้ในชุมชน และความเชื่อเกี่ยวกับแพทย์พื้นบ้าน แม้ ผ่านการพัฒนาหลายยุคสมัยแต่การดูแลสุขภาพของคนบ้านเอื้อมยังคงดูแลสุขภาพ ด้วยการรักษาด้วยสมุนไพรและแพทย์พื้นบ้านควบคู่ไปกับการรักษาแผนปัจจุบัน ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนที่ให้ความสำคัญของยาสมุนไพรและความเชื่อของ บรรพบุรุษซึ่งในปัจจุบันความรู้เหล่านี้กำลังจะเลือนหายไปจากชุมชนเนื่องจาก ขาดคนสืบทอดต่อ และการรักษาแบบแผนปัจจุบันเข้ามาแทนที่ การศึกษาความรู้เหล่านี้จึงเป็นการสร้างการตระหนักถึงคุณค่าของอัตลักษณ์ของบ้านเอื้อมที่ยังคงนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ให้ร่วมกับรักษาและสืบทอดให้อยู่คู่ชุมชนต่อไป

พิธีเลี้ยง ผีป่าโอง และการสืบทอดแม่ น้ำ พิธีกรรม การจัดการป่าและน้ำของชุมชน องค์ความรู้ที่สำคัญในการจัดการป่าและน้ำของชุมชนบ้านเอื้อมคือพิธีกรรมของ ชุมชนที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตที่เคารพธรรมชาติและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติของ ชุมชน เป็นความรู้ในวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนในเรื่องของความเชื่อในการใช้ ทรัพยากรร่วมกัน พิธีกรรมเหล่านี้เป็นความรู้ของบ้านเอื้อมที่สำคัญที่แสดงถึงภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ป่าและน้ำให้กับคนรุ่นหลัง ซึ่งในปัจจุบันยังคงอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งทำมาหากินให้กับคนในชุมชน ความรู้เหล่านี้สร้างความตระหนักรู้เท่าทันการพัฒนาที่จะรักษาทรัพยากร สิ่งแวดล้อม เคารพในพิธีกรรมที่รักษาทรัพยากรเหล่านี้ให้เป็นสมบัติของชุมชน ต่อไป

กฎระเบียบชุมชน ความรู้ท้องถิ่นในการสร้างเสถียรภาพทางสังคม เป็นองค์ความรู้ที่รักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน การที่บ้านเอื้อมสามารถใช้กฎระเบียบที่ตั้งขึ้นมาโดยความเห็นชอบของคนใน ชุมชนได้นั้นเพราะบ้านเอื้อมให้ความสำคัญของผู้นำชุมชนที่มีมาแต่อดีต ผู้ใหญ่บ้านและกำนันเป็นผู้นำที่รักษากฎและควบคุมให้ชุมชนอยู่ในความสงบและแก้ไขปัญหา

ความขัดแย้งต่างๆ รวมทั้งความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ที่ทำให้ชุมชนรักษาภูมิลักษณ์สืบทอดมา ในปัจจุบันความรู้เหล่านี้สะท้อนถึง เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนบ้านเอื่อมที่มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย รักความสงบ และยึดมั่นในความเชื่อและภูมิปัญญา เป็นความรู้ที่สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการเผชิญกับปัญหาต่างๆท่ามกลางกระแสการพัฒนา

ประเพณีตานก๋วยสลาก และ ประเพณีปีใหม่เมือง เป็นประเพณีประจำชุมชน ซึ่งสะท้อนถึงวัฒนธรรมการนับถือบรรพบุรุษของคนบ้านเอื่อม ที่อยู่ในประเพณีตานก๋วยสลากที่เป็นการทำบุญให้กับบรรพบุรุษและคนในครอบครัวที่ล่วงลับซึ่งเป็นการจัดงานใหญ่กว่าชุมชนทางภาคกลางและภูมิภาคอื่นๆสะท้อนถึงการนับถือผีบรรพบุรุษของคนเหนือที่มีมาช้านานและคง รักษาสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งประเพณีสงกรานต์หรือปีใหม่เมืองที่ถือว่าเป็นวันที่สำคัญของคนในชุมชนมากกว่าวันสิ้นปี เป็นการสะท้อนความสัมพันธ์แบบเครือญาติของคนในชุมชนเป็นความรู้ท้องถิ่นที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนยังคงสามัคคีร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ประเพณีเหล่านี้มีคุณค่าต่อการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมให้กับคนรุ่นหลัง โดยผ่านพิธีกรรมและประเพณี สร้างความภาคภูมิใจในประเพณีท้องถิ่นที่ร้อยวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน เป็นกลอุบายในการลดช่องว่างให้คนทุกวัยมีปฏิสัมพันธ์กันและให้เห็นคุณค่าและร่วมกันสืบทอดให้คงอยู่ต่อไป

ภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านเอื่อม เป็นความรู้ท้องถิ่นที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตของคนบ้านเอื่อมในยุคสมัยต่างๆ เพลงซอบ้านเอื่อม เป็นเพลงซอที่สะท้อนถึงบริบททางสังคม สิ่งแวดล้อม บันทึกเหตุการณ์ ค่านิยม ความเชื่อ ของคนบ้านเอื่อมในยุคการพัฒนาที่เข้ามาในชุมชน เป็นบันทึกที่สำคัญของคนในชุมชน แสดงถึงภูมิปัญญาในการบันทึกเหตุการณ์ต่างๆผ่านเพลงพื้นบ้านให้ลูกหลานได้เห็นคุณค่าของยุคสมัยต่างๆ และ ภาพพระบฏวัดบ้านสัก เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนในเรื่องศิลปกรรมท้องถิ่น คติ ความเชื่อของคนในชุมชน เป็นเอกลักษณ์ของคนในชุมชนที่ร่วมกันอนุรักษ์และหวงแหนไว้ให้ลูกหลาน รวมทั้ง ปับสาตำราโบราณที่บันทึกองค์ความรู้ในเรื่องยาสมุนไพรตำราฤกษ์ยามในพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นความรู้ที่เป็นมรดกของชุมชนที่สร้างความภาคภูมิใจในความรู้ ท้องถิ่นของตนและร่วมกันสืบทอดให้ลูกหลานในชุมชนเป็นความรู้ที่พลังของชุมชนในการปรับตัวและอยู่รอดได้ท่ามกลางกระแสการพัฒนา

บทที่ 6

กระบวนการนำชุดความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชน

จากการสังเคราะห์เอกสารงานวิจัยในบทที่ 4 ทำให้เห็นถึงเนื้อหาความรู้ท้องถิ่นที่ในมิติต่างๆ ในบริบทของชุมชนทั่วประเทศในเรื่องเนื้อหาความรู้ท้องถิ่นที่ค้นพบได้จากงานวิจัย และจากการสังเคราะห์ความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมในบทที่ 5 โดยวิธีการทางประวัติศาสตร์ จะเห็นได้ว่าชุดความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมมีความหลากหลายครอบคลุมทุกมิติเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ให้แก่เยาวชนและคนในชุมชน โดยต้องอาศัยความร่วมมือของคนในชุมชนมาร่วมกันจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม เพื่อสร้างให้เกิดการจัดการศึกษาเพื่อชุมชนโดยชุมชนอย่างยั่งยืน โดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมกันของผู้วิจัย ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน ราษฎรชาวบ้าน องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเอื้อม สถานศึกษาในชุมชนมาร่วมจัดกระบวนการเรียนรู้โดยการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR) ซึ่งสิ่งที่สำคัญของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมคือ โดยเน้นการวิเคราะห์ปัญหา ศึกษาหาแนวทางในการแก้ปัญหา วางแผนดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหา ปฏิบัติตามแผนและติดตามประเมินผล โดยการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ทั้งนี้ในการวิจัยทุกขั้นตอนผ่าน “กระบวนการกลุ่ม” ที่กระตุ้นให้ชาวบ้านกล้าคิด มีความเชื่อมั่น และกล้าตัดสินใจโดยผลการศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ตอนดังนี้

ตอนที่ 1 กระบวนการนำชุดความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้

- 1.1 การเตรียมการประสานการมีส่วนร่วมของชุมชน
- 1.2 สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนร่วมกัน
- 1.3 กิจกรรมการจัดการเรียนรู้ความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อม
- 1.4 การร่วมกันสะท้อนความคิดเห็นกระบวนการจัดการเรียนรู้

ตอนที่ 2 ปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น

- 2.1 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น
- 2.2 เงื่อนไขที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น

1. กระบวนการนำชุดความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้

จากการสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นในมิติต่างๆ ในบทที่ 5 ได้ค้นพบ ความรู้ ท้องถิ่น ได้แก่ ภาษา ความเป็นอยู่ อาหาร การดูแลสุขภาพ ประเพณีท้องถิ่นบ้านเอี่ยม การทำมาหากิน ความเพียงพอในการดำรงชีวิตความเอื้ออาทรต่อกันในการประกอบอาชีพ การลงแขกเกี่ยวข้าวของคนในชุมชน ความรู้ท้องถิ่นในการสร้างเสถียรภาพทางสังคม ความรู้ท้องถิ่นในการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาและสร้างการเปลี่ยนแปลงในชุมชน การจัดการป่าและน้ำของชุมชน ความเชื่อและประเพณีที่เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพ รวมทั้งศิลปะที่อนุรักษ์ไว้ ศาสนาขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยังคงอยู่ กฎเกณฑ์ทางจริยธรรมที่สืบทอดกันมาเป็นความรู้ที่มีค่าต่อการเรียนรู้ของเยาวชนและคนในชุมชน ดังนั้น กระบวนการจัดการเรียนรู้จึงต้องประสานความร่วมมือจากสถาบันต่างๆ ในชุมชน ดังนี้

1.1 เตรียมการประสานการมีส่วนร่วม

ตำบลบ้านเอี่ยมมีทุนทางสังคมที่เป็นส่วนส่งเสริมกระบวนการทำงานร่วมกันกับสถาบันต่างๆ ในชุมชน เนื่องจากมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติแล้วกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ยังสะท้อนให้เห็นถึงความสามัคคี กระบวนการทางสังคมในชุมชนสะท้อนให้เห็นถึงความพร้อมของชุมชนในการจัดการเรียนรู้ในชุมชนตนเอง กำนันสะอาด ใจยาบุตร ได้กล่าวถึงพื้นฐานของชุมชนบ้านเอี่ยมว่า

“...บ้านเรามีการใช้ชีวิตแบบคนชนบท ถึงแม้หลายๆ อย่างจะพัฒนาเจริญ แต่คนบ้านเอี่ยมยังไม่เปลี่ยนแปลงมาก คนในชุมชนถึงแม้ต่างคนต่างทำงานตามภาระแต่เมื่อมีงานวัดงานบุญ เรื่องเดือดร้อนก็จะมาช่วยกัน เรายังมีการลงแขกเกี่ยวข้าวเอาแรงกัน ผู้นำก็พยายามพัฒนาหมู่บ้านใครหมู่บ้านมันเห็นได้จากเวลาประชุมผู้นำก็จะมาพร้อมเพรียงช่วยกันคิดช่วยกันตัดสินใจ ปัญหาใหญ่ๆ ในหมู่บ้าน ไม่มีเราช่วยกันแก้ก่อน กับโรงเรียนก็ช่วยเหลือกัน มีอะไรก็ทำงานร่วมกัน วัดก็ร่วมด้วย ถ้าจะถามจะพูดความเข้มแข็งตำบลอื่นวัดที่ตรงไหนพอไม่รู้แต่ตำบลพอวัดจากตรงนี้ ทรัพยากรป่า แม่น้ำ ยังร่วมกันใช้วัฒนธรรมประเพณีก็ยังไม่เปลี่ยนที่สำคัญเวลามีงาน คนจะช่วยกัน หากจะพัฒนาไปพอว่าตำบลเรายังไปได้อีกไกล ถ้าหากมีคนกระตือรือร้นและสนับสนุน อย่างภูมิปัญญาที่ครูสืบค้นร่วมกัน (ผู้วิจัย) บางอย่างพอที่เพิ่งมารู้ว่าเรามีของดีอยู่เยอะ จากนั้นต้องกระตุ้นให้คนในชุมชนสานต่อ...”

(สะอาด ใจยาบุตร, สัมภาษณ์, 12 กรกฎาคม, 2554)

จากคำกล่าวของกำนันสะอาด ใจยาบุตร สะท้อนได้ว่าถึงแม้ในปัจจุบันความสัมพันธ์ในชุมชนเปลี่ยนไป เพราะต่างคนต้องต่างทำมาหากินตามสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบัน กิจกรรมต่างๆ ที่เคยทำร่วมกันลดน้อยลง แต่เมื่อใดก็ตามที่ชุมชนมีปัญหา ก็จะมาช่วยเหลือกันไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่เหมือนคนในสังคมเมืองและสิ่ง que เชื่อมความสัมพันธ์ของชุมชนไว้ด้วยกันก็คือวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่ทำให้คนในชุมชนยังคงมีความสามัคคีให้อยู่ได้ในชุมชน

การมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม คือ การแต่งตั้งคณะกรรมการสถานศึกษาขึ้นพื้นฐานเป็นองค์คณะบุคคลที่ทำงานร่วมกับสถานศึกษา เพื่อให้สถานศึกษามีความเข้มแข็งสามารถบริหารจัดการด้วยตนเองได้ตามกรอบที่กฎหมายกำหนด ดังนั้นความหลากหลายของบุคคลที่เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการจึงเอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาที่ต้องอาศัยความรู้ความสามารถและประสบการณ์ในด้านต่างๆ บุคคลที่ได้รับการคัดเลือกเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการสถานศึกษาจึงมีความสำคัญต่อการจัดการศึกษาของสถานศึกษา ชุมชน สังคมและประเทศ โดยบทบาทหน้าที่ที่สำคัญเกี่ยวกับกระบวนการจัดการเรียนรู้ของชุมชนคือการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชนตลอดจนประสานงานกับองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อให้สถานศึกษาเป็นแหล่งวิทยาการของชุมชนและมีส่วนร่วม ในการพัฒนาชุมชนและท้องถิ่นมีแนวปฏิบัติ คือ ส่งเสริมและสนับสนุนให้สถานศึกษาร่วมกับชุมชนองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน จัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและส่งเสริมและสนับสนุนให้สถานศึกษาเป็นแหล่งวิทยาการและให้บริการด้านต่างๆ แก่ชุมชน ดังมีรายชื่อต่อไปนี้

- 1) นายนิกร ธรรมลังกา ผู้แทนทรงคุณวุฒิ ประธานกรรมการ
- 2) นายวรพงษ์ เครือเขื่อนเพชร ผู้แทนทรงคุณวุฒิ
- 3) นายศรีธน กาลวิราช ผู้แทนปกครอง
- 4) นายสะอาด ใจยาบุตร ผู้แทนองค์กรชุมชน
- 5) นางสาวนงศ์คาม ดวงแก้ว ผู้แทนศิษย์เก่า
- 6) พระครูวิมลธรรมคุณากร ผู้แทนองค์กรศาสนา
- 7) นายเทียม คำปงศักดิ์ ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
- 8) นายมานะ ปัญญาแก้ว ผู้แทนครู
- 9) นายบุญทวี วิทยาคณ ผู้อำนวยการสถานศึกษา

ตาม พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 หน้าที่ๆ สำคัญของคณะกรรมการสถานศึกษาคือ ข้อ 8 ระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา ตลอดจนวิทยากรภายนอกและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อส่งเสริมพัฒนาการของนักเรียนทุกด้าน รวมทั้งสื่อสารจารีตประเพณีศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของชาติ หารายได้ทรัพย์สินและทรัพยากรจากแหล่งต่างๆ เพื่อสนับสนุนจัดการเรียนการสอน ส่งเสริมและกำกับติดตามการใช้วิทยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่งเสริมและกำกับติดตามเพื่อให้สถานศึกษากิจกรรมที่ศึกษาจารีตประเพณี ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของชาติ พร้อมทั้งการยกย่องเชิดชูเกียรติภูมิปัญญาท้องถิ่นตามความเหมาะสมและโอกาส อันสมควร

คณะกรรมการศึกษาขั้นพื้นฐานบ้านเอี่ยม ประกอบไปด้วย องค์การบริหารส่วนตำบล ผู้นำชุมชน ผู้บริหารสถานศึกษา พระสงฆ์รวมทั้งตัวแทนผู้ปกครองซึ่งเป็นตัวแทนของทุกภาคส่วนในชุมชนและเป็นคณะกรรมการสถานศึกษาเป็นคณะกรรมการในการวิจัยในครั้งนี้ จึงเป็นสิ่งที่ส่งเสริมให้กระบวนการนำความรู้ท้องถิ่นบ้านเอี่ยม ไปจัดการเรียนรู้ในชุมชน เป็นไปด้วยความร่วมมือจากทุกฝ่าย มีความเต็มใจที่จะทำให้เกิดขึ้นเพราะนอกจากจะเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมระหว่างคนในชุมชนและยังเป็นการสานต่อความรู้ท้องถิ่นให้กับเยาวชนผ่านสถาบันการศึกษาการมีส่วนร่วม จึงประกอบไปด้วยชุมชนกับสถาบันต่างๆ แล้วยังนำไปสู่การเรียนรู้ที่เพื่อพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง

การมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชน กำนันสะอาด ใจยาบุตร ให้ข้อเสนอแนะในการทำ การวิจัยว่า ให้ผ่านการประสานงานจากผู้นำชุมชนในแต่ละหมู่บ้านเพราะผู้ใหญ่บ้านจะรู้หมดว่าใครอยู่บ้านไหนและปัญหาของชุมชนคืออะไร ดังนั้นผู้วิจัยจึงจัดการประชุมผู้นำชุมชนเพื่อระดมความคิดเห็นและร่วมวางแผนการทำงานร่วมกัน ในวันที่ 5 เมษายน 2554 ณ โรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษก ซึ่งผู้นำชุมชนทั้ง 15 หมู่บ้าน มีความเต็มใจในการเข้าร่วมโดยมีรายชื่อดังต่อไปนี้

1) นายสะอาด ใจยาบุตร	กำนันตำบลบ้านเอี่ยมและผู้ใหญ่บ้านบ้านปง
2) นายวิสุจน์ ผาเวียงจันทร์	ผู้ใหญ่บ้าน บ้านเอี่ยม
3) นายประภาส วงษา	ผู้ใหญ่บ้าน บ้าน
4) นายถวิล ยาสาร	ผู้ใหญ่บ้าน บ้านห้วยลึก
5) นายวรรณลก เครือเพลา	ผู้ใหญ่บ้าน บ้านทุ่งกล้วย
6) นายช่วย เครือเพลา	ผู้ใหญ่บ้าน บ้านแม่คำ
7) นายบุญเลิศ ละคำมา	ผู้ใหญ่บ้าน บ้านแม่เฟือง
8) นายเจริญ หล้าซัด	ผู้ใหญ่บ้าน บ้านฮ่อง
9) นายสมศักดิ์ วงค์ขัตตนนท์	ผู้ใหญ่บ้าน บ้านผึ้ง

10) นายสามารถ วิเศษ	ผู้ใหญ่บ้าน	บ้านทุ่งปงเรียน
11) นายอดิสร อู้ดสีบ	ผู้ใหญ่บ้าน	บ้านทุ่งกล้วยใต้
12) นายพุดิพงษ์ สมกุล	ผู้ใหญ่บ้าน	บ้านห้วยไร่
13) นายสุข โกฏสีบ	ผู้ใหญ่บ้าน	บ้านแม่ตำใต้
14) นายไกร สมกุล	ผู้ใหญ่บ้าน	บ้านโป่งหลวง

จากการประชุมกลุ่มของผู้นำชุมชน ผู้นำได้สรุปบทบาทหน้าที่ในการเข้าร่วมกระบวนการจัดการเรียนรู้ ดังนี้

1) ผู้นำชุมชน ทุกหมู่บ้านจะเข้าร่วมการวิจัยโดยทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานให้ผู้วิจัยกับชาวบ้านในการเก็บข้อมูลภาคสนามเนื่องจากผู้วิจัยไม่ใช่คนในพื้นที่ ต้องการสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้านให้คุ้นเคยในการจัดกิจกรรมร่วมกันในชุมชน

2) ผู้นำชุมชนจะร่วมสังเกตการณ์และร่วมกิจกรรมกับผู้วิจัยในหมู่บ้านของตนเองเพื่อให้ชาวบ้านรู้สึกว่าการศึกษาดังกล่าวเป็นของชุมชน ไม่ใช่เป็นงานของผู้วิจัยเพียงอย่างเดียวเป็นการสร้างให้ผู้นำชุมชนและชาวบ้านเห็นคุณค่าในกระบวนการเรียนรู้ความรู้ท้องถิ่นของตน

3) ผู้นำชุมชนจะร่วมสรุปบทเรียนด้วยทุกครั้งเพราะในกระบวนการสรุปบทเรียนในการวิจัยเป็นการสร้างความตระหนักถึงปัญหาาร่วมกันและเป็นกระบวนการที่นำไปสู่การแก้ปัญหาของชุมชน

ปราชญ์ชาวบ้าน ตำบลบ้านเอื้อมมีปราชญ์ชาวบ้านอยู่มากมายหลายสาขาและบุคคลหนึ่งมีความรู้และประสบการณ์หลายอย่าง อย่างเช่น พ่อศรีนวล กันธิมา มีความรู้เรื่องภาษาล้านนา การทำเทียนสะเดาะเคราะห์ พิธีกรรมในชุมชน การจักสาน พ่อหลวงจัน คำสีบ มีความรู้เรื่องยาสมุนไพรและอักษรล้านนาตัวเมือง ซึ่งมีความพร้อมที่จะถ่ายทอดองค์ความรู้ให้ลูกหลานได้สืบสานต่อและให้ความร่วมมือกับชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ เนื่องจากปัญหาที่สำคัญขององค์ความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อม คือขาดการสืบทอดอีกทั้งในปัจจุบันได้มีกระแสของเทคโนโลยีไหลบ่าเข้ามาในชุมชน ปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้จึงมีความเป็นห่วงว่าความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมกำลังจะเลือนหายไป จึงมีความเต็มใจในการเข้าร่วมกิจกรรมดังนี้

1) พระอธิการ สวัสดิ์ โสต.ธโก เจ้าอาวาสวัดบ้านเอื้อม อายุ 57 ปี ปราชญ์ผู้มีความเชี่ยวชาญเรื่องประวัติศาสตร์ล้านนา ภาษาล้านนา

2) พ่อหลวงศรีนวล กันธิมา อายุ 73 ปี ปราชญ์ชาวบ้านผู้มีความเชี่ยวชาญเรื่องภาษาล้านนา การทำเทียนสะเดาะเคราะห์ จักสานไม้กวาด

3) พ่อหลวงวัน ศรีคำวัง อายุ 74 ปี ปราชญ์ชาวบ้านผู้มีความเชี่ยวชาญเรื่องเพลงพื้นบ้านล้านนา สะล้อ ซอ ซึง

4) พ่อหลวงจันทร์ คำสืบ อายุ 68 ปี ปราชญ์ชาวบ้านผู้มีความเชี่ยวชาญเรื่องสมุนไพรพื้นบ้าน ภาษาล้านนา ปับสาตำราโบราณ

5) นายเสงี่ยม ใจยาบุตร ปราชญ์ชาวบ้านผู้มีความเชี่ยวชาญเรื่อง การเพาะเห็ดฟาง จากการประชุมกลุ่มปราชญ์ชาวบ้านในการเข้าร่วมกระบวนการจัดการเรียนรู้ชุดความรู้ท้องถิ่น โดยมีกรอบการร่วมกิจกรรมดังนี้

1) เข้าร่วมกิจกรรมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นโดยเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์

2) ให้ความร่วมมือในการสัมภาษณ์เชิงลึกในประเด็นเนื้อหาความรู้ท้องถิ่นที่ตนเองมี ความเชี่ยวชาญ

3) ร่วมถอดบทเรียนกระบวนการจัดการเรียนรู้เพื่อหาแนวทางในการส่งเสริมการศึกษาของชุมชนต่อไป

การมีส่วนร่วมของสถานศึกษาในการจัดการเรียนรู้

สถาบันการศึกษาที่จะให้ความร่วมมือกับชุมชนในการจัดการเรียนรู้ร่วมกันและเป็นหลักในการสานต่อความรู้ท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดความยั่งยืน ในตำบลบ้านเอื้อมประกอบด้วยสถานศึกษา คือ โรงเรียน ประถมศึกษา 4 โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนบ้านทุ่งกล้วย โรงเรียนบ้านสัก โรงเรียนแม่เฟือง และโรงเรียนบ้านฮ่อม และโรงเรียนมัธยม 1 แห่งคือโรงเรียนโป่งหลวงวิทยารักษ์มงคลภิเษก และ การศึกษานอกระบบบ้านเอื้อม และแหล่งเรียนรู้ในชุมชน 2 แห่งได้แก่ แหล่งเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงบ้านฝิ่ง และศูนย์ขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในการวิจัยในครั้งนี้โรงเรียนที่มีความพร้อมในการร่วมกระบวนการนำความรู้ท้องถิ่น ไปจัดการเรียนรู้โรงเรียนโป่งหลวงวิทยารักษ์มงคลภิเษก โรงเรียนพร้อมจัดการศึกษาร่วมกับชุมชน

เมื่อมีงานประชุมของชุมชนก็จะขอความร่วมมือจากโรงเรียนในเรื่องสถานที่และบุคลากร และนักเรียนในโรงเรียนส่วนใหญ่เป็นเด็กในชุมชน ผู้ปกครอง และครูมีความใกล้ชิดกัน นำชุมชนบางคนก็เป็นศิษย์เก่าของโรงเรียน ดังนั้นความสัมพันธ์ของโรงเรียนและชุมชนแน่นแฟ้น และมีความพร้อมในการที่จะสานต่อองค์ความรู้ของท้องถิ่นนำมาจัดการเรียนรู้ โดยผู้อำนวยการโรงเรียนโป่งหลวงวิทยารักษ์มงคลภิเษกได้แสดงความคิดเห็นว่า

“...โรงเรียนกับชุมชนจะมีความสัมพันธ์กันตลอด โรงเรียนจะทำอะไร จะต้องขอความร่วมมือกับผู้นำชุมชน เราจะทำงานด้วยกันตลอด โรงเรียนเราเป็น

โรงเรียนเล็กแต่ก็มีศักยภาพในการทำงานร่วมกับชุมชน หลักสูตรท้องถิ่นเราก็มียุติแต่ก็ไม่มีของบ้านเอื้อมให้เด็กได้เรียนรู้ พอเห็นว่าจะมีการสืบค้นและมาไว้ให้เด็กได้เรียนรู้ มีคุณค่าต่อการเรียนรู้ของเด็กมาก เรามีปราชญ์ชุมชนที่มีความรู้ความสามารถ เรามีแหล่งเรียนรู้ในชุมชนที่เป็นประโยชน์ที่ผ่านมาก็เชิญปราชญ์ชาวบ้านมาสอนบ้างแต่ยังไม่เคยมีการรวบรวมองค์ความรู้เหล่านั้นให้เด็กได้สานต่อ นับว่าชุมชนเรามีความพร้อมหลายๆ เรื่อง เช่น วัฒนธรรมประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่นและที่สำคัญคือผู้นำชุมชนเข้มแข็งพร้อมที่จะร่วมสืบทอดความรู้ท้องถิ่นบ้านเรา...”

(บุญทวี วิทยาคณ, สัมภาษณ์, 18 มิถุนายน 2554)

โรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชม้งคลาภิเษกได้ทำงานร่วมกับชุมชนมาโดยตลอด มีการจัดการเรียนหลักสูตรท้องถิ่นแต่เป็นหลักสูตรจากส่วนกลางยังไม่มีมีการนำความรู้ในตำบลมาจัดการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนการสอนได้เชิญปราชญ์ชาวบ้านมาสอนโรงเรียนจึงสนับสนุนและมีความพร้อมที่จะเข้าร่วมกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่จะนำความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมเข้ามาสู่การศึกษาในระบบโรงเรียนซึ่งนับว่าเป็นการเชื่อมต่อกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนได้เป็นอย่างดี

โรงเรียนโป่งหลวงวิทยา รัชม้งคลาภิเษก เริ่มก่อตั้งในปีการศึกษา 2529 โดยเป็นโรงเรียนในโครงการจัดหน่วยการเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ให้แก่นักเรียนชนบทห่างไกลของโรงเรียนเขลางค์นคร จังหวัดลำปาง โดยมีเขตพื้นที่บริการ 2 ตำบล คือตำบลบ้านเอื้อมและตำบลบ้านคำ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง และได้ใช้อาคารเรียนของโรงเรียนบ้านแม่เฟือง ตำบลบ้านเอื้อม อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เป็นที่เรียนชั่วคราว

ในปีการศึกษา 2531 ได้รับอนุมัติจากกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ให้จัดตั้งเป็นโรงเรียนมัธยมศึกษา ประจำตำบลบ้านเอื้อม เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม 2531 ใช้ชื่อในการจัดตั้งว่า โรงเรียนประชารัฐกิจพิทยาคม รัชม้งคลาภิเษก โดยได้จัดตั้งในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงครองราชย์ได้ ๔๒ พรรษา และยาวนานกว่ารัชกาลใด มีนายทองสินธุ์ ดวงอุปมา เป็นครูใหญ่และได้ย้ายมาสถานที่ตั้งปัจจุบัน จัดสร้างในพื้นที่ป่าที่ได้รับอนุญาตจากกรมป่าไม้ มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 50 ไร่

ในปีการศึกษา 2533 โรงเรียนได้เข้าโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (ค.อมต.สศ.)

ในปีการศึกษา 2537 โรงเรียนเข้าโครงการโรงเรียนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม (รพขส.) โดยมีนายนิคม เพชรสิงห์ เป็นอาจารย์ใหญ่

ในปีการศึกษา 2538 โรงเรียนได้เปิดทำการสอนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย
 ในปีการศึกษา 2539 โรงเรียนเข้าร่วมโครงการปฏิรูปการศึกษาของกรมสามัญ
 ศึกษา

ในปีการศึกษา 2540 เปลี่ยนชื่อจากโรงเรียนประชารัฐกิจพิทยาคม รัชมังคลา
 ภิเชก เป็น โรงเรียนโป่งหลวงวิทยา รัชมังคลาภิเชก เมื่อวันที่ 3 มิถุนายน 2540 โดยมี
 นายบุญเรือง ถาคำฟู เป็นอาจารย์ใหญ่ ผู้ปกครองส่วนใหญ่ จบการศึกษาระดับประถมศึกษา
 อาชีพหลัก คือ เกษตรกรรม คิดเป็นร้อยละ 90 ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ คิดเป็นร้อยละ 100
 ฐานะทางเศรษฐกิจ / รายได้ โดยเฉลี่ยต่อครอบครัวต่อปี 5,000 บาท จำนวนคนเฉลี่ยต่อครอบครัว
 4 คน โรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเชกได้รับการสนับสนุนการจัดการคุณภาพการศึกษา
 โดยได้รับความร่วมมือจากองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเอื้อม กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ชุมชนในเขต
 ตำบลบ้านเอื้อมและบ้านค้าอย่างเข้มแข็ง โดยมีส่วนร่วมเป็นคณะกรรมการบริหารสถานศึกษา
 ขั้นพื้นฐานและให้การสนับสนุนโรงเรียนในทุกโอกาส

ในปีการศึกษา 2554 โรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเชก ได้เปิดให้บริการ
 ตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 - 6 มีนักเรียนจำนวน 231 คน มีห้องเรียน 12 ห้องเรียน แบ่งเป็น
 ห้องเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นจำนวน 6 ห้องเรียน ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย จำนวน
 6 ห้องเรียน มีครูทั้งหมดจำนวน 20 คนและนักการภารโรงจำนวน 2 คน โดยมีนายบุญทวี
 วิทยาคูณ เป็นผู้อำนวยการโรงเรียน ดำรงตำแหน่ง ในโรงเรียนนี้ตั้งแต่ พ.ศ. 2547 - กันยายน
 2554 โดยมีนายกัมพล ชิตติกร เป็นผู้อำนวยการโรงเรียน ซึ่งอาจารย์กัมพล ชิตติกรมา รับตำแหน่ง
 ต่อ ซึ่งในช่วงนี้การดำเนินการวิจัยได้ดำเนินครั้งหนึ่งแล้วแต่อาจารย์กัมพล ชิตติกร ได้เข้ามาสาน
 ต่อและให้ความร่วมมือกับการวิจัยในครั้งนี้เป็นอย่างมาก ซึ่งได้กล่าวกับผู้วิจัยในเรื่องการสาน
 ต่อกระบวนการนำความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้ดังนี้

“...เมื่อผมมารับตำแหน่งต่อ ผอ.บุญทวีก็มาสานต่อภารกิจต่างๆ รวมทั้งการ
 เข้าร่วมงานวิจัยในครั้งเห็นว่ามีประโยชน์มากสร้างแนวทางให้เกิดการเรียนรู้
 ท้องถิ่นตัวเอง เด็กเรียนแต่เรื่องไกลตัว เรื่องใกล้ๆ ตัวไม่รู้ บางคนจบ ม.6
 ไม่มีรู้ทำมาหากินอะไรต่อไม่ได้เรียนรู้การทำมาหากินในท้องถิ่นก็อพยพไป
 ทำงานในเมืองประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ที่มีอยู่มากก็จะเดือนหาย ครั้งนี้ถือ
 ว่าเป็นการเริ่มต้นที่จะพัฒนาและสานต่อให้เป็นรูปธรรม โรงเรียนพร้อม
 จะร่วมมืออย่างเต็มที่...”

(กัมพล ชิตติกร, สัมภาษณ์, 12 ธันวาคม 2554)

ในขณะที่ครูฝ่ายวิชาการและครูสอนสังคมและวัฒนธรรมก็มีความคิดเห็นสอดคล้องกับผู้อำนวยการและดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม ดังที่อาจารย์โกศล พานดง กล่าวไว้ว่า

“...การเรียนรู้เรื่องความรู้ท้องถิ่นในโรงเรียนมีการเรียนการสอนแต่เป็นความรู้กลางๆถ้าแยกย่อยเป็นวัฒนธรรมบ้านเอื้อมนี้ไม่มีการสอนแบบเป็นรูปธรรมมีแต่การเล่าประสบการณ์จากครูบ้างแต่เด็กก็มีประสบการณ์จากการเรียนรู้ประเพณีในท้องถิ่นอย่างกล้วยสลาก เด็กจะช่วยกัน โรงเรียนเป็นหลักในการนำเด็กนักเรียนเข้าร่วมทั้งขบวนแห่ และการจัดงานแต่เด็กก็เข้าร่วมไม่ได้รู้ความหมายประวัติความเป็นมาหากมีการรื้อฟื้นและนำไปสู่กระบวนการจัดการเรียนรู้ก็จะสร้างการเรียนรู้ที่สร้างการรู้ตัวตนของตัวเอง เด็กเกิดความภาคภูมิใจและอยากจะสานต่อ...”

(โกศล พานดง, สัมภาษณ์ 13 กรกฎาคม 2554)

ด้านอาจารย์ผู้รับผิดชอบรายวิชาสังคมศึกษาของโรงเรียน อาจารย์มานะ ปัญญาแก้ว อาจารย์เป็นผู้ที่ทำงานร่วมกับชุมชนเป็นอย่างมาก และเป็นผู้ชำนาญการด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นและ วัฒนธรรม เห็นได้จากการเป็นที่ปรึกษาโครงการวิจัยต่างๆ คือ โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นตั้งแต่ปี 2551 โครงการวิจัยสังคม ปี 2553 ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัยและโครงการหนังสือวัฒนธรรมของวัฒนธรรม จังหวัดลำปาง นอกจากนี้ยังมีบทความ “เรื่องเล่าวิถีวัฒนธรรมแห่งประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลำปาง” ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นว่า

“...ผมเป็นเด็กบ้านนอก เห็นสภาพชุมชนที่มันเปลี่ยนไปในปัจจุบันแล้วเกิดความกังวลว่าจะทำอะไรให้เด็กโตมาอย่างมีคุณภาพได้ท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนแปลง รู้เท่าทันการพัฒนา อยากให้เด็กได้รับการพัฒนาในทุกๆ ด้านเท่าเทียมกับโรงเรียนใหญ่ๆ โดยมองเห็นตัวตนของตัวเอง ไม่ลืมรากเหง้าเข้าใจภูมิหลังของตัวเอง ส่วนไหนอนุรักษ์ได้ก็ควรจะอนุรักษ์ สิ่งไหนที่ควรจะเปลี่ยนก็ควรเข้าใจเงื่อนไขอะไรเป็นตัวทำให้เปลี่ยน สิ่งสุดท้ายคือการให้เด็กเรียนรู้คุณธรรม เรียนอย่างมีความสุขและเห็นคนในชุมชนมีความสุขในความเป็นตัวตนของตนเอง...”

(มานะ ปัญญาแก้ว , สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2554)

จากการแสดงความคิดเห็นของผู้อำนวยการโรงเรียน ฝ่ายวิชาการและตัวแทนครู มีความพร้อมและให้ความร่วมมือในกระบวนการจัดการเรียนรู้ให้เป็นรูปธรรมนับว่าเป็น สิ่งสามารถทำให้ความรู้ท้องถิ่นที่ทำการสืบค้นร่วมกัน ได้รับการสานต่อซึ่งครูที่เข้าร่วม กระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นมีดังรายชื่อต่อไปนี้

1. อาจารย์บุญทิวี	วิทยาคุณ	ผู้อำนวยการโรงเรียน
2. อาจารย์กัมพล	ชิตกร	ผู้อำนวยการโรงเรียน (ปัจจุบัน)
3. อาจารย์โกศล	พานดง	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ
4. อาจารย์มานะ	ปัญญาแก้ว	อาจารย์ประจำวิชาท้องถิ่นของเรา
5. อาจารย์มาลัย	สีสมบูรณ์	อาจารย์ประจำวิชาสังคมศึกษา
6. อาจารย์ชาญณรงค์	ธีระวุฒิ	อาจารย์ประจำวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ

นอกจากนี้ยังมีนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นปีที่ 1 - 3 ที่เรียนรายวิชาท้องถิ่นของ เราในภาคการศึกษา 1 / 2554 ที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ในกิจกรรมต่างในกระบวนการนำ ความรู้ท้องถิ่น ไปจัดการเรียนรู้

การมีส่วนร่วมของโรงเรียนในกระบวนการจัดการเรียนรู้จึงประกอบไปด้วย ผู้บริหาร ครู และนักเรียน ที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆและยังร่วมสานต่อความรู้ท้องถิ่นของตนเอง อีกด้วย

จากการประชุมชนกลุ่มผู้บริหาร โรงเรียน และคณะครูและชุมชนได้สรุปบทบาท ในกระบวนการนำความรู้ท้องถิ่น ไปจัดการเรียนรู้ดังนี้

1) บทบาทผู้บริหารโรงเรียน เป็นผู้นำความคิดและวิธีการปฏิบัติ ในการทำงานร่วมกับชุมชน และอำนวยความสะดวกในการจัดการเรียนรู้ในเรื่องสถานที่การเข้า ร่วมกิจกรรมของครูและนักเรียน

2) บทบาทของครูแกนนำ ผู้รับผิดชอบคืออาจารย์มานะ ปัญญาแก้ว เป็นแกนหลักในการทำงานร่วมกับชุมชน ประสานงานระหว่างผู้บริหาร โรงเรียน ครู นักเรียน ผู้ปกครอง ผู้นำในชุมชน เครือข่ายทางวิชาการให้แก่ผู้ทรงคุณวุฒิในด้านการศึกษากับชุมชน

3) บทบาทฝ่ายวิชาการ ผู้รับผิดชอบคือ อาจารย์โกศล พานดง

ศึกษาและประสานงานนำสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นบ้านเอี่ยมมาบูรณาการในรายวิชา จัดทำแผน การเรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับแนวทางการจัดการศึกษาของโรงเรียน

4) บทบาทครูและนักเรียน ร่วมเรียนรู้และดำเนินกิจกรรมในการทำงาน ระหว่างโรงเรียนและชุมชนในกระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น

การมีส่วนร่วมของแหล่งเรียนรู้ในชุมชนในจัดเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น

ศูนย์ขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โรงเรียนโป่งหลวงวิทยา รัชมังกลาภิเชก เริ่มก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2546 ผู้บริหารโรงเรียนคือ นายบุญเรือง ถาคำฟู การทำ การเกษตรตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยจัดแบ่งพื้นที่ทำการเกษตร 30: 30: 30: 10 โดยได้จัดเป็นกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนให้กับนักเรียนในโรงเรียนทุกคน (ม.1 - ม.6) ต่อมาปี พ.ศ. 2548 ผู้บริหารโรงเรียนคือ นายบุญทวี วิทยาคูณ ได้ส่งเสริมและขอรับ การสนับสนุนงบประมาณในการปรับปรุงพัฒนาพื้นที่และเรือน โรงฝึกปฏิบัติงานจากสำนักงาน เกษตรอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ อำเภอ เมือง จังหวัดลำปาง

ปี พ.ศ. 2550 ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกลุ่มโรงเรียนรัชมังกลาภิเชก กระทรวงศึกษาธิการ ให้จัดตั้งเป็นศูนย์ขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตามแนว พระราชดำริประจำภาคเหนือ และได้รับงบประมาณสนับสนุนด้านบุคลากรถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับ งานอาชีพเกษตรจากหน่วยงานต่างๆ เพื่อเป็นการบูรณาการการเรียนรู้ ให้แก่นักเรียนและชุมชน ที่สนใจ อาทิ กรมส่งเสริมการเกษตร อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ประมง อำเภอเมือง จังหวัด ลำปาง พัฒนาที่ดิน จังหวัดลำปาง ศูนย์พัฒนาสังคมและสวัสดิการ หน่วยที่ 51 ลำปาง องค์การ บริหารส่วนตำบลบ้านเอี่ยม สำนักงานการศึกษาขั้นพื้นฐานลำปาง เขต 1 และสำนักงานเขตพื้นที่ การศึกษามัชฌมศึกษา เขต 35 ลำปาง

ปี 2550 จัดตั้งกลุ่มยุวเกษตรกรในโรงเรียน เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ด้านการเกษตร แก่นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชนในตำบลบ้านค่าและตำบลบ้านเอี่ยม ให้แก่นักเรียนฝึกทักษะการ ปฏิบัติงานและเรียนรู้หลักเศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริอย่างต่อเนื่อง

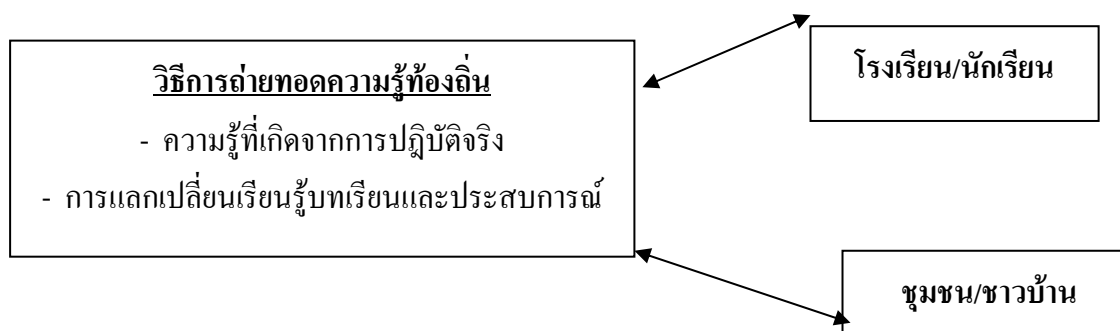
ปัจจุบันได้รับคัดเลือกจากโรงเรียนกลุ่มรัชมังกลาภิเชกให้เป็นศูนย์ขับเคลื่อน ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริฯ (ภาคเหนือ)โดยจัดเป็นพื้นฐานการเรียนรู้ ให้กับนักเรียน ในกลุ่มสาระงานอาชีพและจัดบูรณาการการเรียนรู้กับกลุ่มสาระอื่นๆ ด้วย

ศูนย์ขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นในเรื่อง การเกษตร การทำมาหากินโดยเชื่อมกับระบบการศึกษาในโรงเรียนและชุมชน ในส่วนของ โรงเรียนจะบูรณาการเข้ากับ 8 กลุ่มสาระโดยเชื่อมต่อกับวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ การกิจกรรม

ชุมชนที่เลือกเรียนตามความสนใจ นอกจากนี้มีการตั้งกลุ่ม กลุ่มยุวเกษตรกร โรงเรียนโป่งหลวง วิทยา รัชมังคลาภิเษก กลุ่มยุวเกษตรกรเป็นกิจกรรมที่ฝึกให้นักเรียนเป็นผู้ประกอบการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ฝึกฝนอาชีพเกี่ยวกับการเกษตรทั้งการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ โดยใช้ศูนย์เรียนรู้ในโรงเรียนเป็นที่ฝึกทักษะการปฏิบัติและเปิดโอกาสให้นักเรียนทำกิจกรรมทางการเกษตรที่บ้านของตนเองด้วยโดยจัดในรูปแบบของคณะกรรมการบริหารงานในกลุ่ม

หลักสูตรเพื่อนำไปประกอบอาชีพได้แก่ การปลูกและขยายพันธุ์พืช (ผักต่างๆ ผักสวนครัว ข้าวโพด ถั่วฝักยาว ฝรั่ง ถั่วฝักยาว มะพร้าว กล้วย แผลง ไม้ดอก-ไม้ประดับ) การเลี้ยงสัตว์ (หมูหลุม หมูขุน ไก่ ปลาในกระชัง ปลาในบ่อดิน ปลาในบ่อพลาสติก กบ ปลาสวยงาม) อื่นๆ (การทำปุ๋ยชีวภาพ ถ่าน - น้ำส้มควันไม้ เพาะพันธุ์ปลา ปุ๋ยผสม) หลักสูตรที่นำจัดการเรียนการสอนเป็นหลักสูตรที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนบ้านเอี่ยม เป็นการปลูกพืชผักสวนครัว การเลี้ยงสัตว์ การทำปุ๋ย ล้วนอยู่บนพื้นฐานของการกินอย่างพอเพียง นักเรียน และคนในชุมชนสามารถนำไปประกอบอาชีพได้ โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนมาพัฒนาให้เป็นแนวทางในการประกอบอาชีพ นับว่าเป็นหลักสูตรท้องถิ่นที่สร้างกระบวนการเรียนรู้ได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยเน้นการเรียนรู้สู่การปฏิบัติจริง โดยมีวิทยากรภายในชุมชน ปราชญ์ชาวบ้านมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ อีกทั้งชาวบ้าน บุคคลทั่วไปสามารถมาร่วมเรียนรู้ได้ตลอดหลักสูตร

ความรู้ท้องถิ่นที่เป็นแนวทางของศูนย์ขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจริง โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน โรงเรียน นักเรียน ปราชญ์ชาวบ้าน หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้บทเรียนและประสบการณ์จากความรู้ที่มีในศูนย์ให้กลายเป็น ความรู้ของชุมชน ชาวบ้านสามารถนำไปประกอบอาชีพหลักและอาชีพเสริมเป็นการพัฒนาอาชีพที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมความเป็นอยู่ โรงเรียนเป็นตัวกลางในการเชื่อมต่อความรู้ให้เกิดความยั่งยืน นักเรียนสามารถเรียนรู้ความรู้ท้องถิ่นที่ไม่ได้อยู่ในโรงเรียนเป็นความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนสามารถนำไปประกอบอาชีพ แหล่งเรียนรู้สะสมความรู้ท้องถิ่นในการทำมาหากินที่สามารถเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต

แผนภาพที่ 11 การถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นของศูนย์ขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

แนวทางการดำเนินงานของศูนย์ตั้งอยู่บนฐานของการนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง มาจัดการเรียนรู้ร่วมกับความรู้ท้องถิ่นที่เน้นการประกอบอาชีพในชุมชนเป็นสถานที่สำคัญของคน ในชุมชน ชาวบ้านสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ตลอดเวลาอีกทั้งเด็กในโรงเรียนก็ได้ร่วมเรียนรู้ ผ่านกิจกรรมต่างๆ โดยเน้นการปฏิบัติจริงและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน เป็นการศึกษาตลอดชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งบทบาทของแหล่งเรียนรู้ในกระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นมีดังนี้

1. แหล่งเรียนรู้ต้องสามารถตอบสนองการเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการ (Process of Learning) การเรียนรู้โดยปฏิบัติจริง (Learning by doing) ทั้งการเรียนรู้ของคนในชุมชน ที่มีแหล่งเรียนรู้ของตนเองอยู่แล้ว โดยเชื่อมโยงกับการศึกษา ทั้งในระบบ นอกระบบ และตาม อรรถศาสตร์

2. เป็นแหล่งทำกิจกรรมของกระบวนการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น

3. เป็นแหล่งสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นโดยตนเอง

การมีส่วนร่วมขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเอื้อม

องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเอื้อม เดิมเป็นสภาตำบลบ้านเอื้อม อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง โดยไม่มีฐานะ เป็นนิติบุคคล ทำให้การบริหารงานเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ ขาดความคล่องตัวในการบริหารงาน ต่อมาได้รับการปรับปรุงฐานะของสภาตำบลให้เป็นนิติบุคคล และเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้สามารถรองรับ การกระจายอำนาจไปสู่ประชาชนให้ มากยิ่งขึ้น ตามพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. 2537 ซึ่งประกาศลงในราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา เล่มที่ 111 ตอนที่ 53 ก. ลงวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2537 ในเวลา ต่อมากระทรวงมหาดไทยได้ประกาศจัดตั้งเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเอื้อม เมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ.2537 โดยมีวิสัยทัศน์การพัฒนาท้องถิ่นว่า “ตำบลบ้านเอื้อม มุ่งมั่นพัฒนาไปสู่การเป็น สังคมดี เศรษฐกิจดี ตำบลเขียวจี สืบสานประเพณีท้องถิ่น”

บทบาทหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในด้านการสนับสนุนการเรียนรู้ความรู้ ท้องถิ่นคือภาระหน้าที่เกี่ยวกับการ ปฏิบัติงานทางการศึกษา ในความรับผิดชอบขององค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่นใน ระดับก่อนปฐมวัยและ ระดับ ปฐมวัย เพื่อเตรียมความพร้อมที่สำหรับการเข้ารับ การศึกษาขั้นพื้นฐานตามพระราช บัญญัติการศึกษาแห่งชาติ การควบคุมระบบงานสถิติในด้าน การศึกษา การวางแผนทางด้านการนิเทศงานด้านการศึกษา การประเมินความพร้อมในการจัด การศึกษา การเปรียบเทียบคุณภาพการจัดการศึกษา สรุปวิเคราะห์และพัฒนามาตรฐานทางการศึกษา ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษาทั่วไปทั้งในนอกระบบ การส่งเสริมพัฒนาคุณภาพชีวิตของ เด็กและเยาวชน การดำเนินงานด้านการส่งเสริมสนับสนุนและอนุรักษ์ศิลปะ ประเพณี วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของท้องถิ่น ตลอดจนงานอื่นที่เกี่ยวข้อง ในขณะที่ทำวิจันายนิกร ธรรมลังกา เป็นนายก องค์กรบริหารส่วนตำบลบ้านเอื้อม แต่ปัจจุบันเป็นนายบุญเสริฐ โสภะ ตั้งแต่เดือนกันยายน 2554 ในช่วงพศ. 2552 องค์กรบริหารส่วนตำบลได้มีแนวทางการพัฒนาส่งเสริม อนุรักษ์ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น โครงการรำน้ำคำหัวผู้สูงอายุปี เข้าสนับสนุน ประเพณีการสืบชะตาแม่น้ำ สนับสนุนประเพณีตานก๋วยสลากของชุมชน และโครงการสืบสาน ประเพณียี่เป็ง รูปแบบการให้การสนับสนุนคือด้านงบประมาณและประสานงานกับหน่วยงานอื่นๆ

ในการระดมความเห็นเรื่องแนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้ นายนิกร ธรรมลังกา นายกองค์กรบริหารส่วนตำบลได้เข้าร่วมการระดมความคิดเห็น โดยสนับสนุนให้ความร่วมมือ ในกระบวนการจัดการเรียนรู้เพราะการส่งเสริมการศึกษาของท้องถิ่นเป็นความรับผิดชอบของ อบต. ที่จะต้องให้การสนับสนุน ที่ผ่านมา อบต. มีนโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาในชุมชนอย่างต่อเนื่อง

“...ส่วนท้องถิ่นก็เห็นว่าเป็นเรื่องที่ดีที่จะสนับสนุนการเรียนรู้ภาคประชาชน มัน มีประโยชน์ที่จะสร้างการเรียนรู้สังคม วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง ตลอดเวลา อบต. สนับสนุนชาวบ้านด้านภูมิปัญญาโดยการส่งเสริมอาชีพ ให้หน่วยงานอื่นๆ เข้ามาฝึกบ่างกับโรงเรียนเราก็สนับสนุนกิจกรรมในโรงเรียน ในเรื่องงบประมาณ เวลาไปศึกษาดูงาน ในกระบวนการจัดการเรียนรู้ครั้งนี้เป็น จุดเริ่มต้นของการทำงานร่วมกันกับทุกภาคส่วนในชุมชน ซึ่งนอกเหนือจาก ช่วยกันเรื่องประเพณีท้องถิ่นแล้วมาร่วมการจัดการเรียนรู้ก็จะเป็นสิ่งที่พัฒนา ท้องถิ่นของตนเอง...”

(นิกร ธรรมลังกา, กล่าวเปิดการระดมความคิดเห็น, 5 เมษายน 2554)

คณะทำงานของ อบต. บ้านเอี่ยมส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชนรู้จักบริบทของชุมชนดี ได้ให้คำแนะนำกระบวนการจัดการเรียนรู้ว่า

“...หากจะจัดกิจกรรมต้องไปจัดในชุมชนชาวบ้านผู้เฒ่าผู้แก่เขาจะคุ้นเคย แสดงความคิดเห็นเพราะเป็นพื้นที่ของเขา หากเชิญมาแบบเป็นทางการนี้จะไม่ค่อยพูด ถ้าหากเขาได้มีส่วนร่วมก็จะได้รับความรู้ท้องถิ่นเพิ่ม คนแก่ก็ร่วมเรียนรู้ไปกับเด็ก เด็กจะได้รู้จักคนแก่ เดียวนี้มาโรงเรียนเรียนกันหมดต่างคนต่างอยู่ จะเจอกันอีกทีก็ตามวัดเวลามีงาน อบต. เองจะเป็นตัวประสานงานให้ เพราะเรามีฐานข้อมูลว่าใครอยู่บ้านไหน...”

(เทียม คำปิ่นศักดิ์, เวทีระดมความคิดเห็น, 5 เมษายน 2554)

ในกระบวนการวิจัยในครั้งนี้นายเทียม คำปิ่นศักดิ์ ประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบล จะเป็นตัวแทนขององค์การบริหารส่วนตำบลในการประสานงานกับทุกภาคส่วน ซึ่งกรอบการทำงานร่วมกันองค์การบริหารส่วนตำบลมีบทบาทดังนี้

1. ประสานงานกับหน่วยงานนอกชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้
2. ร่วมเรียนรู้และถอดบทเรียนกระบวนการเรียนรู้ชุดความรู้ท้องถิ่น
3. นำกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันมาพัฒนาเป็นนโยบายด้านการศึกษาของท้องถิ่น

และแนวทางการพัฒนาชุมชนต่อไป

1.2 สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนร่วมกัน

การจัดการเรียนรู้ในชุมชนแบบดั้งเดิมของชุมชนบ้านเอี่ยมเป็นการจัดการผ่านสถาบันหลักในชุมชน คือ วัด ในยุคเกวียนที่ยังไม่มีไฟฟ้าประปาในชุมชนการเรียนรู้ในชุมชนก็เรียนรู้ในวัดมีตุ้เจ้า (พระ) เป็นคนสอนวิชาโดยเฉพาะวิชาภาษาล้านนาตัวเมืองที่จะได้เรียนทั้งอ่านและเขียน คนในชุมชนที่เป็นผู้ชายก็จะมาบวชด้วยเรียนด้วยหรือเรียกว่าบวชเรียนใช้กระดานชนวนและบันทึกลงปี่สา ซึ่งในหลายบ้านของคนในชุมชนยังคงรักษามาได้ในปัจจุบัน ซึ่งการบันทึกความรู้ลงปี่สาถือเป็นเอกลักษณ์ประจำถิ่นของคนภาคเหนือ ส่วนการเรียนรู้วิชาช่าง เช่น พกช่างตีเหล็ก ช่างไม้ ช่างปูน ที่เป็นฝีมือแรงงานไม่มีสถานที่สอนอย่างเป็นทางการ ส่วนใหญ่ไปสังเกตหมู่บ้านใกล้เคียงแล้วใช้กระบวนการจำแบบ “ครูพักลักจำ” มา “ลองผิดลองถูก” ด้วยตนเองและถ่ายทอดกันมารุ่นลูกหลาน มีโรงเรียนแห่งแรกเมื่อ พ.ศ. 2497 โรงเรียนแม่เฟือง การศึกษาในระบบเกิดขึ้นในชุมชนเด็กหญิงสามารถไปเรียนได้

เมื่อ 2525 เป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในชุมชน ไฟฟ้าเข้ามาทำให้มีการสร้างถนน พัฒนาสาธารณูปโภคในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสถานีนอนามัย สถานีตำรวจและสิ่งที่เป็นจุดเปลี่ยนแปลงต่อการเรียนรู้ของคนในชุมชน คือมีโรงเรียนมัธยมแห่งแรกและแห่งเดียวในตำบลคือ โรงเรียนโป่งวิทยารัชมั่งคลาภิเษก เป็นสถาบันศึกษาที่รองรับนโยบายการศึกษาจากส่วนกลาง สู่ภาคชนบท การศึกษาเป็นรูปแบบเดียวกับส่วนกลางมีตำราเรียนและหลักสูตรจากส่วนกลางจากที่เมื่อก่อนจบประถมศึกษาต้องไปต่อมัธยมในจังหวัดลำปาง ไม่ก็มาประกอบอาชีพในชุมชน ทำให้คนในชุมชนได้รับการศึกษาที่สูงขึ้นเป็นการขยายโอกาสทางการศึกษา แต่อย่างไรก็ตาม บทบาทของชุมชนต่อการเรียนรู้ก็เป็นในส่วนของ การถ่ายทอดวัฒนธรรมให้กับลูกหลานและ บทบาทต่อสถาบันการศึกษาคือหน้าที่เพียงสนับสนุนงบประมาณและความร่วมมือในการเข้าร่วม กิจกรรมของทางโรงเรียน

จนเมื่อมีพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพุทธศักราช 2542 พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการระเบียบกระทรวงศึกษาดังกล่าว หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการศึกษา นอกจากต้องจัดการศึกษาให้ผู้เรียนเกิดความรู้คู่คุณธรรมแล้วจะต้องจัดการศึกษาโดยให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูล ข่าวสารและรู้จักเลือกสรร ภูมิปัญญาปัญญา ให้สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ชีวิตจริงของตนเอง ในท้องถิ่น เรียนรู้สภาพภูมิศาสตร์ ประวัติความเป็นมา สภาพเศรษฐกิจ สังคมการดำรงชีวิต ภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม ตลอดจนให้เกิดความรักความผูกพันและมีความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง รวมทั้งจะต้องดำเนินการส่งเสริมสนับสนุนให้นำสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นไปจัดกิจกรรม การเรียนการสอนให้ผู้เรียนเกิดสัมฤทธิ์ผลบรรลุตามมาตรฐานการเรียนรู้โดยแนวทางการจัดทำ สาระการเรียนรู้ท้องถิ่นดำเนินในรูปแบบของคณะกรรมการ องค์กรประกอบของคณะกรรมการประกอบไปด้วยศึกษานิเทศน์ ครู ผู้บริหารการศึกษา ผู้นำชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ ประสบการณ์ หลากหลายสาขา มีความเข้าใจเกี่ยวกับท้องถิ่นภูมิปัญญา ปัญหามุมชน มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีความมุ่งมั่น และเห็นความสำคัญของการจัดการศึกษา ทำให้มีการปฏิรูปการศึกษาในชุมชน เกิดขึ้นในการสร้างศูนย์การเรียนรู้ในชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงในปี 2540 และในปี 2542 ที่การจัดตั้งการศึกษานอกระบบสร้างการเรียนรู้ให้กับคนในชุมชน ที่ไม่มีโอกาสเรียนรู้การศึกษาในระบบ เพื่อสนองต่อนโยบายการศึกษาที่มุ่งไปสู่การศึกษาตลอดชีวิต ชุมชนเริ่มเข้ามามีบทบาทในการจัดการเรียนรู้ของคนในชุมชน ปราชญ์ชาวบ้านมีบทบาทในการร่วมจัดการเรียนรู้ และในช่วง

2542 เป็นต้นมา ชุมชนก็เข้ามามีบทบาทสำคัญในการจัดการเรียนรู้ แต่อย่างไรก็ตามการเรียนรู้เรื่องราวท้องถิ่นบ้านเอื้อมยังไม่มีการเรียนรู้อย่างเป็นรูปธรรมมีแต่เชิญปราชญ์ชาวบ้านมาสอนในโรงเรียนและเรียนเรื่องราวท้องถิ่นจากส่วนกลางความรู้บ้านเอื้อมไม่มีการรวบรวมอย่างเป็นรูปธรรมดังนั้นจากการระดมความคิดเห็นผ่านกระบวนการกลุ่มในวันที่ 5 เมษายน 2554 ได้สรุปปัญหาของชุมชนในการจัดกระบวนการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นโดยแบ่งกลุ่มระดมความคิดเห็นออกเป็น 4 กลุ่ม คือ 1) ผู้นำชุมชน 2) ปราชญ์ชาวบ้าน 3) ผู้บริหารและครู 4) กลุ่มตัวแทนนักเรียน

1) **ด้านผู้นำชุมชน** พบว่าปัญหาที่สำคัญคือผู้นำบางท่านยังไม่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องกระบวนการจัดการเรียนรู้ในชุมชน จึงต้องให้ความรู้ความเข้าใจและเห็นความสำคัญร่วมกัน เพราะผู้นำชุมชนต้องเป็นหลักในการประสานงานกับชาวบ้าน และ ผู้นำชุมชนต้องสำรวจความรู้ท้องถิ่นของตนเองว่ามีอะไรบ้างเป็นฐานข้อมูลให้กับคนในชุมชน

2) **ด้านปราชญ์ชาวบ้าน** พบว่าปัญหาที่สำคัญคือ การขาดการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง มีการสนับสนุนตามงบประมาณทำให้กระบวนการถ่ายทอดไม่ต่อเนื่อง อีกทั้งปราชญ์ชาวส่วนใหญ่ขาดลูกหลานในการสืบทอดองค์ความรู้ จึงอยากถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชนร่วมกันสืบสานต่อ

3) **ด้านผู้บริหารและครู** พบว่าปัญหาที่สำคัญคือการขาดงบประมาณในการสนับสนุนกระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น เนื่องจากเป็น โรงเรียนขนาดเล็ก ขาดองค์ความรู้ของชุมชนที่ชัดเจนและเป็นระบบ ยังไม่มีประสบการณ์จากการทำหลักสูตรท้องถิ่น

4) **กลุ่มตัวแทนนักเรียน** พบว่า ปัญหาที่สำคัญคือเวลาในการเข้าร่วมกิจกรรม เพราะมีคาบเรียนมากในแต่ละวันอีกทั้งอยากเรียนรู้ความรู้ท้องถิ่นที่นำไปประกอบอาชีพในชุมชนได้ จากสภาพปัญหาและความต้องการของกระบวนการนำความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้จากกระบวนการกลุ่มทั้ง 4 กลุ่ม สรุปได้ว่า

โดยภาพรวมของปัญหาและความต้องการของกระบวนการจัดการเรียนรู้คือการขาดความรู้ความเข้าใจในกระบวนการนำความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้ เพราะชุมชนและโรงเรียนยังไม่มีประสบการณ์ในการจัดการเรียนรู้ และขาดองค์ความรู้ท้องถิ่นที่ชัดเจนและเป็นระบบ เพราะในระยะที่ผ่านมาการเรียนรู้สาระท้องถิ่นเป็นการเรียนรู้ความรู้จากส่วนกลาง มีการเรียนเรื่องท้องถิ่นก็เป็นท้องถิ่นลำปาง ขาดการเรียนรู้เรื่องราวท้องถิ่นบ้านเอื้อมอย่างเป็นรูปธรรม และขาดการสนับสนุนงบประมาณอย่างต่อเนื่อง ทำให้กระบวนการจัดการเรียนรู้เป็นไปตามงบประมาณรวมทั้งขาดการเรียนรู้ความรู้ที่นำไปประกอบอาชีพในชุมชน ส่วนใหญ่การเรียนรู้เน้นเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรม ดังนั้นการรวบรวมความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมเป็นการจัดทำความรู้

ให้เป็นระบบ อีกทั้งการระดมความคิดเห็นร่วมกันเป็นการสร้างความรู้ความเข้าใจให้เรื่องกระบวนการจัดการเรียนรู้ร่วมกัน อีกทั้งกระบวนการจัดการเรียนรู้ชุดความรู้ท้องถิ่นให้กับคนในชุมชนสิ่งที่สำคัญคือนอกจากการเรียนรู้เกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมแล้ว ความรู้ในการประกอบอาชีพเป็นสิ่งที่สำคัญการอยู่รอด ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

1.3 ประสานกิจกรรมการเรียนรู้ความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อม

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ 2542 กฎหมายเพื่อการปฏิรูปการศึกษาได้กำหนดสาระสำคัญไว้หลายประการ ที่เป็นแนวทางการจัดการศึกษาที่จะส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต กำหนดให้การเรียนรู้ให้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้ และการจัดการเรียนรู้เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาทุกสถานที่ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะ มาตราที่ 29 ให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยจัด “กระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน” เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรมมีการแสวงหาข้อมูล ข้อมูล ข่าวสาร และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญา และวิทยาการต่างๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชุมชน

จากสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนนำไปสู่กระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เกิดจากความต้องการของชุมชน โดยชุมชนเป็นผู้ริเริ่มเสนอความคิดเห็น โดยที่ผู้วิจัยเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนการดำเนินงานการจัดกิจกรรมซึ่งอยู่บนฐานคิดให้ชุมชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน เพื่อให้คนในชุมชนให้ความสำคัญต่อการจัดการศึกษาเป็นกิจกรรมของชุมชนตนเอง อีกทั้งรูปแบบของกิจกรรมการเรียนรู้ต้องอยู่บนฐานของความเป็นได้ในการจัดการเรียนรู้ด้วยตัวเอง เมื่อผู้วิจัยทำการวิจัยครั้งนี้สำเร็จชุมชนก็จัดการเรียนรู้สามารถสานต่อได้ โดยเน้นการปฏิบัติงานจริงและสิ่งที่ชุมชนต้องการคือกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้คนอยู่ในท้องถิ่นได้

ชุดความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมจากการสืบค้นได้แก่ การศึกษาด้านาน ประวัติศาสตร์ลำปาง และบ้านเอื้อม ภาษา ความเป็นอยู่ อาหาร การดูแลสุขภาพ ประเพณีท้องถิ่นบ้านเอื้อม การทำมาหากิน ความพอเพียง ความเอื้ออาทรต่อกันในการประกอบอาชีพ การลงแขก ความรู้ท้องถิ่นในกฎระเบียบของชุมชน ความรู้ท้องถิ่นในการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาและสร้างการเปลี่ยนแปลงในชุมชน การจัดการป่าและน้ำของชุมชน ความเชื่อและประเพณีที่เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพกร เพลงขอพระบฏวัดบ้านสัก และปี่มสาตำราโบราณ จากการระดมความคิดเห็นแนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับบริบทและความต้องการของชุมชน โดยวิเคราะห์ความรู้ท้องถิ่นในแต่ละเรื่องว่าเหมาะสมกับกระบวนการเรียนรู้แบบใด โดยทุกฝ่ายระดมความคิดเห็นร่วมกัน

ได้แนวทางการจัดการเรียนรู้ดังนี้

1) ความรู้ด้าน ภาษา ความเป็นอยู่ อาหาร การดูแลสุขภาพ ประเพณีท้องถิ่นบ้านเอี่ยม ความเชื่อและประเพณีที่เกี่ยวกับการดูแลทรัพยากร เพลงซอล้านนา พระบฏวัดบ้านสัก และป๊อบสตาร์โบราณ เป็นความรู้ที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมในวิถีชีวิตตั้งแต่เกิดอยากให้เยาวชนได้ร่วมเรียนรู้ โดยการจัดทำกิจกรรม “สื่อการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมบ้านเอี่ยม” เพื่อรวบรวมความรู้ดังกล่าวให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกัน เป็นกระบวนการเรียนรู้โดยการจัดการความรู้ชุมชน อีกทั้งยังใช้เป็นตำราวิชาท้องถิ่นของเรา ของโรงเรียนไปงหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษก และศึกษานอกระบบบ้านเอี่ยม และเป็นหนังสือรวบรวมความรู้ท้องถิ่นของตำบลบ้านเอี่ยม

2) ตำนานและประวัติศาสตร์บ้านเอี่ยมและลำปาง มีรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ กระบวนการเสวนา เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนตนเองทำให้ได้ประสบการณ์ตรงจากประวัติศาสตร์บอกเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่จะทำให้เกิดความลึกซึ้งของเนื้อหาเรื่องราวความเป็นมาเป็นไปของชุมชนตนเองรวมทั้งวิถีชีวิต ประเพณีท้องถิ่นของชุมชน โดยจัดทำโครงการ “ย้อนรอยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านเอี่ยม”

3) การทำมาหากิน ความพอเพียงในการประกอบอาชีพโดยจัดกิจกรรมการเรียนรู้โดย**ปฏิบัติจริง** การเรียนรู้ที่มุ่งจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิต เหมาะสมกับความสามารถและความสนใจของผู้เรียน โดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม และลงมือปฏิบัติจริง

ทุกขั้นตอนจนเกิดการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง โดยจัดทำกิจกรรม “การทำไม้กวาดดอกหญ้า” กิจกรรมกระบวนการเรียนรู้เหล่านี้เป็นกิจกรรมที่ชุมชนระดมความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในริเริ่มกิจกรรม การดำเนินกิจกรรมและถอดบทเรียนผลการเรียนรู้ตั้งแผนกิจกรรมต่อไปนี้

ตารางที่ 26 แผนการดำเนินกิจกรรมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น

กิจกรรม	การดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้		
	รูปแบบการเรียนรู้	องค์ความรู้	กิจกรรมการเรียนรู้
ย้อนรอยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านเอื้อม	การเรียนรู้โดยการเสวนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น	ตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลำปาง ตำนานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านเอื้อม	- ให้แต่ละกลุ่มนำเสนอข้อค้นพบของตนเองจากการไปสืบค้นความรู้ท้องถิ่นลำปางและความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อม - สรุพอองค์ความรู้ร่วมกัน
สื่อการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมบ้านเอื้อม	การเรียนรู้โดยการจัดการความรู้ของชุมชน	- ความรู้ด้าน ภาษา ความ เป็นอยู่อาหาร การดูแล สุขภาพ ประเพณีท้องถิ่น บ้านเอื้อม ความเชื่อและ ประเพณีที่เกี่ยวกับการดูแลทรัพยากร เพลงขอล้านนา พระบฏวัดบ้าน สัก และปี่สาดำรา โบราณ	- รวบรวมความรู้ท้องถิ่น ในมิติต่างๆให้เป็นระบบ - นำเนื้อหาความรู้ท้องถิ่น ไป จัด การ เรี ย น รู้ ใน โรงเรียนและการศึกษา นอกกระบบและเป็นข้อมูล พื้นฐานของชุมชน
โครงการฝึกปฏิบัติทำไม้กวาดดอกหญ้า	การเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง	- ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำไม้กวาดดอกหญ้า - การนำเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์เป็นแนวทางสร้างอาชีพ	- ประชาชนชาวบ้านบรรยายวิธีการปลูกต้นไม้กวาด การเก็บผลผลิตและการเตรียมก่อนนำมาสาน - ปฏิบัติการทำไม้กวาดเป็นกลุ่ม - ครูโรงเรียนโป่งหลวงบรรยายให้ความรู้เพิ่มเรื่องแนวทางการนำไปประกอบอาชีพ

ตัวอย่าง กิจกรรม “ย้อนรอย ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านเอื้อม”

ตำบลบ้านเอื้อมมีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนานมีหลักฐานบันทึกอยู่ในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นล้านนา เรื่องประวัติศาสตร์ตำนานเรื่องเจ้าทิพย์ช้าง จากคำบอกเล่าต่อกันมาในชุมชน ในการรื้อฟื้นประวัติศาสตร์บ้านเอื้อมในครั้งนี้เป็นการสืบค้นเพิ่มเติมจากหลักฐานและคำบอกเล่าในชุมชน อีกทั้งประวัติศาสตร์วิถีชีวิตของคนบ้านเอื้อมตั้งแต่สมัยยังเดินทางเท้า และพัฒนาเป็นเส้นทางด้วยเกวียน ยุครถไฟเข้ามาในจังหวัดลำปาง และยุคไฟฟ้าเข้าในตำบล ไปจนถึงยุคปัจจุบัน และประวัติศาสตร์การตั้งรกรากของหมู่บ้าน ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของความทันสมัยที่ไหลบ่าเข้ามาในชุมชน

กิจกรรมนี้มีผู้เข้าร่วมการเสวนาหลายฝ่ายได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้นำศาสนา ชาวบ้านเอื้อม ประชาชนชาวบ้าน ตัวแทนครู ตัวแทนนักเรียน นักวิชาการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น องค์กรบริหารส่วนตำบลบ้านเอื้อม ผู้วิจัยซึ่งจัดใน วันที่ 13 กรกฎาคม 2554 ณ โรงเรียนโปงหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษก โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

วัตถุประสงค์ของกิจกรรม

1. เพื่อนำเสนอแลกเปลี่ยนความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
2. เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นร่วมกัน
3. เพื่อสร้างความรู้ใหม่จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อเป็นความรู้ของท้องถิ่นต่อไป

กระบวนการเรียนรู้ กิจกรรม “ย้อนรอยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านเอื้อม”

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านเอื้อมจากการสืบค้นด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ด้วยการใช้หลักฐานที่มีในชุมชน ได้แก่ ภาพถ่าย พงศาวดารท้องถิ่น ปับสาตำราโบราณ ตำราโบราณ รวมทั้งคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน ที่บอกเล่าถึงวิถีชีวิตความเป็นมาบ้านเอื้อมในอดีตซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญเพราะชุมชนจะรื้อฟื้นความทรงจำเกี่ยวกับช่วงต่างๆร่วมกัน เพราะในระยะเวลาที่ผ่านมาความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนเป็นความรู้จากส่วนกลางที่เล่าขานถึงตำนานเจ้าทิพย์ช้าง แต่ความเป็นไปของชุมชนน้อยคนนักที่จะรู้ ผู้นำชุมชนเองก็มีความเห็นอยากให้เรียนรู้เรื่องวิถีชีวิตและบริบทอื่นๆของประวัติศาสตร์บ้านเอื้อม

“...แต่ก่อนเรารู้ว่าเรามีประวัติศาสตร์เรื่องเจ้าทิพย์ช้างแต่เราก็รู้ไม่ลึกซึ้งมาก ฟังเขาเล่าต่อๆมาหากมีการสืบค้นก็เป็นที่เราจะได้มีหลักฐานบันทึกต่อไป ให้ลูกหลาน ประวัติชุมชนในยุคต่างๆที่จะร่วมกันสืบค้นเป็นสิ่งสร้างประโยชน์ให้กับเด็กในชุมชน เขาจะได้รู้รุ่นปู่ รุ่นย่า อยู่กันอย่างไร

ในการสืบค้นยังรื้อฟื้นความสัมพันธ์ในชุมชนเป็นตัวอย่างการอยู่ร่วมกัน
ให้กับคนในชุมชน...”

(นิกร ธรรมลังกา, การเสวนาย้อนรอยประวัติศาสตร์บ้านเอี่ยม, 13 กรกฎาคม 2554)

ในขณะที่ตัวแทนครุมีความคิดเห็นอยากให้อาจารย์มาร่วมเรียนรู้เรื่องราว
ท้องถิ่นในตัวเองผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่ไม่ใช่การเรียนรู้รูปแบบเดิมที่เรียนรู้ประวัติศาสตร์
ท้องถิ่นจากโรงเรียน

“...นักเรียนได้ร่วมกันสืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตนเองได้เรียนรู้
จากประสบการณ์จริง ได้เกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง เพราะเด็ก
บางคนไม่เคยรู้ประวัติความเป็นมา ประวัติหมู่บ้าน ไม่รู้สนใจแต่เทคโนโลยี
หากได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ก็ได้เรียนรู้เรื่องของตนเองเพราะปัจจุบันรู้แต่เรื่อง
ไกลตัว...”

(มานะ ปัญญาแก้ว, การเสวนาย้อนรอยประวัติศาสตร์บ้านเอี่ยม, 13 กรกฎาคม 2554)

จากการสืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านเอี่ยมของผู้วิจัยพบว่า
บ้านเอี่ยมนอกจากตำนานประวัติศาสตร์เจ้าทิพย์ช้างที่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปแล้ว พัฒนาการของ
ชุมชนในแต่ละยุคทำให้เห็นถึงวัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของผู้คนชุมชนที่สัมพันธ์กับ
การเปลี่ยนแปลงของตัวเมืองจังหวัดลำปางจากแนวทางการพัฒนาประเทศขยายความเจริญสู่
ภาคชนบทความเจริญในตัวเมืองในจังหวัดลำปางส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ของผู้คน
บ้านเอี่ยม เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะในช่วงมีรถไฟสายเหนือ
ผ่านจังหวัดลำปางก็ทำให้วัฒนธรรมต่างๆไหลบ่าเข้ามาเกิดการรับวัฒนธรรมของสยามหรือเมือง
หลวงเข้ามา โดยเฉพาะวัฒนธรรมเช่นการแต่งกาย การรับประทานอาหาร ศิลปวัฒนธรรม นำไปสู่
ความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรมของคนในชุมชน ในยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงมากที่สุด
คือยุคที่มีไฟฟ้าเข้ามาในหมู่บ้านก็มีการพัฒนาด้านอื่นๆไม่ว่าจะเป็นถนน โรงเรียน สถานอนามัย
ความเจริญเข้ามาวิถีชีวิตเปลี่ยนไปสะดวกสบายมากขึ้น สื่อสารกันง่ายขึ้น เจ็บป่วยได้รับการรักษา
แต่ความสัมพันธ์ในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป พอมีถนนคนก็ออกไปทำงานในเมืองยิ่งในช่วงที่มี
การสร้างโรงงานน้ำตาลที่เกาะคา จ.ลำปางเมื่อ ปี 2480 ที่ทันสมัยแห่งแรกในประเทศไทย
มีแรงงานจากภาคกลาง ภาคอีสานอพยพมาปลูกอ้อยและรับจ้างตัดอ้อยในจังหวัดลำปาง

คนบ้านเอื้อมก็หันมาปลูกอ้อย ทำให้มีแรงงานจากนอกชุมชนมากขึ้น ทำให้ความสัมพันธ์ของชุมชนเปลี่ยนไป

กิจกรรมกระบวนการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการเสวนารื้อฟื้นประวัติศาสตร์บ้านเอื้อม โดย ผู้วิจัยนำเสนอสิ่งที่ค้นพบจากเอกสารและคำบอกเล่าของคนในชุมชนโดยนำเสนอให้ภาพการเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากการนำเสนอ ชาวบ้านได้อธิบายเพิ่มเติมในแต่ละยุคแต่ละสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลง ทำให้ชุมชนเรียนรู้ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนร่วมกัน

ผู้นำชุมชนนำเสนอภูมิปัญญาประวัติการตั้งชื่อหมู่บ้านในแต่ละหมู่บ้านโดยมีความคิดเห็นว่าผู้นำทุกหมู่บ้านควรที่จะรู้ประวัติชื่อของหมู่บ้านตัวเองว่ามีที่มาที่ไปอย่างไร ชื่อหมู่บ้านสะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ด้านสิ่งแวดล้อม บริบทของชุมชนสมัยนั้น เพียงรู้ประวัติชื่อหมู่บ้านตนเองก็สามารถเชื่อมโยงไปถึงมิติอื่นๆในชุมชน จากการนำเสนอของผู้นำชุมชนทำให้ชาวบ้านให้ความสนใจมากเพราะหลายคนไม่เคยรู้ว่าชื่อหมู่บ้านตนเองมีความเป็นมาอย่างไร จากการสังเกตเด็กนักเรียนสนุกที่จะฟังเล่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชื่อหมู่บ้านของตนเอง มีการซักถามผู้นำชุมชนตลอดเวลาของการเสวนา

ผู้นำศาสนานำเสนอประวัติศาสตร์การก่อสร้างวัดและตำนานบ้านเอื้อม ซึ่งมีการจารึกไว้ในปื๊บสา การรู้ประวัติการสร้างวัดยังเชื่อมโยงไปถึงบริบทของชุมชนในช่วงเวลานั้นด้วย ปัจจุบันตำนานวัดบ้านเอื้อมที่ถูกค้นพบได้ถูกแปลเป็นภาษาไทยได้เผยแพร่ไปทั่วประเทศ ซึ่งพระอธิการสวัสดิ์เจ้าอาวาสวัดบ้านเอื้อมมีความยินดีหากใครจะเรียนรู้ประวัติวัดจากปื๊บสาโบราณเพิ่มเติม วัดยินดีเป็นแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ให้กับคนในชุมชน โดยวัดจะเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ในชุมชน

“...แต่ก่อนเทศน์ในวัดก็ได้พูดบ้างเรื่องประวัติบ้านเอื้อม แต่ก็ยังไม่เคยมีการจัดเวทีในชุมชน ถือว่าเป็นการดี มีทั้งครู ทั้งผู้นำ มีเด็กนักเรียน ชาวบ้านร่วมด้วย เราเรียนรู้ร่วมกันเกิดประโยชน์ต่อชุมชน ผู้นำก็จะได้ช่วยกันคิดจะนำประวัติบ้านเราไปถ่ายทอดคนภายนอกรู้ได้อย่างไร นักเรียนได้ภูมิใจความเป็นชุมชน ผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าเรื่องอดีต อาตมาก็รู้เรื่องประวัติวัดก็เรื่องประวัติวัด บ้านเราเด็กควรรู้เรื่องชุมชนตนเองด้วยวัดเองก็ยินดีหากใครจะไปศึกษาเพิ่มเติม...”

(พระอธิการสวัสดิ์, การเสวนาย้อนรอยประวัติศาสตร์บ้านเอื้อม, 13 กรกฎาคม 2554)

ปราชญ์ชาวบ้านและ ชาวบ้านร่วมแสดงความคิดเห็นเรื่องวิถีชีวิตคนบ้านเอี่ยม โดยเล่าถึงการดำรงชีวิต ความสัมพันธ์ในชุมชน และการประกอบอาชีพในสมัยก่อน โดยวิถีชีวิตของคนบ้านเอี่ยมในอดีตอยู่กับธรรมชาติกินแต่ผักแต่ปลา ไม่ทานเนื้อสัตว์ใหญ่จะกินก็ต่อเมื่อมีงานในชุมชนสะท้อนให้เห็นการมีสุขภาพที่ดีและอายุของคนสมัยก่อน เมื่อวิถีชีวิตเปลี่ยนไป สุขภาพและภาวะเศรษฐกิจในชุมชนก็เปลี่ยนไปด้วย ซึ่งเมื่อกล่าวถึงจุดนี้ชาวบ้านหลายท่านร่วมกันแสดงความคิดเห็นเรื่องความเป็นอยู่สมัยก่อนซึ่งเด็กๆที่ร่วมเสวนาได้ร่วมถามด้วยความสนใจ

เด็กนักเรียนนำเสนอประวัติหมู่บ้านตามที่ได้ศึกษาจากวิชาสังคมศึกษา โรงเรียนโป่งหลวงฯ โดยแบ่งกลุ่มละ 7 คน โดยแต่ละกลุ่มไปศึกษาประวัติหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้าน โดยมีครูสังคมศึกษาคอยเป็นที่ปรึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัย การสอบถามจากประวัติศาสตร์บอกเล่า ซึ่งเด็กๆกระตือรือร้นที่จะนำเสนอและเตรียมการมาอย่างดี ผู้ใหญ่ให้ความสนใจในกระบวนการเรียนรู้ของเด็กและประวัติหมู่บ้านบางอย่างผู้ใหญ่ก็ไม่เคยรู้มาก่อน ทำให้เด็กๆภาคภูมิใจในกระบวนการเรียนรู้ของตัวเอง

“...ได้ค้นประวัติหมู่บ้านของเรา จากเดิมเราไม่เคยรู้ว่าเป็นมาอย่างไร ครูบอกให้ใช้วิธีไปถามจากคำบอกเล่าของคนในชุมชน ก็คือการไปสัมภาษณ์คนแก่ในชุมชน กลุ่มเรามี 7 คน หมู่บ้านเดียวกันก็ไปถามพ่อถามแม่ว่าเราควรถามใครเรื่องประวัติความเป็นมา ก็มีการแบ่งหน้าที่ คนหนึ่งจดบันทึก คนหนึ่งถ่ายภาพ คนหนึ่งถอดเทปเราก็รู้ประวัติมากขึ้น ส่วนใหญ่จะถามคนแก่เค้าก็จะเล่าให้ฟัง ซึ่งเราไม่เคยรู้ พอเราได้รู้ก็เอาไปเล่าต่อได้...”

(นายทัศนภูมิ ดิวงศ์ ,การเสวนาย้อนรอยประวัติศาสตร์บ้านเอี่ยม, 13 กรกฎาคม 2554)

นักวิชาการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนำเสนอแนวทางการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่าต้องให้เด็กได้ร่วมเรียนรู้ เพราะกระแสการพัฒนาในปัจจุบันเข้ามาอย่างรวดเร็วชุมชนควรมีความเข้มแข็งด้วยการภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์ความเป็นมาเพื่อจะช่วยกันสืบทอดให้ลูกหลานได้

“...การเรียนรู้ประวัติศาสตร์โดยการให้เด็กเข้ามามีส่วนร่วมในการสืบค้นด้วยวิธีการประวัติศาสตร์บอกเล่าเป็นการสร้างการเรียนรู้ให้กับเด็กได้เรียนรู้เรื่องราวชุมชนท้องถิ่นตัวเอง ปัจจุบันกระแสพัฒนาหลังไหลมาในชุมชนค่อนข้างเร็วเด็กในชุมชนก็อาจจะไม่สนใจเรื่องราวประวัติศาสตร์ การรื้อฟื้น

ประวัติศาสตร์จึงเหมือนเป็นแรงด้านกระแสการพัฒนาที่หลังไหลมา
อย่างรวดเร็วได้ระดับหนึ่งก็รู้ประวัติศาสตร์ทำให้ได้รู้ตัวตนของตนเอง
ก็ความภาคภูมิใจในชุมชนท้องถิ่น และสร้างสำนึกที่จะสืบทอดต่อไปได้...”

(นางชุตติมาคำบุญชู , การเสวนาย้อนรอยประวัติศาสตร์บ้านเอื้อม, 13 กรกฎาคม 2554)

จากการแลกเปลี่ยนความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นร่วมกันทำให้แต่ละ
ทุกภาคส่วนได้เข้าใจความเป็นมาเป็นไปของชุมชนตนเองในหลายแง่มุม ผ่านการถ่ายทอด
เรื่องราวของคนในชุมชน ความรู้ประวัติศาสตร์ถูกสืบค้น และสืบทอด โดยคนในชุมชนทำให้
กิจกรรมการจัดการเรียนรู้ได้สร้างการตระหนักรู้ เกิดความภาคภูมิใจ และเห็นความสำคัญของ
การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นร่วมกัน

ผลที่ได้รับจากการเรียนรู้

1. กระบวนการเรียนรู้ประวัติศาสตร์สร้างการรู้ตัวตน นำไปสู่การภาคภูมิใจ ในอัตลักษณ์ของตนเอง

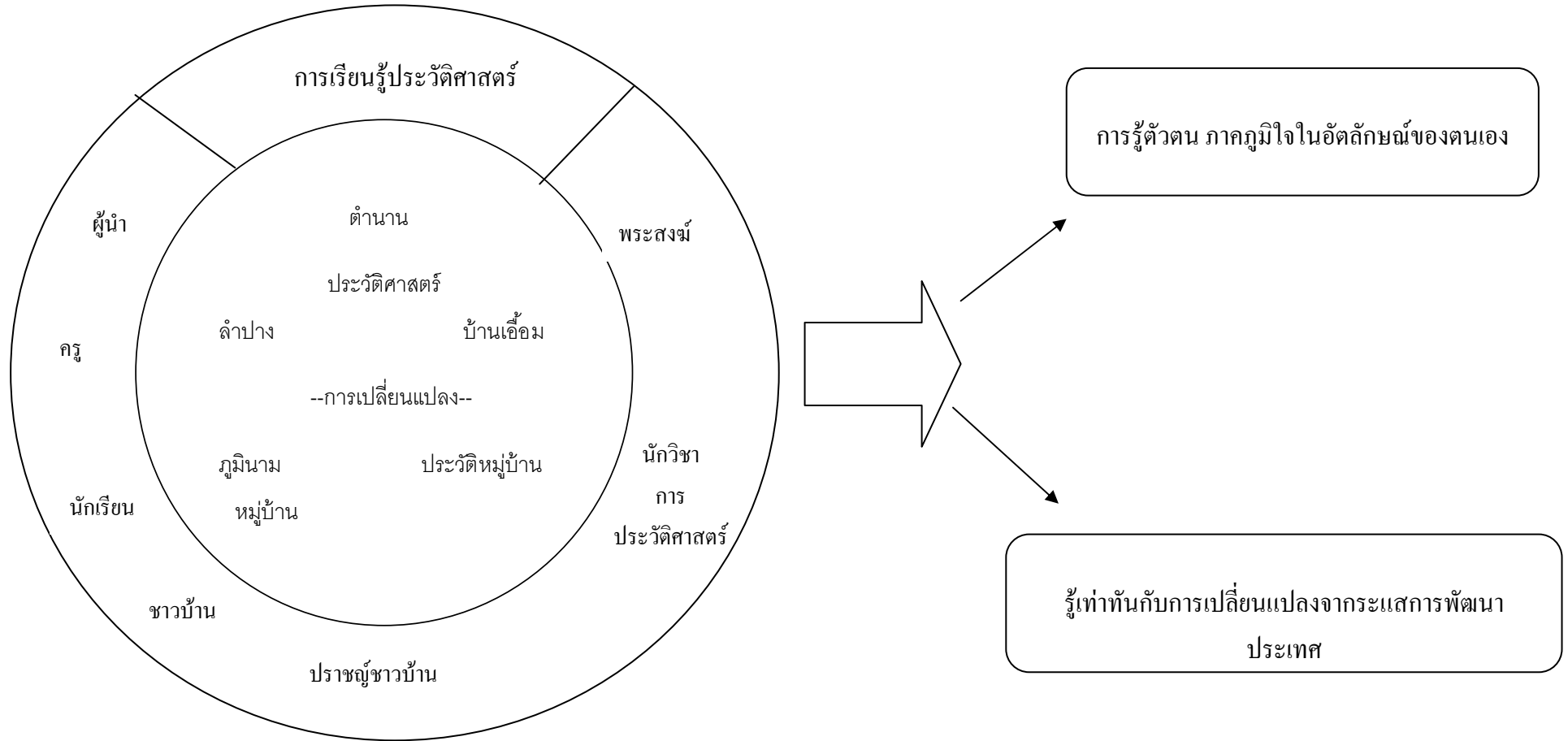
การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ลำปางทำให้คนในชุมชนเกิดความภาคภูมิใจ
ในครั้งหนึ่งลำปางเคยเป็นศูนย์กลางของความเจริญรุ่งรอยของความเจริญปรากฏให้เห็นในดีกราม
บ้านช่อง สถาปัตยกรรม บ้านเรือนที่มีความผสมผสานทางวัฒนธรรมของจีนและพม่า ที่สืบทอด
มายังปัจจุบันอีกทั้งประวัติของเจ้าหนานทิพย์ช้างเจ้าผู้ครองนครลำปางในยุคพระเจ้าเจ็ดตนก็มี
ประวัติความเป็นมาเกี่ยวพันกับตำบลบ้านเอื้อม หมู่บ้านทุกหมู่บ้านล้วนแต่มีประวัติความเป็นมาอัน
ยาวนานผ่านปัญหาต่างๆของกระแสการพัฒนาประเทศ อีกทั้งภูมินามชื่อเรียกหมู่บ้านก็มีที่มา ที่ไป
ที่บ่งบอกถึงสภาพแวดล้อมในอดีต สิ่งเหล่านี้เป็นประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงรากเหง้าของชุมชนที่ทำให้
ให้คนในชุมชนมีความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของตนเอง

2. การเรียนรู้ประวัติศาสตร์สร้างการรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงจากกระแสการพัฒนา ประเทศ

จากการเรียนรู้ประวัติของชุมชนในแต่ละยุคสมัยจะเห็นได้ว่าชุมชนเปลี่ยนวิถี
ชีวิตไปตามเงื่อนไขของการพัฒนาในแต่ละยุคในยุคเกี่ยวเนื่องการแลกเปลี่ยนสินค้าไม่ต้องใช้เงินตรา
เงินไม่มีความสำคัญกับคนในชุมชนเพราะไม่ต้องใช้ จนยุครถไฟทุกอย่างเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว
พอรถไฟมาทุกอย่างตามมาด้วยการสร้างงานในจังหวัดมีมากคนอพยพเข้าชุมชนมีคนภายนอกเข้า
มาต้องกรรกราก และออกไปทำงานในเมืองจากเกษตรกรรมเพื่อยังชีพเปลี่ยนเป็นผลิตเพื่อขายจาก
ปลูกข้าวปลูกข้าวหันมาปลูกอ้อยส่งโรงงานน้ำตาลจนสมัยยุคไฟฟ้า จากการเปลี่ยนแปลงในยุครถไฟ
ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงมากขึ้นความสัมพันธ์ลดลงในชุมชน ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนมากขึ้น ชุมชน

เริ่มมีระเบียบกฎเกณฑ์ในการจัดระเบียบสังคมในการจัดการป่าไม้ และน้ำของชุมชนและในยุคปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงไปทุกด้าน ชุมชนเริ่มตระหนักว่า “เมื่อก่อนไม่ได้ใช้เงินแต่เราไม่มีหนี้” แต่ขณะนี้เกือบทุกครัวเรือนเป็นหนี้ อัตลักษณ์ของชุมชนก็ถูกผสมกลมกลืนไปกับชุมชนอื่นๆ เมื่อมีการรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นครั้งนี้ชุมชนได้เห็นการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และผลจากการเปลี่ยนแปลงนำไปสู่กระบวนการคิดร่วมกันในการศึกษาประวัติศาสตร์เพื่อที่จะ ทำให้รู้เท่าทันการพัฒนาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตมากขึ้น

แผนภาพที่ 12 กิจกรรมย้อนรอยประวัติศาสตร์บ้านเอี่ยม

ตัวอย่าง กิจกรรมจัดทำ “สื่อการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมบ้านเอี่ยม”

ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมบ้านเอี่ยมจากการสืบค้นพบว่ามีความรู้เกี่ยวกับ ภาษา ความเป็นอยู่ อาหาร การดูแลสุขภาพ ประเพณีท้องถิ่นบ้านเอี่ยม ความเชื่อและประเพณีที่เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพ เพลงซอล้านนา พระบฏวัดบ้านสัก และปี่มสาตำราโบราณ มีคุณค่าของการเรียนรู้ของคนในชุมชน เด็กหรือคนในชุมชนบางคนยังไม่เคยได้เรียนรู้ จึงเป็นสิ่งที่คนในชุมชนตระหนักร่วมกันว่าควรนำมารวบรวมให้เยาวชนและคนในชุมชนได้เรียนรู้ ซึ่งทำอย่างเป็นรูปธรรมคือการนำไปใช้ในวิชาท้องถิ่นของเรา โรงเรียน โป่งหลวงวิทยารัชม้งคลาภิเษก และวิชาภูมิปัญญาท้องถิ่น การศึกษานอกระบบ โรงเรียน รวบรวมไว้เป็นข้อมูลพื้นฐานของชุมชน เป็นการจัดการความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ให้เป็นระบบและนำไปใช้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากแนวทางการจัดการศึกษาดังกล่าวตำบลบ้านเอี่ยมจึงร่วมมือกับทุกภาคส่วนในชุมชนร่วมกันจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น โดยการจัดทำ “สื่อการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมบ้านเอี่ยม” เพื่อนำชุดความรู้ท้องถิ่นจากการสืบค้นมาจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ความรู้ท้องถิ่นของตนให้ชุมชนได้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ในช่วงระยะเวลาเพื่อสร้างการรู้ตัวตน และรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาในปัจจุบัน

โครงการนี้ได้จัดขึ้น ณ วันที่ 12 กันยายน 2554 ณ โรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชม้งคลาภิเษกผู้เข้าร่วมการเสวนาหลายฝ่ายได้แก่ ผู้นำชุมชน ชาวบ้านเอี่ยม ปราชญ์ชาวบ้าน ตัวแทนครู ตัวแทนนักเรียน กลุ่มยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น นักวิชาการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตัวแทนองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเอี่ยมโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. รวบรวมความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมบ้านเอี่ยมให้เป็นระบบ 2. สร้างการเรียนรู้ร่วมกันโดยการแสดงความคิดเห็นตรวจสอบองค์ความรู้ดังกล่าว 3. เผยแพร่ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมบ้านเอี่ยมให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกัน โดยมีขั้นตอนการดำเนินกิจกรรมดังนี้

1. ดำเนินงานในรูปคณะกรรมการ องค์ประกอบของคณะกรรมการ ประกอบด้วย ครู ผู้บริหารการศึกษา ผู้นำชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ชาวบ้าน ตัวแทนผู้ประกอบการ ผู้วิจัยดังมีรายชื่อดังนี้

1) นายสะอาด ไชยานุตร	กำนันตำบลบ้านเอี่ยม
2) พ่อหลวงจัน คำสืบ	ปราชญ์ชาวบ้าน
3) พ่อหลวงศรีนวล กันธิมา	ปราชญ์ชาวบ้าน

	4) นายศรีธร กาลวิราช	อบต.
	5) นายบุญทวี วิทยาคุณ	ผู้อำนวยการโรงเรียนโป่งหลวงวิทยา
	6) นายชาญณรงค์ ชีรวิติ	อาจารย์โรงเรียนโป่งหลวงวิทยา
	7) นายโกศล พานคง	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ โรงเรียน โป่งหลวง
วิทยา		
	8) นางชุติมา คำบุญชู	อาจารย์ประจำคณะครุศาสตร์
มหาวิทยาลัย ราชภัฏลำปาง		
	9) นายแสวง สมกุล	ตัวแทนผู้ปกครอง
	10) นายชนะชัย สำราญจิต	ตัวแทนผู้ปกครอง
	11) นางสาวหนึ่งฤทัย คำทา	ครูการศึกษาอนุบาลโรงเรียน
	12) นายเทียม คำปงศักดิ์	ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

คณะกรรมการมาจากทุกภาคส่วนในชุมชนต่างเห็นความสำคัญของการจัดทำสื่อการเรียนรู้ท้องถิ่นให้เป็นระบบเพราะแต่เดิมความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมมีอยู่มาก แต่ขาดการสืบค้นและนำมาเผยแพร่ต่อ ซึ่งพ่อหลวงสถินวล กันธิมา และพ่อหลวงจันคำสืบได้กล่าวถึงความสำคัญของการรวบรวมความรู้ท้องถิ่นว่า

“...ความรู้ในตำบลเรามีอยู่เยอะบางที่อยู่บ้านเดียวกันก็ยังไม่รู้เพราะเดี๋ยวนี้เขาไม่ได้ทำแล้ว พอไม่ได้ทำลูกหลานไม่สืบต่อก็หายไป ก็บันทึกไว้เป็นที่ให้คนรุ่นหลังได้รู้ว่าชุมชนเราเคยมีอะไร...”

(ศรีนวล กันธิมา, ระดมความคิดเห็น, 12 กันยายน 2554)

“...ลูกหลานไม่มีใครสืบต่อเพราะไปทำงานในเมืองบางที่ไม่รู้เรื่องราวพ่อทำอะไรได้บ้าง บ้านเรามีอะไรบ้าง เด็กสมัยนี้ไม่รู้จริงๆ อย่างกินข้าวก่อนพ่อก่อนแม่นี้สมัยก่อนไม่มีใครกล้าทำ มันผิด แต่เด็กสมัยนี้ไม่เคยรู้ว่าคนสมัยก่อนเค้าเชื่อถือมาอย่างนั้นเขาสอนอะไร บ้านเราเป็นบ้านเล็กๆ แต่พ่อดูข้อมูลจากการสืบค้นมา เห็นแล้วเสียดายถ้ามันจะหายบันทึกไว้เป็นมรดกของลูกหลาน...”

(จัน คำสืบ, ระดมความคิดเห็น, 12 กันยายน 2554)

ในด้านตัวแทนผู้ปกครองมีความเห็นอยากให้เด็กในชุมชนศึกษาเรื่องราวของตนเอง เพราะในปัจจุบันเด็กสนใจเรื่องนี้น้อยลง

“...การสอนเรื่องชุมชนตนเองเป็นสิ่งเห็นด้วยเดี๋ยวนี้เด็กไม่รู้จริงๆ เดี่ยวนี้มีคอมพิวเตอร์วันๆ เล่นแต่เกมไม่รู้อะไรเกี่ยวกับตัวเองเลยก็ได้เรียนรู้เด็กจะได้ภูมิใจเวลาจะทำอะไรก็นึกถึงชุมชนนึกถึงความเป็นมา ถ้าไม่ทำอะไรก็ให้คิดให้รู้อ่าง ยิ่งนับวันยิ่งเลือนหายถ้าคนรุ่นเราหมดไปทุกอย่างก็ไม่เหลือ...”

(ชนะชัย สำราญจิต,ระดมความคิดเห็น ,12 กันยายน 2554)

คณะกรรมการเห็นความสำคัญของการบันทึก จัดเก็บ รวบรวม และนำความรู้ท้องถิ่นไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับลูกหลานเพราะนับวันสิ่งต่างๆที่ถาโถมเข้ามาในชุมชนกำลังจะกลืนวัฒนธรรมในชุมชนการเริ่มต้นรวบรวมความรู้ท้องถิ่นในครั้งนี้จะเป็นการกระตุ้นให้ชุมชนเห็นความสำคัญของความรู้ท้องถิ่นตนเอง

2. ศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ท้องถิ่น คณะกรรมการจัดทำรอบสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นได้ทำการศึกษา วิเคราะห์เนื้อหาาร่วมกัน เพื่อจะได้ทราบถึงขอบข่ายของการกำหนดกรอบสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น ดังนี้

2.1. ตำนานและประวัติศาสตร์บ้านเอี่ยม โดยมีเนื้อหา ตำนานเมืองลำปางที่เชื่อมโยงถึง ประวัตการตั้งหมู่บ้าน ภูมินามการตั้งชื่อหมู่บ้าน ภูมินามหมู่บ้าน ฐุรากเหง้าของตนเองรู้ว่ามีความเป็นมาอย่างไรชุมชนต้องเจอกับเหตุการณ์อะไรในอดีต สร้างการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ให้กับเด็กและคนในชุมชนคณะกรรมการได้มีความเห็นการกำหนดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ดังนี้

“...การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชน ทำให้เด็กรู้ที่มา ที่ไปเพราะเรียนแต่ประวัติศาสตร์จากส่วนกลางมาตลอด การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ก็หมายถึงการเรียนรู้วิถีชีวิต...”

(บุญทวิ วิทยาคุณ,ระดมความคิดเห็น, 12 กันยายน 2554)

“...ประวัติศาสตร์ล่าปางจะทำให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงของบ้านเอื้อมที่ชัดเจน เมื่อเกิดการพัฒนาล่าปางบ้านเอื้อมก็ได้ผลกระทบการปูพื้นเรื่องประวัติศาสตร์ล่าปาง จะทำให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น...”

(ชุตินา คำบุญชู, ระดมความคิดเห็น ,12 กันยายน 2554)

“...วิชาประวัติศาสตร์ในโรงเรียนไม่ได้สอนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอยู่เป็นภาคเหนือแต่เรียนเรื่องจากส่วนกลางเรื่องของตัวเองไม่รู้ ประวัติศาสตร์จะเสริมตรงนี้ให้รู้ตัวตนของตนเอง...”

(โกศล พานคง, ระดมความคิดเห็น, 12 กันยายน 2554)

คณะกรรมการได้วางกรอบการเรียนรู้ร่วมกันในการทำสาระเรียนรู้ โดยเนื้อหาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะปูพื้นด้วยประวัติศาสตร์ล่าปางเพื่อให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านเอื้อมเพื่อให้รู้ตัวตนรากเหง้าของตนเอง

2.2. วัฒนธรรม มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยซึ่งการเข้ามาของการศึกษาศาสตร์ใหม่และการพัฒนาชุมชนทำให้ภาษาเขียนตัวธรรมหายไปทำให้การศึกษาเรื่องภาษาเกิดความหวงแหนเอกลักษณ์ท้องถิ่นของตัวเอง ในเรื่องอาหารในสมัยก่อนวัฒนธรรมการกินผูกติดกับความเชื่อกินให้สุขภาพดีและรักษาโรค มีความรู้สมุนไพรเป็นจำนวนมากอยู่ในชุมชนและกำลังจะหายไป ความรู้เรื่องอาหารจึงสร้างการเห็นคุณค่าของสิ่งที่เคยมีมาในชุมชน คณะกรรมการจึงกำหนดกรอบสาระการเรียนรู้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสมัยต่างๆ โดยมีเนื้อหา คือ ภาษา อาหาร ความเป็นอยู่ และการดูแลสุขภาพ ซึ่งคณะกรรมการมีความเห็นดังนี้

“...เรื่องภาษาเป็นสิ่งที่สำคัญคนในชุมชนและเด็กต้องเรียนรู้ว่าจากเดิมพูดอย่างไรเขียนอย่างไรคำไหนของเรา คำไหนมาจากชุมชนอื่น ภาษาเขียนไม่ได้เขียนแล้วจะรื้อฟื้นกันอย่างไร...”

(ศรีนวล กันธิมา, ระดมความคิดเห็น, 12 กันยายน 2554)

“...อาหารบ้านเราเมื่อก่อนคนรู้เรื่องสมุนไพรกินเป็นยา แล้วดีเดี๋ยวนี้กินของไม่มีประโยชน์ทำให้อายุไม่ยืนเหมือนคนสมัยก่อน ก็นำความรู้เรื่องอาหารมาถ่ายทอดเท่ากับให้ความรู้ต่างๆ ได้เผยแพร่ไป...”

(จัน คำสืบ, ระดมความคิดเห็น, 12 กันยายน 2554)

“...เมื่อก่อนรักษาหมอดี หมอสมุนไพร จนปัจจุบันมียาแผนปัจจุบันเข้ามา แต่ชุมชนก็ยังใช้สมุนไพรคู่ไปด้วย การรวบรวมสมุนไพรท้องถิ่นให้เด็กได้รู้ เป็นความรู้ที่มีประโยชน์มาก...”

(บุญทวี วิทยาคณ, ระดมความคิดเห็น, 12 กันยายน 2554)

คณะกรรมการทุกท่านต่างเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ในช่วงเวลาที่ผ่านมาหากมีกรณีพื้น มาเผยแพร่รวบรวมก็สร้างประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของคน ในชุมชน

2.3 เศรษฐกิจบ้านเอื่อม จากเดิมเคยอยู่อย่างพอเพียงไม่ต้องใช้เงินตรา มาจนถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทำกินทำให้เกิดปัญหาเศรษฐกิจในชุมชน จนในปัจจุบันยึดแนวทาง เศรษฐกิจพอเพียงมาดำเนินชีวิต คณะกรรมการจึงลงความเห็นให้ทำกรอบเนื้อหาการเปลี่ยนแปลง ด้านเศรษฐกิจในช่วงเวลาต่างๆเพื่อเข้าใจการทำมาหากินของคนบ้านเอื่อมในอดีต ซึ่งคณะกรรมการ เห็นถึงประโยชน์ของการศึกษาเพราะจะนำไปสู่การแก้ไขเศรษฐกิจในปัจจุบัน

“...การทำมาหากินเด็กและคนในชุมชนควรรู้ว่าเมื่อก่อนอยู่กันอย่างไร ไม่มีเงิน ไม่มีอะไรอยู่ได้ ปลูกอะไรก็กิน ไม่เดือดร้อน พอมีการพัฒนาอะไรเข้ามา เราเริ่มลำบาก คนในชุมชนต้องเข้าใจว่าทำไมเศรษฐกิจหมู่บ้านเราเปลี่ยนไป ได้อย่างไร...”

(ศรีธิน กาลวิราช, ระดมความคิดเห็น, 12 กันยายน 2554)

ในขณะที่กำนันเห็นว่าตอนนี้เด็กและคนในชุมชนรู้เรื่องเศรษฐกิจ พอเพียง แต่ไม่รู้ว่าเมื่อก่อนเราเคยพอเพียงอย่างไร

“...ตอนนี้อะไรก็ทำเศรษฐกิจพอเพียงแต่ไม่มีใครย้อนกลับไปคิดเมื่อก่อนสมัย ปู่ย่า เราพอเพียง ทำเท่าไรก็กินเท่านั้นมีอะไรแลกกันปันกัน ไม่ต้องซื้อ ปลูกอะไรที่เหมาะสมกับชุมชน ไม่ใช่ชุมชนอื่นปลูกอะไรก็ทำตาม เศรษฐกิจ พอเพียงเราควรรู้ว่าก่อนจะมาพอเพียงชุมชนเคยมีอะไร...”

(สะอาด ไชยบุตร, ระดมความคิดเห็น, 12 กันยายน 2554)

การทำสาระการเรียนรู้เรื่องการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจให้เห็นถึงสภาพเศรษฐกิจสมัยก่อนปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และการปรับตัวของการเปลี่ยนแปลงในอนาคต

2.4 การจัดการทรัพยากรป่าและน้ำของชุมชน ในสมัยก่อนการอยู่ร่วมกันในชุมชนใช้จารีตประเพณีในการควบคุม คนในชุมชนรักษาป่าและน้ำของชุมชนจนยุคสมัยเปลี่ยนไปต้องมีการตั้งกฎระเบียบชุมชนเพื่อควบคุม ความรู้ในเรื่องนี้เป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงของการเคารพในทรัพยากรธรรมชาติ สร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ป่าและน้ำร่วมกัน โดยกรอบสาระการเรียนรู้จะเรียนรู้เรื่อง การจัดการป่า และการจัดการน้ำ โดยเรียนรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงในยุคต่างๆ คณะกรรมการจัดทำได้กล่าวถึงเนื้อหาการเรียนรู้ว่า

“คนในชุมชนต้องเรียนรู้ การจัดการป่าและน้ำสมัยก่อนเขาอยู่กันอย่างไร แบ่งปันอย่างไร ไม่ต้องมีกฎระเบียบควบคุมแต่เขาสามารถอยู่ด้วยกันได้โดยเคารพในธรรมชาติว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์รักษาอยู่

(ชาญณรงค์ ชีรวุฒิ, ระดมความคิดเห็น, 12 กันยายน 2554)

“...คนสมัยก่อนเขาเคารพสิทธิกัน ไม่มีใครล่วงล้ำพื้นที่ทำกินใครไม่ต้องกันรั้วก็ไม่มีการ โกงเราอยู่แบบเห็นหน้าค่าตากันหมด ใกล้ชิดกันพอคนเยอะปัญหา ก็เยอะตามมาตั้งแต่แบ่งเขตแดนต้องมีระเบียบกฎเกณฑ์...”

(จัน คำสืบ, ระดมความคิดเห็น, 12 กันยายน 2554)

“...การเรียนการสอนที่มีเรื่องป่าเรื่องน้ำในวิชาทักษ์ท้องถิ่นแต่ก็เป็นลักษณะทางกายภาพทั่วไปและเป็นความรู้ของภาคเหนือ หากมีการศึกษา การเปลี่ยนแปลงป่าและน้ำของชุมชนก็จะเกิดความตระหนักถึงปัญหาได้ เรียนรู้ว่าเมื่อก่อนเคยมีอะไร และเดี๋ยวนี้อะไรทำให้เปลี่ยนแปลงจากเมื่อก่อน ...”

(หนึ่งฤทัย คำทา, ระดมความคิดเห็น, 12 กันยายน 2554)

การจัดการเรียนรู้เรื่องการจัดการป่าและน้ำของชุมชน จึงศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงของการจัดการทรัพยากรในชุมชน และสิ่งที่ควบคุมการใช้ทรัพยากรของคนในยุคต่างๆ

2.5 สภาพทางสังคมบ้านเอื้อม การอยู่ร่วมกันในสายสัมพันธ์แบบเครือญาติเป็นพลังที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ การมีจารีตข้อห้ามในอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนประกอบไปด้วยความเชื่อเรื่องผี เรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปัจจุบันเลือนหายไป จึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่การเรียนรู้จะสร้างความสามัคคีการมีจิตสำนึกของความเอื้อเฟื้อของคนในชุมชน กรอบเนื้อหาการเรียนรู้จึงเป็นการศึกษาถึงการรักษาเสถียรภาพทางสังคมบ้านเอื้อมที่ทำให้ชุมชนมีความมั่นคงและมีความเข้มแข็งในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งผู้นำชุมชนต่างมีความคิดเห็นว่าการทำสาระเรียนรู้ในเรื่องนี้จะนำไปสู่แนวทางการแก้ปัญหาของชุมชนได้

“...สังคมสมัยก่อนผู้นำมีความสำคัญในการจัดการท้องถิ่นของตนเองในการรักษาความสงบเรียบร้อย โดยการมีความเชื่อในเรื่องต่างๆ ที่เป็นข้อห้าม จนมาสมัยนี้ต้องมีกฎระเบียบเพราะคนละเมียดกัน อีกทั้งปัญหาต่างๆ ในชุมชนก็เริ่มมากขึ้นเช่นปัญหายาเสพติด ปัญหาการทะเลาะวิวาทถ้าดูสภาพสังคมที่ผ่านมาและทราบสาเหตุของปัญหาสังคม การเรียนรู้เรื่องนี้ก็นำไปสู่การแก้ปัญหาได้...”

(เทียม คำปงศักดิ์, ระดมความคิดเห็น, 12 กันยายน 2554)

2.6 การเปลี่ยนแปลงประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านเอื้อม เป็นความรู้และประเพณีที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ที่บางอย่างเริ่มสูญหายไปจากชุมชน การศึกษาเรื่องนี้จึงเป็นการสืบสานให้คงอยู่และ สร้างอัตลักษณ์และความภาคภูมิใจประเพณีและท้องถิ่นของตนโดยกรอบการทำสาระการเรียนรู้ในเรื่องประเพณีสงกรานต์และประเพณีตานก๋วยสลาก และภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องเพลงขอ ภาพพระภู่วัดบ้านสัก และ ปี่ปาดำราโบราณ ซึ่งปราชญ์ชาวบ้านมีความเห็นในสาระการเรียนรู้ว่า

“...เรื่องประเพณีเป็นสิ่งสำคัญบ้านเราเวลามีกงานประเพณีผู้คนจะมารวมกันช่วยกันประเพณีสืบทอดมา แต่เดี๋ยวนี้อายุคนน้อยอย่างเดียวไม่รู้ประวัติความเป็นมา และไม่รู้ว่ามันสำคัญอย่างไร การรวบรวมไว้ได้เรียนเท่ากับว่าให้เด็กได้คิดภูมิปัญญาต่างๆ กำลังจะหายไปจากชุมชน และคนในชุมชนต่างก็ไม่เห็นว่าสำคัญหากเราช่วยกันเรียนรู้ก็เท่ากับว่าช่วยกันรักษาไว้...”

(ศีลนวล กันธิมา, ระดมความคิดเห็น, 12 กันยายน 2554)

“...อย่างของพ่อเรื่องปั๊บสา ก็ภูมิปัญญาคนโบราณที่เขียนสะสมเป็นความรู้
ให้ลูกหลาน เรื่องสมุนไพรเรื่องยา มีประโยชน์มากมีอีกหลายคนในชุมชน
ที่เก็บปั๊บสาไว้แต่ไม่เคยเอาออกมาดูว่ามีเรื่องอะไรอ่านไม่ออก ถ้ามีการศึกษา
คนจะได้เห็นประโยชน์...”

(จัน คำสืบ, ระดมความคิดเห็น, 12 กันยายน 2554)

การทำสาระการเรียนรู้จึงศึกษาในกรอบคุณค่าของประเพณีและ
ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้คนในชุมชนเข้าใจความหมายและคุณค่าในการสืบทอดและอนุรักษ์ให้อยู่
คู่ชุมชนต่อไป

3. จัดทำสื่อการเรียนรู้ท้องถิ่นของสถานศึกษา เมื่อคณะกรรมการได้
วิเคราะห์สังเคราะห์ กรอบสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น โดยสาระการเรียนรู้ดังกล่าวนำไปใช้ในรายวิชา
ท้องถิ่นของเรา มัธยมศึกษาปีการศึกษาที่ 1 - 3 โดยมีอาจารย์มานะ ปัญญาแก้วเป็นผู้รับผิดชอบ
ซึ่งอาจารย์มานะ ปัญญาแก้ว มีความยินดีเป็นที่จะนำสื่อการเรียนรู้มาใช้ในรายวิชาเนื่องจากเป็นปี
การศึกษาแรกที่เริ่มเรียนวิชาท้องถิ่นของเรา สื่อการเรียนรู้จึงเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาของเด็กเป็น
อย่างมาก และวิชาภูมิปัญญาท้องถิ่นของการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยอาจารย์หนึ่งฤทัย คำทา
เป็นผู้รับผิดชอบ ซึ่งโดยปกติการเรียนการสอนของศูนย์กลางศึกษานอกโรงเรียนเน้นการศึกษา
แหล่งเรียนรู้ในชุมชนเน้นให้เด็กเรียนรู้ด้วยตนเอง สื่อการเรียนรู้จึงเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้
ท้องถิ่นมากขึ้น อีกทั้งรวบรวมให้ฝ่ายท้องถิ่นเก็บไว้เป็นข้อมูลของชุมชนต่อไป ซึ่งให้กับคน
ที่สนใจและคนในชุมชนได้มีข้อมูลนี้เก็บไว้ เป็นการส่งเสริมให้เกิดการศึกษาตลอดชีวิตของคน
ในชุมชน โดยสื่อการเรียนรู้มี 2 อย่าง 1.จัดทำเป็นวีดิทัศน์ 2. ทำเป็นเอกสารประกอบการสอน

3.1 การจัดทำวีดิทัศน์ มีเนื้อหาเป็นชุดการเรียนรู้ด้านานและ
ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านเอี่ยมและวีดิทัศน์ประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านเอี่ยมซึ่งผู้วิจัยเป็นผู้
รวบรวมข้อมูลจากคณะกรรมการและวางโครงเรื่อง และประสานงานให้กลุ่มนักเรียนยุววิจัย
ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของโรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษกเป็นคนจัดทำและตัดต่อ
ซึ่งนักเรียนกลุ่มนี้มีประสบการณ์เรื่องการทำหนังสือสารคดีทางวัฒนธรรม โดยมีอาจารย์มานะ
ปัญญาแก้ว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาซึ่งจัดทำชื่อทั้งหมด 5 ชุด งบประมาณอุดหนุนขององค์การบริหาร
ส่วนตำบลบ้านเอี่ยม

3.2 เอกสารประกอบการเรียนรู้ มีเนื้อหา ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมภาษา ความเป็นอยู่ อาหาร การดูแลสุขภาพ การเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงการจัดการป่าและน้ำของชุมชนในยุคเกวียน การเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสถียรภาพทางสังคม จัดทำทั้งหมด 70 ชุด งบประมาณอุดหนุนขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเอื้อม

ผลที่ได้จากการเรียนรู้

1. คนในชุมชนร่วมกันสืบสานความรู้ท้องถิ่น

จากการรวบรวมข้อมูลมาจัดทำเป็นระบบโดยการจัดทำเป็นวิดิทัศน์และเอกสารประกอบการเรียนรู้ นั้น เป็นการร่วมสืบสานความรู้ท้องถิ่นให้คงอยู่ต่อไปรวมทั้งเป็นการเรียนรู้ให้กับเยาวชนรุ่นหลัง และคนในชุมชนเพราะวัฒนธรรมบางอย่างได้หมดลงไปแล้วเช่น การดูแลสุขภาพความเชื่อ อย่างเช่นกรณี ขณะเก็บรวบรวมข้อมูลแม่หลวงยังมีชีวิตอยู่แต่จากนั้นไม่นานก็เสียชีวิตทำให้วัฒนธรรมด้านนี้ได้หมดลงเพราะไม่มีใครสืบสานต่อ สื่อการเรียนรู้จึงเสมือนเป็นมรดกและสมบัติของชุมชนที่จะเก็บไว้ให้ลูกหลานในชุมชนได้ศึกษา

2. สื่อการเรียนรู้ท้องถิ่น สร้างการรู้การเข้าใจในตัวตน สร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของตนเอง

สื่อการเรียนรู้ท้องถิ่นทั้งวิดิทัศน์และเอกสารประกอบการสอนสร้างการรู้และเข้าใจตัวตนของคนในชุมชน ให้เห็นถึงความเป็นตัวตนในอดีต การเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็น ภาษา อาหารความเป็นอยู่ การดูแลสุขภาพ เศรษฐกิจการทำมาหากินในอดีต การร่วมกันดูแลป่าและน้ำความสัมพันธ์อันที่เครือญาติ รวมทั้งประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น ต่างสะท้อนอัตลักษณ์ความเป็นคนเมืองเหนือที่วิถีชีวิตถูกร้อยเรียงกับความเชื่อของการดำรงชีวิต ให้คนในท้องถิ่นได้ภาคภูมิใจในความดีงามของความรู้ท้องถิ่นแม้จะมีเงื่อนไขต่างๆทำให้เปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาแต่ชุมชนบ้านเอื้อมยังคงรักษาให้อยู่คู่ชุมชนได้จนทุกวันนี้

3. สื่อการเรียนรู้ท้องถิ่น สร้างการรู้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง

ความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมในยุคต่างๆทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนทางสังคมและวัฒนธรรมมีบางอย่างในชุมชนหายไปจากเงื่อนไขการพัฒนา เช่นเกษตรกรรมแบบยังชีพ ภาษาเขียนตัวเมือง ความรู้เรื่องสมุนไพรท้องถิ่น จนมายุคปัจจุบันปัญหาชุมชนเริ่มเกิดขึ้น เช่น คนในชุมชนเริ่มมีหนี้สิน เด็กในชุมชนหันไปสนใจเทคโนโลยี โดยละเลยการมีส่วนร่วมในประเพณีและวัฒนธรรมของตน สิ่งเหล่านี้ทำให้ ชุมชนเริ่มตระหนักเห็นความสำคัญของการอยู่อย่างพอเพียง การอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง จากผลกระทบของการพัฒนา

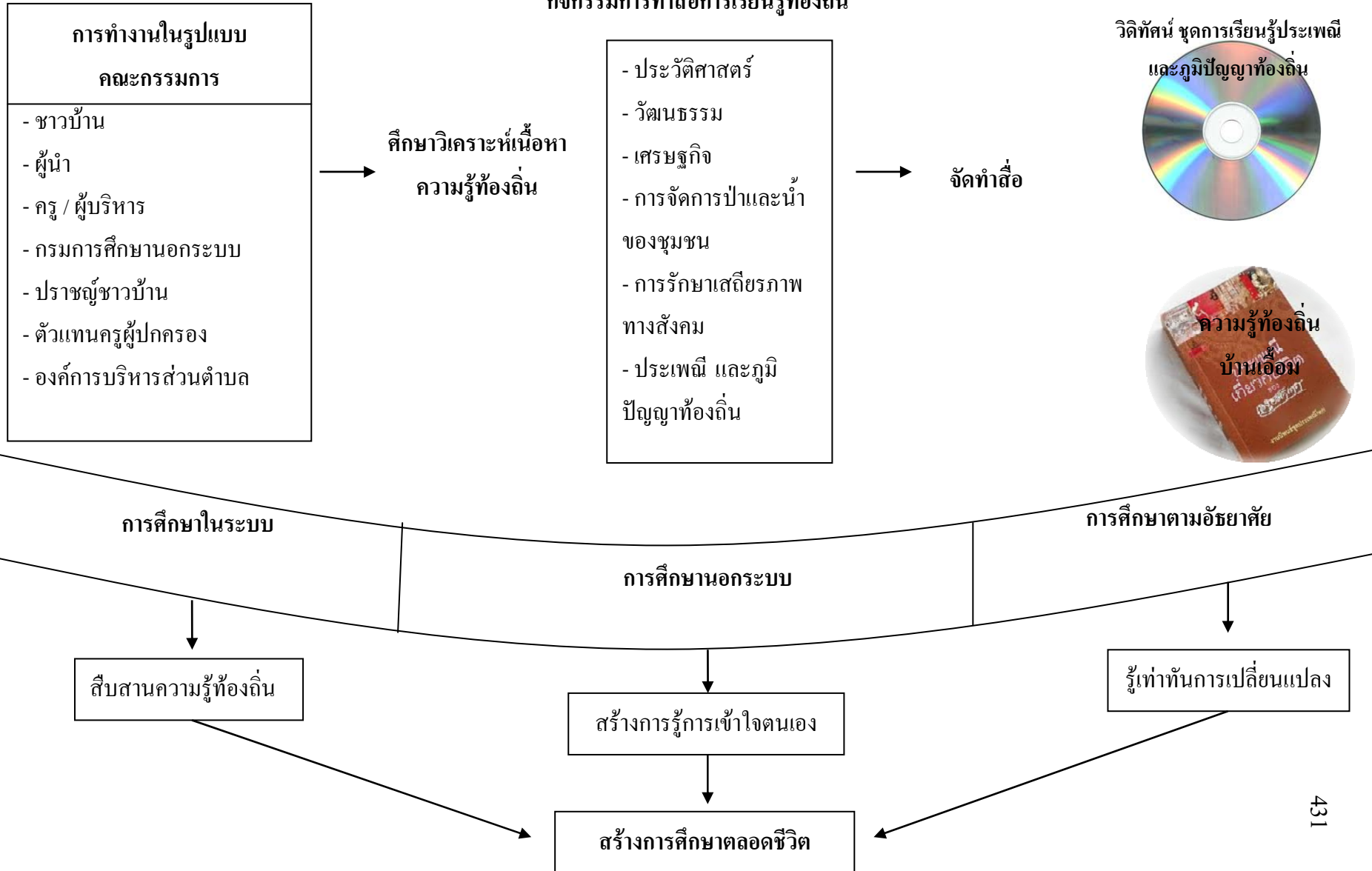
ที่ผ่านมา การจัดทำสื่อการเรียนรู้เป็นอีกแนวทางที่ ทำให้ชุมชนเริ่มต้นตัว และปรับกระบวนการคิด ความเข้าใจ รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของกระแสการพัฒนาที่ไหลบ่าเข้ามาในชุมชน

4. สื่อการเรียนรู้ท้องถิ่นสร้างการศึกษาตลอดชีวิต

สื่อการเรียนรู้ท้องถิ่นไม่ได้ใช้ในโรงเรียนและการศึกษานอกระบบเท่านั้น แต่ยัง เผยแพร่ให้กับบุคคลทั่วไปได้ศึกษาเป็นการสร้างการศึกษาตลอดชีวิต โดยการสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเอง ปลูกฝังนิสัยใฝ่รู้ การคิดวิเคราะห์ วิธีการหาความรู้จากสื่อซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับ สภาพสังคมในยุคปัจจุบัน

แผนภาพ 13 กิจกรรมการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านเอี่ยม

กิจกรรมการทำสื่อการเรียนรู้ท้องถิ่น

ตัวอย่าง กิจกรรมฝึกปฏิบัติทำไม้กวาดดอกหญ้า

ในเวทีการระดมความคิดเห็นในชุมชนในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ หลายฝ่ายในชุมชนมีความคิดเห็นว่า อยากให้มีการฝึกปฏิบัติให้คนในชุมชนและเยาวชนมีการฝึกทักษะจากกลุ่มอาชีพที่มีอยู่แล้วในชุมชน เพื่อเป็นการสืบทอดความรู้ท้องถิ่นและ ปัญหาที่สำคัญของตำบลก็คือไม่มีสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เหมือนตำบลอื่น ทั้งที่มีความพร้อมด้านทรัพยากรและทุนทางวัฒนธรรมท้องถิ่น จึงอยากให้เกิดเยาวชนและคนในชุมชนสานต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและพัฒนาอย่างต่อเนื่องให้เป็นเศรษฐกิจของชุมชน

กลุ่มทำไม้กวาดดอกหญ้าผู้สูงอายุ หมู่ 15 บ้านโป่งหลวง มีจำนวนสมาชิก 20 คน นายศรีนวล กันธมา เป็นประธาน เกิดจากกลุ่มผู้สูงอายุต้องการมีรายได้เสริมและใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์จึงรวมกลุ่มกันประสานกับทาง กศน. ให้จัดหาวิทยากรที่เชี่ยวชาญมาฝึกทักษะวิธีการทำไม้กวาดให้กับกลุ่มหลังจากนั้นทางกลุ่มทำไม้กวาดเพื่อจำหน่าย แต่ภายหลังยกเลิกไปเหลือทำตามบ้านเพราะขาดการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องอีกทั้งสมาชิกส่วนใหญ่อยู่ในวัยชรา ทำให้กลุ่มอาชีพนี้กำลังจะสูญหายไปจากชุมชน

ไม้กวาดดอกหญ้า เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ต้นทุนน้อยวัสดุหาได้ในชุมชน เช่น ดอกไม้กวาดและไม้ไผ่ ทำง่าย เด็กและผู้ใหญ่ก็สามารถทำได้ สามารถสร้างรายได้หลักและรายได้เสริมให้กับครอบครัว หากพัฒนาให้มีคุณภาพมาตรฐานก็สามารถส่งเสริมให้เป็นธุรกิจได้โดยใช้แนวทางการประกอบอาชีพแบบพอเพียง

กิจกรรมนี้มีผู้เข้าร่วมการเสวนาหลายฝ่าย ได้แก่ ผู้นำชุมชนชาวบ้านเอี่ยมปราชญ์ชาวบ้าน ตัวแทนครู นักเรียนโรงเรียนโป่งหลวงจำนวน 30 คน ตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเอี่ยม ผู้วิจัย ซึ่งจัดในวันที่ 12 ตุลาคม 2554 ณ โรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษก โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

วัตถุประสงค์ของกิจกรรม

1. เพื่อนำความรู้ท้องถิ่นด้านการทำไม้กวาดมาจัดการเรียนรู้
2. เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนมีอาชีพบนฐานความรู้ท้องถิ่น
3. เพื่อสืบทอดความรู้ท้องถิ่นให้กับคนในชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ กิจกรรม “การทำไม้กวาดดอกหญ้า”

การทำไม้กวาดเริ่มจากชาวบ้านและปราชญ์ชาวบ้านร่วมกันเก็บดอกไม้กวาดมาเตรียมไว้สำหรับใช้ในโครงการ อีกทั้งเตรียมไม้ไผ่ และเชือกไนลอน กระบวนการเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง โดยการแบ่งนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่1-3คละกัน ในกลุ่มและมีชาวบ้านร่วมด้วย กลุ่มละ 1 คน เพื่อสร้างความสัมพันธ์และสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน

พ่อหลวงสีนวนล กันธิมา ได้บรรยายถึงการปลูกต้นไม้กวาดและการเก็บเกี่ยวและการเตรียมดอกไม้กวาดก่อนจะนำมาทำ

เมื่อถึงการปฏิบัติจริงพ่อหลวงอธิบายขั้นตอนการทำโดยละเอียดและให้ทำพร้อมๆกันทีละขั้นตอน โดยเริ่มจาก

1. แบ่งดอกไม้กวาดออกเป็น 10ช่อแบ่งให้เท่าๆกัน
2. มัดเชือกที่ตะขอทางด้านขวาของค้ำไม้กวาด ระวังอย่าทำไม้หัก
3. นำปลายไผ่ลงเชือกลงมาวางดอกไม้กวาดไว้บนตะขอสาวเชือกให้ยาวมัดได้4รอบแล้วเอาปลายไผ่สอดปมที่มัดไว้
4. เอาปลายดอกไม้กวาดเอาค้ำยาวกว่าก้านอันแรกทาบติดกันอันแรกมัดเหมือนเดิมไล่ไปเรื่อยๆจนหมดไผ่ระดับ ตัดปลายดอกหญ้าให้เรียบร้อย

ในระหว่างการสอนพ่อหลวงปฏิบัติให้ดูใครไม่เข้าใจพ่อหลวงก็จะทำให้ดูใหม่ซ้ำๆ เด็กนักเรียนส่วนใหญ่รู้จักพ่อหลวงแต่ไม่เคยสนใจว่าพ่อหลวงทำไม้กวาดได้ และไม่เคยสนใจวิธีการทำไม้กวาด หลังจากนั้นให้แต่ละกลุ่มเขียนวิธีการทำแต่ละขั้นตอนเพื่อให้จดจำวิธีการทำอย่างถูกต้อง

โดยที่ค.ณ น้าทิพย์ ยินศิริมณั มัธยมศึกษาปีที่3/2 ได้กล่าวถึงการทำไม้กวาดว่า

“หนูไม่เคยรู้ว่าเราจะสามารถทำไม้กวาดเองได้ แล้วหนูก็เคยเห็นพ่อหลวงทำแต่ไม่เคยสนใจจะไปเรียนทำแต่วันนี้พ่อหลวงมาสอนหนูก็สนใจ พอทำเสร็จภูมิใจแล้วก็ดีใจมาก อยากให้เชิญใครในหมู่บ้านมาสอนอีก”

(น้าทิพย์ ยินศิริมณั, สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2554)

ในขณะที่ด.ช.อภิวิชช์ ชมภูทอง มัธยมศึกษาปีที่1/1มีความเห็นว่า

“พอทำเป็นกลุ่มช่วยก็ทำได้แต่ไม่แน่ใจทำคนเดียวได้หรือป่าว แต่ก็รู้สึกสนุก
อย่างน้อยก็ได้ลองทำจริงๆ ชอบคุณพ่อหลวงขอบคุณอาจารย์ อีกหน่อยอยากเอา
ไปสอนคนอื่นทำขาย

(อภิวิชช์ ชมภูทอง, สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2554)

ในขณะที่พ่อหลวงเองถึงแม้จะเหน็ดเหนื่อยเป็นอย่างมากเพราะนักเรียนและ
ชาวบ้านค่อนข้างเยอะ ทำให้พ่อหลวงต้องทำให้ดูซ้ำๆหลายๆกลุ่มแต่แวตพาพ่อหลวงมีความสุขมาก
ที่ได้ถ่ายทอดความรู้ให้กับเด็กๆ

“พ่อยินดีและดีใจอย่างน้อยลูกหลานบ้านเราไปสืบทอดการทำไม้กวาด
จากพ่อ ยากจนอย่างไรนำมาเป็นอาชีพเลี้ยงตัวได้ ใครจะสนใจทำเป็นอาชีพ
พ่อยินดี ใครทำไม่ได้ก็อยากทำเพิ่มเติมไปหาพ่อที่บ้านได้”

(ศีลนวล กันธิมา, สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2554)

ในด้านของชาวบ้านผู้ร่วมเข้าโครงการมีความรู้สึกรักภูมิใจที่สามารถนำความรู้
ท้องถิ่นเป็นแนวทางประกอบอาชีพได้ และเห็นประโยชน์ของการนำเด็กในชุมชนมาร่วมเรียนรู้
เพื่อที่จะให้เด็กได้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นและมีแนวทางในการประกอบอาชีพต่อไป

“เมื่อก่อนทราบว่าการสานไม้กวาดแต่ก็ไม่ได้สนใจมากนัก จนเห็นว่ามี
การอบรมก็เข้าร่วมเห็นมีเด็กเข้าร่วมก็ดีใจ ส่วนหนึ่งได้ทำกิจกรรมร่วมกัน อีก
ส่วนหนึ่งคือเด็กได้ฝึกอาชีพและเห็นประโยชน์ พอทำจริงๆ ทำไม่ยอม
อยากให้มีการพัฒนาต่อไปขยายในหมู่บ้าน

(ศีลชน กาลวิราช, สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2554)

หลังจากเสร็จครบทุกกลุ่มพ่อหลวงก็ได้ตัดสินใจกลุ่มที่ทำสวยที่สุดเพื่อเป็น
การชมเชย โดยพ่อหลวงตัดสินใจจากการมัดแข็งแรง สะบัดแล้วไม่หลุดลุ่ยออกมาและการสานเรียง

กันสวยยอดไม้กวาดไม้ต่ำไม่สูงจนเกินไป ซึ่งเมื่อตัดดินกลุ่มผู้ชนะรู้สึกดีใจและภาคภูมิใจเป็นอย่างมากแล้วอยากทำเป็นอาชีพเสริม

“ดีใจมากกลุ่มเราชนะ การทำไม้กวาดไม่ยากอย่างที่คิดไม่น่าเชื่อว่าเด็กนักเรียนอย่างพวกหนูก็ทำได้ถึงแม้จะไม่สวยเท่าผู้ใหญ่แต่คิดว่าถ้าทำบ่อยๆ ก็คงจะทำได้ อยากทำอีกเป็นรายได้ช่วยพ่อแม่ค่ะ

(สุนิสา วันชนะ, สัมภาษณ์ 12 ตุลาคม 2554)

การถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นด้านการทำไม้กวาดได้ทำให้เด็ก และคนในชุมชนได้เรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเองโดยผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งไม้กวาดจากการทำในครั้งนี้ได้มอบให้กับโรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษกได้ใช้เป็นประโยชน์ต่อไป

ผลจากการเรียนรู้

1. สืบสาน และ ฟื้นฟู ภูมิปัญญาท้องถิ่น

กลุ่มทำไม้กวาดของกลุ่มผู้สูงอายุปัจจุบันสมาชิกเหลือน้อยลง การทำไม้กวาดในชุมชนเองก็เหลือเพียงบ้านพ่อหลวงสีนวน กันธิม่าเพียงบ้านเดียว ในการฝึกการทำไม้กวาดในครั้งนี้จึงเป็นการสืบสานความรู้ท้องถิ่นด้านการทำไม้กวาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมนี้มีเด็กมาร่วมด้วยเป็นจำนวนมากและเด็กส่วนใหญ่ก็เป็นเด็กในชุมชนจึงเป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ลูกหลานได้ช่วยกันสืบทอด

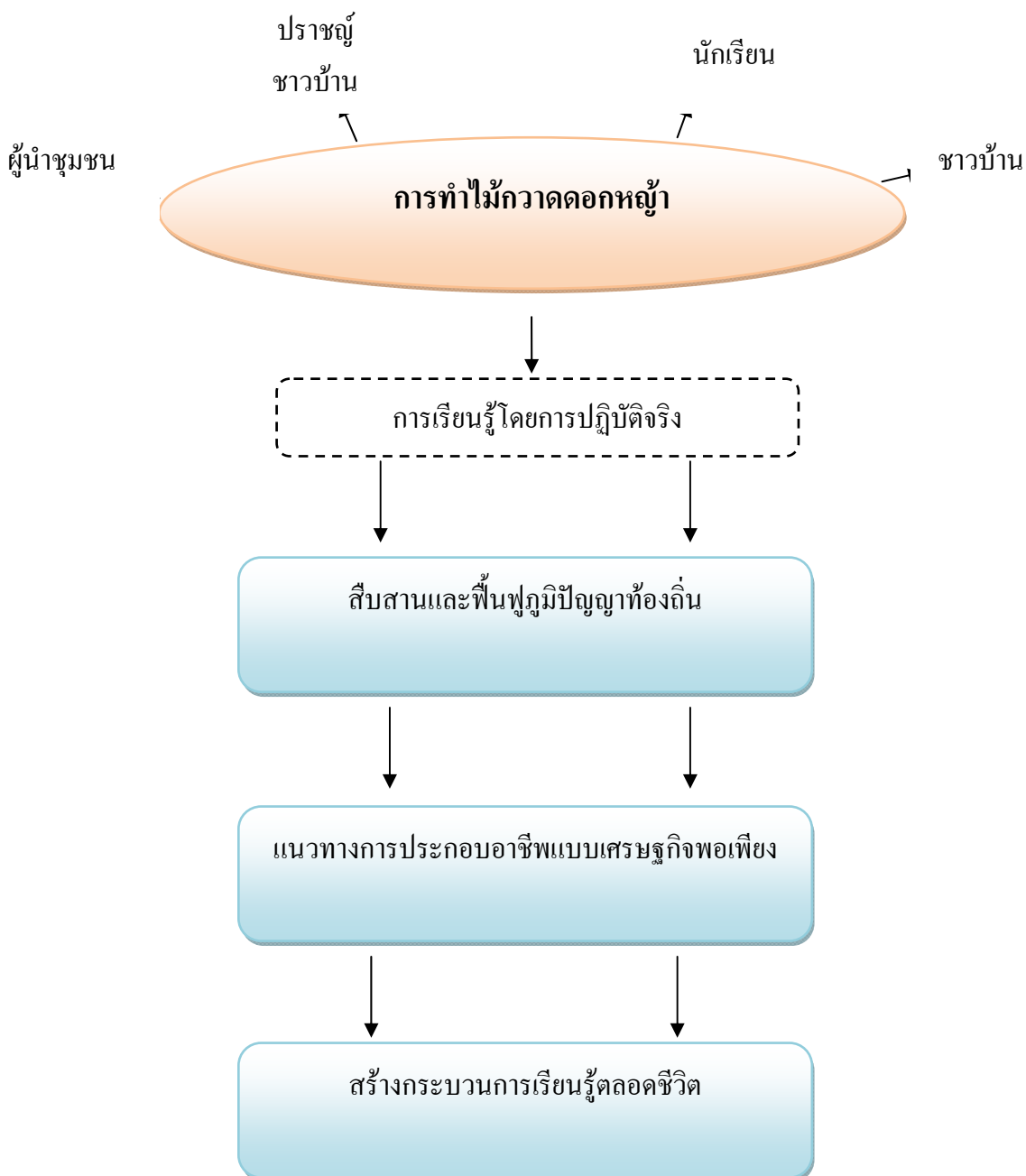
2. ได้แนวทางการประกอบอาชีพแบบเศรษฐกิจพอเพียง

การทำไม้กวาดใช้วัสดุที่หาได้ในชุมชนดอกไม้กวาดสามารถปลูกได้ มีบางพื้นที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ ด้ามทำมาจากไม้ไผ่หาได้ในชุมชน ซึ่งสามารถทำเป็นรายได้เสริมได้และจากการสังเกตการฝึกปฏิบัติทำให้เห็นว่าเด็กมัธยมต้นก็สามารถทำได้ การทำเป็นอาชีพหลักหรืออาชีพเสริมก็สามารถทำให้เด็กอยู่ในชุมชนได้ คนในชุมชนเองก็สามารถพัฒนาเป็นธุรกิจของชุมชนหากมีการรวมตัวและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

3. ความรู้การทำไม้กวาดสร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิต

องค์ความรู้การทำไม้กวาดสร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สนใจไม่จำเป็นต้องเป็นนักเรียน เพศ และวัยใดก็ได้สามารถเรียนรู้ร่วมกันได้หมด เป็นความรู้ท้องถิ่นที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนทรัพยากรหาได้ในชุมชนเป็นความรู้บนฐานวิถีชีวิตของคนชุมชน

แผนภาพ 14 กิจกรรม “การทำไม้กวาดดอกหญ้า”

การประเมินผลกิจกรรม

1. การประเมินการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่ร่วมกันสนับสนุน

จากการทำกิจกรรมจะเห็นได้ว่ามีทุกภาคส่วนมาร่วมกิจกรรม ไม่ว่าจะเป็นผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน สถาบันการศึกษาในโรงเรียน องค์การบริหารส่วนตำบล บ้านเอื้อม นักวิชาการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทุกฝ่ายมาร่วมด้วยความสมัครใจจากกิจกรรม 3 โครงการ ทุกฝ่ายมาช่วยกันอย่างเต็มที่อย่างเช่นกิจกรรมการทำไม้กวาด ผู้วิจัยประสานงานกับ กำนันสะอาด ใจยาบุตร ให้นำชาวบ้านเข้าร่วม 10 และถามความสมัครใจ ปรากฏว่าพอถึงวันที่ จัดกิจกรรมชาวบ้านมา 15 คนกำนันบอกว่า

“ชาวบ้านอยากมาร่วมด้วย มากินจำนวนคนเป็นอะไรไหม”

(สะอาด ใจยาบุตร, ระดมความคิดเห็น, 12 ตุลาคม 2554)

อีกทั้งนักเรียน โรงเรียนโป่งหลวงที่จะเข้าร่วม 30 คน อาจารย์มานะ ปัญญาแก้ว กล่าวว่า

“เด็กอยากมาเยอะกว่านี้คนไหนไม่ได้มาเสียใจอยากจะทำก็เลยทำ เดี่ยวโครงการอื่นผลักดันมาใครมาแล้วก็ให้เพื่อนที่ไม่ได้มาบ้าง”

(มานะ ปัญญาแก้ว, สัมภาษณ์ 21 ธันวาคม 2555)

จากการประเมินผลจากการมีส่วนร่วมจะเห็นได้ว่าทุกโครงการ มีคนมาร่วมเกินตามที่กำหนดไว้ ทุกคนมาด้วยความสมัครใจและอยากจะเรียนรู้ร่วมกัน

2. การประเมินการมีส่วนร่วมในการ ร่วมวางแผน ร่วมทำ ร่วมประเมินผล

ในการจัดการเรียนรู้ในครั้งนี้เป็นการวางแผนร่วมกันจากการระดมความคิดเห็นในวันที่ 5 เมษายน 2554 และทำแผนการดำเนินงานร่วมกันของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง แบ่งบทบาทหน้าที่การทำงานอย่างชัดเจน มีการจัดตั้งคณะทำงานหลายกลุ่ม เช่น คณะกรรมการ การศึกษาขั้นพื้นฐานของโรงเรียนเรียนโป่งหลวง ที่ประกอบด้วยคนหลากหลายอาชีพในชุมชน ที่มาร่วมวางแผนการทำงาน และคณะกรรมการพิจารณาการทำสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น ในกิจกรรมทำสาระการเรียนรู้

ในการร่วมทำกิจกรรมดำเนินไปตามแผนที่วางไว้แต่ละกิจกรรม ทุกภาคส่วนจะมีหน้าที่รับผิดชอบ และแสดงความคิดเห็น อย่าง ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน ประชาชน ชาวบ้าน สถาบันการศึกษา องค์กรบริหารส่วนตำบล จะเป็นหลักในการร่วมกิจกรรมโดยผู้นำชุมชนได้กล่าวถึงการร่วมกิจกรรมครั้งนี้ว่า

“หลังจากวางแผนร่วมกันในหลายฝ่าย ผู้นำก็ประชุมกันต่อ และสรุปแนวทางว่าจะมาร่วมด้วยทุกครั้งใครมาไม่ได้ต้องมีตัวแทนมาเพราะกิจกรรมนี้ผู้นำชุมชนต้องมาคิดวางแผนเสนอความคิดเห็นเพราะเป็นเรื่องของชุมชน

(ไกร สมกุล, ระดมความคิดเห็น, 5 เมษายน 2554)

“การทำงานครั้งนี้เป็นการสร้างการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ผู้นำต้องเป็นหลักนำชาวบ้านเรียนรู้ โรงเรียนผู้บริหารและครูต้องเป็นหลัก อบรม ต้องเข้าร่วมเพราะจะได้แนวทางการพัฒนาท้องถิ่นต่อไป”

(ประภาส วงษา, ระดมความคิดเห็น, 5 เมษายน 2554)

ในทุกขั้นตอนของกิจกรรมการเรียนรู้ครั้งนี้ทุกภาคส่วนร่วมกันทำงานตั้งแต่ครั้งแรกที่ร่วมวางแผนจนถึงกระบวนการถอดบทเรียนเป็นความร่วมมือของชุมชนที่สะท้อนการเป็นชุมชนที่มีความสามัคคีและมีจิตสำนึกของการรักท้องถิ่น

3. การประเมินจากการนำความรู้ท้องถิ่นจากการเรียนรู้ไปใช้อย่างเหมาะสม

จากกิจกรรมต่างๆเมื่อเสร็จสิ้นกิจกรรมผู้วิจัยจะเข้าไปสังเกตการณ์การนำความรู้ท้องถิ่นจากการทำกิจกรรมไปใช้ให้เกิดประโยชน์ อย่างเช่นกิจกรรมการทำสื่อการเรียนรู้และเอกสารประกอบการเรียนรู้ ผู้วิจัยเข้าไปสังเกตการณ์อย่างห่างๆจากการนำไปใช้ในชุมชน พบว่าผู้นำชุมชนนำเอกสารไปแจกจ่ายกันอ่านและเก็บไว้หมู่บ้านละ 1 เล่ม นำวิดิทัศน์การเรียนรู้มาเปิดให้คนในชุมชนได้ชม และการเข้าไปสังเกตในโรงเรียน ไปงหลวงวิทยารัชมังกลาภิเชก นักเรียนได้ผลดีกันใช้เพราะเอกสารมีไม่เพียงพอสำหรับทุกคน ชั้นไหนเรียนวันไหนครูก็ให้ยกไปแจกเสร็จก็กลับมาเก็บในห้องเก็บหนังสือสามารถนำออกมาอ่านได้ตลอดเวลา และวิดิทัศน์ก็นำมาเปิดให้นักเรียนได้เรียนรู้จากการสังเกตพบว่าเด็กมีความสนใจ ตื่นเต้นการเห็นเรื่องราวท้องถิ่นของตนเอง ในด้านการศึกษาในระบบ ครูให้นักเรียนต่อยอดจากสื่อประกอบการสอนโดยให้นักเรียนสืบค้นต่อในเรื่องอื่นๆและทำสื่อการเรียนรู้เช่นยาสมุนไพร การเย็บผ้า

การทำดอกไม้ประดิษฐ์ในชุมชน นอกจากนี้พ่อหลวงสีนวน กั้นธิมายังให้ข้อมูลว่ามีเด็กนักเรียนมาขอซื้ออุปกรณ์การทำไม้กวาดเพราะจะนำไปทำต่อให้ผู้ปกครองได้ใช้

จากการประเมินผลทั้ง 3 ด้านจะเห็นได้ว่าบรรลุจุดประสงค์ของการเรียนรู้และสิ่งที่สำคัญคือชุมชนได้เรียนรู้มีกระบวนการเรียนรู้ที่สามารถปฏิบัติได้จริงเป็นการเรียนรู้ที่อยู่บนฐานของชุมชนที่มีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทรัพยากร และที่สำคัญคือการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่มีจิตสำนึกของการรักท้องถิ่น

1.4 การร่วมกันสะท้อนความคิดเห็นกระบวนการจัดการเรียนรู้

จากการสะท้อนความคิดเห็นการจัดการกระบวนการจัดการเรียนรู้ในกระบวนการเรียนรู้ทั้ง 3 โครงการ จัด ณ วันที่ 21 ธันวาคม 2554 ณ วัดบ้านสัก มีบุคคล หลายภาคส่วนมาร่วมสะท้อนความคิดเห็น ได้แก่ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน ตัวแทนครู โรงเรียนโป่งหลวง วิทยารัชมังคลาภิเษก ตัวแทนครูการศึกษาจากระบบ ตัวแทนนักเรียน ประชาชนชาวบ้าน เกษตรตำบล ตัวแทนองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ซึ่งวัตถุประสงค์คือการถอดบทเรียนกิจกรรมที่นำความรู้ท้องถิ่น ไปจัดการเรียนรู้โดยวิธีการและกิจกรรมที่ต่างกันซึ่งทั้ง 3 โครงการ มีจุดร่วมคือ อยู่บนฐานของความเป็นจริงของชุมชน และความต้องการของคนในชุมชนที่จัดการกระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชน กระบวนการจัดการเรียนรู้ที่ทุกภาคส่วนในชุมชนเป็นกลไกที่สำคัญที่ทำให้กระบวนการเรียนรู้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ นอกจากการเรียนรู้ในความรู้ท้องถิ่นเดิม การสะท้อนความคิดเห็นจากการเรียนรู้ยังเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่จากการระดมความคิดเห็นร่วมกัน ซึ่งผลที่เกิดขึ้นจากสะท้อนความคิดเห็นการเรียนรู้มีดังนี้

1.4.1. กระบวนการเรียนรู้สร้างความสัมพันธ์ทางสังคม

กระบวนการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมต่างๆสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้นในอดีตจะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันก็ต่อเมื่อมีงานประเพณีท้องถิ่นในชุมชน อีกทั้งสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสองวัย เด็กกับผู้ใหญ่ได้แลกเปลี่ยนทัศนคติร่วมกันรวมทั้งความสัมพันธ์ของผู้นำชุมชนกับชาวบ้าน และสิ่งที่สำคัญคือกระบวนการเรียนรู้สร้างความสัมพันธ์ของโรงเรียนและชุมชน ให้มีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ร่วมกัน ดังที่ พ่อหลวงวันศรีคำวัง ได้เกิดความคิดใจจัดให้คนทุกวัยในชุมชนมาร่วมเรียนรู้

“เป็นสิ่งดีที่จัดกิจกรรมให้เด็กมาร่วมกับผู้ใหญ่ตามธรรมดาจะเจอเด็กก็ต่อเมื่อมีงานในชุมชนก็ไม่ได้คุยได้แลกเปลี่ยนทำให้เห็นว่าเด็กสมัยนี้ มีความคิดความอ่านดีสามารถแลกเปลี่ยนกับผู้ใหญ่ได้เราได้รู้ว่าเด็กคิดอะไร และมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันมากขึ้น”

(วัน ศรีคำวัง,แสดงความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

ในด้านผู้นำชุมชนเห็นว่าเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำด้วยกันและเป็นกิจกรรมให้ผู้นำได้กระตือรือร้นการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง

“ปกติแล้วผู้นำทั้ง 15 หมู่บ้านก็เจอกันบ่อยๆ ประชุมกับ อบต. บ้างประชุมฝ่ายท้องถิ่นบ้างแต่ก็ไม่เคยทำกิจกรรมร่วมกันทุกฝ่ายแบบนี้ มีทั้งครู นักเรียน ประชาชนชาวบ้าน ชาวบ้านก็มาร่วม ทำให้การทำกิจกรรมสนุกได้เป็นทางการ เพราะเรารู้จักกันหมดอยู่แล้วแต่ไม่ค่อยได้เจอกันพร้อมหน้า กิจกรรมนี้ทำให้ผู้นำแต่ละชุมชน ต้องกลับไปกระตุ้นให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญร่วมกัน”

(ไกร สมกุล,แสดงความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

ด้านนักเรียนมีความเห็นว่ากิจกรรมนี้เปิดโอกาสให้ทำงานร่วมกับผู้ใหญ่และภูมิใจที่ผู้ใหญ่รับฟังความคิดเห็น

“ดีใจที่ร่วมโครงการได้ทำงานร่วมกับผู้ใหญ่เวลาเสนออะไรไปเขาก็ฟังจากแต่ก่อนเจอกันในชุมชนไม่ได้พูดได้ซักเพราะเราเป็นเด็กแต่พอร่วมกิจกรรมก็กล้าพูดคุย กิจกรรมทำให้คนในชุมชนรู้สึกสนิทกันมากกว่าเก่า”

(ณัฐกานต์ สละบัวเลย, แสดงความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

กิจกรรมเหล่านี้จึงเป็นการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มาร่วมกันทำกิจกรรมร่วมกัน สร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้เกิดขึ้นซึ่งนับว่าเป็นการเริ่มต้นที่ดีที่จะสานต่อทำกิจกรรมการเรียนรู้ต่อไปในอนาคต

2. กระบวนการเรียนรู้สร้างการสำนึกรักบ้านเกิดและภาคภูมิใจ

ในอัตลักษณ์ของคนในชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ความรู้วัฒนธรรม และความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสร้างให้เกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน และตระหนักถึงความรู้ท้องถิ่นที่ต้องร่วมกันสืบสานให้อยู่คู่กับชุมชน ความรู้เหล่านี้มีคุณค่าต่อการเรียนรู้ของเยาวชนและคนในชุมชน ให้รู้ตัวตน รู้รากเหง้าของตนเอง เกิดความภาคภูมิใจในความเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นผลจากการทำกิจกรรมทุกฝ่ายเกิดความภาคภูมิใจให้กับคนในชุมชนซึ่งบางท่านไม่ทราบว่ามีความรู้ท้องถิ่นนี้หลงเหลืออยู่

“ เป็นที่น่าภูมิใจแทนลูกหลานที่วัฒนธรรมยังคงอยู่ได้ตอนนี้ยังไม่สายที่ร่วมกันอนุรักษ์วัฒนธรรมบางอย่างคนอยู่ใกล้กันยังไม่รู้ พอมีการแลกเปลี่ยนพูดคุยทำประโยชน์ร่วมกันยิ่งทำให้ภูมิใจชุมชนเรามีเอกลักษณ์ มีอะไรที่ควรรักษาไว้ ”

(ช่วย เกรือเพลา,แสดงความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

ในส่วนของตัวแทนผู้ปกครองโรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังกลาภิเษก ได้กล่าวถึงสื่อการเรียนรู้ท้องถิ่นและกิจกรรมการเรียนรู้ว่าเป็นการทำให้เด็กภาคภูมิใจ ในการเรียนรู้เรื่องราวท้องถิ่นของตัวเอง

“ตอนแรกเห็นบอกจะให้เด็กเข้าร่วมก็นึกว่าไปดูงานไปอะไรเหมือนทุกที แต่พอได้มาร่วมด้วยมันตื่นตันใจ คือได้เห็นความรู้ของเราเห็นแล้วเสียดาย หากลูกหลานเราจะไม่เคยเห็น เด็กก็ภูมิใจกลับมาเล่าทำไมก็ทำได้ ได้ร่วมสัมมนากับผู้ใหญ่ได้ร่วมค้นประวัติหมู่บ้าน เด็กเขาจะค่อยๆ ซึมซับเข้าไปว่านี่คือความรู้ของปู่ตายาย ”

(ไกร สมกุล,แสดงความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

ส่วนการปกครองส่วนท้องถิ่นได้ให้ข้อเสนอแนะการเรียนรู้ในครั้งนี้ว่าจะสานต่อเป็นฐานข้อมูลชุมชน กระบวนการเรียนรู้ครั้งนี้กระตุ้นให้คนในชุมชนหันมาสนใจความรู้ท้องถิ่นมากขึ้น

“ฝ่ายท้องถิ่นเองคงสานต่อข้อมูลและสื่อที่ได้รวบรวมเป็นฐานข้อมูลของชุมชน ตอนนี้ก็เอาซีดีไปเปิดตอนมีคนมาเยี่ยมมาดูงานเขาก็สนใจกันมาก ชุมชนเล็กๆของเราที่แต่ก่อนไม่มีใครรู้ว่าทำอะไรดี ไม่เหมือนที่อื่นที่เขามีสถานที่ท่องเที่ยวมีอะไรเอาเข้าจริงของเราล้ำค่ามากแต่เราต้องช่วยกันรักษา เผยแพร่ต่อ ผู้นำชุมชนเป็นแกนหลักสำคัญเพราะท่านผู้นำกระตือรือร้น ชาวบ้านก็อยากช่วย โรงเรียนก็สำคัญถ้าส่งเสริมเด็กๆ ก็มีความพร้อมจะเรียนรู้”

(เทียม คำปงศักดิ์, แสดงความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

จะเห็นได้ว่าคนในชุมชนมีความภาคภูมิใจ และเห็นคุณค่าในความรู้ท้องถิ่นของตนเอง กิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ กระจายความคิด ในการสืบสานต่อและอนุรักษ์ ให้ลูกหลานในชุมชนได้ร่วมเรียนรู้

3. กระบวนการเรียนรู้สร้างองค์ความรู้ที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน

ในการจัดกิจกรรมสะท้อนความคิดเห็นแต่ละโครงการนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่เกิดจากการระดมความคิดเห็น เกิดจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เป็นความรู้ใหม่ที่มาจากคนในชุมชนช่วยกันสร้างขึ้น เหมาะสมกับบริบทของชุมชนตนเอง ทำให้ชุมชนเกิดตระหนักว่าความรู้เหล่านี้เป็นสมบัติของตนเองที่ต้องสืบสานถ่ายทอดให้กับคนรุ่นหลังและเป็นความรู้ที่มีประโยชน์ต่อการศึกษาศึกษาของชุมชนกิจกรรมนำไปสู่การสร้างความรู้ใหม่ดังนี้

1. กิจกรรม “ย้อนรอยประวัติศาสตร์บ้านเอื้อม” กิจกรรมนี้มีการแลกเปลี่ยนระดมความคิดเห็น โดยผ่านเวทีเสวนานอกจากความรู้จากการสืบค้นแล้ว คนในชุมชนยังร่วมแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับวิถีชีวิตในยุคต่างๆ ได้ตระหนักถึง แนวทางการเท่าทันการเปลี่ยนแปลงร่วมกัน และการปรับตัวในยุคที่มีกระแสการพัฒนาเข้ามาในชุมชน

2. กิจกรรม “สื่อการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมบ้านเอื้อม” สร้างองค์ความรู้ที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน โดยชุมชนเป็นคนเลือกและวิเคราะห์เนื้อหาพร้อมกัน ร่วมกันจัดทำและนำไปใช้ในโรงเรียน โดยเฉพาะการศึกษานอกระบบการศึกษานอกระบบ โรงเรียน เน้นการเรียนการสอนจากสื่อการเรียนรู้ และการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ในชุมชนเป็นหลัก สื่อการเรียนรู้ท้องถิ่นจึงมีประโยชน์ต่อการศึกษานอกระบบมากอีกทั้งส่วนท้องถิ่นนำไปเผยแพร่ให้คนทั่วไปได้รู้และเป็นฐานข้อมูลให้คนในชุมชนเรียนรู้ได้ตลอดนำไปสู่การสร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิต

3. กิจกรรม “การทำไม้กวาดดอกหญ้า” สร้างความรู้ท้องถิ่นด้านการทำไม้กวาดและถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนได้ฝึกปฏิบัติร่วมกัน เป็นการสืบทอดความรู้และนำความรู้ไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางการประกอบอาชีพ

4. กระบวนการเรียนรู้ทำให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการพัฒนาประเทศ

จากการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ร่วมกันของชุมชนทำให้ชุมชนเห็นว่ากระแสของการเปลี่ยนแปลงได้ทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้เกิดปัญหาของชุมชนในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยเหล่านี้ล้วนเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากถ้อยที่ถ้อยอาศัย เคารพในธรรมชาติ และสมบัติของชุมชนในการอยู่ร่วมกัน เป็นการตั้งระเบียบกฎเกณฑ์ข้อบังคับเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน คนในชุมชนได้ตระหนักร่วมกันถึงการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ปรับเปลี่ยนกระบวนการคิดที่จะรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

กำนันสะอาด ไชยาบุตรเป็นผู้นำชุมชนและเป็นแกนนำในการจัดการเรียนรู้ ได้กล่าวสรุปสาระความรู้ให้คนในชุมชนได้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของชุมชนดังนี้

“จากกิจกรรมการสืบค้นการสัมมนาร่วมกันและการทำสื่อ ทำไม้กวาดมันเห็นภาพชุมชนไปเมื่อหลายร้อยปีก่อน ถึงพวกเราจะไม่ทันแต่รู้จากคำบอกเล่าต่อกันมาสมัยก่อนทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ คนในชุมชนแบ่งกันใช้ ปัญหาสังคมไม่มี ที่สำคัญไม่ต้องใช้เงิน ไม่มีหนี้ คุณตอนนี้แทบทุกหลังคาเรือนเราเป็นหนี้ไม่มากนักน้อย ปัญหาการใช้ป่าชุมชน การใช้น้ำมีมาก การเปลี่ยนแปลงแต่ละยุคทำให้เห็นว่าอะไรดีในชุมชนเริ่มหายไป เช่นประเพณี วัฒนธรรมต่างๆ การพัฒนาที่ทำให้เราเจริญสะดวกสบาย แต่เราก็เหนื่อยทำมาหากิน ตอนนี้มาศึกษาาร่วมกันเรารู้แล้วว่ามันเปลี่ยน เราจะทำอย่างไร จะอยู่อย่างไกรกับการเปลี่ยนแปลงต้องมาช่วยกันคิด กิจกรรมครั้งนี้เริ่มต้นให้ชุมชนเรา เราต้องทำต่อ ผู้นำชุมชนทุกคนต้องเป็นหลัก ให้ผู้นำมาร่วมด้วยทุกครั้งเพราะให้คิดร่วมกันกับชุมชนของเราคนอื่นมาช่วยได้ไม่ตลอด เราต้องร่วมมือกัน “

(สะอาด ไชยาบุตร, แสดงความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

ในขณะที่สมาชิกในชุมชนได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนว่า

“ก็อยู่กันมาไม่ทันสังเกตว่าอะไรมันเปลี่ยนแปลง ชุมชนค่อยๆ เปลี่ยน แต่พอมาวันนี้ก็รู้สึกคิด เมื่อก่อนอยู่อย่างเรียบง่ายไม่มีอะไร เคี้ยวปัญหาเยอะทำไม ความเจริญสะดวกสบายมันมากกับปัญหา หลายอย่างที่ได้เห็นจากการสัมมนา ทำให้คิดว่าที่ผ่านมามีอะไรหายไปก็น่าเสียดาย ชาวบ้านยุ่งแต่เรื่องทำมาหากิน ไม่ได้คิดว่าจะต้องทำอะไร ก็อยากให้ทุกฝ่ายช่วยกันอย่างน้อยวันนี้เราได้เจอปัญหาแล้วก็คิดช่วยกัน

(มงคล ใจคิด, แสดงความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

“เราเห็นชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงอย่างนี้แล้วเราต้องร่วมกันคิดว่าแผนทำอะไรวันนี้ปัญหาชุมชนเกิดขึ้นมากกว่าแต่ก่อนพอรู้แล้วเราต้องช่วยกัน แก่ก่อนจะสายไป

(ช่วยเครือ เฟลา, แสดงความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

จะเห็นได้ว่าชุมชนเริ่มตระหนักรู้ถึงปัญหาของชุมชนตนเอง ในปัจจุบันการสะท้อนความคิดเห็นจากกระบวนการเรียนรู้จึงเป็นการสร้างให้ชุมชนเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงและรู้เท่าทันกระแสของการพัฒนาที่ทำให้ชุมชนเปลี่ยนวิถีชีวิตไปจากเดิมนับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้และชุมชนนำสาระความรู้ไปสานต่อและเป็นประโยชน์กับชุมชนต่อไป

5. กระบวนการเรียนรู้สร้างเสริมพลังอำนาจทางการเรียนรู้ของชุมชน

กระบวนการนำความรู้ท้องถิ่น ไปจัดการเรียนรู้ทำให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการเรียนรู้ และสร้างพลังในการอนุรักษ์สืบทอดมรดกทางภูมิปัญญาของชุมชน การร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ นำไปสู่การสร้างพลังในการแก้ปัญหาต่างๆรวมทั้งเป็นแนวทางในการขับเคลื่อนการทำงานภาคประชาชนของคนในชุมชนให้เข้มแข็งต่อไปในอนาคต

สรุปได้ว่า กระบวนการนำชุดความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้ต้องประสานความร่วมมือจากทุกภาคส่วนและวางแผนกำหนดแนวทางการทำงานร่วมกัน มีคณะทำงานที่มีบทบาทการทำงาน รวมถึงศึกษาถึงสภาพความต้องการของชุมชนกิจกรรมการเรียนรู้ต้องมาจากความต้องการของชุมชน ซึ่งกิจกรรมการเรียนรู้ 3 กิจกรรม มาจากการระดมความคิดเห็นของชุมชน “กิจกรรมย้อนรอยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” สร้างการเรียนรู้ตัวตน รักเหง้าสร้างความภาคภูมิใจ ในอัตลักษณ์ของตน กิจกรรม “สื่อการเรียนรู้ท้องถิ่น” ทำให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ในกระแสการพัฒนา และกิจกรรม “การปฏิบัติการทำไม้กวาดดอกหญ้า” สร้างความรู้ที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ทุกกิจกรรมสร้างสำนึกรักบ้านเกิด และความห่วงใยในความรู้ท้องถิ่นและสร้างแนวทางการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับคนในชุมชน โดยมีปัจจัยที่สำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้คือ ชุมชนเห็นความสำคัญของการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น การมีผู้นำชุมชนที่มีความมุ่งมั่นในการแก้ปัญหา และพัฒนาชุมชน รวมทั้งส่งเสริมการศึกษาของชุมชนสิ่งที่สำคัญคือการมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นแบบเครือญาติ และมีแหล่งเรียนรู้ที่สร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับคนในชุมชน

บทที่ 7

แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชน

ในกระบวนการนำความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้ โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR) ในการศึกษาบทที่ 6 ได้นำสู่บทสรุปแนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชน โดยการสะท้อนความคิดร่วมกันระหว่างผู้วิจัย ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ชาวบ้าน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสถาบันการศึกษา ได้แนวทางการเสริมสร้างการเรียนรู้ความรู้ท้องถิ่นในมิติต่างๆ ในรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ดังนี้

1. การสร้างพลังชุมชน (Community Empowerment)
2. การจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน
3. การจัดการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้เป็นฐาน (Place - Base Instruction)
4. การสร้างเครือข่ายเพื่อเรียนรู้ตลอดชีวิต (Learning Network)

แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชน

1. การสร้างพลังชุมชน (Community Empowerment)

การสร้างพลังชุมชน (Community Empowerment) เป็นระบบคุณค่าและเป็นกระบวนการขับเคลื่อนทางสังคม ที่ส่งเสริมให้บุคคล และชุมชน นำศักยภาพของตนเองและภูมิปัญญาของชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาท้องถิ่น

การสร้างพลังชุมชน เป็นหัวใจสำคัญในการศึกษาความรู้ท้องถิ่น ก่อให้เกิดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของประชาชน อย่างต่อเนื่อง ในการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมพัฒนา นำไปสู่เกิดพลังการจัดการ และเกิดองค์กรชุมชนขึ้น โดยความสมัครใจ และมีการจัดการที่ดี โดยสมาชิกชุมชน เป็นผู้บริหารจัดการกันเอง ซึ่งเป็นเสมือนสัญญาประชาคม ในการแสดงพลังชุมชน เป็นศูนย์กลางการประสานงาน ทั้งภายในชุมชน และเครือข่ายภายนอกชุมชน อีกทั้งยังเป็นองค์กรชุมชน เพื่อการพัฒนาชุมชนที่ต่อเนื่อง และยั่งยืนต่อไป

ความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมเป็นความรู้ที่อยู่บนฐานของวัฒนธรรมชุมชนที่เป็นระบบ ความสัมพันธ์แบบเครือญาติเป็นพลังที่สำคัญในการจัดกระบวนการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น ชุมชนที่มีพลังเป็นจุดแข็งที่สำคัญที่จะนำไปสู่กระบวนการจัดการเรียนรู้โดยชุมชนได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคีต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ การมี

ส่วนร่วมของประชาชน ให้ประชาชนได้ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมติดตามประเมินผลผ่านกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนซึ่งผู้นำชุมชนได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆดังนี้

“ตอนนี้หมู่บ้านเราทำอะไรจะถามความคิดเห็นกันตลอดเดี๋ยวมิน โยบายให้
ประชาคมท้องถิ่นเราก้ทำกัน เห็นอย่างไรก็วางแผน ยิ่งผู้นำด้วยกัน
ก็จะประชุมบ่อย “

(ประภาย วงษา, สัมภาษณ์, 21 ธันวาคม 2554)

ตำบลเราปัญหาเล็กน้อยเราก้ยังช่วยกัน ทุกเรื่องถึงจะต่างคน ต่างอยู่แต่หาก
ขอความร่วมมือก็มาช่วยกันทันที บ้านเราเป็นอย่างนี้ มันผูกพันกันมาเห็น
หน้าค่าตากันแต่เด็กแต่เล็ก เหมือนญาติ

(ถวิล ยาสา, สัมภาษณ์, 21 ธันวาคม 2554)

“ในระยะหลังถึงจะต่างคนต่างอยู่แต่เราช่วยกันตลอดตรงนี้เป็นข้อดีเราไม่เคย
ขาดกันเวลาจะระดมความคิดเห็นเรื่องอะไรเราก้จะช่วยกันเต็มที่

(บุญเลิศ ลำคำมา, สัมภาษณ์ 21 ธันวาคม 2554)

จากการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนในยุคต่างๆ พบว่า บ้านเอี่ยมมีการสร้างพลังชุมชน
ผ่านการมีส่วนร่วมของพิธีกรรมในชุมชน เช่น ในการจัดการป่าชุมชน จัดการน้ำของชุมชน
และการมีการจัดระเบียบหมู่บ้านโดยการใช้จ่ายริตคือ กฐนะเรียบหมู่บ้าน เป็นพลังที่สำคัญในการที่
ชุมชนยังคงรักษาวิถีชีวิต ประเพณี แบบดั้งเดิมไว้ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง โดยปราชญ์
ชาวบ้านให้ความเห็นว่า

“ชุมชนเรามีพิธีกรรมที่รวมใจของคนในชุมชนที่ช่วยกันปฏิบัติตามข้อห้าม
ที่มีการจัดการป่า จัดการน้ำ ของชุมชน จะช่วยกันเรามีสำนึกว่าเราใช้ดิน ใช้น้ำ
น้ำ ไร่ป่าเราต้องช่วยกันดูแล ประเพณีที่เกิดขึ้นเกิดจากการร่วมมือร่วมใจ
กัน

(ศีลนวล กันธิมา, สัมภาษณ์, 21 ธันวาคม 2554)

“อย่างประเพณีตานก๋วยสลากเราจะช่วยกันแบ่งหน้าที่กันทุกคนเต็มใจและ
กระตือรือร้น หลายๆ คนช่วยกันมันก็สำเร็จ ผู้นำก็สำคัญถ้าผู้นำใส่ใจลูกบ้าน
ในการทำกิจกรรม ชุมชนเราก็รวมกันได้จะทำอะไรก็ได้”

(วัน ศรีคำวัง, สัมภาษณ์, 21 ธันวาคม 2554)

สิ่งที่สำคัญการสร้างพลัง คือ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชน
จะเห็นได้จากการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ความรู้อื่นๆ ที่ต่างกันให้ความร่วมมือที่จะเข้าร่วม
กิจกรรม ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมกันวางแผน ทำให้เห็นถึงพลังของการรวมกลุ่มซึ่งกัน
ระอาคผู้นำชุมชนแบบแก่นนำคนสำคัญในการทำกิจกรรมได้กล่าวถึงพลังของชุมชนในการจัด
กระบวนการเรียนรู้ว่า

“...จากกิจกรรมต่างๆ เราเห็นศักยภาพของชุมชนละว่าทำได้ มันมีแรงผลัก
แรงหนุน ชุมชนเล็กๆ แต่เรารวมกันทำได้ ตอนวางแผนการทำงานเราก็วาง
ร่วมกันก็ยังคงคิดว่าสำเร็จไหม พอมาถึงตรงนี้ก็ทุกอย่างราบรื่น เกิดผลดี
ในชุมชนเราตื่นต้น สิ่งที่ดีตื่นต้นไม่ใช่ความสำเร็จแต่ตื่นต้นว่าชุมชนเรา
ยังรักกันเหนียวแน่น ต่อไปถ้าเรารักขามันไว้ เกิดปัญหาอะไรกับชุมชนเรา
จะช่วยกัน...”

(ระอาค ใจยาบุตร, แสดงความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

การจัดการเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการสร้างพลังอำนาจของชุมชน
(Empowerment) เพื่อการบริหารจัดการชุมชนให้เกิดพลังร่วมในการพัฒนาชุมชนและการพัฒนา
การศึกษาของชุมชน ซึ่งสิ่งที่เป็นกลไกสร้างพลังชุมชนประกอบด้วยกลุ่มคน 2 คน คือ สมาชิกของ
ชุมชนและแกนนำของชุมชน เป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนในการจัดกระบวนการเรียนรู้
และกลุ่มคน 2 กลุ่มนี้ก็เป็นแกนนำที่สำคัญในชุมชนในการจัดการเรียนรู้เนื้อที่ของตนเอง
ซึ่งผู้นำของตำบลบ้านเอื้อมมีความกระตือรือร้นที่จะเป็นหลักในการจัดการเรียนรู้ อีกทั้งชาวบ้าน
เห็นความสำคัญของการจัดการเรียนรู้ โดยการให้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนที่เป็นปัจจัยสนับสนุน
ในการจัดการชุมชนของตนเองได้ โดยเฉพาะการมีเป้าหมายร่วมกันคือ การมีจิตสำนึกร่วมของคน
ในชุมชนต่อการพัฒนาการศึกษาของชุมชน

นอกจากนี้ กระบวนการจัดการเรียนรู้ของชุมชนท้องถิ่นนั้นต้องอาศัยการสนับสนุน
จากภายนอก เพื่อเป็นกระจกสะท้อนให้กับชุมชนและสังคมภายนอกได้รับรู้ อีกทั้งยังเป็น

ส่วนหนึ่งที่ได้ช่วยสนับสนุนให้กระบวนการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นซึ่งตำบลบ้านเอื้อมมีหน่วยงานภาคเอกชนจัดการการเรียนรู้เช่น เกษตรอำเภอ เครือข่ายการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของสถาบันราชภัฏลำปาง

“ราชภัฏก็มีโครงการต่างๆทำร่วมกับชุมชนเช่นการทำยูวีวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการนำนักศึกษามาเรียนรู้ร่วมกันชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ในกิจกรรมก็เห็นได้ว่าชุมชนมีความเข้มแข็งที่จะพัฒนาการศึกษาของตนเอง เป็นสิ่งที่สำคัญในการกระบวนการเรียนรู้ หน่วยงานภายนอกก็ได้สนับสนุนด้านวิชาการหากชุมชนมีความต้องการจะร่วมด้วยเราก็ทำงานกันเป็นเครือข่ายได้

(ชุตินา คำบุญชู,สะท้อนความคิด, 21 ธันวาคม 2554)

จากการสะท้อนความคิดเห็นกิจกรรมการเรียนรู้ทั้ง 3 กิจกรรมพบว่าความร่วมมือจากทุกภาคส่วนเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในกระบวนการจัดการเรียนรู้ ชุมชนที่มีพลังเกิดจากคนในชุมชนร่วมกันคิดร่วมกันตัดสินใจ ซึ่งกิจกรรมที่จัดขึ้นก็เกิดจากความต้องการของชุมชน การวางแผนกิจกรรม การดำเนินงาน และการสรุปทบทวนร่วมกัน อย่างเช่น

กิจกรรมการรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านเอื้อม เป็นกิจกรรมที่สร้างพลังของชุมชนในการสืบค้นเรื่องราวของตนเอง มีสถาบันหลักของชุมชนเข้าร่วม ได้แก่ วัด และ โรงเรียน อีกทั้งผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ร่วมกันรื้อฟื้นวิถีชีวิตของคนบ้านเอื้อม ซึ่งจากการสืบค้นทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่ยังไม่เคยปรากฏในชุมชน และทำให้ชุมชนเห็นว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ไม่ใช่เพียงการศึกษาเพียงประวัติตำนานความเป็นมา หากแต่เป็นการศึกษาถึงวิถีชีวิตผู้คน ที่ผ่านช่วงต่างๆ ของการพัฒนามีการปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของจังหวัดลำปางที่มีการพัฒนาอย่างรวดเร็ว ซึ่งทำให้ชุมชนเห็นว่าอะไรที่เคยมีอยู่ในชุมชนกลับหายไป เช่น การเขียนตัวเมือง เริ่มหายไปเมื่อมีโรงเรียนในชุมชนใช้ภาษากลางเป็นภาษาเขียน โรงเรียนสอนความรู้จากส่วนกลาง การเรียนเขียนตัวเมืองจากที่เคยสอนในวัดก็เริ่มหมดลง การกินอาหารแบบเป็นยาตามหลักความเชื่อเริ่มหายไปจากชุมชนเมื่อชนชนมีการติดต่อสื่อสารกับชุมชนอื่น มีการผสมผสานทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมอื่นเข้ามาทำให้วัฒนธรรมการกินเริ่มหายไป แต่สิ่งที่เป็นพลังของชุมชนที่ยังคงรักษาเอาไว้ได้นั้นคือจากรากฐานความสามัคคีและความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่เป็นพลังสำคัญที่ทำให้ชุมชนรักษาวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นไว้เหมือนในอดีต เช่น พิธีสืบชะตาแม่น้ำ ประเพณีตานก๋วยสลาก ประเพณีปีใหม่เมือง

กิจกรรมการทำไม้กวาดดอกหญ้า เป็นการนำความรู้ท้องถิ่นด้านการประกอบอาชีพมา สืบทอด การทำไม้กวาดอยู่บนฐานของทรัพยากรชุมชนต้นไม้วาด มีอยู่ทั่วไปขึ้นตามธรรมชาติ และปลูกง่าย ต้นทุนการทำไม้กวาดน้อยเพราะทุกอย่างหาได้ในชุมชน เป็นกิจกรรมที่คนในชุมชน ช่วยกันคิดว่าสามารถสร้างอาชีพให้กับคนในชุมชนได้ โดยการสอนโดยการปฏิบัติจริงจากปราชญ์ ชาวบ้านในชุมชน กิจกรรมสร้างการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างเด็ก ผู้ใหญ่ คนในชุมชน มาช่วยกันคิด ช่วยกันวางแผนและช่วยกันตัดสินใจ สิ่งเหล่านี้เป็นพลังที่สำคัญที่ชุมชนลุกขึ้นมาสู้กับระบบ เศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่กำลังไหลบ่าเข้ามาในชุมชน

จะเห็นได้ว่าการสร้างพลังชุมชนของคนบ้านเอี่ยมประกอบไปด้วยปัจจัยที่สำคัญ ที่ส่งผลให้ชุมชนมีพลังในการจัดการเรียนรู้ท้องถิ่นดังนี้

1. ชุมชนบ้านเอี่ยมตั้งอยู่บนฐานของทรัพยากรที่เอื้อต่อการสร้างพลังชุมชน นั่นคือ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ชาวบ้านได้อาศัยเป็นแหล่งทำกินหล่อเลี้ยงชีวิต มาหลายชั่วอายุคนพื้นฐานของอาชีพในตำบลที่ยังคงสืบทอดในปัจจุบันคือ การทำเกษตรกรรม เพราะพื้นที่เอื้อต่อการประกอบอาชีพ ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากร มีการพยายาม ปรับตัวและสร้างกฎเกณฑ์ให้คนชุมชนยึดถือปฏิบัติ ซึ่งคนในชุมชนตระหนักถึงการมีทรัพยากร ที่อุดมสมบูรณ์และพร้อมจะช่วยกันดูแลรักษา

“ชุมชนอุดมสมบูรณ์ ไม่ขาดแคลนทรัพยากรจะนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่าง มากมาย ป่าไม้อุดมสมบูรณ์ ประเพณีการรักษาป่า รักษาป่า หลายอย่าง เราร่วมใจกันมา การสืบชะตาแม่น้ำ เหล่านี้เราทำร่วมกันเพราะเราจะรักษา ทรัพยากร

(สุข โกฎีสืบ, แสดงความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

“ประเพณีการรักษาป่า รักษาป่าทำให้เราเชื่อไม่ค่อยมีคนในชุมชนทำลาย สิ่งแวดล้อมอยู่กันมาแบ่งกันใช้ ในปัจจุบันมีการใช้สารเคมีบ้างก็คอยเตือนกัน ตลอด เพราะถ้าธรรมชาติหมดเราจะทำกินกันไม่ได้

(อดิสร อุ๊ดสืบ, แสดงความคิดเห็น 21 ธันวาคม 2554)

“ชุมชนเราเขานำท่วมกันเราก็ไม่เคยท่วม น้ำในอ่างเก็บน้ำก็อุดมสมบูรณ์ ป่าไม้ยังมีอยู่เยอะเราก็ช่วยกันดูแลรักษา ทำกินกับธรรมชาติก็ดูแลรักษาเขา”

(ประภาส วงษา, แสดงความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

การมีทรัพยากรที่สมบูรณ์จึงเป็นสิ่งสำคัญที่คนในชุมชนร่วมกันรักษาเป็นพลังในการอยู่กับธรรมชาติ มีความเคารพในประเพณี ความเชื่อในการรักษาทรัพยากรร่วมกัน

2. ชุมชนบ้านเอี่ยมตั้งอยู่บนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลาย ส่งเสริมต่อกระบวนการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น และปราชญ์ชาวบ้านมีความพร้อมที่จะถ่ายทอด และมีพลังในการรวมกลุ่ม ที่จะรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน เห็นได้จากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมและการให้ความร่วมมือในการสืบทอดให้กับคนในชุมชน ผู้บริหารโรงเรียนเห็นศักยภาพของปราชญ์ชาวบ้านในการร่วมจัดการเรียนรู้ท้องถิ่นดังนี้

“ภูมิปัญญาของเรายังมีอยู่มากที่ยังไม่ได้ค้นหา ถ้าค้นหาและรวบรวมตั้งเป็นกลุ่ม และมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องก็จะเกิดประโยชน์ นับวันจะใกล้สูญหาย การร่วมกันค้นร่วมกันนำมาเรียนรู้ก็จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนมาก ปราชญ์ชาวบ้านมีอยู่มากที่ยินดีจะถ่ายทอด อีกสักระยะชุมชนอาจจะรวบรวมปราชญ์ชาวบ้านเป็นกลุ่ม ร่วมกันให้ความรู้ จากกิจกรรมในครั้งนี้เห็นว่าปราชญ์ชาวบ้านเป็นกำลังสำคัญในการจัดการเรียนรู้ทำให้เห็นถึงพลังและศักยภาพในการสืบทอดร่วมกัน

(กัมพล ธิติกร, แสดงความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

“จากกิจกรรมทำให้เราเห็นถึงพลังของปราชญ์ชาวบ้านในการถ่ายทอดความรู้ หากดึงพลังเหล่านั้นออกมา ก็จะเป็นกำลังสำคัญในพัฒนาท้องถิ่นของเรา”

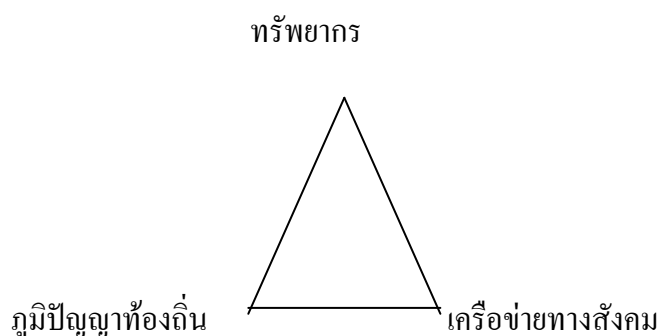
(มานะ ปัญญาแก้ว, แสดงความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

“ปราชญ์ชาวบ้านในชุมชนหลายท่านยังแข็งแรงหากมีการรวมตัวกันถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ก็จะเป็นประโยชน์อย่างมาก เพราะหลายท่านก็เสียชีวิตลงความรู้ต่างๆ ก็เริ่มหายไป

(โกศล พานดง, แสดงความคิดเห็น 21 ธันวาคม 2554)

การดึงพลังปราชญ์ชาวบ้านในชุมชนมาช่วยการเรียนรู้ทำให้คนในชุมชนต่างเห็นแนวทางการสร้างพลังจากปราชญ์ชาวบ้านเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาท้องถิ่นต่อไป

3. ชุมชนบ้านเอื้อมมีเครือข่ายทางสังคมที่ดี เมื่อมีกิจกรรมในชุมชนไม่ว่าจะเป็นประเพณีท้องถิ่น หรือการจัดเวทีประชุมสาธารณะและการจัดกระบวนการเรียนรู้ชุมชนจะมีการประสานงาน หน่วยงานอื่นๆที่เกี่ยวข้องมาร่วมกิจกรรม เช่นเกษตรอำเภอ เครือข่ายภูมิปัญญา เครือข่าย นักวิชาการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น อีกทั้งมีการทำงานในรูปแบบคณะกรรมการที่ประกอบไปด้วยคนหลากหลายอาชีพ อีกทั้งผู้นำชุมชนมีความกระตือรือร้นที่จะพัฒนาเครือข่ายทางสังคมให้ขยายต่อไป ในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง

แผนภาพที่ 15 พลังชุมชนบ้านเอื้อม

จะเห็นได้ว่าฐานของทรัพยากร ภูมิปัญญาท้องถิ่นและเครือข่ายทางสังคมเป็นแนวทางที่จะสำคัญในการสร้างพลังของท้องถิ่นที่ขับเคลื่อนด้วยการมีส่วนร่วม ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมแก้ปัญหา หากชุมชนจะจัดกระบวนการเรียนรู้ในด้านอื่นๆปัจจัยทั้ง 3 ด้านนี้เป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นต่อไป

2. การจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน

2.1 บทบาทของบ้าน

บ้าน หรือสถาบันครอบครัวเป็นพื้นฐานของการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาให้กับคนในชุมชนในอดีตตั้งแต่สมัยยุคก่อนการพัฒนาซึ่งไม่มีการศึกษาในระบบโรงเรียน ครอบครัวจะเป็นอบรมสั่งสอนถ่ายทอดความรู้ ทั้งภาษา การทำมาหากิน ผู้ชายจะศึกษาเล่าเรียนในวัด ส่วนผู้หญิงก็จะทอผ้า สานเครื่องมือเครื่องใช้ ส่วนใหญ่ผู้หญิงจะวิชาทอผ้า การทำอาหาร ด้วงหนังสือเมืองจะอ่านเขียนไม่ได้ ครอบครัวจะทำหน้าที่อบรมสั่งสอนให้ความรู้ที่สอดคล้องกับ

วิถีของชุมชน ดังที่แม่หลวงจุ่ม ใจศีล ที่ประกอบอาชีพทอผ้าอยู่ในชุมชนได้กล่าวถึงการได้รับการถ่ายทอดความรู้จากครอบครัวว่า

“สมัยปู่ย่า ผู้หญิงส่วนใหญ่ทอผ้าเป็นแต่เด็ก สมัยก่อนไม่มีโรงเรียนแม่จะเป็นคนสอนทอ สอนตั้งแต่ปั่นฝ้าย ผู้หญิงส่วนใหญ่ชอบ อยู่กับบ้านทอผ้าเป็นทุกคน ทอไว้ใช้เองบ้างขายบ้าง เสรีจากทอผ้า ก็สานตระกร้ากระบุง ไม่ได้รู้หนังสือแต่ก็ไม่ได้ลำบาก พออายุ 18 ก็แยกเรือนเลี้ยงลูก ทอผ้า ผู้ชายจะหาเลี้ยงทำอะไรทำนา การเขียนหนังสือผู้ชายจะเป็นคนสอนลูก เพราะเค้าเรียนมาจากวัด สอนหนังสือด้วยธรรมะด้วย อยู่กันมาอย่างนี้หมู่บ้านอื่นก็เป็นแบบนี้ พอมีงานมีการผู้หญิงมาช่วยกันทำขนม ทำบายศรี ทำเป็นทุกคนไม่ต้องจ้าง สมัยก่อนไม่มีใครคือใครเก เหมือนสมัยนี้เพราะพ่อแม่มีเวลาอบรมลูก ลูกอยู่ด้วยกันมาตั้งสอนมาเขาก็ได้ดี สมัยนี้เด็กเกเพราะพ่อแม่ต้องทำมาหากินไม่มีเลี้ยงเล็กๆ ก็ต้องไปอยู่โรงเรียน จะเอาเวลาไหนสั่งสอนให้เป็นคนดี”

(จุ่ม ใจศีล, สัมภาษณ์, 24 ธันวาคม 2554)

ในด้านตัวแทนผู้ปกครองได้กล่าวถึงบทบาทของบ้านที่เปลี่ยนไปในยุคปัจจุบันว่า

“พ่อแม่ไม่มีโรงเรียนมีศูนย์เด็กเล็ก ลูกไปอยู่โรงเรียนตั้งแต่ 4 - 5 ขวบไม่ทันได้สอนอะไรก็ต้องไปอยู่กับคนอื่น ไปอยู่ทั้งวันจะเจอกี่ช่วงเย็นลูกก็เชื่อครู ครูจะกลัวพ่อแม่ดูไม่กลัว เวลาสอนการบ้านก็จะเชื่อครูว่าครูให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้เป็นแบบนี้ทั้งหมด บ้านก็มีหน้าที่ดูแลตอนเช้าและหลังเลิกเรียนเพราะต้องทำงาน เด็กที่โตมาเลยไม่ค่อยผูกพันกับครอบครัว พ่อแม่พูดอะไรก็ไม่ฟัง ที่เป็นอย่างนี้ก็เพราะเขาไม่ได้อยู่กับเราเต็มที่กิจกรรมต่างๆ ของโรงเรียนก็อยากให้ผู้ปกครองได้มีส่วนร่วมเยอะๆ หน่อย ครูสอนอะไรกลับมาบ้านเราก็จะได้อสอนเขาได้”

(เพชร จันกระจ่าง, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2554)

“กิจกรรมครั้งนี้ก็มาร่วมด้วยเห็นประโยชน์ของการได้เรียนรู้ลูกก็มาถามว่า สมัยก่อนเป็นแบบนี้แบบนี้จริงไหมจากที่เขาไม่เคยสนใจ พ่อแม่ผู้ปกครอง ก็สามารถเล่าได้อธิบายได้เป็นเรื่องราวที่เราได้จากเมื่อก่อนเรียนอะไรมาถ้าไม่ถาม ก็ไม่ค่อยเล่า ทำให้ผู้ปกครองมีความสำคัญในการเสริมความรู้ให้ได้

(ชนะชัย ตำราญจิต, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2554)

ในด้านของโรงเรียนซึ่งเป็นผู้เสนอแนะให้มีตัวแทนผู้ปกครองเข้าร่วมในการทำ กิจกรรมได้มีความเห็นว่า

“การให้ผู้ปกครองมาเข้าร่วมถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เมื่อเรียนรู้จากโรงเรียน จากชุมชน กลับไปบ้านผู้ปกครองจะได้สานต่อ เพราะความรู้ท้องถิ่น ผู้ปกครองส่วนใหญ่รู้และเข้าใจสามารถแนะนำลูกหลานได้ เขาจะได้ภูมิใจ ที่ลูกหลานได้เรียนความเป็นมาของปู่ย่าตายาย โรงเรียนประสานงานให้ผู้ปกครองเข้าร่วม ซึ่งผู้ปกครองเขาก็มีเครือข่ายของเขา รู้จักกันหมด บางที ใครไม่ว่างไปรับลูกเขาก็ฝากกัน กิจกรรมครั้งนี้สร้างให้ผู้ปกครองได้เรียนรู้ ไปด้วยจะได้ช่วยกันสืบสานความรู้ท้องถิ่น

(มานะ ปัญญาแก้ว, สัมภาษณ์, 21 ธันวาคม 2554)

การเชื่อมประสานการจัดการศึกษาบ้านกับชุมชนมีคณะกรรมการที่เป็นตัวแทนของภาคประชาชนได้แก่ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ตัวแทนผู้ปกครอง คณะกรรมการสถานศึกษา มีการจัดการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อให้บ้านเข้ามามีบทบาทในการจัดการเรียนรู้ทั้งในและนอกโรงเรียน

จากกิจกรรมการเรียนรู้ในจะเห็นได้ว่า บ้านเข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนการเรียนรู้ และประสานงานให้เครือข่ายผู้ปกครองได้เข้าร่วมเรียนรู้เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน

2.2 บทบาทของวัด

ในส่วนของ วัด มีบทบาทในการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นการให้เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่นวัดบ้านสักมีพิพิธภัณฑ์เครื่องมือเครื่องใช้ของคนสมัยก่อนอยู่ในวัด มีภาพพระพุทธรูปหรือตุ๊กตา ที่เป็นมรดกของชุมชน ส่วนวัดบ้านเอี่ยมมีตำนานมรดกศาสนาย่านเอี่ยม ได้เขียนบันทึกลงในใบลานซึ่งทางเหนือเรียกว่า "ปี่บสา" โดยพระครูบาวงศ์ คุนธวัโส เป็นผู้สร้างไว้เมื่อปีพุทธศักราช 2563 โดยบันทึก (จาร) เป็นภาษาพื้นเมืองโบราณ โดยพระอธิการสวัสดิ์ โสคติโก เจ้าอาวาสวัดบ้านเอี่ยม ได้ทำโครงการวิจัยกระบวนการเรียนรู้ตำนานมรดกศาสนา โดยนำปี่บสาทิ้งหมดมาแปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทยปัจจุบันซึ่งเรียกว่า การปริวรรตภาษาให้พระนักเทศน์สมัยใหม่อ่านได้เข้าใจ พิมพ์เป็นพระธรรมได้ทั้งหมด 6 ผูก (1 กัป) ว่าด้วยเรื่องพระพุทธศาสนาหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน จนถึง การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย อีกทั้งกิจกรรมในการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นพระอธิการสวัสดิ์ โสคติโก เจ้าอาวาสวัดบ้านเอี่ยม ยังเข้าร่วมถ่ายทอดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้กับคนในชุมชนอีกด้วย โดยพระอธิการสวัสดิ์ โสคติโก เจ้าอาวาสวัดบ้านเอี่ยมได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ว่า

“ในการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นในส่วนของวัดก็ถ่ายทอดในเรื่องของประวัติของวัดในชุมชน ตามจริงแล้ววัดเป็นสถานที่ให้คนได้เรียนรู้ได้หลายอย่าง ด้านธรรมะ ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านศิลปวัฒนธรรม สมัยก่อนคนเรียนที่วัดก็เรียนทั้งทางโลกและทางธรรม สมัยนี้คนเข้าวัดแล้วทำบุญกับงานประเพณี ส่วนจะไปศึกษาหาความรู้ก็น้อย ด้านวัดเองก็ต้องพัฒนาความรู้ให้เป็นแหล่งให้คนได้เรียนรู้ อย่างบ้านเอี่ยมเราเป็นแหล่งเรียนรู้ได้มีปี่บสาที่เป็นตำนานพระพุทธศาสนาที่คนทั่วไปเข้าไปศึกษา ตอนนี้เรียบเรียงแปลเป็นภาษากลางแล้วหรือวัดบ้านสักที่มีของเก่าสะสมไว้ก็ทำเป็นพิพิธภัณฑ์ได้ การให้วัดมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาถือว่าเป็นแนวทางที่ดี พระหลายรูป

มีความรู้เรื่องตัวเมืองเรื่องสมุนไพรรื่องประเพณีโบราณ บางโรงเรียนให้พระเข้าไปสอนธรรมวินัยกับเด็กอาทิตย์ละวัน ก็เป็นการกล่อมเกล่าไปที่ละเล็กทีละน้อย ต้องให้วัดได้เข้ามีส่วนร่วมขัดเกลาจิตใจ ถ้าจะรอให้มาทำบุญกับงานประเพณีเด็กก็จะไม่ผูกพันกับวัด อยากเดินเข้ามานั่งเล่นนั่งอ่านหนังสือได้ บางวัดไม่มีบทบาทอะไรอนุญาตโยมมาทำบุญวัดปกติวัดเจียบร้างเท่ากับว่าไม่ได้ใช้ประโยชน์จากวัดในการให้ความรู้กับชุมชนเลย วัดบ้านเอื้อมยินดีจะให้ เป็นแหล่งเรียนรู้ค้นคว้าเพิ่มเติมและศึกษาความรู้กับคนทุกเพศทุกวัย การมีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษาถือว่าเป็นกิจของสงฆ์ที่ทำให้ชุมชนอย่างหนึ่ง

(พระอธิการสวัสดิ์ โสตุถิโก, สัมภาษณ์, 25 ธันวาคม 2555)

ในด้านพระครูวิมลธรรมคุณากรเจ้าอาวาส วัดบ้านสักเสนอความคิดในการให้วัดเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการศึกษาว่า

“แต่ก่อนคนเรียนในวัดกันทั้งนั้น ประวัติของหมู่บ้านหลายที่ เช่น บ้านแม่เฟือง นำวัดมาเป็นโรงเรียน พระราชาพร้อมกับพระซึ่งพระมีความรู้หลายด้านตัวเมืองนี้เขียนได้อ่านบทสวดภาษาเมือง ภาษาบาลี สันสกฤต ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมก็รู้ พระมีบทบาทกับโรงเรียนมาก บางเรียนตามประวัติผู้ก่อตั้งคือพระสอนแบบรวมสอนหมดไม่มีแยกเป็นวิชาเหมือนสมัยนี้ การสอนของพระ คือให้รู้ทุกเรื่องวิถีชีวิตก็สอน พอมีโรงเรียนหลายแห่งมีความเจริญ วัดลดบทบาทเรื่องการสอนลงจนในที่สุดเดี๋ยวนี้ไม่มีใครไปเรียนในวัด วัดก็เป็นสถานที่ทำบุญอย่างวัดของบ้านสักมีของเก่าเก็บสะสมอยู่ คนในชุมชนไม่ค่อยมาดูหรอกแต่คนข้างนอกเขารู้เขาจะมาดูเห็นแล้วก็เสียดาย บางทีชาวบ้านมีอะไรก็เอามาให้ที่วัด ของเก่าเครื่องมือเครื่องใช้ตุ้งข้าวสมัยเก่าของเราก็มีคนมาศึกษา แต่คนในชุมชนบางคนในชุมชนไม่เคยเห็น บางคนเคยเห็นในงานตั้งธรรมหลวงแต่ก็ไม่ได้เข้าใจว่ามีความเป็นมาเก่าแก่อย่างไร การนำมาเรียนรู้ก็เห็นว่าสร้างคุณค่าให้กับของเก่าของเราให้คนในชุมชนเขาเห็นค่าจะได้ช่วยกันรักษาไว้ วัดเองเป็นสถานที่ให้คนเข้ามาได้ตลอดเวลา อย่างการจัดประชุมส่วนใหญ่อีกใช้สถานที่ของวัด

วัดก็เป็นสถานที่คอยสนับสนุน หากจะมีการให้วัดได้มีส่วนร่วมวัดก็สามารถทำได้

(พระครูวิมลธรรมคุณากร, สัมภาษณ์ 25 ธันวาคม 2554)

จะเห็นได้ว่าวัดมีความพร้อมที่จะจัดการศึกษาร่วมกับชุมชนโดยเป็น แหล่งเรียนรู้ให้คนในชุมชนเข้ามาหาความรู้ได้ตลอดเวลา และเป็นการถ่ายทอดความรู้ทางโลกและทางธรรมให้กับคนในชุมชน

2.3 บทบาทของโรงเรียน

โรงเรียนในตำบลบ้านเอื้อมประกอบไปด้วยโรงเรียนประถม 4 แห่งได้แก่ โรงเรียนบ้านฮ่อง โรงเรียนบ้านแม่เฟือง โรงเรียนบ้านทุ่งกล้วย และโรงเรียนวัดบ้านสัก และ โรงเรียนมัธยม 1 แห่งคือโรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษก ซึ่งโรงเรียนทั้ง 5 แห่ง ซึ่งบทบาทของโรงเรียนในการกระบวนกรจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น

โรงเรียนสามารถศึกษาชุมชนเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจลักษณะและบริบทของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาท้องถิ่น จริยธรรม อุดมการณ์ ประเพณีและวัฒนธรรม และปัญหาต่างๆ ของท้องถิ่น ครูจะเริ่มศึกษาสภาพทางกายภาพของชุมชนให้เข้าใจขอบเขต ลักษณะธรรมชาติของดิน น้ำ แร่ธาตุ ป่าไม้ ที่เป็นทรัพยากรหล่อเลี้ยงชุมชน ศึกษาสภาพทางสังคมซึ่งประกอบด้วยกลุ่มชน โครงสร้างประชากร ลักษณะการประกอบอาชีพ ประวัติความเป็นมาของชุมชน ชาติพันธุ์ของชุมชนว่ามีภูมิหลังและพัฒนาการอย่างไร เข้าใจถึงเครือข่ายชุมชนซึ่งแสดงออกมาในรูปของตำนาน ประเพณี วัฒนธรรมชุมชน การจัดการทรัพยากร เพื่อนำไปประมวลเป็นสาระที่จะถ่ายทอด จัดการเรียนรู้ให้กับนักเรียนในรูปแบบต่างๆ ได้ หรือนำมาจัดเป็นประมวลสาระความรู้ที่จะให้ชุมชนได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้

จัดทำเนื้อหาสาระ บทเรียน และหลักสูตรเพื่อใช้สอนนักเรียน ทั้งนี้อาจเป็นเอกสาร ตำรา หรือหลักสูตรสถานศึกษาก็ได้ โดยจัดทำเป็นเนื้อหาสาระที่ใช้เรียนเป็นรายชั่วโมงแล้วบูรณาการเนื้อหาสาระอื่นๆ ทั้งในชุมชนและทั่วไป ใช้ในการเรียนรู้ปัญหาและเรื่องราวเหล่านั้นอย่างเช่นโรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษก ได้จัดทำรายวิชาท้องถิ่นของเรา โดยครูบูรณาการเนื้อหาสาระวิชาอื่นๆกับความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมและ และการศึกษาอนุกระบบ บ้านเอื้อมมีการจัดทำรายวิชาการท้องถิ่นที่เนื้อหาวิชาเกี่ยวกับความรู้ในชุมชนบ้านเอื้อมเน้นการเรียนรู้ในแหล่งเรียนรู้

กิจกรรมเสริมหลักสูตรโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณี ของชุมชนมาเรียนรู้ เช่น โรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษกให้นักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการ

เรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น โครงการฝึกทำไม้กวาดดอกหญ้า โครงการรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนจัดทำแหล่งการเรียนรู้ของชุมชน เช่น ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง พิพิธภัณฑ์ชุมชน ที่อยู่บนฐานของทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น

โรงเรียนใช้ชุมชนเป็นแหล่งการเรียนรู้ของนักเรียน โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นแหล่งการเรียนรู้ได้แก่ เรียนรู้ธรรมชาติจากสถานที่จริงในชุมชน ใช้วัดและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นสถานที่เรียนรู้ อย่างเช่น การศึกษานอกระบบบ้านเอื้อมจะให้ได้ลงศึกษาแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นและรวบรวมเป็นรายงานทั้งแหล่งเรียนรู้บุคคลและแหล่งเรียนรู้สถานที่

โรงเรียน สามารถจัดกิจกรรมการเรียนรู้ของประชาชนในชุมชน เช่น การอบรมฝึกอาชีพการทำไม้กวาด โดยโรงเรียนสร้างความตระหนักชุมชนวิเคราะห์ปัญหาในด้านเศรษฐกิจ การมีรายได้เสริมจากอาชีพ การสร้างให้เด็กได้ฝึกวิชาชีพคิดตัว โดยการศึกษา นอกระบบบ้านเอื้อมจะเน้นเรื่องนี้เป็นอย่างมากเช่น โครงการฝึกอบรมการเย็บผ้า การซ่อมเครื่องใช้ไฟฟ้า การเย็บปักทักร้อย เพื่อใช้การศึกษานำไปสู่แนวทางการสร้างอาชีพ จากการถอดบทเรียนกระบวนการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นผู้อำนวยการเรียนโป่งหลวงฯมีความเห็นอยากสานต่อ กิจกรรมต่างๆที่จัดขึ้นให้เป็นรูปธรรมต่อไป

“กิจกรรมการเรียนรู้ทั้งหมดเห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการ การศึกษาของท้องถิ่นหลายฝ่ายเป็นบุคคลที่มีความรู้และประสบการณ์ กระบวนการนี้โรงเรียนไม่ยากให้สิ้นสุดลงอยากจะสานต่อให้เป็นหลักสูตร ท้องถิ่นของโรงเรียนและหลักสูตรนี้ก็มาจากความร่วมมือของทุกฝ่าย ผลักดันให้ทำอย่างเป็นระบบ การทำไม้กวาดก็จะสอนให้เด็กได้ทำต่อรุ่นที่ ทำแล้วไปสอนน้อง เราใช้ไม้กวาดทุกห้องเรียนไม่ต้องไปซื้อ ถ้าทำได้ มาตรฐานก็ทำขายเป็นผลิตภัณฑ์ของนักเรียนคน ในชุมชนก็เข้าฝึกได้ อยากให้มีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเก็บรวบรวมภูมิปัญญาอาจจะหาสักห้อง ในโรงเรียนทำ รวบรวมในสิ่งที่เราจัดให้เด็กได้ศึกษาต่อสื่อการเรียนรู้ต่างๆ ก็จะไว้ในห้องสมุดเป็นฐานการเรียนรู้ของชุมชน บุคคลทั่วไปสามารถ มาเรียนรู้ได้”

(กัมพล ชิตติกร, แสดงความคิดเห็น, 21 ธันวาคม 2554)

ในขณะที่ชาวบ้านได้เสนอให้วัดบ้านเอื้อมเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพราะมีความพร้อมเรื่องสถานที่และในวัดก็มีของเก่าแก่อยู่มาก ซึ่งการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์นี้เป็นความรู้ที่ต่อยอดจากกิจกรรมการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นที่จัดร่วมกัน

2.4 ความเชื่อมโยงของ วัด บ้าน โรงเรียน

เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ. 2542 ซึ่งเป็นกฎหมายแม่บทของการศึกษาแห่งชาติ ก่อให้เกิดการปฏิรูปการศึกษาในด้านต่างๆ เช่น การปฏิรูปการเรียนรู้ ปฏิรูปโครงสร้างการบริหารจัดการศึกษาที่มีการกระจายอำนาจสู่เขตพื้นที่การศึกษาตลอดจนปฏิรูปโครงสร้างและบริหารจัดการศึกษา โดยเฉพาะ มาตรา 9 (6) ให้ยึดหลักการมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น มาตรา 18 (3) การจัดการศึกษาปฐมวัยและการศึกษาขั้นพื้นฐานให้จัดใน ศูนย์การเรียน ได้แก่ สถานที่เรียนที่หน่วยงานจัดการศึกษาออกโรงเรียน บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ โรงพยาบาล สถาบันทางการแพทย์ สถานสงเคราะห์ และสถาบันสังคมอื่น มาตรา 24 (6) ให้สถานศึกษา จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาทุกสถานที่ มีการประสานความร่วมมือกับบิดามารดาผู้ปกครองและบุคคลในชุมชนทุกฝ่าย เพื่อ ร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ มาตรา 27 วรรคสอง ให้คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กำหนดหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อความเป็นไทย ความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ การดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพ ตลอดจนเพื่อการศึกษาต่อ

ความหมายโดยนัยก็คือคณะกรรมการการศึกษาก็ได้มาจากชุมชน ดังนั้นในการจัดทำหลักสูตรก็ให้มีการร่วมกันกำหนด มาตรา 29 ให้สถาน ศึกษา ร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญา และวิทยาการต่างๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชน ซึ่งโดยเจตนารมณ์มาตรา 29 กำหนดให้สถานศึกษานำความรู้ที่มีลงสู่ชุมชน โดยการมีส่วนร่วมนั่นเอง

จากพระราชบัญญัติการศึกษาที่ได้เล็งเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงได้บัญญัติไว้หลายมาตรา โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในรูปของคณะกรรมการซึ่งในระดับต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นระดับกระทรวง กรม เขตพื้นที่การศึกษา หรือแม้แต่สถานศึกษา คณะกรรมการในรูปต่างๆ ก็มีบทบาทหน้าที่ในการมีส่วนร่วม ในการบริหารจัดการศึกษาทำให้แนวคิดการจัดการศึกษา บ้าน วัด โรงเรียน เป็นแนวคิด บ้านหรือชุมชนเป็นฐานที่สำคัญที่ขัดเกลาให้คนในชุมชน ปฏิบัติตามวัฒนธรรม ประเพณีและจารีต วัดเป็นสถานที่ให้คนในชุมชนยังคงรักษา

ความดีงาม โรงเรียนเป็นสถาบันที่สำคัญในการถ่ายทอดความรู้ สืบสาน ค่านิยม อันดีงามให้กับเยาวชน การจัดการศึกษาแบบ บ้าน วัด ชุมชน จึงเป็นการปฏิรูปการศึกษาเพื่อสร้างพลังและความเข้มแข็งให้กับชุมชน แต่อย่างไรก็ตามตำบลบ้านเอื้อมมีพื้นฐาน ที่ชุมชนใกล้ชิดกับวัดมาโดยตลอดเห็นได้จาก การจัดกิจกรรมในชุมชนไม่ว่าจะเป็นประเพณีตานก๋วยสลาก สืบชะตาแม่น้ำ วัดกับโรงเรียนจะมาร่วมกันทำกิจกรรมของชุมชน อย่าง โรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษกเป็นโรงเรียนมัธยมประจำตำบลได้มีโครงการบวชสามเณรในวันแม่ทำมาแต่เนื่อง โดยจัดบวชนักเรียนชั้นประถมและมัธยม โดยโรงเรียนเป็นสถานที่ในการบวชเรียนเป็นเวลา 1 อาทิตย์ เพื่อให้นักเรียนได้เรียนคุณธรรมจริยธรรมกล่อมเกล่าให้เป็นผู้มีสติท่ามกลางกระแสเทคโนโลยีและสังคมทุนนิยม ความสัมพันธ์ของ วัด บ้าน โรงเรียนจึงมีความร่วมมือกัน ในการจัดกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

3. การจัดการเรียนการสอนโดยใช้แหล่งเรียนรู้เป็นฐาน

การสร้างและพัฒนากิจการการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นของตำบลบ้านเอื้อม เป็นการจัดการศึกษาที่สนับสนุน ได้เรียนรู้ ได้อย่างต่อเนื่อง ตลอดชีวิต จากสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนบนฐานของทรัพยากรที่มีอยู่ โดยสร้างให้เกิดการเรียนรู้ จากประสบการณ์จริง ในรูปแบบของการศึกษานอกระบบหรือการศึกษาที่ไม่จำกัดการศึกษาอยู่ในห้องเรียน แหล่งเรียนรู้ ที่หลากหลายจึงเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่จะก่อประโยชน์ต่อกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน ซึ่งแหล่งเรียนรู้ของตำบลบ้านเอื้อมจากการสืบค้นและจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันพบว่า มี 2 ประเภทคือ แหล่งเรียนรู้ที่เป็นบุคคล และแหล่งเรียนรู้ที่เป็นสถานที่

3.1 แหล่งเรียนรู้บุคคล

ปราชญ์ชาวบ้านที่ไม่จำเป็นต้องมาให้ความรู้ในสถานศึกษาแต่อยู่กับบ้านให้คนในชุมชน และเยาวชนได้เข้าไปเรียนรู้ภูมิปัญญาจากปราชญ์เหล่านี้นำไปสู่การ สร้างความสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้นในชุมชน ดังที่ชาวบ้านได้เสนอแนะ ให้การทำกิจกรรมการสืบค้นความรู้ท้องถิ่นได้เข้าไปเก็บข้อมูลที่บ้านของปราชญ์ชาวบ้านเพื่อที่จะสร้างความคุ้นเคยและได้รับการถ่ายทอดความรู้ และประสบการณ์โดยไม่ต้องเป็นทางการ

“การจะเข้าไปศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านต้องเข้าไปถึงบ้านเลย ถ้าเชิญมา เขาจะไม่กล้าถ่ายทอดไม่กล้าเล่าดูเป็นทางการ ต้องเข้าไปที่บ้านมีอะไร เขาจะเอาออกมาให้เราดู จะคุ้นเคยกัน

(เทียม คำปงศักดิ์, สัมภาษณ์, 13 กันยายน 2554)

จากที่กล่าวมาการสืบค้นภูมิปัญญาท้องถิ่นในกิจกรรมต่างๆ จึงเข้าไปที่บ้านของชาวบ้านและสอบถามข้อมูล สัมภาษณ์เก็บข้อมูลซึ่งเป็นเหมือนคำแนะนำของชาวบ้านคือชาวบ้านมีของอะไรที่เก็บไว้ก็อยากเอามาให้ดู อย่างพ่อหลวงจัน คำสืบ ในตอนแรกผู้วิจัยทราบว่ามีความรู้เรื่องภูมิปัญญาสมุนไพร ก็จะไปสัมภาษณ์ประเด็นสมุนไพร กับพบว่ามีปื๊บสาที่เป็นตำราถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นไว้มากมายจึงขออนุญาตพ่อหลวงนำมาเผยแพร่ให้กับคนในชุมชน และพ่อหลวงศีลนวล กัณธิมาที่ผู้วิจัยไปสัมภาษณ์เรื่องการสืบชะตาแม่น้ำพบว่าพ่อหลวงมีความรู้หลายด้าน ด้านการทำเทียนสะเดาะเคราะห์ การทำหงส์ในงานตานก้วยสลาก และการสานไม้กวาดดอกหญ้า จึงทำให้ผู้วิจัยได้ทราบว่ามีความรู้ท้องถิ่นในชุมชนนี้อีกมากที่ชุมชนควรจะสืบค้นและถ่ายทอดให้กับคนรุ่นหลัง

3.2 แหล่งเรียนรู้ที่เป็นสถานที่

3.2.1 ห้องสมุด เป็นแหล่งรวบรวมความรู้และบริการให้ความรู้แก่ประชาชนทุกเพศทุกวัยที่มีความสนใจและใฝ่หาความรู้ต่าง ๆ เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สามารถเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต จากการถอดบทเรียนการทำกิจกรรมพบว่าห้องสมุดของโรงเรียนโป่งหลวงฯ และการศึกษาจากระบบโรงเรียนได้นำสื่อการเรียนรู้ท้องถิ่นไปไว้ในห้องสมุดให้คนในชุมชน ได้ร่วมเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งวิถีทัศน์และเอกสารประกอบการสอนซึ่งห้องสมุดเป็นแหล่งค้นคว้าที่สำคัญของเด็กและเยาวชน

3.2.2 เครือข่ายการเรียนรู้ในตำบลบ้านเอื้อม ได้แก่ ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงบ้านผึ้ง ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง โรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษก กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ หมู่ที่ 8 บ้านฮ่อง กลุ่มจักสานผู้สูงอายุ หมู่ 13 บ้านห้วยไร่ กลุ่มทำไม้กวาดดอกหญ้าผู้สูงอายุ หมู่ 15 บ้านโป่งหลวง ดอกไม้ประดิษฐ์ หมู่ 1 บ้านเอื้อม

3.2.3 วัด เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญนอกจากจะเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแล้ว วัดในตำบลบ้านเอื้อมยังเป็นแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้กับเยาวชนและคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี อย่างเช่น วัดบ้านสัก วัดบ้านเอื้อม ที่เป็นศูนย์เรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้กับชุมชนอื่นๆ ซึ่งจากการถอดบทเรียนร่วมกันของชุมชนต่างเห็นว่าวัดเป็นสถานที่เหมาะสมที่สุดในการเปลี่ยนแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ในอนาคต ชาวบ้านเอื้อมอาจจะสร้างพิพิธภัณฑ์รวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นต่างๆ ไว้ในวัด

การจัดวัดให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ คนในชุมชนลงความเห็นเห็นว่าเหมาะสมที่สุด ที่จะเป็แหล่งเรียนรู้ในชุมชน เนื่องจากวัดมีโบราณสถานและโบราณวัตถุอยู่มากอีกทั้งเป็นวัดที่อยู่ใกล้โรงเรียนทำให้การเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับเยาวชนได้เป็นอย่างดี จากการระดมความคิดเห็นการจัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้มีดังนี้

รูปแบบการจัดวัดให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ที่อยู่มี 4 รูปแบบได้แก่

1. การจัดทัศนศึกษานำชมวัด มีวิทยากรเป็นผู้นำชม เพื่อเผยแพร่หลักธรรม ความรู้และเกร็ดประวัติของวัด รวมทั้งประวัติความเป็นมา

2. ฝึกหัดให้โรงเรียนและนักเรียนเข้ามามีส่วนร่วมโดยการเป็นมัคคุเทศน์น้อย บรรยายให้ความรู้แก่บุคคลทั่วไป

แต่อย่างไรก็ตามข้อเสนอแนะเหล่านี้เกิดการระดมความคิดเห็นการสะท้อนความคิดเห็นการจัดกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเอื้อม ตัวแทนครูและผู้นำชุมชน มีนโยบายจะผลักดันให้เป็นรูปธรรมต่อไป

3.3 การใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านระบบนิเวศในชุมชน

ตำบลบ้านเอื้อมมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์มาก มีป่าชุมชน ที่ขึ้นทะเบียนเป็นป่าตามพระราชบัญญัติ ปี 2484 มีทั้งหมด 5 ป่าชุมชน คือ ป่าชุมชนบ้านสบเฟือง ป่าชุมชน บ้านห้วยลึก ป่าชุมชนบ้านทุ่งกล้วย ป่าชุมชนบ้านทุ่งปงเรียน และป่าชุมชนบ้านปง และมทรัพยากรน้ำได้แก่และอ่างเก็บน้ำ อย่างเช่นอ่างเก็บน้ำแม่เฟือง อ่างเก็บน้ำแม่ตำ ที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คน เด็กและคนในชุมชนควรเรียนรู้โดยการศึกษาถึงการจัดการน้ำและพิธีกรรมที่รักษาให้ผู้คนแบ่งปันกัน เหล่านี้ล้วนเป็นแหล่งศึกษาให้กับชุมชนได้เพื่อสร้างให้เกิดสำนึกรักและหวงแหนทรัพยากรของตนเองและช่วยกันอนุรักษ์ให้สืบทอดต่อไป

4. การสร้างเครือข่ายเพื่อเรียนรู้ตลอดชีวิต

แนวความคิดเครือข่ายการ เรียนรู้ได้รับความสนใจและมีความสำคัญตั้งแต่ ปี 2531 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นผลมาจากการดำเนินการทบทวนแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2520 และการศึกษาแนวทางสำหรับการพัฒนาการศึกษาในอนาคตให้เอื้อต่อการพัฒนาประเทศที่จัดโครงสร้างของระบบการศึกษาในลักษณะที่ยืดหยุ่น และเป็นเครือข่ายของการเรียนรู้ ทั้งนี้เพื่อให้ครอบคลุมหลักการการจัดการศึกษาที่สำคัญ 4 ประการ คือ ความกว้างขวางและเป็นธรรม ความสมดุล ความสอดคล้องและความหลากหลาย

ช่วงแผนการศึกษาแห่งชาติ 2520-2535 แนวคิดเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้เน้นที่ส่งเสริมจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ 2542 หมวด 4 มาตรา 26 - ถึงปัจจุบัน ชุมชนเข้มแข็ง กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน สังคมการเรียนรู้ สังคมฐานความรู้ ผู้เรียนเป็นสำคัญ โรงเรียนเป็นการศึกษาในระบบที่เป็นเพียงบริบทหนึ่งของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น การเรียนรู้ในชุมชนหลากหลายรูปแบบมากขึ้น มีการติดต่อสื่อสารสร้างความสัมพันธ์แลกเปลี่ยนประสบการณ์ได้ตลอดเวลา การเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการที่มีความหมาย และเกี่ยวข้องกับบริบทที่หลากหลายตลอดช่วงชีวิต

ของบุคคล การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาและทุกสถานที่ เมื่อบุคคลได้รับประสบการณ์และมีส่วนร่วมการเรียนรู้ตลอดชีวิตควรเริ่มจากการมีส่วนร่วมของบุคคล องค์กรและชุมชนในการตระหนักถึงปัญหาของชุมชนร่วมกันในตำบลบ้านเอื้อม พบว่ามีเครือข่ายภายในการเรียนรู้อยู่หลายกลุ่มในชุมชนดังนี้

1. เครือข่ายผู้นำชุมชน ประกอบไปด้วย กำนันผู้ใหญ่บ้าน และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านทั้ง 15 หมู่บ้าน โดยมีกำนันสะอาด ใจยาบุตรเป็นแกนนำในการรวมพลังผู้นำในการพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งในการจัดการเรียนรู้กำนันสะอาดจะระดมเครือข่ายผู้นำมาร่วมด้วยเพื่อจะให้ถ่ายทอดกิจกรรมข้อมูลจากการทำกิจกรรมร่วมกันไปยังผู้นำคนที่ไม่ได้เข้าร่วมและผู้นำจะถ่ายทอดไปยังคนในชุมชน

2. เครือข่ายสถานศึกษา ประกอบไปด้วยโรงเรียน การศึกษานอกระบบ แหล่งเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง โดยโรงเรียนโป่งหลวงฯเป็นแกนนำเพราะเป็นโรงเรียนมัธยมศึกษาที่มีความพร้อมด้านการจัดการเรียนรู้ โดยการจัดกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ในรายวิชาพื้นฐานอาชีพก็ให้นักเรียนไปเรียนรู้ที่แหล่งเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง การศึกษานอกระบบได้ขอสถานที่โรงเรียนโป่งหลวงอบรมคอมพิวเตอร์ นอกจากนี้มีการทำกิจกรรมร่วมกันในชุมชนอยู่ตลอดเวลา จากการทำกิจกรรมโรงเรียนโป่งหลวงนำสื่อการเรียนรู้ไปใช้ในโรงเรียน การศึกษานอกระบบก็นำไปจัดการเรียนรู้ต่อยอด กิจกรรมการเรียนรู้

3. เครือข่ายชาวบ้าน ได้แก่ ประชาชนชาวบ้าน ชาวบ้าน จะมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันตลอดเวลาเมื่อมีข่าวสารหรือกิจกรรมในชุมชน ในกระบวนการเรียนรู้ในครั้งนี้ประชาชนชาวบ้านจะแนะนำว่าคนไหนรู้เรื่องอะไร ควรไปศึกษาอย่างไร และเมื่อมีงานประเพณีของชุมชน ชาวบ้านจะประสานงานกันแบ่งงานกันทำอย่างพร้อมเพรียง

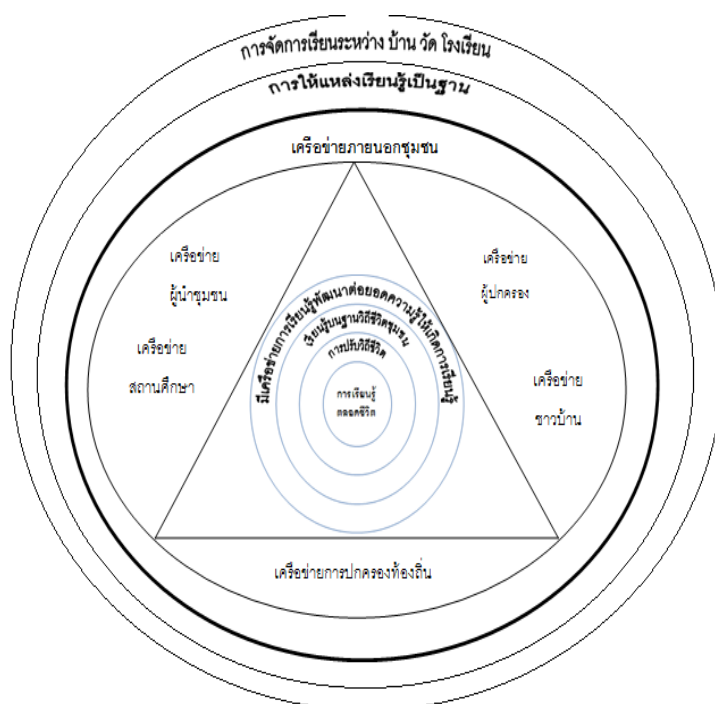
4. เครือข่ายผู้ปกครอง ผู้ปกครองของนักเรียนโรงเรียนโป่งหลวงจะรวมตัวกันเป็นสมาคมผู้ปกครองมีข่าวสารหรือกิจกรรมของโรงเรียนก็จะเข้าร่วมในกระบวนการจัดการศึกษาในครั้งนี้เมื่อประสานไปยังเครือข่ายก็มีการประสานงานกันมาร่วมกิจกรรม

5. เครือข่ายการปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ นายกองกิจการบริหารส่วนตำบล สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล โดยมีเครือข่ายประสานงานไปยังชุมชนอื่นๆ ให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันอย่างกิจกรรมการจัดการเรียนรู้เครือข่ายการปกครองส่วนท้องถิ่นได้ประสานงานไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในการเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการเรียนรู้

6. เครือข่ายภาคนอกชุมชน มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปางเป็นเครือข่ายด้านวิชาการที่ให้การสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้โดยให้นักวิชาการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นร่วมทำกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

จากการทำกิจกรรมจะเห็นได้ว่าการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ทำให้ง่ายต่อการแลกเปลี่ยนสื่อสาร อย่างเช่น จะนัดระบบกลุ่มผู้นำก็ติดต่อไปที่ผู้นำคนเดียว ก็จะนัดผู้นำท่านอื่นๆ และ ทำให้เกิดการขยายต่อความรู้ให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกัน นำไปสู่การสร้างเครือข่ายกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตของคนในชุมชน

แผนภาพที่ 16 แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น

สรุป แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น ควรเริ่มจากการสร้างพลังของชุมชนให้มีพลังในการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ของคนในชุมชนผ่านการมีส่วนร่วมของคนชุมชน โดยเชื่อมต่อกับระบบการศึกษาในรูปแบบของบ้าน วัด โรงเรียน โดยใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนเป็นฐาน ในการเรียนรู้มีการสร้างเครือข่ายจากเครือข่ายในชุมชนและเครือข่ายนอกชุมชน ซึ่งแนวทางเหล่านี้อยู่บนฐานของวัฒนธรรมชุมชน โดยการปรับวิถีคิดผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ ให้เกิดสำนึกรักท้องถิ่นให้รู้ตัวตนสร้างความภาคภูมิใจและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง เป็นการเรียนรู้ที่อยู่บนฐานของวัฒนธรรมชุมชน ที่สร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิตของคนในชุมชน

บทที่ 8

สรุปผลการวิจัยอภิปรายผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ในบทนี้จะเป็นการสรุปผลการวิจัยทั้งหมดและการอภิปรายผลข้อค้นพบที่ได้และข้อเสนอแนะในการศึกษาวิจัยในอนาคต ซึ่งมีรายละเอียดต่างๆดังนี้

8.1 สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องการสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในมิติต่างๆ 2.) เพื่อสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นจากกรณีศึกษา 3) เพื่อศึกษากระบวนการนำชุดความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชนรวมถึงปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น 4) เพื่อเสนอแนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นที่จะมีส่วนส่งเสริมการศึกษาของชุมชนต่อไป งานวิจัยเรื่องนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Approach) การดำเนินการวิจัยแบ่งเป็น 3 ขั้นตอน โดยใช้วิธี 1) การสังเคราะห์งานวิจัย (Research Synthesis) 2) การศึกษากรณีตัวอย่างโดยวิธีการทางประวัติศาสตร์ 3) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) การศึกษาพบว่า

8.1.1 เนื้อหาความรู้ที่ได้จากงานวิจัยและวิทยานิพนธ์โดยการสังเคราะห์งานวิจัย (Qualitative Synthesis) ซึ่งแต่ละมิติสังเคราะห์มีทีละ 10 เล่ม โดยเกณฑ์การคัดเลือกงานวิจัยคือเป็นงานวิจัยเชิงพื้นที่ และตั้งแต่พ.ศ2540 เป็นต้นไปและเป็นวิทยานิพนธ์ที่ตีพิมพ์ในวารสารวิชาการ ซึ่งจากการสังเคราะห์งานวิจัยในมิติต่างๆได้นี้อาจดังนี้

1) **ความรู้มิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่น** มีเนื้อหาจากงานวิจัยในด้านนี้คือเนื้อหาเป็นการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ความสัมพันธ์ ระหว่างคนในชุมชนและบริบทของชุมชนในแต่ละช่วงเวลาในแต่ละยุคสมัยว่าอะไรคือ ความสำเร็จอะไรคือความล้มเหลวในอดีต กระบวนการปรับตัวในชุมชน นอกจากนี้ยังศึกษาถึงความสัมพันธ์ภายในชุมชนและระหว่างชุมชนภายนอกซึ่งเป็น ประสพการณ์ร่วมกันของคนในชุมชนซึ่งองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้จากการศึกษาดังนี้ **ตำนาน และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น** องค์ประกอบที่สำคัญของการศึกษา

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือการศึกษาตำนานพื้น บ้าน นิทานปรัมปรา จารีตการบอกเล่าซึ่งข้อมูลเหล่านี้มีมาก่อนการเขียนพงศาวดาร ที่ชาวบ้านนับถือ ที่อาจเชื่อมโยงเข้ากับเวลา สถานที่ ที่เกิดขึ้นจริงในเวลานั้น ทำให้เห็นถึงความเคลื่อนไหว และแรงผลักดัน ความเชื่อของคนในท้องถิ่น การเปลี่ยนแปลง พื้นที่ คน เวลา ประวัติศาสตร์เป็นเหมือนความทรงจำร่วมกันของสังคมสมาชิกของสังคมหนึ่งๆที่ แสดงถึงความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ร่วมกัน พื้นที่ที่เปลี่ยนไปตามกาลไกลต่างๆของชุมชน นอกจากนี้จะเห็นว่าความรู้ท้องถิ่นด้านมิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็น ความรู้ที่เชื่อมโยงกับความรู้ในมิติอื่นๆ เช่นวัฒนธรรมท้องถิ่น ได้แก่ ประเพณี พิธีกรรม ความเป็นอยู่ อาหาร ภาษาร่องความรู้เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในแต่ละยุคสมัยภายใต้เงื่อนไขต่างๆ

ในงานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ได้เห็นถึงคุณค่าของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เชื่อมโยงให้เห็นถึงความสืบเนื่องเกิดความเข้าใจลึกซึ้งซึ่งรักษาวัฒนธรรมของสังคมอย่างเข้มแข็งสามารถเผชิญ หน้า และตระหนักถึงคุณค่าตัวตนร่วมกันหาทางรื้อฟื้นให้กลับมามองเห็นลู่ทางในการ สร้างสมบัติชุมชนใหม่ ปรับตัวเข้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงจะช่วยให้ชุมชนอยู่รอดได้อย่างเข้มแข็งต่อไป

2) **ความรู้มิติวัฒนธรรม** ได้แก่ **ความเชื่อและประเพณี** ความเชื่อด้านศาสนาเป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้เกิดประเพณีท้องถิ่น การให้ความสำคัญของการนับถือผีบรรพบุรุษทำให้เกิดประเพณีต่างๆเช่น ประเพณีที่เกิดจากการดำรงชีวิต ประเพณีที่เกิดจากการทำมาหากิน **อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม** ได้แก่ คติความเชื่อ ภาษา อาหารการกิน การแต่งกาย สิ่งเหล่านี้สะท้อนเอกลักษณ์ของท้องถิ่นที่สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ การผสมกลมกลืนและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมชุมชนเกิดจากการที่ชุมชนติดต่อดูสารกับชุมชน อื่นๆ มีการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมทำให้วัฒนธรรมบางอย่างได้เปลี่ยนแปลงไปและ สิ่งที่สำคัญก็คือชุมชนได้ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อจากพัฒนาที่ ไหลบ่าเข้ามาในชุมชน

ในงานวิจัยมิติวัฒนธรรมทำให้เห็นถึงขบวนการต่อสู้ทางวัฒนธรรมของภาคประชาชน ที่ร่วมกันรื้อฟื้น ตระหนักรู้ร่วมกันของการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมในชุมชนนำไปสู่กระบวนการสร้างการตระหนักถึงคุณค่าที่จะอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนต่อไป

3) **มิติเศรษฐกิจ** ได้แก่ **เศรษฐกิจชุมชน** การรวมกลุ่มของภาคประชาชนที่แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนในการรวมตัวกันสร้างอาชีพ และบริหารจัดการภายในชุมชน โดยความร่วมมือร่วมใจของทุกฝ่ายซึ่งเป็นปัจจัย สำคัญที่ค้นพบในงานวิจัยว่าเป็นสิ่งที่ทำให้ธุรกิจชุมชนประสบความสำเร็จได้

เศรษฐกิจพอเพียง การนำหลักพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันมาใช้ในการแก้ปัญหาของชุมชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนและนำไปสู่การพึ่งตนเองได้

งานวิจัยในช่วงนี้ พ.ศ. 2540 - 2555 มีเนื้อหาความรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียงจำนวนมากทั้งนี้เป็นเพราะกระแสพระราช ดำรัสการแก้ปัญหาเศรษฐกิจและนโยบายการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติฉบับที่ 8-9-10 ทำให้การวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้นมากที่สุด

4) **มิติสังคม ได้แก่ แนวคิดประชาสังคม** เป็นกระบวนการกลุ่มที่สร้างการเรียนรู้ร่วมกันที่จะเลือกวิธีการที่เหมาะสมในการจัดการภายในชุมชนเอง มีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ใหม่เพื่อหาแนวทางการแก้ ปัญหาาร่วมกัน และชุมชนเข้มแข็ง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนโดยรวม กันคิดร่วมกันตัดสินใจ มีอำนาจในการบริหารจัดการตนเอง มีพลังในการต่อรองและประสานผลประโยชน์กับหน่วยงานภายนอกชุมชน และพึ่งตนเองได้ นอกจากนี้จากผลการวิจัยยังมีปัจจัยอื่นๆที่ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน เช่น โครงสร้างเศรษฐกิจ ภาวะผู้นำและผู้นำชุมชน รวมทั้งปัจจัยด้านวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อของชุมชน จะเห็นได้ว่างานวิจัยในช่วงนี้เรื่องประชาสังคมและชุมชนเข้มแข็งเป็นองค์ ความรู้จากงานวิจัยมากที่สุดสืบเนื่องจากกระแส การพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนเข้มแข็งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติอีกทั้ง สังคมไทยกำลังตื่นตัวเรื่องการเรียนรู้ท้องถิ่นหรือที่เรียกว่า “ท้องถิ่นภิวัตน์”

5) **มิตินิเทศการทรัพยากร** การจัดการป่าและน้ำของชุมชนในงานวิจัยส่วนใหญ่เป็นองค์ความรู้ด้านพิธีกรรมที่ชาวบ้านประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าโดยใช้วิธีการสังเกตรวมชาติผสมผสานกับความเชื่อ ที่ควบคุมคนในชุมชนให้ช่วยกันรักษาร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการเชื่อมเรื่องป่าและน้ำมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง ความเชื่อเรื่องขวัญและวิญญาณป่า ความเชื่อเรื่องการใช้ประโยชน์จากป่า เหล่า นี้ล้วนเป็นความเชื่อที่แสดงออกมาในรูปพิธีกรรมในบริบทของชุมชนที่ต่างกัน ออกไปแต่สิ่งที่เหมือนกันคือวิถีคิดของชาวบ้านที่ให้คนร่วมใจรักษาทรัพยากรท้องถิ่นไว้ให้ลูกหลาน

6) **มิตินคุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่น** องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในงานวิจัยแสดงถึงความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ องค์ความรู้ส่วนใหญ่ในระยะ นี้เน้นการสืบทอด พิธีฟูและนำองค์ความรู้ต่างๆไปใช้ในชุมชน ซึ่งมีองค์ความรู้ดังนี้

ความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งแวดล้อม เช่นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรม ที่ต้องใช้ทักษะในการพึ่งพาสิ่งแวดล้อม เป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์และการเรียนรู้ **ความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ร่วมกัน** เช่นภูมิปัญญาเกี่ยวกับอาชีพการทำมาหากิน การแพทย์พื้นบ้าน ความรู้เหล่านี้ทำให้ทราบประวัติความเป็นมายาวนานบอกเล่าความเป็นมา

เป็นไป ของชุมชนได้ สะท้อนถึงอัตลักษณ์ของชุมชน ซึ่งแต่ละท้องถิ่นก็จะมีอาชีพที่แตกต่างกันไป ความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เช่นกระบวนการสืบทอดความเชื่อที่มีต่อพิธีกรรมต่างๆ สิ่งเหล่านี้เป็นองค์ความรู้ที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนยังคงสืบทอดความคิดต่อสิ่งต่างๆ ให้คงอยู่ในชุมชนได้ องค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาในช่วงระยะเวลาพ.ศ. 2540-2555 นี้ได้แสดงถึงความสัมพันธ์ของภูมิปัญญากับระบบอื่นๆ ในสังคมไม่ว่าจะเป็นคน กับคน คนกับสิ่งแวดล้อม และคนกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติมากกว่าที่จะมุ่งสืบค้นความรู้ด้านภูมิปัญญาและการถ่ายทอด

8.1.2 เนื้อหาความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อมจากการสืบค้นความรู้ท้องถิ่นโดยวิธีการทางประวัติศาสตร์ จากการสืบค้นความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อม พบว่าบ้านเอื้อมมีองค์ความรู้ที่เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นที่ทำให้ชุมชน ตระหนักเห็นคุณค่าของความรู้เหล่านั้น เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในยุคต่างๆ สร้างการรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาที่เข้ามาใน ชุมชน รวมทั้งเห็นพลังของชุมชนในการปรับตัว และรักษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาไว้ยู่คู่ชุมชนได้ในปัจจุบัน สร้างความภาคภูมิใจและเป็นแรงผลักดันให้ชุมชนลุกขึ้นมาาร่วมกัน สืบทอด รื้อฟื้น และวางแผนให้กับเยาวชนคนรุ่นหลังต่อไป องค์ความรู้ของบ้านเอื้อมมีดังนี้

ตำนานเจ้าหนานทิพย์ช้างเจ้าผู้ครองนครลำปาง ซึ่งเป็นตำนานของท้องถิ่นอย่างแท้จริงจากการค้นคว้าเอกสารพงศาวดาร ไทยถิ่นเหนือ ได้มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเจ้าทิพย์ช้างและตำบลบ้านเอื้อม ซึ่งนิทานประจำถิ่นลำปางที่กำลังจะหายสาบสูญพร้อมกับสภาพชุมชนที่เป็นบ้านร้างมานาน คือ บ้านร้างป่าหนาดคำ ตำบลบ้านเอื้อม อำเภอบ้านเอื้อม อำเภอเมืองลำปาง นิทานเรื่องป็นทิพย์ช้างกับว่องหูปมปา จึงเป็นนิทานที่เหลืออยู่ในตระกูลชาวหอคำในเวียงนครลำปาง นิทานประจำถิ่นบ้านร้างป่าหนาดคำลำปาง นับเป็นมรดกล้ำค่าที่มีคุณสมบัติประจำถิ่นแต่ไปเหลืออยู่ในวัง การรื้อฟื้นตำนานเจ้าหนานทิพย์ช้างให้คนในชุมชนได้เห็นถึงคุณค่าว่าเป็น ตำนานที่เป็นสมบัติของชุมชน ที่ชุมชนควรภาคภูมิใจและร่วมกับสืบทอดเรื่องราวให้กับเยาวชนได้เกิดความ ภาคภูมิใจ และร่วมกับสืบทอดให้คงอยู่ชุมชนต่อไป

ภูมินามบ้านเอื้อม องค์ความรู้ในการตั้งชื่อ หมู่บ้านทุกหมู่บ้านล้วนตั้งชื่อมาจากความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ด้านภูมิศาสตร์ของชุมชน และเหตุการณ์ในขณะนั้น ภูมินามจึงเปรียบเสมือนบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่เป็นของชุมชนบ้านเอื้อมโดย แท้จริง ชื่อหมู่บ้านมีประวัติความเป็นมาหนึ่งเดียวในประเทศ ถือว่าเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ที่ชุมชนควรสืบทอดความเป็นมาเหล่านี้ให้คนรุ่นหลังได้เกิดความภาคภูมิใจใน ความรู้ภูมิปัญญาของคน โบราณ ในการตั้งชื่อที่เป็นมรดกของลูกหลานในชุมชน

ภาษา บ้านเอื้อมใช้ภาษาเมืองเป็นภาษาพูด แต่มีคำพูดเรียกชื่อต่างๆ ที่ไม่เหมือนคำเมืองลำปาง และคำเมืองภาคเหนือ ที่เป็นคำพูดสื่อสารที่คนในชุมชนใช้เรียน คน สัตว์ สิ่งของ

อาหาร เหล่านี้เป็นสิ่งที่แสดงเอกลักษณ์ด้านภาษาที่คนในชุมชนควรร่วมกันอนุรักษ์ เพราะนับวันเริ่มจะกลืนกลายไปกับภาษาเมืองลำปาง คำเมืองภาคเหนือ และภาษากลาง แม้ในปัจจุบันบ้านเอื้อมจะใช้ภาษาเมืองเป็นภาษาหลักในชุมชน แต่ก็ร่วมกับสืบทอดภาษาถิ่นไว้ให้ลูกหลานได้สืบทอดนับเป็นการอนุรักษ์ภาษา ถิ่นให้เป็นเอกลักษณ์อยู่คู่ชุมชนต่อไป

ความเป็นอยู่การทำมาหากิน ความเพียงพอในการดำรงชีวิต บ้านเอื้อมมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย และพอเพียงในอดีต แม้ในปัจจุบันจะผ่านการพัฒนาแต่ละยุคสมัย ความเจริญต่างๆไหลบ่าเข้ามาในชุมชน แต่สภาพของชุมชนไม่ต่างจากเดิมมากนัก คนในชุมชนยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรมศูนย์รวมกิจกรรมของชุมชนก็คือวัดเหมือน ในอดีต การให้ความสำคัญของความสัมพันธ์แบบเครือญาติและการนับถือผู้นำชุมชน เป็นศูนย์กลางของกลไกต่างๆในชุมชน และที่สำคัญที่สะท้อนความสัมพันธ์ในการทำมาหากินได้เป็นอย่างดีคือ “การเอามื้อเอารวัน” ของคนในชุมชน ที่ร่วมกันลงแรงในการทำนา หรือที่เรียกกันว่า “ลงแขกเกี่ยวข้าว” ที่หลายชุมชนได้เปลี่ยนเป็นการจ้างงานเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนปรับตัวและอยู่รอดได้ท่ามกลางกระแสการพัฒนา ความรู้เหล่านี้เป็นความรู้ที่สร้างการรู้เท่าทันการพัฒนาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตที่ชุมชนตระหนักและเห็นความสำคัญร่วมกัน

อาหาร ตั้งแต่อดีตคนบ้านเอื้อมรับประทานอาหารด้วยความเชื่อ ว่าอาหารต่างๆเป็นยา อะไรที่ควรกิน อะไรเป็นอาหารต้องห้ามของคนวัยต่างๆ รวมทั้งคติความเชื่อในเรื่องการกินยังคงสืบทอดมาในยุคปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้เป็นความรู้ที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนที่เป็นความรู้ของคนโบราณ ที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาในการกินอยู่ การรักษาและสืบทอดต่อเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตกับชุมชนเป็นอย่างมากเนื่อง จากในปัจจุบันคนในชุมชน เห็นความสำคัญของคุณค่าขององค์ความรู้เหล่านี้น้อยลง ซึ่งองค์ความรู้เรื่องอาหารเป็นความรู้ ความเชื่อ ของคนในชุมชนที่ลูกหลานควรได้เรียนรู้และสืบทอด นอกจากจะสร้างความภาคภูมิใจในความรู้ท้องถิ่นแล้วยังนำมาปฏิบัติให้เกิด ประโยชน์แก่ชุมชนได้อีกด้วย

การดูแลสุขภาพ ในอดีตบ้านเอื้อมมีการดูแลสุขภาพด้วยสมุนไพรพื้นบ้านที่หาได้ในชุมชน และความเชื่อเกี่ยวกับแพทย์พื้นบ้าน แม้ ผ่านการพัฒนาหลายยุคสมัยแต่การดูแลสุขภาพของคนบ้านเอื้อมยังคงดูแลสุขภาพ ด้วยการรักษาด้วยสมุนไพรและแพทย์พื้นบ้านควบคู่ไปกับการรักษาแผนปัจจุบัน ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนที่ให้ความสำคัญของยาสมุนไพรและความเชื่อของ บรรพบุรุษซึ่งในปัจจุบันความรู้เหล่านี้กำลังจะเลือนหายไปจากชุมชนเนื่องจากขาดคนสืบทอดต่อ และการรักษาแบบแผนปัจจุบันเข้ามาแทนที่ การศึกษาความรู้เหล่านี้จึงเป็นการสร้างการตระหนักถึงคุณค่าของอัตลักษณ์ของ บ้านเอื้อมให้ร่วมกันรักษาและสืบทอดให้อยู่คู่ชุมชนต่อไป

พิธีเลี้ยง ฝึปาโอง และการสืบชะตาแม่น้ำ พิธีกรรม การจัดการป่าและน้ำของชุมชน องค์ความรู้ที่สำคัญในการจัดการป่าและน้ำของชุมชนบ้านเอื้อมคือพิธีกรรมของชุมชนที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตที่เคารพธรรมชาติและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติของ ชุมชน เป็นความรู้ในวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนในเรื่องของความเชื่อในการใช้ ทรัพยากรร่วมกัน พิธีกรรมเหล่านี้เป็นความรู้ของบ้านเอื้อมที่สำคัญที่แสดงถึงภูมิปัญญาในการ อนุรักษ์ป่าและน้ำให้กับคนรุ่นหลัง ซึ่งในปัจจุบันยังคงอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งทำมาหากินให้กับคนในชุมชน ความรู้เหล่านี้สร้างความตระหนักรู้เท่าทันการพัฒนาที่จะรักษาทรัพยากร สิ่งแวดล้อม เคารพในพิธีกรรมที่รักษาทรัพยากรเหล่านี้ให้เป็นสมบัติของชุมชน ต่อไป

กฎระเบียบชุมชน ความรู้ท้องถิ่นในการสร้างเสถียรภาพทางสังคม เป็นองค์ความรู้ที่รักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน การที่บ้านเอื้อมสามารถใช้กฎระเบียบที่ตั้งขึ้นมาโดยความเห็นชอบของคนใน ชุมชนได้นั้นเพราะบ้านเอื้อมให้ความสำคัญของผู้นำชุมชนที่มีมาแต่อดีต ผู้ใหญ่บ้านและกำนันเป็นผู้นำที่รักษากฎและควบคุมให้ชุมชนอยู่ในความสงบและ แก้ไขปัญหาความขัดแย้งต่างๆ รวมทั้งความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ที่ทำให้ชุมชนรักษากฎระเบียบสืบทอดมา ในปัจจุบันความรู้เหล่านี้สะท้อนถึง เอกลักษณะทางวัฒนธรรมของคนบ้านเอื้อมที่มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย รักความสงบ และยึดมั่นในความเชื่อและภูมิปัญญา เป็นความรู้ที่สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการเผชิญกับปัญหาต่างๆ ท่ามกลางกระแสการพัฒนา

ประเพณีตานก๋วยสลาก และ ประเพณีปีใหม่เมือง เป็นประเพณีประจำชุมชนซึ่งสะท้อนถึงวัฒนธรรมการนับถือบรรพบุรุษของคนบ้านเอื้อม ที่อยู่ในประเพณีตานก๋วยสลากที่เป็นการทำบุญให้กับบรรพบุรุษและคนในครอบครัว ที่ล่วงลับซึ่งเป็นการจัดงานใหญ่กว่าชุมชนทางภาคกลาง และภูมิภาคอื่นๆ สะท้อนถึงการนับถือบรรพบุรุษของคนเหนือที่มีมาช้านานและคงรักษาสืบทอดมายังปัจจุบัน รวมทั้งประเพณีสงกรานต์หรือปีใหม่เมืองที่ถือว่าเป็นวันที่สำคัญของคนในชุมชนมากกว่าวันสิ้นปี เป็นการสะท้อนความสัมพันธ์แบบเครือญาติของคนในชุมชนเป็นความรู้ท้องถิ่นที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนยังคงสามัคคีร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ประเพณีเหล่านี้มีคุณค่าต่อการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมให้กับคนรุ่นหลัง โดยผ่านพิธีกรรมและประเพณีสร้างความภาคภูมิใจในประเพณีท้องถิ่นที่ร้อยวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน ให้เห็นคุณค่าและร่วมกันสืบทอดให้คงอยู่ต่อไป

ภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านเอื้อม เป็นความรู้ท้องถิ่นที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตของคนบ้านเอื้อมในยุคสมัยต่างๆ เพลงชอบ้านเอื้อม เป็นเพลงชอที่สะท้อนถึงบริบททางสังคม สิ่งแวดล้อม บันทึกเหตุการณ์ ค่านิยม ความเชื่อ ของคนบ้านเอื้อมในยุคการพัฒนาที่เข้ามาในชุมชน เป็นบันทึกที่สำคัญของคนในชุมชน แสดงถึงภูมิปัญญาในการบันทึกเหตุการณ์ต่างๆ ผ่านเพลงพื้นบ้าน

ให้ลูกหลานได้ เห็นคุณค่าของยุคสมัยต่างๆ และ ภาพพระบฏวัดบ้านสัก เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ในเรื่องศิลปกรรมท้องถิ่น คติ ความเชื่อของคนในชุมชน เป็นเอกลักษณ์ของคนในชุมชนที่ร่วมกัน อนุรักษ์และหวงแหนไว้ให้ลูกหลาน รวมทั้ง ปืบสาตำราโบราณที่บันทึกองค์ความรู้ในเรื่องยา สมุนไพร ตำราฤกษ์ยามในพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นความรู้ที่เป็นมรดกของชุมชนที่สร้างความภาคภูมิใจในความรู้ ท้องถิ่นของตนและร่วมกันสืบทอดให้ลูกหลานในชุมชนเป็นความรู้ ที่พลังของชุมชน ในการปรับตัวและอยู่รอดได้ท่ามกลางกระแสการพัฒนา

8.1.3 กระบวนการนำชุดความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการศึกษาของ

ชุมชน

มีขั้นตอนดังนี้ หนึ่งการเตรียมการประสานการมีส่วนร่วมโดยการมีส่วนร่วม ของผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน การมีส่วนร่วมของสถานศึกษาในการจัดการเรียนรู้ การมีส่วนร่วม ของแหล่งเรียนรู้ในชุมชนในการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมขององค์การบริหาร ส่วนตำบลบ้านเอื้อมในการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น สอง สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยการระดมความคิดเห็นร่วมกัน และสาม กิจกรรมการจัดการเรียนรู้ความรู้ท้องถิ่นบ้านเอื้อม 3 กิจกรรม 1. ย้อนรอยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านเอื้อมการเรียนรู้โดยการเสวนาแลกเปลี่ยน ความคิดเห็น 2. สื่อการเรียนรู้ชุมชน 3. การทำไม้กวาดดอกหญ้า การเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริงและ ขั้นสุดท้ายการสะท้อนความคิดกระบวนการจัดการเรียนรู้ซึ่งผลที่เกิดจากการเรียนรู้คือ กระบวนการเรียนรู้สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมให้แน่นแฟ้นมากขึ้น สร้างการสำนึกรักบ้านเกิด และภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของคนในชุมชน และสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่เหมาะสมกับบริบทของ ชุมชน รวมทั้งการสร้างรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการพัฒนาประเทศ

8.1.4 ปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น

8.1.4.1 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นชุมชน ได้แก่ การเห็นความสำคัญของการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น ผู้นำชุมชนและแกนนำมีความมุ่งมั่น ในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนรวมทั้งส่งเสริมการศึกษาของชุมชนความสัมพันธ์ทางสังคม ที่แน่นแฟ้นระบบเครือข่ายแหล่งเรียนรู้ของชุมชนมีความหลากหลาย

8.1.4.2 เงื่อนไขที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นบุคคล หรือหน่วยงานภายนอกที่ให้การสนับสนุนการพัฒนาของชุมชนอย่างต่อเนื่อง และความช่วยเหลือ จากภาครัฐนอกจากนี้วัฒนธรรมจังหวัด ต้องเข้ามาสืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างเป็นทางการมากขึ้น

8.1.5 แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชน

การนำเสนอจากการสะท้อนความคิดเห็นจากกระบวนการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่น ได้แนวทางการนำความรู้ท้องถิ่นไปส่งเสริมการศึกษาของชุมชนคือการสร้างพลังชุมชน การจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน การจัดการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้เป็นฐานและการสร้างเครือข่ายเพื่อเรียนรู้ตลอดชีวิต

8.2 การอภิปรายผลการวิจัย

ในการอภิปรายผลการวิจัยผู้วิจัยได้อภิปรายถึงผลการวิจัยการสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชน จากการสังเคราะห์เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม และจากการเสวนาแสดงความคิดเห็น

8.2.1 ชุดความรู้ท้องถิ่นจากการสังเคราะห์เอกสารงานวิจัย

การสังเคราะห์งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ใน 6 มิติ ทั้งหมด 60 เล่มได้แก่มิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มิติวัฒนธรรม มิติเศรษฐกิจ มิติสังคม มิติการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม และมิตินโยบายและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยงานวิจัยทั้งหมดอยู่ในช่วงเวลา พ.ศ. 2540-2555 เนื่องจากในช่วงนี้กระแสงานวิจัยตื่นตัวที่สุดมีการจัดตั้งฝ่ายวิจัยท้องถิ่นขึ้นเมื่อ เดือนตุลาคม 2541 โดยจัดตั้งสำนักงานภาค (สกว.สำนักงานภาค ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็น สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น) ขึ้นที่จังหวัดเชียงใหม่ โดยยุทธศาสตร์ที่สำคัญเน้นที่การมุ่งเข้าไปเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนท้องถิ่น โดยเน้นให้ “คน” ในชุมชนท้องถิ่นใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยการเข้าร่วมกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อกำหนดโจทย์ คำถามวิจัย การทบทวนทุนเดิมในพื้นที่ การออกแบบการวิจัยและการวางแผนปฏิบัติการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล การทดลองปฏิบัติจริงเพื่อสร้างรูปธรรมในการตอบโจทย์วิจัยหรือแก้ปัญหาในพื้นที่วิจัย การประเมินและสรุปบทเรียน เน้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ระหว่างนักวิจัยชาวบ้าน คนในชุมชนท้องถิ่น นักวิชาการ ข้าราชการ นักพัฒนา และผู้ทรงคุณวุฒิที่จะได้เรียนรู้ร่วมกัน เพื่อสร้างความรู้และกลไกการจัดการปัญหาและการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ การวิจัย ทำให้เกิดการตื่นตัวในการทำวิจัยที่จะสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่นขึ้นมา

งานวิจัยในมิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในช่วงก่อนปี 2540 การศึกษาเรื่องราวท้องถิ่นต่างเน้นศึกษาประวัติศาสตร์ชาติ มากกว่างานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจนมีกระแสการวิจัยท้องถิ่นเกิดขึ้น ในช่วงเวลานี้เป็นงานวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสืบค้น มิ่งานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเกิดขึ้น โดยเน้นการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนในกรอบของการศึกษาคน พื้นที่ และเวลา งานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะเห็นได้ว่าการทำความเข้าใจความรู้ท้องถิ่น

ในมิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้น องค์ความรู้จากการศึกษาของนักวิชาการที่ปรากฏให้เห็นในประเด็นที่เหมือนกัน คือ นักวิชาการในสายประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้พยายามทำความเข้าใจถึงการได้มาซึ่งองค์ความรู้ท้องถิ่น ในบริบทที่สำคัญคือ การทำความเข้าใจแบบแผนวิถีปฏิบัติของคนในท้องถิ่นๆนั้น ไม่ว่าจะเป็น ด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ที่คนในสังคมถือปฏิบัติส่วนในประเด็นที่แตกต่างกัน คือ 1. นักวิชาการสายประวัติศาสตร์เลือกอธิบายถึงการเข้าใจองค์ความรู้ท้องถิ่น ว่าควรให้ความสนใจ ถึง กระบวนการสร้างวัฒนธรรมทรัพยากรธรรมชาติ ในห้วงเวลาดังกล่าว โดยผ่านการมีส่วนร่วมของประชาชนในช่วงนั้นๆที่ได้ผ่านการถ่ายทอดความทรงจำ ประวัติศาสตร์ ของชุมชนซึ่งก่อให้เกิดความหมายสำนึกทางประวัติศาสตร์ 2. การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ความทำความเข้าใจความต่อเนื่องการได้มาซึ่งองค์ความรู้ท้องถิ่นนั้น บริบทที่สำคัญคือ การทำความเข้าใจแบบแผนวิถีปฏิบัติของคนในท้องถิ่นๆนั้น โดยสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลง การพัฒนา และการปรับตัวของท้องถิ่นนั้นๆกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป 3. การเลือกวิเคราะห์และอธิบายพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม หรือวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่ตนศึกษาโดยพิจารณาบริบททางประวัติศาสตร์ของกลุ่มคนนั้นๆ เพื่อจะวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดแก่นุสัยและสังคมในมิติที่ตนศึกษา

งานวิจัยในมิติวัฒนธรรมจะเห็นได้ว่าการทำความเข้าใจความรู้ท้องถิ่นในมิติวัฒนธรรมนั้น องค์ความรู้จากการศึกษาของนักวิชาการที่ปรากฏให้เห็นประเด็นที่เหมือนกันของงานวิจัยในช่วงนี้คือ งานการศึกษาท้องถิ่นในมิติอัตลักษณ์นั้น เป็นงานที่เปิดพื้นที่และโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษาเพื่อสร้างและแสดงภาพท้องถิ่นผ่านอัตลักษณ์ของตนเอง โดยให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจภาพของอัตลักษณ์ที่มีความเคลื่อนไหว (Movement) มากกว่าการมองอัตลักษณ์ของท้องถิ่นในภาพหยุดนิ่งและตายตัว (Static) และการศึกษาอัตลักษณ์ของท้องถิ่นในการต่อสู้เชิงอำนาจจากส่วนกลางเพื่อแสดงให้เห็นถึงการแย่งชิงพื้นที่ในการก่อร่างสร้างอัตลักษณ์ของตนให้ดำรงอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง มุมมองที่สอง คือ การศึกษาอัตลักษณ์ของท้องถิ่นที่ดำรงอยู่ท่ามกลางความหลากหลายของวัฒนธรรมอื่นๆ โดยศึกษาถึงการปรับตัว การหลอมรวม การผสมผสาน เพื่อการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมนั้นๆ

งานวิจัยในมิติเศรษฐกิจจะเห็นได้ว่าการทำความเข้าใจความรู้ท้องถิ่นในมิติเศรษฐกิจนั้น องค์ความรู้จากการศึกษาของนักวิชาการที่ปรากฏให้เห็นในงานวิจัยแต่ละเล่มประเด็นที่เหมือนกัน การศึกษาสภาพของท้องถิ่นมีรูปแบบของโครงสร้างและเนื้อหาต่างๆ เหมือนกันหรือใกล้เคียงกันมากในทั่วทุกภาค คือภาพของท้องถิ่นนั้นมีลักษณะแบบชุมชนอิงการผลิตแบบเกษตรกรรม ทำการผลิตเพื่อยังชีพและถือครองที่ดินร่วมกัน โดยมีระบบผู้อาวุโสเป็นสถาบันการปกครองท้องถิ่น โดยมีปัจจัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติเอื้ออำนวย ลักษณะที่สำคัญ

อีกประการหนึ่งคือ ความผูกพันที่เกาะเกี่ยวกันอย่างแน่นแฟ้นในท้องถิ่น มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายใต้ความเชื่อที่เป็นลักษณะพื้นบ้าน ซึ่งช่วยเสริมความสัมพันธ์ทางด้านต่างๆ ไว้เหนียวแน่นยิ่งขึ้น ท้องถิ่นได้ดำรงฐานะในลักษณะดังกล่าวนี้สืบต่อกันเป็นเวลายาวนานโดยผ่านการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ยุคการพัฒนาที่เน้นการบริโภคนิยม ภาพของท้องถิ่นในมุมมองของเศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนความสัมพันธ์กับภายนอกในมิติต่างๆ การปรับตัวและการต่อสู้ทางวัฒนธรรมก็ได้รับความสนใจมากขึ้นเมื่อท้องถิ่นได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของรัฐและทุนที่ส่งผลให้ท้องถิ่นเกิดการปรับตัวและเปลี่ยนแปลง โครงสร้างภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องวิถีการผลิตแบบเอเชีย (Asiatic mode of production) ประเด็นที่แตกต่างกัน เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนผ่านของสังคมไทย เข้าสู่ยุคบริโภคนิยมส่งผลให้นโยบายในการพัฒนาประเทศที่ดัดแปลงการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดขนาดใหญ่เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยจากการพัฒนาส่งผลให้ภาพการศึกษา ท้องถิ่นที่ปฏิบัติตามนโยบายของชาติสะท้อนออกมาใน 2 มิติ มิติแรกคือ ภาพการคงอยู่ของท้องถิ่น ในการพลิกฟื้นระบบเศรษฐกิจของตนเองโดยการหันกลับมาพึ่งพิงเศรษฐกิจของชุมชนมากกว่าการพึ่งพิงจากส่วนกลาง มิติที่สอง ภาพการล่มสลายของท้องถิ่นจากการนำนโยบายบริโภคนิยมเข้ามาสนับสนุนให้คนในท้องถิ่นเปลี่ยนรูปแบบวิถีการผลิต ส่งผลให้เกิดการแตกสลายของสถาบันครอบครัว ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เหตุการณ์ดังกล่าวได้รับการพลิกฟื้นจากผู้นำชุมชนที่หันกลับมาพัฒนาท้องถิ่นตนเอง โดยการหันกลับมาใช้ระบบเศรษฐกิจพอเพียงในการใช้ทรัพยากรและการจัดการในการอยู่ร่วมกันในท้องถิ่น ส่งผลให้เกิดการฟื้นฟูวัฒนธรรมและทุนทางสังคมที่จะดูแลทรัพยากรของตนเองได้

งานวิจัยในมิติสังคมประเด็นที่เป็นจุดร่วมเดียวกันคือ งานวิจัยนำเสนอความรู้ ท้องถิ่นในมิติสังคม ศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมของระบบสังคมที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยเป็นการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวของคนในท้องถิ่นเพื่อปรับความสัมพันธ์กับชนชั้นที่มีอำนาจหรือผู้ปกครองประเด็นที่แตกต่างกัน ในมิติแรกการนำเสนอภาพการเคลื่อนไหวของภาคพลเมืองเพื่อการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ท้องถิ่นเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในมิติที่สองพลังท้องถิ่นนิยมที่มีการรณรงค์ตรวจสอบการทำงานของภาครัฐโดยอาศัยอำนาจกลไกเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม และวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง

งานวิจัยในมิติการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเห็นได้ว่าการทำความเข้าใจความรู้ท้องถิ่นในมิติทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมนั้น องค์ความรู้จากการศึกษาของนักวิชาการที่ปรากฏให้เห็นประเด็นที่เหมือนกันงานวิจัยเกี่ยวกับความรู้ท้องถิ่นในมิติทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม แสดงให้เห็นถึงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างคุ้มค่า พร้อมทั้งพยายามอนุรักษ์ทรัพยากรที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่นไว้ให้คงอยู่ต่อมาผ่านการจัดสรรแบ่งปันทรัพยากร

ประเด็นที่แตกต่างกัน งานวิจัยเกี่ยวกับความรู้ท้องถิ่นในมิติทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม อธิบายถึงการจัดสรรและการแบ่งปันทรัพยากร ปรากฏออกมาใน 2 มิติ มิติแรก การจัดสรรทรัพยากรและอนุรักษ์โดยผ่านวัฒนธรรมความเชื่อประเพณีที่เป็นพิธีกรรมที่สืบต่อกันมาของคนในท้องถิ่น มิติที่สองการจัดสรรทรัพยากรและอนุรักษ์ทรัพยากรผ่านรูปแบบของการจัดการ การมีส่วนร่วม การสร้างเครือข่ายของคนในท้องถิ่น

งานวิจัยมิติคุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่น จุดร่วมที่เห็นตรงกันคือหมู่บ้านต่างก็เป็นชุมชนที่ประกอบขึ้นด้วยการสั่งสมความรู้ประสบการณ์ ภูมิปัญญา วิถีชีวิตผู้คน รวมทั้งทรัพยากรต่างๆที่มีศักยภาพสำคัญในการพัฒนาหรือแก้ปัญหาต่างๆในชุมชน มักจะประกอบ 2 เนื้อหาหลัก ส่วนแรกคือส่วนที่เป็นประวัติความเป็นมาหรือที่มาของภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่วนที่ 2 ส่วนเนื้อหาที่เป็นขั้นตอนการลงมือปฏิบัติ ซึ่งเป็นกรอบสำคัญในการศึกษาถึงความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นประเด็นที่แตกต่างกันการนำเสนอการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งสามารถถ่ายทอดผ่านผู้รู้ในท้องถิ่นนั้นซึ่งถือเป็นกลไกการขับเคลื่อนที่สำคัญ อาทิเช่น ประชาชนชาวบ้าน ผู้อาวุโส ผนวกกับการต่อยอดความน่าเชื่อถือของภูมิปัญญานั้นผ่านพิธีกรรมความเชื่อซึ่งถือเป็นเครื่องมือที่คนในสังคมยึดถือ การนำเสนอองค์ความรู้ในท้องถิ่นมิติภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นจึงสามารถนำเสนอการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านมิติใดมิติหนึ่งเพียงมิติเดียวหรืออาจนำเสนอการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาในท้องถิ่นต่างๆ ผ่าน ทั้ง 2 มิติ

งานวิจัยในแต่มิตินี้จุดร่วมที่เหมือนคือเป็นการวิจัยที่ตั้งอยู่บนฐานของชุมชนเอาชุมชนเป็นตัวตั้งในการสร้างและศึกษาความรู้ในแง่มุมต่างๆทั้งนี้เป็นเพราะกระแสการพัฒนาประเทศที่เข้าสู่การเรียนรู้เพื่อท้องถิ่นวิถีอันที่มี เศรษฐกิจของชาติอยู่บนเศรษฐกิจชุมชนที่มั่นคง และมีความเชื่อมโยงกัน ภาคประชาชนและสังคม ส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็งทุกด้านไม่ว่าจะเป็น ทั้งเศรษฐกิจ สังคม จิตใจ สิ่งแวดล้อม สุขภาพ การมีส่วนร่วมทางการเมือง และทุกระบบของชาติต้องเชื่อมโยงกับชุมชนท้องถิ่น

8.2.2 การสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นจากกรณีศึกษา

จากกระแสการพัฒนาไปสู่ความเป็นเจริญตามแบบสมัยใหม่ (Modernization) จากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (Capitalism) ที่ใช้เงินตราเป็นกลางการแลกเปลี่ยน เน้นเรื่องบริโภคนิยม การครอบงำของกระแสวัฒนธรรมตะวันตกที่ก่อเกิดปัญหาต่างๆ ตามมามากมาย การพัฒนาเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนในวิถีชนบทดั้งเดิมของไทยจนนำไปสู่การล่มสลายของชุมชนชนบทหลายๆ ชุมชน ชุมชนบ้านเอื้อมเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากกระแสดังกล่าว แต่ดูเหมือนว่าชุมชนจะมีการปรับตัวรับกระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ค่อนข้างดีใน

การบริหารจัดการทางสังคมและทรัพยากรชุมชน

การบริหารจัดการภายในชุมชนเพื่อให้สังคมเกิดความสงบเรียบร้อย และความสงบสุข มีผู้เฝ้าผู้แก่ที่น่านับถือทำหน้าที่ดูแลให้คำปรึกษาแก่คนภายในชุมชน โดยมีจารีต และซัดหรือกฎหรือข้อห้ามเป็นข้อบังคับในการประพฤติปฏิบัติของคนทั้งด้านชีวิตส่วนตัวและส่วนรวม

ระบบการบริหารทรัพยากรชุมชนวางอยู่บนความเชื่อเรื่องผีร่วมกับการประกอบต่างๆ เช่น พิธีกรรมไหว้ผีป่าโฮง บวชป่า บวชแม่น้ำ หากตัดต้นไม้เกินสองต้นถือว่าบาป เป็นต้น ส่งผลคนในชุมชนเคารพต่อธรรมชาติและอยู่ร่วมกับธรรมชาติรอบตัวได้อย่างสมดุล

ยุครถไฟ ยุคไฟฟ้า และยุคปัจจุบัน: ผลกระทบและการปรับตัวของชุมชนบ้านเอื้อมต่อกระแสการพัฒนาศูนย์ใหม่

เมื่อความเจริญเริ่มเข้ามาสู่ชุมชนในยุครถไฟ ยุคไฟฟ้าและยุคปัจจุบัน ส่งผลกระทบต่อวิถีดั้งเดิมของชุมชน ส่งผลให้ชุมชนบ้านเอื้อมเกิดเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ด้านดีและด้านลบ โดยชุมชนเองก็มีความพยายามที่จะปรับตัวและรักษาไว้ดังนี้

ความเป็นอยู่ ภาษา อาหาร และการรักษาสุขภาพ

เมื่อเข้าสู่ยุครถไฟและยุคไฟฟ้า ความเจริญและความทันสมัยต่างๆ ถาโถมเข้าสู่ชุมชน ทั้งรถไฟ ถนน ไฟฟ้า ฯลฯ ทำให้สภาพสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนบ้านเอื้อมเกิดการเปลี่ยนแปลง

สภาพความเป็นอยู่ที่เคยเรียบง่ายซับซ้อนมากขึ้น จากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นทำให้เกิดเป็นชุมชนที่มีบ้านเรือนหนาแน่นมากขึ้นมีการล้อมรั้วบอกอาณาเขตที่ดินมีความสำคัญมากขึ้น รถไฟและถนนทำให้การเดินทางของคนในชุมชนสะดวกสบายมากขึ้น ส่งผลให้เกวียนหรือวัวต่างลดความสำคัญลงจนเลิกใช้ไปในที่สุด

ภาษา จากนโยบายส่วนกลางในเรื่องการศึกษา ที่กำหนดให้ทุกพื้นที่ใช้ระบบการศึกษาแบบใหม่ ทำให้ในชุมชนบ้านเอื้อมมีการตั้งโรงเรียนขึ้น ระบบการศึกษาในโรงเรียนส่งผลกระทบต่อภาษา เนื่องจากนโยบายการศึกษาจากส่วนกลางกำหนดให้ใช้ภาษาไทยกลางในการเรียนการสอน ประกอบการติดต่อกับทางราชการเองก็ต้องใช้ภาษาไทยกลางเป็นหลัก ส่งผลให้ภาษาคำเมืองลดความสำคัญลงไปบ้าง แต่ยังคงมีการใช้กันอย่างแพร่หลายในวิถีชีวิตประจำวันทั่วไป

ประเด็นเรื่องภาษานี้ สามารถสะท้อนการปรับตัวของชุมชนบ้านเอื้อมต่อกระแสการพัฒนาศูนย์ใหม่ได้เป็นอย่างดี โดยชุมชนบ้านเอื้อมตระหนักถึงการคุกคามของภาษาไทยกลางที่มีต่อภาษาท้องถิ่นของตน ทำให้ชุมชนเองพยายามที่จะรักษาภาษาดั้งเดิมของ

คนไว้ แต่ในขณะที่เดียวกันก็ยอมรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยยอมรับภาษาไทยกลางเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของตนด้วยเช่นกัน โดยแต่ละครอบครัวจะใช้ภาษาไทยกลางควบคู่ไปกับภาษาถิ่น ทำให้เยาวชนรุ่นใหม่สามารถพูดได้ทั้งสองภาษา ส่งผลให้ชุมชนบ้านเอื้อมยังคงรักษาวัฒนธรรมด้านภาษาของตนเองไว้ได้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชนและความสามารถของชุมชนบ้านเอื้อมในการปรับตัวให้เข้ากับกระแสการพัฒนาใหม่ได้เป็นอย่างดี โดยยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอก แต่ก็ยังคงสามารถรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเองเอาไว้ได้

อาหารการกินเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง มีความหลากหลายมากขึ้นจากน้ำพริกผักหญ้า ก็มีอาหารจากภายนอกเข้ามา มีรถกับข้าวเข้ามาขาย เนื้อสัตว์มีหลากหลายชนิดมากขึ้น มีอาหารทะเล จากที่เคยหุงหาอาหารกินเองในครัวเรือนก็มีการซื้อหาอาหารสำเร็จมากขึ้น แต่วิถีการกินอาหารแบบดั้งเดิมก็ยังคงอยู่ ทั้งการกินอาหารตามฤดูกาลก็ยังคงอยู่ แต่วิธีการกินอาหารเปลี่ยนแปลงไปบ้างคือมีการใช้ช้อนในการรับประทานอาหารมากแทนการใช้มือ

การดูแลสุขภาพสภาพ ในยุครถไฟยังคงเหมือนเดิม คือ เป็นแบบพื้นบ้านแต่เมื่อถึงยุคไฟฟ้าก็มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น โดยมีการแพทย์สมัยใหม่เข้ามา มีทั้งอนามัย โรงพยาบาลและสถานพยาบาลชุมชน ร้ายขายยา แพทย์คอยให้การรักษายาบาลวิธีการและยาแบบสมัยใหม่ แต่ต้องจ่ายเงินในการดูแลสุขภาพ

อย่างไรก็ตาม ประเด็นเรื่องการดูแลสุขภาพของชุมชนบ้านเอื้อมผู้วิจัยพบว่าเป็นไปในลักษณะของการรักษาควบคู่ไปกับการแพทย์พื้นบ้าน โดยมีปัจจัยเรื่องเงินและปัจจัยเรื่องความเชื่อเข้ามามีส่วน โดยการพื้นบ้านมีราคาถูกกว่าแพทย์แผนปัจจุบัน และคติความเชื่อที่ฝังรากลึกมานานในวัฒนธรรมท้องถิ่น ทำให้คนชุมชนยังคงเชื่อมั่นในการแพทย์พื้นบ้านที่ใช้สมุนไพรผสมกับคาถาอาคมและความเชื่อเรื่องผี โดยมองว่าไม่ใช่เรื่องเสียหายแต่ช่วยทำให้ให้เกิดความสบายใจและช่วยส่งเสริมการรักษาแบบสมัยใหม่

สำหรับการรักษาด้วยวิธีการที่เรียกว่า “เจ้าย่าหม้อหนึ่ง” นั้นสามารถสะท้อนให้เห็นถึงทั้งความเข้มแข็งและความอ่อนแอของชุมชนบ้านเอื้อม โดยผู้ทำพิธีรักษา “เจ้าย่าหม้อหนึ่ง” คนปัจจุบันเป็นหญิงชราสูงวัย ซึ่งผู้วิจัยพบว่ายังคงมีผู้มารักษาด้วยวิธีการดังกล่าวอยู่ หากแต่จากพูดคุยสอบถามพบว่าขาดผู้สืบทอดความรู้นี้ เนื่องจากเป็นความรู้ที่จะต้องถ่ายทอดกันในครอบครัวเท่านั้นไม่สามารถถ่ายทอดให้กับบุคคลภายนอกได้ และหากหญิงชราเสียชีวิตลงความรู้เรื่อง “เจ้าย่าหม้อหนึ่ง” นี้ก็คงสูญหายไปจากชุมชนบ้านเอื้อม

เศรษฐกิจ

เศรษฐกิจเป็นภาพสะท้อนถึงผลกระทบจากการพัฒนาสมัยใหม่ ของชุมชนบ้านเอื้อมได้เป็นอย่างดี จากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพสู่พัฒนาไปสู่ระบบเศรษฐกิจ แบบทุนนิยม ส่งผลให้การเปลี่ยนแปลงในเรื่องระบบการผลิตจากเดิมที่เคยเป็นการผลิตเพื่อผลิต บริโภคก็กลายเป็นการผลิตเพื่อจำหน่าย จากการเข้ามาตั้งโรงงานผลิตน้ำตาลในจังหวัดลำปาง โดย ส่งผลให้คนในชุมชนหันมาปลูกอ้อยเป็นพืชเศรษฐกิจหลักเพื่อขายให้แก่โรงงานผลิตน้ำตาล และยัง ทำให้ระบบการใช้สิ่งของแลกเปลี่ยนของหายไปเช่นกัน โดยทุกคนหันมาใช้เงินตราเป็นสื่อกลางในการ แลกเปลี่ยนทั้งหมด

นอกจากนี้วิถีการเกษตรแบบดั้งเดิมที่เคยใช้แรงงานคนและแรง สัตว์ และอาศัยฝนฟ้าตามธรรมชาติก็เปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน คือ มีการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย ต่างๆ เข้ามาช่วย ทั้งรถไถนา รถเกี่ยวข้าว นวดข้าว ปู๋ย สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และยังมีการสร้าง เขื่อน/ฝายน้ำขึ้นตามโครงการพระราชดำริ เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตร เมื่อเทคโนโลยี ก้าวหน้าขึ้นก็ส่งผลให้การใช้จ่ายแรงงานลดลงตามไปด้วย ทำให้มีแรงงานบางส่วนผันตัวเองเข้าสู่ การเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานและบางคนอพยพไปขายแรงงานในต่างประเทศ

แม้ว่าชุมชนจะหันไปปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อป้อนตลาดแล้วก็ตาม แต่ คนในชุมชนก็ยังคงรักษาวิถีการเกษตรแบบดั้งเดิมไว้ได้บางส่วน กล่าวคือ เกษตรกรในชุมชนส่วน ใหญ่ก็ยังปลูกถั่วลิสง และปลูกข้าวเหนียว ไว้เพื่อบริโภคภายในครัวเรือนตามแบบที่เคยเป็นมา ซึ่ง สะท้อนเห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชนได้อีกด้วย

การประกอบอาชีพของผู้คนในชุมชนก็เกิดการเปลี่ยนแปลง อย่างเห็นได้ชัด มีอาชีพใหม่เกิดขึ้นนอกเหนือไปจากการเป็นเกษตรกร โดยมีผู้คนหันไปแรงงาน ในภาคอุตสาหกรรมหรือทำงานในโรงงานมากขึ้นแทนการทำการเกษตรเพียงอย่างเดียวอย่างที่เคย เป็น ส่งผลให้แรงงานในภาคการเกษตรลดลง แต่ชุมชนเองก็มีการปรับตัว โคนการขอแรงจากเพื่อน บ้านและคนในชุมชนที่เรียกว่า “เอามือ เออวัน” มาช่วยในการเก็บเกี่ยวพืชผลทางการเกษตรแทน ซึ่ง เรื่องนี้สะท้อนให้เห็นภาพการพึ่งพาอาศัยที่เป็นวิถีดั้งเดิมของชุมชนรวมทั้งยังถึงความสัมพันธ์ที่ เข้มแข็งของคนในชุมชนบ้านเอื้อมได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ นโยบายจากส่วนกลางยังเข้ามามีบทบาทต่อ การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของชุมชนด้วยเช่นกัน จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่แผนที่ 1- แผนที่ 8 ที่ส่งเสริมพัฒนาอุตสาหกรรมจนทำให้ระบบการเกษตรแบบดั้งเดิมแถบ ล่มสลาย ภาครัฐเล็งเห็นถึงผลกระทบของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เกิดขึ้น จึงเริ่มหันมาให้ ความสำคัญและสนับสนุนแนวคิดเศรษฐกิจแบบพอเพียง ที่ส่งเสริมให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งโดย มีส่งเสริมให้คนในชุมชนตัวกันขึ้นเป็นกลุ่มอาชีพ เช่น กลุ่มดอกไม้ประดิษฐ์ กลุ่มจักสาน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าจะไม่ค่อยได้ผลมากนัก เนื่องจากเกิดปัญหาขึ้นหลายอย่างกับกลุ่มอาชีพเหล่านี้ เช่น การเป็นหนี้เงินกู้ของรัฐ การขาดตลาด วัตถุดิบ ความยั่งยืนของสมาชิก ทำให้กลุ่มอาชีพเหล่านี้ยังไม่ค่อยมั่นคงและเข้มแข็งเท่าใดนัก อาจจะต้องใช้เวลาและการปรับกลยุทธ์ต่างๆเข้ามาช่วยเสริมความเข้มแข็งเพื่อให้ชุมชนยืนอยู่ได้ด้วยตนเอง

การบริหารจัดการทางสังคมและทรัพยากรชุมชน

จากการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ส่งผลให้การปกครองในส่วนภูมิภาคเป็นระบบเดียวกันทั่วประเทศ เป็นการปกครองแบบสมัยใหม่ มีลักษณะการปกครองรูปแบบตำบล หมู่บ้าน ทำให้กำนันผู้ใหญ่บ้านเข้ามามีบทบาทที่สำคัญในการรักษาความสงบเรียบร้อยของคนในชุมชน โดยภาคเหนือเป็นกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียกว่า “พ่อหลวง” คอยดูแลทุกข์สุขของชาวบ้าน และใช้กฎหมายเป็นหลักในการปกครอง

ในเรื่องการจัดการสังคมนี้ อาจกล่าวได้ว่าชุมชนบ้านเอื้อมมีความเข้มแข็งในระดับหนึ่ง โดยชุมชนรับเอาแนวคิดการบริหารจัดการแบบสมัยเข้ามาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการทางสังคม คือ มีการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนขึ้นเพื่อทำหน้าที่แก้ไขปัญหา รวมทั้งดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยภายในชุมชน โดยใช้วิธีการทำประชาคมให้ทุกคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อสร้างความรักความผูกพันและความสามัคคีในชุมชน

นอกจากนี้ชุมชนยังคงยึดถือจารีต หรือฮีต ที่ใช้กันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ และยอมรับเอาการจัดการสังคมแบบใหม่ที่ยึดกฎหมายเป็นหลักเข้ามาประยุกต์ใช้ควบคู่ไปกับการจัดการสังคมแบบดั้งเดิม เพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดจากการพัฒนาสมัยใหม่ เช่น ปัญหา ยาเสพติด เป็นต้น โดยมีการลงโทษปรับเป็นเงินก่อน รวมทั้งใช้มาตรการการลงโทษทางสังคมแบบเดิมเข้ามาช่วย หากยังไม่ได้ผลก็จะใช้มาตรการลงโทษทางกฎหมายต่อไป เพื่อช่วยรักษาความสงบเรียบร้อยภายในชุมชน

ในส่วนของการบริหารจัดการทรัพยากร ยังเป็นอีกภาพสะท้อนหนึ่งที่ช่วยเห็นถึงความเข้มแข็งและการปรับตัวให้เข้ากับการพัฒนาสมัยใหม่ของชุมชนบ้านเอื้อมได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะการบริหารจัดการทรัพยากรป่าและน้ำ

ด้านทรัพยากรป่าไม้ ชุมชนบ้านเอื้อมมีการบริหารจัดการที่ดี โดยยังคงสืบทอดวิธีการบริหารจัดการทรัพยากรจากยุคเกวียนที่ใช้ระบบการบริหารจัดการป่าที่วางอยู่บนความเชื่อเรื่องผี ทั้งการบวชต้นไม้ การสืบชะตาป่า เป็นต้น ซึ่งช่วยให้ป่าของชุมชนยังคงอยู่รอดมาจนถึงยุคปัจจุบัน หากแต่ชุมชนบ้านเอื้อมเองก็ยอมรับกระแสการพัฒนาสมัยใหม่มาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชุมชน โดยมีการขึ้นทะเบียนป่าชุมชนให้ถูกต้องตามหลักกฎหมายสมัยใหม่ ซึ่งช่วยให้ชุมชนมีสิทธิถูกต้องตามกฎหมายในการบริหารทรัพยากรป่าของของตนเอง แต่การบริหาร

จัดการส่วนใหญ่ต้องอาศัยการร่วมมือร่วมแรงของคนในชุมชนเป็นหลัก ทั้งในเรื่องการสอดส่อง
พวกลักลอบตัดไม้ การทำแนวกันไฟเป็นต้น เนื่องจากรัฐไม่มีงบประมาณสนับสนุนอย่างเพียงพอ

ด้านการบริหารจัดการน้ำ เมื่อมีความต้องการใช้น้ำมากขึ้นจาก
จำนวนประชากรที่เพิ่มคนและผู้คนที่อพยพเข้ามา ทำให้มีการสร้างเหมืองฝายขึ้น และเพื่อให้เกิด
ความขัดแย้ง ชุมชนจึงยื่นมือเข้ามาเป็นผู้บริหารจัดการทรัพยากรน้ำเอง โดยใช้ระบบความสัมพันธ์
ดั้งเดิมของชุมชนเป็นหลัก คือ การให้ความเคารพต่อผู้นำนับถือ ซึ่งถูกเลือกให้มาเป็น “แก่เหมือง/
แก่ฝาย” มีหน้าที่ดูแลบริหารจัดการน้ำของชุมชนร่วมกับความเชื่อเรื่องผีที่มีการประกอบพิธีสืบ
ชะตาน้ำ และการสนับสนุนจากทางราชการในการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำและจัดกิจกรรมส่งเสริมการ
อนุรักษ์ทรัพยากรตามแบบฉบับใหม่ ช่วยให้การบริหารจัดการน้ำของชุมชนประสบความสำเร็จ
ด้วยดี ผู้คนในชุมชนต่างตระหนักและเห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรน้ำในชุมชนของตน

สรุป โดยรวมอาจกล่าวได้ว่า ชุมชนบ้านเอี่ยมเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง
ในระดับหนึ่ง โดยสามารถปรับตัวเข้ากับกระแสการพัฒนาสมัยใหม่ได้ค่อนข้างดี โดยสามารถ
เลือกเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์มาประยุกต์ใช้ในชุมชนได้เป็นอย่างดีทั้งเรื่องเทคโนโลยี ระบบการ
บริหารจัดการต่างๆ เป็นต้น โดยยังคงสามารถรักษาวิถีดั้งเดิมไว้ได้บางส่วน เช่น อาหาร ภาษา และ
การจัดการทรัพยากร เป็นต้น

8.2.3 กระบวนนำชุดความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชน

การปรับเปลี่ยนการศึกษาเมื่อร้อยกว่าปีที่ผ่านมาเปลี่ยนจากการศึกษาที่ในระบบ
ในบ้าน วัด วังเป็นการศึกษาที่มีระบบระเบียบแบบแผนแบบตะวันตกในสถานศึกษา เรียกว่า
“การศึกษาในระบบ” มีสถานศึกษาหรือโรงเรียนเป็นแหล่งผลิตการศึกษาแหล่งใหญ่เป็นกลไกการ
พัฒนาคนและพัฒนาประเทศ เพื่อให้ก้าวทันนานาชาติ ซึ่งทำให้คนรู้เท่าทันประเทศ มี
ความก้าวหน้าหากแต่ระบบการศึกษาดังกล่าวได้แยกคนออกจากสังคมและชุมชน ทำให้เยาวชนลืม
รากเหง้าและวิถีชีวิตดั้งเดิมที่เคยมีแยกการศึกษาออกจากครอบครัว ชุมชน ท้องถิ่น วัดและ
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วิธีการจัดการศึกษาดังกล่าวอยู่กับกรอบคิดของระบบโรงเรียนและกรอบ
เนื้อหาหลักสูตรและวิธีวัดและประเมินผลจากส่วนกลางที่ไม่ตอบ โจทย์ในชีวิตจริงของชุมชน
ท้องถิ่น ความรู้จากส่วนกลางกลายเป็นความรู้ที่ทุกท้องถิ่นต้องเรียนเหมือนกันขาดการเรียนรู้ถึง
รากเหง้าของตนเอง เรียนรู้เรื่องที่ไกลตัวเพื่อการแข่งขันเข้าสู่ตลาดแรงงาน เน้นความสำคัญของรัฐ
ผู้มีบทบาทการจัดการศึกษาไม่ว่าจะเป็นนโยบาย งบประมาณ แต่ภาพรวมการดำเนินงานยังอ่อนแอ
ขาดประสิทธิภาพในการจัดการจากการประชุมระดับชาติของสมัชชาปฏิรูปประเทศไทยครั้งที่ 2
ในวันที่ 1 เมษายน 2555 การเป็นบททบทวนสถานการณ์ในการจัดการศึกษาของประเทศ พบว่า
ปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งของการศึกษาในปัจจุบันคือ ปัญหาการขาดการมีส่วนร่วมจากภาค

ประชาชน ชุมชน ท้องถิ่น ที่กล่าวถึงการศึกษาที่ผ่านมาซึ่งอยู่ในกรอบที่กำหนดโดยหน่วยงาน รับผิดชอบจากส่วนกลางเป็นส่วนใหญ่แม้จะมีความพยายามสนับสนุนการพัฒนาหลักสูตร กระบวนการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นแต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เหตุเพราะมีการขาดการมีส่วนร่วมจากชุมชนท้องถิ่นอย่างจริงจังทั้งในเชิงการจัดการและทรัพยากร ขาดการลงทุนพัฒนาเนื้อหาชุดความรู้ท้องถิ่นทั้งในมิติของศักดิ์ศรีทางวัฒนธรรมที่เท่าเทียมมิติของ คุณภาพการศึกษา มิติคุณความดี และมิติของการสร้างโอกาสและความหวังในการมีงานทำ ในท้องถิ่น การริเริ่มและรักษาให้กระบวนการเรียนรู้ท้องถิ่นเช่นนี้เจริญงอกงามต่อไปได้ต้องกลไก สนับสนุนจากภาครัฐ ซึ่งจะต้องคลี่คลายกฎระเบียบด้านการจัดงบประมาณสนับสนุนรวมทั้งต้องมีการยืดหยุ่นเกณฑ์มาตรฐานการจัดการศึกษาและการวัดประเมินผลเพื่อการศึกษาต่อและการมีงาน ทำเพื่อให้กลุ่มที่จัดการศึกษาทางเลือกหลากหลายรูปแบบ ตั้งแต่เด็กกลุ่มเสี่ยง การศึกษาสำหรับ เกษตรกร ไปจนถึงการศึกษาสำหรับผู้สูงอายุสามารถเติบโตเป็นกำลังสำคัญแก่การปฏิรูปการศึกษา ในระดับท้องถิ่นได้ อีกทั้งแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 ที่มีส่งเสริมและ สนับสนุนการกระจายอำนาจเพื่อให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชนองค์กรทางศาสนา และ เอกชน จัดและมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนามาตรฐานคุณภาพการศึกษาทำให้เห็นว่า กระบวนทัศน์การจัดการศึกษาไทยในอนาคตจะต้องหมายถึง “การศึกษาเพื่อสอนชีวิตและศักดิ์ศรี ความเป็นมนุษย์” ทำให้คนรุ่นใหม่มีความฉลาดในการใช้ชีวิตมีความใฝ่รู้ เท่าทันการเปลี่ยนแปลง อย่างมีศักดิ์ศรีมิใช่เป็นการศึกษาที่สร้างแต่ความรู้ที่ไม่อาจเผชิญหรือแก้ไขปัญหาในชีวิตจริงได้ ไม่สามารถอยู่ได้ท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง การจัดการศึกษา จะต้องเป็น “การศึกษาเริ่มจากฐานประชาชน” การตั้งโจทย์การศึกษาริบทของชุมชน ทุกคนเป็น หุ้นส่วนการเรียนรู้ของกันและกันมีการจัดหลักสูตรและชุดความรู้เฉพาะกลุ่ม เฉพาะพื้นที่ (area-based) กระบวนการเรียนรู้ที่ไม่จำกัดในห้องเรียน มีครูและวิทยากรจากผู้มีประสบการณ์จริง มีการ ประเมินผลเพื่อพัฒนาโดยคำนึงถึงความหลากหลายของผู้เรียนไม่ติดกับหลักสูตรพื้นฐานสามารถ เชื่อมโยงระหว่างกันและสิ่งที่สำคัญการศึกษาต้องเป็นการเรียนรู้ที่เริ่มจากรากฐานครอบครัวและ เรียนรู้ต่อเนื่องไปตลอดชีวิต

การนำชุดความรู้ท้องถิ่นไปจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชน บ้านเอื้อมจึงสามารถเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมได้ชุมชนมีทุนทางวัฒนธรรมคือมีชุดความรู้ท้องถิ่น ครอบคลุมทุกมิติ และยังคงรักษาวัฒนธรรมประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนไว้ได้ ด้วยความสัมพันธ์ของชุมชนที่เป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีปราชญ์ชาวบ้านที่มีศักยภาพ ผู้นำ ชุมชนมีความพร้อมที่จะพัฒนาการศึกษาของชุมชนในบริบทของการเรียนรู้บนฐานความรู้ท้องถิ่น ของตนเอง

การนำชุดความรู้ท้องถิ่น ไปจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชนบ้านเอี่ยมจึงเป็นการจัดการศึกษาโดยชุมชนที่เกิดจากความร่วมมือของชาวบ้าน ปราชญ์ท้องถิ่น ผู้นำชุมชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และสถาบันศาสนาในชุมชน

ในด้านการศึกษาของชุมชนคือ การศึกษาในระบบโรงเรียน ได้มีการกระจายอำนาจเต็มที่ในการจัดการศึกษาร่วมกับชุมชนอาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๕ และมาตรา ๓๕ วรรคสอง แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ โดยกฎกระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการกระจายอำนาจการบริหารและการจัดการศึกษาซึ่งการกระจายอำนาจการบริหารและการจัดการศึกษาคือ (๑) ความพร้อมและความเหมาะสมในการปฏิบัติหน้าที่ของคณะกรรมการเขตพื้นที่การศึกษาสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา และสถานศึกษา ที่จะสามารถรับผิดชอบดำเนินการตามขีดความสามารถได้อย่างมีประสิทธิภาพ(๒) ความสอดคล้องกับกฎหมาย กฎ ระเบียบ ประกาศหรือมติคณะรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะกระจายอำนาจ (๓) ความเป็นเอกภาพด้านมาตรฐานและนโยบายด้านการศึกษา (๔) ความเป็นอิสระและความคล่องตัวในการบริหารและการจัดการศึกษา (๕) มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน และผู้มีส่วนได้เสียในพื้นที่ (๖) มุ่งให้เกิดผลสำเร็จแก่สถานศึกษา โดยเน้นการกระจายอำนาจให้แก่สถานศึกษาให้มากที่สุด เพื่อให้สถานศึกษานั้นมีความเข้มแข็งและความคล่องตัว (๗) เพิ่มคุณภาพและประสิทธิภาพให้แก่สถานศึกษา (๘) เพื่อให้ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในการดำเนินการเป็นผู้ตัดสินใจในเรื่องนั้น ๆ

นอกจากนี้การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยมีอำนาจหน้าที่ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยพ.ศ. ๒๕๕๑ มาตรา ๖ การส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยให้ยึดหลักดังต่อไปนี้ (๑) การศึกษานอกระบบ (ก) ความเสมอภาคในการเข้าถึงและได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางทั่วถึงเป็นธรรมและมีคุณภาพเหมาะสมกับสภาพชีวิตของประชาชน (ข) การกระจายอำนาจแก่สถานศึกษาและการให้ภาคีเครือข่ายมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้และ (๒) การศึกษาตามอัธยาศัย (ก) การเข้าถึงแหล่งการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความสนใจและวิถีชีวิตของผู้เรียนทุกกลุ่มเป้าหมาย (ข) การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ให้มีความหลากหลายทั้งส่วนที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นและส่วนที่นำเทคโนโลยีมาใช้เพื่อการศึกษา (ค) การจัดกรอบหรือแนวทางการเรียนรู้ที่เป็นคุณประโยชน์ต่อผู้เรียน

จะเห็นได้ว่ากฎระเบียบกระทรวงศึกษาธิการและพ.ร.บ.บัญญัติการศึกษาในปัจจุบันเอื้อต่อการนำชุมชนมามีส่วนร่วม ซึ่งสถาบันการศึกษาของตำบลบ้านเอี่ยม ได้แก่ โรงเรียนโป่งหลวงวิทยารัชมังคลาภิเษก การศึกษานอกระบบบ้านเอี่ยม และ ศูนย์การเรียนรู้

เศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนให้ความร่วมมือในกระบวนการเชื่อมต่อชุดความรู้ท้องถิ่นเข้ากับระบบการศึกษาของชุมชน โดยการสืบค้นความรู้ท้องถิ่น และบูรณาการความรู้ท้องถิ่นเข้ากับการศึกษาผ่านกระบวนการเรียนรู้ชุมชนและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาเพราะเห็นว่าความรู้ท้องถิ่นในทุกมิติเป็นความรู้ที่มีคุณค่า อีกทั้งเด็กและเยาวชนใน โรงเรียน และ การศึกษานอกระบบเป็นเด็กในพื้นที่เป็นส่วนใหญ่การนำความรู้ท้องถิ่นมาจัดการเรียนรู้ก็เพื่อการดำรงอยู่ในท้องถิ่นเด็กบางส่วนไม่ได้ศึกษาต่อ ก็จะนำความรู้ท้องถิ่นมาประกอบอาชีพและเลี้ยงตัวเองได้อย่างพอเพียง นอกจากนี้ความรู้ท้องถิ่นยังสร้างความภาคภูมิใจ เกิดสำนึกรักภักดีท้องถิ่น ภาคภูมิใจในความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนและสิ่งสำคัญคือการรู้เท่าทันการพัฒนาในกระแสโลกาภิวัตน์

8.2.4 แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชน

จากแนวทางการปฏิรูปการศึกษาของคณะกรรมการปฏิรูป (คปร) ได้สรุปสาระและข้อเสนอการปฏิรูปการจัดการศึกษาของประเทศ เป้าหมายของการปฏิรูปการศึกษาไม่ใช่การไปโรงเรียนแต่หมายถึงทุกคนจะได้เรียนรู้และสร้างความมั่งคั่งแก่ชีวิตตนและสังคมอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียน ดังนั้นหน้าที่การจัดการศึกษาจึงไม่ใช่ของรัฐแต่เพียงผู้เดียว หากทุกฝ่ายนับตั้งแต่ครอบครัวขึ้นมาย่อมต้องมีส่วนร่วมและอำนาจบทบาทในการจัดการศึกษาร่วมกันซึ่งข้อเสนอเพื่อการเรียนรู้ใหม่ของคณะกรรมการปฏิรูป(คปร) ได้สอดคล้องกับผลการวิจัยของ แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชนในบทที่ 6 ซึ่งข้อเสนอเพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้ใหม่ของสังคมไทย และ แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชน มีดังนี้

ข้อเสนอเพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้ใหม่ ของสังคมไทย	แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นเพื่อ ส่งเสริมการศึกษาของชุมชน
สนับสนุนการศึกษาทางเลือกในรูปแบบที่หลากหลายปรับให้ระบบการเรียนรู้สามารถเชื่อมต่อกันได้ ระหว่างการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย	การสร้างพลังชุมชน ร่วมระหว่างบ้าน วัด โรงเรียนการจัดการเรียนการสอนโดยใช้แหล่งการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเรียนรู้เป็นฐานและการสร้างเครือข่ายเพื่อเรียนรู้ตลอดชีวิต

นอกจากนี้ยังมีข้อเสนอที่เกี่ยวข้องกับ “ชุดความรู้ท้องถิ่น” คือข้อเสนอในการใช้กลไกกองทุนส่งเสริมการจัดการศึกษาทางเลือก เฉพาะกลุ่ม คือ การจัดการศึกษาโดยครอบครัว

การจัดการศึกษาโดยสถาบัน กลุ่มครูปัญญา กลุ่มการจัดการองค์การโดยองค์กรพัฒนาชุมชน ภาคประชาสังคมกลุ่มการจัดการศึกษาที่อิงระบบของรัฐเชื่อมกับระบบโรงเรียน กลุ่มการเรียนรู้อิสระและกลุ่มที่พัฒนาสื่อทางเลือกและแหล่งเรียนรู้โดยส่งเสริมงานวิจัยรูปแบบที่เหมาะสมของการศึกษาของชุมชนและการศึกษาทางเลือกในกลุ่มเป้าหมายต่างๆ ประมวลและพัฒนาชุดความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและชุดความรู้สำคัญสำหรับการส่งเสริมการศึกษาเฉพาะกลุ่มเป้าหมายเปิดพื้นที่การเรียนรู้ พื้นที่สาธารณะเพื่อการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางเลือกอย่างกว้างขวาง

อย่างไรก็ตามแนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชนที่สำคัญคือต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานที่ทำงานขับเคลื่อนในประเด็นท้องถิ่นช่วยส่งเสริมการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นไม่ให้หยุดแค่ชุมชนเดียวให้ขยายผลไปยังเครือข่ายชุมชนอื่นๆซึ่งหน่วยงานที่สำคัญหน่วยงานที่เคลื่อนไหวการทำงานในภาคปฏิบัติอย่างเช่นโครงการวิจัยที่ สกว. ร่วมมือกับ สพฐ. สนับสนุนให้เกิดเครือข่ายการหนุนให้เกิดการเรียนการสอนรูปแบบใหม่ๆ ในโรงเรียน (Local Learning Enrichment Network), โครงการการศึกษากับชุมชนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งเครือข่ายเหล่านี้สามารถผลักดันการส่งเสริมการศึกษาของชุมชนให้ต่อเนื่อง

8.3 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัย

1) จากการศึกษาเรื่องการสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชนนั้น พบว่าชุดความรู้ท้องถิ่นในมิติต่างๆมีคุณค่าต่อการเรียนรู้เรื่องราวท้องถิ่นของเยาวชนและคนในชุมชนหน่วยงานสนับสนุนการวิจัยควรให้สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้มากขึ้น มีการส่งเสริมการศึกษาชุดความรู้ท้องถิ่นในประเด็นอื่นๆเช่นชุดความรู้ท้องถิ่นในเรื่องเศรษฐกิจชุมชน การจัดการทรัพยากรภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมชุมชน

2) ควรมีการศึกษาวิจัยที่ต่อยอดงานวิจัยเครือข่ายการจัดการความรู้ท้องถิ่น (Local Knowledge Management) เครือข่ายการเรียนรู้ท้องถิ่นของหน่วยงานต่างๆเช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยเพราะจุดเด่นของสำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัยคือการมีเครือข่ายมหาวิทยาลัยท้องถิ่นที่ดี ซึ่งขยายผลการศึกษาโดยใช้ทุนทางสังคม ทุนวัฒนธรรม ของชุมชนเป็นฐานในการเรียนรู้โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ในแต่ละชุมชน

3) การนำชุดความรู้ท้องถิ่นไปส่งเสริมการศึกษาของชุมชน สิ่งที่สำคัญที่เอื้อต่อการจัดการเรียนรู้ท้องถิ่นคือปัจจัยที่สนับสนุนภาครัฐ โดยมีกฎกระทรวงเรื่องการปรับหลักสูตรแกนกลางเพื่อกลุ่มเป้าหมายเฉพาะเพื่อทำให้เกิดความยืดหยุ่นในการปรับวัตถุประสงค์การเรียนรู้ คาบเวลา ผู้สอน และวัดผล เป็นการเชื่อมโยงให้ชุมชนท้องถิ่นนำความรู้ท้องถิ่นมาบูรณาการเข้ากับการศึกษาได้มากขึ้น

8.4 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. งานวิจัยที่เข้าไปศึกษาข้อจำกัดของการจัดการเรียนรู้เนื้อหาท้องถิ่นเข้ากับระบบการศึกษาของชุมชนไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ในเรื่องของปัจจัยอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับการบูรณาการ เช่น ครู โรงเรียน
2. งานวิจัยบทบาทของมหาวิทยาลัยท้องถิ่นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการวางยุทธศาสตร์ความรู้ท้องถิ่นร่วมกับภาคชุมชนและโรงเรียน
3. งานวิจัยที่ศึกษาถึงบทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลที่เข้ามาสนับสนุนและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ท้องถิ่น

8.5 ข้อคิดและประสบการณ์จากการทำงานวิจัยในครั้งนี้

การวิจัยเรื่องการสังเคราะห์ชุดความรู้ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของชุมชนได้เรียนรู้วัฒนธรรม วิถีชีวิต ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่มีคุณค่าที่มีอยู่ในชุมชนเล็กๆในจังหวัดลำปางแต่มีศักยภาพและมีพลังท้องถิ่นต่อการจัดการศึกษาของตนเองที่จะต้องการเรียนรู้เรื่องราวท้องถิ่นสืบค้นร่วมกันเพื่อประโยชน์ของลูกหลานชุมชน ได้เรียนรู้รากเหง้าของปู่ย่าตายาย ได้เรียนรู้ความรู้ในการอยู่รอดของชุมชน ความรู้ที่แสดงถึงความดีงามของความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ความรู้ที่อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมด้วยภูมิปัญญา งานวิจัยชิ้นนี้ไม่เพียงแต่เป็นวิทยานิพนธ์เท่านั้นผู้วิจัยมองว่างานวิจัยชิ้นนี้เป็นความรู้ของชุมชนที่ผู้วิจัยจุดประกายและร่วมกันกับชาวบ้านเอื้อมทักทอกันขึ้นมาเป็นสิ่งที่มีความหมายให้เยาวชนรุ่นหลังได้ร่วมเรียนรู้ โลกของวัฒนธรรมท้องถิ่นเปี่ยมไปด้วยคุณค่าต่อการเรียนรู้หากมีการสนับสนุนให้นักศึกษาในรุ่นต่อไปศึกษาค้นคว้าวิจัยต่อเนื่องก็จะเป็นประโยชน์ต่อแนวทางการปฏิรูปการศึกษาไทยในอนาคต

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กนกภรณ์ ชูเชิด และสกรรจ์ พรหมศิริ. การถอดบทเรียน วิธีวิทยาเพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้
สำหรับนักปฏิบัติการภาคประชาสังคม. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
วิจัย, 2553.
- กมล สุกประเสริฐ. การวิจัยปฏิบัติการแบบการมีส่วนร่วมของผู้ปฏิบัติงาน. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพมหานคร: สำนักงานประสานงาน โครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
กระทรวงศึกษาธิการ, 2540.
- กัญญารัตน์ เวชศาสตร์. ความเข้าใจเกี่ยวกับ “มโนทัศน์”: ภาพรวมจากการสังเคราะห์งานวิจัย.
วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรัตนนคร 5, 1(2551): 91-100.
- กุลธร เลิศสุริยะ และวิรุพห์ นิลโมจน์. ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับทิศทางการจัดการศึกษานอก
ระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยในอนาคต. วารสารการศึกษานอกโรงเรียน 4, 12 (2544):
20-22.
- คณะอนุกรรมการพัฒนาคุณภาพวิชาการกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม.
การจัดสาระการเรียนรู้ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมชั้น
มัธยมศึกษาปีที่ 1 – 6 ตามหลักสูตรการเรียนรู้สังคมศึกษา พุทธศักราช 2544.
กรุงเทพมหานคร: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2546.
- ศิริบุญ จงวุฒิเวศย์ และมาเรียม นิลพันธุ์. รายงานวิจัย เรื่อง โครงการสืบค้นประวัติศาสตร์
วัฒนธรรมท้องถิ่น: การเรียนรู้กระบวนการเสริมศักยภาพการวิจัยชุมชนในพื้นที่ อำเภอ
ห้วยน้ำใหญ่ และอำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2548.
- จารุณี อินเฒ่าฉาย. พระบฏ: พุทธศิลป์บนผืนผ้า. 2012. แหล่งที่มา:
[http://www.muangboranjourn.com/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&arti
cleid=109](http://www.muangboranjourn.com/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&articleid=109) [28 กุมภาพันธ์ 2012]
- จารุณี อินเฒ่าฉาย. พระบฏ ภูมิปัญญาไทยในงานจิตรกรรมไทยประเพณี. ศิลปากร. 2545.
แหล่งที่มา: <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=90800>[28 กุมภาพันธ์ 2012]
- จินตนา สุจจันท์. การศึกษาและการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2549.

- เจือจันทร์ จงสถิตอยู่และอมรวิรัช นาคทรพรพ. ปฏิรูปการศึกษาศาสนาสร้างสรรค์ภูมิปัญญา. ใน อุทัย
 คุลยเกษม, ธรรมเกียรติ กั่นอริ, และวิวัฒน์ คติธรรมนิศย์ (บรรณาธิการ). การปรับ
 โครงสร้างการจัดการศึกษาโอกาสก้าวสู่สังคมแห่งปัญญา และการเรียนรู้, หน้า 101-128.
 กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2539.
- ฉลาด จันทรมบัติ. การวางแผนแบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น **Participatory Planning
 for Local Development 0109501**. บทเรียนออนไลน์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม[ออนไลน์].
 2555. แหล่งที่มา: www.elearning.msu.ac.th/opencourse/0109501/syllabus.html
 [21 กุมภาพันธ์ 2012]
- ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ และคณะ. รวมบทความจากการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา
 ครั้งที่ 2 เรื่อง ชาติและชาติพันธุ์ วิถีชีวิต และความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในโลก
 ปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์, 2547.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์,
 2527.
- เฉลิม นิตีเขตต์ปรีชา (มลิลา). เทคนิควิธีการสอนประวัติศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร:
 โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2545.
- ชลธิรา สัตย์วัฒนา (บรรณาธิการ). พลวัตสิทธิชุมชน: กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา.
 กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2546.
- ชูเกียรติ ลีสสุวรรณ. การให้ความรู้ความเข้าใจระดับตำบลในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและ
 สิ่งแวดล้อม จังหวัดลำปาง. เชียงใหม่: ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2531.
- ชัยยศ อิ่มสุวรรณ. การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. วิทยานิพนธ์ปริญญา
 ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- ชัยยศ อิ่มสุวรรณ. การศึกษาของชุมชน: บทพิสูจน์การพัฒนา. วารสารการศึกษานอกโรงเรียน 4,
 12(2544): 16 – 19.
- เชษฐา พวงหัตถ์. Structure-Agency โครงสร้าง-ผู้กระทำการ. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการ
 สภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ, 2548.
- दनัย ไชยโยธา. พัฒนาการวิธีการเขียนประวัติศาสตร์กับปรัชญาประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ:
 โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮาส์, 2537.
- ดารา ทีปะปาล. สังคมวิทยาการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, 2538.

- คารารัตน์ เมตาริกานนท์และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. รายงานการวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน: ศึกษากรณีหมู่บ้านนาป่าหนาด. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2529.
- ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์ (บรรณาธิการ). **ทุนสังคมและทุนวัฒนธรรมในระบบเศรษฐกิจและการจัดการยุคใหม่**. กรุงเทพมหานคร: พี.เอ.ลิฟวิ่ง, 2547.
- นรินทร์ สังข์รักษา และธีรศักดิ์ อุ่่นอารมย์เลิศ. รายงานการวิจัย ถอดบทเรียนกระบวนการเรียนรู้เชิงบูรณาการกิจกรรมทางเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้าของวิสาหกิจชุมชน เพื่อสังคมอยู่เย็นเป็นสุขในจังหวัดราชบุรี. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.
- ทัศนศิริินทร์ สว่างบุญ. การสังเคราะห์งานวิจัยด้านการมีส่วนร่วมของโรงเรียนกับชุมชน: การวิเคราะห์ห่อภิมาณและการวิเคราะห์กระบวนการทางปัญญาภิมาณ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาวิจัยการศึกษา ภาควิชาวิจัยและจิตวิทยาการศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- ทัศนีย์ ลักษณะนิชนัช. **การสังคมสงเคราะห์ชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.
- ธิดา สาระยา. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2529.
- ธิดา สาระยา. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2539.
- ธิดา สาระยา. **ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2525.
- ธีระ นุชเปี่ยม. **ประวัติศาสตร์รับใช้ใคร**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2552.
- นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. **ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. การเชื่อมโยงองค์ความรู้จากการวิจัยด้วยการวิเคราะห์ห่อภิมาณ. **วารสารวิธีวิทยาการวิจัย** 15, 3(2545): 295 – 322.
- นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. **การวิเคราะห์ห่อภิมาณ META - ANALYSIS**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- นงลักษณ์ วิรัชชัย และสุวิมล ว่องวานิช. การสังเคราะห์งานวิจัยทางการศึกษาด้วยการวิเคราะห์ห่อภิมาณและการวิเคราะห์เนื้อหา. **วารสารวิธีวิทยาการวิจัย** 12, 2(2542): 1-14.
- นवलพรรณ บุญธรรม. **การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนของหมู่บ้านมะขามล้ม ตำบลมะขามล้ม อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี เพื่อการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น**.

- วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2546.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ และอาคม พฤษยะ. หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: ดวงดีการพิมพ์, 2525.
- นียบพรรณ วรรณศิริ. มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2540.
- บุบผา เมฆศรีทองคำ. (2547) .การวิจัยชาติพันธุ์วรรณนาอภิมานเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า1-7
- บุบผา เมฆศรีทองคำ. การวิจัยชาติพันธุ์วรรณนาอภิมาน: การสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพ. BU Academic Review 7,1(2551): 59 – 65.
- บุบผา เมฆศรีทองคำ. การวิจัยชาติพันธุ์วรรณนาอภิมานเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาวิจัยการศึกษา ภาควิชาวิจัยและจิตวิทยาการศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- ประไพ ศิวะสิราวิลาศ. การพัฒนารูปแบบการศึกษาโดยใช้ชุมชนเป็นพื้นฐานเพื่อพัฒนาทุนทางสังคม. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบายการจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- ประเวศ วะสี. ปฏิรูปการเรียนรู้เพื่อแก้ความทุกข์ยากของคนทั้งแผ่นดิน. สถานปฎิรูป 3, 27(2543): 68 – 69.
- พจนา เอื่องไพบูลย์. การพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: การศึกษาแบบพหุกรณี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาศึกษานอกโรงเรียน ภาควิชาการศึกษานอกโรงเรียน คณะครุศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- พรเพ็ญ สันตะภูต, นิธิ เอียวศรีวงศ์ และกาญจน์ ละอองศรี. เรื่องความเสมอภาคที่ค้นพบในประวัติศาสตร์ไทย ใน เอกสารการสอนชุดวิชา ประวัติศาสตร์ไทย Thai History หน่วยที่ 1 – 7 สาขาศิลปศาสตร์. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2545.
- พระไพศาล วิสาโล และคณะ. วิถีสังคมไท: สรรนิพนธ์ทางวิชาการเนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์ ชุดที่ 4 ประชาสังคมและวัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, 2544.

- พัฒนา กิติอาษา. **ท้องถิ่นนิยม: การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด.** กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2546.
- พันธุ์ทิพย์ รามสูต และพิมพ์ลักษณ์ สัจพยากรณ์. **งานสาธารณสุขมูลฐานในทศวรรษหน้า,** กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน, 2540.
- พูลศรี ไม้ทอง. **การศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในระดับมัธยมศึกษาของโรงเรียนที่ได้รับการรับรองมาตรฐานคุณภาพการศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชนในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท** บัณฑิต, สาขาวิชานิติศาสตร์ศึกษาและพัฒนาหลักสูตร ภาควิชาบริหารการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- เพ็ญณี กันตะวงษ์ และคณะ. **การสังเคราะห์งานวิจัยทางการศึกษาในประเทศไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2539 – 2542. วารสารสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ 36, 1(2547): 125 – 157.**
- ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น , ฟากแม่วัง ผึ้งนครลำปาง. **พิมพ์ครั้งแรก.ลำปาง :พิมพ์ดีดจิตตอลพรีนท์ ดิ่งแอนด์มัลติมีเดีย, 2551**
- ภาณุวัฒน์ รักดีวงศ์. **ภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนาการศึกษา.** กรุงเทพมหานคร: เอเชียเพรส, 2552.
- มงคลรัตน์ บางกุ่มกร. **ผลของการใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ที่มีต่อทักษะเบื้องต้นทางประวัติศาสตร์ของเด็กวัยอนุบาล. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท** บัณฑิต, สาขาการศึกษาปฐมวัย ภาควิชาหลักสูตรการสอนและเทคโนโลยีการศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- มณีมัย ทองอยู่. (บรรณาธิการ). **แนวคิดและวิธีวิทยาในการศึกษาสังคมชนบท.** ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, (2547):134
- ขงยุทธ ชูแวน. **ครึ่งศตวรรษแห่งการค้นหาและเส้นทางสู่อนาคตประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย ว่าด้วยความเป็นมา สถานภาพ แนวคิด วิธีการศึกษาและบทบาทในสังคมปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร: ซีโน พับลิชชิ่ง, (2551): 52-56.**
- ยศ สันตสมบัติ. (2539). **ท่าเกวียน : บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัว ของชุมชนชาวนาไทย, กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ .หน้า5-17**
- ยศ สันตสมบัติ. **ครึ่งศตวรรษแห่งการค้นหาและเส้นทางสู่อนาคตประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2551.**

ยศ สันตสมบัติ และคณะ. **อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย.** กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2551.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. **ปฏิรูปการศึกษาการสร้างสรรค์ภูมิปัญญา.** ในอุทัย ดุลยเกษม, **ธรรมเกียรติ กั่นอริ, และวิวัฒน์ คติธรรมนิตย์. (บรรณาธิการ). ปฏิรูปการศึกษาเพื่อใคร: ข้อพิจารณาว่าด้วยการจัดสรรทรัพยากรการศึกษา.** 159-190. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2539.

วิกิต ประกายหาญ. **ชุมชนเข้มแข็ง: เปรียบเทียบความเข้มแข็งของชุมชนเมืองกับชุมชนชนบทของไทย.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ ภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

วิรัตน์ คำศรีจันทร์, บรรณาธิการ. **วิทยากรกระบวนการเพื่อการถอดบทเรียนและเสริมพลังการเรียนรู้เพื่อสุขภาวะชุมชน.** นครปฐม :สถาบันพัฒนาสุขภาพอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, 2552.

วรรณิ์ สุจิตร์จูล และวสันต์ ทองไท. **การสังเคราะห์งานวิจัยรูปแบบการเรียนการสอนหลังยุคปฏิรูปการศึกษา พ.ศ. 2542 โดยการวิเคราะห์ห่อภิมาณ.** วิทยาจารย์ 108,11(2552): 74 – 77.

วิณา เอี่ยมประไพ. **หลักฐานทางประวัติศาสตร์. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะวิชามนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์, วิทยาลัยครุฑนครปฐม, นครปฐม:2532.**

วีรนุช ปิณฑวนิช. (2543). **โรงเรียนพร้อมปฏิรูปการเรียนรู้แค่ไหน.** วารสารสานปฏิรูป. 3, 17.

วุฒิชัย มูลศิลป์. **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการวางรากฐานการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย.** วารสารราชบัณฑิตสถาน_32, 4 (ต.ค. – ธ.ค 2550):3-15.

ศรีเลา เกษรพรหม . **ประเพณีวิถีชีวิตคนเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 2.เชียงใหม่:สถาบันวิจัยสังคม เชียงใหม่.** 2544.

ศรีเลา เกษรพรหม . **วิถีชีวิตคนเมือง. พิมพ์ครั้งแรก. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคมเชียงใหม่.**2551.

ศรีศักร วัลลิโภคม. **คู่มืออุกคิต: ความหมายของภูมิวัฒนธรรม การศึกษาภายในและสำนักของท้องถิ่น.** กรุงเทพมหานคร: 2551.

ศุภวัณย์ พลายน้อย, **น่านาวิถีวิทยาการถอดบทเรียน,** กรุงเทพฯ: บริษัท พี.เอ.ลิฟวิ่ง จำกัด,อ้างใน **ไพบูลย์ ชัยเชื้อ, พรสวรรค์ สิงห์การ และนัฐพร ลาภใหญ่.**2551.

ศักดิ์ รัตนชัย . **ของดินครลำปาง.** พิมพ์ครั้งแรก . ลำปาง:, 2512

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. **การศึกษาสังคมและวัฒนธรรม: แนวความคิด วิธีวิทยา และทฤษฎี.**

- ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2551.
- สีลาภรณ์ นาคทรพรพ และคณะ. (บรรณาธิการ). **ตัวชี้วัดสำหรับงานพัฒนาชนบท: ประสพการณ์จากนักพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- สีลาภรณ์ บัวสาย. **พลังท้องถิ่น: บทวิเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน**. (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย), กรุงเทพมหานคร : 2547.
- สีลาภรณ์ บัวสาย. **การวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่**, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2551.
- สุภางค์ จันทวานิช. **วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551:66-72
- สุริย์ หาญคำ. **การศึกษาตำนานภูมินามท้องถิ่นจังหวัดลำปาง. ฝายศึกษาค้นคว้าและวิจัย ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดลำปาง .ลำปาง : 2535.**
- สุเทพ สุนทรเกสัช. **สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- สุเทพ สุนทรเกสัช. **มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2548.
- สุทรินันท์ ปรัชญพฤทธิ. **การสร้างและสอนหลักสูตรท้องถิ่น**. สานปฏิรูป 3, 27(2543): 84 – 88.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. **รายงานการสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับคุณภาพการศึกษาไทย: การวิเคราะห์อภิมาน (Meta-analysis)**. กรุงเทพมหานคร : 2552.
- สำนักประชาสัมพันธ์จังหวัดลำปาง. **ลำปางในพงศาวดารไทยถิ่นเหนือ**. ลำปาง: 2548.
- สุวิมล ว่องวานิช. **การประเมินผลการเรียนรู้แนวใหม่**. กรุงเทพฯ. 2545 : 22
- สมโภชน์ อนนสุข. **“การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม = Participatory Action Research,”** วารสาร การวิจัย และวัดผลการศึกษา 3:1, 2548: 18-31.
- หลุยส์ กอตซ์ลัค. **การเข้าใจประวัติศาสตร์ มุขบทว่าด้วยระเบียบวิธีประวัติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: 2525.
- อุทมพร จามรมาน. **การสังเคราะห์งานวิจัย: เชิงปริมาณ**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2527: 22.
- อภิญา เพ็ญฟูสกุล. **อัตลักษณ์**. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา, 2546.
- อนรรักษ์ ปัญญาวัฒน์. **การศึกษาชุมชนเชิงพหุลักษณะ: บทเรียนจากวิจัยภาคสนาม**. กรุงเทพมหานคร: โครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, 2548.

อาภา ยังประดิษฐ์, การถอดบทเรียน (After Action Review) เพื่อจัดการความรู้ทางการพยาบาล
ตอนที่ 1,2554:2

อมรวิชัย นาคทรพรพ. การศึกษาในวิถีชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนการวิจัย,
2545:2-4.

อมรวิชัย นาคทรพรพ และดวงแก้ว จันทร์สระแก้ว, เรียบเรียง. การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม: ข้อคิด แนวทางและประสบการณ์ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อลิศรา ชูช่วย. เอกสาร
ประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม.” โดย
ศูนย์วิจัยนโยบายการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในฐานะทีม
ประสานงานชุด โครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชนของ(สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
วิจัย สกว.), 2541:2

อมรวิชัย นาคทรพรพ. รายงานสถานะการศึกษาไทยต่อประชาชน ปี 2545: ปมปฏิรูป.
กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. วิถีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน : พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการ
พัฒนา. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

อานันท์ กาญจนพันธุ์และมิ่งขวัญ ขาวสะอาด. วิวัฒนาการการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า: กรณีศึกษา
ภาคเหนือตอนบน. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศไทย, 2538.

อรศรี งามวิทย์พงศ์. กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทย และการเปลี่ยนแปลง : จากยุคชุมชนถึงยุค
พัฒนาความทันสมัย. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, 2549.

พันธุ์ทิพย์ รามสูต. “การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม.” กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาการสาธารณสุข
อาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, 2540:32. อ้างใน จำเริญ จิตรหลัง. วิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วน
ร่วมเพื่อการพัฒนางานสาธารณสุข.111,เว็บไซต์
http://www.trgl.obec.go.th/news_file/p28111821916.doc

พันธุ์ทิพย์ รามสูต. “การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม.” นครปฐม: สถาบันพัฒนาการสาธารณสุข
อาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, 60-63.อ้างในสมโภชน์ อเนกสุข. “การวิจัยปฏิบัติการแบบมี
ส่วนร่วม = Participatory Action Research.” วารสารการวิจัยและวัดผลการศึกษา 3:1, 20
มีนาคม 2548 แหล่งที่มา: http://digital_collect.lib.buu.ac.th/journal/Research/v3n1/p18-31.pdf [29 พฤษภาคม 2555]

วิจารณ์ พานิช. “การจัดการความรู้: ฉบับนักปฏิบัติ.” กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2548., อ้างใน อาภา
ยังประดิษฐ์. การถอดบทเรียน (After Action Review) เพื่อจัดการความรู้ทางการพยาบาล

ตอนที่ 1. แหล่งที่มา: <http://www.ssrui.ac.th/n-e-learning/mod/forum/discuss.php?d=357>
[30 มีนาคม 2555]

ศุภวัฑฒ์ พลายน้อย. นานาวิธีวิทยาการถอดบทเรียน. กรุงเทพฯ: พี.เอ.ลิฟวิ่ง, 2551. อ้างถึงใน ไพบูลย์ ชัยเชื้อ, พรสวรรค์ สิงห์การ และนัฐพร ลาภใหญ่, การถอดบทเรียน โครงการพัฒนาศักยภาพเครือข่ายเชิงกลยุทธ์เพื่อพัฒนากลุ่มเป้าหมาย. (กลุ่มงานยุทธศาสตร์ กองส่งเสริมและพัฒนาเครือข่าย สำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาสและผู้สูงอายุสท. แหล่งที่มา:

<http://oppn.opp.go.th/nt/images/stories/tordbotrain/yorsorkhor.pdf>[30 มีนาคม 2555]

สมโภชน์ อเนกสุข, “การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม = **Participatory Action Research,**” วารสารการวิจัยและวัดผลการศึกษา 3:1, มีนาคม 2548: 18-31. วันที่ค้นข้อมูล 28 กุมภาพันธ์ 2555 ,เวปไซด์: http://digital_collect.lib.buu.ac.th/journal/Research/v3n1/p18-31.pdf

อุทัยทิพย์ เจียวิวรรธน์กุล. “ถอดบทเรียน : จากแนวคิดสู่การปฏิบัติ.” เอกสารการอบรมถอดบทเรียนพุธที่ 4 มีนาคม 2554 คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

ภาษาอังกฤษ

Anderson, Benedict. **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.** London: Verso, 1983.

Asia Modernization. Economic Research Center Discussion Paper No. 146, Nagoya University, 2003.

Chayan Vaddhannaphuti. Traditions of Village Study in Thailand. In **The Village in Perspective: Community and Locality in Rural Thailand.** Chiang Mai: Social Research Institute, Chiang Mai University, 1993.

Coleman, Jame S. Social Capital in the Creation of Human Capital cited in Parta Dasgupta and Ismail SerageIdin (eds), **Social Capital: A Multifaceted Perspective.** **Journal of Sociology** 94 (supplement) Washington DC: The World Bank, 2000.

Johnston, David Bruce. Rural Society and the Rice Economy in Thailand. Dissertation, Yale University, 1975.

Koodward, Kathryn (ed). **Identity and Difference**. London: SAGE, 1997.

Kingshill, Konrad. **Ku Daeng, The red Tomb: A Village Study in Northern Thailand**.

Bangkok: Bangkok Christian College, 1965.

Leach, Edmund. **Political System of Highland Burma**. Boston: Beacon Press, 1964.

Putnam, Robert D. **Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy**. Princeton:

Princeton University Press, 1993. อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์. Social Capital หนทาง.

สังคม. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

Sharp, Lauriston and Hanks, Lucien M. **Bang Chan: Social History of a rural Community in**

Thailand. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1978.

Steward, Julian H. **Theory of Cultural Change**. Urbane: University of Illinois Press, 1963.

ประวัติผู้วิจัย

นางสาวณัฐติกาญจน์ สีเหนียง เกิดเมื่อวันที่ 4 กันยายน 2524 สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาบ้านและชุมชน จากคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สำเร็จการศึกษาปริญญาสังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปฏิบัติงานตรง จากคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปีการศึกษา 2550 ได้เข้าศึกษาต่อในหลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา พัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประการณการทำงานปีพ.ศ 2547-2548 นักสังคมสงเคราะห์จิตเวช โรงพยาบาลศรีธัญญาและ ปีพ.ศ 2559-2555 อาจารย์ประจำคณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยอีสเทิร์นเอเซีย